Qazaqstan Respýblıkasy Zańnama jáne quqyqtyq aqparat ınstıtýtynyń

JARSHYSY

gylymi-quqyqtyq jýrnal №4 (71)-2022

Редакция бағанасы 7

Конституциялық және әкімшілік құқық

Р.Қ. СӘРПЕКОВ Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының заң жобалау қызметіндегі ғылыми қоғамдастықтың рөлі 13

Р.Қ. СӘРПЕКОВ, В.Т. КОНУСОВА Қазақстанда лоббизмді заңнамалық регламенттеу туралы мәселеге 20

С.К. ЖЕТПИСОВ, Б.К. НҰРҒАЗИНОВ, А.Ш. ХАМЗИН Конституциялық құқықтар призмасы арқылы көші-қон: этникалық және демографиялық контекст, еңбек ресурстарының ұтқырлығы.....29

А.А. КАРАЕВ Конституциялық сот - адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың маңызды органы: шет елдердің тарихи-құқықтық тәжірибесі 41

Н.А. САРТАЕВА, Е.Б. АХМЕТОВ Мүгедек адамдардың елдің қоғамдық-саяси өміріне қатысуын қамтамасыз ету мақсатында саяси партиялар мен сайлау туралы заңнаманы жетілдіру мәселелері.....50

А.С. АХМЕТОВ Құқықтық білім берудің дамуының қазіргі мәселелері.....59

Ж.У. ТЛЕМБАЕВА, Г.С. БАЗАРОВА Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау саласындағы заңнамасының кейбір мәселелері туралы.....68

А.Ә. ДӘУЛЕТХАНОВА Қазақстан Республикасының қоғамдық денсаулық сақтау заңнамасының жай-күйі мен дамуы.....76

Азаматтық және азаматтық-процестік құқық

А. АМАНГЕЛДІ Қолданыстағы 2018 жылдың 20 маусымындағы зияткерлік меншік аясындағы Қазақстан Республикасының заңнамасында з.ғ.д., профессор А. Амангелдінің диссертациясынан не жүзеге асты 85

А.А. АСЫЛБЕКОВА Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексіне енгізілген кейбір өзгерістер мен толықтырулар 94

Ф.Г. ИБРАГИМОВА, Е.М. АЙТКАЗИН, А.Е. ИСМАГУЛОВ Қазақстан Республикасының фармацевтика нарығында дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды ілгерілету этикасы қағидаларының сақталуы 101

Г.Э. АБДРАСУЛОВА, У.Е. КУДИЯРОВА Некелерін бұзған бұрынғы ерлі-зайыптылардың кезінде бір-біріне берген сыйлықтарын қайтару жолдары (сот шешімі негізінде) 110

Құрылтайшы және баспагер:
«Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты» ШЖҚ РМК
2006 жылдан бастап шығады
Журналдың материалдары
www.zqai.kz
сайтында орналастырылған
Заң ғылымдары бойынша диссертациялардың негізгі ғылыми нәтижелерін жариялауға арналған басылымдар тізіліміне енгізілген
(ҚР БҒМ БҒССҚК 14.02.2022 ж. №38 бұйрығы)

Редакциялық кеңес құрамы

Сәрпеков Р.Қ. - *з.ғ.к , Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері (Астана, Қазақстан) – (төраға)*
Абайділдинов Е.М. – *з.ғ.д. (Астана, Қазақстан)*
Абызов Р.М. – *з.ғ.д. (Барнаул, Ресей)*
Белых В.С. – *з.ғ.д. (Екатеринбург, Ресей)*
Губин Е.П. – *з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)*
Мельник Р.С. – *з.ғ.д. (Астана, Қазақстан)*
Моисеев А.А. – *з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)*
Муромцев Г.И. – *з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)*
Рахметов С.М. – *з.ғ.д. (Астана, Қазақстан)*
Малиновский В.А. – *з.ғ.д. (Астана, Қазақстан)*
Унзила Шапақ – *з.ғ.д. (Астана, Қазақстан)*

Бас редактор

Дүйсенов Е.А. – *з.ғ.к.*

Редакциялық алқа құрамы

Азер Алиев – *PhD (Киль, Германия)*
Байниязова З.С. – *з.ғ.к. (Саратов, Ресей)*
Жанғарашев Р.М. – *LLM (Астана, Қазақстан)*
Исмағұлов Қ.Е. – *з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)*
Ишеков К.А. - *з.ғ.д., доцент (Мәскеу, Ресей)*
Қазбаева Ә.Ғ. – *з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)*
Қайырбаева Л.К. – *PhD (Астана, Қазақстан)*
Киязова А.Ж. – *LLM (Астана, Қазақстан)*
Құлжабаева Ж.О. – *з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)*
Мұрзашев Қ.Т – *(Астана, Қазақстан)*
Нұрмағамбетов Р.Ғ. – *PhD (Челябинск, Ресей)*
Примашев Н.М. – *з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)*
Рахымбердин К.Х. – *з.ғ.д. (Өскемен, Қазақстан)*
Тегізбекова Ж.Ч. – *з.ғ.к. (Бішкек, Қызғызстан)*
Финк Д.А. – *з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)*

Редактор – **Колтубаева Г.Б.**
Беттеуші – **Тасирова А.С.**
Тел.: 8 (7172) 26-61-29

Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрлігі Ақпарат комитетінің БАҚ есепке қою туралы куәлігі № 17761-Ж 25.06.2019 ж. (Алғашқы есепке қою кезі №6592-Ж. 07.09.2005 ж.)

Мекен-жайы: Қазақстан Республикасы, 010000, Астана қ., Қабанбай-батыр даңғ., 19, С-блогы, 306-каб.,тел: 8(7172)26-61-22
www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс

Д.А. ФИНК Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің басында жәбірленушінің құқықтарын қалпына келтірудің қылмыстық-процестік құралына қол жеткізу 117

С.М. РАХМЕТОВ Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілік туралы Қылмыстық кодекстің кейбір нормаларын қолдану практикасының мониторингі 124

К.Х. РАХИМБЕРДИН, М.Р. ГЕТА (Новокузнецк, Ресей) Қазақстан Республикасындағы еңбек саласындағы сексуалдық зорлық-зомбылық пен қысым көрсетуге қарсы іс-қимылдың кейбір криминологиялық және қылмыстық-құқықтық аспектілері 135

Б.М. ИМАШЕВ Маман мен сот сарапшысының қызметінде қылмыстық сот ісін жүргізу қағидаттарын іске асыру: проблемалар мен перспективалар. 1 бөлім..... 146

К.Е. ИСМАГУЛОВ, Е.Н. КАЛИАКПЕРОВА Тараптардың жарыспалылығы мен тең құқылығы қағидатын дамыту шеңберінде азаматтардың құқықтарын қорғау 155

Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану

Е.В. ПОРОХОВ Халықаралық салық құқығының түсінігі, пәні және нысандары туралы мәселеге 165

Е.С. ЖАМБАЕВ, Н. СӘУЛЕН, А.Н. САГАДИЕВ Еуропалық құқықтағы жеке өмір мен дербес деректерді қорғауды құқықтық реттеудің өзекті мәселелері 174

А.А. КЕНЖАЕВ, Ж.А. ХУДОБЕРГАНОВ (Өзбекстан Республикасы, Ташкент) Орталық Азияның су-құқықтық мәселесі «парламенттік дипломатия» объектілерінің бірі ретінде 183

А.М. ҚАРАТАЕВА, Д.Б. МАХАМБЕТСАЛИЕВ Америка Құрама Штаттарындағы мемлекеттік биліктің іске асырылуының кейбір мәселелері 192

М.Н. НҰРТАЙ, Ж.Т. САЙРАМБАЕВА ТРИПС келісіміндегі шекаралық шаралар туралы ережелерінің Қазақстан Республикасының заңнамасына әсері 204

Құқықтық мониторинг

Е.К. АХМЕТОВ, М.Ж. КУЛИКПАЕВА Қаржы нарығы мен қаржы ұйымдарын мемлекеттік реттеу, бақылау және қадағалаудың кейбір мәселелері 212

М.И. ДЯЧУК, С.С. ШИШИМБАЕВА «Лотереялар және лотерея қызметі туралы» Қазақстан Республикасы заңының тиімділігін талдау 224

Ж.А. ЖАДАУОВА, А.С. РАМАЗАНОВА Халықтың радиациялық қауіпсіздігі саласындағы заңнаманы жетілдіру 235

Мемлекеттік тілдегі заңшығармашылық практикасынан

Ғ.Д. МАҚАНОВА Халықаралық шарттардың ғылыми лингвистикалық сараптамасының кейбір мәселелері..... 246

Жас ғалым мінбері

Е.Б. АХМЕТОВ Қазақстан Республикасы мен шет елдерде әкімшілік сот ісін жүргізуде соттың белсенді рөлі қағидасы 252

А.Р. КУМАРБЕКОВА Қазақстан Республикасының Конституциясы – мемлекеттің негізгі актісі: теориядан реформалау тәжірибесіне дейін 261

А.Б. САТАЕВА Англия мен Қазақстанның азаматтық процесіндегі сотқа дейінгі хаттама: салыстырмалы талдау..... 268

А.Е. НҰРТАН Атқарушылық іс жүргізудің құқықтың дербес саласы ретіндегі мәні мен маңызы 276

Г.С. ТАТЕБАЕВА Жоғары қауіптілік көзі келтірген зиян үшін жауапкершілік мәселелері 283

«Жаршының» архивтегі беттері

С.С. ҚАРЖАУБАЕВ З.ғ.к. Л.Т. Тұрғанбаеваның «Қазақстандағы тіл саясаты» ғылыми жарияланымына қайта оралғанда 291

Библиография

В.Б. ЕВДОКИМОВ М. Какителашвилидің «Деятельность политических партий в государствах-участниках СНГ» атты монографиясына рецензия. - Мәскеу: Проспект, 2021. – 228 б. 299

ВЕСТНИК

Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан

научно-правовой журнал №4 (71)-2022

Учредитель и издатель:
РГП на ПХВ «Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан»
Издается с 2006 года
Все материалы журнала размещаются на сайте **www.zqai.kz**
Включен в перечень изданий для публикации основных научных результатов диссертаций по юридическим наукам
(Приказ КОКСОН МОН РК №38 от 14.02.2022 г.)

Состав Редакционного совета
Сарпеков Р.К. – *к.ю.н., Заслуженный деятель Казахстана (Астана, Казахстан) – (председатель)*
Абайдельдинов Е.М. – *д.ю.н. (Астана, Казахстан)*
Абызов Р.М. – *д.ю.н. (Барнаул, Россия)*
Белых В.С. – *д.ю.н. (Екатеринбург, Россия)*
Губин Е.П. – *д.ю.н. (Москва, Россия)*
Мельник Р.С. – *д.ю.н. (Астана, Казахстан)*
Моисеев А.А. – *д.ю.н. (Москва, Россия)*
Муромцев Г.И. – *д.ю.н. (Москва, Россия)*
Рахметов С.М. – *д.ю.н. (Астана, Казахстан)*
Малиновский В.А. – *д.ю.н. (Астана, Казахстан)*
Унзила Шапак – *д.ю.н. (Астана, Казахстан)*

Главный редактор
Дюсенов Е.А. – *к.ю.н.*

Состав Редакционной коллегии
Азер Алиев – *PhD (Киль, Германия)*
Байниязова З.С. – *к.ю.н. (Саратов, Россия)*
Джангарашев Р.М. – *LLM (Астана, Казахстан)*
Исмагулов К.Е. – *к.ю.н. (Астана, Казахстан)*
Ишеков К.А. - *д.ю.н. (Москва, Россия)*
Казбаева А.Г. – *к.ю.н. (Астана, Казахстан)*
Каирбаева Л.К. – *PhD (Астана, Казахстан)*
Киязова А.Ж. – *LLM (Астана, Қазақстан)*
Кулжабаева Ж.О. – *к.ю.н. (Астана, Казахстан)*
Мурзашев К.Т. – *(Астана, Казахстан)*
Нурмагамбетов Р.Г. – *PhD (Челябинск, Россия)*
Примашев Н.М. – *к.ю.н. (Астана, Казахстан)*
Рахимбердин К.Х. – *д.ю.н. (Усть-Каменогорск, Казахстан)*
Тегизбекова Ж.Ч. – *к.ю.н. (Бишкек, Кыргызстан)*
Финк Д.А. - *к.ю.н. (Астана, Казахстан)*

Редактор – **Колтубаева Г.Б.**
Верстка – **Тасирова А.С.**
Тел.: 8 (7172) 26-61-29

Свидетельство о постановке на учет СМИ № 17761-Ж от 25.06.2019 г. Комитета информации Министерства информации и коммуникаций Республики Казахстан (Первичная постановка на учет №6592-Ж. 07.09.2005 г.)

Адрес: Республика Казахстан,010000, г. Астана, пр. Кабанбай батыра, 19, блок С, каб. 306, тел.: 8(7172) 26-61-22
www.zqai.kz, E-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Колонка редакции 9

Конституционное и административное право

Р.К. САРПЕКОВ Роль научного сообщества в законопроектной деятельности государственных органов Республики Казахстан 13

Р.К. САРПЕКОВ, В.Т. КОНУСОВА К вопросу о законодательной регламентации лоббирования в Казахстане 20

С.К. ЖЕТПИСОВ, Б.К. НУРГАЗИНОВ, А.Ш. ХАМЗИН Миграция через призму конституционных прав: этнический и демографический контекст, мобильность трудовых ресурсов 29

А.А. КАРАЕВ Конституционный суд – важнейший орган защиты прав и свобод человека и гражданина: историко-правовой опыт зарубежных стран 41

Н.А. САРТАЕВА, Е.Б. АХМЕТОВ Вопросы совершенствования законодательства о политических партиях и выборах в целях обеспечения участия лиц с инвалидностью в общественно-политической жизни страны 50

А.С. АХМЕТОВ Актуальные вопросы развития правового образования 59

Ж.У. ТЛЕМБАЕВА, Г.С. БАЗАРОВА О некоторых проблемах законодательства Республики Казахстан в области здравоохранения 68

А.А. ДАУЛЕТХАНОВА О состоянии и развитии законодательства об общественном здравоохранении Республики Казахстан 76

Гражданское и гражданско-процессуальное право

А. АМАНГЕЛЬДЫ Что из диссертации д.ю.н. профессора А. Амангельды реализовано в действующем законодательстве Республики Казахстан в сфере интеллектуальной собственности от 20 июня 2018 года 85

А.А. АСЫЛБЕКОВА Некоторые изменения и дополнения, внесенные в Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан 94

Ф.Г. ИБРАГИМОВА, Е.М. АЙТКАЗИН, А.Е. ИСМАГУЛОВ Соблюдение правил этики продвижения лекарственных средств и медицинских изделий на фармацевтическом рынке Республики Казахстан 101

Г.Э. АБДРАСУЛОВА, У.Е. КУДИЯРОВА Способы взаимного возврата дара бывшими супругами при расторжении брака (на основании решения суда) 110

Уголовное право и уголовный процесс

Д.А. ФИНК Доступ к уголовно-процессуальным средствам восстановления прав потерпевшего в начале досудебного расследования ... 117

С.М. РАХМЕТОВ Мониторинг практики применения некоторых норм Уголовного кодекса об ответственности за уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности ... 124

К.Х. РАХИМБЕРДИН, М.Р. ГЕТА (г. Новокузнецк, Россия) Некоторые криминологические и уголовно-правовые аспекты противодействия сексуальному насилию и домогательствам в сфере труда в Республике Казахстан ... 135

Б.М. ИМАШЕВ Реализация принципов уголовного судопроизводства в деятельности специалиста и судебного эксперта: проблемы и перспективы. Часть 1. ... 146

К.Е. ИСМАГУЛОВ, Е.Н. КАЛИАКПЕРОВА Защита прав граждан в рамках развития принципа состязательности и равноправия сторон ... 155

Международное право и сравнительное правоведение

Е.В. ПОРОХОВ К вопросу о понятии, предмете и формах международного налогового права ... 165

Е.С. ЖАМБАЕВ, Н. САУЛЕН, А.Н. САГАДИЕВ Актуальные вопросы правового регулирования защиты частной жизни и персональных данных в европейском праве ... 174

А.А. КЕНЖАЕВ, Ж.А. ХУДОБЕРГАНОВ (Ташкент, Республика Узбекистан) Водно-правовая проблема Центральной Азии как один из объектов «парламентской дипломатии» ... 183

А.М. КАРАТАЕВА, Д.Б. МАХАМБЕТСАЛИЕВ Некоторые вопросы осуществления государственной власти в Соединенных Штатах Америки ... 192

М.Н. НУРТАЙ, Ж.Т. САЙРАМБАЕВА Влияние положений соглашения ТРИПС о пограничных мерах на законодательство Республики Казахстан ... 204

Правовой мониторинг

Е.К. АХМЕТОВ, М.Ж. КУЛИКПАЕВА Некоторые вопросы государственного регулирования, контроля и надзора финансового рынка и финансовых организаций ... 212

М.И. ДЯЧУК, С.С. ШИШИМБАЕВА Анализ эффективности закона Республики Казахстан «О лотереях и лотерейной деятельности» ... 224

Ж.А. ЖАДАУОВА, А.С. РАМАЗАНОВА Совершенствование законодательства в сфере радиационной безопасности населения ... 235

Из практики законотворчества на государственном языке

Г.Д. МАКАНОВА Некоторые вопросы научной лингвистической экспертизы международных договоров ... 246

Трибуна молодого ученого

Е.Б. АХМЕТОВ Принцип активной роли суда в административном судопроизводстве Республики Казахстан и в зарубежных странах ... 252

А.Р. КУМАРБЕКОВА Конституция Республики Казахстан – основополагающий акт государства: от теории к опыту реформирования ... 261

А.Б. САТАЕВА Досудебный протокол в гражданском процессе Англии и Казахстана: сравнительный анализ ... 268

А.Е. НҰРТАН Сущность и значение исполнительного производства как отдельной отрасли права ... 276

Г.С. ТАТЕБАЕВА Проблемы ответственности за вред, причиненный источником повышенной опасности ... 283

Архивные страницы «Вестника»

С.С. КАРЖАУБАЕВ Возвращаясь к научной публикации к.ю.н. Л.Т. Турганбаевой «Языковая политика в Казахстане» ... 291

Библиография

В.Б. ЕВДОКИМОВ Рецензия на монографию М. Какителашвили «Деятельность политических партий в государствах – участниках СНГ». – Москва: Проспект, 2021. – 228 с. ... 299

Bulletin of Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan

JARSHYSY

scientific and legal journal №4 (71)-2022

Founder and publisher:
RSE on the REM «Institute of Legislation and Legal information of the Republic of Kazakhstan»
Published since 2006
All journal materials are placed on the website
www.zqai.kz
Included in the list of publications of basic scientific results of dissertations on legal sciences (Order CCES MES RK №38 from 14.02.2022)

Editorial Council members

Sarpekov R.K. – *c.j.s., Honored Worker of Kazakhstan (Astana, Kazakhstan) – (Chairman)*
Abaydeldinov E.M. – *d.j.s. (Astana, Kazakhstan)*
Abyzov R.M. – *d.j.s. (Barnaul, Russian)*
Belih V.S. – *d.j.s. (Ekaterinburg, Russian)*
Gubin E.P. – *d.j.s. (Moscow, Russian)*
Melnik R.S. – *d.j.s. (Astana, Kazakhstan)*
Moiseev A.A. – *d.j.s. (Moscow, Russian)*
Muromcev G.I. – *d.j.s. (Moscow, Russian)*
Rahmetov S.M. – *d.j.s. (Astana, Kazakhstan)*
Malinovski V.A. – *d.j.s. (Astana, Kazakhstan)*
Unzila Shapak – *d.j.s. (Astana, Kazakhstan)*

Chief Editor
Dyussenov Ye.A. – *c.j.s.*

Editorial Board members

Azer Aliyev – *PhD (Kiel, Germany)*
Bainiyazova Z.S. – *c.j.s. (Saratov, Russian)*
Dzhangarashev R.M. – *LLM (Astana, Kazakhstan)*
Ismagulov K.Y. – *c.j.s. (Astana, Kazakhstan)*
Ishekov K.A. – *d.j.s. (Moscow, Russian)*
Kazbayeva A.G. – *c.j.s. (Astana, Kazakhstan)*
Kairbaeva L.K. – *PhD (Astana, Kazakhstan)*
Kiyazova A.Zh. – *LLM (Astana, Kazakhstan)*
Kulzhabayeva Zh.O. – *c.j.s. (Astana, Kazakhstan)*
Murzashev K.T. – *(Astana, Kazakhstan)*
Nurmagambetov R.G. – *PhD (Chelyabinsk, Russian)*
Primashev N.M. – *c.j.s. (Astana, Kazakhstan)*
Rakhimberdin K.H. – *d.j.s. (Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan)*
Tegizbekova Zh.Ch. – *c.j.s. (Bishkek, Kyrgyzstan)*
Fink D.A. - *c.j.s. (Astana, Kazakhstan)*

Editor – **Koltubaeva G.B.**
Layout – **Tasirova A.S.**
Tel.: 8 (7172) 26-61-29

The certificate of registration of mass media №17761-G from 25.06.2019 from the Information Committee of the Ministry of Information and Communications of the Republic of Kazakhstan (Number and date of primary registration №6592-Zh.07.09.2005.)

Address: The Republic of Kazakhstan, 010000, Astana, Kabanbay-batyr ave., 19, block C, office 306, тел.: 8 (7172) 26-61-22
www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Editorial 11

Constitutional and Administrative Law

R.K. SARPEKOV The role of scientific community in the legislative activities of state bodies of the Republic of Kazakhstan 13

R.K. SARPEKOV, V.T. KONUSOVA On the issue of legislative regulation of lobbying in Kazakhstan 20

S.K. ZHETPISOV, B.K. NURGAZINOV, A.S. KHAMZIN Migration through the prism of constitutional rights: ethnic and demographic context, labor mobility 29

A.A. KARAEV The constitutional court is the most important body for the protection of human and civil rights and freedoms: historical and legal experience of foreign countries 41

N.A. SARTAYEVA, Y.B. AKHMETOV Issues of improving legislation on political parties and elections in order to ensure participation of persons with disabilities in the socio-political life of the country 50

A.S. AKHMETOV Current issues of the development of legal education 59

Zh.U. TLEMBAYEVA, G.S. BAZAROVA About some problems of the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of healthcare 68

A.A. DAULETKHANOVA On the state and development of legislation on public health of the Republic of Kazakhstan 76

Civil and Civil Procedure Law

A. AMANGELDY What from the thesis of doctor of law, professor Amangeldy A.A. implemented in the current legislation of the Republic of Kazakhstan in the sphere of intellectual property of june 20, 2018 85

A.A. ASSYLBEKOVA Some amendments and additions made to the Civil procedure code of the Republic of Kazakhstan 94

F.G. IBRAGIMOVA, Y.M. AYTKAZIN, A.E. ISMAGULOV Compliance with the rules of ethics for the promotion of medicines and medical products in the pharmaceutical market of the Republic of Kazakhstan 101

G.E. ABDRASULOVA, U.E. KUDIYAROVA Ways to return gifts to each other at the dissolution of marriage by former spouses (based on a court decision) 110

Criminal law and Criminal procedure

D.A. FINK Access to the criminal procedure means of restoring the rights of the victim at the beginning of the pre-trial investigation 117

S.M. RAKHMETOV Monitoring of the practice of applying certain norms of the Criminal code on liability for criminal offenses in the field of economic activity 124

K.K. RAKHIMBERDIN, M.R. GETA (Novokuznetsk, Russia) Some criminological and criminal legal aspects of countering sexual violence and harassion in the sphere of work in the Republic of Kazakhstan 135

B.M. IMASHEV Implementation of the principles of criminal justice in the activities of a specialist and a forensic expert: problems and prospects. Part 1 146

K.E. ISMAGULOV, E.N. KALIAKPEROVA Protection of the rights of citizens in the framework of the development of the principle of competition and equality of the parties 155

International law and Comparative law

Y.V. POROKHOV To the question of the concept, subject and forms of international tax law 165

Y.S. ZHAMBAYEV, N. SAULEN, A.N. SAGADIEV Actual problems of legal regulation of privacy and personal data protection in european law 174

A.A. KENZHAEV, J.A. KHUDOBERGANOV (Tashkent, Republic of Uzbekistan) The water and legal problem of Central Asia as one of the objects of "parliamentary diplomacy" 183

A.M. KARATAYEVA, D.B. MAKHAMBETSALIYEV Some issues of the exercise of the state power in the United States of America 192

M.N. NURTAY, ZH.T. SAYRAMBAEVA Impact of the TRIPS agreement provisions on border measures on the legislation of the Republic of Kazakhstan 204

Legal monitoring

Y.K. AKHMETOV, M.ZH. KULIKPAYEVA Some issues of state regulation, control and supervision of the financial market and financial organizations 212

M.I. DYACHUK, S.S. SHISHIMBAYEVA Analysis of the effectiveness of the Law of the Republic of Kazakhstan «On Lotteries and lottery activities» 224

ZH.A. ZHADAUOVA, A.S. RAMAZANOVA Improvement of legislation in the field of radiation safety of the population 235

From the lawmaking practice in the official language

G.D. MAKANOVA Certain issues of international treaties scientific linguistic expertise 246

Young researchers' tribune

Y.B. AKHMETOV The principle of the active role of the court in the administrative proceedings of the Republic of Kazakhstan and in foreign countries 252

A.R. KUMARBEKOVA Constitution of the Republic of Kazakhstan is the fundamental act of the state: from theory to experience of reform 261

A.B. SATAYEVA Pre-action protocol in civil proceedings in England and Kazakhstan: a comparative analysis 268

A. NURTAN Essence and meaning of enforcement proceedings as a separate branch of law 276

G. S. TATEBAYEVA Problems of liability for damage caused by a source of increased danger 283

The archive pages of the «Bulletin»

S.S. KARZHAUBAYEV Returning to the scientific publication of c.l.s. L.T. Turganbayeva «Language policy in Kazakhstan» 291

Bibliography

V.B. EVDOKIMOV Review of M. Kakitelashvili's monograph «Activity of political parties in the CIS member states». – Moscow: Prospekt, 2021. – 228 p. 299

ҚҰРМЕТТІ ОҚЫРМАНДАР!

Журнал редакциясы Сізге «Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының Жаршысы» ғылыми-құқықтық журналының кезекті шығарылымын ұсынады.

Журнал беттерінде Қазақстанның заң ғылымының ең өзекті теориялық және практикалық аспектілері бойынша ғылыми мақалалар жарияланады. Мақалаларда ұлттық заңнаманы жетілдіру мәселелері, сондай-ақ халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану мәселелері қарастырылады.

«Конституциялық және әкімшілік құқық» айдарында мынадай бірқатар мәселелер қамтылған: Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының заң жобалау қызметіндегі ғылыми қоғамдастықтың рөлі; Қазақстандағы лоббизмді заңнамалық регламенттеу; конституциялық құқықтар призмасы арқылы көші-қон. Сот конституциялық бақылау институтының бай әлемдік тарихы бар. Бұдан әрі салыстырмалы талдау негізінде шет елдердің конституциялық соттарының жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау мәселелері бойынша кейбір шешімдері келтірілген. Мүгедектігі бар адамдардың елдің қоғамдық-саяси өміріне қатысуын қамтамасыз ету мақсатында саяси партиялар мен сайлау туралы заңнаманы жетілдіру мәселелері; құқықтық білім беруді дамытудың өзекті мәселелері; денсаулық сақтау саласындағы ұлттық заңнаманың мәселелері қаралады.

«Азаматтық құқық және процесс» айдары шеңберінде Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексіне енгізілген кейбір өзгерістер мен толықтыруларға; ұлттық фармацевтикалық нарықта дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды ілгерілету этикасының ережелерін сақтауға, сондай-ақ некені бұзу кезінде бұрынғы ерлі-зайыптылардың сыйлықты өзара қайтаруының кейбір тәсілдеріне арналған ғылыми еңбектер жарияланды. Бұл айдарда з.ғ.д., профессор А.А. Амангелді диссертациясының Қазақстан Республикасының 2018 жылғы 20 маусымдағы зияткерлік меншік саласындағы қолданыстағы заңнамасында іске асырылғанын айқындайтын мақала да бар.

«Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс» айдарын жариялайтын журнал беттерінде сіздің назарыңызға автор сотқа дейінгі тергеудің басында жәбірленушінің құқықтарын қалпына келтірудің қылмыстық іс жүргізу құралдарына қол жеткізудің кейбір аспектілерін айқындайтын мақала ұсынылады. Сондай-ақ келесі тақырыптарға арналған мақалалар ұсынылған: экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілік туралы ҚР ҚК кейбір нормаларын қолдану практикасының мониторингі; Қазақстан Республикасындағы сексуалдық зорлық-зомбылық пен еңбек саласындағы құдалауға қарсы іс-қимылдың криминологиялық және қылмыстық-құқықтық аспектілері.

Маман және сот сарапшысы сияқты ерекше іс жүргізу жұмыскерлерінің қызметінде қылмыстық процестің қағидаттарын сақтау туралы өзекті мәселе қаралады, қылмыстық құдалау органдарына жататын маманның өкілеттіктерін негізсіз кеңейтуді жою жөніндегі шаралар, сондай-ақ қылмыстық сот ісін жүргізуде объективті шындықты белгілеу жөніндегі ұсыныстар ұсынылады. Сондай-ақ, демократиялық сот ісін жүргізудің маңызды шарттарының бірін жүзеге асыратын тараптардың бәсекелестігі мен теңдігінің қылмыстық іс жүргізу принципі қарастырылды.

«Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану» айдарында халықаралық салық құқығына; Еуропалық құқықтағы жеке өмір мен дербес деректерді қорғауды құқықтық реттеудің өзекті мәселелеріне; Орталық Азияның су-құқықтық проблемасына; АҚШ-та мемлекеттік билікті жүзеге асырудың кейбір мәселелеріне, сондай-ақ ТРИПС шекаралық шаралар туралы Келісім ережелерінің Қазақстан Республикасының заңнамасына әсеріне арналған ғылыми мақалалар жарияланды.

«Құқықтық мониторинг» бөлімінде Қаржы нарығы мен қаржы ұйымдарын мемлекеттік реттеу, бақылау және қадағалау мәселелері бойынша ғылыми талдау жарияланды. Аталған айдарда «Лотереялар және лотерея қызметі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының тиімділігіне талдау, сондай-ақ Халықтың радиациялық қауіпсіздігі саласындағы заңнаманы жетілдіру туралы мақала ұсынылған.

Халықаралық шарттардың ғылыми лингвистикалық сараптамасының кейбір мәселелері «Мемлекеттік тілдегі заңшығармашылық шығару практикасынан» айдарында кел-

тірілген.

«Жас ғалым мінбері» айдары Қазақстан құқығының түрлі салаларының теориясы мен практикасының қазіргі заманғы мәселелерін жас зерттеушілердің есімдерімен толықтырылды. Жас зерттеушілердің мақалалары Қазақстан Республикасының және шет елдердегі әкімшілік сот ісін жүргізудегі соттың белсенді рөлі қағидатына, Қазақстан Республикасының Конституциясына қатысты саяси-құқықтық ұстанымдар мен ғылыми көзқарастардың қалыптасуы мен дамуын, сондай-ақ Қазақстан тәуелсіздік алғаннан бері қалыптасқан конституциялық реформаларды зерделеуге, Англия мен Қазақстанның Азаматтық процесіндегі сотқа дейінгі хаттаманы салыстырмалы талдауға, құқықтың жекелеген саласы ретінде атқарушылық іс жүргізу мәселелеріне және жоғары қауіп көзінен келтірілген зиян үшін жауапкершілік мәселелеріне арналған.

«Хабаршының архивтегі беттерінде» з.ғ.к., Л.Т. Тұрғанбаеваның Қазақстандағы тіл саясаты туралы мақаласына ретроспективті талдау жарияланды.

Ресей Федерациясы Үкіметі жанындағы Заңнама және салыстырмалы құқықтану институтының бас ғылыми қызметкері дайындаған М.М. Какителашвилидің «ТМД-ға қатысушы мемлекеттердегі саяси партиялардың қызметі» монографиясына шолумен «Библиография» журналының соңғы бөлімінен танысуға болады.

Сіздердің назарларыңызға ұсынылған журналдың шығарылымы көптеген оқырмандарға, соның ішінде ғалымдарға, практиктерге, жас зерттеушілерге, сондай-ақ заң ғылымы мен заң шығару саласындағы трендтерге қызығушылық танытқандарға қызықты әрі пайдалы болады деп үміттенеміз.

Барлық ниет білдірушілерді ынтымақтастыққа және журнал беттерінде өздерінің ғылыми мақалалары мен заң әдебиетінің жаңалықтарына шолуларын жариялауға шақырамыз! Сіздің ұсыныстарыңыз бен ескертулеріңізге қуаныштымыз.

«Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институтының Жаршысы» журналының редакциясы

УВАЖАЕМЫЕ ЧИТАТЕЛИ!

Редакция журнала представляет Вам очередной выпуск научно-правового журнала «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан».

На страницах журнала публикуются научные статьи по самым актуальным теоретическим и практическим аспектам юридической науки Казахстана. В статьях рассматриваются вопросы по совершенствованию национального законодательства, а также вопросы международного права и сравнительного правоведения.

В рубрике «Конституционное и административное право» освещен ряд следующих вопросов: роль научного сообщества в законопроектной деятельности государственных органов Республики Казахстан; законодательная регламентация лоббирования в Казахстане; миграция через призму конституционных прав. Институт судебного конституционного контроля имеет богатую мировую историю. Далее на основе сравнительного анализа приведены некоторые решения конституционных судов зарубежных стран по вопросам защиты прав и свобод личности. Рассматриваются вопросы совершенствования законодательства о политических партиях и выборах в целях обеспечения участия лиц с инвалидностью в общественно-политической жизни страны; актуальные вопросы развития правового образования; проблемы национального законодательства в области здравоохранения.

В рамках рубрики «Гражданское право и процесс» опубликованы научные труды, посвященные некоторым изменениям и дополнениям, внесенным в Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан; соблюдению правил этики продвижения лекарственных средств и медицинских изделий на национальном фармацевтическом рынке, а также некоторым способам взаимного возврата дара бывшими супругами при расторжении брака. В данной рубрике также содержится статья, определяющая, что из диссертации д.ю.н., профессора Амангельды А.А. реализовано в действующем законодательстве Республики Казахстан в сфере интеллектуальной собственности от 20 июня 2018 года.

На страницах журнала, освещающих рубрику «Уголовное право и уголовный процесс», вашему вниманию представлена статья, в рамках которой автор определяет некоторые аспекты доступа к уголовно-процессуальным средствам восстановления прав потерпевшего в начале досудебного расследования. Также представлены статьи, посвященные следующим темам: мониторинг практики применения некоторых норм УК РК об ответственности за уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности; криминологические и уголовно-правовые аспекты противодействия сексуальному насилию и домогательствам в сфере труда в Республике Казахстан.

Рассматривается актуальный вопрос о соблюдении принципов уголовного процесса в деятельности таких особенных процессуальных фигур как специалист и судебный эксперт, предлагаются меры по устранению необоснованного расширения полномочий специалиста, относящегося к органам уголовного преследования, а также предложения по установлению объективной истины в уголовном судопроизводстве. Также рассмотрен уголовно-процессуальный принцип состязательности и равноправия сторон, который реализует одно из важнейших условий демократического судопроизводства.

В рубрике «Международное право и сравнительное правоведение» опубликованы научные статьи, посвященные международному налоговому праву; актуальным вопросам правового регулирования защиты частной жизни и персональных данных в Европейском праве; водно-правовой проблеме Центральной Азии; некоторым вопросам осуществления государственной власти в США, а также влиянию положений соглашения ТРИПС о пограничных мерах на законодательство Республики Казахстан.

В разделе «Правовой мониторинг» опубликован научный анализ по вопросам государственного регулирования, контроля и надзора финансового рынка и финансовых организаций. В данной рубрике также представлен анализ эффективности Закона Республики Казахстан «О лотереях и лотерейной деятельности»; а также статья о совершенствовании законодательства в сфере радиационной безопасности населения.

Некоторые вопросы научной лингвистической экспертизы международных договоров представлены в рубрике «Из практики законотворчества на государственном языке».

Рубрика «Трибуна молодого ученого» в очередной раз пополнилась именами молодых

исследователей современных проблем теории и практики различных отраслей права Казахстана. Статьи молодых исследователей посвящены принципу активной роли суда в административном судопроизводстве Республики Казахстан и в зарубежных странах, изучению формирования и развития политико-правовых позиций и научных точек зрения в отношении Конституции Республики Казахстан, а также состоявшихся конституционных реформ с начала обретения независимости Казахстана; сравнительному анализу досудебного протокола в гражданском процессе Англии и Казахстана, вопросам исполнительного производства как отдельной отрасли права и по проблемам ответственности за вред, причиненный источником повышенной опасности.

В «Архивных страницах Вестника» опубликован ретроспективный анализ статьи к.ю.н., Л.Т. Турганбаевой о языковой политике в Казахстане.

С рецензией на монографию М.М. Какителашвили «Деятельность политических партий в государствах – участниках СНГ», подготовленной главным научным сотрудником Института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации, можно ознакомиться в завершающей части журнала «Библиография».

Надеемся, что представленный Вашему вниманию выпуск журнала будет интересен и полезен широкому кругу читателей, включая ученых, практиков, молодых исследователей, а также всем тем, кто интересуется трендами в сфере юридической науки и законотворчества.

Приглашаем всех желающих к сотрудничеству и опубликованию на страницах журнала своих научных статей и рецензий на новинки юридической литературы! Будем рады Вашим предложениям и замечаниям.

Редакция журнала «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан»

DEAR READERS!

The editors of the journal present to you the next issue of the scientific and legal journal "Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan".

The journal publishes scientific articles on the most relevant theoretical and practical aspects of legal science in Kazakhstan. The articles deal with issues of the improvement of the national legislation, as well as issues of international law and comparative law.

The section "Constitutional and administrative law" highlights a number of the following issues: the role of the scientific community in the legislative activities of state bodies of the Republic of Kazakhstan; legislative regulation of lobbying in Kazakhstan; migration through the prism of constitutional rights. The institution of judicial constitutional control has a rich world history. Further, on the basis of a comparative analysis, certain decisions of the constitutional courts of foreign countries on the protection of the rights and freedoms of the individual are given. The issues of improvement of the legislation on political parties and elections are considered in order to ensure the participation of persons with disabilities in the socio-political life of the country; topical issues of development of legal education; problems of national legislation in the field of health care.

Under the heading "Civil Law and Procedure" published scientific works devoted to some changes and additions made to the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan; compliance with the rules of ethics for the promotion of medicines and medical devices on the national pharmaceutical market, as well as some ways of mutual return of the gift by former spouses upon divorce. This section also contains an article that determines that from the dissertation of Doctor of Law, Professor Amangeldy A.A. implemented in the current legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of intellectual property from June 20, 2018.

On the pages of the magazine, covering the heading "Criminal Law and Criminal Procedure", an article is presented to your attention, in which the author defines certain aspects of access to criminal procedure means of restoring the rights of the victim at the beginning of the pre-trial investigation. Articles are also presented on the following topics: monitoring the practice of applying certain norms of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan on liability for criminal offenses in the field of economic activity; criminological and criminal law aspects of combating sexual violence and harassment in the world of work in the Republic of Kazakhstan.

The topical issue of compliance with the principles of the criminal process in the activities of such special procedural figures as a specialist and a forensic expert is considered, measures are proposed to eliminate the unreasonable expansion of the powers of a specialist related to the criminal prosecution authorities, as well as proposals for establishing objective truth in criminal proceedings. The criminal procedural principle of competitiveness and equality of the parties, which implements one of the most important conditions for democratic legal proceedings, is also considered.

Under the heading "International Law and Comparative Legislation" published scientific articles on international tax law; topical issues of legal regulation of the protection of privacy and personal data in European law; water-legal problem of Central Asia; some issues of the exercise of state power in the United States, as well as the impact of the provisions of the TRIPS agreement on border measures on the legislation of the Republic of Kazakhstan.

In the "Legal Monitoring" section, a scientific analysis has been published on the issues of state regulation, control and supervision of the financial market and financial organizations. This section also presents an analysis of the effectiveness of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Lotteries and Lottery Activities"; as well as an article on the improvement of legislation in the field of radiation safety of the population.

Certain issues of scientific linguistic expertise of international treaties are presented in the heading "From the practice of lawmaking in the state language".

The column "Young researchers' tribune" once again replenished with the names of young researchers of modern problems of theory and practice of various branches of law in Kazakhstan. The articles of young researchers are devoted to the principle of the active role of the court in the administrative proceedings of the Republic of Kazakhstan and in foreign countries, to the study of the formation and development of political and legal positions and scientific points of view regarding the Constitution of the Republic of Kazakhstan, as well as the constitutional reforms

that have taken place since the independence of Kazakhstan, a comparative analysis of the pre-trial protocol in civil proceedings in England and Kazakhstan, issues of enforcement proceedings as a separate branch of law and on the problems of liability for harm caused by a source of increased danger.

The retrospective analysis of the article by Candidate of Law, L.T. Turganbayeva about the language policy in Kazakhstan.

With a review of the monograph by M.M. Kakitelashvili "Activity of Political Parties in the CIS Member States", prepared by the chief researcher of the Institute of Legislation and Comparative Law under the Government of the Russian Federation, can be found in the final part of the Bibliography journal.

We hope that the issue of the journal presented to your attention will be interesting and useful to a wide range of readers, including scientists, practitioners, young researchers, as well as all those who are interested in trends in the field of legal science and lawmaking.

We invite everyone to cooperate and publish their scientific articles and reviews of novelties in legal literature on the pages of the journal! We will be glad to receive your suggestions and comments.

Editorial Board of «Bulletin of the Institute of Legislation and legal information of the Republic of Kazakhstan»

УДК 342.52

РОЛЬ НАУЧНОГО СООБЩЕСТВА В ЗАКОНОПРОЕКТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Сарпеков Рамазан Кумарбекович
Кандидат юридических наук, заслуженный деятель Республики Казахстан, директор Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: instzak-kz@mail.ru

Аннотация. *В настоящее время в Республике Казахстан осуществляются масштабные процессы реформирования общественных и политических институтов. В 2022 году успешно прошел референдум по внесению изменений в Конституцию Республики Казахстан, реализуется Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. Все это требует совершенствования принимаемых законодательных актов, стабильности законодательства.*

Государственные служащие, занимающиеся разработкой проектов законов, не обязаны быть учеными-юристами и могут не иметь академических знаний в юридической сфере. В связи с этим основная роль в осуществлении законопроектной деятельности должна отводиться ученым-юристам, которые должны проявлять участие в законотворческом процессе на всех его стадиях. Но на практике это не всегда соблюдается, что порождает риск расхождения законодательства и действующей правовой доктрины.

Участие научного сообщества в законотворческом процессе включает следующие аспекты. Во-первых, это вовлечение научного сообщества в законопроектную деятельность на стадии разработки проекта закона. Во-вторых, участие ученых на стадии обсуждения проектов законов, включая как обсуждение на портале «Открытые НПА», так и в ходе заседаний рабочих групп. В-третьих, это участие юристов на стадии экспертизы проектов законодательных актов. Все эти моменты подробно излагаются в настоящей статье.

Целью настоящей статьи является освещение роли научного сообщества в законопроектной деятельности государственных органов Республики Казахстан. В статье рассматриваются и анализируются текущие вопросы участия ученых в законопроектной работе. Представлены выводы о возможных путях совершенствования системы разработки законов.

Ключевые слова: *законотворческий процесс, разработка законов, научная правовая экспертиза, юридическая техника, научные институты.*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАРЫНЫҢ ЗАҢ ЖОБАЛАУ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ҒЫЛЫМИ ҚОҒАМДАСТЫҚТЫҢ РӨЛІ

Рамазан Құмарбекұлы Сәрпеков
Заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген қайраткері, Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат Институтының директоры, Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: instzak-kz@mail.ru

Аннотация. *Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында қоғамдық және саяси институттарды реформалаудың ауқымды процестері жүзеге асырылуда. 2022 жылы Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер енгізу бойынша референдум сәтті өтті, Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасы іске асырылуда. Мұның бәрі қабылданатын заңнамалық актілерді жетілдіруді, заңнаманың тұрақтылығын талап етеді.*

Заң жобаларын әзірлеумен айналысатын мемлекеттік қызметшілер заңгер ғалым болуға міндетті емес және заң саласында академиялық білімі болмауы мүмкін. Осыған байланысты заң жобалау қызметін жүзеге асырудағы негізгі рөл заң шығарушы ғалымдарға берілуі керек, олар заң шығару процесіне оның барлық кезеңдерінде қатысуы керек. Бірақ іс жүзінде бұл әрдайым сақтала бермейді, бұл заңнама мен қолданыстағы құқықтық доктринаның сәйкес келмеу қаупін тудырады.

Ғылыми қоғамдастықтың заң шығару процесіне қатысуы келесі аспектілерді қамтиды. Біріншіден, бұл заң жобасын әзірлеу сатысында ғылыми қоғамдастықты заң жобалау қызметіне тарту. Екіншіден, ғалымдардың «Ашық НҚА» порталында талқылауды қоса алғанда, заң жобаларын талқылау сатысына, сондай-ақ жұмыс топтарының отырыстары барысында қатысуы. Үшіншіден, бұл заңгерлердің заңнамалық актілер жобаларын сараптау сатысына қатысуы. Осы тармақтардың барлығы осы мақалада егжей-тегжейлі көрсетілген.

Осы баптың мақсаты Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының заң жобалау қызметіндегі ғылыми қоғамдастықтың рөлін жариялау болып табылады. Мақалада ғалымдардың заң жобалау жұмысына қатысуының ағымдағы мәселелері қарастырылады және талданады. Заңдарды әзірлеу жүйесін жетілдірудің мүмкін жолдары туралы тұжырымдар ұсынылған.

Түйін сөздер: *Заң шығару процесі, заңдарды әзірлеу, ғылыми құқықтық сараптама, заң техникасы, ғылыми институттар.*

THE ROLE OF SCIENTIFIC COMMUNITY IN THE LEGISLATIVE ACTIVITIES OF STATE BODIES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Sarpekov Ramazan Kumarbekovich
Candidate of Legal Sciences, Honored Worker of the Republic of Kazakhstan,
Director of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan,
Astana, Republic of Kazakhstan; e-mail: instzak-kz@mail.ru

Abstract. *Currently large-scale processes of reforming public and political institutions are being carried out in the Republic of Kazakhstan. In 2022 the referendum on amendments to the Constitution of the Republic of Kazakhstan was successfully held, and the Concept of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan until 2030 was implemented. All this requires the improvement of the adopted legislative acts, the stability of legislation.*

Civil servants involved in drafting laws are not required to be legal scholars and may not have academic knowledge in the legal field. In this regard, the main role in the implementation of legislative activity should be assigned to legal scholars, who should take part in the legislative process at all its stages. But in practice, this is not always observed, which creates a risk of divergence of legislation and the current legal doctrine.

The participation of the scientific community in the legislative process includes the following aspects. Firstly, it is the involvement of the scientific community in legislative activity at the stage of drafting a law. Secondly, the participation of scientists at the stage of discussion of draft laws, including both the discussion on the portal «Open legal acts» and during meetings of working groups. Thirdly, it is the participation of lawyers at the stage of expertise of draft legislative acts. All these points are described in detail in the article.

The purpose of the article is to highlight the role of scientific community in the legislative activity of state bodies of the Republic of Kazakhstan. The article discusses and analyzes current issues of scientists' participation in legislative work. Conclusions about possible ways to improve the system of law development are presented.

Keywords: *Legislative process, development of laws, scientific and legal expertise, legal technique, scientific institutes.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_13

Введение

Глава государства Касым-Жомарт Кемелевич Токаев в своем обращении народу Казахстана 6 июня 2022 года подчеркнул, что «*Казахстану необходима правовая система, обеспечивающая максимальную защиту прав и интересов граждан и предпринимателей. В законодательстве не должно быть норм, препятствующих стабильному развитию страны. Все сомнительные и не отвечающие современным требованиям нормы должны быть отменены*»[1]. В настоящее время отечественное законодательство проходит этап системного реформирования. За последние два года была изменена система научно-правовой экспертизы, усовершенствован порядок разработки и принятия законодательных актов, однако большой объем работы еще предстоит сделать.

От качества разрабатываемых и принимаемых законов зависит стабильность всей правовой системы. По этой причине необходимо уделять значительное внимание качеству разрабатываемых законов еще на стадии их разработки. И дело не только в соблюдении правил и требований юридической техники, но соответствии разрабатываемых законодательных актов доктрине казахстанского права. Это может быть гарантировано только при условии участия ученых-юристов в процессе подготовки правовых актов.

Ключевая роль в осуществлении законопроектной деятельности должна отводиться юридическому сообществу. При этом ученые-юристы должны проявлять участие в законотворческом процессе на всех его стадиях. К сожалению, на практике не всегда представляется возможным соблюсти данное требование. В итоге может существовать риск расхождения законодательства и действующей правовой доктрины.

Как может быть реализовано участие научного сообщества в законопроектной деятельности? Во-первых, прямое участие в составах рабочих групп по разработке проекта закона. Представители научного сообщества должны участвовать в процессе разработки проектов законов, как напрямую, так и через научные организации. Во-вторых, участие научного сообщества должно быть реализовано на стадии обсуждения проектов законов. В настоящее время данная возможность реализована посредством портала «Открытые НПА». Наконец, в-третьих, участие ученых-юристов обеспечивается на стадии проведения научной правовой экспертизы. Рассмотрим данные стадии более подробно.

Методология

Целью представленной работы является, в первую очередь, освещение роли научного сообщества в законопроектной деятельности государственных органов Республики Казахстан. Также статья направлена на изучение возможных путей совершенствования процесса законопроектной работы, и особенно путей взаимодействия ученых-юристов и государственных органов-разработчиков проектов законодательных актов. Исходя из поставленной цели были использованы следующие теоретические методы: метод правового анализа, синтез, абстрагирование.

В качестве основных источников для изучения вопроса были использованы труды ученых-юристов, а также действующее законодательство Республики Казахстан и зарубежных стран.

Обсуждение

1. Первый аспект вовлечения научного сообщества в законопроектную деятельность начинается на стадии разработки проекта закона. Участие ученых-юристов обеспечивает соответствие принимаемых законов общей теории и доктрине права. Сотрудники государственных органов-разработчиков, а также депутаты Парламента могут не являться юристами, а если и имеют юридическое образование, не обязаны иметь академические звания и обладать фундаментальными познаниями в праве. В этой связи мониторинг стабильности и единообразия системы права должно брать на себя научное сообщество.

К сожалению, не всегда можно обеспечить должное участие ученых-юристов на стадии разработки проекта закона. Как правило, ученые принимают участие только в случаях личной заинтересованности в проекте закона, а также в качестве приглашенных специалистов. Гораздо реже участие осуществляется на общественных началах.

[1] *Обращение Главы государства Касым-Жомарта Токаева к народу Казахстана от 6 июня 2022 года // https://www.akorda.kz/ru/obrashchenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-k-narodu-kazahstana-6525*

В то же время участие ученого в качестве приглашенного специалиста или в случаях личной заинтересованности может повлиять на объективность его суждений и помешать всесторонней оценке разрабатываемого закона.

В реалиях законодательной работы в Казахстане разработчиками законодательных актов выступают государственные органы, однако они не всегда могут заполнить кадровый вакуум достаточным количеством профессиональных юристов. Причин большое количество, в том числе заработная плата, условия труда и специфика работы. Итогом становится то, что разработкой законодательных актов зачастую занимаются молодые специалисты, выпускники государственных ВУЗов. В свою очередь поднимается проблема и качества их подготовки. О проблемах высшего юридического образования в Казахстане ведутся споры, но очевидным является то, что рост числа выпускников юридических факультетов не означает пропорциональный рост их качества.

В Казахстане на сегодняшний день большое количество ВУЗов ведет подготовку юристов, при этом под вопросом остается качество такой подготовки, особенно для непрофильных и небольших, частных ВУЗов. Как отмечают исследователи этого вопроса: «*Несмотря на очевидное перепроизводство, высшее юридическое образование остается престижным и привлекательным для выпускников школ и их родителей. Этим пользуются действующие вузы, возникают новые, открывают платные факультеты, платные отделения для подготовки юристов*» [1, с.53.]. От переизбытка юристов на рынке труда, в конечном счете, страдает качество работы в отрасли. Заработная плата в государственных органах зачастую недостаточно привлекательна для опытных ученых-юристов и практиков, в итоге над законопроектами зачастую работают сотрудники, недавно окончившие учебные заведения.

Разумеется, законопроект проходит большое количество стадий, прежде чем вносится на подпись Президенту. Однако очевидно, что основная идея закладывается на первоначальном этапе разработки законопроекта. Таким документом являлась концепция проекта закона, а в настоящее время консультативный документ регуляторной политики (КДРП), разработка которого осуществляется органом-разработчиком до начала работы над основным текстом проекта закона. Но над КДРП, как правило, работают только государственные служащие органов-разработчиков проектов законов, что также влечет за собой некоторые риски.

На основе прошедшего обсуждение КДРП разрабатывается проект концепции проекта закона. Данный документ должен получить одобрение членов Межведомственной комиссии по вопросам законопроектной деятельности. После чего он также выносится на обсуждение на портале «Открытые НПА».

Многие вопросы могут быть разрешены только с позиции анализа научной доктрины, и не могут быть реализованы государственными служащими юристами. Вот почему так важно участие ученых-юристов в процессе разработки проектов законов. Это вовсе не означает, что ученые-юристы мыслят иными категориями. Так, например, не поддерживается позиция С.И. Захарцева о профессиональной деформации правосознания ученых-юристов [2]. В контексте профессиональных навыков и знаний, на наш взгляд, ученые-юристы не отличаются от других представителей юридической профессии. Речь идет лишь о том, что постоянно работая с правовой доктриной ученые могут легче видеть изъяны и коллизии общетеоретического характера в законодательстве. Точно так же ученые-практики быстрее обнаружат в законопроекте возможный пробел применения норм на практике.

Но каким образом можно обеспечить участие ученых-юристов в разработке проектов законов? На наш взгляд возможно несколько вариантов решения данного вопроса. С одной стороны, необходимо стимулировать вовлечение научных организаций Республики Казахстан в процесс разработки проектов законов. На сегодняшний день в нашей стране функционирует достаточное количество как частных, так и государственных научных исследовательских институтов, чей потенциал может быть задействован в законотворческом процессе. В этой связи важно поддерживать и стимулировать работу научных организаций, поскольку нормы Закона «О правовых актах» (пункт 3 статьи 17-1) позволяют центральным государственным органам на договорной основе заказать подготовку проекта закона научным учреждениям, отдельным ученым и коллективам, в том числе зарубежным.

С другой стороны необходимо также привлекать к государственной службе действующих ученых-юристов, которые могли бы существенно обогатить качество работы государственного служащего. Однако государственная служба в настоящее время не является достаточно привлекательной для ученых как в коммерческом, так и в ка-

рьерном плане. Пути решения этой проблемы являются предметом для дискуссии. На наш взгляд можно дополнительно поощрять привлечение ученых-юристов в квазигосударственный сектор, где им может быть предоставлена свобода творчества и гарантирована финансовая стабильность.

2. Второй аспект вовлечения научного сообщества в законопроектную деятельность осуществляется на стадии обсуждения проектов законов. На этом этапе также можно выделить ряд особенностей, так как обсуждение происходит как в рамках процедур размещения органом-разработчиком НПА на портале «Открытые НПА», так и в ходе заседаний рабочих групп (при органе-разработчике и при рассмотрении в Парламенте).

В соответствии с действующим порядком разработки законодательных актов разработчик размещает для обсуждения на портале «Открытые НПА» консультативный документ регуляторной политики, затем проект концепции проекта закона, а затем и сам проект закона. При этом разработчики обязаны направить в Национальную палату предпринимателей, экспертные советы, общественные советы, Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан (ИЗПИ) уведомление о размещении документа на интернет-портале открытых НПА[2]. По каждому размещенному документу готовится экспертное заключение, которое также размещается на портале и доступно каждому.

Следует особенно отметить, что уже на данной стадии со стороны ИЗПИ для подготовки экспертных заключений привлекаются ведущие-ученые юристы, имеющие большой стаж законотворческой работы. Проводится всесторонний анализ проектов законов включающий: анализ проекта закона на соответствие действующему законодательству; соответствие международно-правовым обязательствам государства; информацию о результатах проведенного правового мониторинга; и т.д. Помимо этого осуществляется и научно-правовой анализ проблемных вопросов проекта закона, а также способов их решения.

Это большой объем аналитической работы, который осуществляется сотрудниками ИЗПИ по всем разрабатываемым в Казахстане КДРП и проектам законов.

К сожалению, в этой сфере все еще есть проблемы, которые препятствуют более глубокому взаимодействию научной и законодательной работы. Например, в настоящее время консультационные услуги, оказываемые ИЗПИ, носят рекомендательный характер. По этой причине государственные органы не всегда учитывают их при работе над проектами законодательных актов. Также порядок обсуждения проектов законов на портале «Открытые НПА» не распространяется на проекты законодательных актов, разработанных в порядке законодательной инициативы депутатов Парламента Республики Казахстан. По своей инициативе ИЗПИ готовит заключения и на проекты законов подготовленные депутатами, а также участвует в рабочих группах в Мажилисе и Сенате Парламента Республики Казахстан. Однако отсутствие открытого доступа к таким проектам законов на интернет-портале «Открытые НПА» существенно осложняет процесс участия ученых-юристов в обсуждении данных проектов законов.

Участие ученых-юристов в рабочих группах при рассмотрении в Парламенте и ранее при органе-разработчике также сопряжено с некоторыми проблемными вопросами. Привлечение ученых к обсуждению на этой стадии разработки проекта закона на постоянной основе будет требовать соответствующего финансирования. При этом финансирование не может осуществляться органом-разработчиком, так как это не может гарантировать объективности. В этой связи участие ученых в заседаниях рабочих групп пока осуществляется в основном в рамках вовлечения научно-исследовательских институтов.

3. Третий аспект связан с участием ученых-юристов на стадии экспертизы проектов законодательных актов.

Исследователи солидарны, что по своей природе научная правовая экспертиза «*является сложным многоуровневым правовым явлением*» при этом «*как институт правовая экспертиза нормативного правового акта представляет собой комплексный институт права, предметом которого является регулирование общественных отношений в сфере организации, назначения, проведения правовых экспертиз, а также применения их результатов в юридической деятельности*» [3, с.178.].

Ключевая роль научной экспертизы проектов законов подтверждается и мировым опытом. На сегодняшний день обязательная научная экспертиза проектов законодательных актов проводится во многих зарубеж-

[2] *Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 декабря 2016 года № 907 «Об утверждении Правил законотворческой работы Правительства Республики Казахстан» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1600000907*

ных странах, в том числе Франции, Испании, Финляндии [4] и т.д. При этом сама система научной правовой экспертизы в Республике Казахстан продолжает постоянно совершенствоваться.

Следует констатировать, что на сегодняшний день институт научной правовой экспертизы проектов законов является основным способом вовлечения научного юридического сообщества в законотворческий процесс. Это связано с тем, что все проекты законов проходят обязательную научную правовую экспертизу. Другой вопрос заключается в достаточности одной только научной правовой экспертизы, для обеспечения качества разрабатываемых законов.

Система научной правовой экспертизы также претерпела изменения в качественно лучшую сторону. Если раньше экспертиза осуществлялась организациями, которые зачастую подходили к ней формально, то сейчас ее осуществляют эксперты. Научная правовая экспертиза перестала быть обезличенной. А значит все ученые, даже не аффилированные с организациями, могут выступать в качестве эксперта, при условии, что они включены в Реестр экспертов.

В связи с принятием поправок в Закон Республики Казахстан о правовых актах, была введена в действие новая система научной правовой экспертизы. Теперь экспертами являются ведущие юристы, которые могут проживать в любом регионе нашей страны или за рубежом. При этом процесс отбора экспертов полностью автоматизирован и осуществляется путем случайного отбора из Реестра.

Ранее уже мною было отмечено, что «*произошел переход к привлечению научных экспертов различных отраслей из соответствующего Реестра, а не посредством государственных закупок. А вводимая цифровизация и автоматизация процессов ведения Реестра научных экспертов способствует более оптимальному выбору научных экспертов на основе учета их квалификации, а также принципов объективности и независимости, что позволяет участвовать как национальным, так и зарубежным научным экспертам*» [5, с.18.].

Система научной правовой экспертизы проектов законодательных актов и международных договоров на сегодняшний день обеспечивает вовлеченность научного сообщества в процесс разработки законов. Однако участие ученых-юристов в разработке законов не может и не должно ограничиваться научной правовой экспертизой. Необходимо предпринимать системные меры по привлечению научного сообщества на всех стадиях законотворческого процесса.

Между тем при проведении научной правовой экспертизы проектов законов возникают непреднамеренные сложности в своевременности оплаты работы экспертов и учете органом-разработчиком в проекте закона результатов научной правовой экспертизы. Так, экспертами неоднократно поднимаются вопросы несвоевременной оплаты услуги, а также подвергаются критике критерии оценки заключении.

Оплата услуг эксперта зависит от оценки качества заключения экспертизы, которая формируется на основе принятых органом-разработчиком предложений и замечаний либо, в случае непредставления сведений, оценка проводится Институтом законодательства и правовой информации Республики Казахстан самостоятельно на основании текста проекта закона, направленного в Правительство.

При этом имеются случаи, когда большое количество концептуальных предложений не принимаются орган-разработчиком, ввиду необходимости срочного внесения проекта в Правительство.

Разрешение такого рода вопросов лежит в плоскости нормативного регламентирования процедур и привлечения подготовленных лиц к разработке проекта закона.

Выводы

Исходя из проведенного анализа, можно сделать следующие выводы и рекомендации по процессу вовлечения научного сообщества в законотворческий процесс государственных органов:

1. Государственные служащие, занимающиеся разработкой проектов законов, как правило не являются учеными-юристами и не обязаны иметь академические знания в юридической сфере. В этой связи важным является участие научного сообщества в процессе разработки проектов законов. К сожалению, на практике ученые принимают участие в законотворчестве только в случаях личной заинтересованности и в качестве приглашенных специалистов. Гораздо реже участие осуществляется по личной инициативе на общественных началах. В то же время участие ученого в качестве приглашенного специалиста может повлиять на объективность его суждений и помешать всесторонней оценке разрабатываемого закона.

В этой связи необходимо стимулировать вовлечение научных организаций Республики Казахстан в процесс разработки проектов законов. Также возможно дополнительно

поощрять привлечение ученых-юристов в квазигосударственный сектор, где им может быть предоставлена свобода творчества и гарантирована финансовая стабильность.

2. В соответствии с действующим порядком разработки законодательных актов разработчик размещает для обсуждения на портале «Открытые НПА» консультативный документ регуляторной политики, а затем и проект закона. Это гарантирует возможность обсуждения проектов законов со стороны экспертного сообщества, и всех заинтересованных лиц. К сожалению не все законопроекты охватываются процессом обсуждения на интернет-портале. Например, порядок обсуждения проектов законов на портале «Открытые НПА» не распространяется на проекты законодательных актов, разработанных в порядке законодательной инициативы депутатов Парламента Республики Казахстан.

На наш взгляд проекты законодательных актов, разработанных в порядке законодательной инициативы депутатов Парламента Республики Казахстан, также должны проходить обсуждение на портале «Открытые НПА», что поможет существенно улучшить законотворческий процесс в нашей стране и обеспечить участие научного сообщества в обсуждении.

3. Фактически на сегодняшний день главным способом вовлечения научного юридического сообщества в законотворческий процесс является институт научной правовой экспертизы. Несмотря на важность экспертизы и постоянное совершенствование системы научной правовой экспертизы в Казахстане, необходимо предпринимать системные меры по привлечению научного сообщества на всех стадиях законотворческого процесса.

4. Дальнейшее успешное функционирование новой модели научной правовой экспертизы проектов законов сопряжено с потребностью в разрешении практических вопросов оплаты работы экспертов и надлежащей обратной связи от органа-разработчика в отношении учета им результатов экспертизы в тексте проекта закона.

ЛИТЕРАТУРА

1. Олейник В., Аманжолова Б. Совершенствование юридического образования в Республике Казахстан // Научно-правовой журнал «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан». – 2022. – Т. 2. – №. 69. – с.47-56.

2. Захарцев С.И. О профессиональной деформации правосознания ученых-юристов // Мониторинг правоприменения. 2015. №4 (17). – с.10-15.

3. Скоробогатов А.А. Аксиологические аспекты правовой экспертизы нормативных правовых актов // Юридическая техника. 2022. №16. – с.177-182.

4. Кобец П.Н. Правовая экспертиза нормативных правовых актов-важнейшая стадия правотворческого процесса в государствах европейского союза //Юридическая техника. – 2022. – №. 16. – С. 118-122.

5. Сарпеков Р.К. О современных новеллах организации института научной правовой экспертизы в Республике Казахстан // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. - 2021. - №4 (67). – с.13-20.

REFERENCES

1. Olejnik V., Amanzholova B. Sovershenstvovanie yuridicheskogo obrazovaniya v Respublike Kazahstan // Nauchno-pravovoj zhurnal «Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan». – 2022. – T. 2. – №. 69. – s.47-56.

2. Zaharcev S.I. O professional'noj deformacii pravosoznaniya uchenyh-yuristov // Monitoring pravoprimeneniya. 2015. №4 (17). – s.10-15.

3. Skorobogatov A.A. Aksiologicheskie aspekty pravovoj ekspertizy normativnyh pravovyh aktov // YUridicheskaya tekhnika. 2022. №16. – s.177-182.

4. Kobec P. N. Pravovaya ekspertiza normativnyh pravovyh aktov-vazhnejshaya stadiya pravotvorcheskogo processa v gosudarstvah evropejskogo soyuza //YUridicheskaya tekhnika. – 2022. – №. 16. – S. 118-122.

5. Sarpekov R.K. O sovremennyh novellah organizacii instituta nauchnoj pravovoj ekspertizy v Respublike Kazahstan // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan. - 2021. - №4 (67). – s.13-20.

УДК 342.52; 340.5

К ВОПРОСУ О ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ ЛОББИРОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Сарпеков Рамазан Кумарбекович
Кандидат юридических наук, заслуженный деятель Республики Казахстан, директор Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: instzak-kz@mail.ru

Конусова Венера Тулеутаевна[1]
Главный научный сотрудник отдела гражданского, гражданского процессуального законодательства и исполнительного производства Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, кандидат юридических наук, Республика Казахстан, Астана, e-mail: vkonussova@gmail.com

Аннотация. *Статья посвящена изучению предпосылок и перспектив законодательной регламентации лоббирования в Республике Казахстан. Через призму реализации концепции «слышащего государства» лоббирование рассматривается как инструмент налаживания конструктивного диалога между обществом и государственным аппаратом.*

Для описания истории вопроса указывается на несостоявшуюся попытку законодательной регламентации лоббирования, которая предпринималась более десяти лет назад. При этом необходимость эффективной системы продвижения интересов привела к созданию различных структур и организаций. Ярким примером, по мнению автора, является деятельность Национальной палаты предпринимателей Республики Казахстан. В работе приведены и другие примеры, демонстрирующие фактическое существование лоббирования без законодательного закрепления. Основываясь на проведенном анализе, автор приходит к выводу о недостаточной эффективности и хаотичности действующей модели учета общественного мнения и продвижения общественных интересов.

С целью определения перспектив правового регулирования лоббирования в Казахстане проведен сравнительно-правовой анализ зарубежного законодательства. В частности, рассмотрен опыт Соединенных Штатов Америки, Великобритании и Европейского Союза. В результате анализа выявлены наиболее общие тенденции законодательного регулирования лоббистской деятельности. При этом отмечается разнообразие подходов к регламентации лоббирования - от наиболее жесткого, наблюдаемого в США, до сравнительно мягкого в странах ЕС.

Сонымен қатар, лоббизмді реттеудің әртүрлі тәсілдері бар - АҚШ-та байқалатын ең қатаңнан ЕО елдерінде салыстырмалы түрде жұмсаққа дейін.

По результатам проведенного анализа автором предпринята попытка определить основные подходы к регулированию лоббирования в Казахстане. Кроме того, описываются возможные позитивные последствия законодательного закрепления лоббирования. Среди них указывается на возможность преодоления кризиса экспертности при разработке и продвижении нормативных правовых актов.

Ключевые слова: *лоббирование, лоббистская деятельность, лоббист, общественный диалог, лоббистские услуги.*

[1] *Автор для корреспонденции*

ҚАЗАҚСТАНДА ЛОББИЗМДІ ЗАҢНАМАЛЫҚ РЕГЛАМЕНТТЕУ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕГЕ

Рамазан Құмарбекұлы Сәрпеков
Заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген қайраткері, Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат Институтының директоры, Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: instzak-kz@mail.ru

Венера Төлеутайқызы Конусова
Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының азаматтық, азаматтық процестік заңнама және атқарушылық іс жүргізу бөлімінің бас ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы, Астана, e-mail: vkonussova@gmail.com

Аннотация. *Мақала Қазақстан Республикасында лоббизмді заңнамалық регламенттеудің алғышарттары мен перспективаларын зерделеуге арналған. «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын іске асыру призмасы арқылы лоббизм қоғам мен мемлекеттік аппарат арасындағы сындарлы диалогты жолға қою құралы ретінде қарастырылады.*

Мәселенің тарихын сипаттау үшін он жылдан астам уақыт бұрын жасалған лоббизмді заңнамалық реттеудің сәтсіз әрекеті көрсетілген. Сонымен бірге мүдделерді ілгерілетудің тиімді жүйесінің қажеттілігі әртүрлі құрылымдар мен ұйымдардың құрылуына әкелді. Автордың пікірінше, Қазақстан Республикасы Ұлттық Кәсіпкерлер палатасының қызметі жарқын мысал болып табылады. Жұмыста заңнамалық бекітусіз лоббизмнің нақты бар екендігін көрсететін басқа мысалдар келтірілген. Жүргізілген талдауға сүйене отырып, автор қоғамдық пікірді есепке алу мен қоғамдық мүдделерді ілгерілетудің қолданыстағы моделінің тиімділігінің жеткіліксіз және ретсіз екендігі туралы қорытындыға келеді.

Қазақстанда лоббизмді құқықтық реттеудің перспективаларын айқындау мақсатында шетелдік заңнамаға салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізілді. Атап айтқанда, Америка Құрама Штаттарының, Ұлыбританияның және Еуропалық Одақтың тәжірибесі қарастырылды. Талдау нәтижесінде лоббистік қызметті заңнамалық реттеудің ең жалпы тенденциялары анықталды. Сонымен қатар, лоббизмді реттеудің әр түрлі тәсілдері бар, олар АҚШ-та байқалатындардан ЕО елдерінде салыстырмалы түрде жұмсаққа дейін.

Талдау нәтижелері бойынша автор Қазақстанда лоббизмді реттеудің негізгі тәсілдерін анықтауға тырысты. Сонымен қатар, лоббизмнің заңнамалық бекітілуінің ықтимал оң салдары сипатталған. Олардың ішінде нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу және ілгерілету кезінде сараптамалық дағдарысты еңсеру мүмкіндігі көрсетілген.

Түйін сөздер: *лоббизм, лоббистік қызмет, лоббист, қоғамдық диалог, лоббистік қызметтер.*

ON THE ISSUE OF LEGISLATIVE REGULATION OF LOBBYING IN KAZAKHSTAN

Sarpekov Ramazan Kumarbekovich
Candidate of Legal Sciences, Honored Worker of the Republic of Kazakhstan, Director of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Astana, Republic of Kazakhstan; e-mail: instzak-kz@mail.ru

Konusova Venera Tuleutaevna
Chief Researcher of the Department of Civil, Civil Procedural Legislation and Enforcement Proceedings of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Legal Sciences,Republic of Kazakhstan, Astana, e-mail: vkonussova@gmail.com

Abstract. *The article is devoted to the study of the preconditions and prospects for legislative regulation of lobbying in the Republic of Kazakhstan. Through the prism of the implementation of the concept of the "hearing state", lobbying is seen as a tool for establishing a constructive dialogue between society and the state apparatus.*

To describe the history of the issue, it points to the failed attempt to legislate lobbying, which was made more than a decade ago. At the same time, the need for an effective system for promoting interests led to the creation of various structures and organizations. A vivid example, according to the author, is the activities of the National Chamber of Entrepreneurs of the Republic of Kazakhstan. Other examples are given in the work, demonstrating the actual existence of lobbying without legislative consolidation. Based on the analysis, the author comes to the conclusion that the current model of taking into account public opinion and promoting public interests is insufficiently effective and chaotic.

In order to determine the prospects for the legal regulation of lobbying in Kazakhstan, a comparative legal analysis of foreign legislation was carried out. In particular, the experience of the United States of America, the United Kingdom and the European Union is considered. As a result of the analysis, the most general trends in the legislative regulation of lobbying activities have been identified. At the same time, the existence of various approaches to the regulation of lobbying is noted, from the most stringent, observed in the United States, to relatively soft in the EU countries.

Based on the results of the analysis, the author made an attempt to determine the main approaches to the regulation of lobbying in Kazakhstan. In addition, the possible positive consequences of the legislative consolidation of lobbying are described. Among them, the possibility of overcoming the crisis of expertise in the development and promotion of normative legal acts is indicated.

Keywords: *lobbying, lobbying activity, lobbyist, public dialogue, lobbying services.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_20

Введение

Конструктивный диалог общественности с государственным аппаратом является основой устойчивой демократизации и политической либерализации. В Казахстане в разное время предпринимались шаги по установлению такого диалога и демонстрируется готовность реализации концепции «слышащего государства» [1; 2]. Однако реалии показывают отсутствие доступного и устойчивого канала коммуникации между населением и органами власти. Такое взаимодействие, в мировой практике, подразумевает различный инструментарий, целую систему управляемых коммуникаций, которые позволяют выражать интересы различных групп населения и получать обратную связь снизу вверх.

Одной из форм эффективного взаимодействия для продвижения общественных инициатив является лоббирование. Для Республики Казахстан (далее – РК) изучение перспектив легального закрепления и регламентации лоббистской деятельности не является новым. В разное время ученые-юристы, политологи отмечали эту необходимость [3, с. 5; 4; 5][2].

Поскольку лоббирование есть явление многогранное, конкретизируем, что объектом данного исследования является конструктивное лоббирование в нормотворчестве.

Материалы и методы

Для подготовки данной статьи были изучены труды казахстанских и зарубежных ученых в области юриспруденции и политологии. Особое внимание уделено анализу законодательства РК, США, Великобритании и стран ЕС в части регламентации лоббистской деятельности. Законодательство зарубежных стран было изучено в актуальной версии на языке оригинала.

В процессе работы над данной статьей автором использовались общефилософские и частные методы научного познания. Главное внимание в рамках методологии уделено системному анализу, формально-юридическому и сравнительно-правовому методам исследования.

[2] *Нужно ли в Казахстане узаконить лоббистов? — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://forbes.kz/process/expertise/protolkni_eto_1525161874/ Дата доступа: 20.09.2022 г.*

Обсуждение

Лоббирование в нормотворчестве явление не новое для нашего государства и его значение, несмотря на отсутствие юридического закрепления, трудно переоценить. В суверенном Казахстане неоднократно предпринимались попытки легитимизации лоббирования, было разработано несколько вариантов закона. Серьезному обсуждению подверглись Концепция и законопроект «О лоббировании» (далее – Законопроект), разработанные Институтом законодательства РК. Законопроект даже был внесен в Парламент РК постановлением Правительства РК от 30 декабря 2009 г. № 2246 [3]. Однако в результате серьезной критики впоследствии в 2012 году был отозван из Мажилиса Парламента[4].

В основу Законопроекта был положен «Модельный закон о регулировании лоббистской деятельности в органах государственной власти», принятый в 2003 году на 22-заседании Межпарламентской ассамблеи государств-участников СНГ[5]. Модельный закон определил некоторые ориентиры в сфере регламентации лоббистской деятельности для стран СНГ, но, как показывает практика, ситуация с принятием специального закона о лоббировании в этих странах мало чем отличается от Казахстана.

Очевидная необходимость законодательной регламентации лоббистской деятельности в наши дни восполняется фрагментарным регламентированием для целей отдельных субъектов или группы субъектов. Наиболее ярким примером является Закон РК «О национальной палате предпринимателей» (далее – НПП) и предусмотренная им деятельность НПП по продвижению интересов субъектов предпринимательства[6]. Комплементарно эта структура - наиболее успешный пример лоббистской организации в современном Казахстане.

Наряду с этим создаются различные консультативно-совещательные структуры практически на всех уровнях государственного управления и при всех ветвях власти. Примечательной особенностью таких структур является возможность участия их членов в принятии решений органами государственной власти и в формировании предпосылок законодательной инициативы. Так, в силу пп. 5), 7) п. 1 ст. 5 Закона РК «Об общественных советах» к полномочиям общественных советов, образуемых министерствами, органами, непосредственно подчиненными и подотчетными Президенту Республики Казахстан, а также органами местного государственного управления, относятся: участие в разработке и обсуждении проектов нормативных правовых актов; разработка и внесение в государственные органы предложений по совершенствованию законодательства РК[7].

Были образованы Совет иностранных инвесторов под председательством Президента РК, Международный совет при Верховном Суде РК, даже Клуб молодых экспертов при Сенате Парламента РК[8].

К сожалению, порядок формирования состава этих структур характеризуется абсолютной непрозрачностью и не обеспечивает учета интересов разнообразных групп населения. Эти каналы взаимодействия органов государственной власти и отдельных представителей общества, как нам представляется, являются весьма регулируемыми, где повестка обсуждений преимущественно задается уполномоченным органом, а не активными членами этих структур. Как следствие, выдвигаются инициативы по созданию все новых структур по взаимодействию с обществом. Например, одна из недавних инициатив - создание Общественной палаты

[3] *Постановление Правительства РК от 30 декабря 2009 г. № 2246 «О проекте Закона Республики Казахстан «О лоббировании» . — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P090002246_ Дата доступа: 20.09.2022 г.*

[4] *Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 июня 2012 года № 898 «Об отзыве из Мажилиса Парламента Республики Казахстан проектов законов Республики Казахстан «О лоббировании» и «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам лоббирования». — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1200000898 Дата доступа: 11.10.2022 г.*

[5] *Модельный закон О регулировании лоббистской деятельности в органах государственной власти. . — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://iacis.ru/baza_dokumentov/modelnie_zakonodatelnie_akti_i_rekomendatcii_mpa_sng/modelnie_kodeksi_i_zakoni/290 Дата доступа: 11.10.2022 г.*

[6] *Закон Республики Казахстан от 4 июля 2013 года № 129-V «О Национальной палате предпринимателей Республики Казахстан». — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000129/links Дата доступа: 11.10.2022 г.*

[7] *Закон Республики Казахстан от 2 ноября 2015 года № 383-V ЗРК «Об общественных советах». — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000383 Дата доступа: 11.10.2022 г.*

[8] *При Сенате создан Клуб молодых экспертов. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://senate.parlam.kz/ru-RU/news/details/3690 Дата доступа: 11.10.2022 г.*

при Мажилисе Парламента РК[9].

Недостаточную эффективность созданных консультативно-совещательных структур, а также системы обуждения проектов нормативных правовых актов на портале открытых НПА демонстрирует растущая популярность онлайн-петиций. Онлайн-петиции все чаще используются для продвижения общественных инициатив и оказания влияния на решения государственных органов. Эта тенденция не осталась без внимания Главы государства. В Послании народу Казахстана от 1 сентября 2020 г. К-Ж.К. Токаев поручил «создать единый легитимный институт онлайн-петиций для инициирования гражданами реформ и предложений» [6].

На сегодняшний день практика онлайн-петиций имеет примеры инициатив, порождающих противоречия среди разных групп населения, что указывает на отсутствие дискуссии и всестороннего обсуждения таких инициатив.

В целом наблюдаемый процесс по налаживанию общественного диалога представляется весьма хаотичным, он усложняется низким уровнем доверия населения к политическим институтам и мнением о непрозрачности принимаемых решений (в том числе НПА). Кроме того, ощущается кризис экспертности при разработке НПА и их продвижении.

Очевидно, что Казахстан, как и другие социально ориентированные страны мира, переживает свой уникальный опыт становления общественного диалога. Анализ зарубежного опыта показывает, что страны с развитой демократией и парламентскими традициями (например, США, Великобритания, страны ЕС) прошли нелегкий путь построения системы общественного диалога, позволяющего учитывать и продвигать инициативы различных групп населения. Немаловажную роль в укреплении этой системы играет институт лоббирования, который будучи юридически признанным определяет основные правила взаимодействия представителей гражданского общества и органов государственной власти в продвижении различных инициатив.

Подходы к регулированию лоббирования формируются адаптивно к реалиям каждой страны. Обобщая анализ опыта США, Великобритании и стран ЕС, можно выделить следующие подходы к регулированию этой деятельности.

1. Данный вид деятельности юридически признан, что позволяет придать ему прозрачность и повысить эффективность. Юридическое признание в данном случае не подразумевает обязательного принятия специального закона. Например, в ЕС лоббистская деятельность находится в сфере мягкого права. После долгих дискуссий в 2011 году принято Межинституциональное соглашение между Европейским парламентом и Европейской комиссией о реестре прозрачности для организаций и самозанятых лиц, вовлеченных в разработку и реализацию политики ЕС (далее – Межинституциональное соглашение о реестре прозрачности)[10]. Указанное соглашение остается последним документом, регулирующим лоббизм на уровне ЕС [7, с. 148].

На национальном уровне стран ЕС известно о попытке принятия специального закона на Кипре. Проект закона о лоббировании прошел первое чтение в соответствующем комитете Парламента, однако нет представления о том, когда законопроект будет принят. В других странах ЕС лоббистская деятельность остается регламентированной в разной степени, на уровне различных актов, но без принятия специального закона[11].

В Великобритании долгое время отсутствовал закон о лоббистской деятельности. Эта деятельность регулировалась множеством законов, определявших правила взаимоотношений госслужащих с группами интересов. Однако после долгих дискуссий в 2014 году был принят Закон о прозрачности лоббирования, беспартийных кампаний и администрации профсоюзов (далее – Закон о прозрачности лоббирования)[12].

Наиболее жесткая и детализированная модель законодательной регламентации лоббирования характерна для США, где действуют акты на федеральном уровне

---

[9] *При Мажилисе заработает Общественная палата. [Электронный ресурс]. — Режим доступа:https://www.parlam.kz/ru/mazhilis/news-details/id49583/1/1 Дата доступа: 12.10.2022 г.*

[10] *Agreement between the European Parliament and the European Commission on the transparency register for organisations and self-employed individuals engaged in EU policy-making and policy implementation. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32014Q0919(01) Дата доступа: 04.10.2022 г.*

[11] *Update on lobbying regulations in the EU. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.aalep.eu/update-lobbying-regulations-eu Дата доступа: 04.10.2022 г.*

[12] *Transparency of Lobbying, Non-Party Campaigning and Trade Union Administration Act 2014. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2014/4/2016-06-01 Дата доступа: 04.10.2022 г.*

и в отдельных штатах [8, с. 12]. При этом законодательство у каждого штата самостоятельное, что позволяет констатировать отсутствие единообразного подхода к регулированию лоббистской деятельности. Вместе с тем наиболее общие подходы к регулированию этой сферы общественных отношений изложены в Законе о раскрытии информации о лоббировании 1995[13].

2. Юридическое признание лоббистской деятельности позволило сформулировать легальное определение этому понятию. Так, Межинституциональное соглашение о реестре прозрачности в п. 7 определяет лоббирование как «всякую деятельность (...), осуществляемую с целью прямого или косвенного влияния на формулирование или реализацию политики и процессы принятия решений институтами ЕС, независимо от того, где они предпринимаются, а также от используемого канала или средства коммуникации, например, посредством аутсорсинга, средств массовой информации, контрактов с профессиональными посредниками, аналитическими центрами, платформами, форумами, кампаниями и инициативами на низовом уровне»[14].

В США определение лоббистской деятельности существенно разнится от штата к штату и подразумевает, например:

Поддержку, оппонирование иное воздействие на продвижение определенных законодательных инициатив, административных актов в органах исполнительной и законодательной ветвей власти. (Алабама).

Оказание влияния на принятие или отмену любого законодательного акта посредством взаимодействия с представителями законодательной ветви власти (Аризона).

Непосредственное общение или побуждение к общению с любым государственным служащим с целью оказания влияния на законодательные и административные акты (Арканзас)[15].

В Великобритании определение «лоббистские услуги» сформулировано в 2012 году по согласованию с Советом по связям с общественностью Великобритании (UKPAC), Королевским институтом по связям с общественностью (CIPR) и Ассоциацией профессиональных политических консультантов (APPC). Согласно этому определению «лоббистские услуги» означают деятельность, осуществляемую в коммерческих целях для: (а) оказания влияния на правительство, или б) консультирования других, как оказывать влияние на правительство[16].

3. В целях обеспечения прозрачности лоббистской деятельности ведутся реестры лоббистов, открытые для ознакомления общественностью, и предоставляется отчетная информация об их деятельности.

Регистрация в реестрах преимущественно носит обязательный характер и распространяется как на физических, так и на юридических лиц. При этом критерии субъектов, подлежащих регистрации, устанавливаются, главным образом, через описание осуществляемой ими деятельности. Иногда такое описание дополняется указанием на получение определенного вознаграждения. Так, например, в штате Калифорния (США), для отнесения субъекта к категории лоббиста устанавливается минимальная сумма дохода от этой деятельности в две или более тыс. долларов в месяц. Соответственно, субъект, получающий меньше обозначенного дохода от осуществления лоббистской деятельности, лоббистом не признается[17].

В зависимости от установлений законодательства реестры включают объем информации с различной степенью детализации. Наиболее упрощенная модель предусматривает регистрацию с указанием полного имени (наименования), адреса субъекта лоббирования (Приложение 1 к Межинституциональному соглашению о реестре прозрачности). Другой подход применяется в Великобритании, где реестр содержит больше деталей, включая ежеквартально обновляемую информацию о субъектах, осуществляющих лоббирование их клиентов, и о получении вознаграждения (ст.ст. 5, 6 Закона о прозрачности лоббирования Великобритании).

[13] *Lobbying Disclosure Act. Public law 104-65-Dec. 19,1995 109 Stat. 691. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://lobbyingdisclosure.house.gov/lda.html Дата доступа: 04.10.2022 г.*

[14] *Agreement between the European Parliament and the European Commission on the transparency register for organisations and self-employed individuals engaged in EU policy-making and policy implementation. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32014Q0919(01) Дата доступа: 04.10.2022 г.*

[15] *How States Define Lobbying and Lobbyist. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.ncsl.org/research/ethics/50-state-chart-lobby-definitions.aspx Дата доступа: 04.10.2022 г.*

[16] *Lobbying. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://cipr.co.uk/CIPR/Our_work/Policy/Lobbying.aspx*

[17] *How States Define Lobbying and Lobbyist. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.ncsl.org/research/ethics/50-state-chart-lobby-definitions.aspx Дата доступа: 04.10.2022 г.*

В США информация при регистрации и в рамках регулярной отчетности максимально детализирована. Лоббист должен раскрывать информацию о своих клиентах, предоставлять развернутую бухгалтерскую отчетность обо всех расходах, вплоть до указания расходов на канцелярские товары и напитки в офисе. Нарушение законодательных требований о предоставлении такой информации влечет суровые наказания – от крупных штрафов до тюремного заключения. Максимальный штраф по каждому эпизоду нарушения порядка отчетности составляет 200 тыс. долларов, максимальный срок заключения по каждому эпизоду – 5 лет лишения свободы [8, с. 15].

4. На субъектов, зарегистрированных в реестрах, распространяются этические правила, которые закрепляются в соответствующих нормах поведения.

В ЕС подобные нормы предусмотрены в приложении 3 к Межинституциональному соглашению о реестре прозрачности. Этические правила состоят из 14 весьма конкретных пунктов, среди них, например: недопустимость распространения (продажи) копий документов, полученных от институтов ЕС, третьим лицам (п. e); недопустимость получения и попыток получить информацию или решения нечестным путем или с использованием неправомерного давления или ненадлежащего поведения (п. b)18.

Наряду с законодательной регламентацией деятельности лоббистов детализация этических правил их поведения осуществляется специализированными институтами или саморегулируемыми организациями.

К примеру, в Национальной ассоциации государственных лоббистов США (NASL) действует самостоятельный кодекс этики, устанавливающий принципы лоббирования и детальные правила поведения членов NASL19.

Королевский институт по связям с общественностью (CIPR) Великобритании закрепил в этическом кодексе раздел с ключевыми требованиями к профессиональному поведению лоббистов. Всего таких требований десять и, согласно первому, профессиональные лоббисты обязаны сообщать, кто они и кого представляют, в том числе характер интересов своего клиента или работодателя20.

5. Поскольку лоббирование имеет вполне очевидные коррупционные риски, как правило, законодательство предусматривает антикоррупционные регуляции. Законодательство США в этой сфере отличается большей детализацией и строгостью. В частности, запрещается любая непосредственная передача денег или дорогих подарков от лоббистов (их клиентов). Исключением являются взносы лоббистов в фонды для оплаты избирательных кампаний политиков [8, с. 9].

В 2007 году в целях минимизации коррупционных рисков и конкретизации допустимых форм взаимодействия субъектов лоббирования с представителями власти в США был принят Федеральный акт «Честного лидерства и открытой власти». Этим актом установлены дополнительные требования к публичному раскрытию информации о лоббистской деятельности, новые ограничения на подарки для членов Конгресса и их сотрудников, а также обязательное раскрытие целевых показателей в расходных ведомостях.[21]

Результаты

Проведенный анализ подходов к регулированию лоббистской деятельности, а также текущей ситуации в этой сфере в реалиях Казахстана позволяет формулировать следующие выводы и предложения.

1. Лоббирование, как явление, существует в Казахстане без юридического оформления и признания. При этом существующая модель определения общественного мнения при формировании и продвижении законодательных инициатив характеризуется хаотичностью и, по нашему мнению, недостаточной эффективностью. В связи с этим изучение перспектив и подходов к законодательной регламентации лоббирования своевременно и необходимо. Однако в процессе изучения и определения перспектив регулирования следует учитывать и избегать ошибок прошлых попыток законодательной регламентации.

---

[18] *Agreement between the European Parliament and the European Commission on the transparency register for organisations and self-employed individuals engaged in EU policy-making and policy implementation. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32014Q0919(01) Дата доступа: 04.10.2022 г.*

[19] *Code of Ethics. National association of state lobbyists statement of lobbying principles. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.statelobbyists.org/code-of-ethics/ Дата доступа: 04.10.2022 г.*

[20] *CIPR Code of conduct. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.cipr.co.uk/CIPR/About_Us/Governance_/CIPR_Code_of_Conduct.aspx*

[21] Honest Leadership and Open Government Act of 2007. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.congress.gov/bill/110th-congress/house-bill/2316 Дата доступа: 04.10.2022 г.

2. Регулирование лоббистской деятельности в США, Великобритании и ЕС различно, что продиктовано многими факторами (особенности политической системы, запросы групп интересов и пр.). Общими в рассмотренных системах являются:

- признание лоббирования на законодательном уровне;
- четкое определение понятийного аппарата в этой сфере, а, в частности, понятий лоббирование, лоббистская деятельность (или устуги), лоббист;
- признание в качестве лоббистов как физических, так и юридических лиц;
- ведение реестров и отчетности с открытыми (в разной степени) данными о лоббистах и их деятельности;
- декларирование доходов и расходов (в разной степени) субъектами лоббистской деятельности;
- установление правил профессиональной этики, ответственности за нарушение законодательства и антикоррупционные меры.

3. Анализ зарубежного опыта показывает, что сбалансированное регулирование лоббирования способствует:

- укреплению легитимности и приданию прозрачности принимаемых решений, путем вовлечения представителей общественности в продвижение законодательных инициатив, что способствует преодолению дефицита демократии в обществе;
- продвижению общественных инициатив снизу вверх квалифицированными субъектами в условиях прозрачности системы лоббирования;
- преодолению кризиса экспертности в государственных структурах. Конечно, невозможно глубоко и системно разбираться во всех тонкостях разнообразных общественных отношений. В этих условиях лоббисты, в лице, например, профессионалов определенной отрасли, представителей общественных объединений, исследовательских учреждений, квалифицированных юристов, помогают восполнить дефицит экспертности в процессе нормотворчества.

Заключение

Полагаем, что приведенный анализ зарубежного опыта позволит определить направления для создания оптимальной модели регулирования лоббистской деятельности в РК с учетом реалий и стремлений «укреплять общенациональное согласие, партнерство власти и общества, следуя концепции «слышащего государства». Безусловно, нельзя воспринимать лоббизм с абсолютным оптимизмом и не учитывать возможные риски, которые эта деятельность может повлечь. Однако, как нам представляется, сбалансированное регулирование лоббистской деятельности позволит достичь прогрессивных и положительных изменений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана. Послание Главы государства народу Казахстана от 2 сентября 2019 года. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana Дата доступа:11.10.2022 г.

2. Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество. Послание Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2022 года. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130 Дата доступа:11.10.2022 г.

3. Сапаргалиев Г.С. Некоторые соображения о лоббистской деятельности и проекте Закона РК «О лоббировании» // Вестник Института законодательства Республики Казахстан. — 2009. — № 1 (13). — С. 5-9.

4. Айтхожин К.К. Вопросы развития правовой системыРеспублики Казахстан в контексте реализацииКонцепции правовой политики. - [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38767165 Дата доступа:10.10.2022 г.

5. Шаяхмет Б. Легализация лоббизма узаконит блат и коррупцию. Или наоборот? - [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30051041&pos=11;-3#pos=11;-3 Дата доступа: 27.09.2022 г.

6. Казахстан в новой реальности: время действий. Послание Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2020 года. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g Дата доступа:11.10.2022 г.

7. Руденкова Д.Э. Лоббизм в Европейском союзе: политические аспекты регулирования. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02/ Д.Э. Руденкова — М., 2016. — 193 с.

8. Лоббизм в США. Как осуществляется лоббизм в США и что можно позаимствовать для России / Исследовательская группа Terra America по заказу фонда ИСЭПИ. – М., 2013. — 81 с.

REFERENCES

1. Konstruktivnyj obshchestvennyj dialog – osnova stabil'nosti i procvetaniya Kazahstana. Poslanie Glavy gosudarstva narodu Kazahstana ot 2 sentyabrya 2019 goda. — [Elektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana Data dostupa:11.10.2022 g.

2. Cpravedlivoe gosudarstvo. Edinaya naciya. Blagopoluchnoe obshchestvo. Poslanie Glavy gosudarstva narodu Kazahstana ot 1 sentyabrya 2022 goda. — [Elektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130 Data dostupa:11.10.2022 g.

3. Sapargaliev G.S. Nekotorye soobrazheniya o lobbistskoj deyatel'nosti i proekte Zakona RK «O lobbirovanii» // Vestnik Instituta zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan. — 2009. — № 1 (13). — S. 5-9.

4. Ajthozhin K.K. Voprosy razvitiya pravovoj sistemy Respubliki Kazahstan v kontekste realizacii koncepcii pravovoj politiki. - [Elektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38767165 Data dostupa:10.10.2022 g.

5. Shayahmet B. Legalizaciya lobbizma uzakonit blat i korrupciyu. Ili naoborot? - [Elektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30051041&pos=11;-3#pos=11;-3 Data dostupa: 27.09.2022 g.

6. Kazahstan v novoj real'nosti: vremya dejstvij. Poslanie Glavy gosudarstva narodu Kazahstana ot 1 sentyabrya 2020 goda. — [Elektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g Data dostupa:11.10.2022 g.

7. Rudenkova D.E. Lobbizm v Evropejskom soyuze: politicheskie aspekty regulirovaniya. dis. ... kand. polit. nauk: 23.00.02/ D.E. Rudenkova — M., 2016. — 193 s.

8. Lobbizm v SShA. Kak osushchestvlyaetsya lobbizm v SShA i chto mozhno pozaimstvovat' dlya Rossii./ Issledovatel'skaya gruppa Terra America po zakazu fonda ISEPI. – M., 2013. — 81 s.

UDC 351

MIGRATION THROUGH THE PRISM OF CONSTITUTIONAL RIGHTS: ETHNIC AND DEMOGRAPHIC CONTEXT, LABOR MOBILITY

Zhetpisov Serik Kozhanovich
Doctor of Law Sciences, Professor of the Innovative Eurasian University, Pavlodar, Republic of Kazakhstan, e-mail: zhetpisov_ serik@mail.ru

Nurgazinov Bagdat Kabylkadyrovich[1]
Head of the Department of Constitutional, Administrative Legislation and State Administration of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Legal Sciences, Astana, Republic of Kazakhstan, e-mail: nurgazinov.b@ zqai.kz

Khamzin Amangeldy Shapievich
Doctor of law sciences, professor of the Innovative Eurasian University, Pavlodar, Republic of Kazakhstan, e-mail:480609@mail.ru

Abstract. *Migration in the period from 1990 to 2022 significantly changed the ethnic map of the Republic of Kazakhstan. This circumstance prompted the research, since the most active labor and reproductive part of the national potential of the Republic of Kazakhstan dominates in the composition of the outgoing migrants. The problem of the most powerful migration movements in the conditions of growing globalization and multi-vector cooperation within the framework of the Eurasian Economic Union was actualized. The study revealed legal, socio-economic problems and threats to national security for Kazakhstan as a result of a huge flow of labor migration from less prosperous neighboring countries of post-Soviet Central Asia, carried out, in particular, on illegal grounds. It is important that migration is accompanied by violation of constitutional rights, as a result of exploitation, illegal movements, xenophobia, human trafficking, illegal importation of migrants.*

The presented research is aimed at forming an idea of the problematic aspects of migration through the prism of violations of constitutional rights, necessary for the most correct assessment of the consequences and threats of the outflow of human resources from Kazakhstan. In the article the authors conclude that today the migration situation is one of the key factors of social tension in the Republic of Kazakhstan, which seriously affect the effectiveness of ensuring the national security of the state, ensuring and protecting the constitutional rights of the people. In this regard, the situation requires immediate and thoughtful solutions, since it can have long-term consequences for the economic and social development of Kazakhstan and neighboring states. We believe that there are prerequisites for the stabilization of the migration situation in the Republic of Kazakhstan, since the processes under consideration have a socio-economic basis, and therefore the solution of the issue directly depends on the effectiveness of the authorities, the preparation of legislation and the level of economic well-being.

Keywords: *human right, migration, labor resources, demographic situation, national security, pandemic.*

[1] *The author for correspondence*

КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАР ПРИЗМАСЫ АРҚЫЛЫ КӨШІ-ҚОН: ЭТНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ КОНТЕКСТ, ЕҢБЕК РЕСУРСТАРЫНЫҢ ҰТҚЫРЛЫҒЫ

Серік Қожанұлы Жетписов
Заң ғылымдарының докторы, доцент, Инновациялық Еуразия Университеті профессоры, Павлодар, Қазақстан Республикасы, e-mail: zhetpisov_serik@mail.ru

Бағдат Қабылқадырұлы Нұрғазинов
Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты конституциялық, әкімшілік заңнама және мемлекеттік басқару бөлімінің басшысы, з.ғ.к., Астана қаласы, Қазақстан Республикасы, e-mail: nurgazinov.b@zqai.kz

Амангелді Шәпиұлы Хамзин
Заң ғылымдарының докторы, профессор Инновациялық Еуразия Университеті профессоры, Павлодар, Қазақстан Республикасы, e-mail: 480609@mail.ru

Аннотация. *Көші-қон 1990 жылдан бастап 2022 жылға дейінгі кезеңде Қазақстан Республикасының этникалық картасын айтарлықтай өзгертті, бұл зерттеу жүргізуге түрткі болды, өйткені көшіп кететін қоныс аударушылар құрамында Қазақстан Республикасы Ұлттық әлеуетінің негұрлым белсенді еңбек және репродуктивтік бөлігі басым. Өсіп келе жатқан жаһандану және Еуразиялық экономикалық одақ шеңберіндегі көпвекторлы ынтымақтастық жағдайларында аса қуатты көші-қон орын ауыстырулар проблемасы өзектілендірілді. Зерттеу Қазақстан үшін құқықтық, әлеуметтік-экономикалық проблемалар мен ұлттық қауіпсіздікке төнетін қауіптерді посткеңестік Орталық Азияның аз дамыған көрші елдерінен, атап айтқанда, заңсыз негізде жүзеге асырылатын еңбек көші-қонының үлкен ағымының нәтижесінде анықтады. Көші-қон қанау, заңсыз қозғалыс, ксенофобия, адам саудасы, мигранттарды заңсыз әкелу нәтижесінде Конституциялық құқықтардың бұзылуымен қатар жүретіні маңызды болып табылады.*

Ұсынылған зерттеу Қазақстаннан адами ресурстардың кету салдарлары мен қатерлерін мейлінше дұрыс бағалау үшін қажетті конституциялық құқықтарды бұзу призмасы арқылы көші-қонның проблемалық аспектілері туралы түсінікті қалыптастыруға бағытталған. Мақалада авторлар бүгінгі таңда көші-қон жағдайы мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің тиімділігіне, адамдардың конституциялық құқықтарын қамтамасыз етуге және қорғауға елеулі әсер ететін Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік шиеленістің негізгі факторларының бірі болып табылады деп тұжырымдайды. Осыған байланысты, жағдай жедел және ойластырылған шешімдерді талап етеді, өйткені оның Қазақстан мен шектес мемлекеттердің экономикалық және әлеуметтік дамуы үшін ұзақ мерзімді салдары болуы мүмкін. Қазақстан Республикасында көші-қон жағдайын тұрақтандыру үшін алғышарттар бар деп ойлаймыз, өйткені қаралатын процестердің әлеуметтік-экономикалық негізі бар, осыған байланысты мәселені шешу билік қызметінің тиімділігіне, заңнаманы дайындауға және экономикалық әл-ауқат деңгейіне тікелей байланысты болады.

Түйінді сөздер: *адам құқығы, көші-қон, еңбек ресурстары, демографиялық жағдай, ұлттық қауіпсіздік, пандемия.*

МИГРАЦИЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВ: ЭТНИЧЕСКИЙ И ДЕМОГРАФИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ, МОБИЛЬНОСТЬ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ

Жетписов Серик Кожанович
Доктор юридических наук, доцент, профессор Инновационного Евразийского Университета, г. Павлодар, Республика Казахстан, e-mail: zhetpisov_serik@mail.ru

Нургазинов Багдат Кабылкадырович
Руководитель отдела конституционного, административного законодательства и государственного управления Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, к.ю.н., г. Астана, Республика Казахстан, e-mail: nurgazinov.b@zqai.kz

Хамзин Амангельды Шапиевич
Доктор юридических наук, профессор Инновационного Евразийского Университета, Павлодар, Республика Казахстан, e-mail: 480609@mail.ru

Аннотация. *Миграция в период с 1990 по 2022 годы существенно изменила этническую карту Республики Казахстан, что и натолкнуло на проведение исследования, так как доминирует в составе выбывающих переселенцев наиболее активная трудовая и репродуктивная часть национального потенциала Республики Казахстан. Актуализировалась проблема мощнейших миграционных перемещений в условиях растущей глобализации и многовекторного сотрудничества в рамках Евразийского экономического союза. Исследование выявило правовые, социально-экономические проблемы и угрозы национальной безопасности для Казахстана в результате огромного потока трудовой миграции из менее благополучных сопредельных стран постсоветской Центральной Азии, осуществляемой, в частности, на нелегальных основаниях. Важным является то, что миграция сопровождается нарушение конституционных прав, в результате эксплуатации, нелегальных передвижений, ксенофобии, торговли людьми, незаконным ввозом мигрантов.*

Представленное исследование направлено на формирование представления о проблемных аспектах миграции через призму нарушения конституционных прав, необходимого для наиболее корректной оценки последствий и угроз оттока человеческих ресурсов из Казахстана. В статье авторы делают вывод о том, что на сегодняшний день миграционная ситуация является одним из ключевых факторов социальной напряженности в Республике Казахстан, серьезно влияющих на эффективность обеспечения национальной безопасности государства, обеспечение и защиту конституционных прав людей. В связи с этим, ситуация требует немедленных и продуманных решений, поскольку она может иметь долгосрочные последствия для экономического и социального развития Казахстана и сопредельных государств. Полагаем, что в Республике Казахстан имеются предпосылки для стабилизации миграционной ситуации, поскольку рассматриваемые процессы имеют социально-экономическую основу, в связи с чем решение вопроса напрямую зависит от эффективности деятельности властей, подготовки законодательства и уровня экономического благосостояния.

Ключевые слова: *права человека, миграция, трудовые ресурсы, демографическая ситуация, национальная безопасность, пандемия.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_29

Introduction

Mass migration of the population of the Republic of Kazakhstan, primarily to Russia, Germany, Israel, the USA and several other countries, was due to the effects of disordered migration situation, which dramatically changed the ethnic composition of the population.

The destruction of stable economic ties between the republics of the former USSR led to the collapse of the system of providing raw materials and marketing products, as a result, most enterprises in Kazakhstan were forced

to stop production, which together became a decisive factor for motivating the emigration of the population involved in these enterprises.

The study of the most powerful migration flows is of considerable interest in the legal dimension, since this direction contributes to the formation of the national migration policy of the Republic of Kazakhstan, the improvement of the regulatory array regulating this range of problems. In addition, Kazakhstan, like any other State, is concerned about the situation of systematic violations and abuses of the rights of migrants, since the dynamic process of resettlement always entails weak legal protection for the participants. This is despite the fact that the basic principle of regulating the migration of the population is to guarantee the human rights enshrined in the Constitution to free choice of place of residence, freedom of work, free choice of occupation and occupation, Freedom of departure, freedom of movement.

As of today, the migration situation has become one of the key factors of social tension in the Republic of Kazakhstan, which seriously affect the effectiveness of national security. Moreover, due to the objective socio-economic success of it's development, Kazakhstan is primarily a receiving country for migrants from neighbouring republics and a transit territory for migrants to Russia and Europe. For example, Kazakhstan now ranks 15th in the world in the processes of emigration and immigration. Figure 1 shows the migration of the population of Kazakhstan over the past 10 years. The analysis shows that the balance of migration for 2021 year was 21,217 people.

The diagram № 1. Migration of the population of the Republic of Kazakhstan for 2010-2021

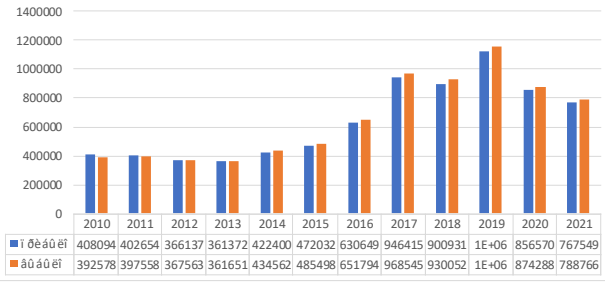

The diagram № 2 shows the results of the external migration of the population of Kazakhstan. The analysis shows that the number of immigrants in Kazakhstan is decreasing, while the number of emigrants shows an increase.

The diagram 2. External migration of the population of the Republic of Kazakhstan for 2010-2021

It is also important to point out such an aspect of migration policy as the return of ethnic Kazakhs to their historical homeland. Thus, according to the official statistics of the Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan, from 1991 to 2022, one million 96.9 thousand ethnic Kazakhs returned to their historical homeland, which is 5.6% of the total population. The number of ethnic migrants of working age is 63.1%, 23% of people are younger than able-bodied and 13.9% are pensioners[2].

Of course, the changes in the sphere of internal migration are enormous. According to the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, only in 2021, 756510 people moved from one region to another[3].

From 1991 to 2004, the demographic situation in Kazakhstan was the most tense. Drawing attention to the results of the 1999 census, we will see that the total population of the Republic of Kazakhstan was about 15 million. declining further. In 10 years (from 1989 to 1999) the population of Kazakhstan decreased by 7.7%[4]. (Diagram №. 3) Large–scale emigration, a sharp decrease in entry into the republic, a low birth rate, a high mortality rate and the number of abortions - all these and other factors negatively affected the demographic situation of the country.

[2] *O merah podderzhki dlya kandasov [About support measures for Candace] [Electronic resource]. – Available at: https://www.gov.kz/ memleket/entities/enbek/ press/news/details/414573?lang=ru (Accessed: 18.08.2022).*

[3] *Statistika migraci [Migration statistics]. [Electronic resource]. - Available at: https:// www.gov.kz/ memleket/entities/qriim/ press/article/details/ 13120?lang=ru (Accessed: 18.08.2022).*

[4] *Operativnye dannye (operativnaya informaciya, byulleteni) [Operational data (operational information, bulletins)]. [Electronic resource]. - Available at: http://www.stat.gov.kz/ faces/wcnav_externalId/homeNumbersPopulation_afrLoop=103880079117029 32#%40%3F_afrLoop%3D103880079117029 32%26_adf.ctrl-state%3D8ibmvdfj 9_143 (Accessed: 18.08.2022).*

Diagram. 3. Population of the Republic of Kazakhstan for 1992-2022

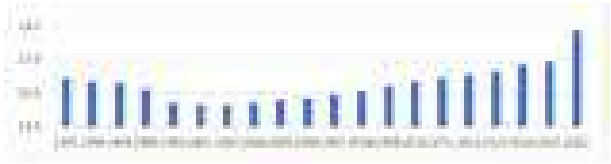

As of July 1, 2022, the population of Kazakhstan was 19246300 people[5]. The growth of the population of our state, of course, allows us to make optimistic forecasts for the further socio-economic development of the country, but at the same time we should be aware of the need to take into account both the total number and the age division into able-bodied groups, children and pensioners, or rather, to take into account changes in the age structure of the population. In this regard, it should be pointed out that the impact of migration processes and the demographic situation in the Republic of Kazakhstan on ensuring national security, legal security of citizens and socio-economic development of the country, actualize the creation of a new Concept of migration policy. However, the task is complicated by the lack of accurate statistics of migration phenomena, which are largely illegal. And here the monitoring of public awareness is an additional statistical resource that allows identifying latent areas of migration policy.

In particular, L.M. Junisbekova examines the legal regulation of labor migration of post-Soviet states and concludes that this is a consequence of globalization processes that cause the constant movement of labor resources [1]. An important point of this study is the author's proposal on the need to adopt the EAEU Convention on Migration, which will create a mechanism for protecting the rights of migrants. The idea of creating a single legal document that will lay the foundations for the formation of a legal mechanism for protecting the rights of migrants is not new, for example, some authors pointed out the need to develop a Migration Code of the CIS countries [2].

A similar position is held by the researcher Ghost B. who conducts a critical analysis of the insufficient recognition of the constitutional rights of migrants in international treaties and national legislation of countries [3]. He concludes that legislation is often not elaborated and often hinders migrants' access to basic human rights, which leads to a sharply increased vulnerability of migrants in certain special situations.

Taking into account the fact that migration processes have been actualized on an international scale in recent decades, caused by military conflicts in a number of countries (Syria, Iraq, Afghanistan, Ukraine), a large number of foreign studies have appeared aimed at studying both the legal problems of migration and its individual aspects. For example, M. Scott Migration/Refugee Law (2021) [4], M. Collier. Migrants, Migration and the Security Paradigm: Constraints and Opportunities (2016) [5], Sergio Carrera and Andrew Geddes The EU Migration and Asylum Pact in the light of the United Nations Global Compact on Refugees International experiences of deterrence and Mobility and their impact on trust and rights. Editors [6].

I would like to pay special attention to the research of Werner F. Menski «*Rethinking Legal Theory in the Light of South-North Migration*», which leads the phenomenon of migration from the south to the north. In so doing, the author questions a number of axioms of the law, considering that they create obstacles in understanding new trends in migration and their legal consequences [7].

However, the processes of migration in the countries of Central Asia and its legal and socio-economic consequences are insufficiently studied, since its scale compared with migration flows from the zones of military conflict is not comparable.

All the above testifies to the urgency and lack of knowledge of the problems of legal regulation of migration and its negative consequences, as well as to the novelty of the present study.

Materials and methods

As the main methods of research in the work have been applied the following:

- structural and functional method for studying the functional content of migration processes through the prism of constitutional human rights and various social and legal consequences;
- historical and legal analysis of normative acts was used to identify features of the legal regulation of migration relations in each studied period;
- abstract - to identify and systematize the motivations behind migration, as well as the negative consequences of its insufficient legal regulation, such as violations of the

[5] *Demograficheskaya statistika [Demographic statistics]. [Electronic resource]. - Available at: https://stat.gov.kz/official/industry/61/statistic/7 (Accessed: 18.08.2022).*

constitutional rights of migrants and various abuses in this area, forced labour and trafficking in persons;

- a comparative method of analysing a number of provisions of legislation in the field of migration of the Soviet and post-Soviet periods has clearly demonstrated continuity in the legal regulation of migration;

- tabular and graphical methods - to visualize theoretical provisions, obtained research results;

- the analysis of statistical data has improved the credibility of the study's findings.

Discussion and results

Demographic overview: retrospective analysis and current status.

The rapid changes in the world's demographic situation pose an unprecedented challenge to all States. As a country with a low birth rate and a high mortality rate, Kazakhstan also faces these problems. For Kazakhstan, it is important to strategically address the demographic issue. In this connection, issues of demographic policy find expression in State programmes that support the family and motherhood, especially since such support has constitutional backing (art. 27 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan).

With the ninth largest territory in the world, Kazakhstan continues to be a sparsely populated country. It ranks 64th in the world ranking - just over 19 million. The population density is 184 (7.1 persons per square kilometre). The dynamics of the population of the Republic from 1991 to 2022 show that the high birth rate compensated for the losses caused by the high level of emigration in the 1990s. In the last 25 years, our population has grown by 10%. The life expectancy of Kazakhstanis also increased from 63.5 to almost 70 years from 1995 to 2022. Life expectancy for men is 65.75 years and for women 75.06 years. As for the birth rate, it has increased by 11 per cent over the past five years. In 2020,426,824 children were born in Kazakhstan, 24,514 more than in 2019. And in 2021, 296.5 thousand children were born. That is 8.4% more than last year [4].

The threat of a demographic crisis has accompanied Kazakhstan throughout history. The beginning of mass migration of Kazakhs from the historical homeland dates back to the XVIII century, when Kazakhstan stood on the verge of a demographic catastrophe. The Zhungarian invasion, which began in the XVII century, resulted in the death of 2/3 Kazakhs [8, p. 7].

The decline in the number of Kazakhs was greatly influenced by two demographic disasters of the beginning of the XX century. - in 1916-1921 and 1929-1933. As a result of the forcible land expropriation carried out by the Resettlement Office in Kazakhstan, a massive migration of Kazakhs to China took place between 1912 and 1914. In the period from 1902 - 1913 the number of the Kazakh population decreased by 8 - 9%, and amounted to about 286 thousand. people [9, p. 121].

In 1930 - 1932, a mass famine broke out in Kazakhstan. Of the 6.2 million Kazakhs, about 2.1 million died. In the course of forced collectivization in 1928 - 1932 began the mass resettlement of Kazakhs, estimated at 1 million. 30 thousand, to Russia, Uzbekistan, Turkmenistan, Karakalpakia, China, Iran, Afghanistan [9, p. 11]. Of these, 616 thousand Kazakhs have left irrevocably, including about 200 thousand Kazakhs have gone to China, Mongolia, Afghanistan, Iran, and 414 thousand Kazakhs, subsequently returned to Kazakhstan [10, p. 12].

Another demographic catastrophe was caused by the disintegration of the USSR and the severe economic crisis, when the contraction of production, rising inflation and unemployment led to a decline in the living standards of the population and the destruction of the social sphere. According to estimates by the Ministry of Labour of the Republic of Kazakhstan, while in November 1992 this group accounted for 11.9 per cent of the population, in 1995 it accounted for 37 per cent of the total population. According to unofficial data, the poverty rate in 1995 was 70-80%. The economic crisis was accompanied by an increase in unemployment. Thus, in 1995, the unemployment rate was 10 per cent of the economically active population, while in regions with conversion enterprises it was 16-18 per cent [11, p. 51].

As of today, the migration process also shows growth dynamics, due to a number of political, social and economic reasons. This is not surprising, as the migration trend is characteristic of the developing country, in connection with which Kazakhstan will be a donor of labour for decades. In particular, the analysis suggests that the main causes of population migration in Kazakhstan are:

- the desire to return to their historical homeland (after the collapse of the Soviet Union in the early 1990s);
- individual manifestations of everyday nationalism and nationalist sentiments;
- «politicization» of the language map in the domestic political arena, periodically pop

up discussion about the status of the Russian language;

- Socio-economic instability;
- extremely low living standards of the population (the migration process must be considered in conjunction with poverty and unemployment).

Return to the historical homeland - «kandas».

In the area of migration, Kazakhstan has generally established a legislative framework that complies with international standards, allowing the return of Khandas to their historical homeland.

Kandas («compatriot», «one-breed») - a term that fell into the legal field in 2021 (part. 13 of art. 1 of the Law of the Republic of Kazakhstan «On Migration of Population»), came to replace the previously used «oralman» («returnee»). Both terms were used to refer to ethnic Kazakhs who were repatriated to Kazakhstan from neighbouring countries (China, Mongolia, Uzbekistan, Russia, Kyrgyzstan, Iran, Afghanistan, Pakistan, etc.).

The legislation regulating this process has a fundamental basis in the form of fundamental principles aimed at ensuring the legal security of citizens arriving in Kazakhstan. In particular, the migration legislation of the Republic of Kazakhstan is informed by standards aimed at recognizing and guaranteeing the rights and freedoms of migrants in accordance with the Constitution of the Republic of Kazakhstan, laws and international treaties.

The Constitution of the Republic of Kazakhstan has formed the legal basis for the construction of a legislative framework that regulates the status of migrants, paying particular attention to the Kandas. The set of rights, freedoms and obligations of persons who have returned to their historical homeland, as well as other persons who have found themselves in Kazakhstan as a result of voluntary or forced migration, and constitutional and legal guarantees for their exercise and protection, are reflected in section II of the Constitution. However, the study of migration processes suggests that the current legislation needs to be adjusted to improve the legal protection of migrants and to address the challenges faced by our country.

The ethnic map of Kazakhstan has undergone significant changes in recent decades, and if, before the mass migration of the 90s, the ethnic structure of the population of some regions was represented mainly by Slavic ethnic groups, currently they are dominated by the titular (Kazakh) ethnic group, this is confirmed by the census data in 1999, 2009 and 2021, given in Diagram № 4.

The diagram №. 4. Ethnic structure of the population of the Republic of Kazakhstan according to the population censuses of 1999, 2009, 2021 (%)

Vitkovskaya G.S. notes that «between 1989 and 1999 there were changes in the demographic structure of the country - the title (Kazakh) ethnic group crossed the threshold of ethnic domination, accounting for 54.3% of the total population of the country. The ethnic composition of the various territories of the Republic has changed significantly. The population of all ethnic groups is stagnant or declining» [12, p. 130-132].

According to studies and statistics, the total number of nationalities represented in the Republic has remained stable, and the decline in the number of ethnic groups has not been a critical increase.

Thus, in 2022, 7415 ethnic Kazakhs moved to Kazakhstan and received the status of khandas. As we mentioned above, since 1991 the number of Kandas has reached 1 million 96.9 thousand [1]. The ranking of the countries of arrival of ethnic Kazakhs is shown in the diagram № 5.

The diagram №5 Countries of arrival of ethnic Kazakhs (%)

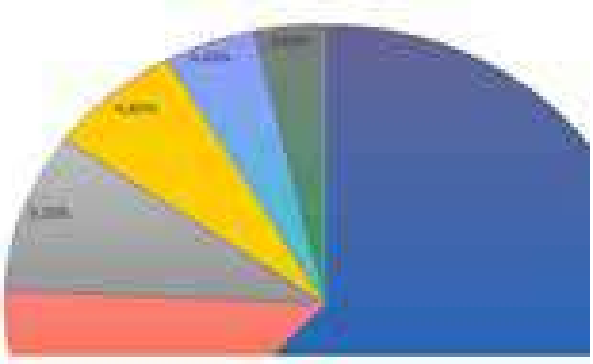

More than half of the arrivals are of working age - 62%, children account for 24.1% and pensioners - about 13.9%. Continuing the

analysis, it is important to note that 11.4 per cent of Kandas of working age by educational level have higher education, 40.3 per cent have secondary specialized education, 47 per cent have general secondary education and 1.6 per cent have no education[6].

The State's support measures are the provision of necessary social and legal assistance to arrivals. Families included in the regional quota for the admission of Kandas and displaced persons are provided with a state support measure in the form of a subsidy: for relocation – a one-time payment of 35 MCI to each family member; to cover the costs of hiring (renting) housing and utilities, which are paid monthly for 12 months from 15 to 30 MCI per family[7].

We believe that the implementation of State measures in the field of migration policy in Kazakhstan:

- will allow to regulate the processes of ethnic, internal and external migration and subordinate them to the interests of economic development of regions;
- will improve the quality of life of a significant proportion of ethnic immigrants and internal migrants;
- will encourage the return to the country of citizens of various nationalities who have left Kazakhstan;
- prevent possible social risks related to adaptation and integration difficulties, unemployment and irregular migration;
- will further develop the processes of national consolidation, strengthen social stability and improve the demographic situation.

Migration in the member states of the Eurasian Economic Union (EAEU) and its constitutional and legal regulation.

The process of migration in the countries of the Eurasian Economic Union is conditioned by the interests of the participating countries in the field of employment and the effective participation of the human labour potential for the sustainable development of economic indicators. In this connection, partner countries with a common interest in the development of migration processes are trying to create conflict-free conditions for the movement of people between countries, taking into account the legal and social protection of migrants.

At the same time, States exercising their functions to regulate the migration process understand that the effectiveness of regulation directly depends on a clear constitutional and legal definition of the basic categories of migrants, their constitutional and legal status. In this connection, the system of normative support for the functioning of migration policy is formed on the basis of the national interests of the EAEU member countries.

The constitutional and legal regulation of migration in the EAEU states is purposeful and is carried out with the help of a system of legal means, specific methods of legal regulation that ensure the achievement of the desired results.

The peculiarity of the development of constitutional legal relations of the modern period is the universalization of fundamental rights and freedoms, the extension of guarantees and protection measures not only to citizens, but also to foreign citizens and stateless persons. There is a general tendency of convergence of the legal status of citizens and foreign citizens, stateless persons, legally located on the territory of the host State. By joining the fundamental international human rights instruments, the EAEU States themselves committed themselves to respect the principles of human rights, including the principle of freedom of movement and humane treatment of refugees, asylum seekers and displaced persons. The human rights of a migrant are included in the general system of human rights as objects of constitutional and legal regulation. The constitutions of the EAEU states, as a rule, enshrine the conceptual foundations of legal policy in the field of the rights of foreign citizens.

A more detailed regulation of migrants' rights takes place with the help of the norms of sectoral legislation, primarily migration legislation, which establishes the main directions of state migration policy, determines the scope of migrants' rights, establishes the competence in the field of migration of the relevant state authorities.

By adopting legislative acts in the field of migration, the EAEU states comply with their obligations under international documents that establish certain standards in the field of migrants' rights. The forms of such legislation may be

[6] *S nachala goda bolee 7 tysyach chelovek poluchili status kandasa [Since the beginning of the year, more than 7 thousand people have received the status of Candace]. [Electronic resource]. - Available at:* https://kapital.kz/gosudarstvo/106951/s-nachala-goda-boleye-7-tysyach-chelovek-poluchili -status-kandasa. *html (Accessed: 18.08.2022).*

[7] *Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 13 noyabrya 2018 goda № 746. «Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy razvitiya produktivnoj zanyatosti i massovogo predprinimatel'stva «Еңбек» [Electronic resource]. - Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000746 (Accessed: 18.08.2022).*

different depending on their legal traditions, geopolitical and historical prerequisites, etc. States may provide for broader rights than those provided for in international treaties, but cannot use national legislation to narrow down the obligations contained in international treaties they have ratified. Moreover, according to the norms and customs of international law, even if the relevant national legislation is not adopted, the State is not exempt from its obligations under the treaties in which it participates.

In 1998, the heads of the participating countries signed the Statement «*About ten simple steps towards ordinary people*»[8]. Subsequently, this document, which defines the main directions for the development of integration within the Community in the social and humanitarian spheres, served as the basis for the adoption of a number of inter-State and intergovernmental acts relating to migration policy problems.

Migrant workers and human trafficking for exploitation. Problems that need to be solved.

Labor migration in the Republic of Kazakhstan is a serious problem that the state should pay attention to, and develop certain state measures aimed at minimizing it, introducing it into a legal legal channel and ensuring the social and legal protection of migrants.

Today, the main part of Kazakhstan's migrant workers in search of employment are mastering more and more axes, for example, the countries of Western Europe and South-East Asia, South Korea.

It should be recognized that the rate of growth of labour migration is increasing every year. This is in view of the fact that only the proportion of migrant workers who cross borders legally, with employment as the purpose of entry or exit. But it should not be forgotten that in any country there is a large share of illegal migration, including labour. Bearing in mind that any poorly regulated process generates criminalization, there is a need to be concerned about the timely, full and adequate legal transfer of labour migration, also providing for the development of methods and forms of counteracting its negative consequences, such as illegal migration, forced labour and trafficking in human beings [13, p. 65].

Because of unresolved issues of registration at the place of stay and obtaining work permit documents, most migrants are in the shadow economic space, illegal legal space and cannot legalize their situation.

We believe that an effective step in the regulation of migration processes in the Republic of Kazakhstan will be the adoption of the Law «*On labour migration*», since this will exclude the possibility of using labour migrants as objects of exploitation. We also believe that this Law «*On Labour Migration*» will establish the procedure for the departure of citizens of the Republic of Kazakhstan for employment abroad, to attract foreign labour to Kazakhstan and to define legal norms for the protection and regulation of the activities of migrant workers.

Recently, the issues of human trafficking have become extremely important and relevant in the world community. This requires the consolidation of the efforts of the international community to combat this phenomenon. This problem also affected the Republic of Kazakhstan. In 2020, there was also an increase in human trafficking crimes in the Republic of Kazakhstan, in particular, 43 were registered, which is six times more than in 2019 (seven) and three times more than in 2018 (15)[9]. In the first half of 2021, 63 offenses related to human trafficking were registered in Kazakhstan - twice as many as a year earlier[10].

The problem of human trafficking in the Republic of Kazakhstan is acquiring specific characteristics.

First, when considering the situation of human trafficking in Kazakhstan, it is necessary to understand the duality of the situation. From a global perspective, Kazakhstan was undoubtedly a transit country because of its geographical location, and was also a country of origin for victims of trafficking, which,

[8] *Zayavlenie «O desyati prostyh shagah navstrechu prostym lyudyam» (prinyato Resheniem Mezhgosudarstvennogo Soveta Respubliki Belarus', Respubliki Kazahstan, Kyrgyzskoj Respubliki, Rossijskoj Federacii i Respubliki Tadzhikistan ot 28 aprelya 1998 goda № 25) [Electronic resource]. - Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30259403 (Accessed: 18.08.2022).*

[9] *Za vremya pandemii v Kazahstane ustanovlen antirekord po torgovle lyud'mi [During the pandemic, an anti-record on human trafficking has been set in Kazakhstan]. [Electronic resource]. - Available at: http://kursiv.kz/news/obschestvo/2021-07/za-vremya-pandemii-v-kazakhstane-ustanovlen-antirekord-po-torgovle-lyudmi (Accessed: 18.08.2022).*

[10] *Kolichestvo ugolovnyh pravonarushenij, svyazannyh s torgovlej lyud'mi, vyroslo srazu vdvoe za god [The number of criminal offenses related to human trafficking has doubled immediately in a year]. [Electronic resource]. - Available at: http://ranking.kz/ru/a/infopovody/kolichestvo-ugolovnyh-pravonarushenij-svyazannyh-s-torgovlej-lyudmi-vyroslo-srazu-vdvoe-za-god (Accessed: 18.08.2022).*

although small in size, existed.

Secondly, if we draw attention to the regional situation, Kazakhstan is a country of destination for victims of trafficking from the neighbouring countries of Central Asia and the CIS, due to the predominance of labour exploitation.

Third, Kazakhstan is a country where there is internal trafficking in human beings, leading to a high risk for internal migrant workers to be subjected to labour exploitation in their home territory. This is due to the fact that, despite the difficult socio-economic situation of individual regions (mostly remote from the cities of villages), there are mega-cities (Almaty, Nur-Sultan), or industrialized cities of regional significance to which internal migrants flock in search of earnings: Undocumented, homeless, unaccompanied, unaccompanied, disabled, unemployed and destitute children.

As a result of these circumstances, Kazakhstan received a negative assessment of the US State Department, in whose report «On trafficking in human beings», our state added to the list of control countries in which this situation requires improvements. Accordingly, 11 recommendations were made to strengthen the response to this type of crime.

Combating human trafficking is one of the priority areas of State migration policy in the Republic of Kazakhstan. Special attention of state bodies is directed to creation of legislative base for effective fight against trafficking in human beings and illegal export of migrants, to increase public awareness of the problem of trafficking in human beings, improving coordination between State bodies and civil society in the fight against human trafficking.

Taking into account all the above, it can be argued that it is necessary to develop an adequate mechanism for countering this type of crime, including the coordinated participation of many stakeholders with both the necessary legal tools and special knowledge in this area.

At the moment, the priority task of the new national policy of our emerging rule of law state, based on the principles of constitutional provision and protection of individual rights and freedoms, real humanism, genuine democracy and social justice, should be to provide the necessary legislative framework for monitoring and analyzing the migration process.

Although an objective and legitimate phenomenon of social development, the migration of the population carries certain risks for any State, and Kazakhstan is no exception. In particular: the process of depopulation and non-admission of fertile agricultural land in rural regions; the impossibility of preserving socially significant facilities, such as small-scale general education schools, medical institutions, social and service institutions; Changes in the ethnic makeup of the country, a decline in the number of members of a certain ethnic group; a decline in the level of education and training of the employed population as a result of migration processes characterized by the outflow of the most qualified labour force; Regional differences in the intensity of external migration are emerging, some regions have lower negative external migration ratios, while others have high negative external migration ratios (mainly in large cities), and the labour force deteriorates, There is a growing trend of «*population ageing*».

Given that the economic causes of migration are dominant in modern times, labour migration is becoming increasingly common. External migration contributes to the fact that labor migrants are more vulnerable in socio-economic and legal terms, which exposes them to certain risks, for example, insecurity, non-compliance with constitutional, migration, tax, labor laws in the host country. The development of the migration situation is also influenced by Kazakhstan's accession to the international labour market. Migration is caused by the use of foreign labour in the territory of Kazakhstan and the departure of compatriots to work abroad.

The imperfection of the legal framework on migration and the lack of a clear mechanism for regulating migration flows within the EAEU were the result of illegal migration and the emergence of conditions for the violation of constitutional human rights and freedoms. It is advisable to consider labour migration as an external employment of the population and the most important component of the foreign economic activity of the Republic of Kazakhstan. States should become the regulator of the organizational employment of their citizens abroad, actively influence the structure of emigration flows. Kazakhstan's entry into the Eurasian Economic Union promotes further international integration, creates new jobs, optimizes the activities of both the fiscal authorities and the migration services of the States members of the designated political alliances.

The uncontrolled process of labour migration has led to a system of abuse of the recruitment and exploitation of citizens of the Republic of Kazakhstan, often involving a clear violation of human rights. Migration priorities included regulating labour emigration, providing support

to ethnic Kazakhs returning to their homeland, combating irregular migration, regulating the stay of Kazakh migrants abroad and border controls.

Conclusion

Population migration is a unique challenge to the rapidly changing needs of people as a result of technological progress, the internationalization of the labour market, globalization, changes in market conditions and industrial transformation.

Migration mechanisms are a complex, multi-dimensional system that includes both objective factors and the needs, interests and aspirations of the population. We believe that the state's activities in the field of migration can be focused on several aspects and directions:

- formation of the constitutional and legal regulation of the state migration policy, which is a solid basis for the legislative structure of migration legislation;
- adoption of a legislative framework adequate to the current situation and aimed at solving the social problems of migrants arriving in Kazakhstan, as well as protecting the rights and interests of those who are forced to temporarily leave the country in search of work;
- focus on long-term programmes on external migration with major partners;
- regulation of the spontaneous nature of external labor migration and protection of the constitutional rights of migrants, in accordance with the norms of international law.

Today in the Republic of Kazakhstan, one of the important tasks is to develop a comprehensive program of legal regulation of labor migration, within which aspects of countering illegal labor migration should be provided. We believe that this program should take into account that labor migration is a special type of economic migration, and therefore the measures envisaged in it should be aimed at solving socio–economic problems.

ЛИТЕРАТУРА

1. Джунисбекова Л.М. Гармонизация правового пространства в сфере международного трудового права (на примере ЕАЭС). Дисс. на соискание степени доктора философии (PhD) по специальности: «6D030200 – Международное право». – Нур-Султан, 2020. – 190 с.

2. Кысыкова Г.Б., Калиева А.У. Анализ правового регулирования трудовой миграции в рамках ЕАЭС // Вестник института законодательства РК. - №4(53). – 2018. – С. 134-140.

3. Ghosh, B. The Human Rights of Migrants: Strategies for moving forward. // Development. - № 46. – 2003. – P. 21–29.

4. Scott M. Migration/Refugee Law (2019) // Yearbook of International Disaster Law Online, 2021. –P. 519-528.

5. Collyer M. Migrants, migration and the security paradigm: Constraints and opportunities // Mediterranean Politics. - № 11 (2). – 2016. – P. 255-270.

6. Sergio Carrera and Andrew Geddes. The EU Pact on Migration and Asylum in light of the United Nations Global Compact on Refugees International Experiences on Containment and Mobility and their Impacts on Trust and Rights. Editors Sergio Carrera and Andrew Geddes. European University Institute (EUI). - San Domenico di Fiesole (FI), 2021. – 315 p.

7. Werner F. Menski Rethinking Legal Theory in the Light of South–North Migration. - Routledge-Cavendish, 2006. – 16 p.

8. Нусупбеков А.Н. История Казахской ССР с древнейших времен до наших дней. В 5-ти т. – Алма-Ата: Наука, 1977. – Т. 4. – 639 с.

9. Мендикулова, Г.М. Исторические судьбы казахской диаспоры: происхождение и развитие: Дис. д-ра истор. наук: 07.00.02. - Алматы, 1999. – 335 с.

10. Козыбаев, М.К. Коллективизация в Казахстане: трагедия крестьянства. - Алма–Ата: Ғылым, 1993. - 345 с.

11. Садовская Е.Ю. Миграция в Казахстане на рубеже XXI века: основные тенденции и перспективы. – Алматы: Ғылым, 2001. – 260 с.

12. Витковская Г.С. Современные этнополитические процессы и миграционная ситуация в Центральной Азии. – М.: Московский центр Карнеги, 1998. – 340 с.

13. Жетписов С.К., Нургазинов Б.К. Борецкий А.В. Labor migration: socio-legal characteristics of the problem // Вестник ЕНУ им. Гумилева. Серия Право. - № 3. - 2021. – С. 60-73.

REFERENCES

1. Dzhunisbekova L.M. Garmonizaciya pravovogo prostranstva v sfere mezhdunarodnogo trudovogo prava (na primere EAES), Diss. na soiskanie stepeni doktora filosofii (PhD) po special'nosti: «6D030200 – Mezhdunarodnoe pravo». – Nur-Sultan, 2020. – 190 s.

2. Kysykova G.B., Kalieva A.U. Analiz pravovogo regulirovaniya trudovoj migracii v ramkah EAES // Vestnik instituta zakonodatel'stva RK. - №4(53). – 2018. – S. 134-140.

3. Ghosh, B. The Human Rights of Migrants: Strategies for moving forward. // Development. - № 46. – 2003. – P. 21-29.

4. Scott M. Migration/Refugee Law (2019) // Yearbook of International Disaster Law Online, 2021. – P. 519-528

5. Collyer M. Migrants, migration and the security paradigm: Constraints and opportunities // Mediterranean Politics. - № 11 (2). – 2016. – P. 255-270.

6. Sergio Carrera and Andrew Geddes. The EU Pact on Migration and Asylum in light of the United Nations Global Compact on Refugees International Experiences on Containment and Mobility and their Impacts on Trust and Rights. European University Institute (EUI), San Domenico di Fiesole (FI), 2021. - 315 p.

7. Werner F. Menski Rethinking Legal Theory in the Light of South–North Migration, Routledge-Cavendish, 2006. - 16 p.

8. Nusupbekov A.N. Istoriya Kazahskoj SSR s drevnejshih vremen do nashih dnej. V 5-ti t. – Alma-Ata: Nauka, 1977. – T. 4. – 639 s.

9. Mendikulova, G.M. Istoricheskie sud'by kazahskoj diaspory: proiskhozhdenie i razvitie: Dis…d-ra istor. nauk: 07.00.02. - Almaty, 1999. – 335 s.

10. Kozybaev M.K. Kollektivizaciya v Kazahstane: tragediya krest'yanstva Alma–Ata: Fylym, 1993. - 345 s.

11. Sadovskaya E.YU. Migraciya v Kazahstane na rubezhe XXI veka: osnovnye tendencii i perspektivy. – Almaty: Fylym, 2001. – 260 s.

12. Vitkovskaya G.S. Sovremennye etnopoliticheskie processy i migracionnaya situaciya v Central'noj Azii. – M.: Moskovskij centr Karnegi, 1998. – 340 s.

13. Zhetpisov S.K., Nurgazinov B.K., Boreckij A.V. Labor migration: socio-legal characteristics of the problem // Vestnik ENU im. Gumileva. Seriya Pravo. - № 3. - 2021. – S. 60-73.

УДК 342.537.1

КОНСТИТУЦИОННЫЙ СУД – ВАЖНЕЙШИЙ ОРГАН ЗАЩИТЫ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА: ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Караев Алипаша Агаханович

Главный научный сотрудник Отдела конституционного, административного законодательства и государственного управления Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, Ведущий научный сотрудник Института публичного права Каспийского университета, кандидат юридических наук. Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: ali_agahan@mail.ru

Аннотация. *Утверждение в Республике Казахстан новых конституционных ценностей вызвало необходимость в расширении правовых механизмов защиты прав и свобод личности. Одним из важнейших институтов, при помощи которого обеспечивается нормативность Конституции и гарантируются права и свободы личности является Конституционный суд, функционирование которого в Казахстане начнется в 2023 году.*

В статье на основе сравнительного анализа приведены некоторые решения конституционных судов зарубежных стран по вопросам защиты прав и свобод личности.

Учреждение в нашей стране нового органа конституционного контроля говорит о стремлении государства построить полноценное правовое государство, в котором личность, его права и свободы рассматриваются в качестве высших конституционных ценностей. Конституционные суды выступают определяющим фактором становления конституционализма и формирования правового государства на принципах Права.

Среди прочего, одним из полномочий данного органа власти станет рассмотрение конституционных жалоб физических лиц. Данная функция представляет собой важнейший правовой инструмент, обеспечивающий доступ граждан к правосудию и повышающий правозащитный потенциал Конституции.

Правовые позиции конституционных судов по вопросам защиты прав человека способны формировать конституционное мышление в стране и моделировать конституционно-правовую политику в направлении прогрессивного правового развития.

Мировой опыт показывает, институт судебного конституционного контроля, имея богатую историю, рассматривается как важнейший элемент поликратического государства, посредством которого разрешаются правовые споры между ветвями власти и территориальными образованиями, обеспечивается непрерывность конституционных процессов, гарантируется режим конституционной законности.

Посредством конституционного правосудия в государстве утверждаются гуманистические принципы взаимоотношений индивида с государством, восполняются правовые пробелы, совершенствуется законодательный процесс, а также повышается уровень конституционной культуры субъектов законотворчества.

Ключевые слова: *Конституция, закон, конституционная жалоба, права человека, толкование, правовая позиция, предварительный контроль.*

КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ СОТ - АДАМ МЕН АЗАМАТТЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДЫҢ МАҢЫЗДЫ ОРГАНЫ: ШЕТ ЕЛДЕРДІҢ ТАРИХИ - ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ

Алипаша Агаханұлы Қараев
Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты конституциялық, әкімшілік заңнама және мемлекеттік басқару бөлімінің бас ғылыми қызметкері, Каспий университеті жария құқық Институтының жетекші ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: ali_agahan@mail.ru

Аннотация. *Қазақстан Республикасында жаңа конституциялық құндылықтардың орнығуы жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың құқықтық тетіктерін кеңейту қажеттігін туғызды. Оның көмегімен Конституцияның нормативтілігі қамтамасыз етілетін және жеке адамның құқықтары мен бостандықтарына кепілдік берілетін аса маңызды институттардың бірі Конституциялық сот болып табылады, оның жұмыс істеуі Қазақстанда 2023 жылы басталады.*

Мақалада салыстырмалы талдау негізінде жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау мәселелері бойынша шет елдердің конституциялық соттарының кейбір шешімдері келтірілген.

Біздің елімізде жаңа конституциялық бақылау органының құрылуы мемлекеттің толыққанды құқықтық мемлекет құруға деген ұмтылысын білдіреді, онда адам, оның құқықтары мен бостандықтары жоғары конституциялық құндылықтар ретінде қарастырылады.

Конституциялық соттар конституционализмнің қалыптасуының және құқық қағидаттары бойынша құқықтық мемлекеттің қалыптасуының айқындаушы факторы болып табылады.

Сонымен қатар, биліктің маңызды органының бірі жеке тұлғалардың конституциялық шағымдарын қарау болады.Бұл функция азаматтардың сот төрелігіне қол жеткізуін қамтамасыз ететін және Конституцияның құқық қорғау әлеуетін арттыратын маңызды құқықтық құрал болып табылады.

Адам құқықтарын қорғау мәселелері бойынша Конституциялық соттардың құқықтық ұстанымдары елде конституциялық ойлауды қалыптастыруға және прогрессивті құқықтық даму бағытында конституциялық-құқықтық саясатты модельдеуге қабілетті.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, бай тарихы бар сот конституциялық бақылау институты поликратиялық мемлекеттің маңызды элементі ретінде қарастырылады, ол арқылы билік тармақтары мен аумақтық құрылымдар арасындағы құқықтық даулар шешіледі, Конституциялық процестердің үздіксіздігі қамтамасыз етіледі, конституциялық заңдылық режиміне кепілдік беріледі.

Конституциялық Сот төрелігі арқылы мемлекетте жеке адамның мемлекетпен өзара қарым-қатынасының гуманистік қағидаттары бекітіледі, құқықтық олқылықтардың орны толтырылады, заң шығару процесі жетілдіріледі, сондай-ақ заң шығару субъектілерінің Конституциялық мәдениетінің деңгейі арттырылады.

Түйінді сөздер: *Конституция, заң, конституциялық шағым, адам құқығы, түсіндіру, құқықтық ұстаным, алдын ала бақылау.*

THE CONSTITUTIONAL COURT IS THE MOST IMPORTANT BODY FOR THE PROTECTION OF HUMAN AND CIVIL RIGHTS AND FREEDOMS: HISTORICAL AND LEGAL EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES

Karaev Alipasha Agakhanovich
Chief Researcher of the Department of Constitutional, Administrative Legislation and Public Administration of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Leading Researcher of the Institute of Public Law of the Caspian University, PhD in Law. Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: ali_agahan@mail.ru

Abstract. *The adoption of new constitutional values in the Republic of Kazakhstan has caused the need to expand the legal mechanisms for the protection of individual rights and freedoms. One of the most important institutions through which the normativity of the Constitution is ensured and the rights and freedoms of the individual are guaranteed is the Constitutional Court, the functioning of which in Kazakhstan will begin in 2023.*

Based on a comparative analysis, the article presents some decisions of the constitutional courts of foreign countries on the protection of individual rights and freedoms.

The establishment of a new constitutional control body in our country speaks of the state's desire to build a full-fledged rule of law state in which the individual, his rights and freedoms are considered as the highest constitutional values. Constitutional courts are the determining factor in the formation of constitutionalism and the formation of a rule-of-law state based on the principles of Law.

Among other things, one of the most important of this authority will be the consideration of constitutional complaints of individuals. This function is the most important legal instrument that ensures citizens' access to justice and increases the human rights potential of the Constitution.

The legal positions of the constitutional courts on the protection of human rights are capable of shaping constitutional thinking in the country and modeling constitutional and legal policy in the direction of progressive legal development.

World experience shows that the institution of judicial constitutional control, having a rich history, is considered as the most important element of a polycratic state, through which legal disputes between branches of government and territorial entities are resolved, continuity of constitutional processes is ensured, and the regime of constitutional legality is guaranteed.

Through constitutional justice, the humanistic principles of the individual's relationship with the state are being approved in the state, legal gaps are being filled, the legislative process is being improved, and the level of constitutional culture of law-making subjects is being increased.

Keywords: *Constitution, law, constitutional complaint, human rights, interpretation, legal position, preliminary control.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_41

Введение

Президент Республики Казахстан, выступая 16 марта 2022 года перед депутатами Парламента со своим ежегодным посланием, обозначил новые векторы модернизации политической и правовой системы, направленной на повышение политической конкуренции и совершенствования правозащитных институтов [1].

В казахстанском обществе сложилось ясное понимание, что строительство нового Казахстана невозможно без глубокой трансформации судебной системы, которая должна функционировать в рамках Конституции и правовых законов. Особое место в этом процессе должен занять новый орган конституционного контроля - Конституционный суд Республики Казахстан, функционирование которого начнется в 2023 году.

[1] *Послание Президента Республики Казахстан Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана 16 марта 2022 года // https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953. (Дата обращения 5 сентября 2022 г .)*

Расширение правозащитных механизмов обеспечения прав человека является важнейшей задачей современного правового государства, провозглашающего интересы личности в качестве высшей ценности. Такой подход направлен на дальнейшую демократизацию политического режима в Казахстане и расширение доступа граждан к правосудию.

Материалы и методы

Основными материалами для проведения данного научного исследования явились положения Конституции РК, конституции зарубежных стран, Послания Президента РК, а также труды казахстанских и зарубежных ученых в области конституционного контроля.

При работе над данной статьей были использованы общие и частные методы научного исследования: исторический, диалектический, формально-логический, функциональный, формально-юридический, сравнительно-правовой и другие.

Основные положения

Результаты и обсуждения

Как известно, в ходе конституционной реформы 2022 года был учрежден новый орган конституционного контроля – Конституционный суд. К сожалению, действующий до настоящего времени Конституционный Совет, в силу ограниченности компетенции, довольно узкого круга субъектов обращения, а также пассивности судов, не мог полноценно обеспечивать защиту прав и свобод физических лиц.

Практика Конституционного Совета показала, что вне конституционной проверки оставались многие вопросы, затрагивающие права и свободы граждан. *Так, например, за все годы функционирования Конституционного Совета от субъектов обращения не поступило ни одного обращения о правильности проведения выборов или республиканского референдума, а также о конституционности международных договоров.*

Среди прочего, одним из недостатков действующей модели было отсутствие у граждан и юридических лиц права непосредственно обращаться в орган конституционного контроля за защитой нарушенных прав.

Обозначенные недостатки, а также веление времени, в итоге привели к необходимости трансформации Конституционного Совета в кельзеновскую модель конституционного контроля.

Примечательно также, что институт судебного конституционного контроля сегодня функционирует как в развитых странах (Германия, Испания, Австрия и др.), так и в странах, движущихся к демократии (Венгрия, Украина, Турция и др.). *Так, например, согласно статье 92 Основного закона Германии Судебная власть осуществляется Федеральным конституционным судом». Статья 124 Конституции Украины также устанавливает, что «правосудие осуществляется Конституционным Судом Украины и судами общей юрисдикции* [2].

Анализ юридической литературы показывает, что институт судебного конституционного контроля представляет собой важнейший институт современного демократического общества, назначение которого состоит в обеспечении верховенства Конституции и защите прав и свобод личности [1].

Являясь важным элементом системы сдержек и противовесов, конституционные суды призваны гарантировать верховенство Конституции, разъяснять нормы Конституции, разрешать противоречия между публичными властями, а также гарантировать защиту прав и свобод граждан. Огромную роль конституционное правосудие играют в федеративных странах (Россия, Индия, США и др.), а также в сложных унитарных государствах (Испания, Италия, Узбекистан и др.), при возникновении противоречий между субъектами союзного государства.

Данное полномочие предусмотрено в Основном законе Германии, согласно которому «Федеральный конституционный суд разрешает дела о толковании настоящего Основного закона по поводу споров об объеме прав и обязанностей высшего федерального органа или других участников, которые настоящим Основным законом или регламентом высшего федерального органа наделяются собственными правами».

В Испании Конституционный суд, среди прочего наделен также полномочием по осуществлению контроля за деятельностью органов автономных сообществ (ст. 153 Конституции)[3].

[2] *Конституции стран мира на русском языке. https://legalns.com. (Дата обращения 20 октября 2022 г.)*

[3] *Конституции стран мира на русском языке. Там же.*

Вместе с тем, среди полномочий органов конституционного контроля наиболее востребованными остаются вопросы защиты конституционных прав и свобод личности. В этом отношении одним из важнейших полномочий конституционных судов является рассмотрение конституционных жалоб.

Институт конституционной жалобы является важнейшим средством защиты прав и свобод человека и гражданина, реализация которого, по мнению ученых «составляет основу современного демократического государства» [2]. Так, профессор Н.С. Бондарь право на конституционную жалобу считает «проявлением комплекса конституционных прав, включающих в себя не только право на судебную защиту, но и на участие в управлении делами государства» [3].

Сегодня, в разных вариациях институт конституционной жалобы действует не только в странах общего права (США, Австралия, Канада и др.), но в государствах континентального права (Германия, Грузия, Испания и др.). Конституционная жалоба может быть подана как физическим, так и юридическим лицом. В некоторых странах, например, в России, наряду с индивидуальными жалобами предусмотрены и коллективные жалобы.

Посредством рассмотрения конституционных жалоб конституционные суды затрагивают проблемы допустимости смертной казни и защиты интеллектуальной собственности, неприкосновенности личной жизни и свободы вероисповедания, защиту жилищных и налоговых прав и многие другие вопросы.

Правовые позиции судей конституционных судов в защите указанных выше прав способны корректировать законодателя и правоприменителя, оказать позитивное воздействие на формирование конституционного правосознания государственных служащих, граждан и институтов гражданского общества.

Между тем, в нашей стране, в силу доминирования предварительного конституционного контроля защита конституционных прав и свобод в основном проявлялась в рамках официального толкования норм Конституции, а также при рассмотрении обращений судов республики в порядке, определенном статей 78 Конституции РК.

Обновленная Конституция предусматривает право граждан самостоятельно обращаться в Конституционный суд[4]. При этом объектами конституционного контроля могут быть *нормативные правовые акты Республики Казахстан, которые непосредственно затрагивает их права и свободы. Необходимо также отметить, что Конституционный суд будет принимать к производству обращения лишь в том случае, если исчерпаны все иные механизмы их защиты.*

Наряду с этим, в целях повышения правозащитного потенциала Конституции и механизмов защиты прав и свобод граждан предусмотрено положение о праве Генерального Прокурора и Уполномоченного по правам человека обращаться в Конституционный Суд (п.3 ст. 72)5.

Расширение субъектов конституционного производства, несомненно, должно усилить правовые механизмы защиты прав и свобод личности.

Вместе с тем, не совсем ясным остается вопрос о праве иностранных граждан и обращаться в Конституционный Суд, в случае если действующие правовые акты будут нарушать их права, предусмотренные Конституцией РК.

Анализ компетенции конституционных судов показывает, что в таких странах как Германия, Грузия, и др., конституционная жалоба может быть подана любым лицом, полагающим, что его права и свободы нарушены[6].

*На наш взгляд, смысл статьи 1 Конституции РК, определяющей, что в Казахстане в*ысшими ценностями являются человек, его жизнь, права и свободы допускает возможность для иностранных граждан и лиц без гражданства обращаться в Конституционный суд.

Практика показывает, что чаще всего в практике конституционного контроля встречаются дела, затрагивающие личные (гражданские) права и свободы, среди которых весьма заметными стали дела о смертной казни.

[4] *Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 08.08.2022 г.)*

[5] *Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 08.08.2022 г.) https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution. (дата обращения 5 августа 2022 г) .*

[6] *Конституция ФРГ 1949. ст. 93. П. 4а, // http://lawers-ssu.narod.ru/subjects/constzs.; Конституция Грузии 1995 г. ст.89. // https://legalns.com/download/books/cons/georgia.pdf (дата обращения 5 августа 2022 г).*

Не затрагивая уголовно-правовые, морально-психологические и иные аспекты проблемы рассмотрим, правовые позиции некоторых органов конституционного контроля.

Так, например, в Литовской Республике были приняты нормативные акты, отменяющие смертную казнь как вид наказания. По данному делу Конституционный суд сформулировал ряд важных правовых позиций, суть которых заключалась в следующем: «право на жизнь является неделимым естественным правом, устанавливая запрет на применение пыток, причинение увечий и других мер, унижающих человеческое достоинство; при назначении смертной казни может быть допущена судебная ошибка, которую невозможно исправить» [4, с 47]. Схожие правовые позиции были сформулированы конституционными судами Украины [5, с. 68], Беларуси [6, с. 163] и др. стран.

Проблемы нормативного обеспечения конституционного права на жизнь были развиты и в решении Конституционного суда России, правовые позиции которого установили запрет на ее применение до тех пор, пока повсеместно не заработают суды присяжных заседателей [7].

Вопрос о целесообразности применения смертной казни неоднократно затрагивался и Верховным Судом США. Так, например, в одном из своих решений этот орган отметил, что «смертная казнь как вид наказания не нарушает Конституцию», а в другом признал, что «смертная казнь как обязательное наказание противоречит Конституции» [8, с. 127].

В практике конституционного контроля весьма заметными являются дела по защите свободы совести. Это право относится к основным гражданским правам, и в силу этого нуждается в дополнительном разъяснении со стороны органов конституционного контроля.

Проблемы свободы совести были предметом рассмотрения в таких странах как Россия, Италия, Германия, Испания, Франция и в др. странах. Учитывая их большое количество, в данной статье фрагментарно приведем некоторые решения. Так, еще в 2005 году в граждане России пытались оспорить слова гимна Российской Федерации, в котором содержится слово «Бог». Атеисты усмотрели в этом слове нарушение конституционных прав и свобод. По их мнению, это слово «не соответствуют принципу светского государства, ущемляет права атеистов, навязывая светской части населения религиозные стереотипы». Данный вопрос получил свое развитие в 2020 году, когда в Конституцию РФ были внесены поправки. По мнению Конституционного суда «упоминание в Конституции слов «О вере в Бога» не означает отказа России от светского характера государственности» [9].

Учитывая многоконфессиональность казахстанского общества указанные подходы должны представлять предметный интерес и для Конституционного Суда Республики Казахстан, которому, возможно придется давать толкование «спящей» нормы Конституции, закрепляющей право каждого на свободу совести.

Практика конституционных судов Европейских стран (Германия, Италия, и др.) показывает, что значительная часть обращений была связана с защитой конституционного права на образование. Проникновение конституционного контроля в эту сферу объясняется, прежде всего, миграционными потоками, ростом в европейских странах мусульманского населения, и как следствие проблемой гарантирования их права на образование.

Так, принимая во внимание социальные реалии и фактор многоконфессиональности, Конституционный суд Германии установил, что «свобода частных школ, в которых могут обучаться представители различных социальных групп, означает отказ от какой–либо школьной монополии государства». В другом деле, рассматривая спор о возможности ношения головного платка мусульманами, Суд пришел к выводу, что «реализация указанного права возможна лишь в том случае, если в действующем законодательстве земель созданы для этого правовые предпосылки. Ношение платка, по мнению Суда, нельзя рассматривать как дань традиции, поскольку это является неотъемлемой частью религиозного убеждения и входит в противоречие с принципами светского государства [10, с. 40].

На наш взгляд, указанные проблемы актуальны и для Республики Казахстан, особенно в части ношения мусульманского платка, и возможно в ближайшее время они станут предметом рассмотрения в новом органе конституционного контроля.

В практике конституционных судов также встречаются дела, связанные с правомерностью контроля со стороны правоохранитель-

ных органов за содержанием телефонных переговоров, иных конфиденциальных сообщений.

Среди многочисленных примеров, изложенных в научных публикациях [11], рассмотрим правовые позиции Конституционного суда Чехии, который, изучая нормы УПК, закрепляющие право на прослушивание, указал, что «результаты прослушивания телефонных переговоров обвиняемого и адвоката, произведенного по приказу судьи в рамках закона, действовавшего на тот момент, не могут быть признаны допустимыми при рассмотрении дела в суде после вступления в силу новой Конституции и Уголовно-процессуального кодекса».

Практика показывает, что защита конституционных прав и свобод личности может проявляться и при в порядке последующего контроля. Яркий прецедент в этом направлении был зафиксирован в практике Конституционного Трибунала Польши. В этой стране объектом проверки на конституционность стал принятый в марте 2007 года Сеймом Закон «О люстрации», предусматривающий лишение льгот и пенсионного обеспечения всех граждан польской республики, которые в годы социализма сотрудничали со службами безопасности. Конституционный трибунал, изучив материалы дела, и осознавая политические и морально-этические последствия закона признал его противоречащим Конституции и основным правам и свободам личности, закрепленных во Всеобщей декларации прав человека [12].

Конституционный суд Венгрии по аналогичному делу констатировал, что этот вопрос может быть разрешен только при рассекречивании материалов прежних секретных служб. Гриф секретности, установленный политической полицией прежнего режима, не может ограничивать право на информацию тех лиц, которых затрагивают эти материалы. Кроме того, в решении было подчеркнуто, что «сведения о государственных должностных лицах, занимавшихся деятельностью, противоречащей принципам правового государства, является информацией, представляющей общественный интерес, и ее разглашение не противоречит провозглашенному праву на неприкосновенность личной жизни» [13].

В контексте защиты прав человека особую актуальность представляют вопросы, связанные с защитой информационных прав граждан, и прежде всего «право на забвение», или «право быть забытым в интернете». Это право решением Европейского суда по правам человека было признано важнейшим личным правом человека [14].

Сегодня во многих зарубежных странах приняты законы, которые обязывает поисковые системы удалять ссылки с нежелательной информацией, затрагивающей права и свободы граждан. Примечательно, что данная проблема обсуждается и в Казахстане, и не исключено, что ближайшее время аналогичный закон может быть принят и казахстанским Парламентом.

Примечательно также, что в практике конституционных судов рассматривались дела о защите медицинской информации и вопросы собственности, пенсионного обеспечения и защиты прав потребителей, конфискации имущества и конституционности штрафов, и многие другие вопросы, анализ которых дан в юридической литературе [15].

Рассматривая конституционные жалобы конституционные суды выступают проводниками идей правового государства, нормативные решения которых оказывают заметное влияние на процесс внедрения конституционных принципов в сферу социально-экономических и политических отношений.

Заключение

Таким образом, фрагментарно приведенные примеры из практики конституционных судов по вопросам защиты прав и свобод граждан позволяют сформулировать вывод о том, что сегодня практически все сферы человеческой жизни, нуждаются в институте конституционного контроля.

Защита конституционных прав и свобод личности в рамках института конституционного судопроизводства является существенной правовой гарантией восстановления справедливости и соблюдения режима конституционной законности во взаимоотношениях между личностью и государством.

Правовые позиции конституционных судов имеют существенное значение не только для уяснения юридической природы института прав человека, но и представляют собой практический интерес для всей правовой системы государства. Исходя из сказанного, задача Конституционного суда Республики Казахстан видится в его способности быть независимым и беспристрастным арбитром в спорах между государством и личностью.

ЛИТЕРАТУРА

1. Митюков М.А. Конституционный судебный процесс: Учебник. - М.: НОРМА, 2017. - 352 с.; Судебно-конституционное право и процесс: Учебное пособие / Н.В. Витрук; Российская академия правосудия. - 4-е изд., перераб. и доп. - Москва: Норма: НИЦ Инфра-М, 2012. - 592 с.; Хабриева Т.Я. Конституционная реформа в современном мире. - М., 2016. - 318 с.; Конституционный контроль в Казахстане: доктрина и практика утверждения конституционализма. Монография / Под ред. Рогова И.И. и Малиновского В.А. - Алматы, 2015. - 384 с. и др.

2. Петина М.М. Конституционная жалоба в системе средств защиты прав человека в России https://cyberleninka.ru/article/n/konstitutsionnaya-zhaloba-v-sisteme-sredstv-zaschity-prav-cheloveka-v-rossii (Дата обращения 6 сентября 2022 г).

3. Бондарь Н.С. Власть и свобода на весах конституционного правосудия: защита прав человека Конституционным судом Российской Федерации. - М., 2005. - С.42-43 // https://cyberleninka.ru/article/n/institut-(Дата обращения 6 сентября 2022 г).

4. Абрамавичус А., Прапиестис Й. Литва: Проблема смертной казни в конституционном правосудии // Конституционное право: Восточноевропейское Обозрение. – М., 2004. – №2. (47). – С. 47.

5. Михеева Т. О правовых аспектах отмены смертной казни в Украине // Конституционное право: Восточноевропейское Обозрение. – М., 2004. - №2 (47) – С. 68-70.

6. Василевич Г. Конституционные факторы демократического развития белорусского государства // Конституционное правосудие. – 2004. - №2 (24). – С. 163-164.

7. Коняев С.А. Мораторий на применение смертной казни в России: конституционно-правовой аспект. https://cyberleninka.ru/article/n/moratoriy-na-primenenie-smertnoy-kazni-v-rossii-konstitutsionno-pravovoy-aspekt *(дата обращения 5 августа 2022 г).*

8. Преступление и наказание в Англии, США, Франции, ФРГ, Японии: Отв. Редактор. Кузнецова Н.Ф. Общая часть уголовного права. – М.: Юридическая литература, 1991. – 288 с.

9. Дашков А. Конституционный суд РФ разъяснил упоминание Бога в поправке к Конституции // https://ria.ru *(дата обращения 6 сентября 2022 г).*

10. Социальные и гуманитарные науки // Государство и право. Реферативный журнал. – М., 2004. – №4. – С. 40-47.

11. Серегин В.А. Органы конституционного контроля на страже прайвеси: опыт стран СНГ и дальнего зарубежья // Материалы международной научно-практической конференции «Конституционный контроль на рубеже веков». – Тирасполь, 2004.https://www.ksprm.idknet.com/press_pub.php?pubType=3 (Дата обращения 5 сентября 2022 г).

12. Водо В., Габуев А. Закон о свободе прошлого // http://www.kommersant.ru(Дата обращения 3 сентября 2022 г).

13. А. Гайдамацкий. Люстрация: «оружие возмездия» или «торжество справедливости»? http://nmnby.eu/news/express. (Дата обращения 2 сентября 2022 г).

14. И.Ю. Пащенко. Право быть забытым: зарубежный и российский опыт правового регулирования // https://cyberleninka.ru/article/n/pravo-byt-zabytym-zarubezhnyy-i-rossiyskiy-opyt-pravovogo-regulirovaniya *(Дата обращения 7 сентября 2022 г).*

15. Митюков М.А. Конституционное правосудие. Систематизированный библиографический указатель (2011–2016). https://litgid.com/read/konstitutsionnoe_pravosudie_sistematizirovannyy_bibliograficheskiy_ukazatel_2011_2016/page-1.php; Бондарь Н.С., Джагарян А.А. Правосудие: ориентация на Конституцию. - М.: Норма, 2018. - 224 с; Абдрасулов Е.Б. Толкование закона и норм Конституции: теория, опыт, процедура. А., 2009. 160 с.; Караев А.А. Конституционная безопасность Республики Казахстан: состояние, проблемы и механизм обеспечения. - Алматы, 2017. –602 с. и др.

REFERENCES

1. Mitjukov M.A. Konstitucionnyj sudebnyj process: Uchebnik. - M.: NORMA, 2017. - 352 s.; Sudebno-konstitucionnoe pravo i process: Uchebnoe posobie / N.V. Vitruk; Rossijskaja akademija pravosudija. - 4-e izd., pererab. i dop. - Moskva: Norma: NIC Infra-M, 2012. - 592 s.; Habrieva T.Ja. Konstitucionnaja reforma v sovremennom mire. - M., 2016. - 318 s.; Konstitucionnyj kontrol' v Kazahstane: doktrina i praktika utverzhdenija konstitucionalizma. Monografija / Pod red. Rogova I.I. i Malinovskogo V.A. - Almaty, 2015. - 384 s. i dr.

2. Petina M.M. Konstitucionnaja zhaloba v sisteme sredstv zashhity prav cheloveka v Rossii https://cyberleninka.ru/article/n/konstitutsionnaya-zhaloba-v-sisteme-sredstv-zaschity-prav-cheloveka-v-rossii (Data obrashhenija 6 sentjabrja 2022 g).

3. Bondar'N.S. Vlast'i svoboda na vesah konstitucionnogo pravosudija: zashhita prav cheloveka Konstitucionnym sudom Rossijskoj Federacii. - M., 2005. - C.42-43 // https://cyberleninka.ru/article/n/institut-(Data obrashhenija 6 sentjabrja 2022 g).

4. Abramavichus A., Prapiestis J. Litva: Problema smertnoj kazni v konstitucionnom pravosudii // Konstitucionnoe pravo: Vostochnoevropejskoe Obozrenie. – M., 2004. – №2. (47). – S. 47.

5. Miheeva T. O pravovyh aspektah otmeny smertnoj kazni v Ukraine // Konstitucionnoe pravo: Vostochnoevropejskoe Obozrenie. – M., 2004. - №2 (47) – S. 68-70.

6. Vasilevich G. Konstitucionnye faktory demokraticheskogo razvitija belorusskogo gosudarstva // Konstitucionnoe pravosudie. – 2004. - №2 (24). – S. 163-164.

7. Konjaev S.A. Moratorij na primenenie smertnoj kazni v Rossii: konstitucionno-pravovoj aspekt. https://cyberleninka.ru/article/n/moratoriy-na-primenenie-smertnoy-kazni-v-rossii-konstitutsionno-pravovoy-aspekt (data obrashhenija 5 avgusta 2022 g).

8. Prestuplenie i nakazanie v Anglii, SShA, Francii, FRG, Japonii: Otv. Redaktor. Kuznecova N.F. Obshhaja chast' ugolovnogo prava. – M.: Juridicheskaja literatura, 1991. – 288 s.

9. Dashkov A. Konstitucionnyj sud RF raz#jasnil upominanie Boga v popravke k Konstitucii // https://ria.ru (data obrashhenija 6 sentjabrja 2022 g).

10. Social'nye i gumanitarnye nauki // Gosudarstvo i pravo. Referativnyj zhurnal. – M., 2004. – №4. – S. 40-47.

11. Seregin V.A. Organy konstitucionnogo kontrolja na strazhe prajvesi: opyt stran SNG i dal'nego zarubezh'ja // Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii «Konstitucionnyj kontrol' na rubezhe vekov». – Tiraspol', 2004.https://www.kspmr.idknet.com/press_pub.php?pubType=3 (Data obrashhenija 5 sentjabrja 2022 g).

12. Vodo V., Gabuev A. Zakon o svobode proshlogo // http://www.kommersant.ru(Data obrashhenija 3 sentjabrja 2022 g).

13. A. Gajdamackij. Ljustracija: «oruzhie vozmezdija» ili «torzhestvo spravedlivosti»? http://nmnby.eu/news/express. (Data obrashhenija 2 sentjabrja 2022 g).

14. I.Ju. Pashhenko. Pravo byt'zabytym: zarubezhnyj i rossijskij opyt pravovogo regulirovanija // https://cyberleninka.ru/article/n/pravo-byt-zabytym-zarubezhnyy-i-rossiyskiy-opyt-pravovogo-regulirovaniya (Data obrashhenija 7 sentjabrja 2022 g).

15. Mitjukov M.A. Konstitucionnoe pravosudie. Sistematizirovannyj bibliograficheskij ukazatel'(2011–2016).https://litgid.com/read/konstitutsionnoe_pravosudie_sistematizirovannyy_bibliograficheskiy_ukazatel_2011_2016/page-1.php; Bondar'N.S., Dzhagarjan A.A. Pravosudie: orientacija na Konstituciju. - M.: Norma, 2018. - 224 s; Abdrasulov E.B. Tolkovanie zakona i norm Konstitucii: teorija, opyt, procedura. A., 2009. 160 s.; Karaev A.A. Konstitucionnaja bezopasnost' Respubliki Kazahstan: sostojanie, problemy i mehanizm obespechenija. - Almaty, 2017. –602 s. i dr.

УДК 329/342.726

ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА О ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЯХ И ВЫБОРАХ В ЦЕЛЯХ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УЧАСТИЯ ЛИЦ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ В ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ СТРАНЫ

Сартаева Наталья Абаевна
Главный научный сотрудник Отдела конституционного, административного законодательства и государственного управления Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, доктор юридических наук, доцент; Республики Казахстан, г. Астана, e-mail: sartay12071969@mail.ru

Ахметов Ерик Булатович[1]
Докторант юридического факультета Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, старший научный сотрудник отдела конституционного, административного законодательства и государственного управления Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, магистр юридических наук, г. Астана, Республика Казахстан, e-mail: Akhmetov.e@zqai.kz

***Аннотация**. Развитие институтов гражданского общества имеет важное значение для дальнейшей демократизации Казахстана. В этом процессе большую роль играют политические партии.*

Между тем, в настоящее время еще мало изучены вопросы совершенствование законодательства о политических партиях, в части обеспечения необходимого представительства различных групп населения в органах государственной власти, политике, их политического участия, и в первую очередь это касается лиц с инвалидностью.

В статье на основе анализа национального законодательства и международных документов предлагаются законодательные меры, направленные на обеспечение доступа лиц с инвалидностью к активному участию в общественно-политической жизни страны.

В Конституционный закон Республики Казахстан «О выборах в Республике Казахстан» предлагается внести поправки, направленные на обязательность соблюдения квоты, не только на стадии регистрации партийных списков, но и на стадии распределения мандатов. Также предлагается предусмотреть, что уполномоченный орган в области защиты населения определяет порядок обеспечения доступной среды, как необходимое условие для участия лиц с инвалидностью в выборах.

В Законе Республики Казахстан «О политических партиях» предлагается предусмотреть, что политическая партия при утверждении списков кандидатов в депутаты маслихатов должна включать и лиц с инвалидностью, в количестве не менее тридцати процентов от общего числа кандидатов.

В Законе Республики Казахстан «О социальной защите лиц с инвалидностью» предлагается предусмотреть принцип, обеспечивающий доступность и равные права лиц с инвалидностью, наряду с другими гражданами на участие в выборах и деятельности политических партий. Также предлагается определить понятие «доступная среда», разъяснение которого основано на ратифицированной Казахстаном Конвенции о правах инвалидов.

***Ключевые слова:** политические партии, политическое участие, политическое представительство, выборы, лица с инвалидностью.*

[1] *Автор для корреспонденции*

МҮГЕДЕК АДАМДАРДЫҢ ЕЛДІҢ ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ӨМІРІНЕ ҚАТЫСУЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МАҚСАТЫНДА САЯСИ ПАРТИЯЛАР МЕН САЙЛАУ ТУРАЛЫ ЗАҢНАМАНЫ ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Наталья Абайқызы Сартаева
Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты конституциялық, әкімшілік заңнама және мемлекеттік басқару бөлімінің бас ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының докторы, доцент;
Қазақстан Республикасы, Астана қ, e-mail: sartay12071969@mail.ru

Ерік Болатұлы Ахметов
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университетінің, заң факультетінің докторанты. Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты конституциялық, әкімшілік заңнама және мемлекеттік басқару бөлімінің аға ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының магистрі,
Астана қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: Akhmetov.e@zqai.kz

Аннотация. *Азаматтық қоғам институттарын дамыту Қазақстанды одан әрі демократияландыру үшін маңызды мәнге ие. Бұл процесте Саяси партиялар үлкен рөл атқарады.*

Сонымен қатар, қазіргі уақытта халықтың әртүрлі топтарының мемлекеттік билік органдарында, саясатта қажетті өкілдігін, олардың саяси қатысуын қамтамасыз ету бөлігінде Саяси партиялар туралы заңнаманы жетілдіру мәселелері әлі де аз зерттелген, бұл бірінші кезекте мүгедек адамдарға қатысты.

Мақалада ұлттық заңнаманы және халықаралық құжаттарды талдау негізінде мүгедектігі бар адамдардың елдің қоғамдық-саяси өміріне белсенді қатысуына қолжетімділікті қамтамасыз етуге бағытталған заңнамалық шаралар ұсынылады.

«Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңына квотаны партиялық тізімдерді тіркеу сатысында ғана емес, мандаттарды бөлу сатысында да сақтау міндеттілігіне бағытталған түзетулерді енгізу ұсынылады. Сонымен бірге халықты қорғау саласындағы уәкілетті органның мүгедектігі бар адамдардың сайлауға қатысуы үшін қажетті шарт ретінде қолжетімді ортаны қамтамасыз ету тәртібін айқындауын көздеу ұсынылады.

«Саяси партиялар туралы» Қазақстан Республикасының Заңында саяси партия мәслихаттар депутаттығына кандидаттардың тізімдерін бекіту кезінде кандидаттардың жалпы санының кемінде отыз проценті мөлшерінде мүгедектігі бар адамдарды да қамтуға тиіс деп көзделген.

«Қазақстан Республикасында мүгедектігі бар адамдарды әлеуметтік қорғау туралы» Қазақстан Республикасының Заңында мүгедектігі бар адамдардың сайлауға және саяси партиялардың қызметіне қатысуға басқа азаматтармен қатар қол жеткізуін және тең құқылы болуын қамтамасыз ететін қағидатты көздеу ұсынылады. Сондай-ақ, «қолжетімді орта» ұғымын айқындау ұсынылады, оны түсіндіру Қазақстан ратификациялаған Мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияға негізделген.

Түйінді сөздер: *саяси партиялар, саяси қатысу, саяси өкілдік ету, сайлау, мүгедектігі бар адамдар.*

ISSUES OF IMPROVING LEGISLATION ON POLITICAL PARTIES AND ELECTIONS IN ORDER TO ENSURE PARTICIPATION OF PERSONS WITH DISABILITIES IN THE SOCIO-POLITICAL LIFE OF THE COUNTRY

Sartayeva Natalya Abaevna
Chief Reseacher of the Departament constitutional, administrative legislation and public administration Institute of leqislation and Legal Information Republic of Kazakhstan, Doctor of Law, Associate Professor; Republic of Kazakhstan, Astana, e-mail: sartay12071969@mail.ru

Akhmetov Yerik B.
PhD student of the Faculty of Law of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Senior Researcher of the Department of Constitutional, Administrative Legislation and Public Administration of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Master of Law, Astana, e-mail: Akhmetov.e@zqai.kz

Abstract. *The development of civil society institutions is important for the further democratization of Kazakhstan. Political parties play an important role in this process.*

At present, the issues of improving legislation on political parties, in terms of ensuring the necessary representation of various groups of the population in public authorities, politics, and their political participation, have not been studied enough, and this primarily concerns persons with disabilities.

Based on the analysis of national legislation and international documents, the article proposes legislative measures aimed at providing the access of persons with disabilities to active participation in the socio-political life of the country.

It is proposed to amend the Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan «On Elections in the Republic of Kazakhstan» in order to make it mandatory to comply with the quota, not only at the stage of registration of party lists, but also at the stage of distribution of mandates. It is also proposed to provide that the authorized body in the field of public protection determine the procedure for ensuring an accessible environment as a necessary condition for the participation of persons with disabilities in elections.

It is being recommended in the Law of the Republic of Kazakhstan «On Political Parties» that a political party, when approving the lists of candidates for deputies of maslikhats, must include persons with disabilities, for thirty percent of the total number of candidates.

It is stipulated to provide in the Law of the Republic of Kazakhstan «On the Social Protection of Persons with Disabilities» a principle that ensures the accessibility and equal rights of persons with disabilities, along with other citizen to participate in elections and the activities of political parties. It is also suggested to define the definition of «accessible environment», the explanation of which is based on the Convention on the Rights of Persons with Disabilities ratified by Kazakhstan.

Key words: *political parties, political participation, political representation, elections, persons with disabilities.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_50

Введение

С момента обретения государственной независимости Казахстан уверенно взял курс на построение демократического государства, формирование социально ориентированной экономики, обеспечение социального партнёрства и гражданского согласия, политической и межнациональной стабильности, развитие казахстанского патриотизма.

Одной из стратегических задач определено дальнейшее развитие институтов гражданского общества, которое имеет важное значение в динамично обновляющемся современном мире. Особенно это актуально в обществах, переживших структурную трансформацию, и находящихся в процессе

укрепления национальной государственности и ее институтов.

Особенности современного этапа государства характеризуются активизацией деятельности политических партий. Вопросы политических партий рассматриваются в работах ряда казахстанских и зарубежных ученых [1]. Так, С.К. Амандыкова и Н.А. Ибраева считают, что «политические партии как своеобразные посредники, обеспечивают доверительные взаимоотношения между гражданами нашей страны и органами государственного управления, в рамках своей программы осуществляют деятельность, благодаря которой соблюдается принцип политической стабильности и развития благосостояния народа» [2, с. 14].

Между тем, еще мало изучены вопросы совершенствование законодательства о политических партиях, в части обеспечения необходимого представительства различных групп населения в органах государственной власти, политике, их политического участия, и в первую очередь это касается лиц с инвалидностью.

Сарпеков Р.К. отмечает, что «роль Института законодательства и правовой информации в совершенствовании законотворческого процесса с самого его основания и по настоящий день обуславливается тем, что одним из основных направлений его деятельности является повышение эффективности нормотворческой деятельности, усиление роли правовой науки в обеспечении социально-экономического развития Казахстана» [3, с. 17].

В связи с чем, цель статьи заключается в том, чтобы на основе анализа национального законодательства и международных документов (рекомендаций), предложить отдельные новеллы, направленные по повышение активности участия лиц с инвалидностью в деятельности политических партий, а также в выборах.

Материалы и методы

С целью всестороннего анализа заявленной проблематики изучены международные документы (конвенция, рекомендации) и иные материалы. Также исследовались научные труды казахстанских и зарубежных ученых, проанализированы законы Республики Казахстан, регулирующие деятельность политических партий, выборы и социальную защиту лиц с инвалидностью.

Методология включает в себя общенаучные, аналитические, формально-юридические, логические методы, а также сравнительно-правовой анализ.

Основные положения

Основные положения включают в себя две составляющие. Первая – изучение законодательных основ участия лиц с инвалидностью в деятельности политических партий, в выборах, а вторая - анализ международных документов (рекомендаций) по рассматриваемой теме.

Законодательные основы участия лиц с инвалидностью в деятельности политических партий, выборах. Правовые основы создания политических партий, их права и обязанности, гарантии деятельности, отношения политических партий с государственными органами и другими организациями определяет Закон Республики Казахстан «О политических партиях»[2]. Согласно статье 1 этого Закона политической партией признается добровольное объединение граждан Республики Казахстан, выражающее политическую волю граждан, различных социальных групп, в целях представления их интересов в представительных и исполнительных органах государственной власти, местного самоуправления и участия в их формировании.

Статья 15-1 Закона Республики Казахстан «О политических партиях» предусматривает особенности выдвижения от политической партии кандидатов в депутаты Мажилиса Парламента Республики Казахстан, маслихата. Пункт 1 этой статьи устанавливает, что политическая партия при утверждении партийных списков кандидатов в депутаты Мажилиса Парламента Республики Казахстан включает в них представителей трех категорий: женщин, лиц, не достигших двадцатидевятилетнего возраста, лиц с инвалидностью - в количестве не менее тридцати процентов от общего числа кандидатов.

Отношения, возникающие при подготовке и проведении выборов Президента, депутатов Сената и Мажилиса Парламента, маслихатов, акимов городов районного значения, сел, поселков, сельских округов и членов иных органов местного самоуправления Республики Казахстан регулирует Конституционный закон Республики Казах-

[2] *Закон Республики Казахстан «О политических партиях» //Информационно-справочная система «Юрист» (дата доступа 13 июля 2022 года).*

стан «О выборах в Республике Казахстан». Он также устанавливает гарантии, обеспечивающие свободу волеизъявления граждан Республики.

Часть вторая пункта 4 статьи 89 предусматривает, что в партийном списке количество представителей трех категорий: женщин, лиц, не достигших двадцатидевятилетнего возраста, лиц с инвалидностью - должно составлять не менее тридцати процентов от общего числа включенных в него лиц.

Кстати, как показывает современный электоральный опыт, для казахстанцев выборы являются политической ценностью. Так, Жусупова А.К. отмечает, что согласно шестой волне исследований проекта Всемирного исследования ценностей Р. Инглхарта (2014 год), для Казахстана признаком демократии является то, что люди выбирают своих лидеров на свободных выборах, также многие согласны с тем, что выборы выступают существенным фактором экономического развития страны. Также данные этого опроса иллюстрируют, что для казахстанцев важна приверженность демократическим ценностям, и граждане признают значимость института выборов [4, С. 12].

Общественные отношения в области социальной защиты лиц с инвалидностью регулирует Закон Республики Казахстан «О социальной защите лиц с инвалидностью».[3] Он определяет правовые, экономические и организационные условия обеспечения социальной защиты лиц с инвалидностью, создания им равных возможностей для жизнедеятельности и интеграции в общество.

В Законе определено, что государственная политика Республики Казахстан в сфере социальной защиты лиц с инвалидностью направлена на профилактику инвалидности; социальную защиту, в том числе реабилитацию, интеграцию лиц с инвалидностью в общество.

Анализ международных документов по обеспечению участия лиц с инвалидностью в общественно-политической жизни. В международной практике право людей с инвалидностью на участие в общественно-политической жизни признано в ряде политических соглашений и юридически обязательных документах. Например, Резолюция 61/16 от 13 декабря 2006 года принята Конвенция ООН «О правах инвалидов»[4] *(далее – Конвенция*).

Статья 29 этой Конвенции содержит положения об участии инвалидов в политической и общественной жизни. В ней предусматривается, что государства-участники гарантируют инвалидам политические права и возможность пользоваться ими наравне с другими и обязуются обеспечивать, чтобы инвалиды могли эффективно и всесторонне участвовать, прямо или через свободно выбранных представителей, в политической и общественной жизни наравне с другими, в том числе имели право и возможность голосовать и быть избранными, в частности посредством:

-обеспечения того, чтобы процедуры, помещения и материалы для голосования были подходящими, доступными и легкими для понимания и использования;

-защиты права инвалидов на участие в тайном голосовании на выборах и публичных референдумах без запугивания и на выдвижение своих кандидатур для выборов, на фактическое занятие должностей и выполнение всех публичных функций на всех уровнях государственной власти — при содействии использованию ассистивных и новых технологий, где это уместно;

-гарантирования свободного волеизъявления инвалидов как избирателей и с этой целью — удовлетворения, когда это необходимо, их просьб об оказании им каким-либо лицом по их выбору помощи с голосованием;

-активно способствовать созданию обстановки, в которой инвалиды могли бы эффективно и всесторонне участвовать в управлении государственными делами без дискриминации и наравне с другими, и поощрять их участие в государственных делах, включая участие в неправительственных организациях и объединениях, работа которых связана с государственной и политической жизнью страны, в том числе в деятельности политических партий и руководстве ими;

-создание организаций инвалидов и вступление в них с тем, чтобы представлять инвалидов на международном, национальном, региональном и местном уровнях.

В 2011 году Управлением Верховного комиссара по правам человека был подготовлен доклад об участии лиц с инвалидностью в политической и общественной жизни. В нем отмечалось, что «Конвенция

[3] *Закон Республики Казахстан «О социальной защите лиц с инвалидностью» //Информационно-справочная система «Юрист» (дата доступа 25 июля 2022 года).*

[4] *Конвенция о правах инвалидов //Информационно-справочная система «Юрист» (дата доступа 16 июля 2022 года).*

просит правительства привлекать людей с ограниченными возможностями к принятию решений об их жизни. Некоторые правительства также поддерживают организации людей с ограниченными возможностями. Это делается для того, чтобы убедиться, что они могут помочь правительству с вещами, которые важны для людей с ограниченными возможностями. Например, эти организации могут сказать правительству, если дела плохи для людей с ограниченными возможностями».[5]

В рекомендациях ОБСЕ «Люди с инвалидностью и обеспечение их права на участие в общественно-политической жизни» отмечается, «что осуществление права на политическое участие тесно связано с рядом предварительных условий, выполнение которых необходимо для обеспечения людям с инвалидностью возможности принимать активное участие в жизни страны»[6]. Так, участие в политической жизни невозможно, если не созданы условия для доступа людей с инвалидностью, например, не приняты меры, позволяющие людям с физическими нарушениями принять участие в голосовании, или не организован сурдоперевод с целью обеспечить доступ к информации для людей с нарушениями слуха.

Обеспечение доступа – одно из предварительных условий участия людей с инвалидностью во всех сферах политической и общественной жизни, в том числе в выборах, деятельности демократических институтов, общественных собраниях и других формах гражданского участия.

«Доступная среда» означает, что информация, объекты инфраструктуры, транспорт, общественные собрания, демократические институты, избирательные участки и избирательные материалы доступны для людей с различными формами инвалидности, т. е. с физическими, психосоциальными, интеллектуальными, сенсорными нарушениями. Сюда относится представление информации в легко читаемом формате, использование шрифта Брайля, субтитров, аудиодубляжа, сурдоперевода.

Кроме того, необходимо обеспечивать «разумное приспособление» для людей со всеми видами инвалидности, а не только для людей с физическими нарушениями. Определение «разумного приспособления» дано в Конвенции, которое означает внесение необходимых и соответствующих конкретному случаю модификаций и оказание помощи в целях обеспечения людям с инвалидностью возможности играть активную роль в жизни общества, например, в трудовой сфере или политической жизни. Сюда будет входить, например, предоставление депутатам с инвалидностью личного помощника, с тем чтобы они могли работать в национальном парламенте. Государство обязано оказывать такую помощь, если это не становится несоразмерным или неоправданным бременем, в дополнение к принятию общих мер обеспечения доступности.

Создание благоприятной для такого взаимодействия обстановки предполагает соблюдение нескольких предварительных условий, таких как создание соответствующей нормативно-правовой базы и механизмов сотрудничества, а также оказание поддержки организациям людей с инвалидностью (в том числе в виде мер по развитию потенциала и финансовой помощи). Сюда относится, например, принятие законов, в которых признается право людей с инвалидностью на политическое участие и запрещается дискриминация по признаку инвалидности. Это также означает, что в национальных планах действий и стратегиях, касающихся людей с инвалидностью, должно уделяться внимание их участию в общественно-политической жизни страны»[7].

Результаты и обсуждение

Анализ международных документов показал, что положения о гарантировании лицам с инвалидностью политических прав и возможностей пользоваться ими наравне с другими, в национальном законодательстве о политических партиях и выборах, отраслевом законе реализованы еще не в полной мере. В этой связи, для более полной реализации права лиц с инвалидностью на участие в общественно-политической жизни предлагается:

1) пункт 2 статьи 15-1 Закона Республики Казахстан «О политических партиях» определяет, что политическая партия при утверждении партийных списков кандидатов в депутаты маслихата включает в них

[5] *Доклад об участии лиц с инвалидностью в политической и общественной жизни// https://www.ohchr.org/RU/Issues/Disability/Pages/ParticipationPoliticalAndPublicLife.aspx (дата доступа 18 июля 2022 года).*

[6] *Рекомендации ОБСЕ «Люди с инвалидностью и обеспечение их права на участие в общественно-политической жизни» // https://www.osce.org/files/f/documents/c/6/340251.pdf (дата доступа 18 июня 2022 года)*

[7] *Рекомендации ОБСЕ «Люди с инвалидностью и обеспечение их права на участие в общественно-политической жизни» // https://www.osce.org/files/f/documents/c/6/340251.pdf (дата доступа 23 июля 2022 года).*

женщин и лиц, не достигших двадцатидевятилетнего возраста, в количестве не менее тридцати процентов от общего числа кандидатов.

Полагаем, что действие вышеуказанного положения также должно распространяться и на лиц с инвалидностью, т.е. политическая партия при утверждении партийных списков в депутаты маслихата должна включать лиц с инвалидностью, в количестве не менее тридцати процентов от общего числа кандидатов, аналогично женщинам и лицам, не достигшим двадцатидевятилетнего возраста.

2) статья 97-1 Конституционного закона «О выборах в Республике Казахстан» регулирует распределение депутатских мандатов по итогам голосования по партийным спискам. Часть третья пункта 5 этой статьи устанавливает, что при распределении депутатских мандатов количество представителей трех категорий: женщин, лиц, не достигших двадцатидевятилетнего возраста, лиц с инвалидностью - должно составлять не менее тридцати процентов от общего числа полученных партией депутатских мандатов.

Согласно Конвенции о правах инвалидов для реализации политических прав наиважнейшее значение имеет обеспечение доступа к участию в выборах.

В связи с чем, предлагается предусмотреть порядок обеспечения такого доступа (*его разработку и утверждение определить в компетенции уполномоченного органа в сфере социальной защиты населения*).

3) статья 5 Закона Республики Казахстан «О социальной защите лиц с инвалидностью» содержит перечень принципов государственной политики в области социальной защиты лиц с инвалидностью – это законность, гуманность, соблюдение прав человека; гарантированность социальной защиты, обеспечения доступности медицинской, социальной и профессиональной реабилитации; доступности и равных прав лиц с инвалидностью, наряду с другими гражданами, на охрану здоровья, образование и свободный выбор рода деятельности, в том числе трудовой; взаимодействия государственных органов с общественными объединениями и иными организациями, осуществляющими функции по защите прав и законных интересов лиц с инвалидностью.

Полагаем, что в этом перечне следует предусмотреть принцип - доступности и равных прав лиц с инвалидностью, наряду с другими гражданами, на участие в выборах и деятельности политических партий.

Также для активного участия лиц с инвалидностью в деятельности политических партий и выборах следует решить ряд вопросов, создающих благоприятные условия, в их числе: доступа к информации для людей с нарушениями слуха и зрения; обеспечение качественным инклюзивным образованием, повышающим способность человека в полной мере раскрыть свой потенциал и стать участником общественно-политической жизни, и другие. В этих целях на законодательном уровне определить понятие «доступная среда», а порядок обеспечения доступной средой лиц с инвалидностью определить в компетенции уполномоченного органа в области социальной защиты населения.

Заключение

Заключение представляют собой проект Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам обеспечения участия лиц с инвалидностью в деятельности политических партий и выборах», положения которого сформулированы по результатам проведенной научной работы (*см. ниже*).

«*Проект*

ЗАКОН
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

«О внесении изменений и дополнений
в некоторые законодательные акты
Республики Казахстан по вопросам обеспечения
участия лиц с инвалидностью
в деятельности политических партий и выборах»

Статья 1. Внести изменения и дополнения в следующие законодательные акты Республики Казахстан:

1.В Конституционный закон Республики Казахстан от 28 сентября 1995 года «О выборах в Республике Казахстан»:

часть вторую пункта 4 статьи 89 изложить в следующей редакции:

«В партийном списке количество представителей трех категорий: женщин, лиц, не достигших двадцатидевятилетнего возраста, лиц с инвалидностью - должно составлять не менее тридцати процентов от общего числа включенных в него лиц. Участие лиц

с инвалидностью должно обеспечиваться доступной средой в порядке, утвержденном уполномоченным органом в области социальной защиты населения».

2. В Закон Республики Казахстан от 15 июля 2002 года «О политических партиях»:

пункт 2 статьи 15-1 изложить в следующей редакции:

«2. Политическая партия при утверждении партийных списков кандидатов в депутаты маслихата включает в них женщин, лиц, не достигших двадцатидевятилетнего возраста и лиц с инвалидностью, в количестве не менее тридцати процентов от общего числа кандидатов.».

3. В Закон Республики Казахстан от 13 апреля 2005 года «О социальной защите лиц с инвалидностью»:

1) статью 1 дополнить подпунктом 4-1) следующего содержания:

«4-1) доступная среда – совокупность мер, обеспечивающих лиц с инвалидностью наравне с другими к физическому окружению, к общественно-политической жизни, включая участие в деятельности политических партий и выборах, к транспорту, к информации, связи, информационно-коммуникационным технологиям, а также к другим объектам, услугам и процессам;»;

2) подпункт 3) статьи 5 изложить в следующей редакции:

«3) доступности и равных прав лиц с инвалидностью, наряду с другими гражданами, на участие в выборах и деятельности политических партий, охрану здоровья, образование и свободный выбор рода деятельности, в том числе трудовой;»;

3) пункт 1 статьи 7 дополнить подпунктом 9-9) следующего содержания:

«9-9) разрабатывает и утверждает правила обеспечения доступной средой лиц с инвалидностью для их активного участия в общественно-политической жизни государства.»

Статья 2. Настоящий Закон вводится в действие по истечении десяти календарных дней после дня его первого официального опубликования.»

ЛИТЕРАТУРА

1. Амандыкова С.К., Ибраева Н.А. Демократизация и роль политических партий в избирательной системе Республики Казахстан //Вестник Карагандинского университета. Серия «Право». - № 2 (102). -2021. -С. 14-21; Байпаков М. Партийная система как элемент модернизации Казахстан //Казахстан-Спектр. Научный журнал. - № 4 (92). - 2019. - С. 104-117; Байпаков М., Коновалов С., Кучинская Политические партии и социально-экономическое развитие Казахстана: эффект отражения //Казахстан-Спектр. Научный журнал. - № 1 (79). - 2017. - С. 20 -29; Басов Ф. А. Трансформация партийной системы Германии //Мировая экономика и международные отношения. - № 2, том 65. - 2021. -С. 29-36; Вершинин А. Институт первичных внутрипартийных выборов в России ив зарубежных странах: особенности конституционно-правового регулирования //Сравнительное конституционное обозрение. -№ 2 (129). – 2019. -С. 33-50); Гуселетов Б.П. О трансформации института политических партий в эпоху глобализации на примере Европы //Мировая экономика и международные отношения. - № 5, том 65. - 2021. - С. 28-38; Князева М. Политологический анализ роли российских политических партий в современных условиях // Власть. - № 7. – 2010. - С. 31-34; Решетников О.М. Партии в законодательстве России // Актуальные проблемы современной науки. - № 3. -20147. – С. 97-101; Степанченко В. Вектор трансформации политической системы России: феномен малопартийности //Власть. - № 9. - 2009. - С. 21-23.

2. Амандыкова С.К., Ибраева Н.А. Демократизация и роль политических партий в избирательной системе Республики Казахстан //Вестник Карагандинского университета. Серия «Право». - № 2 (102). -2021. -С. 14-21.

3. Сарпеков Р.К. Вопросы обеспечения публичности в законопроектной деятельности и модернизации научной правовой экспертизы в сфере принятия в Республике Казахстан законодательных поправок по вопросам совершенствования нормотворчества //Вестник Института законодательства и правовой информации РК - № 1 (64). -2021. – С. 13-21.

4. Жунусова А.К. Причины недоверия казахстанских граждан к институту выборов на основе мониторинга СМИ // Философия, мәдениеттану, саясаттану сериясы. №1 (71). 2020.

REFERENCES

1. Amandykova S.K., Ibraeva N.A. Demokratizacija i rol' politicheskih partij v izbiratel'noj sisteme Respubliki Kazahstan //Vestnik Karagandinskogo universiteta. Serija «Pravo». - № 2 (102). -2021. -S. 14-21; Bajpakov M. Partijnaja sistema kak jelement modernizacii Kazahstan // Kazahstan-Spektr. Nauchnyj zhurnal. - № 4 (92). - 2019. - S. 104-117; Bajpakov M., Konovalov S., Kuchinskaja Politicheskie partii i social'no-jekonomicheskoe razvitie Kazahstana: jeffekt otrazhenija //Kazahstan-Spektr. Nauchnyj zhurnal. - № 1 (79). - 2017. - S. 20 -29; Basov F. A. Transformacija partijnoj sistemy Germanii //Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija. - № 2, tom 65. - 2021. -S. 29-36; Vershinin A. Institut pervichnyh vnutripartijnyh vyborov v Rossii iv zarubezhnyh stranah: osobennosti konstitucionno-pravovogo regulirovanija //Sravnitel'noe konstitucionnoe obozrenie. -№ 2 (129). – 2019. -S. 33-50); Guseletov B.P. O transformacii instituta politicheskih partij v jepohu globalizacii na primere Evropy //Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija. - № 5, tom 65. - 2021. - S. 28-38; Knjazeva M. Politologicheskij analiz roli rossijskih politicheskih partij v sovremennyh uslovijah //Vlast'. - № 7. – 2010. - S. 31-34; Reshetnikov O.M. Partii v zakonodatel'stve Rossii //Aktual'nye problemy sovremennoj nauki. - № 3. -20147. – S. 97-101; Stepanchenko V. Vektor transformacii politicheskoj sistemy Rossii: fenomen malopartijnosti //Vlast'. - № 9. - 2009. - S. 21-23.

2. Amandykova S.K., Ibraeva N.A. Demokratizacija i rol' politicheskih partij v izbiratel'noj sisteme Respubliki Kazahstan //Vestnik Karagandinskogo universiteta. Serija «Pravo». - № 2 (102). -2021. -S. 14-21.

3. Sarpekov R.K. Voprosy obespechenija publichnosti v zakonoproektnoj dejatel'nosti i modernizacii nauchnoj pravovoj jekspertizy v sfere prinjatija v Respublike Kazahstan zakonodatel'nyh popravok po voprosam sovershenstvovanija normotvorchestva //Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii RK - № 1 (64). -2021. – S. 13-21.

4. Zhunusova A.K. Prichiny nedoverija kazahstanskih grazhdan k institutu vyborov na osnove monitoringa SMI // Filosofija, mədeniettanu, sajasattanu serijasy. №1 (71). 2020.

УДК: 342.733

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ПРАВОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Ахметов Арман Серикович
Доктор философии (PhD), ассоциированный профессор (доцент),
профессор НАО «Павлодарский педагогический университет»;
г.Павлодар, Республика Казахстан; e-mail: arman.ahmetov@mail.ru

***Аннотация**. В данной статье раскрываются наиболее актуальные вопросы современного правового образования с учетом текущей ситуации в отечественной системе образования и положительным зарубежным опытом. Целью научной работы является раскрытие содержания, особенностей и педагогических основ системы правового образования. В ходе написания статьи был использован весь комплекс общенаучных методов, таких как анализ и синтез, абстрагирование, сравнение, накопление и отбор фактов, статистические данные. В процессе раскрытия содержания правового образования было показано место отечественной системы образования в международном рейтинге на основе данных независимых источников. В статье раскрыты педагогические основы и принципы реализации правового образования, определена роль преподавателя как не просто носителя знаний, а посредника между обучающимся и искомым учебным материалом. Проблема развития правового образования затрагивает все стороны общественной жизни, т.к. получение правовых знаний индивидом, опирается на его способность в будущем применить их в практической деятельности. Для наиболее успешной реализации системы правового образования важно опираться на личностно-ориентированный подход обучения, который является наиболее оптимальным решением для достижения поставленных задач. Результаты научной работы обладают практической значимостью и имеют область применения, которая сводится к тому, что материалы и выводы статьи могут быть использованы в учебном процессе, дальнейших научных исследований, при создании проектов и концепций по улучшению качества правового образования. В конце статьи сделан вывод о том, что развитие правового образования опирается главным образом, на полное признание значения прав и свобод индивида, т.е. осознание им своей значимости, понимания своих основных прав и свобод, а также умение применять правовые знания в повседневной жизни.*

***Ключевые слова:** право, правовое образование, правовая культура, правосознание, государство, общество, личность, система, индивид, коррупция, правовой нигилизм.*

ҚҰҚЫҚТЫҚ БІЛІМ БЕРУДІҢ ДАМУЫНЫҢ ҚАЗІРГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Арман Серікұлы Ахметов
Философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор (доцент),
КеАҚ «Павлодар педагогикалық университеті» профессоры;
Павлодар, Қазақстан Республикасы; e-mail: arman.ahmetov@mail.ru

***Аннотация.** Бұл мақалада отандық білім беру жүйесіндегі қазіргі жағдай мен шетелдік оң тәжірибені ескере отырып, қазіргі заманғы құқықтық білім берудің өзекті мәселелері ашылған. Ғылыми жұмыстың мақсаты – құқықтық тәрбие жүйесінің мазмұнын, ерекшеліктерін және педагогикалық негіздерін ашу. Мақаланы жазу барысында талдау мен синтез, абстракциялау, салыстыру, фактілерді жинақтау және іріктеу, статистикалық мәліметтер сияқты жалпы ғылыми әдістердің тұтас кешені қолданылды. Құқықтық білім беру мазмұнын ашу барысында тәуелсіз дереккөздердің деректері негізінде отан-*

дық білім беру жүйесінің халықаралық рейтингтегі орны көрсетілді. Мақалада құқықтық тәрбиені жүзеге асырудың педагогикалық негіздері мен принциптері ашылып, мұғалімнің жай ғана білім тасымалдаушысы емес, оқушы мен қалаған оқу материалы арасындағы делдал ретіндегі рөлі айқындалған. Құқықтық тәрбиені дамыту мәселесі қоғам өмірінің барлық жақтарына әсер етеді, өйткені жеке тұлғаның құқықтық білімді меңгеруі оның болашақта тәжірибеде қолдана білуіне негізделеді. Құқықтық білім беру жүйесін барынша табысты жүзеге асыру үшін мақсатқа жетудің ең оңтайлы шешімі болып табылатын оқытудың студентке бағытталған тәсіліне сүйену маңызды. Ғылыми жұмыстың нәтижелерінің практикалық маңызы бар және мазмұны бар, ол мақаланың материалдары мен қорытындыларын оқу процесінде, одан әрі ғылыми зерттеулерде, құқықтық білім сапасын арттыру бойынша жобалар мен концепцияларды құруда пайдалануға болатындығына байланысты. білім беру. Мақаланың соңында құқықтық білімнің дамуы негізінен адамның құқықтары мен бостандықтарының маңыздылығын толық тануға сүйенеді, яғни оның маңыздылығын сезінуі, өзінің негізгі құқықтары мен бостандықтарын түсінуі, сондай-ақ құқықтық білімді күнделікті өмірде қолдана білуі.

Түйін сөздер: *құқық, құқықтық тәрбие, құқықтық мәдениет, құқықтық сана, мемлекет, қоғам, тұлға, жүйе, жеке тұлға, сыбайлас жемқорлық, құқықтық нигилизм.*

CURRENT ISSUES OF THE DEVELOPMENT OF LEGAL EDUCATION

Akhmetov Arman Serikovich
Doctor of Philosophy (PhD), associate professor,
Professor of NPJSC «Pavlodar pedagogical University»;
Pavlodar, Republic of Kazakhstan; e-mail: arman.ahmetov@mail.ru

Abstract. *This article reveals the most pressing issues of modern legal education, taking into account the current situation in the domestic education system and positive foreign experience. The purpose of the scientific work is to reveal the content, features and pedagogical foundations of the system of legal education. In the course of writing the article, the whole complex of general scientific methods was used, such as analysis and synthesis, abstraction, comparison, accumulation and selection of facts, and statistical data. In the process of disclosing the content of legal education, the place of the domestic education system in the international ranking was shown based on data from independent sources. The article reveals the pedagogical foundations and principles for the implementation of legal education, defines the role of the teacher as not just a carrier of knowledge, but an intermediary between the student and the desired educational material. The problem of the development of legal education affects all aspects of public life, because the acquisition of legal knowledge by an individual is based on his ability to apply them in practice in the future. For the most successful implementation of the system of legal education, it is important to rely on a student-centered approach to learning, which is the most optimal solution for achieving the goals. The results of scientific work have practical significance and have a scope, which boils down to the fact that the materials and conclusions of the article can be used in the educational process, further scientific research, when creating projects and concepts to improve the quality of legal education. At the end of the article, it was concluded that the development of legal education relies mainly on the full recognition of the importance of the rights and freedoms of the individual, i.e. his awareness of his importance, understanding of his fundamental rights and freedoms, as well as the ability to apply legal knowledge in everyday life.*

Key words: *law, legal education, legal culture, legal consciousness, state, society, personality, system, individual, corruption, legal nihilism.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_59

Введение

Вопросы изучения правового образования всегда относились к одной из важных областей общей системы образования любого государства, т.к. успешность проводимых правовых реформ напрямую зависит от уровня правовой культуры населения, степени развития правового сознания каждого гражданина. В этом направлении государственная политика направлена на поэтапное развитие образования на всех уровнях с учетом международного опыта.

В современном Казахстане, текущая правовая политика определяет не только вектор развития модели правового регулирования, но и обеспечивает эффективность реализации системы юридического образования и правовой науки в целом [1, с. 22].

Сама возможность получения образования, в том числе и правового – это одно из основополагающих конституционных прав каждого гражданина, обеспечение основ реализации правового статуса личности со стороны государства. Здесь важно то, что именно значение роли государства в обеспечении личностью получения качественного образования показывает успешность реализации конституционных основ правовой реформы [2, с. 23].

Повышение качества правового образования во многом зависит от нормативно-правовой базы, которая является фундаментом в обеспечении эффективности работы в данной сфере.

Реализация правового образования регулируется следующими нормативными источниками:

Закон Республики Казахстан «Об образовании» от 27 июля 2007 года № 319-III.

Закон Республики Казахстан «О науке» от 18 февраля 2011 года № 407-IV.

Типовые правила проведения текущего контроля успеваемости, промежуточной и итоговой аттестации обучающихся для организаций среднего, технического и профессионального, послесреднего образования, утвержденные приказом Министра образования и науки Республики Казахстан от 18 марта 2008 года № 125.

Квалификационные требования, предъявляемые к образовательной деятельности, и перечень документов, подтверждающих соответствие им, утвержденные приказом министра образования и науки Республики Казахстан от 17 июня 2015 года № 391 (с изменениями и дополнениями, внесенными Приказом и.о. Министра образования и науки Республики Казахстан от 14 июля 2021 года № 339.

Типовые правила приема на обучение в организации образования, реализующие образовательные программы высшего и послевузовского образования, утвержденные приказом Министра образования и науки Республики Казахстан от 31 октября 2018 года № 600.

Одним из важных нормативных документов является Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года», в котором прописано, что правовое образование на основе формирования необходимого уровня правовой грамотности, в полной мере обеспечивает создание модели правомерного поведения индивида в обществе. В данном документе прописывается о необходимости модернизации системы юридического образования посредством уменьшения количества вузов, осуществляющих подготовку специалистов юридической сферы, в пользу повышения качества оказываемых образовательных услуг, а также дальнейшее внедрение в таких вузах системы академической честности и повышения квалификации педагогических кадров[1].

В другом не менее важном нормативном источнике - Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 726 «Об утверждении национального проекта «Качественное образование «Образованная нация»» ставятся конкретные задачи для достижения поставленных целей, что обуславливает необходимость решения вопросов, связанных с обеспечением всех школ, комфортной, современной и главное, безопасной образовательной средой. Другая задача сводится к повышению конкурентоспособности отечественных вузов на мировом уровне[2].

[1] Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674 (дата обращения: 08.06.2022г.)

2 Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 726 «Об утверждении национального проекта «Качественное образование «Образованная нация»» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000726 (дата обращения: 08.06.2022г.)

Кроме вышеназванных нормативных источников, большое значение имеют ежегодные Послания Главы государства Касым-Жомарта Токаева по вопросам развития правового образования и подготовки специалистов юридической сферы.

Так, 1 сентября 2021 года в ежегодном Послании Главы государства Касым-Жомарта Токаева было озвучено, что казахстанская система образования должна успевать за новыми мировыми трендами и в данном направлении, быть на шаг впереди, интегрировать положительную зарубежную практику[3].

В другом своем выступлении 21 января 2022 года на встрече с представителями бизнес-сообщества, Глава государства Касым-Жомарт Токаев заявил, что назрела необходимость получения высшего образования нашими гражданами в ведущих вузах ближнего и дальнего зарубежья, особенно технического направления, т.к. на сегодняшний день отечественные вузы выпускают большое количество юристов, экономистов, менеджеров и т.п. Для этого будут внесены изменения в программу Болашак, в пользу расширения возможностей получения технического высшего образования в передовых вузах мира. Ранее Главой государства было озвучено, что к 2025 году в Казахстане планируется открыть пять филиалов ведущих технических российских вузов[4]. Поэтому на наш взгляд, необходимо уменьшить количество вузов, осуществляющих подготовку специалистов юридической сферы, но при этом повысить требования к подготовке юристов профильными вузами, посредством дальнейшего развития системы академической честности, открытости и доступности получения образования.

Развитие правового образования напрямую имеет отношение к уровню научных исследований в данной сфере. В этом направлении проводится большая работа по поддержке научной работы со стороны государства. В этом году был принят значимый нормативный документ - Концепция развития науки Республики Казахстан на 2022 - 2026 годы, целью которого является повышение уровня науки, создание условий для исследователей и в конечном итоге, формирование конкурентоспособного государства на мировом уровне. За последние два года (2020-2021гг.) финансирование науки из республиканского бюджета возросло почти вдвое и составило в 2020 году - 50,1 млрд. тенге, в том числе по МОН - 35,6 млрд. тенге; в 2021 году - 71,6 млрд. тенге, в том числе по МОН - 48,6 млрд. тенге. В 2021 году по данным международной организации «Global Innovation Index», Республика Казахстан расположилась на 79 позиции из стран с индексом 28,6. Данный показатель формируется на основе 82 разных переменных, которые описывают уровень инновационной составляющей стран мира на основе качества образования, степени развития инфраструктуры и бизнеса[5].

Все эти данные наглядно показывают необходимость более глубокого изучения уровня общей системы образования и исследование содержания правового образования, влияющего на эффективность реализации правовой политики.

Материалы и методы исследования

В процессе написания данного исследования были использованы различные материалы как отечественных, так и зарубежных исследователей, нормативно-правовые источники, статистические данные независимых организаций и уполномоченных государственных органов по данному вопросу. В ходе научного исследования правового образования использовалось множество разных научных методов, к которым можно отнести: анализ и синтез, аксиологический, абстрагирование, формально-логический, сравнение, поиск и отбор фактов, диалектический, которые дали возможность раскрыть содержание данной научной работы.

Обсуждение

Исследование содержания правового образования имеет прямую зависимость от текущего уровня общей системы образования, ее конкурентоспособности на междуна-

[3] *Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны» от 01.09.2021 г. // https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048 (дата обращения: 29.06.2022г.)*

[4] *Мы производим слишком много экономистов, юристов и менеджеров – Токаев. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://liter.kz/my-proizvodim-slishkom-mnogo-ekonomistov-iuristov-i-menedzherov-tokaev-1642749069/ (дата обращения: 29.06.2022г.)*

[5] *Постановление Правительства Республики Казахстан от 25 мая 2022 года № 336 «Об утверждении Концепции развития науки Республики Казахстан на 2022 - 2026 годы // https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000336 (дата обращения: 10.06.2022г.).*

родном уровне. Для анализа этого вопроса обратимся к статистическим данным независимых источников и информации уполномоченных государственных органов.

Рис. №1 Рейтинг стран по качеству системы образования. 2020

В международном рейтинге стран по качеству образования Казахстан в 2020 году занял 62 место из 93 стран мира, причем показатель «Индекс страны» составил - 51, показатель «Индекс возможностей» - 43,65 из 100 возможных. Данный рейтинг включает в себя оценку системы образования страны, стремление и готовность студентов обучаться в отечественных вузах, развитие науки и количество вузов. В этом рейтинге уже продолжительное время лидируют такие страны как: США, Великобритания, Австралия. Если сравнивать данные этого рейтинга среди стран СНГ, лучше система образования оказалась в России – 36 место и Кыргызстане – 55 место[6].

Рис. №1 Рейтинг лучших стран для образования. 2021

По данным US News & World Report в 2021 году Казахстан занял 71 место из 78 стран мира. В данном рейтинге на лидерских позициях находятся США, Великобритания и Германия[7].

В 2022 году наблюдается положительная динамика в развитии системы образования. Так, по данным министерства образования и науки РК, в этом году 16 отечественных вузов вошли в международный престижный академический рейтинг Quacquarelli Symonds World University Rankings, включающий в себя самые успешные и известные вузы мира. Стоит отметить тот факт, что за последние 3 года количество казахстанских вузов в данном рейтинге выросло в 2 раза (в 2018 году входило 8 вузов, в 2021 – уже 14 вузов). Кроме того, 3 университета

[6] *В рейтинге стран по качеству системы образования Казахстан занял 62-е место из 93, уступив Кыргызстану и России. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ranking.kz/ru/a/infopovody/v-rejtinge-stran-po-kachestvu-sistemy-obrazovaniya-kazahstan-zanyal-62-e-mesto-iz-93-ustupiv-kyrgyzstanu-i-rossii (дата обращения: 08.06.2022г.)*

[7] *В рейтинге лучших стран для образования 2021 года Казахстан занял 71-е место. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://24.kz/ru/news/obrazovanie-i-nauka/item/526423-v-rejtinge-luchshikh-stran-dlya-obrazovaniya-2021-goda-kazakhstan-zanyal-71-e-mesto (дата обращения: 08.06.2022г.)*

входят в число ТОП – 500 вузов мира **(**Казахский национальный университет имени аль-Фараби (150 позиция), Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева (277 позиция), Satbayev University (405 позиция)**)**[8]**.**

Таким образом, все эти данные дают нам возможность говорить о том, что государственная политика в сфере развития системы образования и науки достигла определенных успехов и движется по вектору соответствия мировым трендам образования.

Изучению юридического образования посвящено большое число научных исследований различных авторов по всему миру. Дефиниция «юридическое образование» содержит в себе не просто процесс получения правовых знаний, а является частью общественных отношений, обеспечивает правовую связь человека с государством.

Юридическое образование – это уникальный процесс усвоения накопленных правовых знаний, выработка навыков критического мышления и анализа полученных знаний, а также умение применять их в практической деятельности [3, с.48].

Под «юридическим образованием» понимается обособленная часть всей глобальной экосистемы образования, которая характеризуется наличием специфических черт развития, способов управления общими закономерностями общественного развития [4, с.199].

Главной целью правового образования выступает формирование высокого уровня правосознания у молодого поколения, правовой культуры и модели правомерного поведения. С одной стороны, правовое образование формирует у личности устойчивую модель правомерного поведения, основанную на получении соответствующих знаний, с другой стороны, стоит вопрос о развитии правовой культуры, которая включает в себя не просто полученные знания, а способность применять их в практической деятельности [5, с.48].

В содержание правового образования, несомненно, входит правовая информированность, которая содержит следующие элементы: совокупность правовых знаний и понимание права, открытый интерес личности к праву. Можно согласиться с тем, что большую часть таких правовых знаний, обучающиеся получают через СМИ (интернет), а также в процессе практической деятельности. Однако, важно понимать, что правовая информированность обучающихся обуславливается именно уровнем образования, жизненным опытом и собственными психологическими установками. Все это в совокупности развивает правовое мышление индивида и формирует у него мировоззрения и идеи в области права.

Процесс преподавания правовых дисциплин обладает своей спецификой, потому что, условная передача правовой информации и знаний во многом не могут обеспечивать повышение правовой культуры обучающихся. Отсюда следует, что преподавателю следует определить наиболее оптимальный круг правовых знаний, которые будут жизненно необходимы в реализации профессиональной деятельности и просто в обычной жизни человека. В этом и состоит педагогическое мастерство преподавателя-новатора, а не просто транслятора информации.

Любое правовое государство обладает определенным комплексом правовых черт и признаков, основанных на главном принципе верховенства права. Для любого законопослушного гражданина важно не просто понимать законы, а формировать способность использовать их в случае нарушений своих прав и свобод, а также нести ответственность за свои поступки. Поэтому, чтобы формировать такие знания и навыки, необходимо с раннего возраста (школьного периода) обучать базовым правовым знаниям. Организации образования всех уровней играют определяющую роль в данном направлении на этапе индивидуального развития и формирования личности.

Правовое образование является составным важнейшим элементом всего образовательного процесса и должно соответствовать методам и формам педагогической науки, которые обеспечивают усвоение учебного материала и его направленность на практическую деятельность, т.е. в данном случае на правоприменительную практику [6, с.112].

Современная педагогическая концепция определяет три подхода в реализации правового образования: 1) предметный; 2) институциональный; 3) интегрированный, которые включает в себя все виды учебной работы и особенности всего педагогического процесса [7, с.270].

Если обратиться к зарубежному опыту

[8] *Рекордное количество казахстанских вузов вошло в мировой рейтинг вузов QS WUR. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/press/news/details/386032?lang=ru/ (дата обращения: 10.06.2022г.)*

системы образования (высшего образования), то тут большой интерес представляет образовательная система Великобритании, в которой реализуются программы высшего образования в более 130 вузах и 250 колледжах дополнительного образования [8, с.50].

Данные программы обучения создаются в самих высших учебных заведениях, т.е. тут присутствует полная автономия и свобода проектирования. Процедура получения высшего образования регулируется специальной организацией – Совет финансирования высшего образования в Англии (HEFCE). Вся системы образования имеет три цикла программ [9, с.259].

В рамках программ первого цикла реализуются на уровне 6 рамок квалификаций высшего образования в самой Англии, а также в Уэльсе, Северной Ирландии (FHEQ), т.е. это уровень бакалавриата. Программы второго уровня (цикла) действует на уровне 7 системы квалификаций высшего образования, т.е. тут содержится возможность получения магистерской степени. Программы третьего цикла – это уровень докторантуры (PhD), которые находятся на уровне 8 системы квалификаций высшего образования и включают в себя уже научные исследования по заданной тематике, которые обладают статусом научной новизны и оригинальности [10, с.135].

В Испании система правового образования делает акцент на стимулирование обучающихся в изучении правовых дисциплин, причем упор делается на разработку дисциплин с учетом интересов и личного опыта обучающихся. В Бельгии правовое образование опирается на обучение правам человека, вопросам разрешения конфликтов юридического характера (медиация) и др. [11, с.122].

Таким образом, можно сделать вывод, что изучение правового образования требует дальнейших научных исследований, особенно в области обеспечения его реализации с учетом особенностей отечественной системы образования.

Результаты

Важное место в реализации правового образования имеет формирование у обучающихся навыков работы с совокупностью нормативно-правовых актов, которые обеспечивают наиболее эффективное усвоение специфического правового материала. К таким умениям следует отнести: 1) способность дать полную характеристику нормативно-правового акта, т.е. описать его структуру и особенности, определить основные понятия и круг субъектов; 2) способность определить место нормативного документа в общей системе права, т.е. провести его систематизацию; 3) способность на качественной основе изучить нормативный документ, сделать анализ и определить степень его релевантности; 4) способность выявить главный смысл в нормативно-правовом акте, а также извлекать и обобщать полученную информацию из двух и более источников; 5) умение находить наиболее точный нормативный источник при возникающих юридических ситуациях и коллизиях. Вся эта работа по развитию у обучающихся умений и навыков по работе с нормативными источниками направлена на развитие правосознания индивида.

На основании вышеизложенного можно сделать вывод, что современное правовое образование осуществляется с помощью комплекса методик и алгоритмов обучения. К наиболее популярным методам обучения можно отнести активные (проблемные ситуации, деловые игры, игровое проектирование и др.) и интерактивные методы (тренинги, проекты, мозговой штурм и др.). Любой процесс обучения всегда обладает специфическими характеристиками и принципами обучения. Преподаватель должен соблюдать эти принципы для эффективности педагогического процесса. К таким установкам можно отнести:

любой процесс обучения необходимо осуществлять с учетом личностно-ориентированного подхода, т.е. материал и его подача должен быть легко понятен и усвоен;

правовое образование должно обеспечиваться важным принципом – вариативности и выборности, для повышения интереса изучаемого учебного материала;

получение правовых знаний необходимо связывать с исследовательской и познавательной работой, т.е. обучающийся должен самостоятельно производить поиск новых знаний, а преподаватель только направляет его к получению ответа;

создание духа партнерства и атмосферы к обучению, через получение новых знаний;

активное использование современных технических средств (программы, платформы, площадки) для более удобного получения информации;

воспитание у обучающихся научной культуры и академической честности.

В связи с этим, считаем необходимым

включить в Раздел 7 «Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года», утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 следующие положения:

разработка и утверждение государственной программы развития правовой культуры населения с четкими критериями оценки уровня правовой культуры общества;

создание специального общественного органа – Совет по правовому воспитанию, в состав которого должны входить правоохранительные органы, педагоги, общественные деятели, ученые и исследователи в данном направлении;

при подготовке специалистов в вузах неюридического направления - увеличение учебных часов (кредитов) по дисциплине «Основы права».

Заключение

Таким образом, на основании вышесказанного можно резюмировать, что вопросы развития правового образования имеют органическую зависимость от действующей нормативной базы, объема финансирования системы образования, качества и квалификации педагогических кадров, осуществляющих подготовку работников правовой сферы, использование положительной международной практики и соответствие общей системы образования запросам общества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Жанузакова Л.Т., Караев А.А. Некоторые вопросы развития конституционного права в свете реализации концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года // Научно-правовой журнал «Вестник института законодательства и правовой информации Республики Казахстан». – 2022. - №1 (68). – С.22-31.

2. Есентимирова А.М., Балмагамбетова В.М. Некоторые вопросы становления законодательства о высшем и послевузовском образовании в Республике Казахстан // Наука и жизнь Казахстана. - 2019. - № 8/2. - С. 22-30.

3. Марченко М.М. К вопросу о понятии и содержании качества юридического образования // Вестник Московского университета. Серия «Право». – 2019. - №6. – С.48-56.

4. Пашнева В.А. Современные тенденции юридического образования // Проблемы современного педагогического образования. – 2019. - №65-1. – С.199-201.

5. Махашева Я.Я. Некоторые проблемы правового образования будущих педагогов // Научный журнал «Мир науки, культуры, образования». – 2022. - №1 (92). – С.47-49.

6. Демидова И.А. Правовое образование и правовое воспитание: теоретико-юридический аспект // Общество и право. - 2021. - № 2 (76). - С. 112-117.

7. Гаджиева П.Д. Современные тенденции развития правового образования учащейся молодежи: теория и практика // Научный журнал «Мир науки, культуры, образования». – 2018. - №2 (69). – С.279-281.

8. Воронин Д.М., Идрисов Р.Г. Анализ системы высшего образования Великобритании // Проблемы современного педагогического образования. - 2018. - № 58-4. - С. 50-54.

9. Cheng M. Audit cultures and quality assurance mechanisms in England: a study of their perceived impact on the work of academics // Teaching in Higher Education. - 2010. - № 15 (3). - P. 259-271.

10. Cook R., Butcher I. and Raeside R. Recounting the scores: An analysis of the QAA Subject Review grades 1995-2001 // Quality in Higher Education,. - 2016. - № 12 (2). - P. 135-144.

11. Гаджиева П.А., Раджабова Р.В. Правовое образование подрастающего поколения: отечественный и зарубежный опыт // Научный журнал «Мир науки, культуры, образования». – 2019. - №5 (78). – С.122-124.

REFERENCES

1. Zhanuzakova L.T., Karaev A.A. Nekotorye voprosy razvitija konstitucionnogo prava v svete realizacii koncepcii pravovoj politiki Respubliki Kazahstan do 2030 goda // Nauchno-pravovoj zhurnal «Vestnik instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan». – 2022. - №1 (68). – S.22-31.

2. Esentimirova A.M., Balmagambetova V.M. Nekotorye voprosy stanovlenija zakonodatel'stva o vysshem i poslevuzovskom obrazovanii v Respublike Kazahstan // Nauka i zhizn' Kazahstana. -

2019. - № 8/2. - S. 22-30.

3. Marchenko M.M. K voprosu o ponjatii i soderzhanii kachestva juridicheskogo obrazovanija // Vestnik Moskovskogo universiteta. Serija «Pravo». – 2019. - №6. – S.48-56.

4. Pashneva V.A. Sovremennye tendencii juridicheskogo obrazovanija // Problemy sovremennogo pedagogicheskogo obrazovanija. – 2019. - №65-1. – S.199-201.

5. Mahasheva Ja.Ja. Nekotorye problemy pravovogo obrazovanija budushhih pedagogov // Nauchnyj zhurnal «Mir nauki, kul'tury, obrazovanija». – 2022. - №1 (92). – S.47-49.

6. Demidova I.A. Pravovoe obrazovanie i pravovoe vospitanie: teoretiko-juridicheskij aspekt // Obshhestvo i pravo. - 2021. - № 2 (76). - S. 112-117.

7. Gadzhieva P.D. Sovremennye tendencii razvitija pravovogo obrazovanija uchashhejsja molodezhi: teorija i praktika // Nauchnyj zhurnal «Mir nauki, kul'tury, obrazovanija». – 2018. - №2 (69). – S.279-281.

8. Voronin D.M., Idrisov R.G. Analiz sistemy vysshego obrazovanija Velikobritanii // Problemy sovremennogo pedagogicheskogo obrazovanija. - 2018. - № 58-4. - S. 50-54.

9. Cheng M. Audit cultures and quality assurance mechanisms in England: a study of their perceived impact on the work of academics // Teaching in Higher Education. - 2010. - № 15 (3). - P. 259-271.

10. Cook R., Butcher I. and Raeside R. Recounting the scores: An analysis of the QAA Subject Review grades 1995-2001 // Quality in Higher Education,. - 2016. - № 12 (2). - P. 135-144.

11. Gadzhieva P.A., Radzhabova R.V. Pravovoe obrazovanie podrastajushhego pokolenija: otechestvennyj i zarubezhnyj opyt // Nauchnyj zhurnal «Mir nauki, kul'tury, obrazovanija». – 2019. - №5 (78). – S.122-124.

ZQAI

УДК 340.132.6

ABOUT SOME PROBLEMS OF THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE FIELD OF HEALTHCARE

Tlembayeva Zhanna Urumbasarovna[1]
Head of the Department of Medical Law and Ethics, Astana Medical University, PhD in Law, Professor, Republic of Kazakstan, Astana, e-mail: zhanna.ot@mail.ru

Bazarova Gulmira Seilovna
Senior Lecturer, Department of Law and |Ethics, Astana Medical University, Master of Law, Republic of Kazakhstan, Astana, e-mail: bazarova.g@amu.kz

Abstract. *The article is devoted to the study of some problems of the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of healthcare. Based on the analysis of the corresponding legislation and rule-making practice, the problems of legislation are highlighted, attention is paid to the problems of present legislation stability in the field of healthcare. The authors offer ways to improve the legislation and to ensure its stability.*

At present, one of the trends in Kazakhstani legislation is the active development of normative arrays that regulate one or the other sphere of public relations. Such regulatory arrays, of course, include the legislation in the field of health care.

The adoption of the Health Code made it possible to combine and systematize the legal norms of the industry into a single regulatory legal act that regulates public relations in the field of healthcare. As a basic act, the Health Code is the basis for the adoption of by-laws. However, as the analysis of the legislation in this area shows, the acts of subordinate rule-making, adopted in order to implement the norms of the Health Code, often contradict them. The intensity of making changes and amendments to the Health Code does not contribute to the stability of this law. Over the past two years alone, changes have been made to it more than 20 times.

Keywords: *legislation, healthcare, normative legal act, conflict of law, stability of legislation***.**

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ САЛАСЫНДАҒЫ ЗАҢНАМАСЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ ТУРАЛЫ

Жанна Урумбасаровна Тлембаева
Астана Медицина Университетінің медициналық құқық және этика кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдарының кандидаты, профессор,
Қазақстан Республикасы, Астана қ., e-mail: zhanna.ot@mail.ru

Гүлмира Сеиловна Базарова
Астана медицина университетінің медициналық құқық және этика кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі,
Қазақстан Республикасы, Астана қ., e-mail: bazarova.g@amu.kz

Аннотация. *Мақала Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау саласындағы заңнамасының кейбір мәселелерін зерттеуге арналған. Қолданыстағы заңнаманы және норма шығармашылық практиканы талдау негізінде заңнаманың проблемалары айқындалды, денсаулық сақтау саласындағы қолданыстағы қазақстандық заңнаманың тұрақтылығына байланысты туындайтын мәселелерге назар аударылады. Авторлар заңнаманы жетілдіру және оның тұрақтылығын қамтамасыз ету жолдарын ұсынады.*

Қазіргі уақытта қазақстандық заңнаманың тенденцияларының бірі қоғамдық қаты-

1 The author for correspondence

настардың қандай да бір саласын реттейтін нормативтік массивтердің белсенді дамуы болып табылады. Мұндай нормативтік массивке денсаулық сақтау саласындағы заңнама да жатады.

Халық денсаулығы Кодексінің қабылдануы саланың құқықтық нормаларын денсаулық сақтау саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейтін бірыңғай нормативтік құқықтық актіге біріктіруге және жүйелеуге мүмкіндік берді. Негізгі акт ретінде Халық денсаулығы Кодексі заңға тәуелді бірталай нормативтік құқықтық актілерді қабылдауға негіз болды. Алайда, осы саладағы заңнамаға жүргізілген талдау көрсеткендей, Халық денсаулығы Кодексінің нормаларын жүзеге асыру мақсатында қабылданған заңға тәуелді актілері Кодекстің өзіне көп жағдайда қайшы келеді. Сонымен қатар енгізіліп жатқан өзгерістер мен толықтырулар қарқындылығы осы Кодекстің тұрақтылығына теріс ықпал етіп жатқанын байқаймыз. Тек соңғы екі жылда оған 20-дан астам рет өзгерістер енгізілді.

Түйінді сөздер: *заңнама, денсаулық сақтау, нормативтік құқықтық акт, заңның қайшылығы, заңнаманың тұрақтылығы.*

О НЕКОТОРЫХ ПРОБЛЕМАХ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В ОБЛАСТИ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ

Тлембаева Жанна Урумбасаровна
Заведующая кафедрой медицинского права и этики Медицинского университета Астана, кандидат юридических наук, профессор,
Республика Казахстан, г. Астана,-e-mail: zhanna.ot@mail.ru

Базарова Гульмира Сеиловна
Старший преподаватель кафедры медицинского права и этики Медицинского университета Астана, магистр юридических наук,
Республика Казахстан, г. Астана, e-mail: bazarova.g@amu.kz

Аннотация. *Статья посвящена исследованию некоторых проблем законодательства Республики Казахстан в области здравоохранения. На основе анализа соответствующего законодательства и нормотворческой практики выделены проблемы законодательства, уделяется внимание проблемам стабильности действующего казахстанского законодательства в области здравоохранения. Авторами предлагаются пути совершенствования законодательства и обеспечения его стабильности.*

В настоящее время одной из тенденций казахстанского законодательства является активное развитие нормативных массивов, регулирующих ту или иную сферу общественных отношений. К таким нормативным массивам, несомненно, относится и законодательство в сфере здравоохранения.

Принятие Кодекса о здоровье позволило объединить и систематизировать правовые нормы отрасли в единый нормативный правовой акт, регулирующий общественные отношения в сфере здравоохранения. Как базовый акт, Кодекс о здоровье выступает основой для принятия подзаконных нормативных правовых актов. Однако, как показывает анализ законодательства в этой области, принимаемые в целях реализации норм Кодекса о здоровье акты подзаконного нормотворчества нередко противоречат им. Интенсивность же внесения в Кодекс о здоровье изменений и дополнений не способствует стабильности этого закона. Только за два последних года изменения вносились в него более 20 раз.

Ключевые слова: *законодательство, здравоохранение, нормативный правовой акт, коллизия права, стабильность законодательства.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_68

Introduction

The accelerated development of public relations in the field of healthcare in modern states is due to the increased attention of the population to the health condition. This is also caused by factors that affect human health: the deterioration of the environmental situation in the world, climate change, man-made disasters. Therefore, one of the tasks of modern states is to ensure the legal regulation of public relations in the field of healthcare.

Legislation on health care is currently quite numerous. The basic regulatory legal act regulating public relations in the field of healthcare is the Code of the Republic of Kazakhstan dated July 7, 2020 "On the health of the people and the healthcare system"[1] (hereinafter referred to as the Health Code). It combines and systematizes the norms of law aimed at the implementation of the constitutional right of citizens of the Republic of Kazakhstan to health care. The Health Code should be considered as the key law on which all other health legislation is based. It contains the main mechanisms for realizing the rights of citizens to health care. However, the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of healthcare is characterized by a number of problems associated with the presence in the Health Code of a large number of blanket rules that provide departmental bodies with broad rule-making powers, the instability of legislation in this area, and the presence of corruption factors.

Legislation plays an important role in improving the forms and methods of management in healthcare, resource provision of the industry. At the same time, hopefully, the positive aspects of such initiatives will make it possible to form some other new structure of the healthcare system with new forms of financing, following the principles of justice and with minimal social risks.

Materials and methods

The article is devoted to some problems of legislative regulation in the field of health care of the Republic of Kazakhstan.

The main materials used in the course of the study are: 1) the Constitution of the Republic of Kazakhstan dated August 30, 1995; 2) the Code of the Republic of Kazakhstan dated July 7, 2020 "On the health of the people and the healthcare system"; 3) a message to the people of Kazakhstan from the Head of the State K.K. Tokayev "Just State. One nation. Prosperous society"; 4) Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated October 12, 2021 No. 725 "On approval of the national project "Quality and affordable healthcare for every citizen "Healthy Nation""; 5) Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan "On approval of the national project "Modernization of rural healthcare"; 6) order acting of the Minister of Health of the Republic of Kazakhstan dated August 18, 2022 No. KR DSM-84 "On Amendments to the Order of the Minister of Health of the Republic of Kazakhstan dated December 21, 2020 No. KR DSM-303/2020 "On Approval of the Rules for Additional and Non-Formal Education of Healthcare Professionals, Qualification requirements for organizations implementing educational programs of additional and non-formal education in the field of healthcare, as well as the rules for recognizing learning outcomes obtained by healthcare professionals through additional and non-formal education"; 7) draft Law of the Republic of Kazakhstan "On amendments and additions to certain legislative acts of the Republic of Kazakhstan on health issues".

The main method used while conducting the study and preparing the present article are the method of law analysis, the analysis of normative acts.

Basic provisions

The analysis of the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of healthcare has revealed a number of problematic issues. One of the problems of legislation in the field of healthcare is the presence of contradictions and conflicts. The Health Code is replete with a large number of blanket rules, often inconsistent with the basic principles of industry regulation, and hindering law enforcement practice. All these questions determine the relevance of the sectoral legislation problems study.

The rapid adoption of many new by-laws after the adoption of the current Health Code in 2020, which has been amended more than 20 times, has been replaced by frequent amendments and additions to existing acts. The hasty adoption of by-laws and, as a result, their lack of elaboration often lead to strategic miscalculations. Such instability of legislation can act as a factor of destabilization in the industry.

To improve the legislation in the field of health care we believe it is necessary to improve the quality of scientific legal and anti-corruption expertise of normative legal acts, conduct sectoral legal monitoring with assessment of the state of legislation and analysis of the effectiveness of its application, "implementation of all target components of legal monitoring, for example, in the scale of industry, activity of the state body, or in the framework of socially significant issue, problem in any area of public relations, etc." [1]. Not only state bodies, but also public and scientific organizations, ordinary citizens can take part in legal monitoring. These problems need professional discussion as well.

Results and discussion

The field of healthcare in most developed countries traditionally relate to one of the regulated areas of life. As history shows, the norms, regulating medical activity, which dealt with a relatively narrow range of medical problems, have existed since the period of the slave society (Laws of King Hammurabi (1750 BC), Roman law, religious texts).

In recent years, the regulatory legal framework for health care has been significantly improved. Since the beginning of the 2000s, the state has undertaken a number of state programs aimed at reforming and further developing health care, and setting the impetus for the development of legislation in this area - the State Program for the Reform and Development of Healthcare of the Republic of Kazakhstan for 2005-2010; State program for the development of health care of the Republic of Kazakhstan for 2011-2015 "Salamatty Kazakhstan"; State program "Health of the people"; State Health Development Program of the Republic of Kazakhstan "Densaulyk" for 2016-2019; The concept of e-health development of the Republic of Kazakhstan for 2013-2020; State Health Development Program of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025; National project "Quality and affordable healthcare for every citizen "Healthy Nation" with an implementation period of 2021-2025.[2]

Currently, in almost all modern legal systems there are extensive arrays of normative legal acts regulating relations in this area. The active development of lawmaking in the field of healthcare is associated with the development of new technologies in the field of health care, increasing public attention to the state of health and reforming the healthcare system.

Modern legislation in the field of health care has been formed as a complex structure, covering a wide range of social relations, due to the specifics of the field of medical activity. It combines and systematizes the norms of law aimed at the implementation of the constitutional right of citizens of the Republic of Kazakhstan to health care.

The Health Code is an industry codified act that regulates the most important public relations in the field of healthcare. The Health Code regulates the following issues: state regulation and management in the field of healthcare (competence of the Government, authorized body, state bodies); licensing and accreditation in the field of healthcare; state control and supervision in the field of healthcare; advertising in the field of healthcare; digital health; international cooperation in the field of health; disease prevention and the formation of a healthy lifestyle (preventive vaccinations, medical examinations, screening studies); activities in the field of sanitary and epidemiological welfare of the population; prevention of communicable and non-communicable diseases; provision of medical care; legal status of medical and pharmaceutical workers [2, p.51].

The Health Code should be considered as a key law, on the basis of which all other

[2] *Указ Президента Республики Казахстан от 13 сентября 2004 года № 1438 «О Государственной программе реформирования и развития здравоохранения Республики Казахстан на 2005-2010 годы». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U040001438_; Указ Президента Республики Казахстан от 29 ноября 2010 года № 1113 «Об утверждении Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан «Саламатты Қазақстан» на 2011 - 2015 годы». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1000001113; указ Президента Республики Казахстан от 16 ноября 1998 года № 4153 «О Государственной программе «Здоровье народа». Утратил силу - Указом Президента РК от 16 мая 2005 г. № 1573. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U980004153_; постановление Правительства Республики Казахстан от 15 октября 2018 года «Об утверждении Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан «Денсаулық» на 2016 – 2019 годы». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000634; Приказ Министра здравоохранения РК от 3 сентября 2013 г. № 498 «Об утверждении Концепции развития электронного здравоохранения до 2020 года». URL: http://www.rcrz.kz/index.php/ru/kontseptsiya-razvitiya-elektronnogo-zdravookhraneniya; постановление Правительства Республики Казахстан от 26 декабря 2019 года № 982 «Об утверждении Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан на 2020 – 2025 годы». Утратило силу постановлением Правительства РК от 12 октября 2021 года № 725. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000982; постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 725 «Об утверждении национального проекта «Качественное и доступное здравоохранение для каждого гражданина «Здоровая нация». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000725*

legislation in the field of healthcare is built - the laws of the Republic of Kazakhstan "On Compulsory Social Medical Insurance", "On Social and Medical and Pedagogical Correctional Support for Children with Disabilities", etc. The legislation regulating legal relations in the field of health care has a complex structure, the complex nature of which is due to the manifestation of the norms of various branches of law. Thus, in addition to special laws, the legislator fixed the regulation in the field of healthcare in other laws - the Labor, Criminal, Civil Procedure, Criminal Procedure Codes, the Code of the Republic of Kazakhstan on Administrative Offenses, the Code of the Republic of Kazakhstan "Marriage (Matrimony) and Family", the laws "Consumer rights protection", "Food safety", "Minimum social standards and their guarantees", etc.

In addition to sectoral legislative acts, the issues of protecting the health of citizens are regulated by a vast array of subordinate regulatory legal acts - decrees of the President, resolutions of the Parliament, resolutions of the Government, regulatory resolutions of the Constitutional Council, regulatory resolutions of the Supreme Court, orders of the Minister of Health and other heads of central state bodies, heads of their departments, resolutions of maslikhats, resolutions of akimats, resolutions of akims and resolutions of revision commissions. Sub-legislative normative legal acts are issued on the basis of and in pursuance of laws. Thus, in order to implement the Law of the Republic of Kazakhstan on compulsory social health insurance[3], the Decrees of the Government of the Republic of Kazakhstan "On approval of the list of guaranteed volume of free medical care"[4] and "On approval of the list of medical services in the system of compulsory social health insurance"[5] and a number of acts of various levels were adopted.

Thus, the legislation creates conditions for the development and implementation of healthcare development programs and gives the healthcare industry a focus and assurance.

Legislation in the field of health care is unstable. The stability of legislation in the field of healthcare is influenced, first of all, by a clear, coordinated state policy. Thus, the pandemic caused by the global spread of COVID-19 showed that a number of changes were ripe in the healthcare system, which required amendments to the healthcare legislation. This was especially true for the sphere of sanitary and epidemiological welfare of the population, circulation of medicines. At the same time, health policy had to take into account not only the medical aspects of the pandemic, but also the legal consequences of the measures taken in the field of health.

Since the adoption of the Health Code, since 2020, it has been amended more than 20 times. Of course, the role of lawmaking in the healthcare sector in further reforming the industry cannot be overestimated. But, it is obvious that the instability of legislation can act as a destabilizing factor in the industry and causes distrust on the part of the population. Thus, in recent years, users of the website https://legalacts.egov.kz/ , one of the components of the "Open Government" project created to discuss draft regulatory legal acts, in their comments often do not support frequent amendments to existing acts and some measures taken by the authorized body in the region. One of the reasons for this situation is the lack of explanatory work by law-making bodies, in particular, explanatory notes containing specific goals, justification for the need of the project, socio-economic, legal consequences of their adoption.

Legislation on health care is currently quite numerous. Although the Health Code contains the main mechanisms for realizing the rights of citizens to health care, however, the content of these mechanisms in by-laws often contradicts them due to the presence of blanket norms in the Health Code. Such norms "do not contain any specific rule of conduct, but give state bodies the authority to establish these rules themselves," thereby helping to consolidate the right of state bodies to resolve these issues with their departmental acts[6]. As a result, *conflicts of the norms* of law in normative legal acts complicate law enforcement practice. For example, the procedure for additional and non-formal education of healthcare professionals, in accordance with paragraph 6 of Article

[3] *On compulsory social medical insurance Unofficial translation Law of the Republic of Kazakhstan dated November 16, 2015 No. 405-V. URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1500000405*

[4] *Постановление Правительства Республики Казахстан от 16 октября 2020 года № 672 «Об утверждении перечня гарантированного объема бесплатной медицинской помощи и признании утратившими силу некоторых решений Правительства Республики Казахстан URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2000000672*

[5] *Постановление Правительства Республики Казахстан от 20 июня 2019 года № 421 «Об утверждении перечня медицинской помощи в системе обязательного социального медицинского страхования». URL: https: adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000421*

[6] *Сравнительная таблица по законопроекту о нормотворчестве. URL: https://senate.parlam.kz/ru-RU/blog/934/news/*

221 of the Health Code, is determined by the authorized body. Within the framework of this authority, on August 18, 2022, the Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan amended paragraph 4 of the Rules for additional and non-formal education of healthcare professionals and the recognition of learning outcomes obtained through additional and non-formal education, approved by order of Acting Minister of Health of the Republic of Kazakhstan No. KR DSM-84[7], according to which the right to additional education in *foreign organizations at the expense of the republican and local budgets is vested in healthcare professionals working in state healthcare organizations, as well as in the quasi-public sector and clinics of non-profit medical educational organizations.* However, in accordance with the rules of paragraph 6 of Article 220 of the Health Code, additional education is carried out *in educational and scientific organizations that implement educational programs for additional education and have been accredited by accreditation bodies entered in the register of recognized accreditation bodies.* Additional education in medical specialties and non-formal education of medical workers is carried out by organizations of higher and (or) postgraduate education, national and scientific centers, research institutes, higher medical colleges on the basis of accredited clinical bases, clinics of health education organizations, university hospitals.

In addition, the norm under consideration violates the infringement of the rights and interests of healthcare professionals working in non-state medical organizations, and the promotion of group interests, which is inconsistent with the basic principles of industry regulation. Indeed, according to subparagraph 5) of paragraph 2 of the above Rules, additional education of healthcare professionals is a learning process carried out in order to meet the educational needs of *healthcare personnel*. That is, the right to further education belongs to all health professionals. However, by-law normative legal acts cannot establish restrictions on the rights and freedoms of a person and a citizen, otherwise this would be contrary to paragraph 3 of Article 39 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan. In no case shall the rights and freedoms provided for by Articles 13 and 14 of the Constitution be subject to restriction.

The next important issue is *the role of lawmaking in the healthcare sector in further reforming the industry.* In the Health Code, one can clearly trace the strategic line in which the following main directions can be distinguished - ensuring the joint responsibility of the state, employers and individuals for the preservation and strengthening of individual and public health; attribution of public health, safety, quality and effectiveness of medicines to the factors of ensuring national security; social orientation of health care aimed at meeting the needs, needs of the population and improving the quality of life; ensuring the availability of medical care. An important point was the principle of access to medical care.

In this context, the preparation by the authorized body in the field of healthcare of such projects as the national project "Modernization of rural healthcare"[8] in order to provide all rural settlements with primary health care organizations and increase the timeliness of emergency medical care for the rural population is timely and important. In his message of September 1, 2022 "Just State. One nation. A prosperous society" the President of the Republic of Kazakhstan emphasized to the people of Kazakhstan: "I have decided to start implementing a national project from next year aimed at the needs of rural residents of our country. Within two years, medical and feldsher-obstetric stations will be built and fully equipped in 650 villages, which today do not have medical facilities. Thus, the state will provide access to primary health care for more than a million citizens. As part of the national project, 32 district hospitals will be modernized and transformed into inter-district multidisciplinary institutions. They will have stroke centers, departments of surgery, intensive care and rehabilitation. This will improve the quality of medical services for more than four million citizens." The goal of the project is to

details/23869.

[7] *Приказ и.о. Министра здравоохранения Республики Казахстан от 18 августа 2022 года № ҚР ДСМ-84 «О внесении изменений в приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 21 декабря 2020 года № ҚР ДСМ-303/2020 «Об утверждении правил дополнительного и неформального образования специалистов в области здравоохранения, квалификационных требований к организациям, реализующим образовательные программы дополнительного и неформального образования в области здравоохранения, а также правил признания результатов обучения, полученных специалистами в области здравоохранения через дополнительное и неформальное образование». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029192#z11*

[8] *Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении национального проекта «Модернизация сельского здравоохранения». URL: https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=14225394*

"reduce imbalances between urban and rural health care by providing all rural settlements with primary health care organizations"[9].

However, this national project, posted on the https://legalacts.egov.kz/ website, prescribes the powers of state bodies and organizations, but does not establish a clear responsibility of state bodies for violations, and there is no schedule for the implementation of the project. This does not comply with subparagraphs 5), 6) of paragraph 80 of the State Planning System in the Republic of Kazakhstan, approved by the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated November 29, 2017 No. 790 "On Approval of the State Planning System in the Republic of Kazakhstan"[10], the structure of the national project should contain the section "distribution of responsibility and powers", as well as a schedule for the implementation of the project (in the form of an appendix).

Thus, the legislation contributes to the implementation of state policy in the field of health care, its resource provision of the industry, the injection of huge financial resources, including into the rural health care system. But at the same time, hopefully, that the positive aspects of such initiatives will improve the structure of the healthcare system in compliance with the principles of equity in healthcare.

Another issue that requires special attention of legislators is the *protection of the rights of medical workers and patients.* If there are certain mechanisms for protecting the rights of patients, then this cannot be said about medical workers. As practice shows, a high risk of criminal liability leads to an outflow of highly qualified medical workers. The solution to this problem is the measures proposed within the framework of the draft law "On amendments and additions to certain legislative acts of the Republic of Kazakhstan on health issues"[11], which is under consideration by the Mazhilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan. This, in particular, is the introduction of the institution of compulsory insurance of professional liability of medical workers, which "is one of the elements of self-regulation of medical activity" [3]; providing them with additional benefits and incentive payments; humanization of criminal punishment for criminal offenses under Art. 317 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan.

The bill proposes to reduce the amount of the fine and the term of arrest for unintentional infliction of moderate and severe bodily harm, and in case of severe bodily harm or death of the patient, "imprisonment" should be replaced with "restriction of freedom" with a review of the terms of punishment. The basis for the development of these changes are the problems associated with the imperfection of the current norm of the criminal law, which contains wording that necessitates a broad interpretation of the norms of the Criminal Code, difficulties in establishing criteria for the legality of actions or inactions of medical workers. Assessing these measures positively, I would also like to emphasize that under the current conditions, the lack of at least a minimum amount of legal knowledge for medical workers becomes even dangerous. All this makes it necessary to study the issues of legal responsibility of medical workers in medical universities within the framework of medical law.

Conclusion

Currently, in the context of increasing the number of regulatory legal acts in the field of healthcare, the Health Code is designed to give certainty and stability to all sectoral legislation, without violating its system. However, the existing problems of legislation - inconsistency, imperfection of its norms, duplication, instability of legislation in this area, the presence of corruption factors require attention and the adoption of appropriate measures to address them with the involvement of medical scientists and lawyers. The problems outlined above indicate the need for legal monitoring in order to analyze the effectiveness of their application, as well as improve the quality of scientific legal and anti-corruption expertise of regulatory legal acts.

[9] *Послание Главы государства К.К. Токаева народу Казахстана «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество». URL: https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130*

[10] *Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 ноября 2017 года «Об утверждении Системы государственного планирования в Республике Казахстан». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000790*

[11] *Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 мая 2005 года № 534 «О проекте Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам здравоохранения». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P050000534_*

REFERENCES

1. Казиев З. Г. Отраслевой правовой мониторинг: общее понятие, задачи и возможности проведения [Электронный ресурс]// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38465077&pos=6;-106#pos=6;-106 (дата обращения 07.10.2022).

2. Медицинское право. Учебник / Тлембаева Ж.У, Караев А.А, Базарова Г.С [и др.]; под ред. Ж.У. Тлембаевой. - Астана, ТОО «Medet Group», 2022 год. – 218 с.

3. Лесникова М.Н. Особенности правового регулирования в сфере здравоохранения. [Электронный ресурс]// http://www.noav.ru/?p=12281. (дата обращения 05.10.2022).

REFERENCES

1. Kaziev Z. G. Otraslevoj pravovoj monitoring: obshhee ponjatie, zadachi i vozmozhnosti provedenija 1. [Jelektronnyj resurs]// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38465077&pos=6;-106#pos=6;-106 (data obrashhenija 07.10.2022).

2. Medicinskoe pravo. Uchebnik / Tlembaeva Zh.U, Karaev A.A, Bazarova G.S [i dr.]; pod red. Zh.U. Tlembaevoj. - Astana, TOO «Medet Group», 2022 god. – 218 s.

3. Lesnikova. M.N. Osobennosti pravovogo regulirovanija v sfere zdravoohranenija. [Jelektronnyj resurs]// http://www.noav.ru/?p=12281. (data obrashhenija 05.10.2022).

УДК 342

О СОСТОЯНИИ И РАЗВИТИИ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ОБ ОБЩЕСТВЕННОМ ЗДРАВООХРАНЕНИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Даулетханова Асия Алимгазиевна
Доцент кафедры медицинского права и этики НАО «Медицинский университет Астана», кандидат юридических наук, г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: *asiyada@gmail.com*

Аннотация. *Статья посвящена историю становления отечественной медицины на научных основах, значительное внимание уделяется обзору принятых в период независимости основных законодательных актов и государственных программ развития общественного здравоохранения. Автором отмечается недостаточная разработанность в правовой сфере конституционных гарантий «на право быть здоровым», несмотря на всю их актуальность, озвученных в национальных программных документах. В статье также отмечены основные риски и неопределенности, связанные с накопившимися за годы многочисленными проблемами здравоохранения. Акцентировано внимание на постоянные, но не качественные изменения законодательной базы, изменение политико-правовых, социально-экономических и иных условий, которые, безусловно, повлекли за собой ухудшение основных показателей здоровья населения.*

В условиях построения Нового Казахстана и в рамках концепции «Слышащего государства», развитие принципа «меритократии», совершенствования системы общественного здравоохранения *в виде качества ее услуг обретает особое звучание, что и перекликается с основными ожиданиями казахстанцев. Обосновывается мысль о том, что для достижения этих целей нужна новая стратегия, где определяются главные новые условия для дальнейшего устойчивого развития отечественного здравоохранения с учетом всех нюансов предшествующих национальных планов развития такой важнейшей для населения сферы жизни, как охрана здоровья.*

Ряд проблем, поставленных в данной статье, ранее также были освещены автором в учебнике «Медицинское право» (изданный в соавторстве в 2022 г.). Анализ исторического опыта развития системы здравоохранения позволяет автору сделать вывод, что в Республике Казахстан пока еще не в полной мере обеспечивается достаточность государственных гарантий медицинской помощи, ее доступность широкому кругу населению и высокое качество, также не отрицается существование недоверия народа к общественной медицине.

Ключевые слова: *процесс становления системы здравоохранения, социально-экономические условия развития медицины, доступность здравоохранения для населения, дальнейшее улучшение системы здравоохранения, конституционное право на охрану здоровья, последовательное реформирование здравоохранения.*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚОҒАМДЫҚ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ЗАҢНАМАСЫНЫҢ ЖАЙ-КҮЙІ МЕН ДАМУЫ

Әсия Әлімғазықызы Дәулетханова
«Астана медициналық университеті» КеАҚ Медициналық құқық және этика кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты, Астана қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: asiyada@gmail.com

Аннотация. *Мақала ғылыми негізде отандық медицинаның қалыптасу тарихына арналған, тәуелсіздік кезеңінде қабылданған негізгі заңнамалық актілер мен қоғамдық ден-*

саулық сақтауды дамытудың мемлекеттік бағдарламаларына шолу жасауға едәуір назар аударылған. Автор ұлттық бағдарламалық құжаттарда айтылған барлық өзектілікке қарамастан, «дені сау болу құқығына» конституциялық кепілдіктің құқықтық саласында жеткіліксіз әзірленгенін атап өткен. Мақалада сонымен қатар жылдар бойы жинақталған көптеген денсаулық сақтау проблемаларына байланысты негізгі қауіптер мен белгісіздіктер атап өтілген. Заңнамалық базаның тұрақты, бірақ сапалы емес өзгерістеріне, саяси-құқықтық, әлеуметтік-экономикалық және халық денсаулығының негізгі көрсеткіштерінің нашарлауына алып келген өзге де жағдайлардың өзгеруіне баса назар аударылған.

Жаңа Қазақстан құру жағдайында және «Тыңдайтын мемлекет» тұжырымдамасы, «меритократия» қағидатын дамыту аясында қоғамдық денсаулық сақтау жүйесін оның қызметтер сапасын арттыру түрінде жетілдіру ерекше мәнге ие болуда, ол қазақстандықтардың негізгі күткендерімен де сәйкеседі. Осы мақсаттарға қол жеткізу үшін денсаулықты қорғау сияқты халықтың аса маңызды өмір саласын дамытудың алдыңғы ұлттық дамыту жоспарларының барлық нюанстарын ескере отырып, отандық денсаулық сақтау саласын әрі қарай тұрақты дамыту үшін жаңа стратегия керек деген ой негізделіп айтылған.

Осы мақалада қамтылған кейбір мәселелерді автор сәл ертеректе «Медициналық құқық» (2022 жылы бірлескен авторлықта жарияланған) оқулығында да қарастырып өткен. Денсаулық сақтау жүйесін дамытудың тарихи тәжірибесін талдау авторға Қазақстан Республикасында медициналық көмектің мемлекеттік кепілдіктерінің жеткіліктілігі, оның қалың бұқараға қолжетімділігі мен жоғары сапасы әлі толық көлемде қамтамасыз етілмеген, сондай-ақ халықтың қоғамдық медицинаға деген сенімсіздігінің болуы жоққа шығарылмайды деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: *денсаулық сақтау жүйесінің қалыптасу үдерісі, медицинаны дамытудың әлеуметтік-экономикалық жағдайлары, халық үшін денсаулық сақтаудың қолжетімділігі, денсаулық сақтау жүйесін одан әрі жақсарту, денсаулықты қорғауға конституциялық құқық, денсаулық сақтауды дәйекті реформалау.*

ON THE STATE AND DEVELOPMENT OF LEGISLATION ON PUBLIC HEALTH OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Dauletkhanova Assiya Alimgazievna
Docent, Department of Medical Law and Ethics NAO "Astana Medical University", Candidate of Law, Astana, Republic of Kazakhstan, e-mail: asiyada@gmail.com

Abstract. *The article is devoted to the history of the formation of domestic medicine on a scientific basis, significant attention is paid to a review of the main legislative acts and state programs for the development of public health adopted during the period of independence. The author notes the insufficient elaboration in the legal sphere of constitutional guarantees "for the right to be healthy" despite all its relevance voiced in national policy documents. The article also highlights the main risks and uncertainties associated with the numerous health problems that have accumulated over the years. Attention is foc used on constant, but not qualitative, changes in the legislative framework, changes in political, legal, socio-economic and other conditions, which undoubtedly led to a deterioration in the main indicators of public health.*

In the conditions of building a New Kazakhstan and within the framework of the concept of a "Hearing Government", the development of the principle of "meritocracy", the improvement of the public health system in the form of the quality of its services as it acquires a special sound, which echoes the main expectations of Kazakhstan people. The idea is substantiated that in order to achieve these goals, a new strategy is needed, which defines the main new conditions for the further sustainable development of domestic healthcare, taking into account all the nuances of previous national development plans for such an important area of life for the population as health protection.

A number of problems posed in this article were previously also highlighted by the author in the textbook "Medical Law" (published in co-authorship in 2022). The analysis of the historical experience of the development of the healthcare system allows the author to conclude that the Republic of Kazakhstan has not yet fully ensured the sufficiency of state guarantees of medical care, its accessibility to a wide range of the population and high quality, also the existence of people's distrust of public medicine is not denied.

Keywords: *the process of formation of the healthcare system, socio-economic conditions for the development of medicine, accessibility of healthcare for the population, further improvement of the healthcare system, constitutional right to health protection, consistent healthcare reform.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_76

Введение

История человечества раз за разом доказывает одну простую истину, величайшее благо мира, это - здоровье и оно всегда в ряду непоколебимых ценностей всего мира. В свете последних глобальных событий, таких как всемирная пандемия, испытание войнами, перевороты и революции, главным, по нашему мнению, итогом, было то, что мировое сообщество и общественность Казахстана пришли к восприятию ценности простого, т.е. жизни и здоровья человека и гражданина, «как главной своей ценности, как важнейшего стратегического ресурса, развития и процветания каждого»[1] отдельного государства.

Первые робкие шаги по становлению системы здравоохранения Казахстана, как прототипа современной медицины, сложились, по существу, только после установления советской власти. До гражданской войны 1917 года и прихода к власти советской системы в казахской степи исключительно были развиты целительство и шаманство (бақсы, знахари, емші), основанные на принципах народной и восточной медицины, также опирающиеся на многовековую традицию казахского народа. Но, к сожалению, в отношении «этой категории населения наряду с кулаками, баями проводились репрессивные меры, что привело к резкому сокращению численности лекарей» [1]. Так, спустя *большой промежуток времени, только* через 80 лет народная медицина обрела законный статус. Деятельность народных целителей впервые была упорядочена уже в периоды независимости, в 1997 году изданием закона «Об охране здоровья граждан»[2]. В настоящее время согласно Кодексу РК о здоровье право на деятельность в сфере традиционной медицины имеют лица с медицинским образованием, имеющие сертификат специалиста в области здравоохранения и лицензию в соответствии с законодательством РК о разрешениях и уведомлениях[3].

В дореволюционном Казахстане медицинское обслуживание населения осуществлялось в немногочисленных больницах и амбулаториях царской власти. Вот что говорят исторические цифры статистики того непростого периода. «На всей огромной территории республики в 1913 году работали всего 244 врача и 393 фельдшера, имелось 1800 больничных коек. Следует отметить, что тяжелые бытовые условия, эпидемии, почти полное отсутствие медицинской помощи трагически отразились на судьбе многострадального казахского народа. Только за 1913 год в Уральской губернии родилось 7702 казаха, а умерло – 7764. Высока была и детская смертность» [2].

В таких условиях большие и ответственные задачи стояли в тот период перед системой здравоохранения в Казахской АССР, затем уже КазССР. Нужно было восстановить разрушенные войной те немногочисленные медицинские учреждения, которые имелись в довоенный период, также создавать новые лечебницы на местах. Эпидемиологические заболевания, массовые изгнания коренного народа с засиженных исторических мест, адские условия жизни простых кочевни-

[1] *«Казахстан – 2030: Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев» // Послание Президента страны народу Казахстана 1997 года - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K970002030_ (Дата обращения 05.06.2022).*

[2] *Закон Республики Казахстан от 19 мая 1997 года № 111-I «Об охране здоровья граждан в Республике Казахстан», утратил силу. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1007900 (Дата обращения 05.03.2022).*

[3] *Кодекс Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения» от 7 июля 2020 года № 360-VI ЗРК. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000360 (Дата обращения 12.04.2022).*

ков, вследствие построения нового уклада жизни, навязанные властью того несправедливого периода, были причиной высокой смертности населения в казахской степи. «Антисанитарные условия проживания на местах, большие расстояния между аулами, недоверие казахского населения к приезжему медицинскому персоналу, неудовлетворительное питание, отсутствие необходимых медикаментов, недостаточная сеть лечебных учреждений – такова характеристика эпидемиологического фона тех далеких суровых 20-х годов 20-го столетия» [3].

Затем, советская медицина союзных республик стала развиваться постепенно и повсеместно на территории всей СССР, и строилась на следующих базовых принципах:

исключительно государственный характер медицины;

профилактическое направление медицины;

бесплатность и общедоступность населению;

широкое вовлечение населения в государственные мероприятия по охране и пропаганде общественного здоровья;

единство научной медицины и здравоохранительных профилактических мер.

Мы согласны с мнением, что «несмотря на недостатки нужно признать, что именно в СССР система здравоохранения впервые в мире была преобразована из признания неотъемлемого социального права каждого человека на охрану и укрепление здоровья и принятии обществом на себя ответственности за реальное обеспечение этого права. Для системы здравоохранения были созданы благоприятные, хотя и недостаточные, политические, социально-экономические условия, было впервые осознано неразрывное единство трех основных задач здравоохранения: познать человеческие недуги и угрозы для здоровья, предупредить заболевание, а в случаи их возникновения - вылечить их. Эти общесистемные функции и принципы организации здравоохранения не утратили своего значения и сегодня» [4].

Материалы и методы

Статья посвящена историю становления общественного здравоохранения на научных основах, обзору принятых в период независимости основных законодательных актов и государственных программ развития отечественной медицины. Основными материалами, использованными в ходе исследования, являются: 1) Послание Президента страны народу Казахстана 1997 года «Казахстан – 2030. Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев»; 2) Конституция РК от 28 января 1993 года (Утратила силу в связи с принятием новой конституции 30 августа 1995 года; 3) Конституция РК от 30 августа 1995 года; 4) Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 июня 1999 года № 905 «О комплексной программе «Здоровый образ жизни»; 5) Кодекс Республики Казахстан от 7 июля 2020 года № 360-VI ЗРК «О здоровье народа и системе здравоохранения».

Основными методами, использованными при проведении исследования и подготовке данной статьи, являются «метод правового анализа, анализ нормативно-правовых и теоретических источников» [5]. Также применяется сравнительно-правовой метод на основе изучения общих и специфических закономерностей старой и новой модели системы становления общественного здравоохранения Республики Казахстан.

Основные положения

Процесс становления системы отечественного здравоохранения в период независимости

Особо следует отметить, что процесс становления системы здравоохранения в периоды независимости Казахстана происходил в сложных политических и социально-экономических условиях печально «знаменитых» 90-х годов. Кроме того, становление системы здравоохранения страны, где кардинально сменилась формация с одного вида на другой, происходило в условиях острого дефицита финансовых, материальных и кадровых ресурсов, что отрицательно сказывалось на всей системе здравоохранения, и качество оказания медицинской помощи в государственных учреждениях оставляло желать лучшего.

Более того, впервые появились частная и платная медицина, приватизировались многие социальные объекты, принадлежащие государству, отток квалифицированных кадров, неоднократные попытки реформирования сферы общественного здравоохранения, неудачный опыт внедрения страховой медицины, реструктуризация, принятие неработающих различных государственных программ развития, износ инфраструктуры и слабая материально-техническая база, коррупция в вертикали власти - одним словом масштабный системный кризис не способствовал развитию отрасли общественно-

го здравоохранения на должном уровне.

Таким образом, в действительности, масштабное и историческое реформирование всей системы здравоохранения, развитие кардинально нового частного сектора оказания медицинских услуг в постсоветских реалиях, сокращение объема когда-то полной бесплатной медицинской помощи привело к снижению доступности здравоохранения для населения. Как известно, состояние здоровья населения является индикатором социального благополучия общества. Надо признать, что в результате всех этих преобразований темпы развития системы общественного здравоохранения в годы суверенитета оказались замедленными, что привело «к отставанию количественных показателей медицины в уровне и качестве обслуживания населения медицинской помощью от сопоставимых показателей большинства развитых стран мира»[4]. Однако, стоит отметить, что несмотря на вышеуказанные сложности, новая система организации здравоохранения республики постепенно укреплялась и разрасталась по всей территории страны. Невзирая на трудности, в те годы были осуществлены важные государственные решения в системе здравоохранения и были приняты основные нормативные правовые акты и различные государственные программы по улучшению и стабилизацию сферы общественного здравоохранения.

Результаты и обсуждения

Современное состояние общественного здравоохранения

В периоды преобразования всей системы государственной власти и в силу тотального ухудшения доступности медицинской помощи населению перед молодой независимой республикой стояли амбициозные планы, затем были первые попытки проведения реформирования всей сферы здравоохранения. Безусловно, возникший системный кризис указывал на безотлагательность глубоких и долгосрочных государственных реформ, но в то же время Казахстан переживал сильное и резкое снижение экономической активности на ранних этапах перехода к рыночной экономике. В таких условиях, 10 января 1992 года в республике с начала суверенитета страны был принят самый первый специальный Закон независимого Казахстана *«Об охране здоровья народа в Республике Казахстан»*[5], в котором были определены правовые, экономические и социальные основы охраны здоровья народа.

Анализ положений данного Закона, регулирующего отношения по охране здоровья народа, позволяет сделать вывод, что базовые права граждан РК на медицинскую помощь не совсем соответствовали современным мировым тенденциям и международным актам в сфере правового обеспечения охраны здоровья человека, что выражается, прежде всего, малым объемом данных прав, отсутствием действенного финансового и юридического механизмов обеспечения указанного права, а также сложным положением государства в начале 90-х годов, что в первую очередь обусловлено отсутствием должных и важных структурных преобразований всей государственной структуры от экономического наследия социализма. В числе таких факторов также были резкое ослабление доминирующей роли государства советской эпохи и крайне тяжелые обстоятельства посткоммунистических преобразований.

В сложных условиях в 1993 году независимый Казахстан принял свою первую Конституцию и взял курс для построения новой модели развития страны. В Конституции 1993 года предусматривались базовые нормы по охране здоровья, в частности, среди конституционной гарантии граждан на охрану здоровья главная статья была ст.23. В ней было закреплено, что «гражданин республики имеет право на охрану здоровья. Это право обеспечивается бесплатной медицинской помощью, оказываемой в государственных учреждениях здравоохранения. Оказание платной медицинской помощи допускается на основании и в порядке, предусмотренным законом. Республика Казахстан содействует развитию частной системы здравоохранения, поощряет деятельность, способствующей укреплению здоровья, развитию физкультуры и спорта»[6]. Также основными базовыми нормами

[4] *Постановление Правительства Республики Казахстан от 15 октября 2018 года № 634 «Об утверждении Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан «Денсаулық» на 2016 – 2019 годы». - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000634 (Дата обращения 21.03.2022).*

[5] *Закон Республики Казахстан от 10 января 1992 года «Об охране здоровья народа в Республике Казахстан». - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z920001200_ (Дата обращения 18.03.2022).*

[6] *Конституция Республики Казахстан принятая Верховным Советом Республики Казахстан 28 января 1993 года. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K930001000_ (Дата обращения 05.03.2022).*

по охране здоровья граждан являлись ст. ст. 15, 19, 21, 23, 25, 26, каждая из которых была не менее важна чем другие.

Затем, на республиканском референдуме 30 августа 1995 года, была принята вторая Конституция в новейшей истории Казахстана, которая немного изменила понятия конституционного права граждан на охрану здоровья (ст.29)[7]. Таким образом, исходным началом реформирования сферы здравоохранения переходного периода, а также основанием принятия главного нормативного акта по охране здоровья выступили положения Конституции РК 1995 года. В частности, статья 29 Основного Закона гласит: «Граждане Республики Казахстан имеют право на охрану здоровья. Граждане Республики вправе получать бесплатно гарантированный объем медицинской помощи. Получение платной медицинской помощи в государственных и частных лечебных учреждениях, а также у лиц, занимающихся частной медицинской практикой, производится на основаниях и в порядке, установленных законом». Так был принят Закон РК «Об охране здоровья граждан в Республике Казахстан» от 19 мая 1997 года[8], и свое развитие данные конституционные гарантии получили, воплотившись в его нормах. Тем самым продолжилась масштабная реформа сферы здравоохранения, конечной целью которой было постепенное повышение качества оказываемой медицинской помощи населению. Несмотря на небольшие положительные изменения в системе здравоохранения, негативное последствие создания и функционирования Фонда обязательного медицинского страхования привело систему в тупик и, «начиная с 1996 года, структура Министерства здравоохранения РК менялась, в среднем, каждые два года, со сменой министров здравоохранения и их команд. В 1996 году Министерство здравоохранения РК как самостоятельный административный орган было упразднено и интегрировано в объединенное Министерство здравоохранения, образования и спорта РК с последующим восстановлением своего независимого статуса только в 2002 году» [6].

В последующем в 1998 году была разработана Государственная программа «Здоровье народа»[9], цель которой была очень грандиозной для того периода, это - улучшение состояния здоровья населения, разработка и реализация краткосрочных, среднесрочных и долгосрочных планов мероприятий, способствующих скорейшему выходу здравоохранения на качественно новый уровень предоставления медицинских услуг населению. Однако только в 2001 году в силу улучшения материального положения государства постепенно увеличились расходы на содержание системы здравоохранения. С тех пор этот процесс шел активно, отрасль здравоохранения перетерпела множественные изменения, были постоянные реформы и модернизации.

Далее 2002-й был объявлен «Годом здоровья». *Это* событие года *стало точкой отсчета* для развития отечественной медицины на новом уровне. Реформирование велось по четырем основным направлениям. *Первое направление* – профилактика заболеваний и оздоровление населения, особое внимание акцентировалось на охрану здоровья женщин и детей. *Второе направление* - создание новой модели управления системы здравоохранения. *Третье направление* - внедрение инновационных методик и создание передовых лечебных центров. *Четвертое направление* - обеспечение населения фармацевтическими препаратами. Следует отметить, что в дальнейшем эти направления реформирования поддерживались и продолжаются до сегодняшнего дня.

Вскоре в целях реализации положений Послания Президента страны народу Казахстана «Казахстан-2030» в части предупреждения заболеваний и стимулирования здорового образа жизни была принята Комплексная программа «Здоровый образ жизни»[10], главной целью которой являлась улучшение здоровья населения.

Принимая во внимание тяжесть экономического кризиса постсоветского периода, незрелость системы государственной власти, а также отсутствие достаточного финансирования отрасли здравоохранения,

[7] *Конституция Республики Казахстан принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (Дата обращения 26.05.2022).*

[8] *Закон Республики Казахстан от 19 мая 1997 года № 111 «Об охране здоровья граждан в Республике Казахстан» - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000111_ (Дата обращения 03.05.2022).*

[9] *Указ Президента Республики Казахстан от 16 ноября 1998 года № 4153 «О Государственной программе «Здоровье народа» - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U980004153_ (Дата обращения 28.04.2022).*

[10] *Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 июня 1999 года № 905 «О комплексной программе «Здоровый образ жизни». - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P990000905_ (Дата обращения 22.04.2022).*

перед государством стояли трудные задачи. В этих условиях 4 июня 2003 года вновь был принят Закон РК «О системе здравоохранения»[11]. Несмотря на многочисленные инвестиции и проведенные государственные реформы, принятия очередных НПА не дали должного эффекта, а «показатели здоровья населения не улучшились либо были незначительные изменения по некоторым направлениям. Необходимо подчеркнуть, что основными проблемами системы здравоохранения также остались низкая ожидаемая продолжительность жизни, высокий уровень младенческой и материнской смертности» [7] и т.д.

Следовательно, несмотря на неоднократные попытки реформирования после провозглашения независимости в системе здравоохранения не произошло заметных качественных изменений, поскольку в условиях кризиса основные приоритеты были отданы политическим и экономическим реформам. Однако попытки улучшения не оставались совсем безрезультатными, хотя в системе здравоохранения не была достаточно ясной и конструктивной стратегии, и по-прежнему носило зыбкий характер. Так 7 июля 2006 года был принят очередной Закон РК «Об охране здоровья граждан»[12]. Все еще перед системой здравоохранения по-прежнему стояли серьезные проблемы по организации и оказанию медицинской помощи населению.

Накопившиеся за годы многочисленные проблемы здравоохранения, постоянные, но не качественные изменения законодательной базы, изменение политико-правовых, социально-экономических и иных условий, безусловно, повлекли за собой ухудшение основных показателей здоровья населения. Отечественная медицина не отвечала ожиданиям казахстанцев, государственная власть постоянно была в поиске путей разрешения негативных процессов. Необходимо считаться с тем, что до утверждения Кодекса РК о здоровье «в Казахстане имелось значимое число нормативно-правовых актов, регулирующих социальные отношения, связанных с жизнью и здоровьем человека, что зачастую приводило к определенным сложностям в применении законодательства о здравоохранении» [8]. 18 сентября 2009 года был принят первый Кодекс РК «О здоровье народа и системе здравоохранения»[13], в нем были закреплены права граждан на охрану здоровья, установлены условия повышения статуса медицины в соответствие международными стандартами. Кодекс РК о здоровье заменил собой 11 действовавших законов, регламентировавших сферу отечественного здравоохранения, представляя собой отраслевой комплексный правовой документ, в котором были отражены множественные задачи, относящихся к системе здравоохранения. Тем самым, утратили силу многие устаревшие и узкопрофильные законы и подзаконные акты системы здравоохранения.

Таким образом, «впервые за историю независимого периода в системе здравоохранения подверглись пересмотру вся законодательная база» [9], включая постановления, приказы Министра здравоохранения РК и нормативные и правовые акты органов местного самоуправления. Благодаря реализации предыдущих множественных государственных программ все же был укреплен потенциал системы здравоохранения, также были внедрены элементы рыночных механизмов. В попытках обеспечения надлежащей реализации конституционного права на охрану здоровья и медицинскую помощь населению в системе здравоохранения была проведена масштабная работа и в 2020 году был принят второй Кодекс РК о здоровье, так как от надлежащей реализации данного права зависела дальнейшая судьба самой важной отрасли. Потому что, как мы можем предположить, п*рава* человека, в комплексном соотношении можно понимать как нечто, определяющее базовые нормы, необходимые для того, чтобы жить с чувством достоинства, также их универсальность вытекает из обеспечения права на охрану здоровья, что в свою очередь является необходимым условием развития личности каждого казахстанца, гарантией эффективной реализации их основных конституционных прав, в том числе права на жизнь, права на труд, а также играет важную роль для обеспечения и определения дальнейших направлений развития отечественной отрасли

[11] *Закон Республики Казахстан от 4 июня 2003 года N 430 «О системе здравоохранения». - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z030000430_/z030430.htm (Дата обращения 09.03.2022).*

[12] *Закон Республики Казахстан от 7 июля 2006 года № 170 «Об охране здоровья граждан». - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z060000170_ (Дата обращения 13.03.2022).*

[13] *Кодекс Республики Казахстан от 18 сентября 2009 года № 193-IV «О здоровье народа и системе здравоохранения». - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K090000193_ (Дата обращения 13.05.2022).*

здравоохранения. Можно сказать, что уже есть положительная динамика в данной отрасли, к примеру, согласно рейтингу стран мира по уровню здравоохранения, составленному крупнейшей в мире базой данных, «за 2022 год Казахстан занял 58-е место в рейтинге среди 95 стран»[14].

12 октября 2021 года был принят Национальный проект «Качественное и доступное здравоохранение для каждого гражданина «Здоровая нация» со сроком реализации на 2021-2025 годы, с общим бюджетом 3,6 трлн тенге. В настоящее время на территории РК действует данная программа, и в ней заложены основные приоритетные направления развития системы здравоохранения, а именно предусмотрено «увеличение ожидаемой продолжительности жизни граждан до 75 лет в 2025 году и повышение уровня удовлетворенности населения качеством медицинских услуг до 80 % в 2025 году. Целью программы является обеспечение качественного и доступного здравоохранения для каждого гражданина» РК[15].

Сегодня государственный сектор здравоохранения сталкивается не только со сложной глобальной трансформацией, но и с комплексными и взаимосвязанными проблемами общественного здравоохранения, накопившимися за 30 лет суверенитета, поэтому положительных результатов в самой важной отрасли для отдельного человека и всего государства, скорее всего, необходимо ждать от многостороннего и обдуманного комплексного подхода, ориентированного на качество, доступность медицинской помощи и использование передовых цифровых технологий.

Заключение

В заключение можно отметить, что происходящие в РК непрерывные экономические и социальные преобразования, начиная с 1990 года по настоящее время, влекут за собой немалые изменения и в развитии отрасли общественного здравоохранения. Последовательное реформирование здравоохранения должно быть направлено на создание эффективной законодательной базы для обеспечения конституционного права на охрану здоровья рядового гражданина РК. Ведь именно по уровню доступности качественной медицинской помощи и измеряется благосостояние населения каждой страны. И тогда народ Казахстана увидит и поверит, что в «Жаңа Казахстан» будет внедрена новая модель и система общественного здравоохранения, конечной целью которого является улучшение состояния здоровья населения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Харитонова В.И. Немного о том, чем закончился «процесс отмирания религиозных верований» // Межэтнические взаимодействия и социокультурная адаптация народов Севера России. М., 2006. С. 233-250. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: file:///C:/Users/User/Downloads/istoriya-traditsionnoy-meditsiny-kazahskogo-naroda.pdf (Дата обращения 20.04.2022).

2. Кунаев Д.А. Советский Казахстан. Алма-Ата, 1980, с.151. - [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://e-history.kz/ru/news/show/6228/ (Дата обращения 15.05.2022).

3. Алпыспаева Г.А. Акмола, Целиноград, Астана: исторический путь становления и развития // Автореферат дис. ... доктора исторических наук: 07.00.02 / Г.А. Алпыспаева. - Караганда, 2009. - 51 с [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.dslib.net/istoria-otechestva/akmola-celinograd-astana-istoricheskij-put-stanovlenija-i-razvitija.html (Дата обращения 28.05.2022).

4. Матвеева Н.М. История становления и развития системы здравоохранения и формирование медицинской интеллигенции Бурятии: 1923-1991 гг.: автореф. дисс. канд. истор. наук. – Улан-Удэ, 2004.- 222 с. - [Электронный ресурс]. — Режим доступа: // https://www.dissercat.com/content/istoriya-stanovleniya-i-razvitiya-sistemy-zdravookhraneniya-i-formirovanie-meditsinskoi-inte (Дата обращения 25.04.2022).

5. Методы и средства научных исследований: учеб. пособие / Ю. Н. Колмогоров [и др.]. — Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2017.— 152 с. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/54030/1/978-5-7996-2256-5_2017.pdf (Дата об-

[14] *Health Care Index by Country 2022 Mid-Year. - [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.numbeo.com/health-care/rankings_by_country.jsp (Дата обращения 06.05.2022).*

[15] *Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 725 «Об утверждении национального проекта «Качественное и доступное здравоохранение для каждого гражданина «Здоровая нация». - [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000725 (Дата обращения 27.04.2022).*

ращения 15.05.2022).

6. А. Кацага, М. Кульжанов. Казахстан: обзор системы здравоохранения. Серия - системы здравоохранения: время перемен. - Т. 4 № 4, 2012. С. 159. - Katsaga A, Kulzhanov M, Karanikolos M, Rechel B. Kazakhstan: Health system review. Health Systems in Transition, 2012; 14(4):1–154. // URL: https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0004/181579/e96451-Rus.pdf%3Fua%3D1 (Дата обращения 17.03.2022).

7. «Трансформация экономики Казахстана». Под ред. Томаса Хельм. Фонд имени Конрада Аденауэра. Астана: «IndigoPrint», 2019. – 368 с. - [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.kas.de/documents/266501/266550/Book_RUS_final.pdf/2310040c-298d-1c7d-a8b6-cc375ea011c7?version=1.0&t=1570186733047 (Дата обращения 12.05.2022).

8. Алиева И.Ж., Исабекова В.С. Правовое регулирование вопросов улучшения охраны здоровья граждан и предоставления медицинской помощи в Республике Казахстан. - Вестник КарГУ: Караганда, 2010 // [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://articlekz.com/article/5515 (Дата обращения 23.04.2022).

9. Медицинское право: учебник / Тлембаева Ж.У., Даулетханова А.А., Караев А.А., Базарова Г.С., Жаркенова С.Б., Жаппарова А.С., Семёнова С.Ю., Шерстобоев О.Н., Рахметов С.М./ под ред. Ж.У.Тлембаевой. Астана: ТОО «Medet Group», 2022. – 218 с. (Дата обращения 17.10.2022).

REFERENCES

1. Haritonova V.I. Nemnogo o tom, chem zakonchilsya «process otmiraniya religioznyh verovanij» // Mezhetnicheskie vzaimodejstviya i sociokul'turnaya adaptaciya narodov Severa Rossii. M., 2006. S. 233-250. - [Elektronnyj resurs]. - Rezhim dostupa: file:///C:/Users/User/Downloads/istoriya-traditsionnoy-meditsiny-kazahskogo-naroda.pdf (Data obrashcheniya 20.04.2022).

2. Kunaev D.A. Sovetskij Kazahstan. Alma-Ata, 1980, s.151. - [Elektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: https://e-history.kz/ru/news/show/6228/ (Data obrashcheniya 15.05.2022).

3. Alpyspaeva G.A. Akmola, Celinograd, Astana: istoricheskij put' stanovleniya i razvitiya // Avtoreferat dis. ... doktora istoricheskih nauk: 07.00.02 / G.A. Alpyspaeva. - Karaganda, 2009. - 51 s [Elektronnyj resurs]. - Rezhim dostupa: http://www.dslib.net/istoria-otechestva/akmola-celinograd-astana-istoricheskij-put-stanovlenija-i-razvitija.html (Data obrashcheniya 28.05.2022).

4. Matveeva N.M. Istoriya stanovleniya i razvitiya sistemy zdravoohraneniya i formirovanie medicinskoj intelligencii Buryatii: 1923-1991 gg.: avtoref. diss. kand. istor. nauk. – Ulan-Ude, 2004.- 222 c. - [Elektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: // https://www.dissercat.com/content/istoriya-stanovleniya-i-razvitiya-sistemy-zdravookhraneniya-i-formirovanie-meditsinskoi-inte (Data obrashcheniya 25.04.2022).

5. Metody i sredstva nauchnyh issledovanij: ucheb. posobie / YU. N. Kolmogorov [i dr.]. — Ekaterinburg : Izd-vo Ural. un-ta, 2017.— 152 s. - [Elektronnyj resurs]. - Rezhim dostupa: https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/54030/1/978-5-7996-2256-5_2017.pdf (Data obrashcheniya 15.05.2022).

6. A. Kacaga, M. Kul'zhanov. Kazahstan: obzor sistemy zdravoohraneniya. Seriya - sistemy zdravoohraneniya: vremya peremen. - T. 4 № 4, 2012. S. 159. - Katsaga A, Kulzhanov M, Karanikolos M, Rechel B. Kazakhstan: Health system review. Health Systems in Transition, 2012; 14(4):1–154. // URL: https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0004/181579/e96451-Rus.pdf%3Fua%3D1 (Data obrashcheniya 17.03.2022).

7. «Transformaciya ekonomiki Kazahstana». Pod red. Tomasa Hel'm. Fond imeni Konrada Adenauera. Astana: «IndigoPrint», 2019. – 368 s. - [Elektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: https://www.kas.de/documents/266501/266550/Book_RUS_final.pdf/2310040c-298d-1c7d-a8b6-cc375ea011c7?version=1.0&t=1570186733047 (Data obrashcheniya 12.05.2022).

8. Alieva I.ZH., Isabekova V.S. Pravovoe regulirovanie voprosov uluchsheniya ohrany zdorov'ya grazhdan i predostavleniya medicinskoj pomoshchi v Respublike Kazahstan. - Vestnik KarGU: Karaganda, 2010 // [Elektronnyj resurs]. - Rezhim dostupa: https://articlekz.com/article/5515 (Data obrashcheniya 23.04.2022).

9. Medicinskoe pravo: uchebnik / Tlembaeva ZH.U., Daulethanova A.A., Karaev A.A., Bazarova G.S., ZHarkenova S.B., ZHapparova A.S., Semyonova S.YU., SHerstoboev O.N., Rahmetov S.M./ pod red. ZH.U.Tlembaevoj. Astana: TOO «Medet Group», 2022. – 218 s. (Data obrashcheniya 17.10.2022).

ӘОЖ 347.1; 347.4

ҚОЛДАНЫСТАҒЫ 2018 ЖЫЛДЫҢ 20 МАУСЫМЫНДАҒЫ ЗИЯТКЕРЛІК МЕНШІК АЯСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫНДА З.Ғ.Д., ПРОФЕССОР А.А. АМАНГЕЛДІНІҢ ДИССЕРТАЦИЯСЫНАН НЕ ЖҮЗЕГЕ АСТЫ

Амангелді Айжан Амангелдіқызы
Заң ғылымдарының докторы, Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының профессоры, М. Есболатов атындағы ҚР ІІМ Алматы академиясының Ғылыми - зерттеу орталығының ғылыми қызметкері, ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігінің ғылыми және ғылыми-техникалық қызметінің аккредиттелген сарапшысы; Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: aizhan_amangeldy@mail.ru

Аннотация. *Тақырыптың өзектілігі зияткерлік меншік асяындағы қатынастарды реттейтін Қазақстан Республикасының заңнамасындағы өзгерістермен байланысты. Мақалада автормен жүргізілген диссертациялық зерттеуіндегі кейбір ғылыми ережелер талданған. Атап айтқанда, «табыстау», «беру», «оқшаулау» сияқты ұғымдардың мазмұны ашылған, өйткені әрбір құқықтық қатынастар аясына өзінің ұғымдық аппараты тән. Зияткерлік меншік объектілеріне айрықша құқықтарды табыстауда және беруде (оқшаулауда) делдал келісім-шарттардың ерекшелігі қарастырылады. Мақалада зияткерлік меншік құқығы объектілерінің оларға құқықтардың, атап айтқанда айрықша (мүліктік) құқықтардың мазмұнының ерекшелігімен өзара байланысы бөліп қарастырылыған.*

Мақалада зияткерлік меншік аясындағы қатынастарды реттейтін Қазақстан Республикасының заңнамасының даму бағыттары талданған. Атап айтқанда, тәжірибеде азаматтық айналымға қатысушыларды дараландыру құралдары ретінде домендік атаулардың пайда болуы мен қолданылуы, сондай-ақ ғылым мен техниканың дамуына байланысты интегралдық наносхемалар топологиялары сияқты объектілердің пайда болуы.

Мақалада зияткерлік меншік аясындағы Ресейдің жетекші ғалымдарының көзқарастары қарастырылған, атап айтқанда з.ғ.д., профессор Э.П. Гавриловтың, ол жоғарыда аталған аядағы қатынастарды реттейтін ҚР заңнамасының артықшылықтарын талдады және оның әрі қарай даму мүмкіндігін ашты.

Мақалада зияткерлік меншік аясындағы қатынастарды реттейтін ҚР заңнамасындағы қарама-қайшылықтар көрсетілді, оларды аталған аядағы қатынастарға өзгерістер мен толықтырулар енгізетін заңнамалық актілерді жасаушылар бұрын да, осы жолы да ескермеген. Сондықтан мақалада Қазақстан Республикасының заңнамасында бүгінгі күні орын алған кемшіліктер егжей-тегжей талданды, олар автордың пікірінше жойылуы тиіс, өйткені олар зияткерлік меншік аясындағы қатынастарды реттейтін Қазақстан Республикасының нормативтік актілеріне коллизия (қарама-қайшылық) енгізеді.

Түйін сөздер: *Қазақстан Республикасының зияткерлік меншік құқығы, табыстау, беру, оқшаулау, айрықша құқықтар, домендік атау, интегралдық наносхемалар топологиялары*

ЧТО ИЗ ДИССЕРТАЦИИ Д.Ю.Н. ПРОФЕССОРА АМАНГЕЛЬДЫ А.А. РЕАЛИЗОВАНО В ДЕЙСТВУЮЩЕМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В СФЕРЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ ОТ 20 ИЮНЯ 2018 ГОДА

Амангельды Айжан Амангельдыкызы
Доктор юридических наук, профессор кафедры гражданско-правовых дисциплин Евразийской юридической академии им. Д.А. Кунаева, научный сотрудник Научно-исследовательского центра Академии МВД РК, аккредитованный эксперт научной и научной-технической деятельности Министерства науки и высшего образования РК;
Республика Казахстан, Алматы, e-mail: aizhan_amangeldy@mail.ru

Аннотация. *Актуальность темы обусловлена изменениями в законодательстве Республики Казахстан, регулирующем отношения в сфере интеллектуальной собственности. В статье проанализированы некоторые научные положения проведенного диссертационного исследования автора. В частности, раскрывается содержание таких понятий как «предоставление», «передача», «отчуждение», так как каждой сфере правоотношений характерен свой понятийный аппарат. Рассматривается специфика договоров, опосредующих предоставление и передачу (отчуждение) исключительных прав на объекты интеллектуальной собственности. В статье подчеркивается взаимосвязь объектов права интеллектуальной собственности со спецификой содержания прав на них, в частности, исключительных (имущественных) прав.*

В статье проанализированы направления развития законодательства Республики Казахстан, регулирующего отношения в сфере интеллектуальной собственности. В частности, появление и использование на практике доменных имен в качестве средств индивидуализации участников гражданского оборота, также в связи с развитием науки и техники возникновение таких объектов как топологии интегральных наносхем.

В статье рассмотрены точки зрения ведущих ученых России в сфере интеллектуальной собственности, в частности, д.ю.н., профессора Э.П. Гаврилова, который проанализировал преимущества законодательства РК, регулирующего отношения в вышеуказанной сфере и раскрыл возможности дальнейшего развития.

В статье указано также на противоречия в законодательстве РК, регулирующего отношения в сфере интеллектуальной собственности, которые не учел и не учитывает разработчик законодательных актов, которые вносят изменения и дополнения в указанной сфере отношений. Поэтому в статье подробно проанализированы недостатки, присутствующие на сегодняшний день в законодательстве Республики Казахстан, которые должны быть устранены на взгляд автора, так как они вносят коллизии (противоречия) в нормативных актах Республики Казахстан, регулирующих отношения в сфере интеллектуальной собственности.

Ключевые слова: *право интеллектуальной собственности Республики Казахстан, предоставление, передача, отчуждение, исключительные права, доменные имена, топологии интегральных наносхем.*

WHAT FROM THE THESIS OF DOCTOR OF LAW, PROFESSOR AMANGELDY A.A. IMPLEMENTED IN THE CURRENT LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE SPHERE OF INTELLECTUAL PROPERTY OF JUNE 20, 2018

Amangeldy Aizhan Amangeldykyzy
Doctor of Law, Professor of the Department of Civil Law Disciplines of the Eurasian Law Academy. D. Kunaeva, researcher of the Research Center of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, accredited expert of scientific and scientific-technical activities of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan; Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: aizhan_amangeldy@mail.ru

Abstract. *The relevance of the topic is due to changes in the legislation of the Republic of Kazakhstan, which regulates relations in the field of intellectual property. The article analyzes some of the scientific provisions of the author's dissertation research. In particular, the content of such concepts as "granting", "transfer", "alienation" is revealed, since each sphere of legal relations is characterized by its own conceptual apparatus. The specifics of contracts mediating the granting and transfer (alienation) of exclusive rights to objects of intellectual property are considered. The article emphasizes the relationship of objects of intellectual property rights with the specifics of the content of rights to them, in particular, exclusive (property) rights.*

The article analyzes the directions of development of the legislation of the Republic of Kazakhstan, regulating relations in the field of intellectual property. In particular, the emergence and use in practice of domain names as a means of individualization of participants in civil circulation, also in connection with the development of science and technology, the emergence of such objects as the topology of integrated nanocircuits.

The article considers the points of view of leading Russian scientists in the field of intellectual property, in particular, Doctor of Law, Professor E.P. Gavrilov, who analyzed the advantages of the legislation of the Republic of Kazakhstan regulating relations in the above area and revealed the possibilities for further development.

The article also points to contradictions in the legislation of the Republic of Kazakhstan, which regulates relations in the field of intellectual property, which the developer of legislative acts that introduce changes and additions in this area of relations has not taken into account and does not take into account. Therefore, the article analyzes in detail the shortcomings that are currently present in the legislation of the Republic of Kazakhstan, which should be eliminated in the opinion of the author, since they introduce conflicts (contradictions) in the normative acts of the Republic of Kazakhstan that regulate relations in the field of intellectual property.

Key words: *intellectual property law of the Republic of Kazakhstan, provision, transfer, alienation, exclusive rights, domain names, topologies of integrated nanocircuits.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_85

Кіріспе

Бұл мақала з.ғ.д., профессор А.А. Амангельдінің Қазақстан Республикасының (әрі қарай ҚР) заңнамасында өзінің орнын алған диссертациялық зерттеуінің ғылыми нәтижелеріне арналған.

Пайымдауымызша, әрбір ғалым-құқықтанушы өзінің зерттеуін жүргізе отырып, оның ғылыми нәтижелері өзінің елінің қолданыстағы заңнамасына енгізілгендігін мақсат етеді. А.А. Амангельдінің [1] Ресей Федерациясы (әрі қарай РФ) Москва қаласында 2015 жылдың 13 қарашасында қорғалған «Қазіргі кезеңдегі Қазақстан Республикасының зияткерлік меншік құқығы» атаулы диссертациясының кейбір ғылыми тұжырымдамалары 2018 жылғы 20 маусымдағы № 161-VI «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне зияткерлік меншік саласындағы заңнаманы жетілдіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан

Республикасының Заңында[1] (әрі қарай 2018 жылғы 20 маусымдағы ҚР Заңы) жүзеге асқандығы қуантарлық жағдай.

Әдістер мен материалдар

Мақала диалектикалық, формальды-логикалық, жүйелік, салыстырмалы-құқықтық, заңи-техникалық сияқты ғылыми танымның жалпы және жеке зерттеу әдістерін пайдалана отырып дайындалған.

Нәтижелер мен талдаулар

Жоғарыда аталған диссертацияның ғылыми ережелеріне талдау жүргіземіз.

Атап айтқанда жоғарыда аталған Заңда 8 номерлі қорғауға ұсынылған ғылыми ереже орын алды, онда билік ету, табыстау, оқшаулау сияқты ұғымдарды енгізу қажеттілігі.

Зияткерлік меншік аясындағы Қазақстан Республикасының заңнамасындағы ұғымдық аппаратты пайдаланудағы терминологиядағы және анықтамалардағы дәлсіздіктерге жол бермеу үшін келесідей ұғымдарды нақтылауды ұсынамыз: «билік ету», «табыстау», «оқшаулау».

Біздің ойымызша, айрықша құқықтарға билік ету – бұл айрықша құқықтардың заңи тағдырын екі нысанда анықтау мүмкіндігі:

- айрықша құқықтарды табыстау айрықша құқықтарды құқық иеленушіден пайдаланушыға толық немесе ішінара беруді білдіреді. Бұл жерде құқық иеленушінің алмасуы орын алмайды;

- айрықша құқықтарды оқшаулау (беру) айрықша құқықтарды қайтарымсыз беруді білдіреді, бұл жерде егер оқшаулау толық жүргізілетін болса, онда құқық иеленуші үшін бұл айрықша құқықтарынан толық айырылуын білдіреді, ал егер ішінара болса, онда айрықша құқықтардың шеңберіне кіретін құзыреттің белгілі бір бөлігінен айырылады, ал қалған бөлігін құқық иеленуші өзінде қалдырады. Сонымен айркыша құқықтардан оқшаулаған кезде құқық иеленуші алмасады [2, 12 б.].

2018 жылғы 20 маусымдағы ҚР Заңын қабылдағанға дейін айрықша құқықтарды «табыстау» және «оқшаулау» ұғымдары реттелмеген болатын.

Сонымен айрықша құқықтарды оқшаулаған кезде құқық иеленуші алмасу орын алады. Атап айтқанда ҚР Азаматтық кодексінде айрықша құқықтарды табыстау және беру терминдері келесідей баптарға енгізілген болатын: «897-1-бап. Кешенді кәсіпкерлік лицензия шарты бойынша зияткерлік меншік объектісін пайдалануға құқықты табыстауды тіркеу»; «1000-бап. Өнертабысқа, пайдалы модельге, өнеркәсіптік үлгіге айрықша құқық беру»; 1001-бап. Өнертабысты, пайдалы модельді, өнеркәсіптік үлгіні пайдалануға құқықты табыстау»; «1031-бап. Тауар белгісіне құқық беру және тауар белгісін пайдалануға құқықты табыстау».

1999 жылғы 16 шілдедегі «Қазақстан Республикасының Патент Заңы» Қазақстан Республикасының Заңы келесідей мазмұндағы 11-1-бабымен толықтырылды:

«*11-1-бап. Өнеркәсіптік меншік объектісіне айрықша құқық беру*

1. Патент иеленуші өзіне тиесілі өнеркәсіптік меншік объектісіне айрықша құқықты өзгеге беру шарты бойынша басқа жеке немесе заңды тұлғаға беруге құқылы.

Өнеркәсіптік меншік объектісіне айрықша құқық беру туралы шарт осы айрықша құқықтың қолданылу мерзімі шегінде жазбаша нысанда жасалады.

2. Өнеркәсіптік меншік объектісіне айрықша құқық беру тиісті мемлекеттік тізілімде тіркелуге жатады.»[2].

Патент заңының 14-бабын заңшығарушы келесідей мәтінде мазмұндады:

«*14-бап. Өнеркәсіптік меншік объектісін пайдалануға құқықты табыстау*

1. Патент иеленуші болып табылмайтын кез келген тұлға (лицензиат) қорғалатын өнеркәсіптік меншік объектісін патент иеленушінің (лицензиардың) рұқсатымен лицензиялық шарт, кешенді кәсіпкерлік лицензия шарты немесе лицензиармен жасалатын, лицензиялық шарттың талаптарын қамтитын өзге де шарт (лицензиялық шарт) негізінде пайдалануға құқылы.

2. Лицензиялық шартта лицензиардың лицензиатқа:

1) лицензиардың оны пайдалану мүмкіндігін және басқа тұлғаларға лицензия (қара-

---

[1] *Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне зияткерлік меншік саласындағы заңнаманы жетілдіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2018 жылғы 20 маусымдағы № 161-VI ҚРЗ. [Электрондық ресурс]* // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000161#z16 (*қаралған күні: 29.06.2022)*

[2] *Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне зияткерлік меншік саласындағы заңнаманы жетілдіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2018 жылғы 20 маусымдағы № 161-VI ҚРЗ. [Электрондық ресурс]* // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000161#z16 (*қаралған күні: 29.06.2022)*

пайым, ерекше емес лицензия) беру құқығын сақтап;

2) лицензиардың оны пайдалану мүмкіндігін сақтап, бірақ басқа тұлғаларға лицензия (жалғыз лицензия) беру құқығынсыз;

3) лицензиардың оны пайдалану мүмкіндігін сақтамай және басқа тұлғаларға лицензия (ерекше лицензия) беру құқығынсыз өнеркәсіптік меншік объектісін пайдалану құқығын табыстау көзделуі мүмкін.

Лицензиялық шартта пайдалану талаптары көрсетілмеген жағдайда, өнеркәсіптік меншік объектісін пайдалануға құқық қарапайым, ерекше емес лицензия талаптарымен табысталады.

Егер лицензиялық шартта өзгеше көзделмесе, лицензиат өнеркәсіптік меншік объектісін пайдалануды Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында жүзеге асыруға құқылы.

Өнеркәсіптік меншік объектісін пайдалануға құқықтың қолданылу мерзімі лицензиялық шартта айқындалады және тараптардың өзара келісуі бойынша ұзартылуы мүмкін.

Лицензиялық шартта мерзім көрсетілмеген жағдайда, өнеркәсіптік меншік объектісін пайдалануға құқықтың қолданылу мерзімі осы шарт тіркелген күннен бастап бес жылға тең болады.

Өнеркәсіптік меншік объектісіне айрықша құқықтың қолданысын тоқтату лицензиялық шарттың қолданысын тоқтатуға алып келеді.

Лицензиат өнеркәсіптік меншік объектісін пайдалануға құқықты лицензиялық шарттың талаптарын ескере отырып, қосалқы лицензиялық шарттың немесе кешенді кәсіпкерлік қосалқы лицензия шартының негізінде басқа тұлғаға (қосалқы лицензиатқа) беруге құқылы. Егер лицензиялық шартта өзгеше көзделмесе, қосалқы лицензиаттың әрекеттері үшін лицензиат лицензиар алдында жауапты болады.

Өнеркәсіптік меншік объектісіне айрықша құқықты басқа тұлғаға беру лицензиялық шарттың тоқтатылуына алып келмейді.

3. Өнеркәсіптік меншік объектісін пайдалануға құқықты табыстау туралы шарттар мен қосымша келісімдер жазбаша нысанда жасалады және тиісті мемлекеттік тізілімде тіркелуге жатады.»[3].

Тауар таңбасы туралы ҚР заңнамасындағы өзгерістерді талдай отырып, «Тауар белгілері, қызмет көрсету белгілері, географиялық нұсқамалар және тауарлар шығарылған жерлердің атаулары туралы» ҚР Заңының («Тауар белгілері туралы» ҚР Заңының - әрі қарай) 21-бабында келісім-шарттар бойынша ұғымдық апаратты нақтылауға және дәлдеуге дұрыс ұмтылыс жасалғандығына назар аудару қажет, дәлірек айтқанда:

1) тауар таңбасына айрықша құқықты беру құқықты беру келісім-шартын жасауды білдіреді;

2) тауар таңбасын пайдалануға құқықты табыстау – бұл кешенді кәсіпкерлік лицензия келісім-шартын немесе өзге келісім-шартты жасау (лицензиялық келісім-шарт)4.

Сондай-ақ «Тауар таңбасы туралы» ҚР Заңының осы бабында беру келісім-шартын және лицензиялық келісім-шартты тіркеу процедурасы нақтыланған: Айрықша құқық беру немесе лицензиялық шарт осы шарттың мүдделі тарапының өтініші алынған күннен кейінгі он жұмыс күні ішінде тіркелуге жатады. Тауар белгісіне құқық беруді немесе оны пайдалануға құқықты табыстауды тіркеуге уақытша кедергі келтіретін негіздер өзгертілген:

1) тауар белгісіне айрықша құқықтың тоқтатылған қолданысын қалпына келтіруге арналған мерзімнің болуы;

2) құжаттар топтамасын толық ұсынбау не ұсынылған құжаттардағы мәліметтердің сәйкес келмеуі;

3) ұсынылған құжаттардағы мәліметтердің Тауар белгілерінің мемлекеттік тізіліміндегі немесе Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шартқа сәйкес жүргізілетін тізілімдегі мәліметтерге сәйкес келмеуі5.

«Тауар белгілері туралы» ҚР Заңының 21-бабында тауар белгісіне құқық беруді немесе оны пайдалануға құқықты табыстауды

[3] *Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне зияткерлік меншік саласындағы заңнаманы жетілдіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2018 жылғы 20 маусымдағы № 161-VI ҚРЗ. [Электрондық ресурс]* // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000161#z16 (*қаралған күні: 29.06.2022)*

[4] *Тауар белгілері, қызмет көрсету белгілері, географиялық нұсқамалар және тауар шығарылған жерлердің атаулары туралы Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 26 шілдедегі N 456 Заңы [Электрондық ресурс]// https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000456 (қаралған күні: 29.06.2022)*

[5] *Тауар белгілері, қызмет көрсету белгілері, географиялық нұсқамалар және тауар шығарылған жерлердің атаулары туралы Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 26 шілдедегі N 456 Заңы [Электрондық ресурс]// https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000456 (қаралған күні: 29.06.2022)*

тіркеуден бас тартуға негіздердің тізіміде ұлғайтылған және өзгертілген:

1) тауар белгісіне айрықша құқықтың тоқтатылған қолданылу мерзімін қалпына келтіруге арналған мерзімнің өтуі;

2) тіркеуге уақытша кедергі келтіретін негіздерді жоюға арналған мерзімнің өтуі;

3) шарттың тарапы болып табылмайтын тұлғадан тіркеу туралы өтінішті алу;

4) тауар белгісіне айрықша құқыққа билік ету құқығын тіркеудің болмауы;

5) тауар белгісіне құқық берілген жағдайда тауарға немесе оны жасаушыға қатысты жаңылыстыру;

6) тарапта тауар белгісін пайдалануға құқықты табыстауға кедергі келтіретін қабылданған міндеттемелердің болуы6.

Сондай-ақ ҚР зияткерлік меншік туралы заңнамасына зияткерлік меншік аясындағы келісім-шарттардың жүйесін қалыптастыруды қарастыратын 9 номердегі қорғауға ұсынылатын ғылыми ереже енгізілген, оған сәйкес айрықша құқықтарды табыстау туралы келісім-шарттарға лицензиялық келісім-шарттар және франчайзинг келісім-шарты жатқызылған, ал айрықша құқықтарды оқшаулау туралы келісім-шарттарға зияткерлік меншіктің әртүрлі объектілеріне айрықша құқықтарды беру туралы келісім-шарттар жатқызылған [2, 12 б.].

Бұл да «Селекциялық жетістіктерді қорғау туралы» ҚРЗ 18, 20-1, 20-2-баптарына, «Интегралдық микросхемалар топологияларын құқықтық қорғау туралы» ҚРЗ 8-бабына сәйкес өзгерістер енгізген 2018 жылғы 20 маусымдағы ҚР Заңында орын алды.

Сонымен қатар зияткерлік меншік құқығы аясындағы қатынастарды жанама реттеуші келісім-шарттардың неден тұратындығын негіздейтін 10 номердегі қорғауға ұсынылатын ғылыми ережеде жүзеге асырылды, атап айтқанда еңбек келісім-шарты, ҒЗТК және ТЖ орындауға мердігерлік келісім-шарты, мүліктік құқықтарды кепілге беру келісім-шарты, неке келісім-шарты, мүліктік құқықтарды сеніммен басқару келісім-шарты, кәсіпорынды сату келісім-шарты, кәсіпорында жалға беру келісім-шарты, жекешелендіру келісім-шарты, сыйға тарту келісім-шарты, айырбастау келісім-шарты, құрылтай келісім-шарты, бірлескен қызмет туралы келісім-шарт [2, 13 б.]. Және атап айтқанда «Селекциялық жетістіктерді қорғау туралы» ҚРЗ 18-бабының 1-тармағында, ҚР Патент заңының 14-бабының 1-тармағында, «Тауар белгілері, қызмет көрсету белгілері, географиялық нұсқамалар және тауар шығарылған жерлердің атаулары туралы» ҚР Заңының 21-бабының 2-тармағында лицензиялық келісім-шарттың талаптары басқа да келісім-шарттарда қарастырылуы мүмкін деген ереже белгіленген.

Өкінішке орай, 2018 жылғы 20 маусымдағы ҚР Заңын жасаушылармен кәзіргі кезде нормативтік-құқықтық актілерде әлі-де қолданын жалғастырып жатқан көптеген проблемалар ескерілмеген.

Зияткерлік меншік құқығының мәнін түсінуде, сондай-ақ лицензиялық келісім-шарттарға қатысты айрықша құқық ұғымын түсінуде ҚР заңнамасында қарама-қайшылықтар қалып отыр.

Қазақстан Республикасының АК-нің 125-бабына сәйкес «зияткерлік меншік» ұғымы шығармашылық зияткерлік қызметтің нәтижелеріне айрықша құқықпен байланысты құзыреттің бөлігі ретінде сипатталған, осы арқылы Қазақстан Республикасының АК-нің 125-бабы «зияткерлік меншік» ұғымы мен «айрықша құқық» ұғымның ұқсастығын бастау алады, бұл зияткерлік меншік объектілерінің тізімін, зияткерлік меншік объектілеріне жеке мүліктік емес және мүліктік құқықтарды белгілейтін Қазақстан Республикасының АК-нің 125 және 961, 963-баптарын бір-біріне қарама-қайшы етті.

Қазақстан Республикасының АК-нің 963-бабы зияткерлік меншік объектілеріне жеке мүліктік емес және мүліктік құқықтарды белгілесе, Қазақстан Республикасының АК-нің 964-бабы зияткерлік меншік объектілеріне айрықша құқық ретінде мүліктік құқықтарды түсінеді. Сондықтан Қазақстан Республикасының АК-нің 125 және 961, 963-баптарын бір-біріне қарама-қайшы екендігі анық және ол жойылуға жатады.

Осыған байланысты орын алған қарама-қайшылықты жою үшін заңнамалық тәртіпте келесідей мәтіндегі зияткерлік меншік ұғымын бекітуді ұсынамыз: «азаматтық құқық объектісі ретінде зияткерлік меншік жеке мүліктік емес және мүліктік құқықтардың (айрықша құқықтардың) жиынтығын, сондай-ақ шығармашылық зияткерлік қызметтің объектіге айналған нәтижелерін және

6 Тауар белгілері, қызмет көрсету белгілері, географиялық нұсқамалар және тауар шығарылған жерлердің атаулары туралы Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 26 шілдедегі N 456 Заңы [Электрондық ресурс]// https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000456 (қаралған күні: 29.06.2022)

оларға теңестірілген тауараларды, жұмыстарды және қызметті дараландыру құралдарын білдіреді» [2, 17 б.].

Зияткерлік меншік құқығы ұғымында шатасушылықтар мен ұғымды ауыстыруға жол бермеу мақсатында «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» Қазақстан Республикасының Заңынан айрықша емес құқықтар ұғымын алып тастау қажеттілігі негізделген, өйткені «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» Қазақстан Республикасының Заңының 2-бабының 6)-тармағында қарастырылған айрықша емес құқық ұғымы тек айрықша құқық институтының тұжырымдамалық негізіне ғана емес, сондай-ақ айрықша құқық ұғымын қарастыратын Қазақстан Республикасының АК-нің 964-бабынада қарама-қайшы болып табылады.

Құқық иеленушімен бір мезгілде айрықша құқықтарды қатар пайдалану айрықша емес құқықтар ұғымына емес, мұның орын алуы мүмкін емес, ол келісім-шарт бойынша пайдаланушылардың шектелген, сондай-ақ шектелмеген шеңберіне құқық иеленуші құқығында пайдалану құқығын (айрықша құқық) беруге негізделген. Авторлық құқық туралы Заңның 31-бабының 3-тармағында айрықша емес құқықтарды беру бойынша авторлық келісім-шарт туралы норманың орын алуы ҚР АК-нің 964-бабына ғана емес, сондай-ақ ҚР АК-нің 966-бабының 2-тармағының 1)-тармақшасына қайшы келеді [2, 17 б.].

Зияткерлік меншік аясындағы Ресейдің белгілі ғалымы Э.П. Гаврилов ресми оппонент бола тұра, қорғауға ұсынылған ережелердің жаңа және бірегейлігін атап өтті [3, 30 б.]. Бұл жерде автор Ресей үшін Қазақстаннан не алуға болатындығын көрсетті: бұл зияткерлік меншік объектілерін және ашылмаған ақпаратты жіктеу, ол ғалымның пікірі бойынша Қазақстанда жасалғандай, тек азаматтық құқықпен ғана реттелуі тиіс [3, 30 б.].

Диссертацияның кейбір ережелері сынға алынғандығы туралы да айта кету қажет.

Атап айтқанда домендік атау Ғаламтор жаһандық жүйеде тауарларды, жұмыстарды және қызметтерді дараландыру құралы ролін орындайтын, азаматтық құқықтың объектісі болып табылатындығын, домендік атауға құқық айрықша құқық болып табылатындығын және тіркеу фактісіне қарай пайда болатындығын негіздейтін қорытынды.

Домендік атау Қазақстан Республикасының заңнамасының нормаларымен бектілмеген, осыған байланысты домендік атауды Ғаламтор жаһандық жүйеде азаматтық айналымға қатысушыларды, тауарларды және қызмет түрлерін дараландырудың дербес құралы болып табылатындығын мойындауды ұсынамыз. Домендік атау бірегей болуы тиіс және оларды сәйкестендіруге жол бермеуге ықпал етуі тиіс, электрондық ресурстар аясында ғана және тауар таңбасы немесе фирмалық атауға қарағанда кең мақсатта пайдалнылуы мүмкін. Ол ақпарат көзі ретінде қызмет етеді және тауар таңбасы сияқты тауарлар мен қызметтерді белгілеп қана қоймай, сондай-ақ фирмалық атау сияқты электрондық ресурстарды сәйкестендіру және адрестеуді қамтамасыз ету арқылы заңды тұлғаларды дараландырады, сонымен қатар жеке тұлғаларды да Ғаламторда дараландыруға қабілетті [2, 33б.].

Домендік атауға айрықша құқық белгілі бір құзыреттердің жиынтығымен сипатталады, уақыттық шектерді иеленеді, алайда аумақтық шектерге иеленбейді, бұл жерде домендік атауды иеленуші оны өз бетімен кәсіпкерлік мақсатта, сондай-ақ жеке қажеттілігі үшін пайдалануға және билік етуге құқылы [2, 33б.].

Домендік атауды тауарларды, жұмыстарды және қызметтерді дараландыру құралдарына заңи тәртіпте Қазақстан Республикасының АК-нің (Ерекше бөлімінің) 56-тарауына сәйкес ережелерді енгізу арқылы жатқызу қажет, өйткені бұл дараландыру құралдарымен ұқсас келетін кейбір жақтарымен расталады: 1) доменнің пайда болуы үшін де, сондай-ақ тауар белгілерінің пайда болуы үшін де тіркеу фактісі орын алуы қажет; 2) тауар белгісіне айрықша құқық уақытпен шектеледі, осыған ұқсас талаптар домендерге қатысты қолданылады, өйткені домендік атауды тіркеу үшін берілетін өтініште тіркеу кезеңі көрсетіледі, ал бұл бізге домендерді тіркеу үшін де уақыттық шектер орын алады деп санауға негіз береді.

Бұл пікірмен з.ғ.д., профессор Э.П. Гаврилов келіскен жоқ, оның пікірінше, Қазақстанның (немесе Ресейді) ұлттық заңнамасына домендік атауларды құқықтық қорғауды енгізе отырып, оның қай аумақта қолданысы болатындығын алдын ала анықтап алу қажет. Құқықтық қорғау Ғаламторда өзінің қолданысын табады, ал Ғаламтор болса экс-аумақтық болып табылады. Ғалым бұл үшін халықаралық келісім-шарттың қажет екендігін, онда Ғаламторда ұлттық аймақтарды бөліп көрсетуді және құқықтарды өзара тану қағидасын енгізуді алға тартады [2, 33 б.].

Сонымен қатар з.ғ.д., профессор Э.П. Гаврилов айрықша құқықтарды ұжымдық басқаруға қатысты менің пікірімен келіспей, қателік жасамауға шақырды! [2, 34 б.]

Диссертацияда айрықша құқықтарды ұжымдық басқаруды жүзеге асыратын ұйымға қатысты келесідей жағдайларды тану ұсынылды: біріншіден, авторлық және сабақтас құқықтарды иеленушілер атынан әрекет ететіндігін, сәйкесінше құқықтар мен міндеттер айрықша құқықтарды иеленушіде тікелей пайда болатындығын; екіншіден, ұйым тек қана заңи әрекеттер жасай алатындығын, бұл дегеніміз айрықша құқықтарды ұжымдық басқару келісім-шарттарында делдалдылық белгілері көрінеді.

Э.П. Гавриловтың пікірінше, шын мәнінде айрықша құқықтарды ұжымдық басқару аясында айрықша құқықтар қолданысын тоқтатады. Тек айрықша құқық сырт көзге ғана көрінеді, ал іс жүзінде стандартты сыйақы алуға құқығы ғана қалады [2, 34 б.].

2018 жылғы 20 маусымдағы ҚР Заңын жасаушылармен барлық ұсыныстардың ескерілмегендігі өкініш тудындатуда.

Мысалы, 2001 жылдың 29 маусымындағы «Интегралдық микросхемалар топологияларын құқықтық қорғау туралы» Қазақстан Республикасының Заңын кәзіргі заман талабына сәйкестендіру қажетті. Ғылым мен техниканың дамуына байланысты интегралдық микросхемалар топологияларын жасау технологиясы ескірген болып табылады, ал интегралдық наносхемалар топологияларын жасау барабар құқықтық реттеу қажеттілігін туындатады.

Интегралдық микросхемалар топологияларын құқықтық реттеудегі проблема оларды құқықтық қорғау мерзімі болып табылады. «Интегралдық микросхемалар топологияларын құқықтық қорғау туралы» Қазақстан Республикасының Заңында қарастырылған құқықтық қорғау мерзімдерін орынды деп санауға болмайды, өйткені топологиялар тез ескіретін қасиетке ие. Сондай-ақ өзінің біре-гейлігін жоғалтқан жағдайда да топология құқықтық қорғаудан айрылады. Бұл жағдайда балама жол ретінде топологиялар туралы ақпаратты ашылмаған ақпарат режимінде сақтау немесе құқықтық қорғау мерзімін 3 жылға дейін қысқарту болып табылады. ЭЕМ бағдарламасы сияқты авторлық құқық объектісінің құқықтық режиміне қатысты да жоғарыда талаған өзгерістерге ұқсас өзгерістер талап етіледі.

Интегралдық наносхемалар топологияларының құқықтық режимінің ерекшелігі интегралдық наносхемалар топологиялармен байланысты, ал ол кеңістік-геометриялық орналасқан интегралдық наносхемалар элементтерінің жиынтығынан және наноматериалдарды пайдалануға негізделген олардың арасындағы байланыстан тұрады [2, 34 б.].

Интегралдық наносхемалар топологиялары автордың шығармашылық ойының нәтижесінде жасалады, ал оны құқықтық қорғаудың шарттары ретінде оның біргейлігі танылады, осы объектіні құқықтық қорғау оны жасалуына қарай пайда болады.

Осыған байланысты интегралдық наносхемалар топологияларын авторлық құқық объектісі ретінде тану қажет, оларға авторлық-құқықтық қорғауды қолдану қажет, бірақ интегралдық наносхемалар топологияларына айрықша құқықтың қолданылу мерзімі ретінде 3 жылдық келте мерзімді қарастыру қажет.

Қорытынды

Сонымен ғылым мен техниканың даму жағдайында зияткерлік меншік мәселесі әрқашанда өзекті болып қала беретіндігі анық, сондықтан заңнамалық актілерді жасаушылардың Қазақстанның ғалымдарының ғылыми еңбектеріне назар аударуы қажетті және негізді, сондай-ақ жалпы алғанда заңшығармашылығы қызметінің сапасына жағымды ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Амангельды А.А. Право интеллектуальной собственности Республики Казахстан на современном этапе. Специальность 12.00.03 гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право. Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук [Электрондық ресурс]. URL: // https://search.rsl.ru/ru/record/01008092373 (қаралған күні: 29.06.2022).

2. Амангельды А.А. Право интеллектуальной собственности Республики Казахстан на современном этапе. Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право [Электрондық ресурс]. URL: //http://www.dslib.net/civil-pravo/pravo-intellektualnoj-sobstvennosti-respubliki-

kazahstan-na-sovremennom-jetape.html (қаралған күні: 29.06.2022).

3. Гаврилов Э.П. Хроника научной жизни // Патенты и лицензии. Интеллектуальные права. —2016. — № 1. — С. 30-34.

REFERENCE

1. Amangel'dy A.A. Pravo intellektual'noy sobstvennosti Respubliki Kazakhstan na sovremennom etape. Spetsial'nost' 12.00.03 grazhdanskoye pravo; predprinimatel'skoye pravo; semeynoye pravo; mezhdunarodnoye chastnoye pravo. Dissertatsiya na soiskaniye uchenoy stepeni doktora yuridicheskikh nauk [Elektrondyқ resurs]. URL: // https://search.rsl.ru/ru/record/01008092373 (қaralğan kyní: 29.06.2022).

2. Amangel'dy A.A. Pravo intellektual'noy sobstvennosti Respubliki Kazakhstan na sovremennom etape. Avtoref. dis. ... d-ra yurid. nauk: 12.00.03 grazhdanskoye pravo; predprinimatel'skoye pravo; semeynoye pravo; mezhdunarodnoye chastnoye pravo [Elektrondyқ resurs]. URL: // http://www.dslib.net/civil-pravo/pravo-intellektualnoj-sobstvennosti-respubliki-kazahstan-na-sovremennom-jetape.html (қaralğan kyní: 29.06.2022).

3. Gavrilov E.P. Khronika nauchnoy zhizni // Patenty i litsenzii. Intellektual'nyye prava. —2016. — № 1. — S. 30-34.

ZQAI

ӘОЖ 347.9(574)(094.4)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСТІК КОДЕКСІНЕ ЕНГІЗІЛГЕН КЕЙБІР ӨЗГЕРІСТЕР МЕН ТОЛЫҚТЫРУЛАР

Асылбекова Айгуль Ахметовна
Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты жанындағы Сот төрелігі Академиясының, қосымша білім беру бағдарламаларының координаторы, PhD докторы, Астана қ., Қазақстан Республикасы e-mail: aig0071@mail.ru

Аннотация. *Азаматтық сот ісін жүргізудегі нормаларын жетілдіру мақсатында Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексіне біршама өзгерістер мен толықтырулар енгізілді.*

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексінде соттылыққа қатысты өзгерістер, соттың автоматтандырылған ақпараттық жүйесі, жаңадан сотқа дейінгі жасалған хаттама процедурасы және соттың процестік құжаттарының жобалары енгізілген, ҚР АПК-нің 273-бабының 1 тармағы 1-1 тармақшасының ұғымына түсініктеме берілген; сонымен қатар сырттай іс жүргізу және сырттай шешім шығару институты толығымен алынып тасталынған және т.б. да өзгерістер енгізілген.

2022 жылдың 5 маусымында Қазақстан Республикасында екінші рет Конституцияға өзгерістер енгізу бойынша референдум өткізілген болатын. Онда адамның және азаматтардың бұзылған құқықтары мен бостандықтарын қалпына келтіру бойынша азаматтардың өтініштері негізінде Конституциялық Сот құру туралы ұсыныс енгізілген. Қазіргі таңда Қазақстан Республикасының Конституциясының VI бөлімі Конституциялық Сотқа арналған. Әрине Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексіне Конституциялық сотпен қаралатын істер мен қарау тәртібі бойынша, яғни азаматтық істің соттылығы бойынша өзгерістерді енгізу кезінде шетелдік тәжірибені ескерілетін болады. Бұл азаматтық іс жүргізу заңнаманы жетілдіруге мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексінің 150-ші бабы бойынша енгізілген өзгерістерінің бірі - ол судьяның талап қоюды қабылдау кезеңінде судьямен жасалатын әрекеті нақты белгіленіп көрсетілген.

Аталған мақалада Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексіне енгізілген өзгерістер мен толықтырулар туралы ерекшеліктері жіктеліп түсіндірілген. Сонымен қатар, азаматтық іс жүргізу заңнамасын жетілдіру мақсатында ұсыныстары берілген.

Түйінді сөздер: *сотқа дейінгі жасалған хаттама процедурасы, Конституциялық Сот, автоматтандырылған ақпараттық жүйе, азаматтық істің соттылығы, соттың процестік құжаттарының жобалары.*

НЕКОТОРЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ И ДОПОЛНЕНИЯ, ВНЕСЕННЫЕ В ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕССУАЛЬНЫЙ КОДЕКС РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Асылбекова Айгуль Ахметовна
Координатор программ дополнительного образования, Академия правосудия при Верховном Суде Республики Казахстан, доктор PhD, г. Астана, Республика Казахстан e-mail: aig0071@mail.ru

Аннотация. *В целях совершенствования норм гражданского судопроизводства, внесены существенные изменения и дополнения в Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан.*

На сегодняшний день в Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан внесены изменения, касающиеся подсудности, автоматизированной информационной системы суда, по новому внесены процедуры составленния досудебного протокола и проекты процессуальных документов суда, даны разъяснения по понятию подпунктов 1-1 пункта 1 статьи 273 ГПК РК, также полностью исключен институт заочного производства и вынесения заочного решения и внесены другие изменения.

5 июня 2022 года в Республике Казахстан во второй раз был проведен референдум по внесению изменений в Конституцию. В нем внесено предложение о создании Конституционного суда по обращению граждан о восстановлении нарушенных прав и свобод человека и гражданина. В настоящее время раздел VI Конституции Республики Казахстан посвящен Конституционному суду. Безусловно, изменения в Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан по делам, рассматриваемым Конституционным судом, и по порядку рассмотрения, то есть по подсудности гражданского дела, будут внесены с учетом зарубежного опыта. Это позволит совершенствовать гражданское процессуальное законодательство.

Одним из изменений, внесенных в статью 150 Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан, является то, что оно четко обозначило действия суда и сторон в период принятия иска, то есть до возбуждения дела в суде и после подачи искового заявления в суд.

В данной статье подробно изложены особенности изменений и дополнений в Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан. Кроме того, представлены предложения по совершенствованию гражданского процессуального законодательства.

Ключевые слова: *процедура досудебного протокола, Конституционный суд, автоматизированная информационная система, подсудность гражданского дела, проекты процессуальных документов суда.*

SOME AMENDMENTS AND ADDITIONS MADE TO THE CIVIL PROCEDURE CODE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Assylbekova Aigul Akhmetovna
Coordinator of Additional Education programs, Academy of Justice under the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan, PhD, Astana, Republic of Kazakhstan, e-mail: aig0071@mail.ru

Abstract. *In order to improve the norms of civil proceedings, significant changes and additions have been made to the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan.*

Today, the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan has been amended with regard to jurisdiction, an automated information system of the court, a new procedure for the pre-trial protocol and draft procedural documents of the court have been introduced, explanations have been given on the concept of subparagraph 1-1 of paragraph 1 of Article 273 of the CPC of the Republic of Kazakhstan; the institute of absentee proceedings and making a decision in absentia have also been completely excluded, and other changes.

On June 5, 2022, a referendum on amendments to the Constitution was held for the second time in the Republic of Kazakhstan. It makes a proposal to create a Constitutional Court based on citizens' appeals to restore violated human rights and freedoms and citizens. Currently, section VI of the Constitution of the Republic of Kazakhstan is devoted to the Constitutional Court. Of course, amendments to the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan on cases considered by the Constitutional Court and on the order of consideration, that is, on the jurisdiction of a civil case, will be made taking into account foreign experience. This will make it possible to improve civil procedural legislation.

One of the changes made to Article 150 of the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan is that it clearly outlined the actions of the court and the parties during the period of the claim, that is, before the initiation of the case in court and after the filing of the statement of claim in court.

This article describes in detail the features of amendments and additions to the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan. In addition, proposals for improving civil procedural legislation are presented.

Keywords: *pre-trial protocol procedure, Constitutional Court, automated information system, jurisdiction of a civil case, draft procedural documents of the court.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_94

Кіріспе

Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексіне өзгерістер мен толықтырулар енгізу азаматтық сот ісін жүргізуде маңызды болып табылады. Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексіне (әрі қарай - ҚР АПК) № 84-VII 2021 жылдың 20 желтоқсанынан бастап өзгерістер мен толықтырулар енгізілген болатын.

Жаңадан сотқа дейінгі жасалған хаттама процедурасы, соттың процестік құжаттарының жобалары, соттың автоматтандырылған ақпараттық жүйесі, «іс бойынша одан әрі іс жүргізуге уақытша кедергі келтіретін анықталмайтын күштің әрекеті» - төтенше жағдайды, табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайдың қаупі немесе туындауы ұғымына түсініктеме[1], сырттай іс жүргізу және сырттай шешім шығару институты толығымен алынып тасталынған. Аталған өзгерістер қоғамда азаматтық іс жүргізудің заңнамасының жетілдіруіне өте маңызды үлесін қосатыны айқын.

Бүгінгі таңда біздің елімізде азаматтық істерді сотта істі қарау барысында, соттың шығарған шешімдерінің сапалығы мен объективтілігі және заңдылығы туралы сұрақтар қарастырылып, сот шығарған шешімінің сапасын арттыру мақсатында азаматтық іс жүргізу заңнамасына өзгерістер мен толықтырулар енгізу және түсініктемелер беру арқылы қолданыстағы заңнаманың сапасының жақсарып жатқанын байқауымызға болады.

Зерттеу әдістері

Бұл мақаланы жазу барысында индукция және дедукция әдістері, талдау және синтездеу, салыстырмалы-құқықтық әдістері қолданылды.

Талқылау

ҚР АПК 19-бабының екінші бөлігінің екінші абзацын қарайтын болсақ, онда жеке өмірге қолсұғылмаушылықты, жеке, отбасылық, коммерциялық немесе заңмен қорғалатын өзге де құпияны сақтауды қамтамасыз ету қажет болса не ашық талқылауға кедергі келтіретін өзге де мән-жайлар болса, сондай-ақ ҚР АПК-тің 188-бабының төртінші бөлігінде көзделген жағдайда іске қатысатын адамның өтінішхаты бойынша немесе соттың бастамасы бойынша жабық сот отырысында азаматтық іс қаралуы және шешілуі мүмкін[2]. Яғни мұнда, «өтінішхаты бойынша» деген сөздерден кейін «немесе соттың бастамасы бойынша» деген сөздермен толықтырылған. Бұл енгізілген толықтырулар орынды екенін байқауымызға болады. Бала асырап алу құпиялығын қамтамасыз ету қажет істер жабық сот отырысында азаматтық іс қаралуы және шешілуі соттың бастамасымен де қаралады.

Сонымен қатар, ҚР АПК-нің 27-бабының төртінші тармағын, 28-баптың алынып тастағанын байқауымызға болады. Онда ҚР АПК 27-бабының төртінші тармағының алдыңғы редакциясы бойынша Нұр-Сұлтан қаласының соты Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының қарауына жатқызылған істерден басқа инвестициялық даулар бойынша азаматтық істерді бірінші сатыдағы соттың қағидалары бойынша қарайтын. Азаматтық істерді бірінші сатыдағы соттың қағидалары бойынша Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты да қарайтын және шешетін.

Бүгінгі таңда инвестициялық дауларды талап қою істерін Нұр-Сұлтан қаласының мамандандырылған ауданаралық экономикалық соты қарап шешеді, ал әкімшілік талап қою істерін Нұр-Сұлтан қаласының мамандандырылған ауданаралық әкімшілік соты қарап шешеді. Бұндай енгізілген өзгеріс азаматтық сот ісін жүргізуде сатыларының кезең-кезеңімен қаралатындығына, сонымен бірге судьялардың міндеттерінің оңтайлануы мен инвестициялық істерді қарау мен шешу кезінде сапалы шешімдерінің

[1] *Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ. — [Электрондық ресурс]. — Кіру режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377 (қаралған күні: 01.07.2022 ж.).*

[2] *Сол жерде*

шығаруына оң ықпалын тигізеді деп ойлаймыз.

ҚР АПК-нің 27-1-бабында облыстық және оған теңестірілген соттар тараптардың келісуімен біртекті істердің бірін талап етіп, өз іс жүргізуіне қабылдай алады, ескеріп өтетін жай онда іс жүргізуге қабылданбайтын негіздері нақты белгіленбеген. Судья бірінші сатыдағы соттың қағидалары бойынша іс жүргізуге қабылдаған істі жеке-дара қарайды және шешеді. ҚР АПК-нің 28-1-бабында ұқсас өкілеттіктерді байқауымызға болады. Онда да Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты тараптардың келісуімен аудандық (қалалық), облыстық және оларға теңестірілген соттардың іс жүргізуіндегі біртекті істердің бірін талап ете алады, өз іс жүргізуіне қабылдай алады. Мұнда да іс жүргізуге қабылдай алмайтын негіздері нақты белгіленбеген, сонымен қатар іс жүргізуге қабылдаған кезде судья бірінші сатыдағы соттың қағидалары бойынша жеке-дара қарайды және шешеді деп түсінеміз.

Әрбір азамат өзінің құқықтары мен заңды мүдделерін өздері немесе заңда белгіленген нысандар бойынша қорғай алады. Соның бірі ҚР АПК-нің 55 бабының 1 тармағына сәйкес, заңда көзделген жағдайларда мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдары, заңды тұлғалар немесе азаматтар. Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл сотқа басқа тұлғалардың өтініші бойынша олардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін, сол сияқты қоғамдық немесе мемлекеттік мүдделерді қорғау үшін талап қойып, жүгіне алады деп белгіленген. Мұнда ҚР АПК-нің 55-баптың бірінші бөлігі «азаматтар» деген сөзден кейін «Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл» деген сөздермен толықтырылғанын байқауымызға болады. Сонымен қатар ҚР АПК-нің 58 бабының 1-тармағына сәйкес, сотта тапсырма бойынша өкіл бола алатын қатарына 4-1) тармақшасына Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкілді қосқанын және тұлғалардың шеңберінің кеңейтілгенін байқауымызға болады.

2022 жылдың 1 тамызынан бастап АПК 32-ші бабына сәйкес, «өзара келісім бойынша істі сот талқылауына дайындау сатысында осы іс үшін, оның ішінде соттың іс жүргізуінде жатқан істер бойынша аумақтық соттылықты өзгерте алады, эксаумақтық соттылықты таңдай» деген өзгеріс күшіне енеді. Мұнда эксаумақтық соттылық деп істер мен материалдарды судьяның мамандығын ескере отырып жүктемесі аз судьяларға беріледі. Бұл нормаға сәйкес, мысал келтіріп өтетін болсақ, егерде жауапкер Нұр-Сұлтан қаласының Алматы ауданында тұратын болса азаматтық іс автоматты түрде Шығыс Қазақстан облысы Риддер қалалық сотына берілуі мүмкін. Бұндай өзгерістің енгізілуі жемқорлықтың азаюына, судьяға ешқандай әсер етпеу, істің объективті және жан-жақты қарауына үлкен әсерін тигізеді.

ҚР АПК-нің 73-бабының бірінші бөлігінің бірінші абзацын сараптайтын болсақ, тараптар талап арыз қабылданғаннан кейін тараптардың әрекеттерін және өзге де көрсетілген әрекеттерді сотқа дейінгі жасалған хаттамада ресімдеп ұсынады. Бұл тараптар және іске қатысатын басқа да тұлғалардың талаптарының немесе қарсылықтарының негізі ретінде сілтеме жасауға және істі сотта қараған жағдайда оларды пайдалануға ниет білдірген дәлелдемелерді ашу, ұсыну және алмасу бойынша әрекеттері көрсетіледі[3]. Мұндай талап арызды қабылдау кезінде «сотқа дейінгі хаттама» жеке іс жүргізу құжаты ретінде заңнамаға жаңадан енгізілгенін байқауымызға болады. Сонымен қатар, ҚР АПК-нің 150-ші бабының 1-тармағына сәйкес, сотқа дейінгі хаттама жасалған жағдайда, талап қоюды қабылдау ол келіп түскен күннен бастап он бес жұмыс күн ішінде жүзеге асырылады деген норма толықтырылғанын байқауымызға болады. Нұр-Сұлтан қаласының Алматы аудандық сотына И.А.-ға, Азаматтарға арналған үкімет мемлекеттік корпорациясы КЕАҚ мәмілелерді жарамсыз деп тану туралы іс бойынша сотқа дейінгі хаттама тәжірибеде қолданылып жатқанын байқауымызға болады. Онда тараптарға сотқа дейінгі хаттаманың қажеттігі мен құқықтық салдарларын түсіндірілгенін байқауымызға болады[4].

ҚР АПК-нің 73-бабының 2-бөлігінде сотқа дейінгі хаттаманы жасамаудың салдары көзделген-тараптар сотқа дейінгі хаттамада ашылған және көрсетілген дәлелдемелерге ғана сілтеме жасауға құқылы. Бұл

[3] *Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ. — [Электрондық ресурс]. — Кіру режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377 (қаралған күні: 01.07.2022 ж.).*

[4] *Нұр-Сұлтан қаласы Алматы аудандық сотының 06.05.2022 ж. Материалдарынан — [Электрондық ресурс]. — Кіру режимі: https://office.sud.kz/lawsuit/document.xhtml (қаралған күні: 01.07.2022 ж.).*

дегеніміз, егер тараптар дайындық кезінде мұндай құқықты пайдаланбаса, сот отырысында олардың дәлелдемелер беру құқығы жеткілікті шектеулі болады. Дәлелдемелерді дайындау барысында ұсынбаған себептермен уәждеу керек болады[5]. Бұл жерде тараптар сотқа дейінгі хаттамада көрсетілген дәлелдемелерге ғана сүйенуге құқылы. Сонымен қатар, ҚР АПК-нің 73-бабының 1-бөлігіне сәйкес, егер дәлелдемелерді ұсынған тұлғалар оларды істі сот талқылауына дайындау сатысында ұсынудың мүмкін еместігін негіздесе, дәлелдемелер сот талқылауы сатысында ұсынылуы мүмкін.

Сырттай өндіріс институты жұмыс істеген уақыт ішінде ол өзін жаман көрсете алмады және жиі қолданылды. Сырттай өндіріс институты бізден әлдеқайда ертерек енгізілген көрші Ресейде, 1995 жылдың қазан айында, оның кейбір азаматтары бұл баптың 3-бөлігінде бекітілген тараптардың бәсекелестігі мен теңдігі негізінде сот ісін жүргізу принциптерін бұзады деп санайды [1]. Тараптың сот отырысына үнсіз қатысуы келмей қалу деп есептелмейді, керісінше дәлелдемелерді ұсынуға және зерттеуге қатысудан жалтару ретінде бағаланады [2, 468-б.]. Бүгінгі таңда ҚР АПК-не сәйкес, сырттай іс жүргізу және сырттай шешім шығару институты соңғы енгізілген өзгерістер мен толықтыруларға сәйкес толығымен алынып тасталынды. Бұл институт ҚР АПК-нің алдыңғы яғни 2021 жылғы 15 қарашаның редакциясы бойынша 196 баптың 5-ші тармағы «сот істі осы Кодекстің 256-бабында көзделген негіздер бойынша сырттай іс жүргізуде қарауға құқылы» деген норма болатын. Бүгінгі таңда ол норма алынып тасталған. Сондықтан да, 2021 жылдың 20 желтоқсандағы өзгерістер мен толықтыруларға сәйкес, сот отырысына жауапкер келмеген жағдайда АПК 196 баптың 4 тармағына сәйкес, сот отырысының уақыты мен орны туралы тиісті түрде хабарландырылған іске қатысатын тұлғалардың қайсыбірі келмеген жағдайда, егер олардың келмеу себептері дәлелсіз деп танылса, сот істі қарауға құқылы деп көзделген.

Мұның себебі, бүгінгі таңда тәжірибеде онлайн видеоконференцбайланыс арқылы азаматтық іс қаралып, көп жағдайларда жауапкердің келмей қалу деген салдарларының азайғандығы да өз септігін тигізді деп есептейміз. Сонымен қатар, болашақта істің тез шешілуіне әрі тез орындалуына үлкен септігін тигізеді деген мақсатта өзгерістер енгізілген болатын деп есептейміз. Осы аталған өзгеріске толық келісуге де болмайды. Себебі біз шын мәнінде жауапкердің сот отырысына дәлелсіз себептерімен келе алмаған деп үнемі нақты анықтап айту қиын. Сондықтан да, жауапкердің сот отырысына дәлелсіз себептермен келе алмаған жағдайында сырттай іс жүргізумен істің қаралғаны дұрыс.

ҚР АПК-нің 133-2-бабының 1-1-бөлігі мынандай редакциямен толықтырылды: соттың процестік құжаттарының жобалары соттың автоматтандырылған ақпараттық жүйесі пайдаланылып дайындалуы мүмкін[6]. Әрине қазіргі цифрландыру кезеңінде соттың процестік құжаттарының жобаларын автоматты түрде уақытты үнемдеуіне үлкен үлесін қосады. Бірақ соттың процестік құжаттарын автоматтандырылған ақпараттық жүйесі пайдаланылып дайындалғанның өзінде оның дұрыстығын судья тарапынан тексеруі қажет.

Бұйрық арқылы іс жүргізу – бұл даусыз талаптары бар азаматтық істер бойынша оңайлатылған іс жүргізу [3, 263-б.]. ҚР АПК-де бұйрық арқылы іс жүргізу бойынша тараптар ретінде қатысатын «өндіріп алушы» атауын - «талап қоюшы» атауына өзгертті, ал «борышкерді» - «жауапкер» деп өзгерткен. Бұл әрине енгізілген өзгеріс орынды, себебі бұл іс құқықтық дауы жоқ болғанымен, талап қою істердің санатына жатқызуымызға болады.

ҚР АПК-нің 226-бабының 5-1 және 5-2 тармақтарымен толықтырылған. Егерде жіктеп қарайтын болсақ, онда ҚР АПК-нің 226-бабының 5-1 тармағына сәйкес, сот біртекті істерді АПК-тің 27-1 және 28-1-баптарында көзделген соттылыққа сәйкес қарау кезінде жоғары тұрған сатыдағы соттың шешімде жазылған құқықтық ұстанымдарына сілтеме жасауға құқылы[7]. Яғни мұнда, жоғары тұрған сатылардың құқықтық ұстанымдарын жасау туралы шешім шығарады, оларды зерттей алады және олардың шешіміне сілтеме жасай алады. Әр іс ерекше жағдайы әр түрлі сот даудың мәні, тарап-

[5] *Досудебный протокол: для чего он нужен [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://almaty.tv/news/obschestvo/1208-dosudebnyy-protokol-dlya-chego-on-nudgen/amp(қаралған күні: 01.07.2022 ж.).*

[6] *Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ. — [Электрондық ресурс]. — Кіру режимі: (қаралған күні: 01.07.2022 ж.). https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377*

[7] *Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 31 қа-*

тары мен мән-жайлары бірдей болуы үшін мұқият болуы керек және т.б. Мысалға жұмыскерді жұмыстан заңсыз шығару. Мұнда даудың мәні бірдей болғанымен мән-жайлар әр түрлі болу мүмкін. Сол үшін біртекті іс болған жағдайда ғана судья ҚР АПК-нің 226-бабының 5-1 тармағын қолдана алады. Ал ҚР АПК-нің 226-бабының 5-2 тармағын қарайтын болсақ, онда сот апелляциялық немесе кассациялық сатыдағы соттың қаулысында жазылған ережелерді орындау мүмкін болмаған жағдайда, істі жаңадан қараған кезде олардың орындалмау себептерін келтіруге тиіс[8]. Бұл жерде апелляциялық және кассациялық сатыдағы сот бірінші сатыдағы сот шешімінің күшін жойып, аудандық соттың жаңа қарауына жіберді, өйткені бірінші сатыдағы сот бұл дәлелдемелерді зерттемеді. Мысалы, сот сараптамасы. Содан кейін бірінші сатыдағы сот бұл заттай дәлелдемелерді зерттеу мүмкін емес екенін көрсетуі мүмкін, өйткені ол бүлінген заттай дәлелдемені анықтау мүмкін еместігіне байланысты болған.

Нәтижесі

2021 жылдың 20 желтоқсаннан бастап ҚР АПК енгізілген өзгерістер мен толықтырулар бүгінгі таңда сот тәжірибесінде қолданылады.

Атап өтетін болсақ Қазақстан Республикасының облыстық және оған теңестірілген және Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының азаматтық істер бойынша қаралатын біртекті істердің бірін талап ете алады, өз іс жүргізуіне қабылдай алады, бірінші сатыдағы соттың қағидалары бойынша қарай алады және шеше алады[9]. Әрине ҚР АПК қабылданғанан бері соттылыққа қатысты өзгерістер мен толықтырулар енгізілген болатын. Бүгінгі қолданыстағы ҚР АПК бойынша сот практикасының біртекті қолданылуын қамтамасыз етеді. Бірақ бұл жерде ескере кететін нәрсе талап қою бойынша судья істі қарау кезінде біртекті, яғни талап қоюдың нысанасы мен негіздері, субъектілері ұқсас болған жағдайда ғана қолдана алады. Сондықтан да, бұл жерде сот практикасында қаралатын істердің көбісі біртекті істерін талап етіп қарай алады деп айта алмаймыз. Себебі талап қоюдың нысанасы бірдей болғанымен субъектілері әрқашанда бірдей болмау мүмкін деген нәтижеге келеміз.

ҚР АПК-нің 55 бабының 1 тармағына сәйкес сотта басқа тұлғалардың мүдделерді қорғау үшін тұлғалардың шеңберін талап қоюға Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің кеңейтіліп енгізгені дұрыс деген нәтижеге келдік. Себебі әрбір азамат өзінің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға арнайы уәкілетті өкілдер арқылы қорғалуы істің дұрыс және объективті шешілуіне ықпалын тигізеді деп есептейміз.

ҚР АПК-не енгізілген эксаумақтық соттылық бұл істің автоматты түрде бөлініп судьямен қаралған кезінде істі жан-жақты және объективті қаралуына үлкен үлесін қосатынына сенеміз.

Сонымен қатар, ҚР АПК-де, сырттай іс жүргізу және сырттай шешім шығару институтының алынып тасталғаны жауапкердің арнайы құқығының пайдалануына мүмкіндік бермейтіндігін байқауымызға болады.

Сотқа дейінгі хаттама сот тәжірибесінде қазіргі таңда қолданылып жатыр. Одан мынандай нәтиже шығаруға болады: тараптардың ұсынған дәлелдемелерін сотқа дейін хаттамада рәсімделсе тараптар болашақта дәлелдеменің бар екендігі туралы жасыруына мүмкін болмайды. Ал егерде тараптар сотқа дейінгі хаттамада белгіленген дәлелдемелер сот істі дайындау барысында кейінен анықталса, онда оны уақытысында ұсына алмаған деген дәлелді себептермен сотқа ұсына алады.

ҚР АПК-нің 273-бабының 1 тармағы 1-1 тармақшасына мынандай толықтыру енгізілген: 1-1) іс бойынша одан әрі іс жүргізуге уақытша кедергі келтіретін еңсерілмейтін күштің әсері болған жағдайларда іске қатысатын адамдардың арызы бойынша немесе өз бастамасымен іс бойынша іс жүргізуді тоқтата тұра алады. Іс бойынша одан әрі іс жүргізуге уақытша кедергі келтіретін еңсерілмейтін күштің әсері деп төтенше жағдайдың енгізілуін, табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдай қатерін немесе туындауын түсінген жөн деген ұғымына түсініктеме берілген[10].

зандағы № 377-V ҚРЗ. — [Электрондық ресурс]. — Кіру режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377 (қаралған күні: 01.07.2022 ж.).

8 Сол жерде

9 Сол жерде

10 Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ. — [Электрондық ресурс]. — Кіру режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377 (қаралған күні: 01.07.2022 ж.).

Қорытынды

Әрине, ҚР АПК-не енгізілген өзгерістер мен толықтырулар өзін іс жүзінде сот практикасында көрсетеді. Жоғарыда айтылған негіздерді ескере отырып, ҚР АПК-де, сырттай іс жүргізу және сырттай шешім шығару институтының қайтарып ҚР АПК-не бұрынғы тарауын қайта енгізгені дұрыс болатын еді.

Сонымен қатар, ҚР АПК бойынша сот практикасының біртекті істері арнайы базада енгізілсе дұрыс болар еді. Себебі біртекті істерді судьялардың уақытын үнемдеу үшін және тез табу мақсатында қажет деген қорытындыға келеміз.

Қазіргі әрекет ететін ҚР АПК-дегі бұйрық арқылы іс жүргізу бойынша қатысатын тараптар ретінде «талап қоюшы» мен «жауапкер» атауын алдыңғы редакцияға сәйкес, «өндіріп алушы» мен «борышкер» деп атауларын қайта өзгерткені дұрыс деп есептейміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Нам Т.А., Нам Г.М. Заочное производство в гражданском процессе и вопросы правоприменения — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34407516&pos=6;-106#pos=6;-106 (қаралған күні: 01.07.2022 ж.).

2. Мами К.А. Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Республики Казахстан. Библиотека Верховного Суда РК. Астана.-2016.-808 с.

3. Қайса С., Искакова А. Научно-практический комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Республики Казахстан (Часть 1). – Алматы: Жеті Жарғы, 2012.-440 с.

REFERENCES

1. Nam T.A., Nam G.M. Zaochnoe proizvodstvo v grazhdanskom processe i voprosy pravoprimenenija — [Jelektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34407516&pos=6;-106#pos=6;-106 (qaralğan kүni: 01.07.2022 zh.).

2. Mami K.A. Kommentarij k Grazhdanskomu processual'nomu kodeksu Respubliki Kazahstan. Biblioteka Verhovnogo Suda RK. Astana.-2016.-808 s.

3. Qajsa S., Iskakova A. Nauchno-prakticheskij kommentarij k Grazhdanskomu processual'nomu kodeksu Respubliki Kazahstan (Chast' 1). – Almaty: Zheti Zharğy, 2012.-440 s.

ӘОЖ 342.7

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ФАРМАЦЕВТИКА НАРЫҒЫНДА ДӘРІЛІК ЗАТТАР МЕН МЕДИЦИНАЛЫҚ БҰЙЫМДАРДЫ ІЛГЕРІЛЕТУ ЭТИКАСЫ ҚАҒИДАЛАРЫНЫҢ САҚТАЛУЫ

Флюра Галимовна Ибрагимова
«Азаматтық-құқықтық пәндер» кафедрасының меңгерушісі,
Alikhan Bokeikhan University, Семей қаласы, Қазақстан Республикасы,
заң ғылымдарының кандидаты, flura.77@mail.ru

Ерлан Майданұлы Айтқазин[1]
«Азаматтық-құқықтық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы,
Alikhan Bokeikhan University,
Семей қаласы, Қазақстан Республикасы, құқық магистрі, aytkazin1805@mail.ru

Аскербек Еркинович Исмагулов
«Азаматтық-құқықтық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы,
Alikhan Bokeikhan University, Семей қаласы,
Қазақстан Республикасы, askerbek_ismagulov@inbox.ru

Аннотация. *Ғылыми мақалада дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды ілгерілету этикасының бекітілген қағидалары, олардың іс жүзінде орындалуы немесе сақталуына жан-жақты анализ жасалынған. Дәрілік заттар мен медициналық бұйымдардың айналымын реттейтін еліміздің заңнамалық базасы мен әлемдік тәжірибе қарастырылған.*

Еліміздің көптеген бағыттары бойынша жүргізіліп жатқан реформалардың әлсіз жүзеге асуының негізгі себептерінің бірі, ал фармацевтика саласында ең басты себебі ол қабылданып жатқан нормативті құқықтық актілердің өз мақсатына іс жүзінде жетпеуі, тиісінше науқастың тұтынушы ретінде құқықтарын қорғау механизмдері өзгеріссіз деңгейде қалып отырғаны; соңғы жылдарда денсаулық сақтау саласында жүргізіліп келе жатқан реформалардың басты бағыты ол науқастың құқықтарын жетілдіру, қызмет көрсету сапасын жоғарылату, сапалы дәрілік заттарға қол жетімділігін қамтамасыз ету мақсатынының орындалу жолындағы кедергілерді анықтау, әсер етуші себептерін қарастыру мақаладағы басты мақсат болып табылады.

Мақалада көтерілген өзекті мәселе аталған ілгерілету этикасының қағидаларының жиі бұзылуы немесе сақталмауы болып табылады. Олардың қатарлында мақаланың зерттеу обьектісіне айналған дәрілерді тағайындап немесе өткізіп отырғаны үшін медицина және фармацевтика қызметкерлеріне қаржылай сыйақы беру немесе бонустық жүйелер құрастыру, сыйлықтар беру, медицина қызметкерлеріне қызметтік киімдер немесе медициналық заттарды сыйға тарту арқылы ынталандыру секілді әдістер мен амалдардың кеңінен қолданылуы.

Сонымен қатар мақалада аталған мәселелердің туындауына негіз болып отырған себептер және әсер етуші факторлар зерттеліп, оларды жою жоладры ұсынылған. Дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды ілгерілету этикасының қағидаларының сақталу механизмдерін жетілдіру, фармацевтика қызметкерлердің құқықтық жағдайы мен міндеттеріне байланысты кодекстегі кемшіліктерді жою, қаржыландыру көзіне қарамастан медициналық қызметкерлердің барлық санаттары, еліміздің барлық өңірлерінде бірдей деңгейде медицина қызметкерлерінің жалақыларының көтерілу мүмкіндіктерін қарастыру зерттеуде ұсынылған негізгі нәтижелер болып табылады.

Түйінді сөздер: *фармацевтика, дәрілік заттар, дәрілік заттарды ілгерілету, науқас, фармацевтика қызметкерлері, медицина қызметкерлері, медициналық мекеме, этикалық қағидалар.*

[1] *Хат-хабарларға арналған автор*

СОБЛЮДЕНИЕ ПРАВИЛ ЭТИКИ ПРОДВИЖЕНИЯ ЛЕКАРСТВЕННЫХ СРЕДСТВ И МЕДИЦИНСКИХ ИЗДЕЛИЙ НА ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОМ РЫНКЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Ибрагимова Флюра Галимовна
Заведующая кафедрой «Гражданско-правовых дисциплин»,
Alikhan Bokeikhan University, город Семей,
Республика Казахстан, кандидат юридических наук, flura.77@mail.ru

Айтказин Ерлан Майданулы
Старший преподаватель кафедры «Гражданско-правовых дисциплин»,
Alikhan Bokeikhan University, город Семей,
Республика Казахстан, магистр права, aytkazin1805@mail.ru

Исмагулов Аскербек Еркинович
Старший преподаватель кафедры «Гражданско-правовых дисциплин»,
Alikhan Bokeikhan University, город Семей,
Республика Казахстан, askerbek_ismagulov@inbox.ru

Аннотация. *В процессе исследования, авторами сделан вывод что, одной из основных причин слабой результативности реформ, проводимых в фармацевтической отрасли является то, что принимаемые нормативно-правовые акты практически не эффективны и как следствие механизмы защиты прав пациента как потребителя остаются на прежнем уровне.*

В последние годы основным направлением проводимых реформ в сфере здравоохранения является устранение недостатков в практической реализации прав пациентов на качественную медицинскую помощь и получения действующих и эффективных лекарственных препаратов, медицинских изделий.

Актуальным вопросом, поднятым в статье, является частое нарушение или несоблюдение принципов этики продвижения лекарственных средств, путем фактического «навязывания» их пациентам. В их числе широкое применение таких методов и приемов, как выдача финансовых вознаграждений медицинским и фармацевтическим работникам за назначение и реализацию лекарственных средств, или бонусные системы материального характера, поощрение медицинских работников в виде дарения им служебной одежды или медицинских приборов и так далее.

Также в статье исследованы причины факторы, способствующие возникновению указанных проблем, предложен способ их устранения. Основными результатами исследования являются, предложения по совершенствованию механизмов соблюдения правил этики продвижения лекарственных средств и медицинских изделий, устранение недостатков в Кодексе, связанных с правовым положением и обязанностями фармацевтических работников, рассмотрение возможностей повышения заработной платы медицинских работников на одинаковом уровне во всех регионах страны, для всех категорий медицинских работников независимо от источника финансирования.

Ключевые слова: *фармацевтика, лекарственные средства, продвижение лекарственных средств, пациент, фармацевтические работники, медицинские работники, медицинское учреждение, этические принципы.*

COMPLIANCE WITH THE RULES OF ETHICS FOR THE PROMOTION OF MEDICINES AND MEDICAL PRODUCTS IN THE PHARMACEUTICAL MARKET OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Ibragimova Flyura Galimovna
Head of the Department of «Civil Law Disciplines»,
Alikhan Bokeikhan University, Semey city, Republic of Kazakhstan,
Candidate of Juridical Sciences, flura.77@mail.ru

Aytkazin Yerlan Maidanuly
Senior Lecturer of the Department of «Civil Law Disciplines»,
Alikhan Bokeikhan University, Semey city,
Republic of Kazakhstan, Master of law, aytkazin1805@mail.ru

Ismagulov Askerbek Erkinovich
Senior Lecturer of the Department of «Civil Law Disciplines»,
Alikhan Bokeikhan University, Semey city,
Republic of Kazakhstan, askerbek_ismagulov@inbox.ru

Abstract. *In the course of the study, the authors concluded that one of the main reasons for the weak effectiveness of the reforms carried out in the pharmaceutical industry is that the regulatory legal acts adopted are practically ineffective and as a result, the mechanisms for protecting the rights of the patient as a consumer remain at the same level.*

In recent years, the main focus of ongoing reforms in the healthcare sector has been to eliminate shortcomings in the practical implementation of patients' rights to quality medical care and to obtain effective and effective medicines and medical devices.

An urgent issue raised in the article is the frequent violation or non-compliance with the principles of ethics of the promotion of medicines, by actually "imposing" them on patients. These include the widespread use of such methods and techniques as the issuance of financial rewards to medical and pharmaceutical workers for the appointment and sale of medicines, or bonus systems of a material nature, encouragement of medical workers in the form of gifts of office clothes or medical devices, and so on.

The article also examines the causes of the factors contributing to the occurrence of these problems, and suggests a way to eliminate them. The main results of the study are proposals to improve the mechanisms of compliance with the rules of ethics for the promotion of medicines and medical products, elimination of deficiencies in the Code related to the legal status and responsibilities of pharmaceutical workers, consideration of opportunities to increase the salaries of medical workers at the same level in all regions of the country, for all categories of medical workers, regardless of the source of funding.

Key words: *pharmaceuticals, medicines, promotion of medicines, patient, pharmaceutical workers, medical workers, medical institution, ethical principles.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_101

Кіріспе

Фармацевтика өнеркәсібі көптеген жылдардан бері медицинаның дамуының басты қозғаушы күші болып келе жатыр. Жаңадан өндіріліп жатқан дәрілік заттар мен медициналық бұйымдардың ауқымы өте кең және әр алуан. Ал осы заттар мен бұйымдардың нарыққа шығуы, яғни оны жылжыту кезеңі бүгінгі күнде ерекше назардағы сұрақтардың біріне айналып отыр. Ілгерілету іс-шаралары жаңа дәрі-дәрмектердің өндірілгені және қолданылуы туралы хабарлау құралы ретінде өте маңызды және науқастардың тиімді емделуін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін медицина қызметкерлерінің білімін толықтырады. Алайда, медицина қызметкерлерінің хабардарлығын және медицина саласындағы соңғы жетістіктер туралы білімдерін арттыруға деген қарапайым ниеттің артында, тек табыс табуды көздейтін

агрессивті маркетингтік стратегиялардың болмауы маңызды.

Бүгінгі таңда еліміздің нарығында жүздеген фармацевтикалық компаниялар өз тауарларын таратуда. Басым көпшілігі әрине шетелдік компаниялар болып табылады. Ал Қазақстанда 96 кәсіпорын бар, оның 33-і дәрі-дәрмек, 41-і – медициналық мақсаттағы бұйымдар, 22-сі – медициналық техника шығарады. Дәрі-дәрмектің 90 пайызы ең ірі 6 зауыттың, атап айтар болсақ «Химфарм» АҚ, «СП ГлобалФарм», «Нобел АФФ» АҚ, «Ромат», «Нур-Май Фарм» ЖШС, «Қарағанды фармацевтикалық кешені» секілді кәсіпорындардың үлесіне тиесілі[2].

Материалдар мен әдістер

Ақпарат көздері ретінде сараптамалық және талдамалық жарияланымдар және өзге де ашық ақпарат көздері пайдаланылды.

Мақала барысында «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының 2020 ж. 7 шілдедегі №360-VI ҚРЗ Кодексі, «Дәрілік заттар мен медициналық бұйымдардың жарнамасын жүзеге асыру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің 2020 жылғы 20 желтоқсандағы № ҚР ДСМ-288/2020 бұйрығы, «Дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды ілгерілету этикасының қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің 2020 жылғы 21 желтоқсандағы № ҚР ДСМ-294/2020 бұйрығы және тағы басқа медициналық бұйымдар мен дәрілік заттардың айналымын реттейтін нормативті актілердің нормалары талқыланды. Шет елдің және еліміздің заңнамаларына салыстырмалы-құқықтық анализ жасалынды. Қабылданған нормалардың іс жүзінде жүзеге асырылуына жан-жақты анализ жасалынды, мәселелер анықталып, заңнаманы жетілдіру мен жағымсыз әсер етуші етіп отырған факторларды жою жолдары ұсынылды.

Талқылау

Жалпы әлемдік тәжірибеге сай клиникалық зерттеулерді жүргізу мен фармацевтика қызметін жүзеге асырудың этикалық кодекстері мен заңдары көптеген мемлекеттерде қабылданған, бұл құжаттарды деңгейіне қарай: ғаламдық, ұлттық және жергілікті ретінде бөліп қарастыруға болады. Жаһандық этикалық кодекстерге Дүниежүзілік медициналық қауымдастықтың және Халықаралық ғылыми-медициналық ұйымдар кеңесінің кодекстері жатады. Көптеген мемлекеттер сонымен қатар қазіргі уақытта ұлттық деңгейде науқастарға күтім жасау және зерттеу жүргізумен айналысатын дәрігерлерге арналған этикалық нұсқаулықтарды шығарады. Кейбір мемлекеттер этикалық талаптарды қабылдауда реттеуші уәкілетті органдармен қатар, медицина саласындағы қауымдастықтардың да тікелей араласуына мүмкіндік береді. Мысалы, Ұлыбританияда жалпы медициналық кеңес (реттеуші орган) және британдық медициналық қауымдастық (кәсіподақ) этика бойынша ұсыныстарды береді. Осы елде қабылданған немесе бастама алған нормалар бүкіл әлемдік деңгейде жиі қолданылып жүр[1, 50 б.].

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының Атқарушы комитетімен қабылданған «Дәрілік заттарды нарыққа шығарудың этикалық өлшемдері» туралы резалюциясы дәрілік заттарды жылжыту этикасын қалыптастыруда мемлекеттерге бағыт беретін негізгі халықаралық құжат деп толық сеніммен айта аламыз. Оның мазмұнында әлем мемлекеттері мойындаған этикалық нормалар жинақталған. Ол құжаттың басты мақсаты әлемде дәрілік заттарды ұтымды пайдалану арқылы медициналық-санитариялық көмекті жақсартуға қолдау көрсету және жәрдемдесу болып табылады. Бұл критерийлер әртүрлі мемлекеттердегі саяси, экономикалық, мәдени және әлеуметтік жағдайларға сәйкес, сондай-ақ білім, ғылым және білім беру саласындағы ерекшеліктерді ескере отырып, үкіметтерге өздерінің ұлттық жүйелеріне енгізе алатын этикалық нормалардың жалпы принциптерін көрсетеді[3].

Қазақстан Республикасында дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды ілгерілету құқықтық тұрғыдан бекітілген. «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» 2020 жылғы 7 шілдедегі кодексіне сәйкес қауіпсіз, сапалы және тиімді дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды дәрілік затты немесе медициналық бұйымды әзірлеушіден немесе өндірушіден бастап

[2] *«Фармацевтическая промышленность: обзор казахстанского рынка». Публикация из серии аналитических обзоров Единого дистрибьютора ТОО «СК-Фармация» в рамках Национального проекта «Здоровье нации». Пресс-служба ТОО «СК-Фармация». – [Электронды ресурс] - Айналыс режимі: https://sk-pharmacy.kz/rus/press-centr/smi_o_nas/farmaczevticheskaya-promyishlennost-obzor-kazaxstanskogo-ryinka1 (жүгінген күні: 29.04.2022).*

[3] *Ethical criteria for medicinal drug promotion. World Health Organization, Geneva, 1988. – [Электронды ресурс] – Айналыс режимі: https://apps.who.int/iris/handle/10665/38125 (жүгінген күні: 29.04.2022).*

тұтынушы қолданғанға дейін ілгерілету процесінде жүзеге асырылатын, барлық қатысушы тараптардың адал бәсекелестігі мен жауаптылығына негізделген қызмет дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды ілгерілету этикасы болып табылады. Дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды ұтымды пайдалану мақсатында денсаулық сақтау субъектілері, кәсіптік қауымдастықтардың мүшелері, дәрілік заттар мен медициналық бұйымдардың айналысы саласындағы субъектілер дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды ілгерілету этикасының мынадай шарттарын сақтауға міндетті:

1) дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды нарыққа ілгерілету қауіпсіз, сапалы және тиімді дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарға қатысты берілетін ақпараттың толықтығы мен дәлдігін қамтамасыз етуге тиіс;

2) науқастар, фармацевтика және медицина қызметкерлері дәрілік заттар туралы және олардың жанама әсерлері туралы қажетті және қолжетімді ақпарат алуға тиіс;

3) дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды нарыққа ілгерілету этикалық нормалар сақтала отырып, объективті болуға және Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау саласындағы заңнамасының талаптарына сәйкес жүзеге асырылуға тиіс[4].

Осы Кодекстің аталған нормасын жүзеге асыру мақсатында «Дәрілік заттар мен медициналық бұйымдардың жарнамасын жүзеге асыру қағидаларын бекіту туралы» 2020 жылғы 20 желтоқсандағы № ҚР ДСМ-288/2020 және «Дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды ілгерілету этикасының қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің 2020 жылғы 21 желтоқсандағы № ҚР ДСМ-294/2020 бұйрықтары қабылданған болатын.

Қазақстан Республикасының заңнамасының талаптары бұзылған жағдайда медициналық немесе фармацевтикалық қызметкерге қатысты да, фармацевтикалық өнеркәсіп субъектісіне қатысты да жауапкершілікке тартумен байланысты тәуекелдер туындайды. Осылайша, жұмыс беруші медицина қызметкеріне ескерту, сөгіс, қатаң сөгіс және еңбек шартын бұзу түрінде тәртіптік жаза қолдануға құқылы.

Сонымен қатар, фармацевтика өнеркәсібі субъектілеріне қатысты медицина және фармацевтика қызметкерлерінің заңды қызметіне кедергі келтіргені үшін әкімшілік жауапкершілік көзделген. Медицина және фармацевтика қызметкерлерінің кәсіби қызметін жүзеге асыруына кедергі жасау, сол сияқты қылмыстық жауаптылыққа әкеп соқпайтын заңсыз әрекеттерді жасау талабынан көрінген олардың кәсіби қызметіне заңсыз араласу жеке тұлғаларға - 30 АЕК мөлшерінде, лауазымды адамдарға - 50 АЕК мөлшерінде, заңды тұлғаларға - 100 АЕК мөлшерінде айыппұл салуға әкеп соғады.

Заңнамада көзделген жағдайларды қоспағанда, дәрілік заттар тағайындауға уәкілетті медицина жұмыскерлерінің сыйақы алу мақсатында дәрілік заттар жарнамасына қатысуы, медицина жұмыскерлерінің дәрілік заттарды жұмыс орнында өткізуі, сондай-ақ белгілі бір дәріхана ұйымдарына немесе өзге де ұйым түрлеріне жіберуі және олармен ынтымақтастықтың басқа да нысандары түріндегі әрекеттер үшін әкімшілік жауапкершілік қарастырылған. Сондай жауапкершіліктің түрі адамның денсаулығына зиян келтіруге алып келетін жағдайымен дәрілік заттарға белгіленген шекті бағаларды асырып жіберуді қоса алғанда, өткізу қағидаларын, сондай-ақ қолдану (пайдалану), қамтамасыз ету, жою, жарнамалау қағидаларын бұзғаны үшін де қарастырылған[5].

«Дәрілік заттар мен медициналық бұйымдардың жарнамасын жүзеге асыру қағидаларын бекіту туралы» бұйрық жаңадан қабылданып отырған кодекске негізделетін өзгерістер мен толықтыруларымен шығарылды. Оның мазмұнында бұрын болмаған «жарнамалық аудиоролик», «жарнамалық баннер», «жарнамалық бейнеролик» анықтамалары қосылды.

Сонымен қатар, «Жарнама модулі» анықтамасы толықтырылды, оған сәйкес жарнамалық модуль – ол денсаулық сақтау ұйымдарында таратылатын және баспа бұқаралық ақпарат құралдарында орналастырылатын дәрілік заттар мен медициналық бұйымдар туралы жарнамалық сипаттағы қағаз жеткізгіште орындалған мәтіндік-графикалық хабарлама (парақшалар, лифлет, басқалар).

Дәрілік заттар мен медициналық бұйымдардың жарнамасын жүзеге асыру қағидалары қазақ және орыс тілдерінде жарнаманы міндетті түрде ұсыну және оларды ұтымды қолдануға ықпал ететін дәрілік заттар немесе медициналық бұйымдар ту-

[4] *«Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының 2020 ж. 7 шілдедегі №360-VI ҚРЗ Кодексі. // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000360 (жүгінген күні: 29.04.2022).*

[5] *«Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ. // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235 (жүгінген күні: 25.04.2022).*

ралы толық шынайы мәліметтердің мазмұны бөлігінде толықтырылды. Жаңа талапқа сәйкес жарнама жарнамаланатын дәрілердің фармакологиялық қасиеттері мен емдік көрсеткіштерін асыра көрсетпеуі керек[6].

«Дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды ілгерілету этикасының қағидаларын бекіту туралы» бұйрықтың жаңалығына келетін болсақ, дәрілік заттар айналысы саласындағы «объектілер» анықтамасына толықтыру енгізілді. Енді мұндай нысандарға интернет арқылы сатылатын дәріханалар да жатқызылуда. Ал «науқас» анықтамасы енді науқас оның ауруының болуына, не болмауына немесе медициналық көмек көрсетуді талап ететін жай-күйіне қарамастан, медициналық қызметтерді тұтынушы болып табылатын жеке тұлға болып табылатындығымен толықтырылды.

Жаңадан «дәрілік заттарды өндірушінің уәкілетті тұлғасы», «медицина қызметкері» анықтамалары берілді.

Енді дәрілік заттар мен медициналық бұйымдар өндірісі саласындағы субъектілердің денсаулық сақтау субъектілерімен және кәсіби қауымдастықтар мүшелерімен өзара іс-қимылы кезінде мақсатты қаржыландыруға, ғылыми-медициналық зерттеулерге гранттар беруге, біліктілікті арттыру курстарында оқытуға, дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды, медициналық қызметтерді сатып алуға, қайырымдылық жарналар беруге жол берілмейтінін атап өткен жөн.

Сондай-ақ, фармацевтикалық индустрия мен нарықтың жұмыс істеуінің әртүрлі аспектілерін зерттеуге және талдауға бағытталған фармацевтикалық қызметкерлер арасында маркетингтік зерттеулер жүргізуге болады. Бұдан басқа, өндірушілер және дистрибьюторлар өкілдерінің бөлшек саудада өткізу объектілерінің фармацевтикалық жұмыскерлерімен өзара іс-қимылы кезінде маркетингтік зерттеулер жүргізуге жол берілді[7].

2020 жылғы реформалар фармацевтика саласын жаңа ережелерге бағындыра отырып, дамудың жаңа мүмкіндіктерін ұсыну мақсатында жасалынды деуге болады. Өзгерістер тізбегі науқастың, яғни өнімді тұтынушының құқықтарын қамтамасыз ету механизмдерін жетілдіру үшін қажет болды.

Алайда, Қазақстанда үлкен мәселе тудыратын нәрсе ол – заңдардың іс жүзінде жүзеге асуы мәселесі. Еліміздің көптеген бағыттары бойынша жүргізіліп жатқан реформалардың әлсіз жүзеге асуының негізгі себептерінің бірі, ал фармацевтика саласында ең басты себебі ол қабылданып жатқан нормативті құқықтық актілердің өз мақсатына іс жүзінде жетпеуі. Науқастың тұтынушы ретінде құқықтарын қорғау механизмдері өзгеріссіз деңгейде қалып отырғанын мойындауымыз қажет. Бұл сұрақ өте маңызды, себебі соңғы жылдарда денсаулық сақтау саласында жүргізіліп келе жатқан реформалардың басты мақсаты ол науқастың құқықтарын жетілдіру, қызмет көрсету сапасын жоғарылату, сапалы дәрілік заттарға қол жетімділігін қамтамасыз ету болып табылады.

Мәселенің күрделісі дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды ілгерілету кезінде тыйым салынған әрекеттер мен тәсілдердің төңірегінде болып отыр. Заңнамаға сәйкес дәрілік заттар мен медициналық бұйымдардың айналысы саласындағы субъектілердің өзара іс-қимылы кезінде дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды ілгерілету этикасының бұзушылығына мыналарды жатқызады:

1) белгілі бір дәрілік заттарды тағайындағаны және өткізгені үшін медицина және фармацевтика қызметкерлеріне қаржылай сыйақыларды беру немесе материалдық немесе материалдық емес сипаттағы кез келген басқа да ынталандыруларды ұсыну;

2) ғылыми және білім беру қызметін жүзеге асырумен байланысты ақы төлеуді қоспағанда, ойын-сауық, демалыс, демалыс орнына бару жолына ақы төлеу;

3) Қазақстан Республикасының заңнамасында тыйым салынбаған биомедициналық, клиникалық-экономикалық, эпидемиологиялық және басқа да зерттеу түрлерін жүргізу туралы жазбаша ресми шарттарды, сондай-ақ жүргізілетін маркетингтік зерттеулерге қатысу туралы шарттарды қоспағанда, материалдық пайда алу мақсатында дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды пациенттерге тағайындау немесе ұсыну бойынша келісімдер жасасу, акциялар ұйымдастыру;

4) Қазақстан Республикасының заңна-

[6] *«Дәрілік заттар мен медициналық бұйымдардың жарнамасын жүзеге асыру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің 2020 жылғы 20 желтоқсандағы № ҚР ДСМ-288/2020 бұйрығы. // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000021872 (жүгінген күні: 26.04.2022).*

[7] *«Дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды ілгерілету этикасының қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің 2020 жылғы 21 желтоқсандағы № ҚР ДСМ-294/2020 бұйрығы. // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000021870 (жүгінген күні: 06.05.2022).*

масымен тыйым салынбаған жағдайларды қоспағанда, пациенттерге дәрілік заттар мен медициналық бұйымдардың үлгілерін беру;

5) жарнамалық сипаттағы ақпараты бар бланктерде, сондай-ақ дәрілік заттар мен медициналық бұйымдардың атаулары алдын ала басылған рецептуралық бланктерде дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды жазып беруге түрткі болу;

6) дәріханалық ұйымдардың басшылары мен фармацевтика қызметкерлеріне сатудың белгілі бір нәтижелеріне қол жеткізгені үшін мүліктік және мүліктік емес сый-сияпат, сыйлықтар ұсынылатын бағдарламаларды ұйымдастыру[8].

Жоғарыда аталған ілгерілету этикасының бұзушылықтары өкінішке орай еліміздің медициналық мекемелері мен дәріханаларында жиі кездесіп тұрады. Дәрілік заттарды тағайындағаны және өткізгені үшін медицина және фармацевтика қызметкерлеріне қаржылай сыйақыларды беру немесе материалдық сипаттағы бонустық жүйелер, конференция өткізу сылтауымен медициналық қызметкерлерді қымбат мейрамханаларда тамақтандыру мен сыйлықтар тарату, медицина қызметкерлерін қызметтік киімдер немесе медициналық заттарды сыйға тарту арқылы ынталандыру секілді әдістер мен амалдар кеңінен қолданылуда. Кеңсе заттарын тарату мен мерекелермен «материалдық» құттықтаулар, медициналық бұйымдардың үлгілерін беру әрекеттерін де осы қатарға қосуға болады.

Ғылыми мақалада көтеріліп отырған мәселенің негізгі өзектілігі де осы жерде, яғни қабылданып жатқан заңдардың іс жүзінде өз мақсатына жетпеуі. 2020 жылы қабылданған құжаттар дәрілік заттарды ілгерілету этикасының бұзушылықтарын азайтуға өз көмегін тигізе алмады. Жылдар бойы қалыптасып қалған жүйе өз қызметін әрі қарай атқаруда. Әрине, атап өту керек, соңғы екі жылда фирманың атауы мен эмблемалары бар медициналық киімдерді медициналық қызметкерлердің үстінен азырақ көретін болдық, медициналық құралдарды да фармацевтикалық өндірушілердің атауынсыз тарататылатын болған. Алайда, бұл азын-аулақ өзгерістер қаншалықты жағдайды өзгертеді деген орынды сұрақ туындайды.

Фармацевтика қызметкерлері медициналық мекемелерде өздерін еркін ұстайды, медициналық қызметкерлермен жұмыс жасауда олардан немесе мекеме басшыларынан үлкен бір қарсылық кездестірмейді және осындай еркіндік оларға этикалық талаптарға үстіртін қарауға мүмкіндік беруде. Қазақстан Республикасы халықаралық фармацевтикалық өндірушілер қауымдастығының президенті В.Н. Локшин «GLOBAL PHARM» Халықаралық фармацевтикалық форумында сөйлеген сөзінде: «фармацевтика саласындағы мәселелердің бірі ретінде осы дәрілік заттарды ілгерілету кезіндегі этикалық талаптардың сақталмауын да атап өткен» [2]. Маманның пікірінше елімізде фармацевтика нарығының қатысушыларының барлығы бірдей этикалық талаптарды сақтай бермейді.

Мәселенің туындауына себептердің бірі ретінде фармацевтика қызметін құқықтық реттеудегі мәселелер де болуы мүмкін. Фармацевтика қызметкерлерінің еңбек туралы заңнамасындағы кейбір кемшіліктерін зерттеуге арнаған мақаласында К.Б. Олжабаева осы сұрақтарды кеңінен қарастырған. Автор өз мақаласында фармацевтикалық қызмет мәселелері бойынша «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» кодексіндегі бірнеше олқылықтарды анықтаған, олар:

а) «фармацевтикалық қызметкерлер» ұғымына өте қысқа анықтама берілді, оған фармацевтикалық білімі бар және фармацевтикалық қызметті жүзеге асыратын жеке тұлғаларды жатқызады. Осы анықтама жоғары немесе орта медициналық білімі, сондай-ақ маман сертификаты және дәрілік препараттарды бөлшек саудада сату бөлігінде қосымша кәсіптік білімі бар адамдардың дәрілік заттардың айналымына байланысты қызметті жүзеге асыру жөніндегі еңбек міндеттерінің мәнін ашпайды;

б) фармацевтикалық қызметкерлердің міндеттері және оларға қойылған шектеулер үстірт баяндалған, атап айтқанда, мынадай аса маңызды міндеттер жоқ: фармацевтің кәсіби құпиясын сақтау; дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды жарнамалауға қатыспау; пациенттерге өз қызметтері үшін пайда алуға жеке мүдделілік мақсатында дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды бөлшек саудада өткізудің нақты объектілерін ұсынбау; фармацевтің кәсіби құпиясын сақтау; дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды ғылыми-практикалық конференциялардан басқа осы құралдар мен бұйымдарды өндірушілердің қатысуымен

[8] *«Дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды ілгерілету этикасының қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің 2020 жылғы 21 желтоқсандағы № ҚР ДСМ-294/2020 бұйрығы. // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000021870 (жүгінген күні: 06.05.2022).*

дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды жылжыту және т. б.;

в) кодекс фармацевтикалық қызмет, дәрілік заттар мен медициналық бұйымдардың айналысына арналған бөлімінде осы субъектілердің түрлерін нақтыламай, оның орнына «дәрілік заттар айналысы саласындағы субъектілер» деген сөз тіркесі жиі қолданылады, бұл «фармацевт» және «провизор», «клиникалық провизор» және «клиникалық фармаколог» сияқты ұғымдардың араласуына әкеп соқты.

Автордың пікірімен келіспеуге болмайды, аталған заңдағы кемшіліктер әсіресе біз қарастырып отырған дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды ілгерілету кезіндегі этикалық нормалардың сақталуына байланысты сұрақтарға тікелей әсері болуы мүмкін [3, 142 б.].

Көтеріліп отырған мәселенің туындауына түрткі болып отырған тағы бір себебі ол – медицина қызметкерлерінің оңай материалдық «ынталандырылуы». Себебі жалақы төмен, өкінішке орай еліміздегі медицина қызмекерлерінің жалақысы әлі төмен деңгейде және ол сұрақ соңғы жылдары белсенді талқыланғанымен түбегейлі шешімін таба алмай келе жатқан мәселелердің бірі.

Медицина қызметкерлерінің жалақылары еліміз бойынша әр түрлі. Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің ресми ақпараттық ресурсында жарияланған Қазақстанның денсаулық сақтау қызметінің 2021 жыл қорытындысына арнап ұсынған ақпаратқа сүйенсек еліміздегі медицина қызметкерлерінің жалақысына байланысты ақпарат келесідей:

- дәрігердің орташа жалақысы 2020 жылы 189,3 мың теңгені құраған, 246,1 мың теңгеге дейін немесе 30% өскен;
- 2021 жылы 320 мың теңгеге дейін немесе 30% өскен;
- 2022 жылы өсім 415,9 мың теңгені немесе 30%-ды құраған.

Жалақының өсуі 173 мыңнан астам орта медициналық персоналды, оның ішінде жедел медициналық көмек фельдшерлері де бар, қамту 100%-ды құраған.

Орта медициналық персоналдың орташа жалақысы 2020 жылы 120,5 мың теңгені құраған, 144,6 мың теңгеге дейін немесе 20% өскен;

- 2021 жылы 173,5 мың теңгеге дейін немесе 20% өскен;
- 2022 жылы 208 мың теңгеге дейін немесе 20% өскен.

Сонымен қатар «ТМККК аясында және ММС жүйесінде қаржыландырылатын денсаулық сақтау субъектілері шығыстарға медициналық қызметтерге тарифтерді ұлғайту арқылы жетті. Осы бағыттағы жұмыс жалғасып жатыр және 2023 жылға қарай дәрігердің орташа жалақысын 531 мың теңгеге дейін, орта медицина қызметкерінің жалақысын 249 мың теңгеге дейін арттыру жоспарлануда» деп баяндалады[9].

Жасыратыны жоқ, жоғарыда аталған жалақы мөлшері шын мәнінде еліміздің барлық өңірлерінде бар дегенге үлкен күмән бар. Мемлекеттік ауруханалардағы жалақы, оның ішінде әсіресе жас мамандардың жалақысы аталған көрсеткіштерден әлдеқайда төмен. Осы жағдай да дәрілік заттарды ілгерілету этикасының қағидаларының бұзылуына себеп болып отыр деген пікірдеміз.

Қарастырылып отырған мәселе бойынша шетелдік ғалымдар науқастар мен халықтың - дәрі-дәрмектерді пайдаланушылардың қажеттіліктері дәрі-дәрмектерді қолдану шешімдерінің орталығында болуын қамтамасыз ету үшін жоғары сапалы тәуелсіз ақпаратқа қол жетімділік және дәрі-дәрмектерді жылжытуды қатаң реттеу қажет деген пікірде. Бұған ұлттық үкіметтердің өз нарықтарын кеңейтудегі ұлттық және халықаралық өнеркәсіптің қажеттіліктеріне емес, азаматтардың денсаулық сақтау қажеттіліктеріне басымдық беруін қамтамасыз ету үшін саяси ерік-жігер болған кезде ғана қол жеткізуге болады. Денсаулыққа пайдасы мен экономикалық тиімділігін арттыру үшін дәрі-дәрмектерді қолдануды жақсырақ басқаруға ұмтылатын ұлттық үкіметтер үшін дәрі-дәрмектерге қатысты кең ұлттық саясатқа сәйкес келетін дәрі-дәрмектерді ұтымды пайдалануды алға жылжытудың екі қосымша тәсілі қажет. Біріншіден, фармацевтикалық дәрі-дәрмектерді жылжытуды реттеуді жақсарту дәрі-дәрмектерді ұтымды пайдалануды ілгерілетудің қажетті шарты болып табылады. Олар фармацевтикалық дәрі-дәрмектерді жылжытудың тікелей және жасырын немесе жанама түрлеріне, соның ішінде тәжірибелі клиницистердің пікірлерін негізгі көшбасшы пікір ретінде пайдалануға қатысты болуы керек. Екіншіден, медициналық қызмет көрсетуге интеграциялануы тиіс мемлекет қаржыландыратын, тәуелсіз және коммерциялық емес ақпаратқа қажеттілік бар [4, 1168 б.].

[9] *«Қазақстанның денсаулық сақтау жүйесіне шолу: 2021 жылдың қорытындылары». Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің ресми ақпараттық ресурсы. – [Электронды ресурс] - Айналыс режимі: https://primeminister.kz/kz/news/reviews/kazakstannyn-densaulyk-saktau-zhuyesine-sholu-2021-zhyldyn-korytyndylary-1932917 (жүгінген күні: 10.05.2022).*

Нәтижелер

Мақалада көтерілген мәселенің шешілуі келесі нәтижелерге қол жеткізгенде мүмкін деп санаймыз:

- дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды ілгерілету этикасының қағидаларының сақталу механизмдерін жетілдіру қажет. Бекітілген қағидалар мен тыйым салынған іс-әрекеттер тізімі заңдарда жеткілікті көлемде қарастырылған, алайда жүзеге асырылуы, сақталуын бақылау немесе талаптардың орындалуын қадағалау механизмдері жұмыс істемейді, тиісінше қайта қарауды қажет етеді;

- мақала барысында қарастырылған К.Б. Олжабаеваның «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» кодексіндегі фармацевтика қызметкерлердің құқықтық жағдайы мен міндеттеріне байланысты кодекстегі кемшіліктер туралы автордың пікірімен келісеміз және кодекстің осы бөлігін жетілдіру қажет деп санаймыз;

- медицина қызмекерлерінің жалақысын көтеру қажет: қаржыландыру көзіне қарамастан медициналық қызметкерлердің барлық санаттары, еліміздің барлық өңірлерінде бірдей кем дегенде мемлекетіміздегі ортаншы жалақы мөлшері деңгейіне жетуі тиіс.

Қорытынды

Мақала барысында көтерілген мәселелер бойынша сыни көзқарастың болуы орынды деп санаймыз. Себебі дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды ілгерілету этикасының қағидаларының жиі бұзылуы тікелей науқастың құқықтарының бұзылуына әкеліп соғуда. Сондықтан, осы бағыт бойынша заңнаманы жетілдіру, этика қағидалардың орындалуын қамтамасыз ету механизмдерін қайта қарау және өзге де кері әсер ететін факторлардың жойылуы аса маңызды.

Талқыланған көзқарастар мен пікірлердің барлығы маңызды. Дәрі-дәрмектерді жылжытудың отандық ережелерінің тиісті жұмыс атқаруы үшін әрқайсысы ескерілуі қажет деп санаймыз. Еліміздегі дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды ілгерілету қызметін тиісті деңгейге көтеру, ашықтығын қамтамасыз ету науқастың құқықтарын жетілдіру жолындағы маңызды қадамдардың бірі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Thomas Morris, Joshua M. Brostoff, Peter David Stonier and Alan Boyd. Evolution of Ethical Principles in the Practice of Pharmaceutical Medicine From a UK Perspective. // Frontiers in Phormacology. January, 2020. 49-54б.

2. В. Локшин. Условия работы на казахстанском фармацевтическом рынке меняются // Сетевое издание «Фармацевтическое обозрение Казахстана». – 28 октября 2021. Айналыс режимі: https://pharm.reviews/stati/sobytiya/item/6855-v-lokshin-usloviya-raboty-na-kazakhstanskom-farmatsevticheskom-rynke-menyayutsya (жүгінген күні: 13.05.2022).

3. Олжабаева К.Б. Некоторые дефекты законодательства о труде медицинских и фармацевтических работников и пути их устранения. // Научно-правовой журнал «Института законодательства и правовой информации. - №1 (68)-2022. 138-146 с.

4. Teresa Leonardo Alves, Joel Lexchin, Barbara Mintzes. Medicines Information and the Regulation of the Promotion of Pharmaceuticals. // Sci Eng Ethics (2019) 25. 1167–1192 б.

REFERENCES

1. Thomas Morris, Joshua M. Brostoff, Peter David Stonier and Alan Boyd. Evolution of Ethical Principles in the Practice of Pharmaceutical Medicine From a UK Perspective. // Frontiers in Phormacology. January, 2020. 49-54b.

2. V. Lokshin. Usloviya raboty na kazakhstanskom farmatsevticheskom rynke menyayut·sya // Setevoye izdaniye «Farmatsevticheskoye obozreniye Kazakhstana». – 28 oktyabrya 2021. Aynalys rezhimí: https://pharm.reviews/stati/sobytiya/item/6855-v-lokshin-usloviya-raboty-na-kazakhstanskom-farmatsevticheskom-rynke-menyayutsya (zhygíngen kyní: 13.05.2022).

3. Olzhabayeva K.B. Nekotoryye defekty zakonodatel'stva o trude meditsinskikh i farmatsevticheskikh rabotnikov i puti ikh ustraneniya. // Nauchno-pravovoy zhurnal «Instituta zakonodatel'stva i pravovoy informatsii. - №1 (68)-2022. 138-146 s.

4. Teresa Leonardo Alves, Joel Lexchin, Barbara Mintzes. Medicines Information and the Regulation of the Promotion of Pharmaceuticals. // Sci Eng Ethics (2019) 25. 1167–1192 b.

УДК 347.627.2

НЕКЕЛЕРІН БҰЗҒАН БҰРЫНҒЫ ЕРЛІ-ЗАЙЫПТЫЛАРДЫҢ КЕЗІНДЕ БІР-БІРІНЕ БЕРГЕН СЫЙЛЫҚТАРЫН ҚАЙТАРУ ЖОЛДАРЫ (СОТ ШЕШІМІ НЕГІЗІНДЕ)

Гульнар Эркеблановна Абдрасулова
M. Narıkbaev KAZGUU Unıversıteti, Жеке құқық департаментінің Teaching Proffesor, з.ғ.к., Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: g_abdrasulova@kazguu.kz

Улбала Ерзатовна Кудиярова[1]
M. Narıkbaev KAZGUU Unıversıteti,Жеке құқық департаментінің Teaching Proffesor, з.ғ.к., Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: y_kudiyarova@kazguu.kz

Аннотация. *Бұл мақаланы жазуымыздың себебі қазіргі таңда еркек пен әйел некелерін қиған кезде не болмаса некелерін заңдастырмай, әдет-ғұрып салты бойынша қалың мал, құдалық және тағы басқа да рәсім не кәдеге берген сыйлықтарына қатысты, яғни сол неке қиған ерлі-зайыптылар некелерін бұзған жағдайда берген сыйлықтарын қайтаруға қатысты дауды өзара шеше алмай сотқа талап қою арызын жазады. Осыған қатысты, қаншалықты бұл мүіктерді даулап қайтаруға болады? Тараптар арасында бұл салт дәстүрдегі кәделерді бір-біріне (еркек пен әйел жақтарына) беру келісімшарт болып табылады ма? Бұндай мәселе туындаған жағдайда ерлі-зайыптылар міндетті түрде некелері заңдастырылған болуы керек пе? Бұл келісімшартты сыйға тарту шарты деп тануға болады ма және ол қандай нысанда жүзеге асырылады? Қандай жағдайда сый тартушы тарап сый алушыға берген мүліктің күшін жоя алады? Әйелдің артына алып келген жасауын ер адам бермеуге құқығы бар ма? Не болмаса ер адам той жасадым деген уәжбен әйел адамның артынан келген мүлікті ұстап қалуға қаншалықты құқығы бар? Ер адамның бұл мүлікті ұстап қалуы мүлікті заңсыз иеленуі болып табылады ма? Ер адам мен әйел азаматша бір-бірінің ата-анасына не туыстарына берген сыйлықтарын, атап айтқанда алтын комплект және тағы басқаға қатысты мүліктерді қайтаруды талап ете алады ма? Заңсыз иеленген мүлікті меншік иесі даулай алады ма? Осы мәселелерді виндикациялық талаппен қарастыруға болады ма? Осындай дауларға қатысты талап қоюшы моральдық зиянның орнын толтыруды талап ете алады ма? Моральдық зиянның мөлшері қандай болмақ? Қоғамда болып жатқан әдет-ғұрып негізіндегі сыйға тарту кәделерін заңды рәсімдемей, оны қайтару кезінде қандай мәселелер туындауы мүмкін және тағы басқа осы мәселе аясында мәселелерді шешу сот тәжірибесінде қалай реттеледі және сот тәжірибесінен алынған оқиғаларды заңмен байланыстырып талдауға тоқталамыз.*

Түйінді сөздер: *ерлі-зайыптылар, мүлік, мүлікті заңсыз иелену, виндикациялық талап.*

СПОСОБЫ ВЗАИМНОГО ВОЗВРАТА ДАРА БЫВШИМИ СУПРУГАМИ ПРИ РАСТОРЖЕНИИ БРАКА (НА ОСНОВАНИИ РЕШЕНИЯ СУДА)

Абдрасулова Гульнар Эркеблановна
M. Narıkbaev KAZGUU Unıversıteti, Teaching Proffesor департамента частного права, к.ю.н., г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: g_abdrasulova@kazguu.kz

[1] *Хат-хабарға арналаған автор*

Кудиярова Улбала Ерзатовна
M. Narıkbaev atyndaġy KAZGUU Unıversıteti, Teaching Proffesor
департамента частного права, к.ю.н.,
г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: y_kudiyarova@kazguu.kz

Аннотация. *Причина обращения к заявленной в данной статье тематике состоит в том, что в настоящее время возросло количество исков в суде в результате расторжения брака между мужчиной и женщиной либо прекращения фактических брачных отношений по поводу возврата подарков, являвшихся предметом дарения при осуществлении обычаев калыма, кудалыка и т.д. Насколько эти вещи можно оспорить по этому поводу? Является ли договором между сторонами передача этих подарков друг другу (мужской и женской сторонам) в ходе следования обычаям? Должны ли супруги в случае возникновения такого спора обязательно узаконить свой брак? Можно ли признать данный договор договором дарения и в какой форме он осуществляется? В каких случаях одаряемая сторона может отказаться от переданного ему имущества? Имеет ли право мужчина не возвращать имущество, которое было передано женщине при вступлении в брак? Или насколько женщина имеет право претендовать на имущество, связанное с организацией свадебных торжеств? Является ли удержание этого имущества мужчиной незаконным владением имуществом? Могут ли мужчина и женщина требовать от другой стороны возврата подарков, которые они дарят родителям или родственникам друг друга, а именно имущества, имеющего высокую стоимость (золотые комплекты, к примеру)? Может ли незаконно приобретенное имущество быть оспорено собственником? Может ли быть виндицировано такое имущество? В отношении таких споров может ли истец требовать возмещения морального вреда? Каков будет размер морального вреда? Какие проблемы могут возникнуть при возврате дарения без его юридического оформления на основе обычаев, соблюдаемых в обществе? В рамках данного вопроса мы остановимся на таких отдельных аспектах судебной практики.*

Ключевые слова: *супруги, имущество, незаконное владение имуществом, виндикационный иск.*

WAYS TO RETURN GIFTS TO EACH OTHER AT THE DISSOLUTION OF MARRIAGE BY FORMER SPOUSES (BASED ON A COURT DECISION)

Abdrasulova Gulnar Erkeblanovna
M. Narıkbaev KAZGUU Unıversıteti, Teaching Proffesor
of the Department of Private Law, Candidate of Law,
Astana, Republic of Kazakhstan; e-mail: g_abdrasulova@kazguu.kz

Kudiyarova Ulbala Erzatovna
M. Narıkbaev KAZGUU Unıversıteti, Teaching Proffesor
of the Department of Private Law, Candidate of Law,
Astana, Republic of Kazakhstan; e-mail: y_kudiyarova@kazguu.kz

Abstract. *The reason for writing this article is that at present, a man and a woman at the conclusion of marriage, or without the legalization of marriage, according to custom, in relation to the donation of kalym, kudalyk and so on, that is, in the case of divorce, the spouses who entered into this marriage, without mutual settlement of the dispute write a statement of claim to the court..... How much can these mosses be disputed about this? Is there an agreement between the parties to transfer these customs to each other (male and female parties)? Should the spouses, in the event of such a question, necessarily legalize their marriage? Is it possible to recognize this contract as a donation contract and in what form is it carried out? In what cases can the donee cancel the property transferred to the donee? Does a man have the right not to give what he brought behind a woman's back? Or to what extent does a woman have the right to detain property that came for her with the motive that a man arranged a wedding? Is the retention of this property by a man*

illegal possession of property? Can a man and a woman demand from a citizen the return of gifts that they give to each other's parents or relatives, namely property related to a gold set and so on? Can illegally acquired property be challenged by the owner? Is it possible to consider these issues with a vindication requirement? In relation to such disputes, can the plaintiff claim compensation for moral damage? What will be the amount of moral damage? What problems may arise when returning a gift without its legal registration on the basis of customs occurring in society, and so on. Within the framework of this question, we will focus on how the resolution of issues in judicial practice is regulated and how the analysis of events from judicial practice correlates with the law.

Keywords: *spouses, property, illegal possession of property, vindication suit.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_110

Кіріспе

Аталған мәселелер бойынша, яғни ерлі-зайыптылар немесе некелерін заңдастырмаған еркек пен әйел бірге тұрған кезінде, әсіресе әйелдің артынан келген жасауын сыйлық деп қарастырсақ, онда сый алушы ретінде еркек пен әйел болып табылуы мүмкін, ал егер бұл тұлғалар мінездері жағынан жараспай бөлек кетсе, мүлік кімде қалады мәселесі қарастырылады. Не болмаса ер адам той жасадым, құдалық шақырдым, туыстарына сыйлық тақтым деген талаптарымен әйелдің жасауымен келген мүлік осы шығындарды жапты дейтін мәселелер не болмаса жасау ретінде берілген мүлік ортақ деп қарастырған жағдайларда аз кездеспейді. Қазіргі таңда бұл мәселе тәжірибеде жиі кездеседі. Көп жағдайда тараптар өзара шешіп жатады, ал кейбір жағдайда бір тараптың құқығы бұзылып, сол күйінде жабулы қазан деп жылы жауып қоятындар да кездеседі. Егер бұл мәселені сыйға тарту келісімшарты деп қарастыратын болсақ онда сыйға тарту келісімшарты екі жақты мәміле, екі тараптың өзара келісімі негізіне жүзеге асырылатын тараптар арасында жасалатын келісімшарт. Кейбір зерттеулерде сыйға тарту келісімшартын біржақты келісімшарт деп қарастырған және келісімшарт бойынша бір тараптың сыйға тартушының ғана міндеттемесі болады деп негіздеген [1, 241 б.]. Бұл мәселелерде егер ер адам мен әйел бірге тұрмаса, әйелдің артынан келген жасауы ер адамда қалса, оны заңсыз иеленіп жүр деп қарастырсақ, онда виндикациялық талап деп қарастыра аламыз ба, яғни меншік иесінің мүлікті өзгенің заңсыз иеленуінен талап етуге құқылы, бұл Қазақстан Республикасының азаматтық кодексінің 260 бабына сәйкес жүзеге асырылады[2]. Ер адам мен әйелдің бірінің осы мәселеге сәйкес күйзеліске түсуі бойынша, моральдық зиянның орнын толтыру заң бойынша өтелмейді, себебі Қазақстан Республикасының азаматтық кодексінің 951-бабының 4-тармағына сәйкес, заң актілерінде көзделген жағдайларды қоспағанда, азаматтың мүліктік құқықтарын бұзатын әрекеттер (әрекетсіздік) арқылы келтірілген моральдық зиян өтелуге жатпайды[3].

Материалдар мен әдістер

Некелерін бұзған бұрынғы ерлі-зайыптылардың кезінде бір-біріне берген сыйлықтарын қайтару жолдарының теориялық мәселелері мен сот тәжірибе мысалында қарастыру барысында тарихи-құқықтық, талдау, синтез әдістерін қолдана отырып кешенді жүргізілді. Сонымен қатар, тақырыпқа сәйкес қарастырылған мәселе аясында Қазақстан Республикасының азаматтық кодексінің жалпы және ерекше бөлімдері, Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы кодексінің ережелері зерттелді.

Талқылау және оның нәтижелері

Қазіргі таңда сыйға тарту келісімшартына қатысты және меншік иесінің мүлікті өзгенің заңсыз иеленуінен талап етуі мәселелері тәжірибеде жиі кездеседі. Осы мәселеге қатысты бірнеше соттың тәжірибесін қарастырайық, кейсте қарастырылған тұлғалардың есімдері, қала атаулары өзгертілген. Қоғамда еркек пен әйел некені құрған кезде, ербаланың ата-анасы көп жағдайда қыздың ата-анасының алдынан өтіп, құда түсіп, сырға салып баратынына куәміз. Бұл енді бұрыннан келе жатқан үрдіс. Қоғамдағы әдет-ғұрыптар әрине жақсы, бірақ неке қидырған ерлі-зайыптылар некелерін бұзып,

[2] *Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі. Қазақстан Республикасының кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-XIII / adilet.zan.kz (жүгінген күн 03.10.2022 ж.)*

[3] *Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі (ерекше бөлім). Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 1 шілдедегі №409 кодексі / adilet.zan.kz (жүгінген күн 03.10.2022 ж.)*

құдалар бір-біріне жасаған сыйлықтарын қайтаруға және тағы басқа да жағдайларға қатысты тәжірибеде көптеген мәселелер орын алған. Осы мәселеге сәйкес бірнеше сот шешімдерін қарастырайық. Кейіпкерлердің аты-жөнін өзгертіп, сот шешімдеріне көз салсақ, N қаласының М аудандық сотында қарастырылған іс бойынша талап қоюшы А тұлға, оның өкілі А1, ал жауапкер В деген тұлғаға және оның өкілі В1 заңсыз иеленген өзіне тиесілі мүліктің құны 623 290 теңге қаражатын және моральдық зиян 1 000 000 теңге өндіру туралы талап қою арызын берген. Сотта анықталғандай, 2014 жылы қаңтар айында А есімді азаматша (талап қоюшы) мен В азамат (жауапкер) некелерін қиюға өзара келіседі. Осы мақсатта А азаматшаның әке-шешесі жауапкердің үйіне қазақтың салт дәстүрі бойынша «тәтті шай» рәсіміне барып, қыз ұзату тойының күнін белгілеген. Осы қаңтар айында талап қоюшының әкесі тойға сый ретінде алынатын заттарды сатып ал деп 1 000 000 теңге берген. 27.03.2014 жылы қыз ұзату тойы өткен. Талап қоюшы сатып алынған заттарды тойға дейін 10 күн бұрын жауапкердің мекенжайы бойынша өзінің тұратын үйіне апарып қойған. 28.04.2014 жылы азаматша А сол үйге келін болып түскен. Кейін талап қоюшы А мен В бір-бірімен мінездері жараспай, талап қоюшы 26.05.2014 жылы жауапкердің үйінен киім-кешектерін, төсек орындарын алып, өзінің әке-шешесінің үйіне қайтқан. Алайда талап қоюшының артынан келген бірнеше жасауындағы заттар қалған, атап айтқанда жатын бөлмесінің гарнитуры, теледидар, мұздатқыш, жылыту пеші, шаңсорғыш, кіржуғыш және т.б., яғни барлық заттардың құны 623 290 теңгені құрайтын заттар жауапкердің иелігінде қалған. Ал жауапкердің қарсы талабында 500 000 теңге қалың мал ақшаны бергенін айтады, бірақ оған қатысты ешқандайда дәлелдемелер расталмаған. Сонымен қатар 500 адам шақырып үйлену тойын жасағанын, талап қоюшының анасына «ана сүті» деп 100 000 теңге бергенін, салт-дәстүр бойынша есік ашып барғанда көрпе-төсекке мақта, матаға 50 000 теңге бергенін және талап қоюшы оқуына кетерде билет алып беріп, қолына 60 000 теңге ұстатқанын тілге тиек етеді. Және жауапкердің айтуынша некені бұзуына себеп болған талап қоюшының денесіне көбелектің суретін татуаж етіп салып, жігіттік ар-намысына тиіп, ұялы телефонындағы «WhatApp» әлеуметтік желісі арқылы салып жіберген және оны біраз адамдарға таратып, ар-ождан намысына тиген. Қысқаша мәнжай осылай болған. Сот өз кезегінде екі тарапты тыңдап, келесі баптарды басшылыққа алған, олар Қазақстан Республикасының азаматтық кодексінің 188-бабының 2-тармағы[4], яғни меншік иесінің өз мүлкін иелену, пайдалану және оған билік ету құқығы болады делінген, демек талап қоюшының артынан жасау болып келген мүлік оның жеке меншігіндегі мүлік деп танылу керек; Қазақстан Республикасының азаматтық кодексінің 260-бабы бойынша[5], яғни меншік иесі өзгенің заңсыз иеленген өз мүлкін талап етуге құқылы делінген, бұл теорияда виндикациялық талап ретінде түсіндіріледі. Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы кодексінің 35-бабының 1-2-тармақтарына сәйкес,[6] яғни некеге отыруға (ерлі-зайыпты болуға) дейін ерлі-зайыптылардың әрқайсысына тиесілі болған мүлік, яғни бұл жағдайда талап қоюшы некеге дейін артынан алып келген жасауының меншік иесі болып табылғанын меңзейді; ерлі-зайыптылардың некеде тұрған (ерлі-зайыпты болған) кезеңінде мұрагерлік тәртіппен немесе өзге де өтеусіз мәмілелер бойынша сыйға алған мүлкін, яғни некеге дейін талап қоюшыға әкесі артынан апаратын мүлікті сатып ал деген мақсатта 1 000 000 теңге беріп, сол ақшаға сатып алынғанын дәлелдейді.

Сот жауапкердің қарсы берген талаптарын қанағаттандыруға негіз жоқ деп тұжырымдап, Қазақстан Республикасының азаматтық кодексінің 506-бабының 1-тармағын басшылыққа алған[7], яғни сыйға тарту келісімшарты бойынша бір тарап (сый тартушы) басқа тараптың (сыйды алушының) меншігіне затты немесе өзіне немесе үшінші адамға мүліктік құқықты (талапты) тегін береді немесе беруге міндеттенеді не оны өзінің немесе үшінші тұлғаның алдындағы мүліктік міндеттен босатады немесе босатуға міндеттенеді, яғни бұл жағдайда талап қоюшы сый алушы ретінде, ал жауапкер сый тартушы тарап ретінде түсіндіріліп сый алушыда ешқандайда сый тартушының алдында міндеттеме жоқ екенін негіздеп тұр.

[4] *Сол жерде*
[5] *Сол жерде.*
[6] *Неке(ерлі-зайыптылық) отбасы туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы №518-IV кодексі / adilet.zan.kz (жүгінген күн 03.10.2022 ж.)*
[7] *Сол жерде*

Алайда Қазақстан Республикасының азаматтық кодексінің 512-бабы 5-тармақтан тұрады, егер осы баптың 1-тармағын саралайтын болсақ онда, сыйға тартудың күшін жоюға негіз болатын ережелер қамтылған, атап айтқанда, егер сый алушы сый тартушының өміріне, оның отбасы мүшелерінің немесе жақын туыстарының біреуіне қастандық жасаса не сый берушіге қасақана дене жарақатын салса, сый тартушы сый тартудың күшін жоюға құқылы деп көрсеткен, яғни егер талап қоюшы тарапынан жауапкерге қандайда бір жоғарыда көрсетілген әрекеттер орын алдыртса, сәйкесінше сыйға тартудың күшін жоюға негіз болар еді. Алайда аталған мән-жайлар орын алмаған. Демек. бұл кейсте виндикациялық талап негізінде меншік иесі мүлікті өзге тұлғаның заңсыз иеленгенін дәлелдей отырып талап ете алады дегенді білдіреді. Жалпы, меншік құқығын қорғаудың бұл тәсілі заң әдебиетінде виндикациялық талап деген атпен кеңінен таралған. Виндикациялық талап дегеніміз иеленбеуші меншік иесінің жеке – белгілі бір мүлікті (затты) заңсыз иеліктен осы мүлікті іс жүзінде иеленуші адамға қайтару жөніндегі шарттан тыс талабы [2, 572 б.]. Сонымен қатар виндикациялық талаптың пәні табиғи сақталған дара зат болып табылады, яғни басқа затқа өзгертілмеген, меншік иесінің затын қайтару болып табылады [3, 478 б.]. Ал сыйға тарту келісімшартына келетін болсақ, сыйға тарту келісімшартының пәні материалдық заттар немесе ақша болып табылады [4, 233б.]. Яғни бұл жағдайда сый тартушы сый алушыға өзінің затын меншігіне бере алады дегенді білдіреді. Ал егер сый тартушының жауаптылығына келетін болсақ, сый тартушыға сыйға берген заттың жиынтылығына не оның сапасына қатысты жауаптылық болмайды. Және жалпы ережеге сәйкес, сыйға тарту біржақты келісімшарт, онда сый алушыда қандайда бір міндеттеме туындамайды [5, 294 б.]. Сот бұдан басқа Қазақстан Республикасының азаматтық кодексінің 951-бабының 4-тармағын[8], яғни заң актілерінде көзделген жағдайларды қоспағанда, азаматтардың мүліктік құқықтарын бұзатын әрекеттер (әрекетсіздік) арқылы келтірілген моральдық зиян өтелуге жатпайды деген ережені басшылыққа ала отырып, талап қоюшының моральдық зиянның орнын толтыруға қатысты талабын қанағаттандырмаған. Біздің ойымызша бұл орынды, себебі моральдық зиян - жеке тұлғалардың өзіндік мүліктік емес игіліктері мен құқықтарының бұзылуы, кемсітілуі немесе олардан айырылуы. Бұл жағдайлар талап қоюшыда орын алмаған.

Осы мәселеге ұқсас тәжірибеде болған мәселелердің тағы бірін қарастырсақ, кейіпкердің аты-жөні өзгертілген, А деген тұлға (бұдан әрі - талап қоюшы) мен Б деген тұлға (бұдан әрі - жауапкер) 02.04.2009 жылы некелерін қияды. 07.03.2010 жылы С деген ортақ баласы дүниеге келген. 17.08.2011 жылы ерлі-зайыптылар некелерін бұзады. Талап қоюшы некеге тұрған кезде артынан жасау ретінде алып келген, жалпы сомасы 640 580 теңгені құрайтын мүліктерді өндіруді сұраған. Жауапкер қарсы талап қою арызында қалың мал ретінде 150 000 теңге алып барып бергендерін және осы ақша соманы өндіріп алуды сұраған.

Сот талап қоюшының пайдасына Қазақстан Республикасының азаматтық кодексінің 260-бабы бойынша[9], яғни меншік иесі өзгенің заңсыз иеленген өз мүлкін талап етуге құқылы дей отырып, яғни мұны виндикациялық талап ретінде таныған. Сонымен қатар «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» кодексінің 35-бабының 1-тармағының сәйкес некеге тұрғанға дейін ерлі-зайыптылардың әрқайсысына тиесілі болған және некеде тұрған кезде сыйға берілген мүлік, ерлі-зайыптылардың жеке өздеріне тиесілі мүлік болып табылатынын тілге тиек еткен.

Ал жауапкердің талап қоюшыға қалың мал ретінде берілген 150 000 теңгені өндіру туралы бөлігі қанағаттандыруға жатпайды деп шешкен, себебі бұл ақшаны «Ана сүті ақысы» ретінде талап қоюшыға емес, оның анасына берген. Бұл соманы талап қоюшыдан өндіруге негіз жоқ деп шешкен. Егер анасына «Ана сүті» ақысы деп берсе, сол тұлғадан, яғни анасынан талап етуі тиіс. Осыған орай, талап қоюшының талабы қанағаттандырылған.

Келесі соттың шешімі еркек пен әйелдің некелерін заңдастырмай бірге тұрып, ортақ баласы бар, мінездері жараспай бөлек тұрған кезде, сол бірге тұрған кездегі мүліктерін даулауға қатысты сот шешімін қарастырайық.

03.05.2015 жылдан бастап А деген азаматша (бұдан әрі – талап қоюшы) мен С деген азаматпен (бұдан әрі – жауапкер) мұсылманшылық жолмен некелері тіркелген

[8] *Сол жерде.*
[9] *Сол жерде.*

(мұндай некеге заңдастырылмаған), азамат пен азаматша бірге тұрған, сол кезде некелерін заңдастармаса да ата-аналары құдалық шақыруды жасаған, одан кейін азамат пен азаматшаның мінездері жағынан бірбірімен жараспай, бөлек кеткен. 02.03.2016 ортақ қызы туылғанда, талап қоюшы жауапкерден бірге тұрған уақытында бірнеше рет некелерін заңдастыруды өтінгенімен, барлық уақытта кейінге қалдырып отырған. Бұл орайда талап қоюшы тілегінің аяқасты еткенін және қатты күйзеліске ұшырағанын, құқығының тапталғанына намыстанған. Сонымен қатар, талап қоюшының отбасы бірқатар материалдық шығын жұмсағандарын, құдалық атқарып қонақ күту үшін 100 000 (жүз) мың теңге көлемінде азықтүлікпен сойыстық қой малы алынғанын, «GRAND COMPANY PLUS» ЖШС құны 260 000 (екі жүз алпыс) мың теңге тұратын жатын жиһазы бергенін, және күйзеліске түскен өтемақысы ретінде, 5 000 000 (бес миллион) теңге, барлығы 5 360 000 (бес миллион үш жүз алпыс мың) теңге өндіруді сұраған.

Жауапкер өз кезегінде талап қоюшының кейбір талаптарына келіспей, қарсы уәж қояды, яғни құдалық күтуге 1500 000 (бір миллион бес жүз мың) теңге көлемінде материалдық шығын жұмсағандарын айтты. Соның ішінде талап қоюшыға 220 000 (екі жүз жиырма мың) теңге қалыңмал бергендерін, тойға жасауға 800 000 (сегіз жүз) мың теңге жұмсалғанын, талап қоюшыға алтын комплект, киімдер, туыстарына сыйлықтар алғандарын айтты. Сот екі тарапты таңдай келе, талап қоюшының талабын ішінара қанағаттандырылды. Яғни Қазақстан Республикасының азаматтық кодексінің 260-бабына сәйкес, меншік иесі өзгенің заңсыз иеленген өз мүлкін талап етуге құқылы. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының азаматтық кодексінің 152-бабының 1-тармағының 2-бөлімшесіне сәйкес[10], мәмілелерді жасау кезінің өзінде орындалатындарынан басқа, бір жүз айлық есептік көрсеткіш жоғары сомаға жазбаша түрде жасалуы тиіс деп көрсеткен. Және Қазақстан Республикасының азаматтық кодексінің 951-бабының 4-тармағына сәйкес, заң актілерінде көзделген жағдайларды қоспағанда, азаматтың мүліктік құқықтарын бұзатын әрекеттер (әрекетсіздік) арқылы келтірілген моральдық зиян өтелуге жатпайды, делінген. Сонымен, сот талап қоюшының жатын жиһазын қайтаруға қатысты талабын ғана қанағаттандырған.

Қорытынды

Некелерін бұзған бұрынғы ерлі-зайыптылардың кезінде бір-біріне берген сыйлықтарын қайтару жолдарының теориялық аспектілері мен сот тәжірибе мысалында қарастыру барысында, бұл мәселелер, яғни некеде тұрған ерлі-зайыптылар немесе некеде тұрмай салт дәстүр бойынша бірге тұрған ер адам мен әйел (бұл тұлғалар заң бойынша ерлі-зайыпты болып табылмайды) мінездері жараспай не өзге себептермен некелерін бұзса, не бөлек тұрып кетсе, артынан келген мүліктерін даулай алады. Бұл сыйға тарту келісімшартына қарағанда меншік иесінің мүлікті өзгенің заңсыз иеленуінен талап етуге құқығы ретінде қарастырған жөн.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Омирбекова А.О. Қазақстан Республикасының заңнамалары бойынша сыйға тарту шартының құқықтық реттеу / «Заманауи әлемдегі ғылым мен білім». Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. Қарағанды «Болашақ Баспа» РББ. 2013. – 326 бет., 1 том.

2. Азаматтық құқық. I том. Жоғарғы оқу орындарына арналған оқулық (академиялық курс). Өңделген және толықтырылған 2-басылым. Жауапты ред.: М.К. Сүлейменов, Ю.Г. Басин. – Алматы, 2003. – 736 бет.

3. Гражданское право. Общая часть. Курс лекций. – Алматы: «Нур-пресс», 2006. – 722 с.

4. Гражданское право. Учеб. / С.С. Алексеев, Б.М. Гонгало, Д.В. Мурзин [и др]; под общ. ред. чл. – корр. РАН С.С. Алексеев. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект; Екатеринбург: Институт частного права, 2010. – 528 с.

5. Российское гражданское право: Учебник: В 2 т. II: Обязательственное право / Отв. ред. Е.А. Суханов. – М.: Статут, 2010. – 1208 с.

[10] *Сол жерде.*

REFERENCE

1. Omirbekova A.O. Қazaқstan Respublikasynyң zaңnamalary bojynsha syjғa tartu shartynyң құқyқtyқ retteu. / «Zamanaui әlemdegi ғylym men bilim». Halyқaralyқ ғylymi-praktikalyқ konferencija materialdary. Қaraғandy «Bolashaқ Baspa» RBB. 2013. – 326 bet., 1 tom.

2. Azamattyқ құқyқ. I tom. Zhoғarғy oқu oryndaryna arnalғan oқulyқ (akademijalyқ kurs). Өңdelgen zhәne tolyқtyrylғan 2- basylym. Zhauapty red.: M.K. Sүlejmenov, Ju.G. Basin. – Almaty, 2003. – 736 bet.

3. Grazhdanskoe pravo. Obshhaja chast'. Kurs lekcii. – Almaty: «Nur-press», 2006. – 722 s.

4. Grazhdanskoe pravo. Ucheb./S.S. Alekseev, B.M. Gongalo, D.V. Murzin [i dr]; pod obshh. red. chl. – korr. RAN S.S. Alekseev. 2-e izd., pererab. i dop. – M.: Prospekt; Ekaterinburg: Institut chastnogo prava, 2010. – 528 s.

5. Rossijskoe grazhdanskoe pravo: Uchebnik: V 2 t. II: Objazatel'stvennoe pravo/ Otv. red. E.A. Suhanov. – M.: Statut, 2010. – 1208 s.

УДК 343.12

ДОСТУП К УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫМ СРЕДСТВАМ ВОССТАНОВЛЕНИЯ ПРАВ ПОТЕРПЕВШЕГО В НАЧАЛЕ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ

Финк Денис Александрович
Руководитель отдела уголовного, уголовно-процессуального, уголовно-исполнительного законодательства Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, кандидат юридических наук, г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: fink.d@zqai.kz

Аннотация. *Введение в уголовный процесс источников уголовно-процессуальной информации в электронной форме (на цифровых носителях, через телекоммуникационные сети связи) обуславливает необходимость разработки соответствующих способов отражения, сохранения и воспроизведения сведений о событии уголовного правонарушения в целях установления истины по делу – копирование электронной информации.*

В целях охраны прав пострадавших от уголовных правонарушений, правовой статус лиц, располагающих информацией, юридически значимой для раскрытия или расследования уголовного правонарушения предлагается ввести в уголовно-процессуальный закон нормы, позволяющие в условиях, не терпящих отлагательства, закреплять в процессуальном порядке информацию, поступающую от заявителя (пострадавшего, очевидца). За основу предлагается принять предусмотренную УПК РК процедуру проведения адвокатом устного опроса лица, вероятно располагающего информацией, имеющей отношение к уголовному делу. Результаты опроса оформляются справкой, в которой указываются: фамилия, имя, отчество (при его наличии), место жительства или работы опрашиваемого лица, документ, удостоверяющий его личность; мотивы дачи объяснений и отношению к пострадавшей (для заявителей и очевидца); право отказаться от дачи объяснений против самого себя, супруга (супруги) и близких родственников и обязанность явиться по вызову органа уголовного преследования или суда; источник осведомленности о сообщаемых или передаваемых сведениях; время и место составления.

Доступ к уголовно-процессуальным средствам восстановления прав потерпевшего, нарушенных преступлением должен быть обеспечен не только заявителям, пострадавшим и очевидцам преступления, но и виновным лицам, желающим добровольно обратиться в правоохранительные органы и выдать предметы или документы, изобличающих их в совершенном преступлении, содержащих сведения об обстоятельствах, позволяющих не привлекать явившихся с повинной к уголовной ответственности или смягчающих их уголовную ответственность и наказание.

Ключевые слова: *потерпевший, заявитель, пострадавший, очевидец, протокол предоставления предметов и документов, носители цифровой информации, цифровые устройства, объяснение.*

СОТҚА ДЕЙІНГІ ТЕРГЕП-ТЕКСЕРУДІҢ БАСЫНДА ЖӘБІРЛЕНУШІНІҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚАЛПЫНА КЕЛТІРУДІҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ПРОЦЕСТІК ҚҰРАЛЫНА ҚОЛ ЖЕТКІЗУ

Денис Александрович Финк
Қылмыстық, қылмыстық іс жүргізу бөлімінің басшысы, қылмыстық-атқару заңнамасы Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты,заң ғылымдарының кандидаты, Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: fink.d@zqai.kz

Аннотация. *Қылмыстық процеске Қылмыстық-процестік ақпарат көздерін электрондық нысанда (цифрлық жеткізгіштерде, телекоммуникациялық байланыс желілері арқылы) енгізу іс бойынша шындықты анықтау мақсатында қылмыстық құқық бұзушылық оқиғасы туралы мәліметтерді көрсетудің, сақтаудың және жаңғыртудың тиісті тәсілдерін әзірлеу қажеттігін негіздейді – Электрондық ақпаратты көшіру.*

Қылмыстық құқық бұзушылықтардан зардап шеккендердің құқықтарын қорғау мақсатында қылмыстық құқық бұзушылықты ашу немесе терген-тексеру үшін заңдық маңызы бар ақпараты бар адамдардың құқықтық мәртебесін Қылмыстық-процестік заңға кейінге қалдыруға болмайтын жағдайларда өтініш берушіден (зардап шеккен адамнан, көрген адамнан) келіп түсетін ақпаратты процестік тәртіппен бекітуге мүмкіндік беретін нормаларды енгізу ұсынылады. Негізі ретінде ҚР ҚІЖК-де көзделген адвокаттың қылмыстық іске қатысы бар ақпараты бар адамға ауызша сұрау жүргізу рәсімін қабылдау ұсынылады. Пікіртерім нәтижелері анықтамамен ресімделеді, онда: жауап алынатын адамның тегі, аты, әкесінің аты (ол болған кезде), тұрғылықты жері немесе жұмыс орны, оның жеке басын куәландыратын құжат; түсініктеме беру себептері және зардап шегушіге қатысы (өтініш берушілер мен көрген адамдар үшін); өзіне, жұбайына (зайыбына)қарсы түсінік беруден бас тарту құқығы көрсетіледі қылмыстық құдалау органының немесе соттың шақыруы бойынша келу міндеті; хабарланатын немесе берілетін мәліметтер туралы хабардар болу көзі; жасалған уақыты мен орны.

Қылмыс жасаған жәбірленушінің құқықтарын қалпына келтірудің қылмыстық іс жүргізу құралдарына қол жеткізу тек өтініш берушілерге, зардап шеккендерге және көрген адамдарға ғана емес, сонымен бірге құқық қорғау органдарына өз еркімен жүгінгісі келетін және оларды жасаған қылмыста әшкерелейтін, кінәсін мойындап келгендерді қылмыстық жауапкершілікке тартпауға мүмкіндік беретін мән-жайлар туралы мәліметтерді қамтитын заттар мен құжаттарды бергісі келетін кінәлі адамдарға да қамтамасыз етілуге тиіс немесе оларды жеңілдететін қылмыстық жауапкершілік пен жаза.

Түйін сөздер: *жәбірленуші, өтініш беруші, жәбірленуші, куәгер, заттар мен құжаттарды ұсыну хаттамасы, сандық ақпарат тасымалдаушылары, Сандық құрылғылар, түсініктеме.*

ACCESS TO THE CRIMINAL PROCEDURE MEANS OF RESTORING THE RIGHTS OF THE VICTIM AT THE BEGINNING OF THE PRE-TRIAL INVESTIGATION

Fink Denis Alexandrovich
Head of the Department of Criminal, Criminal Procedure,
penal enforcement legislation and forensic examination
Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan,
Ph.D. in Law, Astana, Republic of Kazakhstan; e-mail: e-mail: fink.d@zqai.kz

Abstract. *The introduction into the criminal process of sources of criminal procedural information in electronic form (on digital media, through telecommunication networks) necessitates the development of appropriate ways to reflect, preserve and reproduce information about the event of a criminal offense in order to establish the truth in the case – copying electronic information.*

In order to protect the rights of victims of criminal offenses, the legal status of persons with information legally relevant to the disclosure or investigation of a criminal offense, it is proposed to introduce norms into the criminal procedure law that allow, in urgent conditions, to fix the information received from the applicant (victim, eyewitness) in a procedural manner. As a basis, it is proposed to adopt the procedure provided for by the CPC of the Republic of Kazakhstan for conducting an oral interview by a lawyer of a person who probably has information related to a criminal case. The results of the survey are issued with a certificate indicating: surname, first name, patronymic (if any), place of residence or work of the person being interviewed, a document certifying his identity; motives for giving explanations and attitude to the victim (for applicants

and an eyewitness); the right to refuse to give explanations against himself, spouse and close relatives and the obligation to appear at the call of the criminal prosecution authority or the court; the source of awareness of the reported or transmitted information; the time and place of compilation.

Access to criminal procedural means of restoring the rights of the victim violated by the crime should be provided not only to applicants, victims and eyewitnesses of the crime, but also to guilty persons who wish to voluntarily contact law enforcement agencies and issue items or documents incriminating them in the crime committed, containing information about the circumstances that allow not to involve those who have turned themselves in criminal responsibility or mitigating their criminal liability and punishment.

Key words: *the victim, the applicant, the victim, the eyewitness, the protocol of providing objects and documents, digital media, digital devices, explanation.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_117

Введение

Обобщение казахстанской и российской правоприменительной практики по обеспечению потерпевшим доступа к правосудию показывает низкий процент их личного обращения в правоохранительные органы[1].

Вышеизложенное свидетельствует о потребности разработки процессуальных форм, способствующих получению от заявителей фактических данных, подтверждающих признание их потерпевшими от уголовного правонарушения.

Доступ к уголовно-процессуальным средствам восстановления прав потерпевшего должен быть обеспечен каждому гражданину, независимо от его отношения к совершенному уголовному правонарушению.

Методы

Методологическую основу исследования составили положения диалектического материализма, а также общенаучные и частнонаучные методы, такие как анализ, синтез, обобщение, системно-структурный, формально-юридический, логико-правовой и некоторые другие.

Обсуждение

1. Согласно УПК, заявитель имеет право сообщать органам уголовного преследования об известном ему уголовном правонарушении следующими способами:

1) подача заявлений, предусмотренного частью четвертой статьи 122 и частями первой и второй статьи 181 УПК);

2) предоставление предметов и документов (часть четвертая статьи 122, глава 33 УПК).

Согласно УПК РК граждане и участники процесса могут представить только предметы, документы и электронные документы (часть четвертая статьи 122 УПК РК). Другими словами, представление доказательственной информации ограничивается исключительно этими тремя объектами материального мира. Между тем, развитие цифровых технологий, в том числе в сфере уголовного судопроизводства диктует необходимость расширения объектов, которые могут содержать доказательственную информацию за счет дополнения их «носителем цифровой информации», а также дать ему легальное определение в статье 7 УПК РК.

Высокая скорость «обработки, передачи, доступность, точность электронной информации не создают качественно нового свойства у доказательства, имеющего своим содержанием электронную информацию». Давая же определение понятия «доказательств» предлагается «указывать на то, что сведения о преступлении могут быть представлены в электронном виде» на носителях электронной информации, передаваться через телекоммуникационные каналы связи [1, С. 15-16, 18]. Это обстоятельство обуславливает необходимость разработки процессуальных средств, способных адекватно и полно отражать, сохранять и воспроизводить информацию о событии уголовного правонарушения, собранную участниками уголовного процесса в целях установления истины по делу. Одним из таких средств предлагается признать копирование электронной информации – получение информации путем создания копии и сохранения

[1] *Обобщение по вопросам обеспечения в судебном разбирательстве прав потерпевших по делам о торговле людьми (на основе рассмотренных в 2014-2015 г.г. уголовных дел) // Бюллетень Верховного Суда Республики Казахстан. 2016. № 12. С. 85-93; Соблюдение и защита прав потерпевших в уголовном процессе: тематический доклад Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации. М.: Проспект, 2020. С. 10-22, 52-59. [Электронный ресурс]. URL: https://ombudsmanrf.org/upload/files/docs/lib/106171_25.12_sborka_LowRes.pdf.*

информационного продукта (файла, программы и т.д.) на электронном носителе в результате подключения к информационно-технологическим устройствам (компьютерным и иным техническим средствам) или дистанционно в целях установления обстоятельств, имеющих значение для уголовного дела [2, С. 302].

2. Принятие от заявителя не полной информации об уголовном правонарушении, а также затягивание и не оперативное принятие мер безопасности заявителя создают условия для психического или физического воздействия на него и как следствие – отказ участвовать в уголовном преследовании виновных лиц. Нежеланию заявителя участвовать в уголовном процессе в немалой степени способствует нормативные недостатки УПК РК. Так, в настоящее время содержание протокола о принятии устного заявления об уголовном правонарушении включает в себя лишь информацию о заявителе и подозреваемом лице.

В литературе отмечается, что процессуальная форма сведений, излагаемых в заявлении о совершенном уголовном правонарушении в уголовно-процессуальном законе не урегулирована, не учтены в нем и процессуальные и иные последствия отказа заявителя от дачи объяснений [3, С. 470].

К сожалению законодатель не приводит перечень лиц, от которых следователь, дознаватель может получить объяснения [4, С. 78]. Среди ученых дача объяснений традиционно связывается в науке с процессуально неопределенными статусами заявителя [5, С. 107-108; 6, С. 23-24; 7, С. 97-99, 125-127; 8, С. 65-66], пострадавшего, реже – очевидца. Так, одни ученые выражают мнение, что дача объяснений – это право заявителя, и считают обязанностью лишь передавать «подлинные» данные об обстоятельствах преступления [9, С. 199]. Другие ученые вносят предложения о введении ответственности за заведомо ложный донос и убеждены, что дача объяснений заявителем является его обязанностью [10, С. 87].

И.В. Овсянников полагает, что «требования властных субъектов дать по тем или иным вопросам объяснения и подписать составленный по их инициативе письменный документ, в который занесены устные пояснения заявителя либо другого лица, следует считать незаконным» [11, С. 88]. Мы разделяем эту позицию и считаем, что процессуальный порядок получения объяснений не допустимо делать средством повышения раскрываемости преступлений. Цель получения объяснений состоит в безотлагательности принятия словесной информации о совершенном уголовном правонарушении или угрозе его совершения от пострадавших, заявителей, очевидцев и ее надлежащего процессуального оформления. Полагаем, инициатива дачи объяснений должна исходить только от лица, сообщающего о совершенном уголовном правонарушении.

Момент процессуального закрепления объяснений влияет на их оценку в качестве доказательств. Так, Л.В. Головко и Л.Т. Ульянова считают, что объяснения, полученные от различных лиц, например, в ходе проверки заявления или сообщения о совершенном преступлении не могут признаваться «иными документами» и использоваться в доказывании после начала производства по уголовному делу даже при условии их закреплении в письменной форме и приобщении к материалам дела [12, С. 519]. В целях своевременного надлежащего процессуального оформления сообщаемой заявителем информации, предлагаем проводить его опрос с составлением справки об устном опросе. За процессуальную форму такого опроса предлагается принять процедуру проведения устного опроса адвокатом, предусмотренную статьей 210-1. Документ об устном опросе, составляемый должностным лицом должен в обязательном порядке содержать:

1) Ф.И.О. (при его наличии), место жительства или работы опрашиваемого лица, документ, удостоверяющий его личность;

2) мотивы дачи объяснений и отношению к пострадавшей (для заявителей и очевидца);

3) право отказаться от дачи объяснений против самого себя, супруга (супруги) и близких родственников и обязанность явиться по вызову органа уголовного преследования или суда;

4) источник осведомленности о сообщаемых или передаваемых сведениях;

5) время и место составления документа [13].

Следует отметить, что пункт 21 Нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 20 апреля 2006 года № 4 «О некоторых вопросах оценки доказательств по уголовным делам» регламентирует: материалы, полученные в неустановленном законом порядке (проведение лицом самостоятельно негласной аудиозаписи и т.п.), не могут быть приобщены к материалам дела и признаны допустимыми в качестве доказательств. Соблюдение установ-

ленного уголовно-процессуальным законом порядка получения негласной аудиозаписи, представленной гражданами в соответствии со статьей 261 УПК РК предлагается оценивать путем осмотра [14, С. 98], с участием двух понятых [15, С. 80], при необходимости – специалистов и экспертов [16, С. 117, 118], изъятия образцов для сравнительного исследования, предъявления для опознания и назначения экспертиз, а также принятия по результатам их проведения решений о признании или не признании исследованных объектов вещественными доказательствами [14, С. 98].

В соответствии с вышеизложенным предлагаем обновить содержание протокола предоставления предметов и документов информацией о способе, времени, дате, месте, обстоятельствах обнаружения или получения представляемых заявителем предметов и документов, а также информацией о причинах и цели, по которым лицо инициировало передачу этих предметов и документов правоохранительным органам.

Процессуальное отражение факта представления предметов и документов по инициативе конкретных лиц должно учитываться при установлении достоверности самого источника (предмета или документа), так и достоверности содержащихся в предмете или в документе сведений, проявления деятельного раскаяния или обстоятельств, смягчающих уголовную ответственность и наказание [15, С. 80].

Результаты

1. В целях расширения числа носителей информации об отдельных обстоятельствах совершенного уголовного правонарушения, поступающей от участников уголовного процесса предлагаются дополнения части четвертой статьи 122 УПК РК. Ввести в статью 7 УПК определение понятия носитель электронной информации – техническое устройство, специально предназначенное для записи, хранения и воспроизведения цифровой информации. К ним могут относиться следующие: механический, магнитный, квантовый, машинный, репрографический и оптический.

2. В целях своевременного закрепления сообщаемой заявителем информации путем его опроса с составлением соответствующей справки, предлагаем дополнить статью 181 УПК РК частью 3-1 в следующей редакции:

«Статья 181. Заявление, сообщение об уголовном правонарушении

3-1. Заявитель (пострадавший, очевидец) может быть опрошен в устной форме по правилам статьи 210-1 настоящего Кодекса. Результаты опроса оформляются справкой, в которой указываются: фамилия, имя, отчество (при его наличии), место жительства или работы опрашиваемого лица, документ, удостоверяющий его личность; мотивы дачи объяснений и отношению к пострадавшей (для заявителей и очевидца); право отказаться от дачи объяснений против самого себя, супруга (супруги) и близких родственников и обязанность явиться по вызову органа уголовного преследования или суда; источник осведомленности о сообщаемых или передаваемых сведениях; время и место составления. При опросе выясняется мнение заявителя (пострадавшего, очевидца) о целесообразности применения в его отношении в ходе уголовного процесса мер безопасности, предусмотренных статьей 100 настоящего Кодекса. ...».

3. Для объективного отражения в протоколе представления предметов и документов достоверности сведений об обстоятельствах, подлежащих доказыванию по делу, содержащихся в предмете или в документе (статья 113 УПК РК), достоверности самого источника (предмета или документа), предлагается дополнить подпункты 1) и 2) части первой статьи 261 УПК РК и представить их в следующих редакциях:

«Статья 261. Протокол предоставления предметов и документов

В протоколе также должны быть отражены:

1) сведения о лице, предоставившем предмет или документ, ***способ, время, дату, место, обстоятельства обнаружения или получения****;*

2) ***причины и цель, по которым лицо инициировало передачу этих предметов и документов правоохранительным органам и*** *ходатайство этого лица о приобщении к делу предмета или документа;».*

Субъектный состав участников процессуального действия по предоставлению предметов и документов предлагается расширить путем дополнения пункта 2 статьи 261 УПК РК:

«Статья 261. Протокол предоставления предметов и документов

2. Лицу, предоставившему предмет или документ, который имеет или может иметь значение вещественного доказательства, лицом, осуществляющим досудебное расследование, выдается копия протоко-

ла, заверенная подписями лица, ведущего досудебное расследование, участвующих в исследовании предметов или документов, специалиста, эксперта, понятых.».

Заключение

1. Введение в уголовный процесс фактических данных в электронной форме (на цифровых носителях, через телекоммуникационные сети связи), обуславливает необходимость разработки соответствующих способов отражения, сохранения и воспроизведения сведений о событии уголовного правонарушения в целях установления истины по делу – копирование электронной информации.

2. В целях охраны прав пострадавших от уголовных правонарушений, правовой статус лиц, располагающих информацией, юридически значимой для раскрытия или расследования уголовного правонарушения предлагается ввести в уголовно-процессуальный закон нормы, позволяющие в условиях, не терпящих отлагательства, закреплять в процессуальном порядке информацию, поступающую от заявителя (пострадавшего, очевидца). За основу предлагается принять предусмотренную УПК РК процедуру проведения адвокатом устного опроса лица, вероятно располагающего информацией, имеющей отношение к уголовному делу (статья 210-1).

3. Доступ к уголовно-процессуальным средствам восстановления прав потерпевшего, нарушенных преступлением должен быть обеспечен не только заявителям, пострадавшим и очевидцам преступления, но и виновным лицам, желающим добровольно обратиться в правоохранительные органы и выдать предметы или документы, изобличающих их в совершенном преступлении, содержащих сведения об обстоятельствах, позволяющих не привлекать явившихся с повинной к уголовной ответственности или смягчающих их уголовную ответственность и наказание.

ЛИТЕРАТУРА

1. Пастухов П.С. Модернизация уголовно-процессуального доказывания в условиях информационного общества. Автореф. дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. М., 2015. – 65 с.

2. Основы теории электронных доказательств. Монография / Под редакцией доктора юридических наук С.В. Зуева. М.: Юрлитинформ, 2019. – 400 с.

3. Амельков Н.С. Оказание квалифицированной юридической помощи заявителю в уголовном судопроизводстве // Актуальные проблемы российского права. – 2014. – №3 (40). – С. 469-474.

4. Чабукиани О.А. Получение объяснения в ходе первоначальной проверки сообщений о преступлении // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2013. – №3 (59). – С. 75-81.

5. Клещина Е.Н., Кондрат И.Н., Шаров Д.В. Охрана прав потерпевшего в уголовном судопроизводстве: теоретические, правовые и правоприменительные проблемы. Монография. М.: Юрлитинформ, 2015. – 224 с.

6. Казначей И.В., Назаров С.М. Фантомы уголовного судопроизводства – заявитель и очевидец как участники проверки сообщения о преступлении // Вестник Уральского юридического института МВД России. – 2018. – № 2. – С. 21-26.

7. Нгуен Ван Тиен. Возмещение вреда в уголовном судопроизводстве Вьетнама. Монография / Под ред. П.В. Фадеева, М.: Юрлитинформ. 2019. – 184 с.

8. Михайловская О.В. Заявитель как участник уголовного судопроизводства // Вестник Краснодарского юридического университета МВД России. – 2020. – № 4 (50). – С. 64-67.

9. Черкасова Ю.А. Процессуальные гарантии заявителя как участника уголовного судопроизводства с неопределенным уголовно-процессуальным статусом // Вестник Московского университета МВД России. – 2021. – № 3. – С. 197-200.

10. Миронова А.В. Заявитель и очевидец как участники уголовного судопроизводства с неопределенным процессуальным статусом // Вестник Московского университета МВД России. – 2015. – № 9. – С. 84-88.

11. Овсянников И.В. Проблемы начального этапа досудебного производства. Монография. М.: Юрлитинформ, 2020. – 184 с.

12. Курс уголовного процесса / Под ред. д.ю.н., проф. Л.В. Головко. 2-е изд., испр. М.: Статут, 2017. – 1280 с.

13. Финк Д.А. Участие заявителя в доказывании (на примере уголовных правонарушений против женщин) [Электронный ресурс] // Режим доступа: URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=47207107 (дата обращения: 17.08.2022 г.).

14. Ахпанов А.Н., Адилов С.А., Хан А.Л. Проблемы толкования норм доказательственного права в казахстанском уголовном процессе // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2020. – № 2 (60). – С. 93-100.

15. Ким К.В. Совершенствование уголовно-процессуальной регламентации доказывания // Вестник Карагандинского государственного университета. Серия «Право». – 2010. – №4 (60). – С. 75-82.

16. Ким К.В. Предоставление предметов и документов как самостоятельное следственное действие // Проблемы разработки криминологических основ уголовного права: исторический и современный аспекты: материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 90-летию доктора юридических наук, профессора У.С. Жекебаева (3 марта 2017 г.): сборник научных статей. Астана, 2017. С. 114-118.

REFERENCES

1. Pastuhov P.S. Modernizacija ugolovno-processual'nogo dokazyvanija v uslovijah informacionnogo obshhestva. Avtoref. diss. ... dokt. jurid. nauk: 12.00.09. M., 2015. – 65 s.

2. Osnovy teorii elektronnyh dokazatel'stv. Monografiya / Pod redakciej doktora yuridicheskih nauk S.V. Zueva. M.: «YUrlitinform», 2019. – 400 s.

3. Amel'kov N.S. Okazanie kvalificirovannoj yuridicheskoj pomoshchi zayavitelyu v ugolovnom sudoproizvodstve // Aktual'nye problemy rossijskogo prava. – 2014. – №3 (40). – S. 469-474.

4. CHabukiani O.A. Poluchenie ob"yasneniya v hode pervonachal'noj proverki soobshchenij o prestuplenii // Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta MVD Rossii. – 2013. – № 3 (59). – S. 75-81.

5. Kleshchina E.N., Kondrat I.N., SHarov D.V. Ohrana prav poterpevshego v ugolovnom sudoproizvodstve: teoreticheskie, pravovye i pravoprimenitel'nye problemy. Monografiya. M.: «YUrlitinform», 2015. – 224 s.

6. Kaznachej I.V., Nazarov S.M. Fantomy ugolovnogo sudoproizvodstva – zayavitel' i ochevidec kak uchastniki proverki soobshcheniya o prestuplenii // Vestnik Ural'skogo yuridicheskogo instituta MVD Rossii. – 2018. – № 2. – S. 21-26.

7. Nguen Van Tien. Vozmeshchenie vreda v ugolovnom sudoproizvodstve V'etnama. Monografiya / Pod red. P.V. Fadeeva, M.: «YUrlitinform». 2019. – 184 s.

8. Mihajlovskaya O.V. Zayavitel' kak uchastnik ugolovnogo sudoproizvodstva // Vestnik Krasnodarskogo yuridicheskogo universiteta MVD Rossii. – 2020. – № 4 (50). – S. 64-67.

9. CHerkasova YU.A. Processual'nye garantii zayavitelya kak uchastnika ugolovnogo sudoproizvodstva s neopredelennym ugolovno-processual'nym statusom // Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii. – 2021. – № 3. – S. 197-200.

10. Mironova A.V. Zayavitel' i ochevidec kak uchastniki ugolovnogo sudoproizvodstva s neopredelennym processual'nym statusom // Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii. – 2015. – № 9. – S. 84-88.

11. Ovsyannikov I.V. Problemy nachal'nogo etapa dosudebnogo proizvodstva. Monografiya. M.: «YUrlitinform», 2020. – 184 s.

12. Kurs ugolovnogo processa / Pod red. d.yu.n., prof. L.V. Golovko. 2-e izd., ispr. M.: Statut, 2017. – 1280 s.

13. Fink D.A. Uchastie zayavitelya v dokazyvanii (na primere ugolovnyh pravonarushenij protiv zhenshchin) [Elektronnyj resurs] // Rezhim dostupa: URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=47207107 (data obrashcheniya: 17.08.2022 g.).

14. Ahpanov A.N., Adilov S.A., Han A.L. Problemy tolkovaniya norm dokazatel'stvennogo prava v kazahstanskom ugolovnom processe // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan. – 2020. – № 2 (60). – S. 93-100.

15. Kim K.V. Sovershenstvovanie ugolovno-processual'noj reglamentacii dokazyvaniya // Vestnik Karagandinskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya «Pravo». – 2010. – №4 (60). – S. 75-82.

16. Kim K.V. Predostavlenie predmetov i dokumentov kak samostoyatel'noe sledstvennoe dejstvie // Problemy razrabotki kriminologicheskih osnov ugolovnogo prava: istoricheskij i sovremennyj aspekty: materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii, posvyashchennoj 90-letiyu doktora yuridicheskih nauk, professora U.S. ZHekebaeva (3 marta 2017 g.): sbornik nauchnyh statej. Astana, 2017. S. 114-118.

УДК 343.2

МОНИТОРИНГ ПРАКТИКИ ПРИМЕНЕНИЯ НЕКОТОРЫХ НОРМ УГОЛОВНОГО КОДЕКСА ОБ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА УГОЛОВНЫЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ В СФЕРЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Рахметов Саттар Муканович
Доктор юридических наук, профессор, главный научный сотрудник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан; Республика Казахстан, г. Астана; e-mail: rasattar@mail.ru

Аннотация. *Предупреждение уголовных правонарушении, согласно ст. 2 Уголовного кодекса Республики Казахстан, является одной из основных задач уголовного законодательства. Достижение этой задачи зависит от ряда факторов, в том числе от правильной организации работы правоохранительных органов, от состояния уголовного законодательства и практики его применения. Все это охватывается понятием уголовной политики. В настоящее время в связи с мировым экономическим кризисом, который распространился на экономику нашей страны, общественная опасность уголовных правонарушений в сфере экономической деятельности возросла. Известно, что указанные уголовные правонарушения подрывают экономическую безопасность страны. Поэтому в ст. 6 Закона Республики Казахстан от 6 января 2012 года «О национальной безопасности Республики Казахстан» в качестве угроз национальной безопасности указываются нанесение ущерба экономической безопасности государства, неконтролируемый вывоз капитала и товаров за пределы страны, рост теневой экономики, снижение устойчивости финансовой системы.*

В связи с этим возникает необходимость укрепления экономической безопасности нашей страны, в том числе путем повышения эффективности противодействия уголовным правонарушениям в сфере экономической деятельности.

В статье рассматриваются некоторые причины совершения уголовных правонарушений в сфере экономической деятельности, а также меры борьбы с ними. Имеются предложения по совершенствованию норм уголовного законодательства, предусматривающих ответственность за совершение уголовных правонарушений в сфере экономической деятельности. Указаны недостатки правоприменительной практики и пути их устранения.

В работе использованы статистические данные о преступности, автором дается сравнительный анализ уголовного законодательства некоторых зарубежных стран.

Ключевые слова: *Уголовный кодекс Республики Казахстан, уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности, уголовная политика, совершенствование уголовного законодательства, совершенствование правоприменительной практики.*

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТ САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР ҮШІН ЖАУАПКЕРШІЛІК ТУРАЛЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ КОДЕКСТІҢ КЕЙБІР НОРМАЛАРЫН ҚОЛДАНУ ПРАКТИКАСЫНЫҢ МОНИТОРИНГІ

Саттар Мұқанұлы Рахметов
Заң ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының бас ғылыми қызметкері; Қазақстан Республикасы, Астана қ., e-mail: rasattar@mail.ru

Аннотация. *Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 2-бабына сәйкес қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу қылмыстық заңнаманың негізгі міндеттерінің бірі болып табылады. Бұл міндетке қол жеткізу бірқатар факторларға, оның ішінде құқық қорғау органдарының жұмысын дұрыс ұйымдастыруға, қылмыстық заңнаманың жай-күйіне және оны қолдану практикасына байланысты. Мұның бәрі қылмыстық саясат тұжырымдамасымен қамтылған. Қазіргі уақытта біздің еліміздің экономикасына таралған әлемдік экономикалық дағдарысқа байланысты экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың қоғамдық қаупі артты. Аталған қылмыстық құқық бұзушылықтар елдің экономикалық қауіпсіздігіне нұқсан келтіретіні белгілі. Сондықтан өнерде. «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» 2012 жылғы 6 қаңтардағы Қазақстан Республикасы Заңының 6-бабында ұлттық қауіпсіздікке қатер ретінде мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігіне нұқсан келтіру, капитал мен тауарларды елден тысқары жерлерге бақылаусыз әкету, көлеңкелі экономиканың өсуі, қаржы жүйесі тұрақтылығының төмендеуі көрсетіледі.*

Осыған байланысты еліміздің экономикалық қауіпсіздігін нығайту, оның ішінде экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимылдың тиімділігін арттыру арқылы нығайту қажеттілігі туындайды.

Мақалада экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың кейбір себептері, сондай-ақ оларға қарсы күрес шаралары қарастырылады. Экономикалық қызмет саласында қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасағаны үшін жауаптылықты көздейтін қылмыстық заңнама нормаларын жетілдіру бойынша ұсыныстар бар. Құқық қолдану практикасының кемшіліктері және оларды жою жолдары көрсетілген.

Жұмыста қылмыс туралы статистикалық мәліметтер қолданылады, автор кейбір шет елдердің қылмыстық заңнамасына салыстырмалы талдау жасайды.

Түйін сөздер: *Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі, экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар, қылмыстық саясат, қылмыстық заңнаманы жетілдіру, құқық қолдану практикасын жетілдіру.*

MONITORING OF THE PRACTICE OF APPLYING CERTAIN NORMS OF THE CRIMINAL CODE ON LIABILITY FOR CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF ECONOMIC ACTIVITY

Rakhmetov Sattar Mukanovich
Doctor of Law, Professor, Chief Researcher of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan;
Republic of Kazakhstan, Astana; e-mail: rasattar@mail.ru

Abstract. *Prevention of criminal offenses, according to Article 2 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, is one of the main tasks of criminal legislation. The achievement of this task depends on a number of factors, including the proper organization of the work of law enforcement agencies, the state of criminal legislation and the practice of its application. All this is covered by the concept of criminal policy. Currently, due to the global economic crisis that has spread to the economy of our country, the public danger of criminal offenses in the field of economic activity has increased. It is known that these criminal offenses undermine the economic security of the country. Therefore, in art. 6 of the Law of the Republic of Kazakhstan dated January 6, 2012 «On National Security of the Republic of Kazakhstan», as threats to national security, damage to the economic security of the state, uncontrolled export of capital and goods outside the country, the growth of the shadow economy, a decrease in the stability of the financial system are indicated.*

In this regard, there is a need to strengthen the economic security of our country, including by increasing the effectiveness of countering criminal offenses in the field of economic activity.

The article discusses some of the reasons for committing criminal offenses in the field of economic activity, as well as measures to combat them. There are proposals to improve the norms

of criminal legislation providing for liability for committing criminal offenses in the field of economic activity. The shortcomings of law enforcement practice and ways to eliminate them are indicated.

The paper uses statistical data on crime, the author gives a comparative analysis of the criminal legislation of some foreign countries.

Keywords: *The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, criminal offenses in the sphere of economic activity, criminal policy, improvement of criminal legislation, improvement of law enforcement practice.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_124

Введение

Одной из задач уголовного законодательства, согласно ст. 2 Уголовного кодекса Республики Казахстан 2014 года (далее-УК) [1], является предупреждение уголовных правонарушении. Достижение предупредительной функции уголовного законодательства зависит от ряда факторов, в том числе от правильной организации работы правоохранительных органов, от состояния уголовного законодательства и практики его применения. Все это охватывается понятием уголовной политики, от которой зависит эффективность противодействия уголовным правонарушениям [1, с. 297].

Опасность уголовных правонарушений в сфере экономической деятельности заключается в их способности подрывать экономическую безопасность нашей страны. В настоящее время общественная опасность указанных уголовных правонарушений возрастает в связи со сложной международной обстановкой, нарастающим мировым экономическим кризисом. Недаром в ст. 6 Закона Республики Казахстан от 6 января 2012 года «О национальной безопасности Республики Казахстан» в числе угроз национальной безопасности указываются нанесение ущерба экономической безопасности государства, неконтролируемый вывоз капитала и товаров за пределы страны, рост теневой экономики, снижение устойчивости финансовой системы[2].

Введение

Уголовная политика Республики Казахстан в части противодействия уголовным правонарушениям в сфере экономической деятельности отличается проявлением особого гуманизма к лицам, совершающим эти правонарушения. Мониторинг норм УК, предусматривающих ответственность за указанные уголовные правонарушения, позволяет прийти к выводу о том, что они в нынешнем состоянии не могут обеспечить успешную борьбу с уголовными правонарушениями в сфере экономической деятельности.

Материалы и методы

Основными материалами для проведенного исследования явились труды известных российских и казахстанских ученых. Правовой основой исследования стали: действующие Уголовный кодекс Республики Казахстан, иные законодательные акты Республики Казахстан, а также статистические данные о преступности. При подготовке публикации были использованы общенаучные и частно-научные методы исследования, а также методы сравнительно-правового исследования.

Результаты и обсуждение

В нашей стране не уделяется достаточного внимания уголовной политике, в том числе политике по противодействию уголовным правонарушениям в сфере экономической деятельности. Этим можно объяснить наличие серьезных недостатков по борьбе с указанными уголовными правонарушениями.

Государство уделяет огромное внимание развитию предпринимательства [2, с. 32]. На эти цели выделяются огромные денежные средства из бюджета страны, объявлен мораторий на проверку предпринимательской деятельности, декриминализирован ряд деяний в этой сфере, предусмотрено большое количество мер, направленных смягчение или освобождение от уголовной ответственности лиц, совершивших уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности. Все это привело к ухудшению криминогенной обстановки, к росту общественно опасных деяний в указанной сфере: к многократному увеличению оттока капи-

[1] *Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК// https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226*

[2] *Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года «О национальной безопасности Республики Казахстан».*

тала за пределы страны, легализации имущества, добытого преступным путем, увеличению количества финансовых пирамид, росту теневой экономики, массовому уклонению от налогов, недополучению многомиллиардных таможенных пошлин и иных поступлений в бюджет[3].

Одной из причин случившегося является нестабильность законодательства по регулированию порядка формирования, подчиненности и деятельности органа, который должен координировать деятельность по противодействию уголовным правонарушениям в сфере экономической деятельности.

В июне 1994 года было создано Агентство Республики Казахстан по борьбе с экономической и коррупционной преступностью (финансовая полиция), которое в течение нескольких десятилетий довольно успешно функционировало: выявляло, раскрыло и расследовало немало громких дел, по которым виновные лица, в том числе ряд высокопоставленных чиновников были осуждены. Этот орган стал представлять угрозу для некоторых чиновников, действия которых рассматривались как основание для возбуждения новых уголовных дел. Поэтому эти чиновники убедили бывшего президента нашей страны ликвидировать набирающий силу государственный орган и 6 августа 2014 года Агентство Республики Казахстан по борьбе с экономической и коррупционной преступностью было распущено после 20 лет своей успешной деятельности. Вместо этого органа были созданы два органа: Агентство по противодействию коррупции и Служба экономических расследований при Министерстве финансов Республики Казахстан. С тех пор происходила неоднократная реорганизация Службы экономических расследований - органа, который должен был заниматься выявлением и расследованием уголовных правонарушений в сфере экономической деятельности, бороться с теневой экономикой.

С 2015 года эффективность борьбы с уголовными правонарушениями в сфере экономической деятельности существенно снизилась в связи со снижением эффективности работы Службы экономических расследований. О недостаточно эффективной работе этого органа можно судить по следующим статистическим данным Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан. Например, если в предыдущие годы в производстве органов службы экономических расследований находилось от 5859 (в 2012 году)[4] до 6952 уголовных дел (в 2001 году)[5], то в 2017 году этот государственный правоохранительный орган в масштабе всей страны занимался досудебным расследованием всего лишь 527 уголовных дел[6], а в 2019 году – 243 дел по уголовным правонарушениям в сфере экономической деятельности[7]. То есть в отдельные годы нагрузка на этот орган упала в 15-20 раз по сравнению с показателями 2001 года.

В настоящее время большинство уголовных дел не доходит до суда, потому что прекращают их как органы досудебного расследования, так и прокурор. Даже после поступления в суд прекращается немало уголовных дел. Из находившихся в производстве в 2015 году уголовных дел по 8857 уголовным правонарушениям в сфере экономической деятельности окочено расследование по 2289 правонарушениям, направлены в суд уголовные дела по 1914 правонарушениям, прекращены уголовные дела по нереабилитирующим основаниям по 375 правонарушениям, по реабилитирующим

[3] *Токаев обеспокоен снижением налоговых поступлений в бюджет. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://ru.sputnik.kz/20220121/Tokaev-prizval-biznes-byt-neterpimymi-k-mutnym-partneram-19191881.html. Дата обращения: 10.06.2022 г.*

[4] *Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Форма отчета 1-М. Статистический отчет о зарегистрированных преступлениях и результатах деятельности органов уголовного преследования за 12 месяцев 2012 года.*

[5] *Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Форма отчета 1-М. Статистический отчет о зарегистрированных преступлениях и результатах деятельности органов уголовного преследования за 12 месяцев 2001 года.*

[6] *Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Форма отчета 1-М. Статистический отчет о зарегистрированных преступлениях и результатах деятельности органов уголовного преследования за 12 месяцев 2017 года.*

[7] *Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Форма отчета 1-М. Статистический отчет о зарегистрированных преступлениях и результатах деятельности органов уголовного преследования за 12 месяцев 2019 года.*

основаниям по 3633 правонарушениям[8]. Осуждено всего лишь 161 человек[9], то есть один из 55 совершивших уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности.

Из уголовных дел по 1707 уголовным правонарушениям в сфере экономической деятельности, по которым досудебное расследование производилось органами службы экономических расследовании в 2021 году, направлены в суд уголовные дела по 872 уголовным правонарушениям, то есть меньше, чем по половине находившихся в производстве[10]. Осуждено 332 человека[11], то есть один из 5 совершивших уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности.

Такая практика применения уголовного законодательства негативно влияет на достижение указанной выше цели уголовного законодательства. Здесь будет уместным привести мнение авторов «Еще раз об экономическом подходе к изучению преступности», которые, ссылаясь на экономическую теорию преступности лауреата Нобелевской премии американского Г.Беккера, пишут, что «если человек что-то делает, значит, ему выгодно делать это. Он «взвешивает», сколько ему принесет жизнь добропорядочного гражданина, а сколько – преступление. Если выгоды от преступления перевешивают, то появляется реальная возможность стать преступником». «Чтобы заставить человека, задумавшего совершить преступление, отказаться от его намерений, нужно увеличить вероятность того, что он будет пойман, либо увеличить наказание, которое он понесет. И то, и другое снизит ожидаемую полезность от совершения преступления – значит, потенциальный правонарушитель скорее откажется от своего намерения» [3, с. 40-41].

Следует также отметить, чтобы потенциальный правонарушитель отказался от своего намерения совершить уголовное правонарушение, необходимо также свести к минимуму возможность ухода от ответственности в случае совершения правонарушения. Лица, совершающие уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности, в настоящее время имеют широкие возможности ухода от ответственности и наказания.

Результаты

Довольно низкий показатель работы Службы экономических расследований можно объяснить разными причинами, в том числе частыми изменениями в задачах, которые ставились перед органом, в структуре, которая периодически менялась и передачей этого органа под руководство Министерства финансов. Успешное руководство данным правоохранительным органом, играющим важную роль в противодействии одному из опасных видов преступности – уголовным правонарушениям в сфере экономической деятельности, не могло обеспечить Министерство финансов. Правоохранительные органы, куда относилась Служба экономических расследований, имеют специфику своей деятельности. Поэтому было неправильным решение о передаче ее в подчинение Министерства финансов.

В соответствии с Указом Президента Республики Казахстан от 28 января 2021 года вместо Службы экономических расследований образовано Агентство Республики Казахстан по финансовому мониторингу – государственный орган, непосредственно подчиненный и подотчетный Президенту Республики Казахстан, с передачей ему функций и полномочий Министерства финансов Республики Казахстан в сфере противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма, а также по предупреждению, выявлению, пресечению, раскрытию и расследованию экономических и финансовых преступлений и правонарушений[12].

Это, без сомнения, привело к повышению эффективности борьбы с уголовными

[8] *Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Форма №10. Форма отчета 1-М. Статистический отчет о зарегистрированных преступлениях и результатах деятельности органов уголовного преследования за 12 месяцев 2015 года.*

[9] *Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Форма №10. О числе лиц, в отношении которых вынесены судебные акты (за 12 месяцев 2015 года).*

[10] *Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Форма отчета № 1-М. Статистический отчет о зарегистрированных преступлениях и результатах деятельности органов уголовного преследования за 12 месяцев 2021 года.*

[11] *Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Форма №10. О числе лиц, в отношении которых вынесены судебные акты (за 12 месяцев 2021 года).*

[12] *В Казахстане создано Агентство по финансовому мониторингу. Эл. ресурс: https://eurasiangroup.org/ru/kazakhstan-establishes-financial-monitoring-agency. Дата обращения: 10.05.2022 г. Уровень «теневой» экономики в Казахстане снизился до 20 процентов. Эл. ресурс:*

правонарушениями в сфере экономической деятельности. Проведенные преобразования в системе правоохранительных органов сказались на результатах деятельности нового органа по противодействию уголовным правонарушениям в сфере экономической деятельности. За 8 месяцев 2021 года выявлено 1 508 экономических правонарушений, 803 из которых носят тяжкий и особо тяжкий характер. Пресечена деятельность 36 организованных преступных групп. Ликвидировано 26 подпольных цехов по производству алкогольной продукции, 224 нелегальных игорных заведения[13].

За истекший период текущего года (с января по апрель 2022 года) выявлено 727 экономических правонарушений и возмещен ущерб на 67 млрд тенге. В 3 раза сокращены сроки расследования, на треть – количество прекращенных по реабилитирующим основаниям дел[14].

Обсуждение

Недостатки законодательного регулирования ответственности за уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности можно показать на примере норм УК, предусматривающих ответственность за совершение действий по выписке счета-фактуры без фактического выполнения работ, оказания услуг, отгрузки товаров (ст. 216 УК) и создание и руководство финансовой (инвестиционной) пирамидой (ст. 217 УК). Статистические данные Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан свидетельствуют о недостаточно высокой эффективности использования уголовно-правовых мер в противодействии указанным преступлениям. Например, в 2013 году в производстве органов досудебного расследования по ст. 192-1 Уголовного кодекса Республики Казахстан 1997 года (Совершение субъектом частного предпринимательства сделки (сделок) без намерения осуществлять предпринимательскую деятельность) находилось 190 уголовных дел[15]. Осуждено по ним 30 человек[16], то есть по одному из 6,3 дел, находившихся в производстве. В 2015 году в производстве органов досудебного расследования по ст. 216 УК (Совершение действий по выписке счета-фактуры без фактического выполнения работ, оказания услуг, отгрузки товаров**)** находилось 357 уголовных дел[17]. Осуждено по ним 16 человек[18], то есть по одному из 22,3 дел, находившихся в производстве. В 2016 году в производстве органов досудебного расследования по указанной статье УК находилось 571 уголовное дело[19], но никто не был осужден[20]. В 2021 году в производстве органов досудебного расследования по указанной статье УК находилось 607 уголовных дел[21], по ним осуждено 138 человек[22], то есть по одному из 4,4 дел, находившихся в производстве.

Не лучшим образом сложилась правоприменительная практика по ст. 217 УК.

---

[13] *Уровень «теневой» экономики в Казахстане снизился до 20 процентов. Эл. ресурс: https://www.aa.com.tr/ru/%D0%BC%D0%B8%D1%80/%D1%83%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%8C-%D1%82%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%B9-%D1%8D%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B8-%D0%B2-%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B5-%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D0%BB%D1%81%D1%8F-%D0%B4%D0%BE-20-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%B2/2369689. Дата обращения: 10.05.2022 г.*

[14] *С начала года выявлено 727 экономических правонарушений. Эл. ресурс: https://kapital.kz/economic/105622/s-nachala-goda-vyyavleno-727-ekonomicheskikh-pravonarusheniy.html. Дата обращения: 10.05.2022 г.*

[15] *Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Форма отчета № 1-М. Статистический отчет о зарегистрированных преступлениях и результатах деятельности органов уголовного преследования за 12 месяцев 2013 года.*

[16] *Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Форма №10. О числе лиц, в отношении которых вынесены судебные акты (за 12 месяцев 2013 года).*

[17] *Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Форма отчета № 1-М. Статистический отчет о зарегистрированных преступлениях и результатах деятельности органов уголовного преследования за 12 месяцев 2015 года.*

[18] *Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Форма №10. О числе лиц, в отношении которых вынесены судебные акты (за 12 месяцев 2015 года).*

[19] *Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Форма отчета № 1-М. Статистический отчет о зарегистрированных преступлениях и результатах деятельности органов уголовного преследования за 12 месяцев 2016 года.*

[20] *Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Форма №10. О числе лиц, в отношении которых вынесены судебные акты (за 12 месяцев 2016 года).*

[21] *Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Форма отчета № 1-М. Статистический отчет о зарегистрированных преступлениях и результатах деятельности органов уголовного преследования за 12 месяцев 2021 года.*

[22] *Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Форма №10. О числе лиц, в отношении которых вынесены судебные акты (за 12 месяцев 2021 года).*

В 2015 году по данной статье в производстве органов досудебного расследования находилось 9 уголовных дел[23], по которым осужден 1 человек[24], то есть по одному из 9 дел, находившихся в производстве; в 2016 году в производстве находилось 360 уголовных дел[25], по которым никто не был осужден[26]; в 2017 году в производстве находилось 415 уголовных дел[27], по которым были осуждены 10 человек[28], то есть по одному из 41,5 дел, находившихся в производстве; в 2021 году в производстве находилось 353 уголовных дел[29], по которым были осуждены 38 человек[30], то есть по одному из 9,3 дел, находившихся в производстве.

Из приведенных данных видно, что немногие из числа лиц, совершивших рассматриваемые преступления, осуждаются. Это свидетельствует о недостатках правоприменительной практики, которая не обеспечивает уголовно-правовое противодействие рассматриваемым преступлениям. Усилия правоохранительных органов по выявлению, раскрытию и досудебному расследованию указанных преступлений в большинстве случаев оказываются напрасными, соответственно немалые затраты из бюджета страны на досудебное расследование оказываются бесполезными, так как нарушается один из важных принципов уголовного права – принцип неотвратимости ответственности и наказания.

Известно, что в юридической литературе по поводу этого принципа существуют разные мнения. Одни ученые считают, что не следует выделять этот принцип отдельно, он охватывается принципом законности [4, с. 243; 5, с. 8]. Более предпочтительным считаем мнение другой группы ученых, которые считают, что принцип неотвратимости ответственности и наказания в уголовном праве играет важную роль в противодействии преступности и должен рассматриваться самостоятельно [6, с. 14; 7, с. 96].

Сравнение состава преступления, ответственность за которое предусмотрена в статье 216 УК, с составом мошенничества, свидетельствует о наличии следующих сходств: лицо, совершающее мошенничество или действия по выписке счета-фактуры без фактического выполнения работ, оказания услуг, отгрузки товаров использует обман, действует с корыстной целью и причиняет имущественный ущерб физическому лицу, организации или государству. То есть по этим признакам указанные составы преступлений совпадают. Еще больше сходств имеется между созданием и руководством финансовой (инвестиционной) пирамидой и мошенничеством. Не зря действия лица, совершившего данное преступление, правоприменительными органами первоначально квалифицируется как мошенничество [8, с. 91]. Такое мнение высказывалось и некоторыми другими российскими учеными [9, с. 73].

Следует отметить, что указанные выше два преступления в сфере экономической деятельности более опасны, чем мошенничество. Их повышенная опасность заключается в том, что они способны причинить ущерб гораздо большему количеству потерпевших, чем при мошенничестве. Но условия наступления уголовной ответственности по указанным статьям УК совершенно разные. Например, лицо привлекается к ответственности за мошенничество по части 1 или части 2 ст. 190 УК (при отсутствии признаков крупного размера), если похищено имущество, принадлежащее физическому

---

[23] Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Форма отчета № 1-М. Статистический отчет о зарегистрированных преступлениях и результатах деятельности органов уголовного преследования за 12 месяцев 2015 года.

[24] Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Форма №10. О числе лиц, в отношении которых вынесены судебные акты (за 12 месяцев 2015 года).

[25] Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Форма отчета № 1-М. Статистический отчет о зарегистрированных преступлениях и результатах деятельности органов уголовного преследования за 12 месяцев 2016 года.

[26] Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Форма №10. О числе лиц, в отношении которых вынесены судебные акты (за 12 месяцев 2016 года).

[27] Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Форма отчета № 1-М. Статистический отчет о зарегистрированных преступлениях и результатах деятельности органов уголовного преследования за 12 месяцев 2017 года.

28 Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Форма №10. О числе лиц, в отношении которых вынесены судебные акты (за 12 месяцев 2017 года).

[29] Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Форма отчета № 1-М. Статистический отчет о зарегистрированных преступлениях и результатах деятельности органов уголовного преследования за 12 месяцев 2021 года.

[30] Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. Форма №10. О числе лиц, в отношении которых вынесены судебные акты (за 12 месяцев 2021 года).

лицу, в размере от двух (3063 Х 2=6126 тенге) до пятисот месячных расчетных показателей (3063Х500=1 млн. 531500 тенге) или имущество организации на сумму в пределах от десяти (3063 Х 10=30630 тенге) (до пятисот месячных расчетных показателей (3063 Х 500=1 млн. 531500 тенге).

По ст. 216 УК наступает ответственность за совершение субъектом частного предпринимательства действий по выписке счета-фактуры без фактического выполнения работ, оказания услуг, отгрузки товаров с целью извлечения имущественной выгоды, причинивших крупный ущерб гражданину, организации или государству. Согласно пункту 38) ст. 3 УК применительно к ст. 216 УК ущерб, причиненный гражданину, признается крупным на сумму свыше двух тысяч месячных расчетных показателей (3063 х 2000 = 6 млн. 126 тыс. тенге) до пяти тысяч месячных расчетных показателей (3063 х 5000 = 15 млн. 315 тыс. тенге), либо ущерб, причиненный организации или государству на сумму свыше двадцати тысяч месячных расчетных показателей (3063 Х 20 000 = 61 млн. 260 тыс. тенге) до пятидесяти тысяч месячных расчетных показателей (3063 Х 50 000 = 153 млн. 150 тыс. тенге).

Таким образом, порог наступления уголовной ответственности за похищение имущества физического лица путем мошенничества установлен в одну тысячу раз ниже, чем для привлечения к уголовной ответственности за совершение преступления, предусмотренного ст. 216 УК (6126 тенге и 6 млн. 126 тыс. тенге). Порог наступления уголовной ответственности за похищение имущества организации путем мошенничества установлен в две тысячи раз ниже, чем для привлечения к уголовной ответственности за совершение преступления, предусмотренного ст. 216 УК (30630 тенге и 61 млн. 260 тыс. тенге).

Для гармонизации норм уголовного законодательства следует исключить такую большую разницу и приблизить нижний и верхний пределы наступления уголовной ответственности по сходным по характеру и степени общественной опасности преступлениям, к которым можно отнести преступление, ответственность за которое предусмотрена ст. 190 УК (Мошенничество) и преступление, ответственность за которое предусмотрена ст. 216 (Совершение действий по выписке счета-фактуры без фактического выполнения работ, оказания услуг, отгрузки товаров).

Повышенная опасность преступления, ответственность за которое предусмотрена в ст. 217 УК, связана с количеством жертв и размером причиняемого этим преступлением ущерба. Со слов начальника следственного департамента МВД РК, число пострадавших от действий финансовых пирамид в Казахстане с начала 2021 года до марта 2022 года превысило 31 тыс. человек, а сумма ущерба составила более 54 млрд тенге[31](по курсу на май 2022 года S125581395).

Согласно примечанию к ст. 217 УК, лицо, кроме организатора финансовой (инвестиционной) пирамиды, добровольно заявившее о пособничестве созданию финансовой (инвестиционной) пирамиды или руководстве ею или ее структурным подразделением, а также активно способствовавшее раскрытию или пресечению ее деятельности, подлежит освобождению от уголовной ответственности, если в его действиях не содержится состава иного преступления. Следует отметить, что в ст. 172.2. УК Российской Федерации и других зарубежных стран такого примечания нет.

Заключение

Из материалов резонансных дел мы знаем, что у организаторов финансовой пирамиды и руководителей ее структурным подразделением к моменту их разоблачения и осуждения не оказывается средств для возмещения причиненного потерпевшим ущерба. В случае освобождения финансового мошенника от уголовной ответственности, без сомнения, ущерб, причиненный потерпевшим, останется не возмещенным. Финансовый мошенник может скрыться, уехав за пределы нашей страны. В примечании к ст. 217 УК ничего не говорится о необходимости возмещения ущерба, причиненного потерпевшим, как условии освобождения от уголовной ответственности. Наличие такого примечания, позволяющего уйти от ответственности за столь опасное преступление, может вызвать социальную напряженность, так как число жертв финансовых пирамид с каждым годом растет. Благодаря этому примечанию финансовые мошенники, обманувшие десятки тысяч граждан, могут избежать ответственности. Это подтверждается при-

[31] *Ущерб от финансовых пирамид превысил 54 млрд тенге – МВД. Эл. ресурс: https://vlast.kz/novosti/48530-userb-ot-finansovyh-piramid-prevysil-54-mlrd-tenge-mvd.html. Дата обращения: 16.05.2022 г.*

веденными выше статистическими данными: в 2017 году осужден только один человек по 415 уголовным делам, возбужденным по ст. 217 УК. В некоторые годы этот показатель был еще хуже: по находившимся в 2016 году в производстве органов досудебного расследования 360 уголовным делам в суд было направлено всего лишь 3 уголовных дела, но никто не был осужден. Таким образом, наличие в указанной статье примечания играет негативную роль. Поэтому следует исключить примечание из ст. 217 УК.

С учетом повышенной опасности данного преступления, возможности причинения ущерба большому числу потерпевших по примеру УК некоторых зарубежных стран следует усилить ответственность и наказание за его совершение [10, с. 77-79]. Например, в Германии предусмотрено пожизненное лишение свободы для организаторов инвестиционной пирамиды. Закон запрещает «вербовать» участников в структуры, где доход формируется за счет взносов других участников, и предусматривает наказание в виде лишения свободы на срок до двух лет или штрафа. Предусмотрено наказание и за попытку создать такую структуру. В Китае наказание следует только за организацию финансовой пирамиды и руководство ею, а срок заключения в тюрьме может варьироваться от трех до десяти лет, не исключена также смертная казнь [11, с. 60].

Кроме того, представляется не совсем удачной диспозиция ст. 217 УК. В связи с этим предлагаем следующую редакцию абзаца 1 части 1 ст. 217 УК: «1. Создание финансовой (инвестиционной) пирамиды, то есть организация деятельности по извлечению дохода (имущественной выгоды) от привлечения денег или иного имущества либо права на него физических и (или) юридических лиц, а равно руководство финансовой (инвестиционной) пирамидой или ее структурным подразделением, - ».

Статью 3 УК предлагаем дополнить определением финансовой пирамиды в следующей редакции: «Финансовая (инвестиционная) пирамида – организация, созданная по извлечению дохода (имущественной выгоды) от привлечения денег или иного имущества либо права на него физических и (или) юридических лиц без использования привлеченных средств (полностью или частично) на предпринимательскую деятельность, обеспечивающую принятые обязательства, путем создания видимой привлекательности денежных вложений в такую пирамиду с обещанием высокой доходности без приложения каких-либо усилий, несмотря на то, что такую доходность невозможно поддерживать длительное время, а погашение обязательств пирамиды перед всеми ее участниками становится заведомо невыполнимым».

Большую роль в функционировании финансовой пирамиды играет реклама, содержание которой не соответствует реальной действительности. Она способствует привлечению к пирамиде большого количества жертв. В статье 198 УК Республики Казахстан 1997 года предусматривалась ответственность за заведомо ложную рекламу. В момент принятия действующего УК эта статья была декриминализирована.

Законом Республики Казахстан от 12 июля 2022 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия деятельности финансовых (инвестиционных) пирамид» Уголовный кодекс РК дополнен статьей 217-1, предусматривающей ответственность за рекламу финансовой (инвестиционной) пирамиды

Недостаток данной статьи УК заключается в том, что указанная статья УК охватывает узкий круг деяний: рекламу финансовой (инвестиционной) пирамиды. По ст. 217-1 УК нельзя привлекать к ответственности, например, за заведомо ложную рекламу услуг мошенника. В нашей стране пострадали сотни тысяч человек, обманутых мошенниками с помощью ложной рекламы при реализации недоброкачественных товаров, например, фальсифицированных лекарственных средств. Кроме того, в ст. 217-1 УК не указано, что предметом преступления является не просто реклама, а ложная реклама. Реклама любой организации, в том числе финансовой (инвестиционной) пирамиды, в которой не содержится ложная информация, не должна квалифицироваться по данной статье УК, так как в таких действиях будет отсутствовать признак общественной опасности. Поэтому в ст. 217-1 следовало предусмотреть ответственность за заведомо ложную рекламу.

С учетом опасности ложной рекламы не только финансовой (инвестиционной) пирамиды, но и при реализации других товаров и услуг, следует установить уголовную ответственность за заведомо ложную рекламу. Поэтому название и содержание ст. 217-1 предлагаем в следующей редакции:

«Статья 217-1. Заведомо ложная реклама

Использование рекламодателем в рекламе заведомо ложной информации относительно товаров, работ или услуг, а также их производителей, исполнителей или продавцов, а также запрещенная реклама, повлекшие вовлечение в нее двух и более лиц и причинившие крупный ущерб или совершенные в крупных размерах, -

наказываются штрафом в размере до двух тысяч месячных расчетных показателей, либо привлечением к общественным работам на срок до шестисот часов, либо ограничением свободы на срок до двух лет, либо лишением свободы на тот же срок.

2. Деяния, предусмотренные частью первой настоящей статьи, совершенные:

1) неоднократно;

2) группой лиц по предварительному сговору;

3) в отношении товаров и услуг, опасных для жизни и здоровья человека;

4) в отношении товаров и услуг для несовершеннолетних;

5) лицом с использованием своего служебного положения;

6) ложная реклама финансовых (инвестиционных) пирамид, –

наказывается штрафом в размере от двух до трех тысяч месячных расчетных показателей, либо привлечением к общественным работам на срок до восьмисот часов, либо ограничением свободы на срок от двух до трех лет, либо лишением свободы на тот же срок.».

Определение запрещенной рекламы дано в Законе Республики Казахстан от 19 декабря 2003 года «О рекламе».

Статьи 217-1 УК в предложенной редакции будет способствовать более эффективному противодействию целого ряда уголовных правонарушении, в том числе создания, руководства финансовой (инвестиционной) пирамидой, а равно руководство ее структурным подразделением.

ЛИТЕРАТУРА

1. Пинкевич Т.В. Особенности российской уголовной политики: структура и состояние // Вестник Нижегородской академии МВД России, 2016, № 3 (35). - С. 295-298.

2. Щербаков В.Ф. Уголовная политика Республики Казахстан в области противодействия преступности в сфере экономики // Законодательство и экономика, 2004, N 3.

3. Рысмагамбетова Г.М., Лакбаев К.С., Манапов К.Б. Еще раз об экономическом подходе к изучению преступности // Вестник Института законодательства. - 2016. - №3. - С. 39-46.

4. Энциклопедия уголовного права. Том 1. Понятие уголовного права. –СПб., 2005. - 792 с.

5. Малаш Т.А. Принцип неотвратимости юридической ответственности: дисс. ... канд. юрид. наук. - М., 1996. - С. 8.

6. Потапкин С.С. Принцип неотвратимости юридической ответственности и проблемы его реализации в правоприменительной практике. Автореф. дисс. Канд. юрид. наук. – Москва, 2009. - С.14.

7. Горелова Г.И. Принцип неотвратимости ответственности в уголовном праве Российской Федерации // «Черные дыры» в Российском законодательстве. - 2006. - N 4. - С. 96.

8. Мошенничество на финансовом рынке: «Финансовые пирамиды»: Информация федерального фонда по защите прав вкладчиков и акционеров. – М., 2016.

9. Белицкий В.Ю. Формирование понятия мошенничеств, совершенных по принципу «финансовых пирамид» // Известия Алтайского государственного университета. – 2010. Т. 1. – № 2. – С. 73-76.

10. Давыдова А.Е. Финансовые пирамиды как вид теневой экономики // Арктика: общество и экономика. – 2011. – № 5. – С. 77-79.

11. Финансовые пирамиды: Монография / [Коллектив авторов]. Под общ. ред. Г.К. Шушиковой. – Косшы: Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, 2022.

REFERENCES

1. Pinkevich T.V. Osobennosti rossijskoj ugolovnoj politiki: struktura i sostojanie // Vestnik Nizhegorodskoj akademii MVD Rossii, 2016, № 3 (35). - S. 295-298.

2. Shherbakov V.F. Ugolovnaja politika Respubliki Kazahstan v oblasti protivodejstvija prestupnosti v sfere jekonomiki // Zakonodatel'stvo i jekonomika, 2004, N 3.

3. Rysmagambetova G.M., Lakbaev K.S., Manapov K.B. Eshhe raz ob jekonomicheskom podhode k izucheniju prestupnosti // Vestnik Instituta zakonodatel'stva. - 2016. - №3. - S. 39-46.

4. Jenciklopedija ugolovnogo prava. Tom 1. Ponjatie ugolovnogo prava. –SPb., 2005. - 792 s.

5. Malash T.A. Princip neotvratimosti juridicheskoj otvetstvennosti: diss. ... kand. jurid. nauk. - M., 1996. - S. 8.

6. Potapkin S.S. Princip neotvratimosti juridicheskoj otvetstvennosti i problemy ego realizacii v pravoprimenitel'noj praktike. Avtoref. diss. Kand. jurid. nauk. – Moskva, 2009. - S.14.

7. Gorelova G.I. Princip neotvratimosti otvetstvennosti v ugolovnom prave Rossijskoj Federacii // "Chernye dyry" v Rossijskom zakonodatel'stve. - 2006. - N 4. - S. 96.

8. Moshennichestvo na finansovom rynke: «Finansovye piramidy»: Informacija federal'nogo fonda po zashhite prav vkladchikov i akcionerov. – M., 2016.

9. Belickij V.Ju. Formirovanie ponjatija moshennichestv, sovershennyh po principu «finansovyh piramid» // Izvestija Altajskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2010. T. 1. – № 2. – S. 73-76.

10. Davydova A.E. Finansovye piramidy kak vid tenevoj jekonomiki // Arktika: obshhestvo i jekonomika. – 2011. – № 5. – S. 77-79.

11. Finansovye piramidy: Monografija / [Kollektiv avtorov]. Pod obshh. red. G.K. Shushikovoj. Kosshy: Akademija pravoohranitel'nyh organov pri General'noj prokurature Respubliki Kazahstan, 2022.

УДК 343.9.01343.41

НЕКОТОРЫЕ КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЕ И УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ СЕКСУАЛЬНОМУ НАСИЛИЮ И ДОМОГАТЕЛЬСТВАМ В СФЕРЕ ТРУДА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Рахимбердин Куат Хажумуханович[1]
Профессор кафедры уголовного права и уголовного процесса НАО «Восточно-Казахстанский университет им. С. Аманжолова», доктор юридических наук, г. Усть-Каменогорск, Республика Казахстан, e- mail: matai71@mail.ru

Гета Максим Ростиславович
Профессор юридического факультета Кемеровского государственного университета, доцент ВАК РФ, г. Новокузнецк, Россия, e-mail: irina2969@yandex.ru

Аннотация. *Предлагаемая читателям статья посвящена отдельным аспектам криминологического и уголовно-правового характера, связанным с противодействием сексуальному насилию и домогательствам, в трудовых (служебных) отношениях в Республике Казахстан. Данная проблема в контексте борьбы с гендерным насилием и дискриминацией, находит отражение в международных правовых актах ООН и в уголовном законодательстве Республики Казахстан. В статье рассматривается социокультурный, духовный и правовой контекст такого общественно-опасного явления как харассмент, обозначающий различные проявления сексуального насилия и домогательств в сфере труда. В статье отмечается тесная связь социально-правовой реальности, сложившейся в современном Казахстане и криминогенных факторов, способствующих сексуальному насилию и домогательствам в различных видах трудовой, служебной деятельности. Придерживаясь сложившегося в юридической науке подхода относительно социально-криминологической обусловленности уголовно-правовых норм, авторы осуществляют обстоятельный анализ уголовно-правового противодействия сексуальному насилию и домогательствам в трудовых отношениях, существующего в законодательстве Республики Казахстан. В статье отмечаются недостатки и несовершенства имеющегося уголовно-правового инструментария, «замыкающегося» по существу, на норму статьи 123 УК РК и обладающей низкой предупредительной эффективностью, особенно выраженной на фоне латентности сексуальных домогательств.*

В связи с этим в статье содержатся оригинальные авторские предложения, относительно совершенствования уголовно-правовых норм об ответственности за сексуальные домогательства в трудовых (служебных) отношениях. В частности, изложен новый вариант редакции статьи 123 УК РК, а также состав уголовного проступка в виде сексуальных домогательств, не связанных с понуждением. Эти рекомендации и предложения заслуживают внимания законодателя и судебной практики. Они являются полезными для развития уголовного права, криминологии, в контексте предупреждения преступлений против половой свободы личности.

Ключевые слова: *сексуальное насилие, домогательство, харассмент, Республика Казахстан, уголовный закон, уголовно-правовое противодействие, наказание, половая свобода, достоинство личности.*

[1] *Автор для корреспонденции*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЕҢБЕК САЛАСЫНДАҒЫ СЕКСУАЛДЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ ПЕН ҚЫСЫМ КӨРСЕТУГЕ ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДЫҢ КЕЙБІР КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Қуат Хажумұханұлы Рахимбердин
С. Аманжолова атындағы Шығыс Қазақстан университетінің қылмыстық құқық және қылмыстық іс жүргізу кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, Қазақстан Республикасы, Өскемен қаласы, e-mail: matai71@mail.ru

Максим Ростиславович Гета
Кемерово мемлекеттік университетінің заң факультетінің профессоры, РФ ЖАК доценті, Новокузнецк, Ресей, E-mail: irina2969@yandex.ru

Аннотация. *Оқырмандарға ұсынылып отырған осы мақала Қазақстан Республикасындағы еңбек (қызметтік) қатынастарындағы сексуалдық зорлық-зомбылық пен қудалауға қарсы іс-қимылға байланысты криминологиялық және қылмыстық-құқықтық сипаттағы жекелеген аспектілерге арналған. Бұл проблема гендерлік зорлық-зомбылық пен кемсітушілікке қарсы күрес тұрғысынан БҰҰ халықаралық құқықтық актілерінде және Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасында көрініс табады. Мақалада еңбек саласындағы жыныстық зорлық-зомбылық пен қудалаудың әртүрлі көріністерін көрсететін қудалау сияқты әлеуметтік қауіпті құбылыстың әлеуметтік-мәдени, рухани және құқықтық контексті қарастырылады. Мақалада қазіргі Қазақстанда қалыптасқан әлеуметтік-құқықтық шындық пен әртүрлі еңбек, қызметтік істерде жыныстық зорлық-зомбылық пен қысымшылыққа ықпал ететін криминогендік факторлардың тығыз байланысы атап өтілген. Заң ғылымында қалыптасқан қылмыстық-құқықтық нормалардың әлеуметтік-криминологиялық шарттылығына қатысты көзқарасты ұстана отырып, авторлар Қазақстан Республикасының заңнамасында қолданыстағы еңбек қатынастарындағы жыныстық зорлық-зомбылық пен қысым көрсетуге қылмыстық-құқықтық қарсы іс-қимылға егжей-тегжейлі талдауды жүзеге асырады. Мақалада ҚР ҚК 123-бабының нормасына «тұйықталатын» және алдын алу тиімділігі төмен, әсіресе нәпсілік қол сұғушылықтың латенттілігі аясында байқалатын қолданыстағы қылмыстық-құқықтық құралдардың кемшіліктері мен осал тұстары атап өтілген.*

Осыған байланысты мақалада еңбек (қызметтік) қатынастардағы жыныстық қудалау үшін жауапкершілік туралы қылмыстық-құқықтық нормаларды жетілдіруге қатысты ұтымды авторлық ұсыныстар бар. Атап айтқанда, ҚР ҚК 123-бабы редакциясының жаңа нұсқасы, сондай-ақ мәжбүрлеумен байланысты емес нәпсілік қолсұғушылық түріндегі қылмыстық теріс қылықтың құрамы баяндалды. Бұл ұсыныстар мен ұсынымдар заң шығарушы мен сот практикасының назарына лайық. Олар жеке адамның жыныстық бостандығына қарсы қылмыстардың алдын алу тұрғысынан қылмыстық құқықты, криминологияны дамыту үшін пайдалы.

Түйінді сөздер: *жыныстық зорлық-зомбылық, қысым көрсету, харассмент, Қазақстан Республикасы, қылмыстық заң, қылмыстық-құқықтық қарсы іс-қимыл, жаза, жыныстық еркіндік, жеке адамның қадір-қасиеті.*

SOME CRIMINOLOGICAL AND CRIMINAL LEGAL ASPECTS OF COUNTERING SEXUAL VIOLENCE AND HARASSION IN THE SPHERE OF WORK IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Rakhimberdin Kuat Khazhumukhanovich
Professor of the Department of Criminal Law and Criminal Procedure, NJSC "East Kazakhstan University named after S. Amanzholova ", Doctor of Law, Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan, e-mail: matai71@mail.ru

Geta Maxim Rostislavovich
Professor of the Faculty of Law of Kemerovo State University, Associate Professor of the Higher Attestation Commission of the Russian Federation, Novokuznetsk, Russia, e-mail: irina2969@yandex.ru

Abstract. *The article offered to readers is devoted to certain aspects of a criminological and criminal law nature related to combating sexual violence and harassment in labor (service) relations in the Republic of Kazakhstan. This problem in the context of combating gender-based violence and discrimination is reflected in the international legal acts of the UN and in the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan. The article deals with the socio-cultural, spiritual and legal context of such a socially dangerous phenomenon as harassment, which refers to various manifestations of sexual violence and harassment in the world of work. The article notes the close connection between the social and legal reality that has developed in modern Kazakhstan and criminogenic factors that contribute to sexual violence and harassment in various types of labor and official activities. Adhering to the approach that has developed in legal science regarding the socio-criminological conditionality of criminal law norms, the authors carry out a detailed analysis of the criminal law counteraction to sexual violence and harassment in labor relations that exists in the legislation of the Republic of Kazakhstan. The article notes the shortcomings and imperfections of the existing criminal law tools, which "close" in essence to the norm of Article 123 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan and have low preventive effectiveness, especially pronounced against the background of the latency of sexual harassment.*

In this regard, the article contains original author's proposals regarding the improvement of criminal law on liability for sexual harassment in labor (service) relations. In particular, a new version of the wording of Article 123 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, as well as the composition of a criminal offense in the form of sexual harassment, not related to coercion, is outlined. These recommendations and proposals deserve the attention of the legislator and judicial practice. They are useful for the development of criminal law, criminology, in the context of the prevention of crimes against the sexual freedom of the individual.

Key words: *sexual violence, harassment, harassment, Republic of Kazakhstan, criminal law, criminal law resistance, punishment, sexual freedom, personal dignity.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_135

Введение

Проблема харассмента и борьбы с ним, является актуальной для многих современных обществ и государств. В Казахстане, как и в других странах харассмент представляет собой крайне опасное социально-правовое явление. Социальным оно признается потому, что порождается дискриминацией, несправедливостью и различными конфликтами в современном социуме. А правовым, так как представляет собой грубое нарушение закона и нередко, - целый комплекс преступлений. По существу, харассмент выражается в сексуальном насилии и домогательствах в сфере трудовых, служебных отношений. Это недопустимая, дискриминационная форма служебного поведения, существующая в трудовых отношениях. «Отправной точкой» харассмента, выступает гендерная дискриминация, как проявление унижения человеческого и личного достоинства, создания неодинаковых, неравных условий для работников в сфере труда, по гендерным признакам. В современном Казахстане, харассмент встречается в деятельности частного бизнеса, в сфере холдинговых ком-

паний, в системе государственной службы и даже в образовательных организациях. Иными словами, практически во всех социальных сегментах, где существуют трудовые, служебные отношения. Это явление в казахстанской юридической науке остается малоизученным. Кроме того, ему присуща латентность, что существенно усложняет борьбу с харассментом и оказание помощи его жертвам.

Глобальный характер проблемы харассмента, как одного из грубых проявлений дискриминационных практик в трудовых отношениях, обуславливает пристальное внимание к данной проблеме со стороны Международной организации труда (МОТ) и других международных, публичных организаций. На состоявшейся 10.06.2019 года 108 сессии МОТ, была принята Конвенция МОТ №190 «Об искоренении насилия и домогательств в сфере труда». Данная Конвенция МОТ, является международным договором, а значит содержит правовые нормы и институты, возлагающие на государства-участники, обязанности действовать по искоренению сексуального насилия и домогательств как уродливых явлений, противоречащих не только этике и праву трудовых отношений, но и человеческому достоинству лиц, участвующих в этих отношениях.

Необходимо отметить, что Конвенция № 190 МОТ рассматривает сексуальное насилие и домогательства в сфере труда, как взаимосвязанные явления, понимая под ними неприемлемые формы поведения или угрозы его осуществления, в результате чего может причиняться физический, психологический, сексуальный или экономический вред. Оперируя дефиницией «гендерное насилие и домогательство», Конвенция № 190 МОТ разъясняет, что это насилие и домогательство, направленное на лиц по причине их гендерной принадлежности, либо воздействующее на лиц конкретного пола, или конкретной гендерной принадлежности. Вместе с тем, Конвенция № 190 МОТ предусматривает, что государства-участники могут конструировать в национальном законодательстве, собственные определения сексуального насилия и домогательств и в праве выбирать: придерживаться ли им универсального термина, или адаптировать его с учетом социокультурных и правовых реалий конкретной страны.

Конвенция № 190 МОТ основывается на концептуальном подходе сочетания различных инструментов противодействия сексуальному насилию и домогательству в сфере трудовых отношений. Крайне важно, чтобы эти инструменты по замыслу разработчиков Конвенции № 190 МОТ, использовались во всех секторах национальной экономики и на предприятиях и производствах любой формы собственности, городской и сельской местности, в так называемой неформальной экономике, охватывающей в современном Казахстане сферу труда самозанятых лиц: водителей служб такси, разнорабочих, репетиторов, консультантов, гувернеров, копирайтеров и многих других профессий. Риски сексуальных домогательств, невозможно отрицать, например, в деятельности домашних нянь, семейных воспитателей, надомных уборщиц, семейных медсестер и т.п.

Совершенствование мер противодействия харассменту в трудовых отношениях, неизбежно затрагивает и уголовное законодательство Республики Казахстан, так как сексуальное насилие и домогательство, означают уголовно-противоправное, преступное поведение виновного, использующего служебную зависимость жертв, которое должно сопровождаться мерами уголовной ответственности и наказания. В УК РК есть только один состав преступления, в котором частично отражены признаки харассмента. Это состав понуждения к половому акту, мужеложству, лесбиянству и иным действиям сексуального характера (ст.123 УК РК). В меньшей степени, положения документов МОТ, в части противодействия харассменту, имплементированы в уголовно-правовых нормах об ответственности за изнасилование (ст.120 УК РК), насильственные действия сексуального характера (ст.121 УК РК), нарушение равноправия человека и гражданина (ст. 145 УК РК). В целом, в законодательстве Казахстана понятие сексуальных домогательств в сфере труда не отражено и не раскрыто его содержание.

Борьба с харассментом, требует совместных усилий не только правоохранительных и иных государственных органов Республики Казахстан, но и бизнес-структур, различных институтов гражданского общества. В процессе этой борьбы, для повышения ее эффективности, необходимо учитывать латентность харассмента, толерантное отношение к нему в различных группах современного казахстанского общества, многочисленные коррупционные факторы, широкую распространенность нарушений трудовых и иных социальных прав граждан, масштабное социальное расслоение, гендерную дискрими-

нацию, низкую социальную и юридическую защищенность работников и недостаточную правовую информированность населения о сексуальном насилии и домогательствах в сфере труда, а также о способах противодействия данному социальному и духовному злу. Названные обстоятельства, означают необходимость системного исследования различных аспектов уголовно-правового противодействия сексуальному насилию и домогательствам в сфере трудовых (служебных) отношений, поиска путей совершенствования уголовно-правовых норм и институтов, направленных на борьбу с преступлениями против половой свободы и половой неприкосновенности личности.

Методы

В процессе подготовки настоящей статьи использовались различные, известные в современной науке способы исследования и познания социально-правовой реальности, складывающейся в области уголовно-правового противодействия сексуальному насилию и домогательствам в сфере трудовых (служебных) отношений. К этим способам следует отнести диалектический, системно-логический, сравнительно-правовой, эвристический, проблемно-поисковый методы. Их сочетание позволило обозначить ряд положений, учет которых будет способствовать повышению эффективности уголовно-правового регулирования общественных отношений, связанных с охраной и защитой половой свободы и половой неприкосновенности, достоинства и фундаментальных конституционных прав личности, в различных сферах социальной деятельности в Республике Казахстан.

Обсуждение

Как отмечалось нами ранее проблема противодействия сексуальному насилию и связанным с ним домогательствам, в сфере трудовых, служебных отношений, является серьезной для современного казахстанского общества и государства. Эта проблема, во многом обуславливается существованием социально-экономических, культурных, психологических, духовных корней сексуального насилия и его исключительно высокой латентностью. Так в частности, в период с 1997 по 2018 год, в Казахстане было зарегистрировано только 87 уголовных дел, связанных лишь с одной формой сексуальных домогательств – понуждением к половому акту и иным действиям сексуального характера[2]. Конечно, это цифра не отражает всю существующую реальность. На сегодняшний день, сложилась целая субкультура сексуальных домогательств в сфере трудовых отношений, построенная на гендерном неравенстве и дискриминации. Кроме того, существует развитие харассмента с коррупционным подтекстом, имеет довольно масштабные риски распространения в сфере служебных отношений, в органах государственной власти. Думается, что сексуальные домогательства в трудовых, служебных отношениях, обусловлены существованием архетипа доминирования и подчинения, самоутверждения через властное превосходство над женщиной, которая зависит от своего притеснителя и должна ему подчиняться. В основе сексуальных домогательств – власть над жертвой и ее порабощение, превосходство и торжество грубой силы, проявления древних, первобытных культурных устоев, в современном цивилизованном обществе.

В специальной литературе отмечается, что противоречивость восприятия общественным сознанием сексуальных домогательств, связана с сохранением архаичных форм сексуальных отношений, характеризующихся сексуальным принуждением по отношению к женщине, сочетающееся с последствиями «сексуальной революции» и либерализации взглядов на отношения между полами [1, с.166]. В юридической науке обращается внимание на то, что «в целом насилие на рабочем месте, включая сексуальные домогательства, признается одной из наиболее серьезных профессиональных опасностей, которая может влиять как на успешность производства, так и на физическое и психологическое благополучие работников, запуская механизм стрессовых расстройств и увеличивая количество невыходов на работу по состоянию здоровья» [2, с.31]. Мы согласны с М.В. Арзамасовым, который считает, что вред от сексуальных домогательств на рабочем месте, проявляется как минимум в негативном воздействии на психику потерпевшего лица, и это воздействие настолько значимо, чтобы приобретать криминальные черты общественно-опасного поведения. Однако на наш взгляд, опасность сексуаль-

[2] *Сексуальное домогательство в Казахстане: полиция за 20 лет зарегистрировала всего 87 дел /https://liter.kz/za-20-let-v-kazahstane-zaregistrirovali-vsego-87-del-po-seksualnomu-domogatelstvu/ (дата обращения: 23.06.2022г.).*

ных домогательств, проявляется не только в негативном воздействии на психику жертвы, но и на ее телесную неприкосновенность, личное и человеческое достоинство, важнейшие социальные трудовые права и свободы. Данные обстоятельства, отнюдь не в полной мере учитываются законодательством Казахстана, поскольку сексуально-окрашенные приставания по службе, на рабочем месте, не влекут в настоящее время никакой юридической ответственности в нашей стране.

Следует отметить, что сексуальные домогательства имеют различные формы проявлений. К ним относятся, например: предложения совершить действия сексуального характера, склонение к ним, физические контакты (прикосновения), вербальные и невербальные оскорбления с сексуальным подтекстом, приставания (преследование), иное воздействие на психику потерпевшего лица. Таким образом, существует вариативность проявления сексуальных домогательств и как отмечалось ранее, далеко не все формы их проявления влекут юридическую ответственность. В криминологической литературе обращается внимание на то, что «сексуальное домогательство – это история не про секс и романтику, а про власть. Конкретный мужчина показывает женщине, что она для него никто и, если он захочет, она отдаст ему все, что он попросит. Женщина идет на это, потому что живет в контексте, где не может выйти, хлопнуть дверью и уйти из профессии. Никто не должен стоять перед выбором: отдаться принудительно и сделать карьеру или воспользоваться своим талантом и добиться вершин. Этот выбор негуманный. Даже если женщин никто не тащит силком, в таких ситуациях они отлично понимают, как им все обрубят в профессиональной области, если они не согласятся. Это невидимые веревки, но они ничем не лучше настоящих» [3, с.26]. И.М. Клейменов приходит к выводу о том, что сексуальное домогательство на рабочем месте, посягает не только на половую свободу человека, но и на конституционное право на труд. Существуют сексуальные домогательства в виде откровенных предложений вступить в половую связь (как условие приема на работу, ее сохранения или получения профессиональных преференций) со стороны работодателей и их представителей, в настоящее время имеющие довольно широкую распространенность (с чрезвычайно высокой латентностью). Существуют профессии, с очень высоким риском оказаться жертвой подобных посягательств (в частности, прислуга в частных домовладениях). Однако такие случаи, как правило, не становятся предметом общественного внимания и правового реагирования, что делает практику сексуального домогательства, привычной и безнаказанной. Это, в свою очередь, стимулирует ее дальнейшее распространение. Прогнозы в этом отношении – неблагоприятные, учитывая состояние трудовой занятости молодежи в стране [4, с.49-50]. Следует отметить, что современный гендерный дискурс в Казахстане, представляет собой сочетание модернизированных и традиционных, даже архаичных пластов. Как и в других областях общественного сознания, здесь наблюдается не столько сосуществование различных тенденций (что было бы естественно), сколько наличие целостного «неклассического» комплекса, который воспринимается самими носителями как вполне органичный и бесконфликтный.

Таким образом, сексуальные домогательства в сфере труда следует рассматривать как социальное и правовое явление одновременно. Они детерминируется целым комплексом социальных зависимостей и противоречий, архаикой общественного сознания, в котором женщине отводится подчиненное положение по отношению к лицу мужского пола. И хотя жертвой сексуального домогательства, может быть мужчина, чаще всего в роли жертвы оказываются женщины. Сложная ситуация на рынке труда, многочисленные риски дискриминации, необходимость обеспечивать нормальные жизненные условия для семьи и детей, чаще всего ставят женщину в виктимную ситуацию зависимости от своего руководителя-работодателя, что в свою очередь способствует формированию у него ощущения вседозволенности, безнаказанности, за оскорбительное и унижающее человеческое и личное достоинство подчиненных женщин поведение. Издержки рыночной, капиталистической экономики, сложившейся в современном Казахстане, проявляющиеся в безработице, в борьбе за выживание наиболее уязвимых социальных групп населения, широкое распространенность корыстной мотивации и феномена «продажности» в социальной психологии, в низкой защищенности работников, особенно в сфере частного бизнеса, влияют на формирование новых гендерных стереотипов.

Заслуживает внимание то обстоятельство, что сексуальные домогательства, име-

ют место не только в сфере частного бизнеса, но и в системе государственной службы, где в принципе граждане должны встречать образцы этичного, уважающего человеческое достоинство поведения. К сожалению, существующая в различных подразделениях государственной службы, жесткая вертикаль властеотношений, субординация и подчинённость создают предпосылки для сексуальных домогательств, если на должности руководителя, оказывается лицо, не обремененное высокой моралью, или элементарными представлениями о нравственных пределах допустимого, в человеческих и служебных отношениях.

В бюллетене Генерального секретаря ООН от 11.02.2008 года отмечается, что необходим «запрет дискриминации, домогательств, включая сексуальные домогательства, и злоупотребления властью» и указывается, что «сексуальное домогательство» несёт в себе «любое нежелательное сексуальное домогательство, требования сексуальной благосклонности, вербальное или физическое поведение или жест сексуального характера, или любое другое поведение сексуального характера, которое может разумно ожидаться или восприниматься как оскорбительное или унижающее, когда такое поведение мешает работе, является условием трудоустройства или создает угрожающую, враждебную или оскорбительную рабочую среду»[3].

Следует отметить, что в юридической науке, предпринята попытка обобщить все формы сексуальных домогательств (харассмента) и свести их к четырем типам поведения: нападению, принуждению, обсуждению, демонстрации. Нападение — это акт прямой или словесной сексуальной агрессии. Принуждение — это требование к сексуальному взаимодействую. Обсуждение, означает удовлетворение сексуальных и иных инстинктов виновного, посредством словесной характеристики жертвы харассмента, оценки ее внешности, сексуальных пристрастий в присутствии самой жертвы. Демонстрация состоит в том, что жертва умышленно используется виновным в качестве вынужденного зрителя сексуально атрибутированного поведения [5, с.58].

Все эти формы проявления домогательств существуют на практике, сочетаясь между собой. Следует отметить, что криминологические особенности проявления сексуального насилия и домогательств в сфере труда тесно связаны с их отражением, в нормах и институтах национального уголовного права.

Действующий Уголовный кодекс Республики Казахстан, принятый в 2014 году (далее - УК РК), предусматривает ряд составов уголовных правонарушений, посягающих на половую свободу и половую неприкосновенность личности. Представляется, что наиболее близким по своей социальной сущности, к сексуальным домогательствам деянием, является понуждение к половому сношению, мужеложству, лесбиянству или иным действиям сексуального характера (статья 123 УК РК).

Объективная сторона деяния, предусмотренного статьей 123 УК РК, состоит в понуждении потерпевшей или потерпевшего к половому сношению, мужеложству, лесбиянству или иным действиям сексуального характера. Понуждение означает предъявление требований, и потерпевшая сознает, что виновный не просто предлагает оказать ему сексуальные услуги, а требует этого.

С учетом широкого распространения цифровых технологий, нельзя исключать и такую форму понуждения, как предъявление требований виртуального секса, отправления виновному интимных фотографий потерпевшей, изображений с демонстрацией обнажения перед видеокамерой, показом нижнего белья и т.п. Вполне очевидно, что во всех упомянутых случаях, жертвой преступления может оказаться не только женщина, но и лицо мужского пола. Однако, все эти формы противоправного сексуального поведения виновного, повлекут ответственность, только при наличии условий, названных в части 1 статьи 123 УК РК. Какие же это условия? Это шантаж, т.е. обещание виновного, предать огласке нежелательные для потерпевшей (потерпевшего) сведения об образе жизни, о состоянии здоровья, о каких-либо позорящих моментах биографии и т.п. Другим условием, выступает угроза уничтожением, повреждением или изъятием имущества потерпевшей (потерпевшего). При этом жертва, должна сознавать реальность и исполнимость подобной угрозы. Третьим условием наступления уголовной ответственности, законодатель называет использование материальной или иной за-

[3] *Запрет дискриминации, домогательств, включая сексуальные домогательства, и злоупотреблений властью // Бюллетень Генерального секретаря ООН от 11.02.2008 г./ https://undocs.org/en/ST/SGB/2008/5 (дата обращения: 23.06.2022)*

висимости потерпевшей (потерпевшего). Ключевым понятием, в данном случае выступает зависимость. Поразительно то, что законодатель не упомянул самую распространенную зависимость, характерную для сексуальных домогательств – зависимость по работе, службе, «растворив» ее в так называемой иной зависимости.

Таким образом, служебная зависимость, казахстанским законодателем не обозначена в качестве самостоятельного вида зависимости. По логике части 1 статьи 123 УК РК, она выступает составным элементом иной зависимости. Она заключается в том, что виновный угрожает ухудшить правовое, служебное положение потерпевшей (потерпевшего), если получит отказ от удовлетворения его требований сексуального характера. Обратим внимание еще на такой пробел статьи 123 УК РК, как отсутствие уголовной ответственности за требования совершить половой акт или иные действия сексуального характера, если они сопровождаются обещанием улучшить служебное положение зависимого лица: повысить заработную плату, перевести на более высокую должность в компании, премировать, оплатить отдых и лечение за рубежом, предоставить служебное жилое помещение и т.п. Т.е. сексуальные домогательства, с обещанием награды за удовлетворение сексуальных притязаний, уголовной ответственности не влекут и не подпадают под признаки статьи 123 УК РК. А ведь нередко, понуждение к действиям сексуального характера, начинается именно с обещания предоставить различные блага и льготы. Лишь в случае отказа жертвы, домогатель переходит к угрозам. В части 1 статьи 123 УК РК, по существу предусмотрена и иная зависимость жертвы от виновного. Она возникает на основе отношений, складывающихся между опекунами, усыновителями и несовершеннолетними, преподавателями и студентами, аудиторами и работниками организаций в которых проводится проверка, врачами и пациентами, сотрудниками пенитенциарных учреждений и осужденными и т.п. Вполне очевидно, что в этих сферах социальной деятельности также возможно сексуальное насилие и виктимизация лиц, находящихся в фактической зависимости от виновного. Наглядным тому, служит например, уголовное дело об изнасиловании осужденной Наталии Слекишиной, содержавшейся в СИЗО г. Алматы[4]. Преступление было совершено должностным лицом СИЗО – сотрудником уголовно-исполнительной системы, находящимся на должности начальника оперативной части пенитенциарного учреждения. Достаточно высокую латентность, имеет практика оказания сексуальных услуг студентками учебных заведений в обмен за получение зачетов и экзаменационных оценок. Она также относится к сфере иной зависимости и вполне очевидно, что в данной ситуации присутствует определенная виктимность, облегчающая преподавателю вуза или должностному лицу его администрации выбирать «подходящую» студентку, к которой можно обратиться с предложениями сексуального характера. Трагическая история, прогремевшая на всю Российскую Федерацию, связанная с убийством и последующим расчленением тела молодой аспирантки Анастасии Ещенко, совершенным 8 ноября 2019 года доцентом Санкт-Петербургского государственного университета О. Соколовым, оказалась кровавым итогом сексуальных домогательств. Доцент-убийца, сначала склонил свою студентку, а затем аспирантку к сексуальным отношениям, пользуясь авторитетом своей преподавательской власти, а затем в ситуации возникшего межличностного конфликта, лишил девушку жизни[5]. И хотя эта криминальная история, произошла в России, нет никаких оснований считать, что она невозможна в Казахстане и в вузах республики не имеется лиц, имеющих схожий духовный облик с доцентом Соколовым. В деле О. Соколова, имеет место весьма показательный «штрих». Еще в 2008 году с заявлением в правоохранительные органы Санкт-Петербурга, обращалась студентка университета, с которой О. Соколов находился в близких отношениях. В заявлении она указывала на склонность О. Соколова к насилию и на его сексуальные домогательства по отношению к студенткам. Однако, криминальную историю постарались «замять» и никакую ответственность О. Соколов не понес. Данное обстоятельство убедительно доказывает справедливость тезиса о том, что безнаказанность харассмента и сексуального домо-

[4] *Учреждение СИ-18 в Алматы превратилось в публичный дом, утверждают общественники. / https://zonakz.net/2016/08/03/uchrezhdenie-si-18-v-almaty-prevratilos-v-publichnyjj-dom-utverzhdajut-obshhestvenniki/ (дата обращения: 23.06.2022).*

[5] *Суд дал расчленившему аспирантку историку Соколову 12,5 лет. https://www.rbc.ru/society/25/12/2020/5fe5c4dc9a7947da0ea65172 /(дата обращения: 23.06.2022).*

гателя, порождает исключительно высокую вероятность дальнейшей виктимизации жертв и совершения более опасных преступлений против личности.

По законодательной конструкции, состав преступного деяния, предусмотренного статьей 123 УК РК, является формальным. Преступление окончено с момента, когда виновный предъявил требования к потерпевшей или потерпевшему, совершить половой акт либо иные действия сексуального характера, о которых было сказано выше, дополнив эти требования угрозами ухудшить положение жертвы, используя ее материальную, служебную или иную зависимость. При этом, для применения статьи 123 УК РК, не имеет значение, было ли выполнено потерпевшей (потерпевшим) требование виновного совершить действия сексуального характера или нет. Это позволяет отметить, что само по себе требование об оказании сексуальных услуг, даже обращенное к зависимому лицу, уголовной ответственности не влечет и состава преступления, предусмотренного статьей 123 УК РК, не образует. Также невозможно привлечь к уголовной ответственности за упомянутые требования или предложения, если они сопровождались различными знаками внимания по отношению к потерпевшей: вручением подарков, приглашением в рестораны, различными льготами по работе и службе, предоставлением финансовой поддержки и т.п. Все это существенно снижает предупредительные возможности уголовно-правовой нормы статьи 123 УК РК, в отношении сексуального насилия и домогательств в сфере трудовой, служебной и иной деятельности. Таким образом, норма статьи 123 УК РК, слабо учитывает существующую социально-криминологическую реальность, не соответствует рекомендациям международных правовых актов в сфере защиты от сексуального насилия. Несовершенство юридической техники и содержания рассматриваемой нормы УК РК, по-видимому объясняет незначительную практику ее реального применения.

Результаты

В процессе проведения исследования, итогом которого стало подготовка настоящей статьи, мы пришли к выводу о том, что уголовное законодательство Республики Казахстан, содержит только один состав преступления, в котором имеются признаки, указывающие на харассмент. Это понуждение к половому акту или к иным действиям сексуального характера (статья 123 УК РК). Однако в этом составе не конкретизирована служебная зависимость потерпевшей (потерпевшего) от виновного, а само понуждение увязано лишь с угрозами ухудшить положение жертвы. Сами по себе требования совершить половой акт или иные действия сексуальные характера, в которых ясно и отчетливо не высказана угроза виновного, состава преступления, предусмотренного статьей 123 УК РК, не образуют, что свидетельствует о несовершенстве данной уголовно-правовой нормы. Низким предупредительным эффектом, обладает и наказание за рассматриваемое преступление. Таким образом, в уголовном законодательстве Республики Казахстан, не нашли отражения ненасильственные способы сексуальных домогательств, понуждения к действиям сексуального характера, в которых не усматриваются прямые угрозы ухудшить правовое и иное положение жертвы; не получили правовой оценки многообразные формы социально-опасного поведения в сфере трудовых (служебных) отношений, имеющие сексуальный, гендерный контекст.

В целях решения данных проблем, представляется необходимым на наш взгляд внести изменения в статью 123 Уголовного кодекса Республики Казахстан, изложив ее в следующей, примерной редакции. Понуждение к совершению полового акта и (или) иным действиям сексуального характера.

1). Предъявление требований к потерпевшей (потерпевшему) совершить половой акт и (или) иные действия сексуального характера с виновным, а равно с другим лицом в интересах виновного наказывается…

2). Понуждение потерпевшей (потерпевшего) к совершению полового акта и (или) иных действий сексуального характера с виновным, а равно с другим лицом в интересах виновного под угрозой разглашения сведений, нежелательных для потерпевшей (потерпевшего) наказывается…

3). Действия, предусмотренные частью 1, 2 настоящей статьи, совершенные лицом, от которого потерпевшая (потерпевший) находится в зависимости по службе, в связи с трудовыми отношениями или в связи с выполнением работ (оказанием услуг), а равно в зависимости материального, личного характера или обусловленной профессиональной деятельностью виновного наказываются…

4). Действия, предусмотренные частью 3 настоящей статьи, повлекшие самоубийство

потерпевшей (потерпевшего), покушение на самоубийство, а равно иные тяжкие последствия наказываются…

Полагаем, что максимальным предупредительным эффектом за наиболее опасные формы харассмента, названные в предложенном варианте статьи 123 УК РК, является наказание в виде лишения свободы. По части 3 статьи 123 УК РК, в вышеуказанном формате, это может быть лишение свободы на срок до пяти лет. В части 4 статьи 123 УК РК, продолжительность лишения свободы, может быть доведена до 10 лет. Думается, что угроза наступления подобных строгих уголовно-правовых последствий, будет обладать сдерживающим, профилактическим воздействием для лиц, готовых при соответствующих обстоятельствах, совершить сексуальное насилие и домогательства. Вполне очевидно, что категория уголовных дел, по части 3 и 4 статьи 123 УК РК должна носить характер частно-публичного и публичного обвинения, в уголовном судопроизводстве Республики Казахстан.

3). Выполняя рекомендации Международной организации труда (МОТ) целесообразно включить в Уголовный кодекс Республики Казахстан, состав уголовного проступка в виде сексуальных домогательств, не имеющих характера требований и угроз, но совершенных в сфере трудовых отношений, служебной и профессиональной деятельности. Этот состав статьи 123.1 УК РК, допустимо изложить в следующем примерном варианте.

Статья 123.1 УК РК Сексуальные домогательства, не связанные с понуждением и насилием.

Сексуальные домогательства, т.е. однократные или повторяющиеся предложения, обращенные к потерпевшей (потерпевшему), совершить половой акт и (или) иные действия сексуального характера, а равно прикосновения к телу потерпевшей (потерпевшего) имеющие выраженный сексуальный характер, не связанные с проникновением в полости потерпевшей (потерпевшего), тактильное, словесное воздействие на потерпевшую (потерпевшего) с целью сексуального возбуждения, совершенные лицом, находящимся с потерпевшей (потерпевшим) в трудовых отношениях, служебных отношениях, отношениях по выполнению работ, оказанию услуг, а равно в связи с осуществлением профессиональной деятельности, наказываются…

Заключение

Предлагаемые изменения позволят криминализовать уже сам факт предъявления требований к совершению полового акта, а равно иных действий сексуального характера. Независимо от того, дополнялись ли эти требования угрозами ухудшить положение жертвы или нет (основной состав). В квалифицированном составе статьи 123 УК РК, внесенные предложения позволяют конкретизировать специального субъекта сексуального насилия и домогательств. Это лицо, которому потерпевшая (потерпевший) подчиняется по службе, состоя, например, на государственной службе, от которого зависит в трудовых отношениях, как от работодателя, в сфере гражданско-правовых отношений, если с жертвой трудового договора не было, а имелся, например, договор подряда или договор возмездного оказания услуг, либо была только устная договоренность о выполнении работ (оказании услуг). Предлагаемый особо квалицированный состав предусматривает повышенную уголовную ответственность в связи с наступлением тяжких последствий преступления. Этими тяжкими последствиями могут быть суицид жертвы, покушение на самоубийство, психическое расстройство или тяжелое заболевание, развившиеся у жертвы харассмента. Упоминание в предлагаемом варианте статьи 123 УК РК о зависимости потерпевшей (потерпевшего), вследствие профессиональной деятельности виновного, позволяют конкретизировать данную уголовно-правовую форму к случаям харассмента в процессе образовательной деятельности, при оказании медицинских, социальных услуг, при исполнении наказаний и в других сферах социальной деятельности.

Включение нормы статьи 123-1 в УК РК, позволит криминализовать такие формы сексуальных домогательств в сфере трудовых отношений, которые на сегодняшний день, фактически остаются без уголовно-правовых последствий и без кого-либо наказания для виновного. Это предложения вступить в половую связь, включая предложения, соединенные с обещанием вознаграждения. Представляется, что данный уголовный проступок, может наказываться штрафом, исправительным работами или привлечением к общественным работам.

Подводя итого изложенному необходимо отметить, что возможное совершенствование уголовно-правовых норм и институтов,

посвященных противодействую сексуальному насилию и домогательствам в сфере труда, должно основываться на тщательном учете существующей в Республике Казахстан, социально-криминологической реальности, связанной с преступностью посягающей на половую свободу личности, а также потребностей общества и государства, в сфере создания надежного и эффективного уголовно-правового инструментария борьбы с харассментом, во всех его проявлениях.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арзамасов М.В. Основания и критерии криминализации сексуального домогательства в сфере трудовых отношений. Lex russica (Русский закон). - 2019. - № 10 (155) - С. 161-174.

2. Йилдиз А.М., Абадай А., Балкан С., Байсал Л., Бехрем Н., Сакиси Н., Кайя М., Назми Б. Насилие как фактор профессионального риска среди работников первичной медицинской помощи// Медицина труда и промышленная экология. - 2008. - № 9. - С.31-34.

3. Giddens A. The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies. Stanford: Stanford University Press, 1992. - 216 p.

4. Клейменов И.М. Сексуальное домогательство: криминологический и уголовно-правовой аспекты. //Вестник Томского государственного университета. Право. - 2019. - № 32. - с.49-50.

5. Харитонов М.М. Понятие сексуального домогательства (харассмента) и механизмы противодействия ему в трудовом праве России. //Право. Журнал Высшей школы экономики. – 2019. - №3. - С.52-75.

REFERENCES

1. Arzamasov M.V. Osnovanija i kriterii kriminalizacii seksual'nogo domogatel'stva v sfere trudovyh otnoshenij. Lex russica (Russkij zakon). - 2019. - № 10 (155) - S. 161-174.

2. Jildiz A.M., Abadaj A., Balkan S., Bajsal L., Behrem N., Sakisi N., Kajja M., Nazmi B. Nasilie kak faktor professional'nogo riska sredi rabotnikov pervichnoj medicinskoj pomoshhi// Medicina truda i promyshlennaja jekologija. - 2008. - № 9. - S.31-34.

3. Giddens A. The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies. Stanford: Stanford University Press, 1992. - 216 p.

4. Klejmenov I.M. Seksual'noe domogatel'stvo: kriminologicheskij i ugolovno-pravovoj aspekty. //Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Pravo. - 2019. - № 32. - s.49-50.

5. Haritonov M.M. Ponjatie seksual'nogo domogatel'stva (harassmenta) i mehanizmy protivodejstvija emu v trudovom prave Rossii. //Pravo. Zhurnal Vysshej shkoly jekonomiki. – 2019. - №3. - S.52-75.

ZQAI

УДК 343.131.8

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРИНЦИПОВ УГОЛОВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СПЕЦИАЛИСТА И СУДЕБНОГО ЭКСПЕРТА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ. ЧАСТЬ 1.

Имашев Берик Мажитович
Адвокат Коллегии адвокатов города Астаны, кандидат юридических наук,
Республика Казахстан, город Астана, e-mail: akis.advocatskayakontora@mail.ru

Аннотация. *В казахстанском уголовно-процессуальном законодательстве закреплены важные руководящие начала уголовного судопроизводства, которые направленны на обеспечение фундаментальных прав и свобод человека при привлечении его к уголовной ответственности. Поэтому, несоответствие придания суду человека этим руководящим началам, именуемыми принципами, влечет за собой нелигитимность всех действий и решений в процессе уголовного судопроизводства. В представленном исследовании автором проведено изучение актуального вопроса о соблюдении принципов уголовного процесса в деятельности таких особенных процессуальных фигура как специалист и судебный эксперт. Особенность этих лиц заключаются в том, что они обладают определенными, специальными знания и навыками, которые помогаю принят суду законное, справедливое и обоснованное решение по уголовному делу. Исходя из объёмного содержания исследования, оно было разделено на две части. Его первая часть посвящена анализу нормативной базы, регламентирующей деятельность специалиста. Результаты проведенного исследования, в которых раскрыто основное содержание деятельности судебного эксперта, будут изложены во второй части. Анализ уголовно-процессуального законодательства Казахстан, регламентирующий правовой статус и полномочия специалиста, показал, что имеются необоснованные привилегии для специалиста – «сотрудника уполномоченного подразделения правоохранительного или специального государственного органа Республики Казахстан» по сравнению со специалистом, который не относится к этим государственным органам. Наличие в уголовном судопроизводстве специалистов с ярко выраженной ведомственной принадлежностью к органам уголовного преследования противоречит принципа правосудия, установленным в Конституции Республики Казахстан, а также принципам уголовного процесса, закреплённым в Уголовно-процессуальном кодексе Республики Казахстан. На основании проведённого исследования предлагаются меры по устранению необоснованного расширения полномочий специалиста, относящегося к органам уголовного преследования, а также предложения по установлению объективной истины в уголовном судопроизводстве.*

Ключевые слова: *принципы, уголовный процесс, специалист, судебный эксперт, отвод, зарубежный специалист.*

МАМАН МЕН СОТ САРАПШЫСЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІНДЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУ ҚАҒИДАТТАРЫН ІСКЕ АСЫРУ: ПРОБЛЕМАЛАР МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАР. 1 БӨЛІМ.

Берік Мәжитұлы Имашев
Астана қаласы Адвокаттар алқасының адвокаты, заң ғылымдарының кандидаты,
Қазақстан Республикасы, Астана қаласы, e-mail: akis.advocatskayakontora@mail.ru

Аннотация. *Қазақстандық қылмыстық іс жүргізу заңнамасында қылмыстық сот ісін жүргізудің маңызды басшылық бастаулары бекітілген, олар адамның қылмыстық жауаптылыққа тартылуы кезінде оның іргелі құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуге бағытталған. Сондықтан да, адамның сотқа қағидаттары деп аталатын басшылыққа сәйкес келмеуі қылмыстық сот ісін жүргізу процесінде барлық әрекеттер мен шешімдердің заңсыздығына алып келеді. Ұсынылған зерттеуде автор маман және сот сарапшысы сияқты ерекше процедуралық фигураның қызметіндегі қылмыстық процестің қағидаттарын сақтау туралы өзекті мәселені зерттеді. Бұл адамдардың ерекшелігі-олар сотқа қылмыстық іс бойынша заңды, әділ және негізделген шешім қабылдауға көмектесетін белгілі, арнайы білім мен дағдыларға ие болуы болып табылады. Зерттеудің көлемді мазмұнды болуына байланысты, ол екі бөлімге бөлінді. Оның бірінші бөлімі маманның қызметін реттейтін нормативтік-құқықтық базаны талдауға арналған. Сот сарапшысы қызметінің негізгі мазмұны ашылған жүргізілген зерттеу нәтижелері екінші бөлімде баяндалатын болады. Маманның құқықтық мәртебесі мен өкілеттігін регламенттейтін Қазақстанның Қылмыстық іс жүргізу заңнамасын талдау төмедегі мемлекеттік органдарға жатпайтын маманмен салыстырғанда «Қазақстан Республикасы құқық қорғау немесе арнаулы мемлекеттік органының уәкілетті бөлімшесінің қызметкері» маман үшін негізсіз артықшылықтар бар екенін көрсетті. Қылмыстық сот ісін жүргізуде қылмыстық құдалау органдарына айқын ведомстволық қатысы бар мамандардың болуы Қазақстан Республикасының Конституциясында белгіленген сот төрелігі қағидатына, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексінде бекітілген қылмыстық процесс қағидаттарына қайшы келеді. Жүргізілген зерттеу негізінде қылмыстық құдалау органдарына жататын маманның өкілеттіктерін негізсіз кеңейтуді жою жөніндегі шаралар, сондай-ақ қылмыстық сот ісін жүргізуде объективті шындықты белгілеу жөнінде ұсыныстар ұсынылады.*

Түйінді сөздер: *қағидаттар, қылмыстық процесс, маман, сот сарапшысы, бас тарту, шетелдік маман.*

IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLES OF CRIMINAL JUSTICE IN THE ACTIVITIES OF A SPECIALIST AND A FORENSIC EXPERT: PROBLEMS AND PROSPECTS. PART 1.

Imashev Berik Mazhitovich
Lawyer of the Astana City Bar Association, Candidate of Law,
Republic of Kazakhstan, Astana city, e-mail: akis.advocatskayakontora@mail.ru

Abstract. *Kazakhstan's criminal procedure legislation enshrines important guiding principles of criminal proceedings, which are aimed at ensuring fundamental human rights and freedoms when bringing him to criminal responsibility. Therefore, the inconsistency of giving a human court to these guiding principles, called principles, entails the illegitimacy of all actions and decisions in the process of criminal proceedings. In the presented study, the author conducted a study of the actual issue of compliance with the principles of criminal procedure in the activities of such special procedural figures as a specialist and a forensic expert. The peculiarity of these persons is that they have certain, special knowledge and skills that help the court to make a lawful, fair and reasonable decision on a criminal case. Based on the voluminous content of the study, it was divided into two parts. Its first part is devoted to the analysis of the regulatory framework governing the activities of a specialist. The results of the study, which revealed the main content of the activities of the forensic expert, will be presented in the second part. An analysis of the criminal procedure legislation of Kazakhstan regulating the legal status and powers of a specialist has shown that there are unreasonable privileges for a specialist - "an employee of an authorized subdivision of a law enforcement or special state body of the Republic of Kazakhstan" in comparison with a specialist who does not belong to these state bodies. The presence in criminal proceedings*

of specialists with a pronounced departmental affiliation to the criminal prosecution bodies contradicts the principle of justice established in the Constitution of the Republic of Kazakhstan, as well as the principles of criminal procedure enshrined in the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan. Based on the conducted research, measures are proposed to eliminate the unjustified expansion of the powers of a specialist related to criminal prosecution bodies, as well as proposals for establishing objective truth in criminal proceedings.

Key words: *principles, criminal procedure, specialist, forensic expert, recusal, foreign specialist.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_146

Ведение

В пункте 3 статьи 77 Конституции Республики Казахстан[1] закреплены 10 принципов правосудия, которые «являются общими и едиными для всех судов и судей Республики». Один из этих конституционных принципов устанавливает, что «не имеют юридической силы доказательства, полученные незаконным способом» (подпункт 9) пункта 3 статьи 77 Конституции РК). Поэтому, законность способа получения доказательств имеет ключевую роль при наделении фактических данных, имеющих значение для правильного разрешения дела по существу, юридической силой. Иными словами, способ получения доказательств имеет важное значение для осуществления правосудия.

В этой связи, Глава государства в своем послании народу Казахстана от 1 сентября 2022 г. поручил «провести ревизию Уголовного и Уголовно-процессуального кодексов, избавиться от всего, что фактически не работает или препятствует правосудию»[2].

Согласно части 1 статьи 9 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан[3] (далее – УПК РК) «принципами являются фундаментальные начала уголовного процесса, определяющие систему и содержание его стадий, институтов и норм, обеспечивающих общие условия реализации прав и обязанностей участников уголовного процесса и решение стоящих перед ним задач».

В УПК РК законодатель установил 22 принципа уголовного процесса (статьи 10 – 31), в которых заложены основные идеи, руководящие начала этой отрасли права. Значение указанных принципов состоит в том, что они «обеспечивают организацию и функционирование уголовного судопроизводства в целом, всех его стадий, особых производств и институтов уголовного процесса» [1, с. 40].

При этом, по нашему глубокому убеждению, важность этих принципов заключается, в том, что они направлены, прежде всего, на соблюдение прав и свобод личности в уголовном судопроизводстве.

Поэтому, нарушение принципов уголовного процесса «влечет признание процессуального действия или решения незаконным, отмену вынесенных в ходе такого производства решений либо признание собранных при этом материалов не имеющими силы доказательств или состоявшегося производства по делу недействительным» (часть 2 статьи 9 УПК РК).

Иными словами, несоответствие уголовного судопроизводства его фундаментальным началам ведет к тому, что весь процесс и принятые решения по нему являются нелегитимными. Поэтому, мы разделяем позицию ученых считающих, что «предписания, содержащиеся в принципах, настолько важны для уголовного судопроизводства, что их нарушение препятствует реализации его назначения» [2, с. 35].

Полагаем, что наиболее уязвимым местом в соблюдении прав и свобод личности является именно принципы уголовного процесса, так как даже небольшое отступление от них может причинить огромный вред конкретному человеку.

В данной работе проведен анализ реали-

[1] *Конституция Республики Казахстан, принятая на республиканском референдуме 30 августа 1995 года // Эталонный контрольный банк нормативных правовых актов Республики Казахстан в электронном виде, режим доступа: http://law.gov.kz/client/#!/doc/1/rus (дата обращения 10.10.2022)*

[2] *Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2022 года «СПРАВЕДЛИВОЕ ГОСУДАРСТВО. ЕДИНАЯ НАЦИЯ. БЛАГОПОЛУЧНОЕ ОБЩЕСТВО» // Официальный сайт Президента Республики Казахстан, режим доступа: https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130 (дата обращения 10.10.2022)*

[3] *Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК // Эталонный контрольный банк нормативных правовых актов Республики Казахстан в электронном виде, режим доступа: http://law.gov.kz/client/#!/doc/81164/rus (дата обращения 10.10.2022)*

зации принципов уголовного судопроизводства на примере специалиста и судебного эксперта. Рассмотрен вопрос о том, насколько срабатывают эти принципы в деятельности этих двух процессуальных фигур.

Учитывая, что проведенный анализ получился достаточно объемным, автор посчитал целесообразным разделить предлагаемую работу на две части. В первой части проведено изучение содержания деятельности специалиста, а во второй части – судебного эксперта.

Методы и материалы

С помощью метода сравнительно-правового анализа, используемого в работе, в исследовании рассматривается вопрос о реализации принципов уголовного процесса в деятельности таких лиц, участвующих в уголовном судопроизводстве, как специалист и судебный эксперт.

Результаты и обсуждение

Согласно части 1 статьи 80 УПК РК в качестве специалиста для участия в производстве по уголовному делу может быть привлечено *не заинтересованное в деле лицо,* обладающее специальными знаниями, необходимыми для оказания содействия в собирании, исследовании и оценке доказательств путем разъяснения участникам уголовного процесса вопросов, входящих в его специальную компетенцию, а также применения научно-технических средств.

Кроме этого, в данной норме УПК РК установлено, что специалистами также являются:

- педагог, психолог, участвующие в следственных и иных процессуальных действиях с участием несовершеннолетнего:

- врач, участвующий в следственных и иных процессуальных действиях, за исключением случаев назначения его экспертом.

Мы согласны с мнением автора считающего, что «введение заключения специалиста в уголовный процесс отражает желание законодателя расширить возможности сторон и суда в более широком привлечении специальных знаний для собирания, проверки и оценки доказательств» [3, с. 7].

Считаем, что в вышеуказанной норме законодатель правильно определил две группы основных критериев, предъявляемых к специалисту.

Первая группа – это критерии, связанные со специальной компетенцией данного лица. К ним относятся: - обладание специальными знаниями для разъяснения поставленных вопросов; - обладание умением применения научно-технических средств.

Вторая группа – это критерий, связанный с процессуальным статусом этого лица. К нему относится не заинтересованность специалиста в рассматриваемом уголовном деле лицо или его беспристрастность.

Ещё раз подчеркнём, что этом случае объективно установлены требования, предъявляемые к специалисту, для признания его заключения научно обоснованным, достоверным и беспристрастным.

Несмотря на это, в части 2 статьи 80 УПК РК указано, что в качестве специалиста для проведения исследования и дачи заключения может быть привлечен «сотрудник уполномоченного подразделения правоохранительного или специального государственного органа Республики Казахстан».

Полагаем, что в этом случае законодатель пошёл на поводу у правоохранительных органов, осуществляющих уголовное преследование, и принял данную норму в таком виде, чем разрушил такие принципы уголовного процесса как принцип состязательности и равноправия сторон обвинения и защиты (статья 23 УПК РК), принцип всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств дела (статья 24 УПК РК), а также такое требование, предъявляемое к специалисту, как его не заинтересованность в уголовном деле.

Ведь достаточно сложно соблюдать указанные принципы и требование, когда специалист и следователь или дознаватель являются сотрудниками одного правоохранительного или специального государственного органа РК.

Так, например, в системе Министерства внутренних дел Республики Казахстан (далее – МВД РК) имеются структурные подразделения, осуществляющие оперативно-криминалистическую деятельность, одной из функций которых является производство криминалистических исследований по уголовным делам и делам об административных правонарушениях[4]. Иными словами, сотрудники оперативно-криминалистических подразделений МВД РК являются специалистами, которые осуществля-

[4] *Оперативно-криминалистическая деятельность. Министерство внутренних дел Республики Казахстан // https://www.gov.kz/memleket/entities/qriim/activities/10760?lang=ru (дата обращения 11.10.2022)*

ют криминалистические исследования по уголовным делам, досудебное расследование которых проводят следователи или дознаватели, состоящие в штате подразделений того же МВД РК.

В Агентстве Республики Казахстан по финансовому мониторингу существует криминалистическое управление, являющееся самостоятельным структурным подразделением, сотрудники которого осуществляет производство криминалистических и специальных исследований с выдачей заключения специалиста[5]. При этом сотрудники Службы экономических расследований, наделенные полномочиями на проведение дознания и следствия по уголовным правонарушениям, также состоят в штате Агентстве Республики Казахстан по финансовому мониторингу[6].

По нашему глубокому убеждению, нахождение специалистов, следователей или дознавателей в штате одного правоохранительного органа сразу ставит вопрос о том, насколько будет объективным заключение специалиста по уголовному делу и возможно ли относить его к источнику доказательств, если досудебное расследование по этому же делу проводит следователь (дознаватель), который заинтересован в завершении расследования и предании суду обвиняемого?

В этом случае, на первое место сразу выходит ведомственная принадлежность этих сотрудников, которые должны выполнять задачи, стоящие перед этим государственным органом. Требования же статьи 24 УПК РК об обязанности «принять все предусмотренные законом меры для всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств, необходимых и достаточных для правильного разрешения дела» неизбежно отходят на второй план.

В этом нет ничего удивительного, так как положение, указанное в части 2 статьи 80 УПК РК, способствует этому. Ведь при конструировании этой нормы изначально был заложен конфликт интересов для специалиста. С одной стороны его профессиональные интересы как «не заинтересованное в деле лицо», а с другой стороны это интересы «правоохранительного или специального государственного органа Республики Казахстан» сотрудником которого специалист является.

Поэтому, юридической общественностью уже выказывалось мнение о том, что «вынесение заключения специалистами сотрудниками правоохранительных или специальных государственных органов может привести к противоречиям в правоприменительной практике» [4, с. 12-13]. И проведенный анализ судебной практики это подтверждает.

Рассматривая права специалиста, предусмотренные в пункте 6) части 3 стать 80 УПК РК, приходим к выводу о том, что законодатель необоснованно расширил права специалиста правоохранительного или специального государственного органа РК предоставив ему возможность «проводить сравнительные исследования, приводящие к частичному уничтожению объектов».

Справедливости ради следует указать, что такое право данному специалисту предоставлено с двумя оговорками. Во-первых, специалист может воспользоваться этим правом только «с разрешения органа, ведущего уголовный процесс». Во-вторых, частичное уничтожение объектов исследования может быть только «в объеме, не исключающем проведение по этим объектам судебно-экспертного исследования» (пункт 6) части 3 статьи 80 УПК РК).

В то же время, специалисты, не являющиеся сотрудниками правоохранительного или специального государственного органа РК, имеют право проводить исследование «не приводящее к полному или частичному уничтожению объектов либо изменению их внешнего вида или основных свойств исследование, за исключением сравнительного, …» (пункт 6) части 3 статьи 80 УПК РК).

Таким образом, получается, что у обоих специалистов имеется право проводить сравнительные исследования, приводящие к частичному уничтожению объектов. Однако, для обычного специалиста установлен запрет на уничтожение объектов при проведении других видов исследований, а у специалиста правоохранительного или специального государственного органа РК такого запрета нет. Все это свидетельствует о разном объеме полномочий для двух видов специалистов, имеющих равный процессуальный статус, и лоббировании своих интересов в УПК РК правоохранительными органами.

О недопустимости подобного подхода,

[5] *Криминалистическое управление. Агентство Республики Казахстан по финансовому мониторингу // https://www.gov.kz/memleket/entities/afm/about/structure/departments/activity/3553/1?lang=ru (дата обращения 11.10.2022)*

[6] *Правоохранительная деятельность. Агентство Республики Казахстан по финансовому мониторингу // https://www.gov.kz/memleket/entities/afm/activities/792?lang=ru (дата обращения 11.10.2022)*

чтобы «законы менялись в угоду сиюминутной конъюнктуре или узким корпоративным интересам» указал Президент страны в своем послании народу Казахстана 1 сентября текущего года.

Анализируя ограничения, установленные в пунктах 1) и 2) части 4 статьи 80 УПК РК, о том, что специалист не вправе«1) вести переговоры с участниками процесса по вопросам, связанным с проведением исследования, без ведома органа, ведущего уголовный процесс; 2) самостоятельно собирать материалы исследования», следует однозначный вывод о необоснованном расширении полномочий специалиста правоохранительного или специального государственного органа РК, так как в этой же норме закреплено, что на этих лиц «данные ограничения не распространяются».

Следует отметить, что даже на судебных экспертов законодательно наложены ограничения, связанные с ведением переговоров с участниками процесса и самостоятельным сбором материалов для исследования (пункты 1) и 2) части 4 статьи 79 УПК РК). А для специалиста правоохранительного или специального государственного органа РК такие ограничения не предусмотрены.

Поэтому, такой специалист может не только вести переговоры с участниками процесса, но и самостоятельно собирать материалы исследования, т.е. доказательства по уголовному делу, чем вторгается в компетенцию органа, ведущего уголовный процесс. При этом, даже у суда отсутствует право «по собственной инициативе собирать доказательства» (часть 2 статьи 122 УПК РК).

В этой связи ни о какой состязательности и равноправия сторон не может быть речи, когда лицо, привлекаемое стороной обвинения, т.е. специалист правоохранительного или специального государственного органа РК, имеет больше полномочий чем специалист, привлекаемый стороной защиты.

Таким образом, только в одной статье 80 УПК РК законодателем заложены положения, которые являются фактически неконституционными, а также противоречащие основному принципу уголовного судопроизводства о «состязательности и равноправия сторон обвинения и защиты» (статья 23 УПК РК).

Также следует обратить внимание на один очень важный аспект, связанный с тем, что к специалистам предъявляются достаточно минимальные требования, связанные его профессиональной компетенцией, т.е. это обладание только специальными знаниями, формальным подтверждением которого является наличие документа об образовании.

Иными словами для привлечения лица по уголовному делу в качестве специалиста достаточно наличие у него диплома, причем в независимости от уровней образования: - технического и профессионального; - послесреднего; - высшего; - послевузовского (статьи 32, 33, 35, 36 Закона Республики Казахстан «Об образовании»[7]).

Другие требования, связанные с профессиональной компетенцией специалиста, в части 1 статьи 80 УПК РК не предусмотрены. Поэтому для специалиста неважно наличие практического опыта и стажа работы по своей специальности. К ним не предъявляются требования о наличии лицензии специалиста, для них отсутствуют государственный реестр, в котором бы содержались сведения о всех специалистах имеющих право участвовать в уголовном процессе, они не сдают квалификационные экзамены для подтверждения своей профессиональной компетенции, используемые ими средства и методы никем не систематизируются и не ведется их учет.

Вот такие «облегченные» требования предусмотрены для специалистов в уголовно-процессуальном законодательстве. В то же время для других лиц, участвующих в уголовном судопроизводстве, установлены определенные требования, например, наличие лицензии для адвокатов, судебных экспертов, частных судебных исполнителей.

При этом, согласно подпункту 1) пункта 12 приказа Генерального Прокурора РК от 19 сентября 2014 г. № 89, не подлежат регистрации в ЕРДР заявления и сообщения «в которых отсутствуют сведения о нарушениях действующего законодательства, об ущербе, существенном вреде либо незаконном доходе, подтвержденными актами проверок, ревизий, аудита *и другими,* когда их наличие является обязательным признаком

[7] *Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III «Об образовании» // Эталонный контрольный банк нормативных правовых актов Республики Казахстан в электронном виде, режим доступа: http://law.gov.kz/client/#!/doc/34652/rus (дата обращения 11.10.2022)*

уголовного правонарушения»[8].

Иначе говоря, для регистрации в ЕРДР рапорта об уголовном правонарушении следователю или дознавателю достаточно иметь заключение специалиста, который является сотрудником того же правоохранительного или специального государственного органа РК, что и этот следователь (дознаватель). Поэтому такие следователи (дознаватели) в погоне за повышением ведомственных показателей по уголовным делам принимают в основу обвинения заключения своих же специалистов.

В результате наличия таких минимальных требований к специалисту и его единой ведомственной принадлежности со следователем или дознавателем отрывается широкая возможность для лоббирования интересов их правоохранительного или специального государственного органа РК, а также законного злоупотребления полномочиями со стороны таких сотрудников. Поэтому в орбиту уголовного преследования попадают ни в чем не повинные люди, нарушаются права и свободы этих лиц, и они вынуждены доказывать свою невиновность в суде.

Немаловажное значение имеет то обстоятельство, что в соответствии с частью 2 статьи 111 УПК РК заключение специалиста наряду с заключением эксперта может быть признано органом, ведущим уголовный процесс, либо судом в качестве доказательства по уголовному делу.

В тоже время мы твердо убеждены, что более правильная позиция по этому вопросу была закреплена в прежнем уголовно-процессуальном законодательстве страны 1997 г., где в части 2 статьи 115 УПК РК заключение специалиста не относилось к источнику доказательств. Однако, под давлением органов внутренних дел в 2012 году в эту норму и ряд других были внесены положения о специалистах – сотрудниках уполномоченного подразделения ОВД РК, которые привлекались для проведения исследования и получения заключения в досудебном производстве.

С этого времени у ведомственных специалистов и органа уголовного преследования появляется возможность действуя законно творить беззаконие, которое продолжается до сих пор, что подтверждается адвокатской практикой автора.

Для обеспечения объективности и беспристрастности деятельности лиц, участвующих в уголовном деле, в уголовно-процессуальном праве существует институт отводов.

Сравнительный анализ положений, касающихся отвода специалиста (статья 92 УПК РК) и отвода эксперта (статья 93 УПК РК), говорит не в пользу последнего.

Так, отвод специалиста в основном возможен только в двух случаях:

1) при наличии любого из обстоятельств, предусмотренных статьей 87 УПК РК (отвод судьи);

2) если обнаружилась его некомпетентность.

Для отвода эксперта законодатель расширяет этот перечень следующим образом: 1) при наличии любого из обстоятельств, предусмотренных статьей 87 УПК РК (отвод судьи); 2) если он находился или находится в служебной или иной зависимости от дознавателя, следователя, прокурора, судьи, подозреваемого, обвиняемого, их защитников, законных представителей, потерпевшего, гражданского истца, гражданского ответчика или представителей; 3) если он проводил ревизию или другие проверочные действия, результаты которых послужили основаниями для начала уголовного преследования; 4) если обнаружилась его некомпетентность; 5) если он участвовал в деле в качестве специалиста, за исключением случаев участия врача-специалиста в области судебной медицины в осмотре трупа человека в соответствии со статьей 222 УПК РК.

Также в части 2 статьи 93 УПК РК (отвод эксперта) закреплено, что в производстве экспертизы живого лица, а также трупа в качестве эксперта не может участвовать врач, который до назначения экспертизы оказывал соответствующему лицу медицинскую помощь.

Исходя из изложенного получается, что для судебного эксперта предъявляются завышенные требования по сравнению со специалистом и если лицо не соответствует этим требованиям, то судебному эксперту может быть заявлен отвод.

Для специалиста же перечень ограничений минимальный, что практически лишает

[8] *Приказ Генерального Прокурора Республики Казахстан от 19 сентября 2014 года № 89 «Об утверждении Правил приема и регистрации заявления, сообщения или рапорта об уголовных правонарушениях, а также ведения Единого реестра досудебных расследований». Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 23 сентября 2014 года № 9744. // Эталонный контрольный банк нормативных правовых актов Республики Казахстан в электронном виде, режим доступа: http://law.gov.kz/client/#!/doc/83632/rus (дата обращения 12.10.2022)*

возможности участникам уголовного процесса заявить ему отвод. Если же сторона защиты все же заявляет отвод специалисту – сотруднику правоохранительного органа РК, как несоответствующему одному из требований о том, что это должно быть «не заинтересованное в деле лицо» (часть 1 статьи 80 УПК РК), то органы досудебного расследования, ссылаясь на положения части 2 статьи 80 УПК РК, сразу же отклоняют заявленный отвод.

При этом, вызывает недоумение формулировка законодателя об отводе судебного эксперта в том случае, «если он находился или находится в служебной или иной зависимости от дознавателя, следователя, …». Ведь такая зависимость в принципе не может быть у судебного эксперта, а наличие служебной зависимости будет налицо у специалиста, являющегося «сотрудником уполномоченного подразделения правоохранительного или специального государственного органа РК» (часть 2 статьи 80 УПК РК).

Однако, наличие у специалиста «служебной или иной зависимости от дознавателя, следователя» не является поводом для отвода такого специалиста.

Все выше сказанное об отводах судебного эксперта и специалиста ещё раз свидетельствует о лоббировании интересов правоохранительных или специальных органов в уголовном процессе со стороны законодателя.

Анализ статьи 80 УПК РК показывает, что при производстве исследований по уголовному делу не предусмотрено участие зарубежных специалистов. Полагаем, что это серьезное упущение казахстанского законодательства. В период всемирной глобализации, подразумевающей образование единого международного экономического, правового и культурно-информационного пространства, игнорирование привлечения иностранных специалистов для установления истины в уголовном судопроизводстве является очень существенной правовой недоработкой.

Поэтому полагаем целесообразным предусмотреть участие зарубежных специалистов по ходатайству сторон в рамках досудебного расследования, путем внесения соответствующих изменений в УПК РК.

Заключение

Резюмирую данное исследование, можно отметить, все вышеприведенные данные свидетельствует о создании искусственного иммунитета для правоохранительных органов, который заключается в необоснованном расширении полномочий специалистов, являются сотрудниками этих правоохранительных ил специальных органов.

Такое расширение полномочий у этих специалистов не соответствует как конституционным принципам правосудия, так и принципам уголовного процесса. Данное положение в перспективе может привести к многочисленным искам в создаваемый Конституционный Суд РК, так как затрагивает интересы большинства граждан, вовлеченных в орбите уголовного судопроизводства.

В этой связи, с целью исключения изменений в законодательстве в угоду выгоде или ведомственным интересам государственных органов представляется целесообразным поручение Президента страны о том, что «полномочия по коррекции уголовного и уголовно-процессуального законодательства необходимо передать Министерству юстиции»[9].

Продолжение в следующем номере

ЛИТЕРАТУРА

1. Гельдибаев М.Х. Уголовный процесс: учебник для студентов вузов, обучающихся по юридическим специальностям / М.Х. Гельдибаев, В.В. Вандышев. – 3-е изд. – Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2017. – 721 с.

2. Уголовно-процессуальное право (Уголовный процесс): учебник для студентов вузов, обучающихся по направлению подготовки «Юриспруденция» / В.К. Бобров, М.Ю. Бекетов,

[9] *Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2022 года «СПРАВЕДЛИВОЕ ГОСУДАРСТВО. ЕДИНАЯ НАЦИЯ. БЛАГОПОЛУЧНОЕ ОБЩЕСТВО» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K22002022_2 (дата обращения 12.10.2022)*

О.В. Волынская [и др.]; под редакцией А.В. Ендольцевой, О.В. Химичевой, Е.Н. Клещиной. – Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2017. – 727 с.

3. Еремин С.Н. Заключение специалиста как новый вид доказательства в уголовном судопроизводстве (Уголовно-процессуальное и криминалистическое исследование): Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 Краснодар, 2004. – 205 с.

4. Борчашвили И.Ш. Перспективы развития судебно-экспертной деятельности в Республике Казахстан // Материалы международной научно-практической конференции «Восток-Запад: партнерство в судебной экспертизе. Актуальные вопросы теории и практики судебной экспертизы» (г. Алматы, 6 ноября 2014 г.). - Астана, 2014. - 332 с.

REFERENCES

1. Gel'dibayev M.KH. Ugolovnyy protsess: uchebnik dlya studentov vuzov, obuchayushchikhsya po yuridicheskim spetsial'nostyam / M.KH. Gel'dibayev, V.V. Vandyshev. – 3-ye izd. – Moskva: YUNITI-DANA, 2017. – 721 s.

2. Ugolovno-protsessual'noye pravo (Ugolovnyy protsess): uchebnik dlya studentov vuzov, obuchayushchikhsya po obshchey formule «Yurisprudentsiya» / V.K. Bobrov, M.YU. Beketov, O.V. Volynskaya [i dr.]; podaktsiyey A.V. Yendol'tsevoy, O.V. Khimichevoy, Ye.N. Kleshchinoy. – Moskva: YUNITI-DANA, 2017. – 727 s.

3. Yeremin S.N. Zaklyucheniye spetsialista kak novyy vid obvineniya v ugolovnom sudoproizvodstve (Ugolovno-protsessual'noye i kriminalisticheskoye issledovaniye): Dis. ... kand. yurid. nauk: 12.00.09 Krasnodar, 2004 –205 s.

4. Borchashvili I.SH. Perspektivy razvitiya sudebno-ekspertnoy deyatel'nosti v Respublike Kazakhstan // Materialy mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii «Vostok-Zapad: partnerstvo v sudebnoy ekspertize. Aktual'nyye voprosy praktiki i sudebnoy ekspertizy» (g. Almaty, 6 noyabrya 2014 g.). - Astana, 2014. - 332 s.

УДК 343

PROTECTION OF THE RIGHTS OF CITIZENS IN THE FRAMEWORK OF THE DEVELOPMENT OF THE PRINCIPLE OF COMPETITION AND EQUALITY OF THE PARTIES

Ismagulov Kairat Eslyamkalievich[1]
Head of the Department of analysis of the effectiveness of legislation of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Law, Astana, Republic of Kazakhstan; e-mail: ismagulov.k@zqai.kz

Kaliakperova Elena Nikolaevna
Professor of the Department of Jurisprudence of the East Kazakhstan University named after Sarsen Amanzholov, Doctor of Law, Associate Professor; Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan; e-mail: Elenamanina@mail.ru

Abstract. *The article considers the criminal procedural principle of adversarial parties, which is based on three separate from each other most important functions (defense, prosecution and administration of justice) and is considered a general procedural principle of law enforcement agencies, the prosecutor's office and the court.*

This principle implements one of the most important conditions of democratic judicial proceedings.

In the domestic criminal procedure legislation, it is enshrined in article 23 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan (hereinafter - CPC) and sounds like «criminal proceedings are carried out on the basis of competition and equality of the parties to the prosecution and defense».

The authors propose ways to improve some problematic issues of the application of measures of suppression by the decision of the prosecution without judicial control; provisions directly related to the activities of the prosecutor's office; gaps in the decision on the appointment of the main trial and preparatory actions for the court session, etc.

Also, the conclusions are substantiated on the need to consolidate at the legislative level the use of preventive measures, including the use of electronic means of tracking suspects, accused persons, etc., solely on the basis of the decision of the investigating judge, court; the definition of new criteria for evaluating the work of law enforcement agencies in legislative acts focused on the qualitative indicator of their work.

In order to simplify the proceedings and even to make a court decision at the stage of preliminary investigation, it is necessary to hold hearings by a judge in all categories of cases.

To increase the level of pre-trial investigation, it is proposed to restore the investigative apparatus in the prosecutor's office and determine their jurisdiction in the CPC.

Keywords: *competitiveness, competition, equality, human rights, defense, prosecution, principles, judicial control.*

[1] *The author for correspondence*

ЗАЩИТА ПРАВ ГРАЖДАН В РАМКАХ РАЗВИТИЯ ПРИНЦИПА СОСТЯЗАТЕЛЬНОСТИ И РАВНОПРАВИЯ СТОРОН

Исмагулов Кайрат Еслямкалиевич
Руководитель отдела анализа эффективности законодательства Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, кандидат юридических наук, г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: ismagulov.k@zqai.kz

Калиакперова Елена Николаевна
Профессор кафедры юриспруденции Восточно-Казахстанского университета имени Сарсена Аманжолова, доктор юридических наук, доцент; г.Усть-Каменогорск, Республика Казахстан; e-mail: Elenamanina@mail.ru

Аннотация. *В статье рассмотрен уголовно-процессуальный принцип состязательности сторон, который основывается на трех отдельных друг от друга важнейших функций (защита, обвинение и осуществление правосудия) и считается общим процессуальным принципом деятельности правоохранительных органов, прокуратуры и суда.*

Данный принцип реализует одно из важнейших условий демократического судопроизводства.

В отечественном уголовно-процессуальном законодательстве он закреплен в статье 23 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан (далее – УПК РК)[2] и звучит, как «уголовное судопроизводство осуществляется на основе состязательности и равноправия сторон обвинения и защиты».

Авторами предложены пути совершенствования некоторых проблемных вопросов применения мер пресечений по решению стороны обвинения без судебного контроля; положения, касающихся непосредственно деятельности прокуратуры; пробелы в решении вопроса о назначении главного судебного разбирательства и подготовительные действия к судебному заседанию и др.

Также, обоснованы выводы о необходимости закрепления на законодательном уровне применение мер пресечения, в том числе применение электронных средств слежения к подозреваемым, обвиняемым лицам и привод, исключительно на основании решения следственного судьи, суда; определении новых критерий оценки работы правоохранительных органов в законодательных актах ориентированных на качественный показатель их работы.

Для упрощения судопроизводства и даже вынесения решение суда на стадии предварительного следствия требуется проведения слушаний судьей по всем категориям дел.

Для повышения уровня досудебного расследования предложено восстановить в органах прокуратуры следственный аппарат и определить в УПК их подследственность.

Ключевые слова: *состязательность, конкуренция, равенство, права человека, защита, обвинение, принципы, судебный контроль.*

[2] *Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК. https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231*

ТАРАПТАРДЫҢ ЖАРЫСПАЛЫЛЫҒЫ МЕН ТЕҢ ҚҰҚЫЛЫҒЫ ҚАҒИДАТЫН ДАМЫТУ ШЕҢБЕРІНДЕ АЗАМАТТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ

Қайрат Еслямқалиұлы Исмагулов
Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының заңнаманың тиімділігін талдау бөлімінің басшысы, заң ғылымдарының кандидаты,
Қазақстан Республикасы, Астана қ.; e-mail: ismagulov.k@zqai.kz

Елена Николаевна Калиакперова
Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті Заңтану кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, доцент;
Өскемен қаласы, Қазақстан Республикасы; e-mail: Elenamanina@mail.ru

Аннотация. *Мақалада бір-бірінен бөлек үш маңызды функцияға (сот төрелігін қорғау, айыптау және жүзеге асыру) негізделген және құқық қорғау органдары, прокуратура және сот қызметінің жалпы процессуалдық қағидаты болып саналатын тараптардың жарыспалылығының қылмыстық-процессуалдық қағидаты қаралды.*

Бұл принцип демократиялық сот ісін жүргізудің маңызды шарттарының бірін жүзеге асырады.

Отандық қылмыстық іс жүргізу заңнамасында ол Қазақстан Республикасы Қылмыстық іс жүргізу кодексінің (бұдан әрі-ҚР ҚІЖК) 23 – бабында бекітілген және «қылмыстық сот ісін жүргізу айыптау және қорғау тараптарының жарыспалылығы мен тең құқықтылығы негізінде жүзеге асырылады»деген сияқты естіледі.

Авторлар айыптау тарапының шешімі бойынша сот бақылауынсыз бұлтартпау шараларын қолданудың кейбір проблемалық мәселелерін жетілдіру жолдарын; прокуратураның қызметіне тікелей қатысты ережелерді; басты сот талқылауын тағайындау туралы мәселені шешудегі олқылықтарды және сот отырысына дайындық әрекеттерін және т. б. ұсынды.

Сондай-ақ, бұлтартпау шараларын қолдануды заңнамалық деңгейде бекіту қажеттілігі туралы тұжырымдар, оның ішінде күдіктілерге, айыпталушыларға электрондық бақылау құралдарын қолдану және тергеу судьясының, соттың шешімі негізінде ғана алып келу; құқық қорғау органдарының жұмысын бағалаудың жаңа критерийлерін олардың жұмысының сапалық көрсеткіштеріне бағытталған заңнамалық актілерде айқындау негізделген.

Сот ісін жүргізуді оңайлату және тіпті алдын ала тергеу сатысында сот шешімін шығару үшін судья істердің барлық санаттары бойынша тыңдаулар өткізуді талап етеді.

Сотқа дейінгі тергеу деңгейін арттыру үшін прокуратура органдарында тергеу аппаратын қалпына келтіру және ҚІЖК-де олардың тергеулігін анықтау ұсынылды.

Түйінді сөздер: *бәсекелестік, бәсекелестік, теңдік, адам құқықтары, қорғаныс, айыптау, принциптер, сот бақылауы.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_155

Introduction

Competitiveness, being a general procedural principle of defense, prosecution and administration of justice, is considered to be a general principle of the activities of law enforcement agencies, the prosecutor's office and the court, which implements the main condition for democratic justice.

The principle of competition in domestic criminal procedure legislation is enshrined in Article 23 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan (hereinafter - CPC of RK)[3] and sounds like «criminal proceedings are carried out on the basis of competition and equality of the parties to the prosecution and defense».

[3] *Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК. https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231*

Direct competition is not enshrined in the Basic Act of the country, but there is a rule proclaiming the equality of the parties before the law and the court (Article 14), which can be considered the basis for the operation of this principle and ensures the division of procedural functions between the parties to the prosecution and defense in criminal proceedings.

The general provisions of the principle of competition include:

no one can be a judge in his own case;

delimitation in court of 3 criminal procedural functions (accusation, defense and resolution of the case);

performance of each of these functions by bodies independent of each other;

the parties are not obliged to contribute to the establishment of the truth in the case;

equality of the rights of the parties and the observance by the court of equality during the entire proceedings in a criminal case;

the leading role of the court;

prohibition on resolution by the court on its own initiative of disputes arising between the parties;

prohibition of the court to go beyond the limits of the charges;

the law provides for the possibility of the victim and the accused to use the help of a representative (defender) of their rights[4].

In turn, in the criminal procedural law of the Republic of Kazakhstan, competitiveness is defined by the following system of features:

1) normative consolidation and streamlining of the stage of the criminal process;

2) separation of the functions of prosecution and defense, their mandatory equality, so criminal prosecution, defense and resolution of the case by the court are separated from each other and carried out by various bodies and officials (part two of Article 23 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan);

3) the court is not a criminal prosecution body, does not act on the side of the prosecution or defense and does not express any interests other than the interests of law (part five of Article 23 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan);

4) in accordance with part six of Article 23 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, the court, while maintaining objectivity and impartiality, is obliged to create the necessary conditions for the parties to fulfill their procedural obligations and exercise the rights granted to them. And also based on the norms of the current legislation and his inner conviction, he is called upon to exercise general management at the stages of the criminal process through the confrontation of the subjects of procedural relations to prove the circumstances on which they base their claims and objections, in order to resolve the case on the merits [1].

Summarizing the above, we can derive the following definition of the adversarial principle: ***the adversarial principle*** is one of the general criminal procedural principles that ensures the use by the parties of all legal means and methods of proof at all stages of criminal proceedings for a comprehensive, complete and objective consideration of the case.

Along with the principle of competitiveness, ***the procedural equality*** of the parties is always taken into account, according to which the parties enjoy equal rights at the stage of pre-trial investigation, in court and when challenging court decisions.

The defendant and his lawyer are endowed with the same procedural rights for the purposes of defense, which the prosecutor - for the purposes of the prosecution, collecting and providing tangible and intangible evidence and arguments.

Thus, the presence of parties with opposing interests implies the presence of competition, which, together with equality, realizes the possibility of establishing the truth.

The implementation of the trial in accordance with the principles of competition and equality of the parties is the most important requirement of international law. The effective protection of the rights of persons who have fallen into the orbit of criminal proceedings is one of the main duties of the state, enshrined as the basis of the constitutional order. The judiciary plays an important role in this task.

The 14 Article of the International Covenant on Civil and Political Rights of December 16, 1966[5] (hereinafter - the ICCPR) enshrines the right to a fair trial, namely, everyone has the rights in considering any criminal charge against him or in determining his rights and ob-

[4] *Экспертное заключение «Реализация принципа состязательности в досудебном и судебном уголовном производстве РК», подготовлено при поддержке Фонда Сорос – Казахстан в рамках проекта «Поддержка общественной деятельности в области реформ законодательства, затрагивающего вопросы верховенства права и прав человека» (2019). https://lprc.kz/wp-content/uploads/2020/02/UPK-Kazahstan_sostyazatelnost.pdf*

[5] *Международный пакт о гражданских и политических правах https://sud.gov.kz/rus/content/mezhdunarodnyy-pakt-o-grazhdanskih-i-politicheskih-pravah*

ligations in any or process, to a fair and public hearing by a competent, independent and impartial tribunal established by law. In addition, everyone is entitled, in the consideration of any criminal charge against him, to at least the following guarantees on the basis of full equality:

- have sufficient time and facilities to prepare his defense and communicate with defense counsel of his own choosing (paragraph 3.b);

- to interrogate witnesses testifying against him, or to have the right to have these witnesses interrogated, and to have the right to call and examine his witnesses under the same conditions as exist for witnesses testifying against him (paragraph 3.e).

Paragraph 13 of the General Comment of the UN Human Rights Committee № 32 of August 23, 2007[6] states that the right to equality before courts and tribunals also ensures equality of opportunity. This means that the same procedural rights must be guaranteed to all parties unless the differences are provided for by law and can be justified on objective and reasonable grounds that do not put the defendant at a de facto disadvantage or otherwise subject him to unfair treatment.

The right to have sufficient time and opportunity to prepare one's defense and to communicate with counsel of one's own choosing, enshrined in Article 14 § 3 b) of the ICCPR, is considered an important element in guaranteeing a fair trial and the application of the principle of equality of arms (paragraph 32 of General Comment No. 32). The opportunity to prepare their defense should include access to all materials and other evidence that the prosecution plans to present at trial against the accused, or exculpate the accused (paragraph 33 of General Comment No. 32).

As mentioned earlier, Article 23 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan regulates the implementation of legal proceedings on the basis of competition and equality of the parties.

This article establishes the basic principles of competitiveness, which were discussed above: the separation of the prosecution and the defense; the presence of an impartial court, which is separate from the criminal prosecution body; the possibility of both parties to use procedural rights to achieve their own goals, etc.

Along with this, Article 23 provides for alternative procedures for resolving a criminal legal dispute - a procedural agreement, reconciliation through mediation, refusal of a public or private prosecutor from criminal prosecution, and so on.

In the procedural law, elements of competition are found in all the main institutions related to the restriction of human rights and freedoms by the state (preventive measures, appeals against decisions of the defense and the court, and so on).

Methods

The article uses formal-logical and dialectical methods, comparative legal, empirical analysis, as well as quantitative, qualitative and special methods of scientific research.

Results and discussion

smirnov V.P. believes that «the principle of competitiveness of criminal proceedings lies in such a construction of the procedural order of the trial and the study of evidence in it, in which the parties are provided with the opportunity to actively defend their or protected (represented) rights and interests» [2, 61].

Strogovich M.S. described the principle of competition as «the principle of competition is of decisive and decisive importance for the entire system of the criminal process, since it determines the position of the subjects of the process, their rights and obligations and relationships with each other and with the court. The competitive process, at its core, is an oral, open and direct process» [3, 122].

We agree with Bozhev V.P. «An insufficiently clear idea of the essence of adversarial nature makes it difficult to understand the tasks of criminal proceedings and its individual stages, the powers of participants in criminal proceedings» [4, 318].

Aleksandrov A.S. argues that since the purpose of modern criminal proceedings is to ensure the rights and freedoms of man and citizen, and since the principles of the adversarial model of the process are reflected in the current procedural legislation, the principles of this model prevail over the principles of the investigative model [5, 174-180].

The supremacy of some principles of criminal proceedings over others is unacceptable, since all the principles form a common system. In the context of improving legislation, one cannot talk about the development of certain principles specifically to the detriment of others, but only about a gradual departure from those

[6] *Замечание общего порядка № 32, CCPR/C/GC/32, 23 августа 2007 г. http://hrlibrary.umn.edu/russian/gencomm/Rhrcom32.html*

in accordance with the trends in improving the modern criminal process.

The Kazakh criminal procedural legislation has retained some elements of the inquisitorial process. If we talk about the full implementation of the adversarial nature of the defense, then, unlike foreign legal proceedings, these elements in the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan are presented in a truncated form.

In our opinion, one of these problems is the application of preventive measures by the decision of the prosecution without judicial control.

Thus, in accordance with Article 136 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, the body conducting the criminal procedure, within its powers, has the right to apply one of the preventive measures provided for in Article 137 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan to suspects, accused persons.

Along with this, such preventive measures and additional restrictions as a written undertaking not to leave and proper behavior, personal guarantee, transfer of a serviceman under the supervision of the command of a military unit, transfer of a minor under supervision, use of electronic surveillance tools are applied on the basis of a decision of the body conducting the criminal process.

One of the measures of criminal procedural coercion provided for by law is the drive, regulated by Article 157 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan. In accordance with this provision, the person conducting the pre-trial investigation, the court may subject the suspect, the accused, the defendant, as well as the witness who has suffered to be brought.

In other words, the prosecution decides to restrict the rights and freedoms of the defense, which is fundamentally at odds with the adversarial principle, which implies that all preventive measures, regardless of their severity and degree of interference with human rights and freedoms, must be subject to judicial control.

It should be noted that the drive, in its essence, is the same preventive measure as the additional restrictions specified in Article 137 of the CPC of RK.

It is required to fix at the legislative level that the application of all preventive measures, electronic means of tracking to suspects, accused persons and bringing to other persons, solely on the basis of the decision of the investigating judge, court.

The functions of the prosecutor's office and competitiveness are closely related to each other, and their analysis is impossible separately. Indeed, the position of the prosecutor's office, which is called upon to protect the state, public interest, depending on the legislator's assessment of its significance, can both almost completely neutralize the competitiveness, so as not to be approved in the official scientific literature of the Soviet period, and create conditions for its consistent implementation. Similarly, the development of competitiveness inevitably entails not just a quantitative change in the powers of the prosecutor in the process, it forms a qualitatively new approach to understanding the tasks that are set for the prosecutor's office as a state institution [6].

Touching upon the activities of the prosecutor's office, I would like to note that our country is on the verge of grandiose reforms of the law enforcement bloc. Evidence of this is the development of new constitutional acts «On the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan», «On the Commissioner for Human Rights in the Republic of Kazakhstan», «On the Prosecutor's Office», etc.

Therefore, before implementing them, it is necessary that past mistakes are not repeated in the future.

In the Regulatory Policy Advisory Document «Draft Constitutional Act of the Republic of Kazakhstan «On the Prosecutor's Office»[7], the developer states that «It is necessary in the new Constitutional Law «On the Prosecutor's Office» to consolidate effective tools and mechanisms that will ***more effectively*** enforce the rule of law, protect and restore the rights and freedoms of citizens, the ***interests of business***, society and the state».

In general, agreeing with this proposal, it is necessary to note the tautology of the phrase «more efficiently», as well as the incorrect use of «business interests».

Thus, the phrase «more effectively» is a pleonasm, that is, words similar in meaning were used in a sentence or text, creating semantic redundancy.

For reference: Typical examples of non-normative pleonasm are phrases in which the meaning of one word repeats the meaning of another: more important (more redundant,

[7] Официальный сайт «Электронное правительство Республики Казахстан». Открытые НПА *https://legalacts.egov.kz/*

because more important means «more important»), first premiere (premier is enough – «the first performance of a play, film or performance of a musical work»), atmospheric air (enough air – «a mixture of gases that forms the Earth's atmosphere»), eventually (correctly in the end or enough in the end), return back (the verb return indicates movement back, in the opposite direction), import from - abroad (it is enough to import – «to import from abroad») [7].

Thus, one of the complaints is the provisions relating to the activities of the prosecutor's office, namely the amended article 83 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan.

The Act of the Republic of Kazakhstan dated March 10, 2017 No. 51-VI ZRK «On Amendments and Additions to the Constitution of the Republic of Kazakhstan» changed the wording of part one «The Prosecutor's Office, on behalf of the state, exercises, within the limits and forms established by law, the highest supervision over the observance of the rule of law in the territory of the Republic of Kazakhstan represents the interests of the state in court and, on behalf of the state, carries out criminal prosecution».

At the same time, the old version was as follows: «The Prosecutor's Office, on behalf of the state, exercises supreme supervision over the precise and uniform application of laws, decrees of the President of the Republic of Kazakhstan and other regulatory legal acts on the territory of the Republic, over the legality of operational-search activities, inquiry and investigation, administrative and enforcement proceedings, takes measures to identify and eliminate any violations of the law, and also protests laws and other legal acts that are contrary to the Constitution and laws of the Republic. The prosecutor's office represents the interests of the state in court, and also in cases, in the manner and within the limits established by law, carries out criminal prosecution».

In our opinion, in the current wording, the highest supervision of legality has been replaced in the direction of criminal prosecution. Which does not in any way benefit the strengthening of the competitiveness of the parties in the criminal process.

Based on the foregoing, earlier the prosecutor's office, on behalf of the state, exercised supreme supervision over the precise and uniform application of laws, decrees of the President of the Republic of Kazakhstan and other regulatory legal acts on the territory of the Republic, over the legality of operational-search activities, inquiry and investigation, administrative and enforcement proceedings, took measures to identify and eliminate any violations of the law, represented the interests of the state in court, and also in cases, in the manner and within the limits established by law, carried out criminal prosecution.

Currently, the prosecution authorities, within the limits and forms established by law, exercise the highest supervision over the observance of the rule of law in the territory of the Republic of Kazakhstan, represent the interests of the state in court, at the same time, without any restrictions and limits, on behalf of the state, carry out criminal prosecution.

Quantitative indicators, not qualitative ones, are still decisive in evaluating the activities of law enforcement agencies.

We agree with G.Kh. Fetkulov's statement that «the conceptual provision of the transition from quantity to quality is the cornerstone in assessing the activities of law enforcement agencies, which will create conditions for the law enforcement agencies themselves to prevent violations of the rights of citizens participating in criminal proceedings on the one hand and strengthen guarantees observance of the rights of a citizen involved in the sphere of criminal proceedings on the other. Therefore, it is necessary to define new criteria for evaluating the work of law enforcement agencies in legislative acts focused on the qualitative indicator of their work, i.e. their work should be evaluated by local governments (akimats and maslikhats) at all levels and civil society. Thus, we will move away from the notorious «detection rate» and focus our attention on identifying the causes and conditions that contribute to the violation of the rights of citizens in criminal proceedings» [8].

The structure of the General Prosecutor's Office of the Republic includes an independent subdivision of the Criminal Prosecution Service (hereinafter referred to as the Service). The name of this Service already speaks for itself, where its main task is the persecution.

In general, the General Prosecutor's Office consists of 4 main services: 1st service - the Criminal Prosecution Service; 2nd service - Service for the supervision of the legality of sentences that have entered into force and their execution; 3rd service - Service for the protection of public interests; 4th Service - Service of Special Prosecutors.

All activities of the prosecutor's office are «impregnated» with the function of criminal prosecution. At the same time, the profile Law «On the Prosecutor's Office» does not

contain a definition of the concept of «criminal prosecution», but only describes the list of powers of the prosecutor to carry out this area of prosecutorial activity.

At the same time, attention should be paid to the fact that this list does not cover his powers to carry out criminal prosecution at the judicial stages of the criminal process, which seems to be a significant gap in the law and does not correspond to the definition given by the criminal procedure law [9].

And where are the tasks to exclude the conviction of the innocent, unlawful criminal prosecution, causing harm in the course of criminal proceedings?

One cannot but agree with A. Kussainova, who notes that the work of the Service of the General Prosecutor's Office, and with it all lower divisions, is completely aimed at persecution. A person fell into the orbit of criminal prosecution, ended up in the wrong place, at the wrong time or with the wrong person, or looked at some law enforcement officer in the wrong way, that's all, in fact, he is doomed, at least to a long struggle with the whole system of criminal authorities persecution [10].

Thus, from a supervisory body, the prosecutor's office has turned into a criminal prosecution body, where punitive functions have become dominant.

Previously, there was supervision over the legality of the preliminary investigation, inquiry and operational-search activities, within the framework of which the prosecutor, at the stage of bringing the case to court, made a decision to send the case to court. Along with this, the legality of judicial decisions in criminal cases that have not entered into force was supervised by the relevant division of the prosecutor's office.

This system of supervision over the legality of the preliminary investigation, inquiry and operational-search activities and the legality of judicial decisions in criminal cases was a kind of system of checks and balances.

In addition, the gaps in resolving the issue of appointing the main trial and preparatory actions for the court session indicate the presence of problems of competition between the parties and the equality of participants in the criminal process, not only in legislative, but also in law enforcement practice.

Thus, in the first part of Article 321 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, the obligatory holding of a preliminary hearing in cases of especially grave crimes is enshrined. In other cases, such a hearing is held if it is necessary to make a decision to refer the case to jurisdiction, refer the case to the prosecutor, terminate the case, suspend the proceedings, join and separate criminal cases, as well as consider the petitions of the parties.

We insist that in order to exclude the privileges of the prosecution, the preliminary hearing procedure should be extended not only to cases of especially serious, but also to small and medium-gravity crimes.

To establish the truth in a criminal case, it is necessary to have competition and equality among parties with opposing interests at the stage of pre-trial investigation, in court and when challenging judicial decisions.

The issues of criminal proceedings in cases of judicial control outlined in the subsection under consideration demonstrate the specifics and originality of the manifestation of adversarial nature in judicial proceedings in order to further develop and improve the efficiency of judicial control both at the level of legislative regulation of judicial control procedures and in the course of their practical implementation.

It is proposed to hold a preliminary hearing by the judge in cases of all categories, due to the fact that it is held at the stage of preparation for the simplification of proceedings and even the issuance of a court decision at this stage.

Concerning the Draft Act «On the Prosecutor's Office». There is no justification for enshrining the law at the constitutional level, since Constitutional laws are adopted on issues provided for by the Constitution by a majority of at least two-thirds of the total number of deputies of each of the Chambers (paragraph 4 of Article 62 of the Act «On Legal Acts»).

The Head of State, in his Message dated March 16, 2022 «New Kazakhstan: the path of renewal and modernization», indicated that «In general, in order to increase the rule of law and systematically strengthen human rights activities, I consider it appropriate to adopt separate constitutional acts on the prosecutor's office and on the Commissioner for Human Rights». At the same time, this proposal was most likely sent to raise the status of the prosecutor's office. But the status of the prosecutor's office is already overestimated, in connection with the implementation of higher supervision over the observance of the rule of law in the territory of the Republic of Kazakhstan.

If the Act «On the Prosecutor's Office» is adopted at the constitutional level, then it is necessary to consider the application of this condition, for example, in relation to the Act

«On Advocacy and Legal Assistance», «On Act Enforcement Service» and others whose activities are aimed at supplementing and development of provisions in accordance with the direct instructions of the norms of the Basic Act.

The current Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan in Article 193 stipulates that the prosecutor during the pre-trial investigation «12) withdraws cases from the body conducting the pre-trial investigation and transfers them to another pre-trial investigation body in accordance with the investigative jurisdiction established by this Code; in exceptional cases related to the need to ensure the objectivity and sufficiency of the investigation, at the written request of the criminal prosecution body or a participant in the criminal process, transfers cases from one body to another or accepts for its own proceedings and investigates them, regardless of the investigative jurisdiction established by this Code;

12-1) has the right to carry out pre-trial investigation in cases of torture, criminal offenses provided for by Chapter 17 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan.

The Prosecutor General has the right, in exceptional cases, on his own initiative, to entrust the conduct of a pre-trial investigation to a prosecutor, regardless of the investigative jurisdiction established by this Code;

At the same time, investigative jurisdiction is not defined in Article 187 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, which is a violation of the criminal procedure legislation».

We propose to introduce the investigative apparatus into the prosecutor's office and determine in Art. 187 of the Code of Criminal Procedure, the jurisdiction of investigators of the prosecutor's office, as it was in the old days. The investigative divisions of the prosecutor's office were liquidated in connection with the creation of an independent Investigative Committee, which lasted only 2 years. The exclusion of the investigative divisions of the prosecutor's office and the closure of the Investigative Committee has sharply reduced the level of pre-trial investigation, which is beneficial for criminal elements, since the shortcomings of the pre-trial investigation are always used by their lawyers to return criminal cases to the prosecutor, most of which are then terminated.

When Kazakhstan was a part of the USSR for more than 70 years, the best investigators of the country worked in the investigative divisions of the prosecutor's offices, who were under investigation of the most complex cases of economic, official crimes, murders, and sexual crimes. Therefore, it is necessary to restore the investigative apparatus of the prosecutor's office.

Instead of conclusion

Without insisting on the indisputability and unconditionality, the syllogisms of the study deserve further discussion and critical feedback. The author's conclusions about the adversarial nature in criminal proceedings allow us to pay attention to this principle in order to build equal participation in legal proceedings.

REFERENCES

1. Букаева, Е. А. Состязательность в уголовном процессе Казахстана и России // Молодой ученый. — 2021. — № 4 (346). — С. 405-408. — URL: https://moluch.ru/archive/346/77995/ (дата обращения: 02.06.2022).

2. Смирнов В.П. Противоборство сторон как сущность принципа состязательности уголовного судопроизводства // Государство и право. – 1998. – No 3. – С. 61.

3. Строгович М.С. Право обвиняемого на защиту и презумпция невиновности. - М.: Наука, 1984. – 143 с.

4. Божьев В. П. Состязательность на предварительном следствии // Избранные труды. М., 2010. – 475 С.

5. Соцанюк И.Ю. К вопросу о месте состязательности в системе принципов уголовного судопроизводства // Правоохранительная деятельность органов внутренних дел России и зарубежных государств в контексте современных научных исследований // Материалы международной научно-теоретической конференции адъюнктов и докторантов. Санкт-Петербургский университет МВД России. Санкт-Петербург, 2008. – 405 с.

6. Чичканов А.Б. Функции прокурора и принцип состязательности в российском уголовном судопроизводстве. Автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. юр. наук., СПб, 2003. – 35 с.

7. Геккина Е.Н., старший научный сотрудник Института лингвистических исследований РАН, кандидат филологических наук. Плеоназм и тавтология. http://stcreserv.narod.ru/Professionaly/PleonazmTavtologia.html (дата обращения: 02.06.2022)

8. Феткулова Г.Х. Упрощенное досудебное производство: проблемы и перспективы // Перспективы развития национального законодательства Республики Казахстан в свете Концепции правовой политики на 2010-2020 годы: Мат-лы международ. науч.-практ. конф./ Отв.ред.: Д.Т. Кенжетаев, д-р юрид. наук, проф. И.Ш. Борчашвили. - Караганда: Карагандинская Академия МВД РК им. Б.Бейсенова, 2010. – 588 с.

9. Сулейменова Г.Ж. Понятие и содержание функции уголовного преследования в деятельности органов прокуратуры. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32766478&pos=9;-15#pos=9;-15 (дата обращения: 03.06.2022)

10. Кусаинова А. Отдельные проблемные вопросы состязательности сторон в уголовном процессе // «Вестник Министерства юстиции Республики Казахстан». № 4 (29) 2019. – С. 72-77.

REFERENCES

1. Bukaeva, E. A. Sostjazatel'nost' v ugolovnom processe Kazahstana i Rossii // Molodoj uchenyj. — 2021. — № 4 (346). — S. 405-408. — URL: https://moluch.ru/archive/346/77995/ (data obrashhenija: 02.06.2022).

2. Smirnov V.P. Protivoborstvo storon kak sushhnost' principa sostjazatel'nosti ugolovnogo sudoproizvodstva // Gosudarstvo i pravo. – 1998. – No 3. – S. 61.

3. Strogovich M.S. Pravo obvinjaemogo na zashhitu i prezumpcija nevinovnosti. - M.: Nauka, 1984. – 143 s.

4. Bozh'ev V. P. Sostjazatel'nost' na predvaritel'nom sledstvii // Izbrannye trudy. M., 2010. – 475 S.

5. Socanjuk I.Ju. K voprosu o meste sostjazatel'nosti v sisteme principov ugolovnogo sudoproizvodstva // Pravoohranitel'naja dejatel'nost' organov vnutrennih del Rossii i zarubezhnyh gosudarstv v kontekste sovremennyh nauchnyh issledovanij // Materialy mezhdunarodnoj nauchno-teoreticheskoj konferencii ad#junktov i doktorantov. Sankt-Peterburgskij universitet MVD Rossii. Sankt-Peterburg, 2008. – 405 s.

6. Chichkanov A.B. Funkcii prokurora i princip sostjazatel'nosti v rossijskom ugolovnom sudoproizvodstve. Avtoref. diss. na soisk. uch. st. kand. jur. nauk., SPb, 2003. – 35 s.

7. Gekkina E.N., starshij nauchnyj sotrudnik Instituta lingvisticheskih issledovanij RAN, kandidat filologicheskih nauk. Pleonazm i tavtologija. http://stcreserv.narod.ru/Professionaly/PleonazmTavtologia.html (data obrashhenija: 02.06.2022)

8. Fetkulova G.H. Uproshhennoe dosudebnoe proizvodstvo: problemy i perspektivy // Perspektivy razvitija nacional'nogo zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan v svete Koncepcii pravovoj politiki na 2010-2020 gody: Mat-ly mezhdunarod. nauch.-prakt. konf./ Otv.red.: D.T. Kenzhetaev, d-r jurid. nauk, prof. I.Sh. Borchashvili. - Karaganda: Karagandinskaja Akademija MVD RK im. B.Bejsenova, 2010. – 588 s.

9. Sulejmenova G.Zh. Ponjatie i soderzhanie funkcii ugolovnogo presledovanija v dejatel'nosti organov prokuratury. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32766478&pos=9;-15#pos=9;-15 (data obrashhenija: 03.06.2022)

10. Kusainova A. Otdel'nye problemnye voprosy sostjazatel'nosti storon v ugolovnom processe // «Vestnik Ministerstva justicii Respubliki Kazahstan». № 4 (29) 2019. – S. 72-77.

УДК 347.73

К ВОПРОСУ О ПОНЯТИИ, ПРЕДМЕТЕ И ФОРМАХ МЕЖДУНАРОДНОГО НАЛОГОВОГО ПРАВА

Порохов Евгений Викторович
Директор НИИ финансового и налогового права, профессор ВШП «Әділет» Каспийского общественного университета, доктор юридических наук; г.Алматы, Республика Казахстан; e-mail: Yevgeniy.Porokhov@unius.kz

Аннотация. *Свободное перемещение капитала, рабочей силы, товаров и услуг на мировых и региональных рынках, создание и функционирование транснациональных корпораций, активное участие граждан и организаций в международной кооперации и вызванная этим международная экономическая интеграция вызывают необходимость в правовом регулировании возникающих при этом отношений как на национальном, так и на международном уровне. В рамках таких международных отношений у граждан и организаций, как правило, возникают имущественные результаты (доход), который представляет интерес для государства как объекты и предметы налогообложения. В указанной связи возрастает роль международного налогообложения и международного налогового права, позволяющих обозначить границы и пределы налоговых изъятий у налогоплательщиков, защитить их права от необоснованных притязаний со стороны государства налогового резидентства или иностранного государства и в то же время обеспечить законное поступление налогов в бюджет того государства, которому они причитаются в силу установленных в международном налоговом праве принципов. Автором настоящей научной работы проведено фундаментальное исследование в области международного налогового права. В настоящей научной статье представлен правовой анализ существующих научных концепций понятия и сущности международного налогового права, его места в системе права, соотношения с национальным налоговым правом, а также правовой анализ форм международного налогового права. Применение в ходе настоящего научного исследования таких теоретических и эмпирических методов, как метод сравнительно-правового анализа, методы индукции и дедукции и другие, позволило достичь поставленных в рамках настоящего исследования целей и задач. Так, предложена авторская концепция понятия, сущности и предмета международного налогового права, международного налогообложения, определено место международного налогового права в системе права Республики Казахстан, установлены и проанализированы основные разновидности форм международного налогового права.*

Ключевые слова: *международное налоговое право, международное налогообложение, налоговая юрисдикция, международный договор, налоговый резидент, двойное налогообложение.*

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ САЛЫҚ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ ТҮСІНІГІ, ПӘНІ ЖӘНЕ НЫСАНДАРЫ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕГЕ

Евгений Викторович Порохов
Қаржы және Салықтық құқық Ғылыми-Зерттеу Институтының директоры, Каспий қоғамдық университетінің «Әділет» жоғары заң мектебінің профессоры, заң ғылымдарының докторы; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: Yevgeniy.Porokhov@unius.kz

Аннотация. *Дүниежүзілік және аймақтық нарықтарда капиталдың, жұмыс күшінің, тауарлар мен қызметтердің еркін қозғалысы, трансұлттық корпорациялардың құрылуы мен жұмыс істеуі, азаматтар мен ұйымдардың халықаралық ынтымақтастыққа бел-*

сенді қатысуы және нәтижесінде халықаралық экономикалық интеграция туындайтын қатынастарды құқықтық реттеуді қажет етеді. бұл жағдайда ұлттық және халықаралық деңгейде және халықаралық деңгейде. Осындай халықаралық қатынастар шеңберінде азаматтар мен ұйымдардың, әдетте, салық салу объектілері мен объектілері ретінде мемлекет үшін қызығушылық тудыратын мүліктік нәтижелері (кірістері) болады. Осыған байланысты халықаралық салық салу және халықаралық салық құқығының рөлі артып келеді, бұл салық төлеушілерді салықтық босатулардың шекаралары мен шектерін белгілеуге, олардың құқықтарын салық резиденті мемлекетінің немесе шет мемлекеттің негізсіз талаптарынан қорғауға және сонымен бір мезгілде халықаралық салық құқығында белгіленген қағидаттардың күшімен төлеуге жататын салықтардың сол мемлекеттің бюджетіне заңды түрде түсуін қамтамасыз етеді. Бұл ғылыми жұмыстың авторы халықаралық салық құқығы саласында іргелі зерттеу жүргізді. Бұл ғылыми мақалада халықаралық салық құқығының түсінігі мен мәні, оның құқық жүйесіндегі орны, ұлттық салық құқығымен арақатынасы туралы қолданыстағы ғылыми тұжырымдамаларға құқықтық талдау жасалған, сонымен қатар халықаралық салық құқығының нысандарына құқықтық талдау жасалған. Осы ғылыми зерттеу барысында салыстырмалы құқықтық талдау әдісі, индукция және дедукция әдістері және басқалары сияқты теориялық және эмпирикалық әдістерді пайдалану осы зерттеу аясында алға қойылған мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізуге мүмкіндік берді. Сонымен, халықаралық салық құқығының түсінігі, мәні және пәні, халықаралық салық салу туралы авторлық тұжырымдама ұсынылады, халықаралық салық құқығының Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесіндегі орны анықталды, халықаралық салық құқығы нысандарының негізгі сорттарын анықтады және талдады.

Түйін сөздер: *халықаралық салық құқығы, халықаралық салық салу, салық юрисдикциясы, халықаралық келісім, салық резиденті, қосарланған салық салу.*

TO THE QUESTION OF THE CONCEPT, SUBJECT AND FORMS OF INTERNATIONAL TAX LAW

Porokhov Yevgeniy Viktorovich
Director of the Research Institute of Financial and Tax Law, Professor of the Adilet Law School, Caspian Public University, Doctor of Law; Almaty, Republic of Kazakhstan; e-mail: Yevgeniy.Porokhov@unius.kz

Abstract. *The free movement of capital, labor, goods and services on world and regional markets, the creation and operation of transnational corporations, the active participation of citizens and organizations in international cooperation and the resulting international economic integration necessitate the legal regulation of the relations that arise in this case, both at the national and at the international level. Within the framework of such international relations, citizens and organizations, as a rule, have property results (income), which are of interest to the state as objects and subjects of taxation. In this regard, the role of international taxation and international tax law is growing, which make it possible to designate the boundaries and limits of tax exemptions from taxpayers, protect their rights from unreasonable claims from the state of tax residence or a foreign state, and at the same time ensure the legal receipt of taxes in the budget of that state, to which they are due by virtue of the principles established in international tax law. The author of this scientific work conducted a fundamental study in the field of international tax law. This scientific article presents a legal analysis of existing scientific theories of the concept and essence of international tax law, its place in the system of law, correlation with national tax law, as well as a legal analysis of the forms of international tax law. The use in the course of this scientific study of such theoretical and empirical methods as the method of comparative legal analysis, methods of induction and deduction, and others, made it possible to achieve the goals and objectives set in the framework of this study. Thus, the author's idea of the concept, essence and subject of international tax law, international taxation is proposed, the place of international tax law in the legal system of the Republic of Kazakhstan is determined, the main varieties of*

forms of international tax law are established and analyzed.

Keywords: *international tax law, international taxation, tax jurisdiction, international treaty, tax resident, double taxation.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_165

Введение

В рамках внешнеэкономической деятельности ее субъекты вступают в частноправовые отношения и совершают международные сделки. По предложенной Дернбергом Р.Л. классификации, «международные сделки можно разделить на две категории: совершаемые вне страны и внутри страны. Термин «сделки, совершаемые вне страны» относится к хозяйственной деятельности и инвестированию резидентами и гражданами США за границей. Термин «сделки, совершаемые в стране», относится к хозяйственной деятельности и инвестированию, осуществляемыми иностранными налогоплательщиками в США» [1, с.28].

Регулированию частных отношений, осложнённых иностранным элементом, посвящено международное частное право.

В международном частном праве под отношениями с иностранным элементом понимаются отношения, в которых:

«1) один из субъектов отношений является иностранным физическим или юридическим лицом...;

2) объект отношения (имущество, авторские права) находятся на иностранной территории...;

3) юридический факт, с которым связано возникновение, изменение или прекращение правоотношений, происходит за границей» [2, с.14].

Как правило, участниками частных правоотношений, осложнённых иностранным элементом, совершаются сделки, а в ходе их осуществления появляются имущественные результаты, которые интересуют государства участников этих сделок в качестве объектов налогообложения.

В пределах действия своей юрисдикции каждое государство, к которому имеет отношение хоть один из участников международной сделки, претендует на налогообложение таких сделок и их результатов, определяя участников правоотношений в качестве налогоплательщиков, а совершенные ими сделки или их результаты – в качестве объектов обложения различными видами налогов.

Возникающие в этих случаях налоговые правоотношения также характеризуются наличием в них иностранного элемента. В одних случаях иностранным элементом будут являться иностранные лица по объектам налогообложения, находящимся на территории облагающего их налогами государства. В других случаях иностранным элементом будут признаваться находящиеся за рубежом объекты налогообложения, принадлежащие национальным и приравненным к ним лицам.

Соответственно, налогообложение государством иностранных лиц по объектам налогообложения, находящимся на территории этого государства, а также налогообложение национальных и приравненных к ним лиц (налоговых резидентов) по доходам из зарубежных источников получило название международного налогообложения.

Методы и материалы

Методологическую основу проведенного исследования составили различные теоретические и эмпирические методы. В частности, были использованы методы анализа и синтеза, системный метод, метод сравнительно-правового анализа, формально-логический метод, метод герменевтики. Применение указанных методов научного исследования позволило автору полностью достичь поставленных целей и задач.

Результаты и их обсуждение

Регулированию налоговых отношений, возникающих в результате международного налогообложения, посвящён специальный раздел налогового права – правовое регулирование международного налогообложения (или международное налоговое право). Соответственно, возникающие в результате международного налогообложения налоговые отношения (отношения с иностранным элементом) между государством и налогоплательщиками (налоговыми агентами) являются предметом регулирования международного налогового права.

В научной литературе нет однозначного мнения о самостоятельности существования международного налогового права. Также нет его точного определения, позиционирования его в системе права и единого мнения о наличии у него самостоятельного предме-

та правового регулирования. Одни авторы отрицают существование международного налогового права как самостоятельной категории и предлагают использовать вместо него понятия «международный налоговый режим» или «международные налоговые правила» [3, с.11].

Другие авторы склонны считать, что международное налоговое право существует как подотрасль международного финансового права, включает в себя только нормы международных договоров и не включает нормы национального законодательства. Также эти авторы полагают, что в системе международного налогового права «условно можно выделить как международное публичное, так и международное частное налоговое право» [4, с.51; 5, с.25-27].

Третьи авторы, обоснованно критикуя точку зрения предыдущих учёных, указывают на то, что «нельзя согласиться с мнением некоторых авторов, что предмет международного налогового права охватывает одновременно сферы публичного и частного международно-правового регулирования..., поскольку любые отношения по взиманию налогов имеют принудительный характер и никакой речи о равенстве субъектов (что типично для частного права) быть не может» [6, с.444]. В свою очередь, они предлагают определить международное налоговое право «как комплексную отрасль права, представляющую собой совокупность норм внутригосударственного и международного права, регулирующих международные налоговые отношения» [6, с.444].

Большинство же авторов справедливо считают, что международное налоговое право должно охватывать как нормы международного права, содержащиеся в международных соглашениях и наднациональном законодательстве, так и нормы национального законодательства, с помощью которых регулируется международное налогообложение [7, 8, 9, 10, 11].

В частности, Кашин В.А. указывает, что «в налоговом праве всякой страны можно выделить две части: первая регулирует отношения, полностью и во всех элементах подпадающие под национальную юрисдикцию этой страны. Вторая регулирует отношения, в которых каким-либо образом участвует иностранный элемент. Под отношения, регулируемые второй частью, подпадают любые ситуации, имеющие место на территории этой страны, но в которых либо объект налогообложения, либо налогоплательщик являются иностранными (по регистрации или по происхождению), и действия «своих», национальных лиц на территории других стран. Вторая, «международная», часть налогового права часто называется международным налоговым правом» [12, с.44-45].

В своё время применительно к международному частному праву Богуславский М.М. указывал на то, что «международное частное право является частью национальных систем права различных государств. ... «Международное» оно лишь в том смысле, что регулирует отношения, осложнённые иностранным элементом (И.И.Лукашук)» [2, с.19-20]. Аналогичным образом и международное налоговое право является частью национальной правовой системы, создаётся самим государством (в том числе с участием других государств путём согласованного с ними волеизъявления и правотворчества), но регулируют публично-правовые отношения, осложнённые иностранным элементом. Соответственно, международным оно является тоже только в том смысле, что регулирует налоговые отношения, осложнённые иностранным элементом.

В финансово-правовой научной литературе по этом поводу также справедливо указывается, что «следует пояснять использование термина «международное налоговое право» в его широком значении, включающего две составляющие: международно-правовую и национальную в виде системы правовых норм, регулирующих налоговые отношения с иностранным элементом» [11, с.59].

Международное налоговое право как совокупность правовых норм находится в составе налогового права каждого государства и является его неотъемлемой частью. В свою очередь, в состав международного налогового права входят нормы налогового права, регулирующие налоговые отношения с иностранным элементом. При этом в состав международного налогового права входят как нормы национального налогового законодательства, так и санкционированные государством нормы международных договоров с участием этого государства и наднационального законодательства международных объединений, в которые входит такое государство. Без санкционирования государством норм международных правовых актов они не могут быть признаны частью действующего права этого государства и применяться на его территории.

В любом случае в соответствии с суверенными правами государства в области

налогообложения и конституционными требованиями к порядку установления налогов законное установление налогов, в том числе при международном налогообложении, должно осуществляться каждым государством исключительно в его национальных законах. Другими словами, международное налогообложение может в полной мере осуществляться государством самостоятельно в пределах его налоговой юрисдикции с использованием своего национального законодательства даже при отсутствии у него международных договоров или санкционированного наднационального законодательства.

Как справедливо указывает по этому поводу Дернберг Р.Л., «почти во всех странах существуют налоговые правила, регулирующие налоговый режим для своих резидентов, действующих за границей, и для иностранных налогоплательщиков, действующих в стране» [1, с.24].

Таким образом, по совокупности присущих международному налоговому праву характерных признаков ему можно дать следующее определение:

Международное налоговое право – это совокупность правовых норм, которые регулируют возникающие в результате международного налогообложения налоговые отношения, осложнённые иностранным элементом: осуществлением иностранными гражданами (подданными), иностранными юридическими лицами, лицами без гражданства налогооблагаемой деятельности на территории облагающего их налогами государства либо наличием у национальных и приравненных к ним лиц (налоговых резидентов) доходов из зарубежных источников (объектов налогообложения за рубежом).

Соответственно, *международное налогообложение* - это осуществляемое государством в пределах его налоговой юрисдикции обложение налогами доходов налоговых резидентов этого государства из зарубежных источников, а также доходов и имущества налоговых нерезидентов из источников в этом государстве и на его территории.

Введённые в научный и законодательный оборот понятия «международное налогообложение» и «международное налоговое право» носят условный характер в связи с наличием в регулируемых ими отношениях иностранного элемента, выводящим такие отношения из разряда сугубо национальных. Однако налоговые отношения с иностранным элементом, складывающиеся в результате международного налогообложения и урегулированные международным налоговым правом, не становятся непосредственно международными отношениями в традиционном понимании этого слова, как отношения между государствами или с участием международных объединений.

Как правило, нормы действующих международных договоров с участием государства или нормы наднационального законодательства международных объединений или организаций, в которые входит такое государство, имеют приоритет в своём действии перед национальным законодательством и непосредственное применение к регулируемым ими налоговым отношениям[1].

Нормы международного налогового права реализуются участниками налоговых правоотношений непосредственно, если только для их применения не требуется издание специального внутреннего акта государства. Соответственно, для осуществления налогоплательщиками (налоговыми агентами) своих прав по международным налоговым договорам нет необходимости в издании каких-либо дополнительных правовых актов государства. Хотя история налогового права РК знает примеры, когда для применения норм международных налоговых договоров без специального указания об этом в них или в налоговых законах принимались соответствующие подзаконные акты[2].

В ряде случаев при неурегулированности в международном договоре процедурных вопросов применения его норм государство может в национальном законодательстве самостоятельно устанавливать порядок их

[1] *П.3 ст.4 Конституции РК от 30.08.1995 г. // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_; п.5 ст.2 Кодекса Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года № 120-VI «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000120; п.1 и 3 Нормативного постановления Конституционного Совета РК от 05.11.2009 г. № 6 «Об официальном толковании норм статьи 4 Конституции РК применительно к порядку исполнения решений международных организаций и их органов» //https://adilet.zan.kz/rus/docs/S090000006 (Дата обращения: 14.06.2022 г.).*

[2] *Совместный приказ Министра финансов РК от 02.12.1999 г. № 643 и Министра государственных доходов РК от 02.12.1999 г. № 1478 «Об утверждении Инструкции о порядке применения Конвенций (Соглашений) об избежании двойного налогообложения и предотвращении уклонения от уплаты налогов на доход и капитал (имущество), заключенных Республикой Казахстан с иностранными государствами» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/V990001021_ (Утратил силу приказом Министра финансов Республики Казахстан от 9 января 2009 года № 5); Приказ Министра финансов РК от 03.10.2002 г. № 469 «Об утверждении Правил администрирования международных договоров об избежании двойного*

применения.

Например, в Казахстане в главе 75 НК РК устанавливаются условия и порядок применения отдельных положений международных договоров по вопросам налогообложения.

В международном налогообложении и международном налоговом праве нет международной организации (объединения) и их органов, которые бы могли устанавливать и взимать налоги с налоговых резидентов отдельных государств, равно как и нормы международных соглашений в области налогообложения, будучи в большинстве своём коллизионными и отсылочными, указывают лишь на то, налоговое законодательство какого из договаривающихся государств подлежит применению к налоговым отношениям с иностранным элементом.

Нормы международных договоров и наднационального законодательства международных организаций по вопросам налогообложения призваны:

1) разделить налоговую юрисдикцию государств и унифицировать их подходы к налогообложению;

2) выработать единые критерии, принципы и правила установления принадлежности лиц к налоговому резидентству договаривающихся государств и определения у них объектов налогообложения;

3) исключить двойное налогообложение налогоплательщиков;

4) создать механизмы для предотвращения уклонения от уплаты налогов;

5) создать правовую основу и механизмы взаимодействия налоговых органов договаривающихся государств;

6) урегулировать налоговые отношения с иностранным элементом в коллизионной части.

Возникающие при этом межгосударственные отношения являются предметом регулирования собственно международного публичного права в части разграничения налоговой юрисдикции государств, определения её пределов и установления правовых основ сотрудничества государств между собой в области налогообложения. В другой же своей части, обращённой непосредственно к налогоплательщикам (налоговым агентам), содержащиеся в международно-правовых актах нормы призваны на международном уровне урегулировать возникающие в результате международного налогообложения налоговые отношения с иностранным элементом. При этом такие отношения с участием налогоплательщиков (налоговых агентов) являются предметом регулирования международного налогового права.

Нормы международного налогового права могут быть как материальными, регулирующими основания возникновения и существенные условия исполнения налоговых обязательств с иностранным элементом, так и процедурными, регламентирующими международные налоговые процедуры по взиманию, администрированию налогов, оказанию взаимной помощи во взимании налогов и урегулированию международных налоговых споров.

Международное налоговое право является комплексным (собирательным) образованием налогового права, которое по критерию наличия в них иностранного элемента объединяет в себе правовые нормы из различных разделов налогового права (налоговое обязательственное право, налоговое процедурное право, налоговое апелляционное право), устанавливающие особенности правового регулирования материальных, процедурных и процессуальных налоговых отношений с иностранным элементом. В равной степени правовые нормы, регулирующие налоговые отношения с иностранным элементом, могли оставаться и в соответствующих разделах налогового права, регулирующих материальные, процедурные или процессуальные налоговые отношения без учёта факта наличия или отсутствия в них иностранного элемента.

Международные налогово-правовые нормы воплощаются в соответствующих формах международного налогового права, к которым традиционно относят:

1) международные договоры (конвенции, соглашения), полностью или в части регулирующие международное налогообложение;

2) нормативные правовые акты (решения) международных объединений и организаций, в состав которых входят договаривающиеся государства, и их органов по вопросам налогообложения;

3) национальные (внутренние) нормативные правовые акты самих государств по вопросам международного налогообложения.

Принятие международных правовых актов по вопросам налогообложения является

налогообложения и предотвращении уклонения от уплаты налогов на доход и капитал (имущество), заключенных Республикой Казахстан» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/V020002003_ (Утратил силу с 01.01.2009 г. приказом Министра финансов РК от 09.01.2009 г. № 5).

совместным правотворчеством государств, созданных ими международных организаций и их органов и направлено в первую очередь на урегулирование налоговых отношений с иностранным элементом. Как разновидность правотворческой деятельности, заключение международных договоров и принятие решений международных организаций регулируется соответствующими институтами конституционного и международного публичного права. В частности, этим вопросам посвящены соответствующие нормы конституций государств, Венской конвенции о праве международных договоров от 23.05.1969 г., договоров о создании межгосударственных объединений, статутов, регламентов международных организаций и их органов, а также национальных законов о международных договорах.

В ряде случаев международно-правовые акты могут устанавливать налоговую юрисдикцию одного договаривающегося государства на территории другого договаривающегося государства[3].

В качестве форм международного налогового права не признаются акты международных судов, которые не вправе создавать, изменять или отменять правовые нормы.

Например, согласно п.102 Статута Суда ЕАЭС, Суду Союза запрещается изменять или отменять действующие нормы права ЕАЭС, законодательства государств-членов или создавать новые нормы.

Также не входят в состав международного налогового права положения интерпретационных актов уполномоченных на их принятие международных организаций и их органов.

Например, Комментарии к Модельной конвенции ОЭСР на доход и капитал могут использоваться субъектами правоприменения только для уяснения смысла типовых норм Модельной конвенции при применении ими заключённых на её основе конкретных конвенций об избежании двойного налогообложения.

В непротиворечащей части нормы национального законодательства государства по вопросам международного налогообложения применяются наряду с нормами международно-правовых актов.

В тех случаях, когда одни и те же вопросы международного налогообложения по-разному урегулированы как нормами международно-правовых актов, так и нормами национального законодательства государства, приоритет, как правило, имеют нормы действующих международно-правовых актов.

Нормы международных договоров, заключённых с участием государства, и нормы решений международных организаций (объединений), участником которых является государство, по вопросам налогообложения органично включены в систему национального налогового права этого государства путём предварительного или последующего их санкционирования (в том числе ратификации) государством в качестве своего действующего права, применимого к регулируемым отношениям с иностранным элементом. Соответственно, в зависимости от существующих в государстве конституционных подходов к установлению приоритета в соотношении и действии внутригосударственных и международных норм между собой, последним может отдаваться приоритет в их действии и применении перед внутригосударственными нормами с учётом уровня их принятия и необходимостью исполнения государством по Конституции принятых им на себя международных договорных и иных обязательств.

В указанной связи включение государством в своё национальное налоговое право норм международных договоров, санкционированных государством, и придание им приоритета в их действии перед внутригосударственными налогово-правовыми нормами не противоречит характеру и системе налогового права как национального права государства, поскольку международные договоры и решения международных организаций (объединений) по вопросам налогообложения также признаются формами действующего налогового права государства наряду с его внутригосударственными нормативными правовыми актами.

В случае отсутствия у государства действующих международных договоров с государствами, резидентами которых являются налогоплательщики, подлежащие налогообложению в государстве образования дохода, то применяются нормы национального налогового законодательства тако-

[3] *П.2 ст.10 Соглашения между Российской Федерацией и Республикой Казахстан о статусе города Байконур, порядке формирования и статусе его органов исполнительной власти от 23.12.1995 г. (ратифицировано Законом РК от 22.12.1998 г. № 329 «О ратификации Соглашения между Республикой Казахстан и Российской Федерацией о статусе города Байконур, порядке формирования и статусе его органов исполнительной власти» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000329_ (Дата обращения: 14.06.2022 г.).*

го государства.

Таким образом, формы международного налогового права могут приниматься государством как самостоятельно, так и во взаимодействии с другими государствами в рамках международного правотворчества с последующим включением норм международно-правовых актов в состав действующего налогового права этого государства.

Заключение

Проведенный в рамках данного научного исследования анализ позволяет сделать вывод о том, что до настоящего времени в юридической доктрине не сложилось однозначного мнения о самостоятельности существования международного налогового права, не определилось его место в системе права и не утвердилась позиция о наличии у него самостоятельного предмета правового регулирования.

Полагаем, что международное налоговое право как совокупность правовых норм находится в составе налогового права государства и является его неотъемлемой частью. Международное налоговое право включает в себя нормы налогового права, регулирующие налоговые отношения с иностранным элементом.

Международные налогово-правовые нормы воплощаются в соответствующих формах международного налогового права. Умение правильно установить применимые к налоговым отношениям, осложненным иностранным элементом, нормы права способствует реализации принципов налогового права, соблюдению прав налогоплательщиков, избежанию двойного налогообложения, противодействию уклонения от уплаты налогов и получению государствами причитающихся в их бюджеты денег в форме налогов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дернберг Р.Л. Международное налогообложение: Пер. с англ. – М.: ЮНИТИ, 1997. - 375 с.

2. Богуславский М.М. Международное частное право: Учебник. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2005. - 604 с.

3. Шепенко Р.А. Международные налоговые правила. Ч.1. – М.: Юрлитинформ, 2012. – 510 с.

4. Кучеров И.И. Международное налоговое право (Академический курс): Учебник. – М.: ЗАО «ЮрИнфоР», 2007. - 452 с.

5. Денисаев М.А. Налоговые отношения с участием иностранных организаций в Российской Федерации / Отв.ред. Е.Ю.Грачева. – М.: ИД «Юриспруденция», 2005. - 143 с.

6. Пепеляев С.Г. Налоговое право: Учебник для вузов / Под ред. С.Г. Пепеляева. – М.: Альпина Паблишер, 2015. - 796 с.

7. Кашин В.А. Налоговые соглашения России. Международное налоговое планирование для предприятий / В.А.Кашин. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 1998. - 383 с.

8. Погорлецкий А.И. Международное налогообложение: учебник / А.И.Погорлецкий. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2006. - 384 с.

9. Фомина О. Международное налоговое право: понятие, основные принципы / О. Фомина // Хозяйство и право. – 1995. – № 5. - С.125-135

10. Полякова В.В. Понятие международного налогового права / В.В.Полякова, С.П.Котляренко // Налоговое право: учеб. пособие / под ред. С.Г.Пепеляева. – М.: ИД ФБК ПРЕСС, 2000. - 608 с.

11. Лещенко С.К. К вопросу о понятии международного налогового права / С.К. Лещенко // Промышленно-торговое право. −2008. − № 5. − С.53-59.

12. Кашин В.А. Налоговые соглашения России. Международное налоговое планирование для предприятий: Монография / Кашин В.А. - М.:Магистр, 2016. - 384 с.

REFERENCES

1. Dernberg R.L. Mezhdunarodnoe nalogooblozhenie: Per. s angl. – M.: JuNITI, 1997. - 375 s.

2. Boguslavskij M.M. Mezhdunarodnoe chastnoe pravo: Uchebnik. – 5-e izd., pererab. i dop. – M.: Jurist, 2005. - 604 s.

3. Shepenko R.A. Mezhdunarodnye nalogovye pravila. Ch.1. – M.: Jurlitinform, 2012. – 510 s.

4. Kucherov I.I. Mezhdunarodnoe nalogovoe pravo (Akademicheskij kurs): Uchebnik. – M.: ZAO «JurInfoR», 2007. - 452 s.

5. Denisaev M.A. Nalogovye otnoshenija s uchastiem inostrannyh organizacij v Rossijskoj Federacii / Otv.red. E.Ju.Gracheva. – M.: ID «Jurisprudencija», 2005. - 143 s.

6. Pepeljaev S.G. Nalogovoe pravo: Uchebnik dlja vuzov / Pod red. S.G. Pepeljaeva. – M.: Al'pina Pablisher, 2015. - 796 s.

7. Kashin V.A. Nalogovye soglashenija Rossii. Mezhdunarodnoe nalogovoe planirovanie dlja predprijatij / V.A.Kashin. – M.: Finansy, JuNITI, 1998. - 383 s.

8. Pogorleckij A.I. Mezhdunarodnoe nalogooblozhenie: uchebnik / A.I.Pogorleckij. – SPb.: Izd-vo Mihajlova V.A., 2006. - 384 s.

9. Fomina O. Mezhdunarodnoe nalogovoe pravo: ponjatie, osnovnye principy / O. Fomina // Hozjajstvo i pravo. – 1995. – № 5. - S.125-135

10. Poljakova V.V. Ponjatie mezhdunarodnogo nalogovogo prava / V.V.Poljakova, S.P.Kotljarenko // Nalogovoe pravo: ucheb. posobie / pod red. S.G.Pepeljaeva. – M.: ID FBK PRESS, 2000. - 608 s.

11. Leshhenko S.K. K voprosu o ponjatii mezhdunarodnogo nalogovogo prava / S.K. Leshhenko // Promyshlenno-torgovoe pravo. −2008. − № 5. − S.53-59.

12. Kashin V.A. Nalogovye soglashenija Rossii. Mezhdunarodnoe nalogovoe planirovanie dlja predprijatij: Monografija / Kashin V.A. - M.:Magistr, 2016. - 384 s.

ZQAI

ӘОЖ 341.171

ЕУРОПАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ ЖЕКЕ ӨМІР МЕН ДЕРБЕС ДЕРЕКТЕРДІ ҚОРҒАУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ержан Сағынханұлы Жамбаев[1]
Заң ғылымдарының кандидаты, А. Мырзахметов атындағы Көкшетау университетінің доценті,
Көкшетау қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: zhambaev_es@mail.ru

Нұржан Сәулен
PhD докторы, Парламентаризм институтының бас маманы,
Астана қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: nuri_saulen@mail.ru

Азамат Нурланұлы Сағадиев
Заң ғылымдарының кандидаты, А. Мырзахметов атындағы Көкшетау университетінің доценті,
Көкшетау қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: 02-kz@mail.ru

Аннотация. *Мақалада Еуропалық Одақтың құқықтық жүйесіндегі жеке өмірді қорғауды және дербес деректерді қорғауды құқықтық реттеудің ерекшеліктеріне талдау жасалды, еуропалық құқықта белгіленген құқықтардың арақатынасын анықтаудың кейбір күрделі мәселелері анықталды, ал еуропалық соттардың қызметі негізінде авторлар жеке өмірді қорғау және еуропалық құқықтағы дербес деректерді қорғау ұғымдарының арасындағы айырмашылық критерийлерін анықтады. Мақалада сондай-ақ Адам құқықтары жөніндегі еуропалық сот пен Еуропалық Одақ сотының қызметінде, жеке өмірді қорғауға және дербес деректерді қорғауға адам құқықтарын қорғау жөніндегі істерді қарау процесінде туындаған даулы мәселелерді шешудің практикалық мысалдары келтірілген. Олардың зерттеулері негізінде авторлар қарастырылып отырған адам құқықтарының үш нақты айырмашылығын келтіреді, сондықтан бірінші болып жеке өмірді қорғау мәнмәтіннен тәуелді болып табылады және әр жағдайда дербес деректердің мазмұны мен қолданылуын зерттеуді талап етеді, және мұндай істерді қарау тәжірибесі Еуропалық Одақ құқығында дербес деректерді қорғау құқығының автономды сипатын дамытуды көрсетеді. Екінші сөзсіз айырмашылық, дербес деректерді қорғау құқығы бастапқыда мемлекеттердің оң міндеттемесі ретінде ойластырылған. Авторлардың пікірінше, қарастырылған құқықтардың соңғы ерекшелігі дербес деректерді қорғау адам құқықтарын қорғау шеңберінен шығатын негұрлым жан-жақты және жүйелі тәсілге негізделген. Қорытындыда жеке өмірді қорғау құқығы мен дербес деректерді қорғау құқығы сөзсіз тығыз байланысты болған жағдайда, қарастырылып отырған құқықтар толығымен ұқсас деп саналмауы керек деген негізделген тұжырым жасалады.*

Түйінді сөздер: *жеке өмір; дербес деректер; еуропалық құқық; адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сот; адам құқықтары; дербес деректерді қорғау құқығы; жеке өмірді қорғау құқығы; Еуропалық Одақ соты.*

[1] *Хат-хабарларға арналған автор*

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЗАЩИТЫ ЧАСТНОЙ ЖИЗНИ И ПЕРСОНАЛЬНЫХ ДАННЫХ В ЕВРОПЕЙСКОМ ПРАВЕ

Жамбаев Ержан Сагынханович
Кандидат юридических наук, доцент Кокшетауского университета имени А. Мырзахметова, г. Кокшетау, Республика Казахстан, e-mail: zhambaev_es@mail.ru

Саулен Нуржан
Доктор PhD, главный специалист Института парламентаризма, г. Астана, Республика Казахстан, e-mail: nuri_saulen@mail.ru

Сагадиев Азамат Нурланович
Кандидат юридических наук, доцент Кокшетауского университета имени А. Мырзахметова, г. Кокшетау, Республика Казахстан, e-mail: 02-kz@mail.ru

Аннотация. *Настоящим трудом проведен анализ особенностей правового регулирования защиты личной жизни и защиты персональных данных в правовой системе Европейского Союза, выявлены некоторые проблемные вопросы определения соотношения прав, установленных в европейском праве, при этом на основе деятельности европейских судов, авторами определены критерии разграничения понятия защиты личной жизни и защиты персональных данных в европейском праве. В статье также приводятся практические примеры разрешения спорных вопросов, возникавших в деятельности Европейского суда по правам человека и Суда Европейского Союза, в процессе рассмотрения дел по защите прав человека на защиту личной жизни и защиту персональных данных. На основе их исследования авторами приводятся три конкретных отличия рассматриваемых прав человека, так первым отмечается, что защита личной жизни носит контекстно-зависимый характер и требует исследования содержания и использования персональных данных в каждом конкретном случае, и практика рассмотрения подобных дел, свидетельствует о развитии автономного характера права на защиту персональных данных в праве Европейского Союза. Вторым несомненным отличием, отмечается, что право на защиту персональных данных было изначально задумано как позитивное обязательство государств. И последняя отличительная черта рассматриваемых прав, по мнению авторов, заключается в том, что защита персональных данных основывается на более комплексном и систематическом подходе, выходящем за рамки защиты прав человека. В заключении делается обоснованный вывод - при безусловно тесной связи права на защиту личной жизни и права на защиту персональных данных, рассматриваемые права не следует считать полностью тождественными.*

Ключевые слова: *личная жизнь; персональные данные; европейское право; Европейский суд по правам человека; права человека; право на защиту персональных данных; право на защиту личной жизни; Суд Европейского союза.*

ACTUAL PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF PRIVACY AND PERSONAL DATA PROTECTION IN EUROPEAN LAW

Zhambayev Yeran Sagynkhanovich
Candidate of Law, Associate Professor of A. Myrzakhmetov Kokshetau University, Kokshetau city, Republic of Kazakhstan, e-mail: zhambaev_es@mail.ru

Saulen Nurzhan
PhD, Chief Specialist of the Institute of Parliamentarism, Astana, Kazakhstan, e-mail: nuri_saulen@mail.ru

Sagadiev Azamat Nurlanovich
Candidate of Law, Associate Professor of A. Myrzakhmetov Kokshetau University, Kokshetau city, Republic of Kazakhstan, e-mail: 02-kz@mail.ru

Abstract. *This work analyzes the features of the legal regulation of the protection of personal life and the protection of personal data in the legal system of the European Union, identifies some problematic issues of determining the ratio of rights established in European law, while on the basis of the activities of European courts, the authors define the criteria for distinguishing the concept of protection of personal life and protection of personal data in European law. The article also provides practical examples of resolving controversial issues that have arisen in the activities of the European Court of Human Rights and the Court of the European Union, in the process of considering cases on the protection of human rights to the protection of personal life and the protection of personal data. Based on their research, the authors present three specific differences between the human rights under consideration, as the first one notes that the protection of personal life is context-dependent and requires research on the content and use of personal data in each specific case, and the practice of considering such cases indicates the development of the autonomous nature of the right to personal data protection in the law of the European Union. The second undoubted difference is that the right to personal data protection was originally conceived as a positive obligation of states. And the last distinguishing feature of the rights under consideration, according to the authors, is that the protection of personal data is based on a more comprehensive and systematic approach that goes beyond the protection of human rights. In conclusion, a reasonable conclusion is made - given the undeniably close relationship between the right to privacy protection and the right to personal data protection, the rights in question should not be considered completely identical.*

Key words: *personal life; personal data; European law; European Court of Human Rights; human rights; right to personal data protection; right to privacy protection; Court of the European Union.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_174

Кіріспе

Бүгінгі таңда жеке өмір мен дербес деректерді қорғау мәселелері тек Қазақстанда ғана емес, бүкіл өркениетті елдерде өте жоғары деңгейде өзектілікке айналды. Бұған 2007 жылдан бастап жыл сайын 28 қаңтарда Халықаралық дербес деректерді қорғау күні (Data Protection Day) аталып өтетіндігі айқын мысал бола алады. Бұл мереке Интернет желісінің пайдаланушылары өздерінің жеке өмірі мен дербес деректерін қорғауға көмектесу, Интернеттегі мінез-құлық ережелерін сақтауды ұмытпауы үшін құрылған болатын.

Сонымен қатар, ақпараттық технологиялар мен Интернет желісін дамыту және кеңінен пайдалану кезінде халықаралық құқықтағы ақпараттық кеңістікте адамның жеке өмірін қорғау туралы ережелерді бекіту қажеттілігі барған сайын айқын бола түсуде. Бұл қажеттілік жеке өмірді қорғау құқығының дамуына, сондай-ақ дербес деректерді қорғау құқығының пайда болуына ықпал етеді. Бұл мақсат цифрлық қоғам дәуірінде адам санасына әсер ететін ақпараттық технологиялардың әр түрлі түрлерін қолдануды ескере отырып, жеке тұлғаны қорғау болып табылады.

Аталған құбылыстар құқықтық доктринада да, халықаралық ұйымдар шеңберінде де кеңінен талқылануда. Атап айтқанда, жеке өмірді қорғау және дербес деректерді қорғау құқықтарын ажыратудың алғашқы әрекеттерінің бірі еуропалық құқықта жеке адамға қол сұғылмаушылықты қорғаудың ерекше режимін жариялайтын еуропалық аймаққа тән құқықтық доктринаға байланысты жасалды [1, 4 б.]. Аталған құқықтар арасындағы көп сәйкестікті аңғартатын мәселе бойынша Дж. Кокотт пен К.Соботтың жұмыстарын да көрініс табады [2, 223 б.]; олардың мақсаттарының ұқсастығын О. Лински, ашып көрсете алды [3, 581 б.]; Р. Геллерт екі құқық арасындағы айтарлықтай айырмашылықтарды көрсетеді [4, 530 б.] және өзге де авторлардың еңбектері де осы мәселеге арналған.

Материалдар мен әдістер

Осы жұмысты жазу барысында шетелдік зерттеушілердің әр түрлі материалдары, нормативтік-құқықтық қайнар көздер, осы мәселе бойынша халықаралық ұйымдардың

статистикалық мәліметтері пайдаланылды. Жеке өмір мен дербес деректерді қорғаудың еуропалық құқықтағы құқықтық реттеудің өзекті мәселелерін ғылыми зерттеу барысында көптеген ғылыми әдістер қолданылды, оларға мыналарды жатқыза аламыз: Осы ғылыми жұмыстың мазмұнын ашуға мүмкіндік берген талдау және синтездеу, аксиологиялық, абстракциялау, формальды-логикалық, салыстыру, фактілерді іздеу және іріктеу, диалектикалық, тарихи-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық әдістері.

Негізгі ережелер

Жоғарыда айтылғандарға байланысты Еуропалық заңнамада ақпараттық кеңістіктің қазіргі даму деңгейін және дербес деректерді қорғау құқығын ескеріп, жеке өмірді қорғау құқығының арақатынасын анықтау заң ғылымының өзекті мәселесі болып табылады.

Еуропалық аймақта жеке өмірді қорғау мен дербес деректерді қорғауға адам құқықтарының арақатынасын зерттеу контексінде Еуропалық одақ *(бұдан әрі – ЕО)* құқығы мен Еуропа кеңесі *(бұдан әрі – ЕК)* құқығының тығыз байланысын жоққа шығаруға болмайды.

Осыған байланысты «Еуропалық құқық» ұғымы осы жерде және одан әрі мәтін бойынша ЕК-тің құқықтық жүйесін де, ЕК аясында жасалған халықаралық шарттардың құқықтық нормаларын да қамтитын ұжымдық термин болып табылады.

Европа Кеңесі шеңберінде жеке өмірді қорғау құқығы және дербес деректерді қорғау құқығы 1950 жылғы адам құқықтары мен негізгі бостандықтарды қорғау туралы Еуропалық конвенцияның *(бұдан әрі – АҚЕК)* 8-бабының ережелерімен ресми мәлімделеді[2]. Осы бапқа қосымша ретінде ЕК шеңберінде 1981 жылы жеке сипаттағы деректерді автоматтандырылған өңдеуге қатысты жеке тұлғаларды қорғау туралы № 108 Конвенция қабылданды, оның мақсаты жеке тұлғаның құқықтары мен негізгі бостандықтарын, атап айтқанда оның дербес деректеріне қатысты автоматтандырылған өңдеуге қатысты жеке өміріне қол сұғылмаушылық құқықтарын құрметтеуді қамтамасыз ету болып табылады[3]. Өз кезегінде, Еуропалық Одақтың құқығында жеке тұлғалардың жеке өміріне қол сұғылмаушылық 2000 жылғы негізгі құқықтар туралы Еуропалық Одақ Хартиясының *(бұдан әрі – ЕО Хартиясы)* 7-бабының ережелерімен бекітілген. Ал дербес деректерді қорғау осы құжаттың 8-бабында көрсетілген[4].

Сонымен қатар, 2016 жылы ЕО 2016/679 қаулысымен жеке деректерді қорғаудың жалпы регламенті қабылданып, 2018 жылы күшіне енді. Оның нысанасы жеке тұлғалардың негізгі құқықтары мен бостандықтарын, әсіресе, дербес деректерді қорғау құқығын қорғау болып табылады[5]. Осыған байланысты ЕО құқығында жоғарыда аталған адам құқығын неғұрлым дамыған құқықтық реттеуді ескере отырып, дербес деректерді қорғау ақпараттық кеңістікте жүзеге асырылатын басқа адам құқықтары арасында негізгі құқық ретінде басымдыққа ие деп саналады. Алайда, ЕК және ЕО халықаралық шарттарының ережелерін, сондай-ақ еуропалық соттардың тәжірибесін мұқият зерделеу адамның құқықтары арасындағы қатынастардың күрделі құрылымға ие екенін көрсетеді.

АҚЕК-ның 8-бабы және ЕО Хартиясының 7-бабының талаптары негізінен жалпыланған, сондықтан жеке өмір мен дербес деректерді қорғау құқықтарын ажыратуда олардың нормативтік құжаттарда бекітілуі маңызды емес, еуропалық соттардың – Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық соттың *(бұдан әрі – АҚЕС)* және Еуропалық Одақ Сотының *(бұдан әрі – ЕО соты)* кейінгі тәжірибелері маңызды рөл атқарғанын түсіну маңызды. АҚЕС және ЕО соты өздерінің іс жүргізу құқығымен жеке өмірді қорғау, дербес деректерді қорғау

[2] *Конвенция о защите прав человека и основных свобод: [заключена в г. Риме, 4 нояб. 1950 г.]: в ред. от 13 мая 2004 г. // Совет Европы. – [Электрондық ресурс] // – Кіру режимі: https://www.echr. coe.int/Documents/Convention_RUS.pdf. – қаралған күні: 25.08.2022.*

[3] *Конвенция о защите частных лиц в отношении автоматизированной обработки данных личного характера: [заключена в г. Страсбурге], 28 янв. 1981 г. // Совет Европы. – [Электрондық ресурс] // – Кіру режимі: https://rm.coe. int/1680078c46. – қаралған күні: 26.08.2022.*

[4] *Хартия Европейского Союза об основных правах: [заключена в г. Страсбурге, 12 дек. 2007 г.] // Европейский союз. – [Электрондық ресурс] // – Кіру режимі: http://base.garant.ru/71672404/. – қаралған күні: 27.08.2022.*

[5] *. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation) [Электрондық ресурс] // – Кіру режимі: // European Union, European Parliament, Council of the European Union. – Mode of access: https://eur-lex.europa.eu/eli/ reg/2016/679/oj. – қаралған күні: 27.08.2022.*

құқықтарының арақатынасын анықтау мақсатында екі сот арасындағы тұрақты жүргізіліп жатқан сұхбат аясында бір-бірінің шешімдеріне жиі-жиі жүгініп отырады. Еуропалық юриспруденцияның талдауына сүйене отырып, Т.Д. Оганесян жоғарыда аталған сот органдары жеке ақпараттың әртүрлі түрлері мен нұсқаларын қамти отырып, дербес деректер мен жеке өмір саласын кеңінен анықтайтындығын нақты айтады [5, 53 б.].

Нәтижелер мен талқылаулар

1950 жылы қабылданған сәттен бастап АҚЕК 8-бабының ережелері өзгермегенін назарға алып, Еуропа Кеңесі жеке өмірді қорғауға құқық эволюциясы бойынша оның ішінде АҚЕС ұстанымын ескере отырып, белгілі бір бағыттарын дайындады. Өз тәжірибесінде АҚЕС бірнеше рет жеке адамдардың жеке өмірі туралы мәліметтер жинауды, сондай-ақ жеке өмірді қорғау құқығы аясында осындай деректерді сақтау мен пайдалануды қарастырды. АҚЕС алғаш рет 1987 жылғы «Леандер Швецияға қарсы» ісіндегі дербес деректерге АҚЕК-ның 8-бабын қолдануға қатысты жалпы қағидатты белгіледі. Бұл жеке өмірге қатысты ақпаратты сақтау және жариялау адамның жеке өмірін құрметтеу құқығына жататындығын мойындады[6]. 1997 жылғы «Б. Финляндияға қарсы» ісінде АҚЕК-ға қатысушы мемлекеттердің ұлттық заңнамасында АҚЕК-ның 8-бабының ережелеріне сәйкес келмейтін дербес деректерді кез келген пайдалануды болдырмау жөніндегі тиісті сақтық шаралары көзделуі тиіс екенін де АҚЕС мойындады[7]. Теориялық тұрғыдан алғанда, АҚЕС АҚЕК-нің 8-бабының шегінен шығатын жеке тұлғаларға қатысты ақпаратты қорғау режимін есептеуі мүмкін еді, алайда, жеке деректер саласындағы АҚЕС-тің қазіргі түсіндірмесінің ұстанымына жеке деректерді тұтастай алғанда жеке өмірді қорғау құқығы саласына енгізу үшін жеткілікті кең болып табылатын № 108 Конвенцияның ережелерімен тығыз байланысты қосылу мүмкін деп санаймыз [1, 24 б.].

Қазіргі уақытта «Google» сияқты іздеу жүйелері пайдаланатын жеке ақпаратты құқықтық қорғау режимі ерекше қызығушылық тудырады. 2014 жылы ұмытылған «Google Spain» ісіне қатысты негізгі шешімде ЕО соты іздеу операторларын жеке тұлғалардың өтініші бойынша серверлерден шындыққа сәйкес келмейтін немесе өзектілігін жоғалтқан дербес деректерді жоюға міндеттеу туралы шешім қабылдады[8]. 2018 жылы «М.Л. және В.В. Германияға қарсы» ісіндегі осы проблеманы қарастыра отырып, АҚЕС АҚЕК-нің 8-бабына сәйкес жеке өмірді қорғау құқығы мәні мен мәтінінде осы құқықтың ерекше маңыздылығын атап өтті. Демек, жеке тұлғалар жеке өмірді қорғау құқығын жеке ақпарат контексінде, егер мұндай ақпаратты интернет іздеу жүйелері арқылы алуға және оны үшінші тараптың қасақана ниетінің пайдалану мүмкіндігі болса, жүзеге асыра алады[9]. Сондай-ақ, 2000 жылғы «Швейцарияға қарсы Аманн» ісінде АҚЕК-нің 8-бабының қолданылу аясына жеке тұлғаларға жаппай жиналатын, өңделетін және таратылатын дербес деректерге қатысты жеке өмірін қорғау құқығын жүзеге асыруға мүмкіндік беретін ақпаратқа қатысты өзін-өзі анықтау құқығын енгізу туралы айтылған АҚЕС-ның ұстанымын атап өткен жөн[10]. Осылайша, жеке өмірді қорғау құқығы аясында АҚЕС жеке файлдарға қол жеткізу құқығын мойындады, сондай-ақ қоғамдық құжаттардағы дербес деректерді жоюға қатысты өтініштерді қарады[11]. Бұдан басқа, АҚЕК-нің 8-бабының мәні мен мәтінінде

---

[6] *Leander v. Sweden: Judgment (Merits), 26 Mar. 1987, App. № 9248/81 // European Court of Human Rights. – Mode of access: [Электрондық ресурс] // – Кіру режимі: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57519. – қаралған күні: 27.08.2022.*

[7] *Z v. Finland: Judgment (Merits and Just Satisfaction), 25 Feb. 1997, App. № 22009/93 // European Court of Human Rights. – Mode of access: [Электрондық ресурс] // – Кіру режимі: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58033. – қаралған күні: 28.08.2022.*

[8] *Google Spain SL and Google Inc. v. Agencia Española de Protección de Datos (AEPD) and Mario Costeja González: Judgment, 13 May 2014, Case C-131/12 // Court of Justice of the European Union. – Mode of access: [Электрондық ресурс] // – Кіру режимі: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A62012CJ0131. – қаралған күні: 28.08.2022.*

[9] *M. L. and W. W. v. Germany: Judgment (Merits and Just Satisfaction), 28 Sept. 2018, App. № 60798/10 and 65599/10 // European Court of Human Rights. – Mode of access: [Электрондық ресурс] // – Кіру режимі: http:// hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-183947. – қаралған күні: 28.08.2022.*

[10] *. Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia. Oy v. Finland: Judgment (Merits and Just Satisfaction), 27 June 2017, App. № 931/13 // European Court of Human Rights. – Mode of access: [Электрондық ресурс] // – Кіру режимі: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-175121. – қаралған күні: 28.08.2022.*

[11] *Leander v. Sweden: Judgment (Merits), 26 Mar. 1987, App. № 9248/81 // European Court of Human Rights. – Mode of access: [Электрондық ресурс] // – Кіру режимі: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57519. – қаралған күні: 27.08.2022.*

осы сот 2014 жылғы «Digital Rights Ireland» ісінде деректерді пайдалануды мақсатты шектеу принципіне және деректерді жинау мен өңдеуді барынша азайту принципіне сілтемелер қолданды[12]. Әдетте, жоғарыда аталған қағидаттар дербес деректерді қорғау кезінде сақталуы тиіс және қазіргі уақытта ЕО-ға мүше мемлекеттер үшін міндетті болып табылатын дербес деректерді қорғау туралы жалпы регламентте көрініс тапқан [6, 31 б.]. Мұндай жағдайларды талдау дербес деректер мен АҚЕС практикасындағы жеке өмірді қорғау құқығының ажырамас байланысы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Керісінше, ЕО шеңберіндегі дербес деректерді қорғау құқығы жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығынан гөрі кеңірек, өйткені деректерді қорғау ережелері адамның жеке өміріне әсер етпесе де, ақпаратты өңдеудің барлық түрлеріне қолданылады. Деректерді қорғаудың жалпы ережесінің 4-бабына сәйкес дербес деректер деп «сәйкестендірілген немесе сәйкестендірілетін жеке тұлғаға қатысты кез келген ақпарат» түсіндіріледі. Бұл ретте мұндай деректерді өңдеу «дербес деректермен немесе дербес деректер жиынтығымен орындалатын кез келген операция немесе операциялар жиынтығы» болып табылады[13]. Демек, деректерді өңдеудің барлық дерлік нысандары жеке тұлғаның жеке өміріне әсер етпейтініне қарамастан, дербес деректерді қорғауға құқық саласының ықпалына түседі [1, 9 б.]. Жеке өмірді және дербес деректерді қорғаудың арақатынасы туралы ЕО сотының ұстанымы 2014 жылғы «Digital Rights Ireland» шешімінде де бар, онда ЕО соты деректерді сақтау адамның жеке өміріне қол сұғылмаушылыққа тікелей әсер етеді деп мойындады, егер мұндай мәліметтер жеке тұлғалардың жеке өмірі туралы нақты қорытынды жасауға мүмкіндік берсе, деректер күнделікті әдеттер, тұрғылықты жері, қозғалысы, орындалған іс-әрекеттер, осы адамдардың әлеуметтік ортасы және т. б. сияқты деректерді білдіреді[14]. А. Юнссон атап өткендей, ЕО соты жеке деректерді сақтау ЕО Хартиясының 7-бабын бұзды деп анықтап қана қоймай, сонымен бірге, АҚЕС іс жүргізу құқығына сілтеме жасай отырып, мұндай деректерге ұлттық органдардың қол жетімділігі жеке өмірді қорғаудың негізгі құқығына одан әрі араласуды білдіреді деп тапты [7, 151 б.]. Белгілі бір дәрежеде бұл зерттеушімен жеке өмірді қорғау құқығы, оның ішінде жеке адамға шектеулі қол жеткізу құқығын, яғни жеке тұлғаларды сыртқы қол сұғушылықтан, оның ішінде мемлекеттің оның органдарының іс-әрекетінен қорғау құқығын қамтиды деген негізде келісуге болады. Қарастырылып отырған деректерді сақтау ЕО Хартиясының 8-бабының аясына жатады. Өйткені ол жоғарыда аталған баптың ережелерінің мағынасы бойынша жеке деректерді өңдеуді білдіреді.

2010 жылы ЕО соты «Volker und Markus Schecke and Hartmut Eifert» ісінде мойындаған, одан туындайтын деректерді қорғау талаптарына міндетті түрде сәйкес келуі керек[15]. Осыған сүйене отырып, жеке өмірді қорғау мәні мен мәтінне тәуелді және әр нақты жағдайда дербес деректердің мазмұны мен қолданылуын зерттеуді қажет етеді деп қорытынды жасауға болады. Кейіннен 2010 жылғы «Бавариан лагерге қарсы Еуропалық Комиссия» ісінде ЕО соты жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығымен салыстырғанда ЕО-ның жеке деректерді қорғау туралы ережелері арнайы күшейтілген қорғаныс жүйесін құратынын мойындады[16]. ЕО соты ЕО-ның дербес деректерді қорғау туралы заңнамасы ЕО-ға мүше мемлекеттерде жеке өміріне қол сұғылмаушылыққа сілтеме жасамай, дербес

[12] *Amann v. Switzerland: Judgment (Merits and Just Satisfaction), 16 Feb. 2000, App. № 27798/95 // European Court of Human Rights. – Mode of access: [Электрондық ресурс] // – Кіру режимі: http://hudoc.echr.coe.int/ eng?i=001-58497. – қаралған күні: 28.08.2022.*

[13] *Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation) .// European Union, European Parliament, Council of the European Union. – Mode of access: [Электрондық ресурс] // – Кіру режимі: https://eur-lex.europa.eu/eli/ reg/2016/679/oj. – қаралған күні: 27.08.2022.*

[14] *Digital Rights Ireland and Seitlinger and Others: Judgment, 8 Apr. 2014, Joined Cases C 293/12 and C 594/12 // Court of Justice of the European Union. – Mode of access: [Электрондық ресурс] // – Кіру режимі: http://curia. europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-293/12. – қаралған күні: 28.08.2022.*

[15] *Volker und Markus Schecke GbR and Hartmut Eifert v. Land Hessen: Judgment, 9 Nov. 2010, Joined cases C-92/09 and C-93/09 // Court of Justice of the European Union. – Mode of access: [Электрондық ресурс] // – Кіру режимі: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ TXT/?uri=CELEX%3A62009CJ0092. – қаралған күні: 29.08.2022.*

16 European Commission v. The Bavarian Lager Co. Ltd.: Judgment, 29 Jun. 2010, Case C-28/08 P // Court of Justice of the European Union. – Mode of access: [Электрондық ресурс] // – Кіру режимі: http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-293/12. - қаралған күні: 29.08.2022.

деректерді қорғау құқығын сақтауды қамтамасыз етуге арналған деп үзілді-кесілді атап өтті[17]. Жоғарыда аталған істер ЕО құқығындағы дербес деректерді қорғау құқығының автономды сипатын дамытуды көрсетеді. Бұл қарастырылған құқықтардың екінші айырмашылығы – дербес деректерді қорғау құқығы бастапқыда мемлекеттің оң міндеттемесі ретінде қарастырылған. Керісінше, жеке өмірді қорғау құқығы бастапқыда мемлекеттік органдардың жеке өмірге араласудан бас тарту міндеттемесі ретінде жарияланды [8, 235 б.]. 1994 жылғы «Кроон және Нидерландыға қарсы» істе АҚЕС АҚЕК-нің 8-бабының басты мақсаты жеке өмірін құрметтеу құқығын жүзеге асыруға өз бетінше араласудан қорғауды қамтамасыз ету болып табылатынын растады. Ал, АҚЕК-ге қатысушы мемлекеттердің дәстүрлі теріс міндеттемесін білдіреді[18]. Осыған байланысты, 2014 жылғы «Хямяляйнен Финляндияға қарсы» ісіндегі АҚЕС-тің ұстанымы әлі күнге дейін мемлекеттердің теріс міндеттемесі жеке өмірге қол сұғылмау құқығының маңызды бөлігі болып табылады. Үшінші айырмашылық дербес деректерді қорғау адам құқықтарын қорғау шеңберінен шығатын неғұрлым кешенді және жүйелі тәсілге негізделеді.

ЕО Хартиясының 8-бабы деректерді қорғау нормаларының жан-жақты жүйесіне кепілдік береді және осы жүйенің негізгі элементтері тәуелсіз қадағалау болған кезде нақты айқындалған мақсаттарда дербес деректерді өңдеуде әділ және заңды қағидалары болып табылатынын айқын растайды.

Осылайша, дербес деректерді қорғау құқығы дербес сипаттағы деректерді өңдеуге тартылған адамдардың қалың тобына арналған бірқатар міндеттерге негізделген. Мысалы, дербес деректерді қорғау ережелерін сақтау ЕО-да деректерді қорғау жөніндегі Еуропалық инспектор ретінде әрекет ететін тәуелсіз органның бақылауына алынуы тиіс. Осындай міндеттемелер жеке тұлғаларды қорғауға қатысты сөз болғанда жеке өмірді қорғау құқығына қатысты сот тәжірибесінде тікелей туындауы мүмкін емес. Дегенмен, жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығы белгілі бір дәрежеде дербес деректерді қорғау жөніндегі талаптарды қамтуы мүмкін. Дербес деректердің қауіпсіздігі, мысалы, жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығының маңызды элементі ретінде қаралмайды, деректердің толық қауіпсіздігінің қамтамасыз етілмеуі жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығының бұзылуына әкелуі мүмкін, мысалы, «Швецияға қарсы Леандер» ісінде алғаш рет танылған құпия медициналық ақпарат пен медициналық құпияны ашу туралы айтуы. Сонымен қатар, жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығы тәуелсіз қадағалау органының болуын немесе оның негізгі элементтері ретінде деректердің қауіпсіздігін қамтамасыз етуді білдірмейді. Басқаша айтқанда, жеке өмірді қорғау құқығы ЕО Хартиясының 8-бабы шеңберінде дербес деректерді қорғау құқығымен кепілдендірілгенге ұқсас деректерді қорғау нормаларының жан-жақты жүйесіне кепілдік бермейді.

Қорытынды

Қортыла айтқанда, жеке өмірді қорғау құқығы мен дербес деректерді қорғау құқығы сөзсіз тығыз байланысты болған кезде, қарастырылған құқықтар ұқсас деп саналмауы керек. Дербес деректерді қорғау құқығы жеке өмірді қорғау құқығының эволюциясының нәтижесі болып табылады және қазіргі уақытта жеке адам құқығы ретінде бар жағынан тәуелсіз мәнге ие. Нәтижесінде, жеке өмірді қорғау құқығы және дербес деректерді қорғау құқығы бірдей емес, ол реттелетін қатынастарды қамту көлемі және реттеудің негізінде жатқан қағидаттар сияқты аспектілерде ерекшеленеді. АҚЕС пен ЕО сотының тәжірибесін талдау негізінде Еуропалық ұйымдар аясында дербес деректер контекстінде адам құқықтарын қорғау туралы мәселе бойынша бірнеше түрлі көзқарастар бар деп қорытынды жасауға болады. АҚЕС-тың ұстанымы АҚЕК-ның 8-бабы шеңберінде жеке өмірді қорғауға құқық призмасы арқылы дербес деректерді қорғау мәселелерін қарау болып табылады. Бұл ретте АҚЕС өңделетін дербес деректердің сипатын және жеке тұлғалардың

[17] *Deutsche Telekom AG v. Bundesrepublik Deutschland: Judgment, 5 May 2011, Case C-543/09 // Court of Justice of the European Union. – Mode of access: [Электрондық ресурс] // – Кіру режимі: https://eur-lex.europa.eu/ legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62009CJ0543. – қаралған күні: 29.08.2022.*

[18] *Kroon and Others v. the Netherlands: Judgment (Merits and Just Satisfaction), 27 Oct. 1994, App. № 18535/91 // European Court of Human Rights. – Mode of access: [Электрондық ресурс] // – Кіру режимі: http://hudoc.echr. coe.int/eng?i=001-57904. – қаралған күні: 29.08.2022.*

жеке өміріне қол сұғылмаушылықты бұзу туралы шешім қабылдау процесінде оларды өңдеу дәрежесін ескереді. АҚЕС-тың мұндай тар бағытты тәсілі қазіргі уақытта ЕО-ның дербес деректерді қорғау туралы заңнамасымен қамтамасыз етілген келісілген, жан-жақты және заңды түрде бекітілген қорғау шараларының жиынтығына сәйкес келмейді. Басқаша айтқанда, ЕО сотының тәжірибесінде дербес деректерді қорғау құқығы көбінесе адамның жеке өмірін қорғау құқығынан тыс қарастырылады, бұл ақпараттық технологиялар адам құқықтарының дамуына қосымша ықпал етуі мүмкін. Осыған байланысты қазіргі жағдайда жеке сипаттағы ақпаратты қорғауға арналған қосымша құқықтық ережелер жасау қажеттілігіне байланысты Еуропа Кеңесі шеңберіндегі дербес деректер көзінде жеке өмірді қорғау мәселесін құқықтық реттеудің жеткіліксіздігі туралы қорытынды жасауға болады.

Жоғарыда атап өткеніміздей, 2018 жылдан бастап Еуропалық Одақ аумағында дербес деректерді қорғау жөніндегі Бас регламент (GDPR) күшіне енді. GDPR – Еуропалық Одақтың 2016/679 қаулысы болып табылады, ол ең алдымен азаматтарға өздерінің дербес деректерін бақылауға және ЕО шеңберіндегі реттеуді біріздендіру арқылы халықаралық экономикалық қатынастар үшін нормативтік базаны жеңілдетуге бағытталған. Қазіргі уақытта Қазақстанда дербес деректерді қорғаудың халықаралық стандарттары мен қағидаттарын, атап айтқанда GDPR енгізу бағыты алынды деп айта аламыз. Осыған байланысты мынадай жайттар қажет деп санаймыз.

Біріншіден, тек Қазақстанда ғана емес, Еуразиялық Экономикалық Одақ шеңберінде де дербес деректерді қорғау жөніндегі Еуропалық Бас регламенттің (GDPR) ұқсастығын әзірлеу туралы мәселені қарау және зерттеу.

Екіншіден, дербес деректерді қорғау және ақпараттандыру туралы отандық заңнаманы халықаралық стандарттармен үйлестіру процестерін одан әрі тереңдету мақсатында «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» 2013 жылғы 21 мамырдағы № 94-V Қазақстан Республикасы Заңының 5-бабын мынадай қағидаттармен толықтыру қажет деп санаймыз:

«...6) пайдаланылған деректерді барынша азайту – қойылған мақсаттарды орындау үшін қажетті мөлшерде ғана шектелген деректердің барабар мөлшерін пайдалану;

7) дәлдік – дербес деректер дәл болуы тиіс және жаңылыстырмауы тиіс (дұрыс емес деректерді түзету);

8) деректерді сақтауды шектеу – деректерді белгілі уақыттан ұзақ сақтамау, мезгіл-мезгіл деректер аудитін жүргізу және пайдаланылмайтын деректерді жою;

9) есеп беруге міндеттілік – дербес деректерді өңдеуге және құпиялылық туралы жазбаларды қоса алғанда, барлық қағидаттарды орындауға жауапкершілік (қорғау, пайдалану, деректерді тексеру, деректерді қорғау жөніндегі лауазымды адамды тағайындау).».

Үшіншіден, жасанды интеллектті қолдана отырып, дербес деректерді өңдеу мен қорғауды құқықтық реттеуді жетілдіру. Атап айтқанда, осы мәселе бойынша Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2030 жылғы дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасында төмендегілер атап өтілді: «...Бұл ретте халықаралық тәжірибені ескере отырып, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, байланыс, деректерді өңдеу, цифрлық активтер, өнеркәсіпті автоматтандыру, ақпараттық қауіпсіздік, машиналық оқыту және жасанды интеллект, дербес деректер субъектілерінің құқықтарын қорғау саласындағы заңнаманы кодификациялау қажеттілігі пысықталатын болады. »[19].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. De Hert, P. Data Protection in the Case Law of Strasbourg and Luxemburg: Constitutionalisation in Action / P. De Hert, S. Gutwirth // Reinventing Data Protection? / ed. S. Gutwirth. – New York: Springer, 2009. – P. 3–44.

2. Kokott, J. The distinction between privacy and data protection in the jurisprudence of the CJEU and the ECtHR / J. Kokott, C. Sobotta // Int. Data Privacy Law. – 2013. – Vol. 3, iss. 4. – P. 222–228.

[19] *«Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы. // Электрондық ресурс] // – Кіру режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674. – қаралған күні: 04.10.2022.*

3. Lynskey, O. Deconstructing data protection: the 'Added-value' of a right to data protection in the EU legal order / O. Lynskey // Int. and Comp. Law Quarterly. – 2014. – Vol. 63, iss. 3. – P. 569–581.

4. Gellert, R. The legal construction of privacy and data protection / R. Gellert, S. Gutwirth // Comp. Law and Secur. Rev. – 2013. – Vol. 29, iss. 5. – P. 522–530.

5. Оганесян, Т.Д. Защита персональных данных: позиции международных судов / Т.Д. Оганесян // Рос. правосудие. – 2019. – № 6. – С. 47–56.

6. Чурилов, А. Ю. Принципы общего Регламента Европейского союза о защите персональных данных (GDPR): проблемы и перспективы имплементации / А. Ю. Чурилов // Сибир. юрид. обозр. – 2019. – № 16 (1). – С. 29–35.

7. Cornell, A. J. Right to Privacy / A. J. Cornell // The Max Planck Encyclopedia of Comparative Constitutional Law / Oxford Univ. Press; ed. R. Grote, F. Lachenmann, R. Wolfrum. – Oxford, 2016. – P. 149–204.

8. Van der Sloot, B. Privacy as human flourishing: Could a shift towards virtue ethics strengthen privacy protection in the age of Big Data? / B. Van der Sloot // J. of Intel. Prop., Inf. Tech. and Electr. Com. L. – 2014. – Vol. 5, iss. 3. – P. 230–244.

REFERENCES

1. De Hert, P. Data Protection in the Case Law of Strasbourg and Luxemburg: Constitutionalisation in Action / P. De Hert, S. Gutwirth // Reinventing Data Protection? / ed. S. Gutwirth. – New York: Springer, 2009. – P. 3–44.

2. Kokott, J. The distinction between privacy and data protection in the jurisprudence of the CJEU and the ECtHR / J. Kokott, C. Sobotta // Int. Data Privacy Law. – 2013. – Vol. 3, iss. 4. – P. 222–228.

3. Lynskey, O. Deconstructing data protection: the 'Added-value' of a right to data protection in the EU legal order / O. Lynskey // Int. and Comp. Law Quarterly. – 2014. – Vol. 63, iss. 3. – P. 569–581.

4. Gellert, R. The legal construction of privacy and data protection / R. Gellert, S. Gutwirth // Comp. Law and Secur. Rev. – 2013. – Vol. 29, iss. 5. – P. 522–530.

5. Oganesjan, T. D. Zashhita personal'nyh dannyh: pozicii mezhdunarodnyh sudov / T. D. Oganesjan // Ros. pravosudie. – 2019. – № 6. – S. 47–56.

6. Churilov, A. Ju. Principy obshhego Reglamenta Evropejskogo sojuza o zashhite personal'nyh dannyh (GDPR): problemy i perspektivy implementacii / A. Ju. Churilov // Sibir. jurid. obozr. – 2019. – № 16 (1). – S. 29–35.

7. Cornell, A. J. Right to Privacy / A. J. Cornell // The Max Planck Encyclopedia of Comparative Constitutional Law / Oxford Univ. Press; ed. R. Grote, F. Lachenmann, R. Wolfrum. – Oxford, 2016. – P. 149–204.

8. Van der Sloot, B. Privacy as human flourishing: Could a shift towards virtue ethics strengthen privacy protection in the age of Big Data? / B. Van der Sloot // J. of Intel. Prop., Inf. Tech. and Electr. Com. L. – 2014. – Vol. 5, iss. 3. – P. 230–244.

УДК: 327(543): 504.4

ВОДНО-ПРАВОВАЯ ПРОБЛЕМА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ КАК ОДИН ИЗ ОБЪЕКТОВ «ПАРЛАМЕНТСКОЙ ДИПЛОМАТИИ»

Кенжаев Амирбек Алижон угли[1]
Главный научный сотрудник Института проблем законодательства и парламентских исследований при Олий Мажлисе Республики Узбекистан, свободный соискатель Ташкентского государственного университета востоковедения, город Ташкент, Республика Узбекистан; e-mail: amirkenjayev1818@mail.ru

Худоберганов Жасур Алишер угли
Заведующий сектором Института проблем законодательства и парламентских исследований при Олий Мажлисе Республики Узбекистан, город Ташкент, Республика Узбекистан; e-mail: j.khudoberganov@gmail.com

Аннотация. *В статье анализируются современное состояние водной проблематики в мире и факторы её ухудшения. Также, изучены вопросы возникновения и развития водной проблемы Центральной Азии, межгосударственного сотрудничества в области водопользования между государствами Центральной Азии и национальное законодательство стран региона в сфере водопользования. Кроме того, рассмотрены роль и влияние вне-региональных факторов, норм международного права и глобального потепления на развитие водной проблемы региона. Авторами также отмечается всё более возрастающая роль национальных высших представительных органов государственной власти стран Центральной Азии как в их внутренней, так и во внешней политике. Авторы приходят к выводу, что современный институт парламентаризма в государствах Центральной Азии в будущем сможет сыграть активную роль в решении геополитических вопросов, укреплении и развитии сотрудничества в Центральной Азии. Принимая во внимание неполную эффективность традиционных инструментов решения внешнеполитических вопросов, в качестве одного из альтернативных путей решения водной проблемы Центральной Азии авторами предлагается использование инструментов «парламентской дипломатии». Так как, «парламентская дипломатия» может создать основу мирного разрешения водной проблемы Центральной Азии. Методологию исследования составляют методы исторического, сравнительного, ситуационного, правового, политический и экономического анализа. По итогам исследования авторами разработаны рекомендации и практические предложения в области межпарламентского сотрудничества по вопросам регионального водопользования, а также по использованию возможностей высших представительных органов стран Центральной Азии в области «парламентской дипломатии» как альтернативной пути решения водной проблемы региона.*

Ключевые слова: *водная проблема, Центральная Азия, международная организация, ООН, Межпарламентский союз, региональная безопасность.*

ОРТАЛЫҚ АЗИЯНЫҢ СУ-ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕСІ «ПАРЛАМЕНТТІК ДИПЛОМАТИЯ» ОБЪЕКТІЛЕРІНІҢ БІРІ РЕТІНДЕ

Әмірбек Алижон ұлы Кенжаев
Өзбекстан Республикасы Олий Мажлиси жанындағы Заңнама проблемалары және парламентаризм институтының бас ғылыми қызметкері, Ташкент мемлекеттік шығыстану университетінің штаттан тыс қызметкері, Өзбекстан Республикасы, Ташкент қаласы; e-mail: amirkenjayev1818@mail.ru

[1] *Автор для корреспонденции*

Худоберганов Жасур Әлішер ұлы
Өзбекстан Республикасы Олий Мажлиси жанындағы Заңнама проблемалары және парламентаризм институтының сектор меңгерушісі,
Өзбекстан Республикасы, Ташкент қаласы; e-mail: j.khudoberganov@gmail.com

Аннотация. *Мақалада әлемдегі су мәселесінің қазіргі жағдайы және оның нашарлау факторлары талданады. Сондай-ақ Орталық Азиядағы су проблемасының пайда болуы мен дамуы, Орталық Азия мемлекеттері арасындағы суды пайдалану саласындағы мемлекетаралық ынтымақтастық мәселелері және аймақ елдерінің суды пайдалану саласындағы ұлттық заңнамалары зерделенді. Сонымен қатар аймақтан тыс факторлардың, халықаралық құқық нормаларының және жаһандық жылынудың аймақтағы су проблемасының дамуына әсері мен рөлі қарастырылады. Сондай-ақ авторлар Орталық Азия елдеріндегі мемлекеттік биліктің ұлттық жоғары өкілді органдарының ішкі және сыртқы саясатындағы рөлінің үнемі артып келе жатқанын атап өтеді. Авторлар Орталық Азия мемлекеттеріндегі заманауи парламентаризм институты болашақта геосаяси мәселелерді шешуде, Орталық Азиядағы ынтымақтастықты нығайту мен дамытуда белсенді рөл атқара алады деген қорытындыға келеді. Сыртқы саяси мәселелерді шешудің дәстүрлі құралдарының толық емес тиімділігін ескере отырып, авторлар Орталық Азиядағы су мәселесін шешудің баламалы жолдарының бірі ретінде «парламенттік дипломатия» құралдарын пайдалануды ұсынады. Өйткені, «парламенттік дипломатия» Орталық Азиядағы су мәселесін бейбіт жолмен шешуге негіз жасай алады. Зерттеу әдістемесі тарихи, салыстырмалы, ситуациялық, құқықтық, саяси және экономикалық талдау әдістерінен тұрады. Зерттеу нәтижелері бойынша авторлар өңірлік суды пайдалану мәселелері бойынша парламентаралық ынтымақтастық саласында, сондай-ақ осы салада Орталық Азия елдерінің жоғары өкілді органдарының мүмкіндіктерін пайдалану бойынша ұсынымдар мен практикалық ұсыныстар әзірледі. Аймақтағы су мәселесін шешудің балама жолы ретінде «парламенттік дипломатияның».*

Түйін сөздер: *су мәселесі, Орталық Азия, халықаралық ұйым, БҰҰ, Парламентаралық одақ, аймақтық қауіпсіздік.*

THE WATER AND LEGAL PROBLEM OF CENTRAL ASIA AS ONE OF THE OBJECTS OF «PARLIAMENTARY DIPLOMACY»

Kenzhaev Amirbek Alijon ugli
The head researcher of the Legislation and parliamentary research institute under the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, free applicant of the Tashkent State University of Oriental Studies, Tashkent city, Republic of Uzbekistan; e-mail: amirkenjayev1818@mail.ru

Khudoberganov Jasur Alisher ugli
Head of the sector of the Legislation and parliamentary research institute under the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, Tashkent city, Republic of Uzbekistan; e-mail: j.khudoberganov@gmail.com

Abstract. *The article analyzes the current state of water issues in the world and the factors of its deterioration. Also, the issues of the emergence and development of the water problem in Central Asia, interstate cooperation in the field of water use between the states of Central Asia and the national legislation of the countries of the region in the field of water use were studied. In addition, the role and influence of extra-regional factors, norms of international law and global warming on the development of the water problem in the region are considered. The authors also note the ever-increasing role of the national highest representative bodies of state power in the countries of Central Asia, both in their domestic and foreign policy. The authors come to the conclusion that the modern institution of parliamentarism in the states of Central Asia in the future will be able to play an active role in solving geopolitical issues, strengthening and developing cooperation in*

Central Asia. Taking into account the incomplete effectiveness of traditional tools for resolving foreign policy issues, the authors propose using the tools of "parliamentary diplomacy" as one of the alternative ways to solve the water problem in Central Asia. Since, "parliamentary diplomacy" can create the basis for a peaceful resolution of the water problem in Central Asia. The research methodology consists of methods of historical, comparative, situational, legal, political and economic analysis. Based on the results of the study, the authors developed recommendations and practical proposals in the field of inter-parliamentary cooperation on regional water use, as well as on the use of the capabilities of the highest representative bodies of the Central Asian countries in the field of "parliamentary diplomacy" as an alternative way to solve the water problem in the region.

Keywords: *water problem, Central Asia, international organization, UN, Inter-Parliamentary Union, regional security.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_183

Введение

На сегодняшний день, мировое сообщество сталкивается с серьёзными экологическими проблемами. Более того, прослеживается становление проблем окружающей среды и изменения климата не просто экологическими, а политическими и экономическими. Можно сказать, что среди экологических проблем наиболее актуальное значение приобретает истощение запасов пресной воды.

Лето 2022 года показала, что в мире не существует государств, которых бы не затронул вопрос дефицита водных ресурсов. Например, летом 2022 года даже Европейские страны и КНР столкнулись с серьёзными высыханиями крупных трансграничных рек и нехваткой водных ресурсов за всю свою историю. Водный дефицит лета 2022 года принёс государствам Европы и КНР немыслимые политические и социально-экономические последствия.

В вопросах дефицита водных ресурсов перед государствами Центральной Азии тоже стоят не простые задачи. Регион в основном состоит из засушливой и пустынной местности, что ещё более усугубляет проблему. За последние десятилетия государствами Центральной Азии предпринимаются кое-какие шаги по конструктивному разрешению водной проблемы региона, но пока им не удалось достичь ощутимых результатов. «Парламентская дипломатия» в этом отношении может сыграть альтернативную роль в мирном разрешении водной проблемы.

Материалы и методы

Статья посвящена водной проблеме Центральной Азии и развитии «парламентской дипломатии» в странах региона.

Основными материалами, использованными в ходе исследования, являются: 1) *Совместное постановление* Кенгаша Законодательной палаты Олий Мажлиса Республики Узбекистан, Кенгаша Сената Олий Мажлиса Республики Узбекистан, от 25.09.2020 г. *№ 481-IV* // Национальная база данных законодательства Республики Узбекистан. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://lex.uz/docs/5293122#5293874 (дата обращения: 24.07.2022); 2) *Конституции* Казахстана, Кыргызстана, Таджикистана, Туркменистана и Узбекистана; 3) Положение *«О Межгосударственной координационной водохозяйственной комиссии»* от 2008 года. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.icwc-aral.uz/statute12_ru.htm (дата обращения: 27.07.2022); 4) Соглашение *«О сотрудничестве в сфере совместного управления использованием и охраной водных ресурсов межгосударственных источников»* от 1992 года. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL://http://www.cawater-info.net/library/rus/icwc1.pdf (дата обращения: 27.07.2022); 5) Лихачёва А.Б. Российско-европейские отношения в урегулировании водно-энергетической проблемы Центральной Азии в среднесрочной перспективе. – М.: «Вестник международных организаций: образование, наука, новая экономика» ВШЭ, 2016. – С. 50-51.

Основными методами, использованными при проведении исследования и подготовке настоящей статьи, являются методы исторического, сравнительного, ситуационного, правового, политический и экономического анализа.

Основные положения

В современном мире наблюдается быстрое истощение не возобновляемых природных ресурсов и это приводит к неэффективному функционированию социальной и

экономической инфраструктуры государств. Более того, фактор истощения не возобновляемых природных ресурсов оказывает своё негативное воздействие и на ход современных международных отношений. За последние десятилетия, проблемам экологии и окружающей среды начали уделять всё большее внимание как политики-практики, так и учёные-теоретики. В научной терминологии истощение не возобновляемых природных ресурсов, а также угрозы и вызовы экологии и окружающей среде изучается под категорией «экологической безопасности». Согласно утверждению шведского учёного Элина С.Йонссон [1, с. 38], «экологическая безопасность» подразумевает любые угрозы в отношении окружающей среды, и не только растительности или животного мира, но и воздуха, атмосферы, азонового слоя и природных ресурсов. А такие учёные как Кристофер А. Скотт и Бхуван Тапа указывают на то, что «экологическая безопасность» рассматривает экологические процессы и природные ресурсы как источники или катализаторы конфликтов, барьеры или ограничения на пути к благополучию людей или, наоборот, как средства смягчения или устранения небезопасности [2]. Можно сказать, что угрозы и вызовы экологической безопасности создают дополнительную нагрузку на межгосударственные отношения, тем самым негативно влияя на общее состояние международных отношений в мире.

Сегодня мир сталкивается всё более новыми экологическими угрозами и вызовами. В качестве одной из острых экологических проблем нашего времени можно назвать проблему нехватки водных ресурсов. Чаще всего её обобщённо как в научной литературе, так и на практическом пользовании называют как «водная проблема». В целях отдельного изучения вопросов водной проблемы в научной среде используется термин «водная безопасность». Согласно исследователю из американского университета Клесмона Ануп Валиявиттилу, который в своей кандидатской работе приводит, что «водная безопасность» – это способность системы водных ресурсов гарантировать устойчивый доступ к достаточному количеству воды приемлемого качества для поддержания средств к существованию [3, с. 34]. В мире за счёт глобального потепления, увеличения потребностей населения и экономики государств на водные источники быстро истощаются запасы пресной воды. Официальные данные ООН показывают, что в 1950 году численность населения Земли составляла около 2,6 млрд человек, а 2011 году 7 млрд человек. Сейчас же она достигает около 8 млрд человек, а согласно прогнозам ООН в течение последующих 30 лет население планеты увеличится на два миллиарда, достигнув 9,7 миллиарда к 2050 году, а к 2100 году – 11 миллиардов человек[2]. Согласно подсчётам специалистов, население Азиатско-Тихоокеанского региона Земли к 2030 году увеличится на 25 процентов, а спрос на воду за этот период на 55 процентов[3].

В научной среде СНГ в качестве альтернативы термину «водная безопасность» также применяется термин «гидроэкологическая безопасность», которая немножко отличается по своему содержанию и значению. Российские учёные Н.Л.Флорова и И.Н.Крыленко в своих исследованиях приводили научные определения термину «гидроэкологическая безопасность». Согласно определению, приведённой в докторской работе Н.Л.Флоровой [4, с. 48], «гидроэкологическая безопасность» – состояние отношений между населением, хозяйством, экосистемами и водными объектами, при которых обеспечивается экономически эффективное и экологически безопасное водопользование, определяется особенностями пространственно-временной изменчивости речного стока, его естественной зарегулированностью, отсутствием дефицита водных ресурсов. Исходя из её определения, можно сделать вывод, что «гидроэкологическая безопасность» достигается путём установления эффективных административных, экономических и социальных механизмов управления и потребления водными ресурсами. И.Н.Крыленко в своей кандидатской работе [5, с. 25], приводит, схожее с вышеприведённым, определение термину «гидроэкологическая безопасность», которая означает, что гидроэкологическая безопасность – такое состояние отношений между населением, хозяйством, экосистемами и водными объектами, при котором возможно экономически эффективное и экологически безопас-

[2] *ООН. Рост мирового населения. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL://https://www.un.org/ru/global-issues/population (дата обращения: 24.07.2022).*

[3] *МКВК. Взаимосвязь водной, продовольственной и энергетической безопасности. Портал знаний о водных ресурсах и экологии Центральной Азии. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL://http://www.cawater-info.net/bk/14-4.htm (дата обращения: 24.07.2022).*

ное природо- и водопользование. Согласно её точку зрению, чтобы установить эффективные административные, экономические и социальные механизмы управления и использования водных ресурсов необходимо учитывать не только политико-правовые аспекты водного вопроса, но и её природо-экологические особенности.

Результаты и обсуждения

Регион Центральной Азии также не представляет собой исключение по вопросам водной проблематики, а наоборот, в регионе имеются множество водных проблем, ожидающих своего рационального решения. Самой актуальной водной проблемой можно привести высыхание Аральского моря, которая приводит к серьёзной экологической катастрофе в регионе. Кроме того, существуют ещё несколько водных вопросов трансграничного характера между государствами Центральной Азии. В 1992 году государства Центральной Азии в целях согласованного и организованного решения вопросов совместного управления водными ресурсами межгосударственных источников и дальнейшего проведения согласованной политики, в интересах развития экономики и повышения уровня жизни населения, подписали соглашение «О сотрудничестве в сфере совместного управления использованием и охраной водных ресурсов межгосударственных источников»[4]. Но, за годы независимости этих стран, из-за постоянного изменения экологической обстановки в Центральной Азии и ухудшения состояния межгосударственных водных источников региона, на практике было видно, что Соглашение от 1992 года не совсем соответствует интересам всех государств региона. Если на основе статьи 7 Соглашения от 1992 года была создана Межгосударственная координационная водохозяйственная комиссия и в декабре того же года утверждено Положение этого органа, то в 2008 году Положение данной комиссии, которое определяет основные направления деятельности этой организации и составляет её правовую основу, был принят в новой редакции. Изучив Положение «О МКВК»[5] от 2008 года можно прийти к выводу, что её нормы также не совсем соответствуют современным требованиям международного права в области водопользования. Например, если в Положении от 1992 года не был внесен принцип «равноправного» распределения воды, то в редакции Положения от 2008 года принцип «равноправного» распределения воды был внесён в текст Положения. Но ради справедливости стоит отметить, что к тому времени в межгосударственных соглашениях зарубежных стран в области водопользования, которые составляют нормы международного права, начал вносится также принцип «равномерного» распределения воды. Если принцип «равноправного» распределения означает право всеобщего доступа государств воде, то принцип «равномерного» распределения подразумевает распределение количества воды, исходя из численности населения каждого из региональных стран.

Также можно отметить влияние вне-региональных стран на вопросы водопользования в Центральной Азии, которое зачастую негативно влияло на межгосударственные отношения в регионе за годы независимости стран региона. Само по себе, иностранное вмешательство на политические и экономические процессы в каком-либо определённом регионе может вызвать конфликт интересов между региональными странами. Этому можно привести множество примеров на примере любого региона мира, в том числе и Центральной Азии. Если говорить конкретно о водной проблемы Центральной Азии, то один из кыргызских исследователей А.В.Тофан отмечает расширение зон влияния и интереса КНР от энергетических (нефтегазовых) ресурсов Казахстана и Туркменистана, к водным ресурсам Узбекистана, Казахстана, Таджикистана и Кыргызстана [6, с. 89]. В частности, отмечается увеличение доли инвестиций КНР в отрасли водопользования региона. По всей видимости, опасения кыргызского исследователя вызваны тем, что в перспективе КНР может обладать рычагом влияния на страны региона через контроль за функционированием гидротехнических сооружений и системы распределения воды. Российская Федерация также принимает активное участие в развитии водной проблематики Центральной Азии, в частности, в 2004 году между РФ и Таджикистаном было подписано межправи-

[4] *Соглашение «О сотрудничестве в сфере совместного управления использованием и охраной водных ресурсов межгосударственных источников» от 1992 года. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL://http://www.cawater-info.net/library/rus/icwc1.pdf (дата обращения: 27.07.2022).*

[5] *Положение «О Межгосударственной координационной водохозяйственной комиссии». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.icwc-aral.uz/statute12_ru.htm (дата обращения: 27.07.2022).*

тельственное соглашение о строительстве Рогунской ГЭС, а в 2012 году между РФ и Киргизией о строительстве Камбаратинской ГЭС [7, с. 50-51]. В целом, для государств Центральной Азии было бы более целесообразно разработать механизмы внутри регионального разрешения вопросов управления и распределения водными ресурсами Центральной Азии, без участия вне региональных акторов.

На сегодняшний день, Центральная Азия превращается в регион добрососедства и дружбы. Страны региона как никогда понимают, что они должны вместе, совместными усилиями стоять перед современными угрозами и вызовами безопасности, находить взаимовыгодные решения региональных проблем. Для достижения этих целей государствами Центральной Азии принимаются практические шаги, а также лидерами этих стран выражается твёрдая политическая воля в этом процессе. Например, в последние годы был запущен эффективный механизм сотрудничества в Центральной Азии, который называется как «Консультативная встреча глав государств Центральной Азии». 21 июля 2022 года в городе Чолпон-Ате Кыргызской Республики состоялась уже четвертая Консультативная встреча глав государств Центральной Азии, по итогам которого главами государств Центральной Азии был подписан *Договор о дружбе, добрососедстве и сотрудничестве в целях развития Центральной Азии в XXI веке*[6]. В документе особое внимание уделено укреплению взаимодействия по совместному реагированию на современные вызовы и угрозы стабильности и устойчивого развития Центральной Азии. В рамках данного саммита было уделено особое внимание вопросам экологии, в частности, вопросам водных проблем в регионе. По итогам саммита, Республика Узбекистан, во главе Президента Ш.Мирзиёева, инициировала принятие Региональной программы «Зеленая повестка» для Центральной Азии, которая направлена на декарбонизации экономики, развитие альтернативной энергетики, прежде всего гидро-, солнечной и ветровой генерации, с организацией взаимных поставок электроэнергии, широкого внедрения водосберегающих и экологически чистых технологий, а также рационального использования водных ресурсов. Исходя из этого можно сказать, что делаются хоть какие-то шаги на пути конструктивного решения водной проблемы Центральной Азии.

Роль «парламентской дипломатии в решении водной проблемы Центральной Азии»

За годы после обретения независимости государствами Центральной Азии, в этих государствах значительно возросли роль высших представительных органов, как во внутренней политике, так и во внешней политике стран региона. Если говорить о внешнеполитической деятельности парламентов стран Центральной Азии, то стоит особо подчеркнуть «парламентскую дипломатию», активно применяемую за последние годы этими странами. С научной точки зрения, концепция «парламентской дипломатии» ещё мало изучена и сейчас не существует единого общепризнанного международного научного подхода в отношении данной концепции. Например, если Европейская наука воспринимает концепцию «парламентской дипломатии» как постоянный диалог между двумя и более парламентами по различным вопросам межгосударственных отношений [8, с. 194], то российская доктрина развития «парламентской дипломатии» считает, что данный вид дипломатии служит инструментом установления первичного диалога в международных отношениях государства [9, с. 8].

По примеру парламентов стран Центральной Азии можно сказать, что хоть и на практике «парламентская дипломатия» применяется, но она ещё не достигла профессионального уровня. Это можно объяснить с различием в уровне развития парламентаризма в этих странах и не все государства региона имеют законодательные основы своей деятельности по «парламентской дипломатии». Например, палаты Олий Мажлиса Республики Узбекистан Совместным постановлением от 25 сентября 2020 года № 481-IV утвердили «Концепцию парламентской дипломатии Республики Узбекистан»[7], а Республика Казахстан[8] и

[6] *Официальный веб-сайт Президента Республики Узбекистан. Выступление Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на четвертой Консультативной встрече глав государств Центральной Азии. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://president.uz/ru/lists/view/5360 (дата обращения: 24.07.2022).*

[7] *Совместное постановление Кенгаша Законодательной палаты Олий Мажлиса Республики Узбекистан, Кенгаша Сената Олий Мажлиса Республики Узбекистан, от 25.09.2020 г. № 481-IV // Национальная база данных законодательства Республики Узбекистан. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://lex.uz/docs/5293122#5293874 (дата обращения: 24.07.2022).*

[8] *Указом Президента Республики Казахстан от 6 марта 2020 года № 280 // Официальный сайт Президента Республи-*

Республика Кыргызстан[9] прописали роль «парламентской дипломатии» и парламентского сотрудничества в своих концепциях внешней политики. Из этого можно сделать вывод, что государствам Центральной Азии ещё предстоит совершенствовать деятельность своих парламентов в области «парламентской дипломатии», так как межпарламентский диалог является альтернативной, эффективной площадкой мирного решения межгосударственных вопросов и региональных проблем. Один из пакистанских исследователей А.Кокар отмечает, что парламентская дипломатия является одной из ключевых форм международного сотрудничества, ведущей к эффективному урегулированию вопросов безопасности[10]. Кроме того, отмечается, что «парламентская дипломатия» также выполняет функцию мониторинга международной деятельности исполнительной власти, с чем трудно не согласится. Действительно, инструменты парламентского контроля, которые доказывают свою эффективность в решении внутриполитических вопросов государства, должны применяться и во внешнеполитической деятельности правительства страны. Также обеспечение международной безопасности отмечается в качестве основных сфер применения «парламентской дипломатии», которая будет играть важную роль в обеспечении помимо остальных видов безопасности, и водной безопасности страны [10, с. 8]. Эксперты по международным отношениям отмечают, что вхождение «парламентской дипломатии» в систему международных отношений и в мировую политику может предоставить дополнительные альтернативные варианты мирного решения международных и региональных проблем.

В условиях Центральной Азии, перед лицом современных угроз и вызовов региональной безопасности, в том числе угроз и вызовов водной проблемы региона, было бы целесообразным начало обсуждение водной проблемы региона в рамках «парламентской дипломатии» высших представительных органов стран региона. Например, пункты *4.1.9. (содействие обеспечению международной и региональной безопасности)* и *5.13. (применение методов превентивной дипломатии для обеспечения региональной и международной безопасности)* «Концепции парламентской дипломатии Республики Узбекистан» предусматривают способствование превращению Центрально-азиатского региона в зону безопасности и устойчивого развития путем использования ресурса парламентской дипломатии. *Пункт 3.14. (использование потенциала «парламентской дипломатии» для содействия политическим, экономическим и гуманитарным связям)* «Концепции внешней политики Республики Казахстан на 2020-2030 годы» и *часть* **5** «Концепции внешней политики Республики Кыргызстан» также предусматривают использование «парламентской дипломатии» в качестве альтернативного инструмента решения вопросов региональной и международной безопасности. Это даёт нам сделать вывод о том, что государства Центральной Азии при решении вопросов региональной водной безопасности, имеют законодательные и практические основы применения инструментов «парламентской дипломатии» в качестве дополнительной и альтернативной площадки обсуждения вопросов регионального водопользования.

Анализ современной деятельности парламентов стран Центральной Азии показало следующие результаты[11,12,13,14]:

- в структурах парламентов созданы комитеты, которые занимаются вопросами *водных ресурсов, экологии и окружающей среды*, а также *аграрными* вопросами;

- парламенты стран региона, помимо пе-

ки Казахстан. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-koncepcii-vneshnei-politiki-respubliki-kazahstan-na-2020-2030-gody (дата обращения: 24.07.2022).

[9] Указ Президента Кыргызской Республики от 11 марта 2019 года УП № 37 // Централизованная база данных правовой информации Кыргызской Республики. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/430045 (дата обращения: 24.07.2022).

[10] А.Кокар. Роль парламентской дипломатии в вопросах безопасности: пример Пакистана. – М.: ВШЭ Центр комплексных Европейских и международных исследований, 2020. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://cceis.hse.ru/news/405473028.html (дата обращения: 24.07.2022).

[11] Официальный веб-сайт Олий Мажлиса Республики Узбекистан. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://parliament.gov.uz/ru/ (дата обращения: 24.07.2022).

[12] Официальный веб-сайт Мажилиса Парламента Республики Казахстан. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.parlam.kz/ru/mazhilis (дата обращения: 24.07.2022).

[13] Официальный веб-сайт Жогорку Кенеш Республики Кыргызстан. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://kenesh.kg/ru (дата обращения: 24.07.2022).

[14] Официальный веб-сайт Маҷлиси Намояндагон Республики Таджикистан. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.parlament.tj/ru (дата обращения: 24.07.2022).

риодических встреч парламентариев, поддерживают тесные контакты посредством создания *«парламентских групп дружбы»;*

- парламенты стран региона также контактируют в рамках международных организаций, таких как *ООН, СНГ, Межпарламентский союз* и другие;

- парламентам стран Центральной Азии предоставлены научно-исследовательские учреждения и организации, которые занимаются научно-исследовательским и аналитическим обеспечением деятельности парламента;

- роль парламентов в жизни общества и государства за последние годы повышается.

Заключение

Исходя из проведённого анализа, можно прийти к следующим рекомендациям и практическим предложениям:

во-первых, деятельность высших представительных органов стран Центральной Азии в области «парламентской дипломатии» может создать дополнительные площадки и альтернативные инструменты конструктивного решения водной проблемы региона. Региональным странам необходимо начать использовать «парламентскую дипломатию» в целях нахождения наиболее приемлемого решения водной проблемы Центральной Азии;

во-вторых, также целесообразным было бы организация круглых столов для начала обсуждения вопросов регионального водопользования между научно-исследовательскими структурами парламентов стран региона, в целях выработки первичных и научных основ деятельности в данном направлении;

в-третьих, со стороны парламентов стран Центральной Азии можно было бы проведение международной конференции, посвящённую вопросам водного дефицита и водопользования в регионе, с привлечением официальных лиц и международных экспертов из таких международных организаций как ООН, СНГ, Межпарламентский союз и других. Такая инициатива могла бы помочь привлечению сил и средств международного сообщества для решения проблемы высыхания Аральского моря;

в-четвёртых, по итогам проведения вышеприведённых мероприятий принять Меморандум (Соглашение) между государствами Центральной Азии и план практических мер для реализации пунктов Меморандума (Соглашения).

ЛИТЕРАТУРА

1. Элин С. Йонссон. Экологическая безопасность: дис ... кан. пол. наук. – Йёнчёпинг: Йёнчёпингский университет, 2009. – 38 с.

2. Кристофер А.Скотт, Бхуван Тапа. Экологическая безопасность. – Оксфорд: редакция Оксфордского университета, 2019. DOI: 10.1093/OBO/9780199363445-0012.

3. Валиявиттил А. Количественная оценка водной безопасности с использованием системы гидрологического моделирования: дис ... кан. философ. наук. – Клемсон: Университет Клемсона, 2017. – 183 с.

4. Флорова Н.Л. Гидроэкологическая безопасность водопользования: Автореферат диссертации доктора географических наук. – М.: МГУ имени М.В.Ломоносова, 2012. – 48 с.

5. Крыленко И.Н. Водный режим и гидрологическая безопасность освоенных участков рек: Автореферат диссертации кандидата географических наук. – М.: МГУ имени М.В.Ломоносова, 2007. – 25 с.

6. Тофан А.В. Стратегические интересы США, России и Китая в Центральной Азии на современном этапе. – Чебоксары: Интерактивная наука, 2016. – № 10. – С. 86-90. – ISSN 2414-9411. doi:10.21661/r-115199

7. Лихачёва А.Б. Российско-европейские отношения в урегулировании водно-энергетической проблемы Центральной Азии в среднесрочной перспективе. – М.: «Вестник международных организаций: образование, наука, новая экономика» ВШЭ, 2016. – 21 с.

8. Stelios S. "LA DIPLOMACIA PARLAMENTARIA: EL PAPEL DE LOS PARLAMENTOS EN EL MUNDO." Revista Española de Derecho Internacional, vol. 71, no. 1, 2019. – 9 p.

9. Коньков А.Е., Чуков Р.С., Ткаченко С.Л., Джанотти А. Парламентская дипломатия и её роль в современной политике. – М.: Международный аналитический центр «Rethinking Russia», 2018. – 16 с.

10. Варлен М.В. О возрастающей роли парламентской дипломатии в многополярном мире // Lex Russica. 2019. №7 (152). – 12 с.

REFERENCES

1. Jelin S. Jonsson. Jekologicheskaja bezopasnost': dis ... kan. pol. nauk. – Jjonchjoping: Jjonchjopingskij universitet, 2009. – 38 s.

2. Kristofer A.Skott, Bhuvan Tapa. Jekologicheskaja bezopasnost'. – Oksford: redakcija Oksfordskogo universiteta, 2019. DOI: 10.1093/OBO/9780199363445-0012.

3. Valijavittil A. Kolichestvennaja ocenka vodnoj bezopasnosti s ispol'zovaniem sistemy gidrologicheskogo modelirovanija: dis ... kan. filosof. nauk. – Klemson: Universitet Klemsona, 2017. – 183 s.

4. Florova N.L. Gidrojekologicheskaja bezopasnost' vodopol'zovanija: Avtoreferat dissertacii doktora geograficheskih nauk. – M.: MGU imeni M.V.Lomonosova, 2012. – 48 s.

5. Krylenko I.N. Vodnyj rezhim i gidrologicheskaja bezopasnost' osvoennyh uchastkov rek: Avtoreferat dissertacii kandidata geograficheskih nauk. – M.: MGU imeni M.V.Lomonosova, 2007. – 25 s.

6. Tofan A.V. Strategicheskie interesy SShA, Rossii i Kitaja v Central'noj Azii na sovremennom jetape. – Cheboksary: Interaktivnaja nauka, 2016. – – № 10. – s. 86-90. – ISSN 2414-9411. doi:10.21661/r-115199

7. Lihachjova A.B. Rossijsko-evropejskie otnoshenija v uregulirovanii vodno-jenergeticheskoj problemy Central'noj Azii v srednesrochnoj perspektive. – M.: «Vestnik mezhdunarodnyh organizacij: obrazovanie, nauka, novaja jekonomika» VShJe, 2016. – 21 s.

8. Stelios S. "LA DIPLOMACIA PARLAMENTARIA: EL PAPEL DE LOS PARLAMENTOS EN EL MUNDO." Revista Española de Derecho Internacional, vol. 71, no. 1, 2019. – 9 p.

9. Kon'kov A.E., Chukov R.S., Tkachenko S.L., Dzhanotti A. Parlamentskaja diplomatija i ejo rol' v sovremennoj politike. – M.: Mezhdunarodnyj analiticheskij centr «Rethinking Russia», 2018. – 16 s.

10. Varlen M.V. O vozrastajushhej roli parlamentskoj diplomatii v mnogopoljarnom mire // Lex Russica. 2019. №7 (152). – 12 s.

ZQAI

УДК: 342.51; 342.52.

АМЕРИКА ҚҰРАМА ШТАТТАРЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК БИЛІКТІҢ ІСКЕ АСЫРЫЛУЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Айгуль Муратбаевна Каратаева
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқығы кафедрасының аға оқытушысы з.ғ.к.; Алматы қаласы, Қазақстан Республикасы; e-mail: karataeva_80@mail.ru

Даурен Бахтыбайулы Махамбетсалиев[1]
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқығы кафедрасының 2 курс магистранты Алматы қаласы, Қазақстан Республикасы; e-mail: mahambetsaliev@mail.ru

Аннотация. *Мақалада АҚШ-тағы мемлекеттік биліктің іске асырылуының кейбір мәселелері қарастырылады. Конституциялық құқық доктринасына сәйкес атқарушы , заң шығарушы және сот билігі болып бөлінеді. Бұл зерттеу мемлекеттік биліктің жүйесін сипаттайтын биліктің бөлінуі мен тежемелік және тепе-теңдік жүйелерінің доктринасын талдайды. Осылайша, биліктің бөлінуі бір тармақтың екіншісінің негізгі функцияларын орындауын шектеу үшін жеке тармақтарға бөлуді білдіреді.*

Американдық үкіметтің моделі биліктің сот, атқарушы және заң шығарушы тармақтары арасындағы өкілеттіктерді бөлуге негізделгенімен, бұл тармақтар арасындағы шекаралар әрдайым айқын бола бермейді. Конституцияны жасаушылар мемлекеттік билікті бөлу арқылы жеке бостандықты қорғауға тырысты.

Америка Құрама Штаттарының федералды үкіметінің атқарушы тармағы - өмірдің әртүрлі салаларынан шыққан және әртүрлі жеке құндылықтар жүйесін ұстанатын мыңдаған адам құрамдастарынан тұратын кең ауқымды, күрделі және көп деңгейлі ұйым болып табылады.

АҚШ-тың атқарушы биліктегі бар жағдайлар ұйымды этикалық тұрғыдан ойлауға, әрекет етуге және жауап беруге талпындыратын орта жасайды. Дегенмен, егер атқарушы билік заңды билік базасының кез келген түрімен жұмыс істеуді көздесе, ол бұл кедергіні еңсеріп, барлық қызметкерлеріне американдық азаматтың көзқарасы тұрғысынан этикалық мінез-құлықтың маңыздылығын жеткізудің жолын табуы керек.

Конституцияны әзірлеушілердің ерекше еңбегі – негізгі конституциялық принцип ретінде билікті бөлу принципін конституциялық түрде бекіту арқылы мүмкін болатын озбырлықтың алдын алу қажеттігі туралы Д.Локк пен Ш.Монтескье идеяларын әлемде бірінші рет сәтті жүзеге асыру болып табылады. Осы аталған авторлар орталықтандырылмаған басқару формаларын жақтады, атап айтқанда, Джон Локк тәуелсіз сот билігінің қажеттілігін атап өтті, ал Монтескье француз болса да, ағылшын жүйесі ретінде түсінгендерін қазіргі үкіметтер бағалайтын стандарт ретінде қорғады.

Түйін сөздер: *Әкімшілік ведомстволар, АҚШ Жоғарғы Соты, АҚШ Конгрессі, билікті бөлу мәселелері, Президенттің әкімшілік бөлімдердің қызметіне тұрақты ықпалы, федералдық әкімшілік департаменттер, «тежемелік» және «тепе-теңдік» қағидасы, Локнер кезеңі.*

1 *Хат-хабарларға арналған автор*

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ В СОЕДИНЕННЫХ ШТАТАХ АМЕРИКИ

Каратаева Айгуль Муратбаевна
старший преподаватель кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права КазНУ им. аль-Фараби; к.ю.н.; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: karataeva_80@mail.ru

Махамбетсалиев Даурен Бахтыбайулы
магистрант 2 курса кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права КазНУ им. аль-Фараби; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: mahambetsaliev@mail.ru

Аннотация. *В статье рассматриваются некоторые вопросы реализации государственной власти в США. В соответствии с доктриной конституционного права различают исполнительную, законодательную и судебную власть. В данном исследовании анализируется доктрина разделения властей и систем сдержек и противовесов, характеризующая систему государственной власти. Таким образом, разделение властей подразумевает разделение одной ветви на отдельные ветви с целью ограничения выполнения основной функции другой.*

Хотя модель американского правительства основана на распределении полномочий между судебной, исполнительной и законодательной ветвями власти, границы между этими ветвями не всегда ясны. Создатели Конституции стремились защитить личную свободу, разделив государственную власть.

Исполнительная ветвь федерального правительства США представляет собой обширную, сложную и многоуровневую организацию, состоящую из тысяч человеческих компонентов, происходящих из разных сфер жизни и придерживающихся различных систем личностных ценностей.

Существующие условия в исполнительной власти США создают среду, которая побуждает организацию мыслить, действовать и реагировать этически. Тем не менее, если исполнительная власть стремится работать с любым типом легальной базы власти, она должна преодолеть этот барьер и найти способ донести до всех своих сотрудников важность этического поведения с точки зрения американского гражданина.

Особой заслугой разработчиков Конституции является первая в мире успешная реализация идей Д. Локка и Ш. Монтескье о необходимости предотвращения возможного произвола через конституционное закрепление принципа разделения властей как основного конституционного принципа. Оба автора выступали за децентрализованные формы правления, в частности, Джон Локк подчеркивал необходимость независимой судебной власти, в то время как Монтескье защищал то, что он понимал как английскую систему, хотя и французскую, как эталон, оцененный современными правительствами. Простое принятие принципа разделения властей не позволяет в спорных ситуациях определять внешние границы полномочий каждой ветви власти, а также сортировать все возможные государственные функции по определенной сфере власти.

Ключевые слова: *Административные ведомства, Верховный суд США, Конгресс США, вопросы разделения властей, постоянное влияние президента на деятельность административных ведомств, федеральные административные департаменты, принцип «сдержек» и «противовесов», период Локнера.*

SOME ISSUES OF THE EXERCISE OF THE STATE POWER IN THE UNITED STATES OF AMERICA

Karatayeva Aigul Muratbayevna
Senior lecturer of the Department of theory and history of state and law, constitutional and administrative law of KazNU. al-Farabi; candidate of legal sciences; Almaty, Republic of Kazakhstan; e-mail: karataeva_80@mail.ru

Makhambetsaliyev Dauren Bakhtybayuly
2nd-year master's student of the Department of Theory and History of State and Law, Constitutional and Administrative Law of KazNU. al-Farabi; Almaty, Republic of Kazakhstan; e-mail: mahambetsaliev@mail.ru

Abstract. *The article discusses some issues regarding the implementation of state power in the United States. The doctrine of constitutional law distinguishes executive, legislative, and judicial authorities. This study analyzes the principle of separation of powers and systems of checks and balances that characterize the system of state power. Thus, the separation of powers implies the division of one branch into separate branches to limit the performance of the primary function of the other.*

Although the model of the American government is based on the distribution of powers between the judicial, executive and legislative branches of government, the boundaries between these branches are not always clear. The framers of the Constitution sought to protect personal freedom by dividing state power.

The Federal Government of the United States executive branch is a large-scale, complex, and multi-level organization consisting of thousands of human components from different walks of life and adhering to other personal value systems.

The existing conditions in the U.S. executive branch create an environment that encourages the organization to think, act, and respond ethically. However, suppose the executive branch intends to work with any type of legal power base. In that case, it must overcome this obstacle and find a way to convey to all its employees the importance of ethical behavior from the point of view of an American citizen.

Exceptional merit of the developers of the Constitution is the world's first successful implementation of the ideas of D. Locke and S. Montesquieu on the need to prevent possible arbitrariness through the constitutional consolidation of the principle of separation of powers as the main constitutional principle. Both authors advocated decentralized forms of government; in particular, John Locke emphasized the need for an independent judiciary. Montesquieu defended what he understood to be the English system, albeit the French one, as a benchmark evaluated by modern governments. The simple adoption of the principle of separation of powers does not allow, in controversial situations, to determine the external boundaries of each branch of government's forces and sort all possible state functions by a particular sphere of power.

Keywords: *Administrative departments, the U.S. Supreme Court, the U.S. Congress, separation of powers, the president's constant influence on the activities of administrative departments, federal administrative departments, the principle of «checks» and «balances», the Lockner period.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_192

Кіріспе

Билікті бөлудің және оны толықтырудың, тежемелік пен тепе-теңдіктің негізгі функциясын кем дегенде екі жолмен түсінуге болады: жеке бостандықты сақтау және үкіметтегі еркін теңсіздіктен қорғау. Жалпы мемлекеттік биліктің кең көзқарасына жеке бас бостандығының арқасында қалай қол жеткізуге болатындығын түсіну оңай: кең мемлекеттік билік үкіметтің адам өмірінің көптеген салаларына араласуы мүмкін екенін білдіреді. Осылайша, кем дегенде, ***«бостандық»*** теріс мағынада түсінілетін дәрежеде, яғни Үкіметтің араласуының белгілі бір түрлерінен бостандық, үкіметтің жалпы күшінің артуы бостандықтың төмендеуіне әкелуі мүмкін.

Алайда, билікті бөлу идеясы мемлекеттік

биліктің жалпы көлеміне қатысты ешқандай ерекше міндеттемелер тудырмайды. Кем дегенде, теориялық тұрғыдан алғанда, бөлінген билігі бар үкімет ұжымдық түрде авторитарлық болуы мүмкін, ал біріккен билігі бар үкімет жалпы ауқымда өте қарапайым болуы мүмкін.

Билік тетіктері әрбір тармақ мүшелерінің жеке мүдделері осы тармақтың институционалдық құзыреттерін қорғаумен сәйкес келетіндей етіп орналастырылады. Осылайша, заң шығарушы, атқарушы және сот органдарының лауазымды тұлғалары өздерінің тиісті тармақтарын басқа екеуінің қол сұғушылықтарынан қорғауға жеке уәжге ие болады, бұл тармақтардың билікті шоғырландыруына жол бермейді.

Мэдисонның биліктің бөлінуі туралы көзқарасы, атап айтқанда оның менмендікті тексеретін өршіл идеясы бүгінде өте ықпалды болып қала береді. Бұған күмәнданудың себептері бар. Дэрил Левинсон мен Ричард Пилдес атап өткендей, Мэдисонның теориясы қазіргі саясат пен басқарудың көптеген аспектілерінде басым болған маңызды институтты жоққа шығарады: ұлттық саяси партиялар. Алайда, одақ тарихында ертерек, шенеунік қызмет еткен нақты билік тармағы емес, ол мүше болған саяси партия саяси ынтымақтастық пен бәсекелестікті анықтайтын басым фактор болды.

Билікті бөлу туралы заң биліктің үш тармағы арасындағы өкілеттіктерді бөлуге және олардың арасындағы қатынастарға қатысты. Алайда, биліктің бөлінуі туралы кез-келген нақты мәселе, әдетте, биліктің бір нақты тармағына назар аударады. Осылайша, биліктің бөлінуі туралы заңда осы мәселелерді талқылау биліктің үш тармағының айналасында ұйымдастырылған.

Материалдар мен әдістер

Ғылыми мақаланы жазу кезінде жалпы ғылыми әдістер (логикалық, құрылымдық және жүйелік талдау, синтез, салыстыру, абстрак-циялау, индукция және дедукция, модельдеу), сондай-ақ құбылыстар мен процестерді зерттеудің арнайы әдістері мен тәсілдері (нақты тарихи, диалектикалық, формальды-логикалық, құрылымдық функционалдық, салыстырмалы құқықтану әдісі) қолданылды. Және мақалада АҚШ Жоғарғы Сотының атқарушы билікке қатысты шешімдеріне көптеген сілтемелер жасалынды.

Нәтижелер мен талқылаулар

Әкімшілік ведомстволар және биліктің бөлінуі. Әкімшілік департаменттер заңдарды орындау кезінде атқарушы билікті жүзеге асырады, заңға тәуелді актілерді жасаған кезде заң шығару билігін жүзеге асырады, және дауларды тиісті заңнама негізінде шешкен кезде сот билігін пайдаланады. Билікті бөлу қағидатына негізделген деп мәлімдейтін мемлекеттік-құқықтық жүйе әкімшілік департаменттер функциясының осындай араласуына байланысты белгілі бір қиындықтарға тап болуы керек деп болжауға болады [1, 119 б.]. Шындығында, билікті бөлудің осы мәселелерінің барлығын Жоғарғы Сот ведомстволардың бір арнада және одан тыс жұмыс істеуіне мүмкіндік беретін жолмен шешті[2].

Федералды әкімшілік органдарды биліктің бөліну принципі тұрғысынан сынаудың үш бағыты бар:

атқарушы ведомстволардың заң шығарушы билігі;

атқарушы ведомстволардың сот билігі;

бір мемлекеттік орган, биліктің қай тармағына жататынына қарамастан, «бір шаңырақ» астында атқарушылық, заңнамалық және сот функцияларын біріктіреді.

Ведомстволардың заң шығарушы билік функцияларын іске асыруы. АҚШ Жоғарғы Соты заң шығарушы органдардың заң шығару органдарын іске асыру проблемасын (нормативтік актілерді әзірлеу және қабылдау арқылы) АҚШ Конгресінің заң шығару өкілеттіктерін «беруінен» туындайтын проблема деп санайды. Жоғарғы Соттың ресми ұстанымы бойынша, егер Конгресс заңға бөлімнің дискрециялық өкілеттіктерін шектеудің *«ақылға қонымды стандарттарын»* енгізсе және бөлімге айтарлықтай сот бақылауын қамтамасыз етсе, заң негізінде заң шығару өкілеттіктерін беру заңсыз емес деп санайды.

Тек осы жағдайда ғана белгілі бір саладағы мемлекеттік бағытты анықтаудан тұратын заңнамалық функцияның маңызды элементтері департаментке емес, Конгреске бекітілгеніне кепілдік беруге болады. Осылайша, A.L.A. Schecter Poultry v. United States ісі бойынша әкімшілік шешімінде органдарға осы нормалардың мазмұны қандай болуы тиіс екенін көрсетпей жүзеге асырылған бизнес пен өнеркәсіптің түрлі салаларында «адал бәсекелестік нормалары-

[2] *Yakus v. United States, 321 U.S. 414 (1944).*

ның жинағын» әзірлеу құқығын бірауыздан күшін жойды[3].

Жоғарғы Сот ешқашан A.L.A. Schecter Poultry V. United States ісіне қатысты шешімін жойған емес, алайда сот белгілеген «стандарттар» өте төмен және бірқатар істер бойынша шешімдерде «стандарт» сөзі «принцип» сөзімен ауыстырылды[4]. Сот департаменттер үшін Конгресстің федералды байланыс комиссиясы «қоғамдық мүдделерге» сәйкес хабар таратуға лицензия беруді реттейді деген нұсқауымен жеткілікті деп тапты.

Уақыт өте келе, тәжірибе көрсеткендей, американдық соттар әкімшілік органдардың шешімдеріне қатысты шағымдармен байланысты көптеген істерді шешуді тоқтатты. XX ғасырдың бірінші жартысында. жалпы соттармен қатар, квази - сот өкілеттіктері бар және Әкімшілік дауларды қарастыратын мамандандырылған әкімшілік органдар - әкімшілік трибуналдар жұмыс істей бастады. Әкімшілік рәсім туралы 1946 жылғы федералды заң мұндай істерді ажыратып, олардың қайсысын жалпы соттар, қайсысын әкімшілік трибуналдар түсінетінін көрсетті. АҚШ-тағы әкімшілік соттарға салық соты, шағым соты және квази-сот өкілеттіктері бар басқа әкімшілік агенттіктер сияқты органдар кіреді.

Ведомстволардың сот билігі функцияларын іске асыруы. Тыңдауларды жүргізетін департаменттердің бөлімшелері тыңдаулар жүргізген және дауларды шешу кезінде сот билігін («сот билігі» терминінің әдеттегі мағынасында) анық жүзеге асырады. Бұл судьялардың тәуелсіздігі олардың отставкаға кетуі импичмент нәтижесінде ғана мүмкін болады. Алайда, кейде «Конституцияның I бабы бойынша судьялар» деп аталатын әкімшілік судьялар өмір бойы өз қызметтерінде болмайды [2].

АҚШ Жоғарғы Соты тиісті істерді қарау кезінде осы қарама-қайшылықты шешуде кейбір қиындықтарға тап болды. Бір жағынан, сот қазіргі дәуірде әкімшілік бөлімдердің болуы практикалық қажеттілік деп санайды; екінші жағынан, Конгресстің құқықтық дауларды шешу міндетін өмір бойы тағайындалмайтын судьяларға жүктеу мүмкіндігіне қандай да бір шектеулер болуы керек.

Олай болмаған жағдайда, Конгресс федералды деңгейдегі барлық сот істерін департаменттерге немесе өмір бойы қызмет етпейтін басқа судьяларға бере алады, олар оған үлкен әсер етуі мүмкін. Бұл Конституцияның III бабында белгіленген лауазымға судьяны тағайындаудың өмірлік мерзімін нөлге дейін төмендетеді және құрылтайшылардың Конгресстің еркіне тәуелсіз федералды сот билігін құру мақсатын орындамайды.

Әкімшілік органдарда сот ісін жүргізуге рұқсат етілген үш теория бар, бірақ олардың ешқайсысы биліктің бөлінуі принципі тұрғысынан толығымен қанағаттанарлық емес.

«Қоғамдық құқықтармен» байланысты сот төрелігін жүзеге асыру және «жеке құқықтармен» байланысты сот төрелігін жүзеге асыру[5]. АҚШ Жоғарғы Сотының пікірінше, «Конституцияның III бабы бойынша судьялар» тек жеке құқықтар туралы дауларды шешу үшін қажет. «Жеке құқықтар» туралы істер - бұл азаптау, келісім-шарт талаптары, мүліктік даулар немесе жеке тұлғалар арасындағы басқа да даулар, соның ішінде федералды заңдарда қарастырылған жеке тұлғалар арасындағы залалды өтеу туралы даулар. «Жария құқықтар» мемлекет пен жеке тұлғалар арасындағы өзара қарым-қатынастардан, мұндай құқықтарды Конгресс белгілеген жағдайларда туындайды, сондықтан да оның бақылау объектісі болып табылады.

David Singh Grewal заңгердің пікірінше АҚШ -тың сауда-саттық саясатына байланысты қандай да даулар туындаған жағдайда, сауда-саттыққа қатысты істерді атқарушы билік қана шешпей, сонымен қатар ведомстволардың сот билігі іске асыруы тиіс деп санайды. Дей тұрғанымен, сауда-саттық мәселелері бойынша сот билігіне осы даулы істерді жүктеудің міндеттілігіне айналмауы тиіс. Сол себепті сауда-саттық мәселелері Президент әкімшілігі мен Конгресске тиесілі болғандықтан, осы екі орган сауда-саттық мәселелеріне қатысты заң қабылдауы тиіс.

Жария құқықтардың аталған санаттары, әрине, әкімшілік департаменттер қарайтын істердің ең көп түрлері бойынша дауардың тақырыбы болып табылады, ал жеке тұлғалардың құқықтары туралы істер қазіргі «әкімшілік Мемлекет» келгенге дейін судьялар дәстүрлі түрде қараған істер болып табылады. Алайда, жеке және жария құқықтарға бөліну Конституцияның III ба-

[3] *A.L.A. Schecter Poultry v. United States, 295, U.S. 495 (1935).*
[4] *Whitman v. American Trucking Ass'ns., Inc, 531 U.S. 457 (2001).*
[5] *Northem Pipeline Co v. Marathon Pipeline Co., 458 U.S. 50 (1982).*

бында тұжырымдалған федералды судьяларды Конгресстің ықпалынан қорғау құралы ретінде судьялардың өмір бойы қызмет етуі туралы талаптың мақсаттары үшін мағынасы жоқ.

Тәуелсіз «Конституцияның III бабы бойынша судьялардың» қандай істер бойынша қарауы қажет екенін анықтаудың кез келген критерийі Конгресс тарапынан ерекше дәрежеде араласу объектісі болып табылатын істерді ескеруі және мұндай болып табылмайтын істерді алып тастауы тиіс.

Жария құқықтар туралы көптеген істер, мысалы, мемлекеттік денсаулық сақтау және әлеуметтік қорғау бағдарламаларын қорғау және кеңейту немесе федералды штаттардағы қоршаған ортаның ластануын немесе орманды кесуді тоқтату туралы шағымдар саяси араласуды қажет ететін істер болып табылады. Сонымен қатар, көптеген жеке құқықтарға қатысты істер, мысалы, корпоративтік келісім-шарттар бойынша даулар және кредиторлардың берешекті өндіріп алу туралы талап-арыздары көп саяси назар аударуды талап етпейді, сондықтан өмір бойы судьяның қарауы ықтималдығы аз. Көптеген негіздер бойынша сот дауларын жария құқықтарға және жеке құқықтарға қатысты істерге бөлу, егер ол тікелей қарама-қарсы жіктеуді қарастырса, мағыналы болар еді.

Әкімшілік әділет органдарының бар болуына баламалы түсініктеме ведомство судьяларын немесе «Конституцияның III бабы бойынша судьяларды» «Конституцияның III бабы бойынша соттарға» «қосымша» ретінде сипаттайды. Бұл теория бойынша ведомстволарға жеке тұлғалардың құқықтары туралы көптеген істерді сотқа істі қарауға «көмектеседі» деген негізде қарауға рұқсат етіледі, ал «Конституцияның I бабы бойынша сот» түпкілікті шешім шығарады. Осылайша, ведомствода жұмысты әдеттегі ұйымдастыру кезінде ведомство бірінші сатыдағы істі қарайды, содан кейін ***сот тексеруі*** және «Конституцияның I бабы бойынша сот» бұл шешімді ***қайта қарауы*** мүмкін.

Осылайша, «сот билігінің ажырамас атрибуттары» «Конституцияның III бабы бойынша соттар» үшін сақталған және «Конституцияның III бабы бойынша сот» емес жеке тұлғалардың құқықтары туралы істерді қарауға тыйым салатын ереже бұзылмайды[6].

Сот қадағалауының тетігін іске қосу мүмкіндігі болса да, «Конституцияның I бабы бойынша судьяларға» әкімшілік тәртіппен жасалған істің нақты мән-жайларына қатысты тұжырымдарға іс жүзінде түпкілікті күш беріледі, ал құқық мәселелерінде қарапайым соттар әкімшілік судьялардың тұжырымдарына үлкен сенім білдіреді[7].

«Жария құқықтармен» байланысты сот қызметін сот төрелігін іске асыруға бөлу теориясының және жария құқықтар мен жеке тұлғалардың құқықтарына құқықтарды бөлудің «жеке құқықтарымен» байланысты сот төрелігін іске асырудың, сондай-ақ «Конституцияның III бабы бойынша судьялардың» «қосымшасы» арқылы «Конституцияның I бабы бойынша судьяларды» қарайтын теорияның жетілмегендігіне байланысты, АҚШ Жоғарғы Соты осы екі теориядан бас тартқан сияқты.

«Функционалды тәсіл» факторлардың тепе-теңдік критерийлері тұрғысынан әдеттегі сынның нысаны болып табылады, кез-келген іргелі негізде бір-біріне қатысты гетерогенді құндылықтарды теңдестіру мүмкін емес. Бұл тәсіл Конституцияның салыстырмалы түрде айқын мәтінін елемейді, оған сәйкес «сот билігі» «Конституцияның III бабы бойынша судьяларға» беріледі. Шынында да, АҚШ Жоғарғы Сотының *«функционалды тәсілін»* соттың жалпылаудың жоғары деңгейіне өтуіне және оның тұжырымдарында анықтықты болдырмауға мүмкіндік беретін құрал ретінде қарастыруға болады. Осы тәсілді қолдана отырып, сот Конституцияның III бабының ережелерін биліктің бөлінуінің жалпы идеясын бұзуды қарастырудың белгілі бір тәртібінде бағалаудың аморфты критерийіне тиімді түрде төмендетеді, өйткені бұл идеяны АҚШ Жоғарғы Сотының судьялары белгілі бір уақытта белгілі бір іс бойынша «көпшілік пікірін» құрайтын түсінеді[8].

Ведомства ішіндегі билікті бөлу мәселелері. Билік тармақтары арасындағы өзара іс-қимыл контексінде билік бөлінісі қағидатын іске асырудың жай ғана қаралған проблемалары шешілуі мүмкін болса да, көптеген адамдар билік бөлінісі қағидатын бір тармақ ішінде, яғни заң шығару, құқық қолдану және дауларды шешу функциялары «бір шаңырақ астында» біріктірілген кезде іске асыру проблемасы бар деп санайды. Джеймс Мэдисон «федералистік жазбалардың» 47 эссесінде атап өткендей, «барлық биліктің шоғырлануы - заң шығарушы, атқа-

[6] *Commodity Futures Trading Comm'n v. Schor, 478 U.S. 833 (1986).*
[7] *Morrison v. Olson, 487 U.S. 654, 697 (1988).*
[8] *Buckley v. Valeo, 424 U.S. 1, 272 (1967).*

рушы және сот - бір адамның қолында, ол бір адамға немесе көптеген адамдарға мұра ретінде тағайындалуына немесе сайлануына қарамастан, «тирания» сөзімен дұрыс анықталуы мүмкін» [3, 324б.]. Сонымен қатар, «ешбір адам өз ісінде судья болмауы керек» және «сол адамдар заңдарды жасай алмайды және орындай алмайды» деген негізгі ұғымдар бар[9].

Профессор Питер Штраус, АҚШ-тағы әйгілі әкімшілік құқық маманы, «теория тұрғысынан әкімшілік бөлімдердегі мұндай функциялардың үйлесуі неге «биліктің бөлінуінің» құрылымдық талаптарын қанағаттандыратынын айту қиын, дегенмен соттардың көз алдында олар (оларды) толығымен қанағаттандыратыны анық» деп атап өтті. Әкімшілік ведомстволардағы нормашығармашылық, құқық қолдану және дауларды шешу функцияларының араласуы Конституциялық сынаққа қарсы тұруының нақты себебі, қазіргі мемлекетте олар маңызды функцияларды орындайтындығында, әкімшілік ведомстволардағы құқық қолдану және дауларды шешу Конституциялық сынаққа қарсы тұрды, бұл қазіргі мемлекетте олар маңызды функцияларды орындайды, билікті бөлудің мінсіз таза моделінің қағидаларын ұстануға деген ұмтылысымен оларды «ұялту» әрекеттері тым дана саясат болмас еді.

Алайда, орындылық себептеріне жүгінудің қажеті жоқ, өйткені жоғарыда айтылғандай, биліктің бөлінуі туралы көптеген даулар бойынша АҚШ Жоғарғы Соты федералды үкіметтік құрылымдар биліктің бөлінуі қағидатымен қамтамасыз етілген функцияларды орындау тәртібін бұзбауын талап етуі керек. Осы «функционалдық тәсілді» ескере отырып, департаменттер билікті бөлу принципін бұзбайды деп айтуға болады, өйткені олар жай ғана Мэдисон мен басқа негізін қалаушылар алаңдатқан тирания орнату қаупін тудырмайтындығына көз жеткізді.

Біріншіден, қазіргі заманғы әкімшілік ведомстволар биліктің барлық үш тармағына қатысты тәуелсіз және осы тармақтардың кез келгенінің «тұтқыны» болып табылмайды. Егер заң шығарушы, атқарушы және сот функцияларын Президент, Конгресс немесе соттар бірігіп атқаратын болса, онда үлкен қауіп туындауы мүмкін. Екіншіден, ведомстволар биліктің әрбір тармағынан белгілі бір тәуелсіздікке ие болғанымен, олар барлық үш тармақтың сыртқы және жиі бәсекелес бақылау объектілері болып табылады. Президент көптеген ведомстволардың басшыларын және олардың жоғары лауазымды тұлғаларын тағайындайды, олардың қызметін бақылайды және олардың кейбірін жұмыстан шығаруға құқылы; Конгресс олардың қызметін өз комитеттерінің қадағалау функциялары және заңнамалық ұйғарымдар арқылы бақылайды; соттар ведомстволардың іс-әрекеттері мен шешімдерінің заңдылығын тексереді.

Әкімшілік ведомстволардың билікті бөлу қағидатын дәйекті іске асыру тұрғысынан елеулі проблема тудырмауының үшінші себебі іс жүзінде олардың норма шығару, құқық қолдану және дауларды тек жоғары деңгейлерде шешу функцияларын қатар атқаруы болып табылады. Осы немесе басқа нормативтік құқықтық актіні қолданысқа енгізу қажет пе, оны қалай және қалай қолдану керектігі туралы, даулы іс шынымен де осы заңға сәйкес шешілген бе, соны шешуге басқарма басшысы мен оның аға кеңесшілері құқылы.

Төменгі деңгейлерде функциялар ведомстволық әртүрлі бөлімшелері арасында бөлінеді. Құқық қолдану бөлімшесінің әкімшілік әділет бөлімшелеріне ықтимал әсері бейтараптықтың ең қауіпті қатері болып табылады.

Президент пен Конгресстің әкімшілік бөлімдердің қызметіне тұрақты ықпалы. Ведомстволардың лауазымды тұлғаларын тағайындау құқығынан басқа, Президенттің ведомстволардың жалпы бағытын және олардың нақты шешімдері мен іс-әрекеттерін тұрақты бақылауды жүзеге асырудың көптеген басқа мүмкіндіктері бар. Президенттік бақылау дәрежесі ведомствоға байланысты өзгеріп отырады және ішінара осы ведомство Президент кабинетінің министріне (немесе Президент тағайындаған басқа да Үкіметтің лауазымды тұлғасына) немесе тәуелсіз агенттікке жауапты атқарушы билік органы болып табылатындығына байланысты.

Атқарушы билік органдарының қызметін мұқият бақылауға болады. Мұндай бөлімдердің ең маңызды актілері, әдетте, Ақ үйдің әкімшілік-бюджеттік басқармасымен келісілуі керек және оларды бекіту процесі бөлім арасындағы айтарлықтай дауларға, келіссөздер мен ымыраға әкелуі мүмкін [4, 13193 б.].

Президенттің пайымдаулары заңға тәу-

[9] *Immigration & Naturalization Service v. Chadha, 462 U.S. 919 (1983).*

елді актілердің мазмұны мен қолданылу мерзімдерінде көрініс табуы мүмкін. Сондай-ақ, ведомстволардың құқық қолдану акцияларының басымдылығын белгілеуге болады, бұл Президенттің нақты актінің ұтымдылығы мен маңыздылығы туралы көзқарастарын көрсетеді.

Сонымен, АҚШ тарихында министрліктер мен ведомстволардың басшылары Заңның ережелерін тым тар немесе қажетті қаулыларды қабылдаған кезде немесе қажет болған жағдайда олар келіспейтін заңнамалық бағдарламалар аясында құқық қорғау шараларын бастау немесе жалғастыру кезінде «аяғын әрең сүйреген» түсінетіндігінің көптеген мысалдары бар. Осылайша, Рональд Рейган мен Джордж Герберт Уокер Буштың әкімшілігі азаматтық құқықтар мен табиғатты қорғау заңдарын қатаң түрде орындамағаны үшін бірнеше рет сынға ұшырады.

Дегенмен, Президенттің ықпалын асыра айтудың қажеті жоқ. Федералдық әкімшілік департаменттердің көпшілігі биліктің атқарушы тармағына жатады. Алайда, 15 үкімет министрінің бес миллионға жуық азаматтық және әскери қызметкерінің ішінен Президент тек жоғары деңгейдегі басшыларды – үш мыңға жуық адамды тағайындайды. Іс жүзінде өз департаменттерінің қызметін жүзеге асыратын басқа әкімшілік лауазымды тұлғаларды бақылау оңай емес. Олар қызметкер кәсіби қасиеттері бойынша бағаланатын мемлекеттік қызмет тетігінің бөлігі болып табылады. Сонымен қатар, департамент қызметкерлеріне тек Президент пен оның қызметкерлері немесе тағайындалған адамдар ғана әсер етпейді. Төменде айтылғандай, Конгресс комитеттері де департаменттерге үлкен әсер етеді.

Көптеген адамдар 1945 жылдан 1953 жылға дейін қызмет еткен Президент Гарри Труманды атқарушы биліктің өте мықты басшысы деп санайды. Бірақ бюрократиялық аппаратқа қатысты ол өзінің міндетін былай сипаттады: «Адамдарды жинап, оларды сендірместен істеуге міндетті нәрсені жасауға көндіруге тырысу керек. Бұл мен көп уақыт жұмсайтын нәрсе. Бұл президенттің билігін білдіреді». Сондай-ақ, Гарри Труман өзінің мұрагері, бұрынғы армия генералы Дуайт Эйзенхауэр қызметке кіріспес бұрын: «Ол осында отырады және билік ете бастайды: «Мұны істеңдер! «Бірақ ештеңе болмайды. Кедей Айк-бұл әскер сияқты болмайды» делінген [5, 43 б.].

Президенттің ведомстволарға, тіпті оның басшыларын өзі тағайындайтын ведомстволарға араласуына кейбір заңды шектеулер бар. Мысалы, ол Конгресс тікелей жұмсауға бұйрық берген ведомстволардың мемлекеттік қаражатын «ұстай» алмайды. АҚШ Жоғарғы Соты рұқсат еткен Train v. City of New York[10] шешімінде 1972 жылғы таза су туралы Заң пайда болды, оны Конгресс президент Ричард Никсонның ветосын жеңіп қабылдады. Алайда Ричард Никсон осы заңнамалық бағдарламаның орындалуына қарсы тұруды жалғастырды және қоршаған ортаны қорғау агенттігінің директорына Конгресстің бұйрығымен Нью-Йорктегі Ағынды суларды тазарту кәсіпорындарының құрылысын қаржыландыруға кететін бірнеше миллион долларды бұғаттауды бұйырды. Қала билігі бұл қаражатты бұғаттаудан босатуды талап етіп, сотқа шағым түсірді. АҚШ Жоғарғы соты Президенттің Агенттікке бөлінген қаражатты «ұстап қалу» туралы бұйрық беруге құқығы жоқ және Агенттік қаражатты Конгресс нұсқауы бойынша жұмсауы керек деп шешті.

Конгресстің ведомстволардың қызметін қадағалауы оның Конституциямен Конгреске ұсынылған «әмиян билігінен» туындайды, билік үкіметтің белгілі бір қызметін қаржыландыру қажет пе және қандай мөлшерде екенін шешеді. Көбінесе конгресстің министрліктер мен бөлімдерге әсер ету құралы Конгресс комитеттері болып табылады. Мақалада айтылғандай, Конгресте комитеттер құрудың бастапқы мақсаты қазіргі әлемде күрделі және мамандандырылған болып табылатын заң бойынша тиімді жұмыс істеуге ұмтылу болып табылады.

Бірақ әкімшілік департаменттер санының өсуімен Конгресс комитеттері олардың қызметін қатаң қадағалау функцияларын өз мойнына алды. Комитеттер бейіндік негізде ұйымдастырылғандықтан, олардың мүшелері бөлімдер қызметінің белгілі бір саласында біршама тәжірибе жинақтап, оған үлкен қызығушылық танытады; осылайша, басқармаларға жоғары білімге сүйеніп, заң шығарушылардың өз жұмысын тексеруден аулақ болуы оңай емес. Ең бастысы, Конгресс ведомстволардың бюджетін бақылайтындықтан, Конгресс комитеттері мүшелерінің пікірі Жарғыда көрсетілген Конгресстің бел-

[10] *Train v. City of New York, 420 U.S. 35 (1975)*

гілі бір заңнамалық бағдарламасын жүзеге асыру тәсілін өзгерту қажеттілігін талқылау кезінде бөлім басшыларына өте сенімді болуы мүмкін.

Бұрын Конгресстің ведомстволардың іс-әрекеттерін бақылау үшін кеңінен қолданған әдісі заңнамалық вето деп аталды. Конгресс бөлімдердің іс-әрекеттері мен шешімдеріне вето қою құқығын немесе Палаталардың бірлескен қарарын немесе Палаталардың бірінің қарарын немесе кейбір жағдайларда тіпті Конгресстің жеке комитетінің қарарын қабылдау арқылы олар ұсынатын заңға тәуелді актілерге тыйым салу құқығын өзіне қалдырды. АҚШ Жоғарғы Соты Immigration & Naturalization Service v. Chadha ісінде заң шығарушы ветоны конституциялық емес деп таныды, өйткені ол атқарушы биліктің құзыретіне кіру деп саналды.

Сот бұл жағдайда дауланған бір палаталы заң шығарушы вето заң жобаларының, бұйрықтарының, қарарларының немесе Конгресстің Президентке оның мақұлдауы немесе ветосы үшін шешімдерінің конституциялық «өкілдік тармағын» бұзды деп тапты; заң шығарушы вето сондай-ақ Конгресстің екі палатасының заң шығаруын талап ететін конституциялық «екі палаталы конгресс ережесіне» және Конституцияда бекітілген билікті бөлу құрылымына қайшы келді. Immigration & Naturalization Service v. Chadha[11] ісі бойынша арнайы пікірде келтірілген мәліметтерге сәйкес, бұл іс бойынша көптеген судьялардың шешімі 200-ге жуық федералды заңдарды бірден жарамсыз етті.

Мемлекеттік биліктің үш тармағы арасында өкілеттіктерді бөлу және «тепе-теңдікті тежемелік» жүйесін құру әдейі жоспарланған болатын. Билікті бөлу идеясы Конституциялық Конвенцияның делегаттары таныс болған барон де Монтескье мен Джон Локктың шығармаларынан туындады [6, 151-152 бб.]. Алайда, АҚШ-та бұл идея биліктің қатаң бөлінуі ретінде емес, мемлекеттік билік тармақтары арасында биліктің таралуы ретінде түсінілді [7, 64-67 бб.]. Джон Мэдисон атап өткендей, «Конституциядағы биліктің әртүрлі тармақтар арасында қажетті бөлінуі» «оның құрамдас бөліктері өзара әрекеттесуімен әрқайсысын өзіне бөлінген жерде ұстауға мүмкіндік беретін» басқару құрылымына кепілдік береді [8, 503 б.]. Қазіргі ғалым Ричард Нойштадт Конституцияны «билікті бірлесіп пайдаланатын бөлінген институттар» құратын құжат ретінде сипаттады [9, 3 б.]. Сондықтан басқарудың Конституциялық схемасын биліктің тепе - теңдік жүйесі ретінде немесе, әдетте, «тежемелік және тепе-теңдік» жүйесі ретінде түсіну орынды.

1789 жылы басқару құрылымы мен Үкіметтің құрамдас бөліктері арасындағы қатынастар дамыды. Ондағы кейбір өзгерістер АҚШ Жоғарғы Сотының шешімдерімен байланысты болды. Басқа өзгерістер ел аумағының табиғи кеңеюіне, техникалық прогреске және мемлекет алдында тұрған проблемаларға байланысты болды. Биліктің тепе-теңдігі мен бөлінуіне әсер еткен төрт негізгі бағытты қарастыратын болсақ: Конституциялық сот бақылауы, Президенттің өкілеттіктерін кеңейту, әкімшілік бөлімдердің өсуі және қазіргі кезеңдегі Конгресстің қадағалау және тергеу өкілеттіктерінің рөлі.

Соттың конституциялық қадағалау өкілеттігінің тууы және оны жігерлі іске асыру. 1787 жылғы АҚШ Конституциясының негізгі ережелерін талдау көрсеткендей, «тежемелік пен тепе-теңдіктің» Конституциялық тетігі атқарушы және заң шығарушы органдарға негізінен федералды судьяларды іріктеу және тағайындау және федералды соттардың юрисдикциясының көлемін бақылау арқылы сот билігін тежеу құралдарын ұсынды. Конституцияның мәтінінде сот билігінің өзі заң шығарушы және атқарушы билікті тежеу үшін қандай мүмкіндіктер бар екені анық көрсетілмеген.

Қазіргі уақытта біз бұл тәсілдің - Конституциялық сот қадағалау екенін білеміз -АҚШ Жоғарғы Сотының биліктің басқа екі тармағының ережелері мен акцияларының конституциялылығы туралы шешім қабылдау күші. Бірақ мұндай билік Конституцияда тікелей көрсетілмеген. 1803 жылы қабылданған Marbury v. Madison ісі бойынша АҚШ Жоғарғы сотының шешімінде конституциялық қадағалау өкілеттігі сот билігінің атрибуты ретінде Конституциядан туындайтын деп танылды[12].

Конституциялық сот бақылауының негіздері. АҚШ Жоғарғы Соты Marbury v. Madison ісіндегі шешімінде АҚШ Жоғарғы Сотының бірінші төрағасы Джон Маршалл өз пікірін елге жеткізе отырып, Конституци-

[11] *Immigration & Naturalization Service v. Chadha, 462 U.S. 919 (1983).*
[12] *Marbury v. Madison, U.S. 137 (1803).*

ялық сот бақылауы жазбаша Конституциядан туындайды деп санайды, оны клаузулада федералды құқықтың үстемдігі туралы және федералды соттарға сот билігін беретін АҚШ Конституциясының III бабының ережесі деп санайды. Біріншіден, оның авторы Джон Маршалл өзінің шешімінде - Конституция заң болып табылады, сондықтан оны сақтау керек, ал федералды заңның үстемдігі туралы Конституциялық клаузула Конституцияны *елдің жоғарғы құқығына* айналдырады деді.

Екіншіден, биліктің сот тармағын құратын соттар - III бапқа сәйкес – «АҚШ сот билігі» олардың қарауына енгізілген істер бойынша қарауға - құқығы бар деп айтуға құқылы. Бұл жағдайда судьялар Конституция да, заң актісі де қолданылатын істің мән-жайларына қатысты шешім қабылдай отырып, клаузулада үстемдік туралы белгіленген құқықтық нормалардың бағыныштылық иерархиясын ұстануы керек: қақтығыс болған жағдайда олар Конституцияны қолданып, ережені елемеуі керек.

Marbury v. Madison ісінде федералды заң пайда болды, бірақ бұл шешімде қолданылған мотивация мемлекеттік заңды конституциялық емес және 1810 жылы АҚШ Жоғарғы Сотының Fletcher v. Peck[13] ісіндегі шешімінде жарамсыз деп тану үшін де қолданылды.

Көбінесе АҚШ Жоғарғы Сотының тарихындағы ең маңызды деп аталатын Марбери ісі бойынша шешім сот бақылауының шекараларын, күші мен негізгі принциптерін анықтады. Сот бақылауы федералды соттарға Конгресс немесе штаттар қабылдаған заңдарды қарауға және егер олардың Конституцияға қайшы келетіні анықталса, оларды жарамсыз деп жариялауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, сот бақылауы Федералды соттарға мемлекеттік аппарат шенеуніктерінің (Президенттің іс-әрекеттерін де қамтиды) Конституцияға сәйкес өз міндеттерін орындайтынын тексеруге мүмкіндік береді. Осылайша, сот американдық үкіметтік жүйенің әлдеқайда ықпалды және маңызды бөлігіне айналды.

Ел тарихының бірінші ғасырында Конституциялық сот бақылауы сирек қолданылды. Бүгінгі таңда бұл құқық пен мемлекеттің дамуындағы негізгі қозғаушы күштердің бірі және оның әрекеті федерализмнің құрамдас элементтерінің тепе-теңдігіне, биліктің бөлінуіне және жеке тұлғаның барлық деңгейдегі билік органдарымен қарым-қатынасына әсер етеді. Сот Конституциялық қадағалауды қолдану белсенділігінің ең үлкен өсуі 1953 жылдан бастап АҚШ Жоғарғы Сотының Төрағасы *Эрл Уоррен* болған кезде байқалды.

75 жыл ішінде - 1789 жылдан 1864 жылға дейін-АҚШ Жоғарғы Соты Конгресстің тек екі Заңын конституциялық емес деп таныды. 1789 жылдан 1953 жылға дейін - 164 жылға созылған уақыт кезеңі-заңдарды жарамсыз деп тану актілерінің жалпы саны небары 76-ға жетті. Бірақ 1953 және 1998 жылдар аралығында Конгрестің конституциялық емес деп танылған 76 заңының сол көрсеткішіне жету үшін сотқа 46 жыл қажет болды. Сот Конституциялық қадағалауды қолдану белсенділігінің артуы Эрл Уорреннің (1953-1969) төрағалығымен «либералды» Жоғарғы Сот кезеңінен басталғанына қарамастан, Уоррен Бергердің (1969-1986) төрағалығымен «консервативті» сот кем дегенде «белсенді» сот болғанын атап өткен жөн [10, 7-28 бб.].

Осы екі Сот Төрағасының нақты қызмет ету мерзімі шамамен бірдей (16 жыл) болғанына қарамастан, Бас судья У. Бергер 34 іс бойынша төрағалық етті, олардың шешімдері федералды заңдарды жарамсыз деп тапты, ал Бас судья Э. Уоррен осындай 25 іс бойынша ғана төрағалық етті. Уильям Ренквист соты (Жоғарғы Сот 1986 жылдан бастап осылай аталады) бұл тұрғыда біршама баяулап әрекет етті - 17 жыл ішінде 12 федералды заңдарды жарамсыз деп таныды [11, 30 б.].

Осыған ұқсас тенденция штат заңдарына қатысты байқалады, дегенмен Жоғарғы Сот федералдық заңдарға қарағанда көбірек штат заңдарын жарамсыз деп таныды. АҚШ Конституциясының алғашқы 100 жылында сот штаттың 79 Заңын жарамсыз деп тапты, ал келесі 100 жылда ол мемлекеттік заңдарға қарағанда он есе аз деп танылды. Осы 373 мемлекеттік заңдардың конституциялық емес шешімдері немесе осындай шешімдердің жартысына жуығы 1953 жылдан кейін қабылданды.

Негізінде, Конституциялық сот қадағалау институты барлық мақтауға лайық болса да, ол әрқашан прогресс мақсаттарына сәйкес келе бермейді. Американдық құқық пен сот төрелігі тарихындағы кейбір «қара дақтар» белсенді сот, конституциялық бақылаудағы қауіптерді көрсетеді. Осындай дақтар-

[13] *Fletcher v. Peck, 10 U.S. 87 (1810).*

дың бірі - 1857 жылы Dred Scott v. Sandford[14] ісінде қабылданған Жоғарғы Соттың ұят шешімі, ол Конгрестің құлдықты тоқтатуға күші жоқ деп шешті. Осылайша, сот оларға конституциялық қадағалау функциясын жіберуде жақсы бастама бермеді: Dred Scott v. Sandford ісі бойынша шешім федералды заңды жарамсыз деп танудың екінші актісі болды, біріншісі Marbury v. Madison ісі бойынша шешім болды.

Қорытынды

Филадельфия конгресінде Конституция пайда болғаннан бері биліктің конституциялық бөлінуі – билік тармақтарының функциялары және олардың бір – бірімен байланысы туралы түсінік айтарлықтай өзгерді. Ең елеулі өзгеріс Конгресстің салыстырмалы жағдайына байланысты болуы мүмкін. Бұл басым сала болады деп болжанған кезде, оның басқа салаларға қатысты мәртебесі соңғы онжылдықтарда айқын төмендеді. Басында айтылғандай, ол әлі күнге дейін өзінің барлық конституциялық өкілеттіктерін және басқаларын, атап айтқанда кең сауда күшін сақтайды. Алайда, президент те, соттар да көптеген адамдар Конгресстің заң шығару саласына басып кіргенге дейін табанды болды. Әрине, іс жүзінде олар конгрестің өкілеттік аясын шектейтін өкілеттіктерге ие болғанына күмән жоқ.

Азаматтық соғыстан кейін Конгресс жеңілген Конфедерация штаттарын «қалпына келтіру» саясатын бастау және бағыттау арқылы өзінің артықшылығын растады. Бірақ американдық конституциялық тарихтың жылнамаларында қалпына келтіру конгрестері ерекше. Президент Никсонның Уотергейт жанжалы кезіндегі саяси әлсіздігі болып табылатын кең таралған тәжірибе болды.

Қазіргі американдық билікті бөлу жүйесінде биліктің әр тармағы қоғамның ресурстарын өз жолымен басқара алады немесе Конгреске Конституциямен берілген құндылықтарды, өкілеттіктерді беделді түрде бөле алады. Уақыт өте келе, әр саланың жалпы аймағына қатысты күту модельдері пайда болды, сондықтан теориялық және практикалық тұрғыдан өте нақты шиеленістерге қарамастан, жүйе жақсы жұмыс істейді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. John E. Nowak, Ronald D. Rotundo. Constitutional Law. 5th ed. West, 1995, p. 119.

2. Америка Құрама Штаттарының Конституциясы. https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D2%9A%D0%A8_%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D0%B8%D1%8F%D1%81%D1%8B (08.09.2022.)

3. The Federalist Papers. Jacob E. Cooke ed. Wesleyan University Press, Middletown, Conn., 1961, p. 324.

4. Federal Register. February 17, 1981, vol. 46, p. 13193.

5. Alex Ayres, ed. The Wit and Wisdom of Harry S. Truman. Meridian Books. 1998, p. 43.

6. Montesquieu. The Spirit of the Laws. 1949. pp. 151-152.

7. John Locke, Second Treatise on Government: An Essay Concerning the True Origin, Extent and End of Civil Government 1690. pp. 64-67.

8. Federalist (1994) Political essays by Alexander Hamilton, James Madison and John Jay. – M., – p. 503.

9. Richard Neustadt. Presidential Power: The Politics of Leadership. Wiley & Sons, 1960, p. 3.

10. Daniel A. Farber, William N. Eskridge, Jr., Phillip P. Frickey. Constitutional Law: Themes for the Constitution's Third Century. 2d ed., West, 1998, p. 7-28.

11. David M. O'Brien. Storm Center. The Supreme Court in American Politics. 5th ed. W.W. Norton, 2000. p. 30.

REFERENCES

1. John E. Nowak, Ronald D. Rotundo. Constitutional Law. 5th ed. West, 1995, p. 119.

2. Америка Құрама Штаттарының Конституциясы. https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D2%9A%D0%A8_%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D0%B8%D1%8F%D1%81%D1%8B (08.09.2022.)

[14] *Dred Scott v. Sandford, U.S. 393 (1857).*

3. The Federalist Papers. Jacob E. Cooke ed. Wesleyan University Press, Middletown, Conn., 1961, p. 324.

4. Federal Register. February 17, 1981, vol. 46, p. 13193.

5. Alex Ayres, ed. The Wit and Wisdom of Harry S. Truman. Meridian Books. 1998, p. 43.

6. Montesquieu. The Spirit of the Laws. 1949. pp. 151-152.

7. John Locke, Second Treatise on Government: An Essay Concerning the True Origin, Extent and End of Civil Government 1690. pp. 64-67.

8. Federalist (1994) Political essays by Alexander Hamilton, James Madison and John Jay. – M., – p. 503.

9. Richard Neustadt. Presidential Power: The Politics of Leadership. Wiley & Sons, 1960, p. 3.

10. Daniel A. Farber, William N. Eskridge, Jr., Phillip P. Frickey. Constitutional Law: Themes for the Constitution's Third Century. 2d ed., West, 1998, p. 7-28.

11. David M. O'Brien. Storm Center. The Supreme Court in American Politics. 5th ed. W.W. Norton, 2000. p. 30.

ZQAI

ӘОЖ 341.1:341.24(574)

ТРИПС КЕЛІСІМІНДЕГІ ШЕКАРАЛЫҚ ШАРАЛАР ТУРАЛЫ ЕРЕЖЕЛЕРІНІҢ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫНА ӘСЕРІ

Мадина Нуртаевна Нуртай[1]
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің халықаралық құқық кафедрасының PhD докторанты, магистр, Алматы, Қазақстан, e-mail: madinur@mail.ru

Жулдыз Талгатовна Сайрамбаева
З.ғ.к., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің халықаралық құқық кафедрасының доценті, Алматы, Қазақстан,e-mail: zhuldyz.sairam@gmail.com

Аннотация. *Зерттеу тақырыбының өзектілігі шекаралардағы зияткерлік меншік құқықтарын, әсіресе авторлық құқықпен қорғалатын жалған тауарлық белгілер мен қарақшылық тауарларға қатысты шекарадағы шараларды күшейту қажеттілігін мойындау маңыздылығына негізделеді. Осы мәселе Дүниежүзілік сауда ұйымының (бұдан әрі – ДСҰ) шеңберінде жүргізілген келіссөздер барысында да талқыланып, Зияткерлік меншік құқықтарының сауда аспектілері жөніндегі келісіміне (бұдан әрі – ТРИПС Келісімі) шекаралық шаралардың тәртібіне қатысты ережелердің енгізілуіне түрткі болды. Мұндай шаралар, әсіресе жаһандық нарықтың кеңеюі мен өзара байланыстылығын ескере отырып, зияткерлік меншік құқықтарын қорғаудағы және осы салада орын алған құқық бұзушылықпен күресудің алғашқы қадамы болды. Сондай-ақ, ТРИПС Келісімінің шарттарының бірі – «ex officio» қағидатын іске асыру болып табылады. Мақаланың мақсаты – Қазақстан Республикасының ТРИПС Келісіміне сәйкес, әсіресе шекаралық бақылау шараларына қатысты зияткерлік меншік құқықтарын қорғау жөніндегі міндеттемелерін орындау үшін қабылдаған шараларын қарастыру. Осы мақсатқа қол жеткізу үшін аталған Келісімдегі шекаралық шаралар туралы ережелері сараланып, сонымен қатар зияткерлік меншікті қорғау үшін Еуразиялық экономикалық одақтың (бұдан әрі – ЕАЭО) мүше елдерінің кеден органдарының «ex-officio» қағидатының қолдануына талдау жасалынды. Мақаланы жазу барысында анализ, бақылау, нақтылау секілді ғылыми әдістер қолданылды. Авторлар мақалада осы бағытты зерттеген отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері пайдаланылды. Мақаланың соңында ЕАЭО елдері шекарадағы зияткерлік меншік құқығы объектілерін реттеуде ортақ стандарттарын қалыптастыруды одан әрі нығайту қажет деген қорытындыға келді.*

Түйін сөздер: *зияткерлік меншік, ДСҰ, ЕАЭО, ТРИПС Келісімі, контрафактілік тауар, шекаралық шаралар, ex – officio.*

ВЛИЯНИЕ ПОЛОЖЕНИЙ СОГЛАШЕНИЯ ТРИПС О ПОГРАНИЧНЫХ МЕРАХ НА ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Нуртай Мадина Нуртаевна
PhD докторант кафедры международного права Казахского национального университета имени аль-Фараби, магистр, Алматы, Казахстан, e-mail: madinur@mail.ru

[1] *Хат-хабарға арналған автор*

Сайрамбаева Жулдыз Талгатовна
К.ю.н., доцент кафедры международного права Казахского национального университета имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: zhuldyz.sairam@gmail.com

Аннотация. *Актуальность темы исследования обусловлена важностью признания необходимости усиления пограничных мер в отношении прав интеллектуальной собственности на границах, особенно в отношении поддельных товарных знаков и пиратских товаров, охраняемых авторским правом. Данный вопрос обсуждался и в ходе переговоров, проведенных в рамках Всемирной торговой организации (далее – ВТО), что послужило толчком к введению в соглашение по торговым аспектам прав интеллектуальной собственности (далее – соглашение ТРИПС) положений, касающихся порядка пограничных мер. Такие меры, особенно с учетом расширения и взаимосвязанности глобального рынка, стали первым шагом в защите прав интеллектуальной собственности и борьбе с правонарушениями, имеющимися в этой сфере. Также одним из условий соглашения ТРИПС является реализация принципа «ex officio». Цель статьи – рассмотреть меры, принимаемые Республикой Казахстан для выполнения обязательств по защите прав интеллектуальной собственности в соответствии с соглашением ТРИПС, особенно в отношении мер пограничного контроля. Для достижения этой цели в данном соглашении проанализированы положения о пограничных мерах, а также проведен анализ применения принципа «ex – officio» таможенными органами стран-членов Евразийского экономического союза (далее-ЕАЭС) для защиты интеллектуальной собственности. При написании статьи использовались такие научные методы, как анализ, наблюдение, уточнение. Авторы в статье использованы труды отечественных и зарубежных ученых, изучавших данное направление. В заключение статьи пришли к выводу о необходимости дальнейшего укрепления формирования общих стандартов по регулированию объектов прав интеллектуальной собственности на границе в странах ЕАЭС.*

Ключевые слова: *интеллектуальная собственность, ВТО, ЕАЭС, соглашение по ТРИПС, контрафактный товар, пограничные меры, ex – officio.*

IMPACT OF THE TRIPS AGREEMENT PROVISIONS ON BORDER MEASURES ON THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Nurtay Madina Nurtaevna
PhD student of Chair of International Law of Al-Farabi Kazakh National University, Master, Almaty, Kazakhstan, e-mail: madinur@mail.ru

Sayrambaeva Zhuldyz Talgatovna
PhD in Law, Associate Professor of the Department of International Law of Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: zhuldyz.sairam@gmail.com

Abstract. *The relevance of the research topic is due to the importance of recognizing the need to strengthen border measures with respect to intellectual property rights at borders, especially with respect to counterfeit trademarks and pirated goods protected by copyright. This issue was also discussed during negotiations held within the framework of the World Trade Organization (WTO), which served as an impetus for the introduction of provisions on the procedure for border measures into the Agreement on Trade–Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS Agreement). Such measures, especially taking into account the expansion and interconnectedness of the global market, have become the first step in protecting intellectual property rights and combating offenses in this area. Also, one of the conditions of the TRIPS agreement is the implementation of the "ex officio" principle. The purpose of the article is to consider the measures taken by the Republic of Kazakhstan to fulfill its obligations to protect intellectual property rights*

in accordance with the TRIPS agreement, especially with regard to border control measures. To achieve this goal, this agreement analyzes the provisions on border measures, as well as analyzes the application of the "ex–officio" principle by the customs authorities of the member states of the Eurasian Economic Union (EAEU) for the protection of intellectual property. When writing the article, such scientific methods as analysis, observation, clarification were used. The authors of the article used the works of domestic and foreign scientists who studied this area. At the end of the article, it was concluded that in the EAEU countries it is necessary to further strengthen the formation of common standards in the regulation of objects of intellectual property rights at the border.

Keywords: *intellectual property, WTO, EAEU, TRIPS Agreement, counterfeit goods, border measures, ex–officio.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_204

Кіріспе

Зияткерлік меншік құқығының бұзылуы тауар белгісімен заңсыз сәйкестендірілетін, әдеби шығарманы немесе дизайнды заңсыз шығаратын, сондай-ақ қорғалған патентті білдіретін тауарларда негізінде көрініс табады. Бұл бұзушылықтар келісімшарттық, сондай-ақ, көбінесе келісімшарттық емес қатынастар аясында орын алуы мүмкін. Әр мемлекетте олардың сипаттамаларына және қолданыстағы заңнамасына байланысты зияткерлік меншік құқықтарын бұзу қылмыстық немесе азаматтық сот тәртібімен қудалануы мүмкін. Кез келген жағдайда, контрафактілі болып табылатын тауарлар халықаралық нарықта сатылымға шығады, сондай-ақ олар бір елден шығып, екінші елге кіру үшін кеденнен өтуі керек [1]. Осыған байланысты шекарада зияткерлік меншік құқықтарын сақтауды қамтамасыз ету күрделі, әрі көкейкесті мәселеге айналып отыр.

Шынында да, контрафактілік тауарлармен сауданы тоқтатуға байланысты ұмтылыстар ГАТТ бойынша келіссөздердің негізінде болды, соның нәтижесінде ТРИПС Келісімі жасалды [2]. Аталған келісімнің ережелеріне сәйкес ДСҰ-ның құрамындағы мемлекеттер контрафактілік тауарларды әкелінгендігіне күдіктенуге, құзыретті органдарға кеден органдарының сол секілді тауарларды еркін айналымға шығаруды тоқтата тұруы туралы өтінішті беруге негізі бар құқық иеленушіге мүмкіндік беретін шараларды қабылдайды. Бұл ережелер ұлттық заңнамаға өзгерту енгізу немесе оларды тікелей қолданудан бас тартатын мүше мемлекеттер ДСҰ-ның аталған келісіміне сәйкес санкцияларға ұшырауы мүмкін. Қазақстан да ДСҰ-ның мүшесі ретінде заңнамалық және атқарушы тетіктердің көмегімен шекаралық шаралар арқылы зияткерлік меншікті қорғауды күшейтуге атсалысады.

Әдістер мен материалдар

Мақаланы зерттеу барысында еліміздің қазіргі уақытта қолданылатын «Қазақстан Республикасындағы кедендік реттеу туралы» 2017 жылғы 26 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының №123-VI Кодексі, «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне кедендік реттеу және кәсіпкерлік қызмет мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2021 жылғы 5 қаңтардағы Қазақстан Республикасының №407-VI ҚРЗ Заңы пайдаланылды. Сондай-ақ, ДСҰ шеңберінде 1994 жылы 15 сәуірде қабылданған «Зияткерлік меншік құқықтарының сауда аспектілері жөніндегі келісімі», 2017 жылы 11 сәуірде қабылданған «Еуразиялық экономикалық одақтың кеден кодексі туралы шарт» т.б. бар.

Зерттеу тақырыбына талдау жүргізу барысында нормативтік, салыстырмалы-құқықтық, теориялық талдау және қорытындылау, жүйелік және функционалды ұстанымдар тәрізді әдістер кеңінен қолданылды.

Талқылаулар

2018 жылғы 1 қаңтардан бастап Қазақстан үшін зияткерлік меншік құқықтарын қорғауды қарастыратын Кедендік бақылау саласындағы кейбір тұжырымдамалық және жаңа рәсімдік талаптарды қамтитын ЕАЭО Кеден кодексі күшіне енді. Кедендік операциялар мен оларды жасау тәртібі ЕАЭО заңнамасымен, ал кейбір жағдайларда ЕАЭО Кеден кодексі ұлттық заңнамаға сілтеме нормаларын қамтиды. ЕАЭО Кеден кодексі кедендік рәсімдерді оңайлату және үйлестіру туралы Киото Конвенциясының және ДСҰ-ның сауда рәсімдерін оңайлату туралы Бали келісімі ережелерін қоса алғанда, кедендік әкімшілендірудің озық халықаралық тәжірибесіне негізделеді. ЕАЭО Кеден кодексін дайындау кезінде Кеден одағының

және кедендік реттеу саласындағы бірыңғай экономикалық кеңістіктің қолданыстағы шарттық-құқықтық базасы кодификацияланып қана қоймай, қолданыстағы талаптар мен халықаралық стандарттарды ескере отырып, ЕАЭО Кеден кодексінде өзектендірілді[2].

2018 жылғы 1 қаңтарында «Қазақстан Республикасындағы кедендік реттеу туралы» № 123-VI ҚРЗ Кодексі (бұдан әрі – Кодекс) күшіне енді[3]. Кодексті қабылдаудың негізгі мақсаты Еуразиялық экономикалық одақтың Кеден кодексіне (бұдан әрі – ЕАЭО Кеден кодексі) сәйкес келтіру болғандықтан, Кодекске ЕАЭО Кеден кодексінің ережелері имплементацияланды.

Кодекс ЕАЭО Кеден кодексінің тиісті ережелерін нақтылайтын зияткерлік меншік объектілеріне құқықтарды қорғау жөніндегі шараларға арналған 53-тарауды қамтиды. Ол кеден органдары қолданатын айрықша құқықтарды қорғау жөніндегі негізгі шара зияткерлік меншік объектілерінің кедендік тізіліміндегі мәліметтер негізінде тауарларды шығаруды тоқтата тұрумен байланысты. ЕАЭО Кеден кодексіне сәйкес мүше мемлекеттің кеден органдары мүше мемлекеттердің зияткерлік меншік объектілерінің бірыңғай кедендік тізіліміне және осындай мүше мемлекеттің кеден органдары жүргізетін зияткерлік меншік объектілерінің ұлттық кедендік тізіліміне енгізілген зияткерлік меншік объектілеріне құқықтарды қорғау жөнінде шаралар қабылдайды (384-баптың 5-тармағы)[4].

Объектіні зияткерлік меншік объектілерінің бірыңғай кедендік тізіліміне қосу үшін ЕАЭО-ның барлық елдерінің кеден органдарымен келісу қажет. Осыған ұқсас ереже кедендік реттеу туралы қазақстандық заңда да көзделген. Қазақстан заңнамасы бойынша кеден органдары қорғау мерзімін зияткерлік меншік объектілері ЕАЭО-ға мүше мемлекеттердің зияткерлік меншік объектілерінің бірыңғай кедендік тізіліміне не кедендік тізілімге енгізілген кезде, құқық иеленуші өтінішінде көрсеткен мерзімді, сондай-ақ өтінішке қоса берілетін құжаттардың қолданылу мерзімдерін ескере отырып белгілейді, бірақ ол осындай тізілімдерге енгізілген күннен бастап екі жылдан аспауы тиіс (464-бабының 1-тармағы). ЕАЭО-ға мүше мемлекеттердің зияткерлік меншік объектілерінің бірыңғай кедендік тізіліміне енгізілуі мүмкін зияткерлік меншік объектілеріне авторлық құқық және сабақтас құқықтар объектілері, тауар белгілері, қызмет көрсету белгілері және тауарлар шығарылған жерлердің атаулары жатады (459 бабының 3-тармағы)[5]. Сондай-ақ, Армения Республикасы, Беларусь Республикасы, Қырғыз Республикасында тізілімдерге енгізілген күннен бастап екі жылдан аспауға тиіс, ал Ресей Федерациясында бұл мерзімді құқық иесі көрсетеді және де ол кеден тізіліміне енгізілген күннен бастап үш жылдан аспайды[6].

Рәсімдерді едәуір қиындататын факторлардың бірі, ол зияткерлік меншік объектілерінің кедендік тізіліміне енгізу барысында кепілдікті қамтамасыз ету немесе оған тең кепілдік беру шарты болып табылады. Құқық иесінен кепіл немесе кепілдік талап ету құқығы ТРИПС Келісімінің (53-бабы) талаптарында көзделген. Кепіл немесе баламалы кепілдік қажеттілігі құқық иеленушінің заңсыз әрекеттерінің кінәсінен кеден органдарының іс-әрекеттерімен декларантқа материалдық залал келтірілетін жағдайдың ықтималдығына негізделеді.

Зияткерлік меншік объектілерін зияткерлік меншік объектілерінің бірыңғай кедендік тізіліміне қосу үшін кем дегенде он мың еуроға тең сақтандыру полисін ұсыну қажет. Бұл саясат ЕАЭО-ның барлық елдерінде жарамды болуы тиіс. Егер барлық елдерде

---

[2] *Информация о вступлении в силу таможенного кодекса евразийского экономического союза. [Электрон. ресурс]. – Қатынау режимі: https://www.asmap.ru/upload/iblock/48d/48de46e209dc2fd2a73de624b4b6b5f7.pdf*

[3] *«Қазақстан Республикасындағы Кедендік реттеу туралы» 2017 жылғы 26 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының № 123-VI ҚРЗ Кодексі (2022.14.07. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). [Электрон. ресурс]. – Қатынау режимі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37798706#activate_doc=2*

[4] *«Таможенный кодекс Евразийского экономического союза» (ред. от 29.05.2019) (приложение N 1 к Договору о Таможенном кодексе Евразийского экономического союза). [Электрон. ресурс]. – Қатынау режимі: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_215315/33b5080ee677237c8f318590b58048b6347fdcdb/*

[5] *«Қазақстан Республикасындағы Кедендік реттеу туралы» 2017 жылғы 26 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының № 123-VI ҚРЗ Кодексі (2022.14.07. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). [Электрон. ресурс]. – Қатынау режимі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37798706#activate_doc=2*

[6] *Порядок включения объектов интеллектуальной собственности в национальные таможенные реестры государств – членов Евразийского экономического союза. [Электрон. ресурс]. – Қатынау режимі: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/finpol/dobd/intelsobs/Documents/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B5%20%D1%82%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B5%20%D1%80%D0%B5%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%80%D1%8B.pdf*

жарамды полисті алу мүмкін болмаса, онда ЕАЭО-ның барлық мемлекеттерінде жиынтығында қолданылатын бірнеше полистерді алу қажет [3]. Алайда, бұл зияткерлік меншікке қатысты құқықтарды кедендік қорғаудың әртүрлі деңгейіндегі шығындардың бірдей деңгейі ТРИПС Келісімінің кепілдік пропорционалдығы туралы талабына қайшы келеді және осы жағдайды ЕАЭО шеңберінде қайта қарастыру қажет.

ТРИПС Келісімінің 4-бөлімнің ең маңызды ережесінің бірі 58 - бабындағы – «ex officio әрекеттері» болып табылады. Бұл өкілеттіктер «ex officio» іс-әрекеттерінен тұрады, егер қызметкерлер зияткерлік меншіктің бұзылғандығы туралы prima facie дәлелдеріне ие болса, тауарларды шығаруды тоқтата тұру туралы тәуелсіз шешім қабылдауды білдіреді[7].

М.С.Е.Дж. Бронкерз, Д.В.Ф. Веркад, Н.М. МакНелистің бірлескен жұмысында «Шекарадағы шараларды билік өз бастамасы бойынша да қабылдауы мүмкін (ex officio), бірақ олар мұндай шараларды қабылдауға міндетті емес. Осыған байланысты ТРИПС Келісімі билік құқық иесінен осы өкілеттіктерді жүзеге асыруда оларға көмектесе алатын кез-келген ақпаратты талап ете алатындығын көрсетеді» - деген ой білдіреді [4].

«Ex officio» өкілеттіктеріне қатысты ЕАЭО елдерінің ұлттық заңдарын салыстыра отырып, қазақстандық заңнамадан басқа, объектілер тізілімге енгізілмеген жағдайда тауарларды шығаруды тоқтата тұру мүмкіндігіне ресей заңнамасы бойынша жол берілетінін де атап өтуге болады. Қазіргі уақытта Беларусь Республикасын қоспағанда, мүше мемлекеттердің барлық кеден органдары «ex-officio» өкілеттіктеріне ие[8]. «Ex officio» өкілеттігін қолданбағандықтан, ЕАЭО-ның кедендік аумағына алып келінген тауарлар мүше елдер арасында одан әрі еркін тасымалданады [5]. Осылайша, ЕАЭО-ның кедендік аумағына «ex officio» - өкілеттіктерін қолданудағы айырмашылықтар айқын көрінеді және бұл өкілеттікті қолдануды міндеттейтін норманы заңнамалық деңгейде енгізу қажет. Сонда ғана бұл норма кеден органдарына зияткерлік меншікті қорғау саласындағы туындаған құқық бұзушылық әрекеттеріне қатысты тиісті шараларды қолдануға мүмкіндік береді.

ЕАЭО мен ДСҰ нормаларының арасындағы қайшылықтардың туындау қаупі іс жүзінде бар, өйткені олардың реттеу салалары бір-біріне сәйкес келеді. Сонымен қатар, ЕАЭО-ға мүше елдер ДСҰ-ға әртүрлі шарттар негізінде кіргенін, сондай-ақ Беларусь Республикасы әлі күнге дейін ДСҰ-ға мүше болмағанын ескеру қажет. Тиісінше, ДСҰ және ЕАЭО шеңберінде мемлекеттердің өзіне алған халықаралық міндеттемелері сәйкес келмейді. Атап айтқанда, Қазақстанның ДСҰ-ға кіруінің негізгі шарттарының бірі ретінде бірқатар тауарлық ұстанымы бойынша тарифтік міндеттемелер – ЕАЭО-ның Бірыңғай кедендік тарифі шеңберінде ДСҰ жағдайында алып келу мөлшерлемесі қолданыстағы кедендік баждардан төмен болатын алып қоюлар тізбесі болып табылады. Қазақстан Республикасының ДСҰ және ЕАЭО бойынша міндеттемелерінің арасындағы аталған алшақтықты ескере отырып, ЕАЭО шеңберінде Қазақстан Республикасының ДСҰ-ға кіруінің құқықтық салдарын реттейтін бірқатар құжаттар қабылданды, атап айтқанда: 2015 жылғы 16 қазанда Бурабайда жасалған Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік аумағында тауарларды әкелу мен айналыстың кейбір мәселелері туралы хаттамасы; «Қазақстан Республикасының Дүниежүзілік сауда ұйымына қосылуына байланысты кейбір мәселелер туралы» Жоғары Еуразиялық экономикалық кеңестің 2015 жылғы 16 қазандағы № 22 шешімі; «Қазақстан Республикасы Дүниежүзілік сауда ұйымына қосылу шарты ретінде қабылданған міндеттемелерге сәйкес Еуразиялық экономикалық одақтың Бірыңғай кедендік тарифі баждарының мөлшерлемелерімен салыстырғанда неғұрлым төмен кедендік алып келу баждарының мөлшерлемелерін және осындай баж мөлшерлемелерінің мөлшерлерін қолданатын тауарлардың тізбесі туралы» Еуразиялық экономикалық комиссия Кеңесінің 2015 жылғы 14 қазандағы № 59 шешімі; «Қазақстан Республикасының Дүниежүзілік сауда ұйымына қосылуына байланысты Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік аумағында тауарларды алып келу мен олардың айналысының кейбір мәселелері туралы» Еуразиялық үкіметаралық кеңестің 2016 жылғы 12 тамыздағы № 5 шешімі[9]. Қабылданған құжаттарға сәй-

[7] *Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights, 1994. [Электрон. ресурс]. – Қатынау режимі: https://wipolex.wipo.int/en/text/379915*

[8] *Отчет о состоянии правоприменительной практики в сфере защиты прав на объекты интеллектуальной собственности в Евразийском экономическом союзе за 2020 год. [Электрон. ресурс]. – Қатынау режимі: https://u.to/zD0OHA*

[9] *Обязательства Республики Казахстан в ВТО. [Электрон. ресурс]. – Қатынау режимі: https://atameken.kz/ru/pages/449-perechen-iz-yatij-v-sootvetstvii-s-obyazatel-stvami-respubliki-kazahstan-v-vto*

кес Қазақстан Республикасы Бірыңғай кедендік тарифтен алынатын тауарлардың тізбесіне енгізілген тауарларды ЕАЭО-ға мүше басқа мемлекеттердің аумағында, олар төмендетілген кедендік баждар бойынша алып келінген жағдайда алып кетуге жол бермеу жөнінде қажетті шаралар қабылдауға міндеттеме алды.

Аталған жағдайға сәйкес ЕАЭО шеңберінде кедендік-тарифтік реттеуді жүзеге асырудың бірыңғай құқықтық негізін қамтамасыз ету мақсатында кедендік баждарының мөлшерлемелерін төмендету жөніндегі ДСҰ талаптарына сәйкес ЕАЭО кеден заңнамасын жүргізу қажеттілігін негіздейді.

Нәтижелер

Бүгінгі таңда параллель импорт Қазақстанда зияткерлік меншік құқығын бұзудың ең көп таралған түрлерінің бірі болып табылады, өйткені көптеген кәсіпкерлер осы тауарлар қандай да бір себептермен арзанырақ болатын басқа елдерден түпнұсқа тауарларды келісілмеген алып келуді жүзеге асырады[10].

Тауар белгісін түпнұсқа өнімде пайдалану тауар белгісіне «құқықтардың сарқылуы» ұғымымен тығыз байланысты болып келеді. Белгілі бір елде белгіленген айрықша құқықтың сарқылу қағидасы осы елдің аумағында құқық иесінің бақылауынан тыс қай сәттен бастап оған салынған тауар белгісімен тауар айналымы жүзеге асырылатындығын анықтайды.

Тауар белгісіне құқықтардың сарқылуы, егер бұл тауарды құқық иеленушінің өзі немесе оның келісімімен айналымға енгізілген болса, құқық иеленушінің тауарды азаматтық айналымға үшінші тұлғалардың енгізуіне тыйым салу құқығын шектеуді білдіреді.

Алайда, ЕАЭО заңнамасында ЕАЭО тауар белгісіне (Одақтың тауар белгісі) және тауар белгісіне қатысты айрықша құқықты сарқудың өңірлік қағидаты қолданылады. Айрықша құқықты бұзу құқық иеленушінің де, оның келісімімен басқа да адамдардың да ЕАЭО-ға мүше мемлекеттердің кез келгенінің аумағында азаматтық айналымға заңды түрде енгізілген тауарларға қатысты Одақтың тауар белгісін және тауар белгісін пайдалану болып табылмайды (16-тармақ)[11]. Демек, қорғалатын тауар белгісімен таңбаланған тауарлардың Одақ елдерінің бірінің аумағына импорты бүкіл ЕАЭО аумағында айрықша құқықтың сарқылуына алып келеді. Дәлірек қарасақ, Армения Республикасының Заңында айрықша құқықты сарқудың халықаралық қағидаты көзделген (14-баптың 1-тармағы)[12]. Ал, Қырғыз Республикасының Заңы бойынша халықаралық шарт ережелерінің басымдығын бекітеді (43-бап)[13]. Беларусь Республикасының «Тауар белгілері және қызмет көрсету белгілері туралы» Заңына сәйкес тауар белгісіне айрықша құқықтың өңірлік сарқылуы тікелей көзделеді (3-баптың 4-тармағы)[14].

Қазіргі уақытта Қазақстанда ЕАЭО-ға мүшелікті ескере отырып, құқықтардың сарқылуының өңірлік қағидаты қолданылады. Аталған заңның өзгеруіне байланысты тауар белгісі иелерінің құқықтарын қорғау мәселесіне қатысты сот тәжірибесі де өзгерді. Бұған дейін соттар тауар белгілері иелерінің өздеріне тиесілі зияткерлік меншік объектісін заңсыз пайдалануға тыйым салу туралы талаптарын қарастыра отырып, әдетте, құқықтардың сарқылуының халықаралық қағидатын негізге ала отырып, талаптарды қанағаттандырудан бас тартатын[15].

2015 жылдың қазан айынан бастап осы мәселе бойынша сот тәжірибесі өзгере бастады. Соңғы кездері соттар таңбаланған тауар-

---

[10] *Основы охраны и защиты интеллектуальной собственности в Казахстане, 2018. [Электрон. ресурс]. – Қатынау режимі: https://atameken.kz/uploads/content/files/%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%8B%20%D0%BE%D1%85%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%8B%20%D0%B8%20%D0%B7%D0%B0%D1%89%D0%B8%D1%82%D1%8B%20%D0%98%D0%A1%20%D0%B2%20%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B5.pdf*

[11] *Зияткерлік меншік объектілеріне құқықтарды сақтау мен қорғау туралы Хаттама (Еуразиялық экономикалық одақ туралы шартқа № 26 қосымша). [Электрон. ресурс]. – Қатынау режимі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31579781#activate_doc=2*

[12] *Law of the Republic of Armenia of May 22, 2010 No. ZR-59 «About trademarks» (as amended on 30-03-2021). [Электрон. ресурс]. – Қатынау режимі: https://www.aipa.am/en/TrademarkLaw/*

[13] *Закон Кыргызской Республики 14 января 1998 года № 7 «О товарных знаках, знаках обслуживания и наименованиях мест происхождения товаров» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2020 г.). [Электрон. ресурс]. – Қатынау режимі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30223739*

[14] *Закон Республики Беларусь от 5 февраля 1993 года № 2181-XII «О товарных знаках и знаках обслуживания» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 18.12.2019 г.). [Электрон. ресурс]. – Қатынау режимі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30455473*

[15] *Судья Верховного Суда И.Калашникова: «В Казахстане созданы необходимые условия для защиты прав владельцев товарных знаков», 2017 г. [Электрон. ресурс]. – Қатынау режимі: https://sud.gov.kz/rus/massmedia/sudya-verhovnogo-suda-ikalashnikova-v-kazahstane-sozdany-neobhodimye-usloviya-dlya*

ды алып келуді зияткерлік меншік объектісін пайдаланудың дербес нысаны ретінде таниды және тиісінше, құқық иеленушінің тиісті рұқсатынсыз жүзеге асырылған алып келу құқық иеленушінің құқықтарын бұзу болып табылады. Аталған жағдайда, оның бұзылған құқықтарын, соның ішінде шығындарды өтеу арқылы қорғауға құқылы болды.

Мысалы, Қазақстан Жоғарғы Сотының азаматтық және әкімшілік істер жөніндегі қадағалау сот алқасының 2015 жылғы 9 желтоқсандағы қаулысымен «Р» компаниясының «К» компаниясына тауар белгісінің құқық иесінің айрықша құқықтарын бұзу туралы талабы қанағаттандырылды. Қаулыға сәйкес Қазақстан аумағына таңбаланған тауарларды алып келу Қазақстан аумағында азаматтық айналымға енгізу кезінде тауар белгісін пайдаланудың дербес нысаны болып саналатын. Бұл ретте осы қаулыға сәйкес тауар белгілерін қолдан жасау (контрафакт) және құқық иесінің келісімінсіз түпнұсқа таңбаланған өнімді алып келу (параллель импорт) тауар белгісі заңсыз пайдаланудың әртүрлі жағдайлары болып есептелді.

Жоғарғы Соттың осы шешімінен кейін параллель импорт мәселесі бойынша сот тәжірибесі біртіндеп теңестіріле бастады. Атап айтқанда, Ақтөбе облысының мамандандырылған ауданаралық экономикалық соты бастапқыда құқық иелерінің келісімінсіз таңбаланған тауарларды алып келуді жүзеге асырған кәсіпкерлердің пайдасына шешкен екі істі Ақтөбе облыстық сотының апелляциялық сот алқасы қайта қарады. Ақтөбе облыстық сотының азаматтық істер жөніндегі апелляциялық сот алқасының «Г» компаниясының «К» ЖШС-не (2016 жылғы 3 мамырдағы) және «М» компаниясының «К» ЖШС-не (2016 жылғы 13 сәуірдегі) талап қоюы бойынша қаулыларына, жоғарыда аталған компаниялардың талаптарын қанағаттандырудан бас тартқан бірінші сатыдағы соттардың шешімдеріне сәйкес тауар белгісіне айрықша құқықты қорғау туралы құқық иесінің келісімінсіз таңбаланған тауарларды алып келген жауапкердің әрекеттері өзгертіліп, заңсыз деп танылды. Бұл шешімдер Қазақстан Жоғарғы Сотының жоғарыда аталған қаулысын шығару кезінде пайдаланылған дәлелдердің негізінде шығарылды[16]. Осы тұрғыда, Қазақстан Республикасында тауар белгілері иелерінің құқықтарын қорғау үшін қажетті жағдайлар жасалынып келеді.

Дәлірек келгенде, «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне кедендік реттеу және кәсіпкерлік қызмет мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2021 жылғы 5 қаңтардағы № 407-VI Қазақстан Республикасының Заңымен[17] біраз өзгерістер енгізілді. Соның ішінде, зияткерлік меншік объектілерін кедендік тізілімге тауар белгілерін енгізу рәсіміне де қатысы бар. Енді құқық иелері кеден органдарына өтініш беру арқылы тауар белгілерін зияткерлік меншік объектілерін кедендік тізіліміне енгізуге құқылы (461-бап)[18]. Бұл контрафактіні алып келуге және параллель импортқа жол бермейді. 2021 жылға дейін мұндай рәсім зияткерлік меншік құқықтарын бұза отырып, тауарларды ЕАЭО шекарасы арқылы өткізу фактісін растайтын құжатты ұсыну туралы талаппен күрделене түсті.

Іс жүзінде кеден органдары тауар белгісіне құқықтардың бұзылғанын растайтын ЕАЭО-ның кез келген елінде қабылданған сот шешімінің көшірмесін ұсынуды талап етті. Көбінесе, бұл тауар белгілерін тізілімге енгізуге кедергі келтірді, сонымен қатар контрафактіні және оның иелерінің келісімінсіз түпнұсқа тауарларды алып келу салдарын тудырды. Қабылданған түзетулермен мұндай құжаттарды ұсыну туралы талап алынып тасталады. Сондай-ақ, қазір өтініш және барлық құжаттар тек электронды нысанда берілуі мүмкін болды. Бұл сияқты жаңашылдықтар құжаттарды жинау және өтініш беру рәсімдерін жеңілдетіп қана қоймай, тауар белгілері иелерінің құқықтарын қорғауға септігін тигізеді.

Қорытынды

Қорытындылай келе, «Қазақстан Республикасындағы кедендік реттеу туралы» ҚР Кодексі ТРИПС Келісімінде қарастырылған шекара шараларының негізгі талаптарын қанағаттандырады. Сондай-ақ, шекаралық ша-

[16] *Параллельный импорт: интересы правообладателя превыше всего. [Электрон. ресурс]. – Қатынау режимі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34641900&pos=6;-106#pos=6;-106*

[17] *«Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне кедендік реттеу және кәсіпкерлік қызмет мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2021 жылғы 5 қаңтардағы Қазақстан Республикасының № 407-VI ҚРЗ Заңы (2021.31.12. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). [Электрон. ресурс]. – Қатынау режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2100000407*

[18] *«Қазақстан Республикасындағы Кедендік реттеу туралы» 2017 жылғы 26 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының № 123-VI ҚРЗ Кодексі (2022.14.07. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). [Электрон. ресурс]. – Қатынау режимі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37798706#activate_doc=2*

ралар арқылы зияткерлік меншік құқығын қорғау жүйесін жетілдірудің бастапқы себебі болды деп айтуға болады. Дегенімен, ЕАЭО аумағындағы зияткерлік меншік құқықтарын қорғау бойынша кедендік органдарының қызметіне қатысты туындаған мәселелер Қазақстанға да тікелей әсерін тигізеді. Себебі, Одақ аумағында кедендік қорғауды қамтамасыз ету кезінде ЕАЭО заңнамасы негізінде әрекет етеді, алайда реттеудің бір бөлігі мүше мемлекеттердің қарауында болады және ұлттық заңнамамен реттеледі. Сонымен қатар, ЕАЭО кедендік шекарасы шегінде зияткерлік меншік объектілеріне қатысты құқықтарды кедендік қорғауда «ex officio» өкілеттіктерін қолдануда, ЕАЭО мүше елдеріндегі айрықша құқықтардың сарқылу қағидаттарындағы айырмашылықтарға алып келеді. Аталған айырмашылықтарды Одақ аумағындағы мүше мемлекеттер арасында реттеудің тиімді тетігін және әдістемесін дамытуды талап етеді.

ӘДЕБИЕТ

1. Otero García Castrillón C. Protection of Intellectual Property through border measures in the European Union// ANNALI ITALIANI DEL DIRITTO D'AUTORE DELLA CULTURA E DELLO SPETTACOLO. MILANO - DOTT. A. GIUFFRÈ EDITORE, 2012. - pp. 220-267.-[electronic resource]. - available at: https://eprints.ucm.es/id/eprint/19938/1/AIDA_Castrillon.pdf

2. Fink, C. 2009. "Enforcing Intellectual Porperty Rights: an Economic Perspectives." In ICTSD (2009). The Global Debate on the Enforcement of Intellectual Property Rights and Developing Countries, ICTSD IPRs and Sustainable Development Programme, Issue Paper No.22, International Centre for Trade and Sustainable Development, Geneva, Switzerland.-[electronic resource]. - available at:https://www.files.ethz.ch/isn/102256/2009-03_fink-correa-web.pdf

3. Сорокин А.М., Сорокин М.А. Актуальные направления развития института единого таможенного реестра объектов интеллектуальной собственности Евразийского экономического союза //Азимут научных исследований: экономика и управление. – 2018. – Том 7. - № 4(25). – С.291-294

4. Bronkerz M.S.E. Dzh., Verkaz D.V.F., MakNelis N.M. Mery po obespecheniju sobljudenija prav intellektual'noj sobstvennosti Soglashenie TRIPS Soglashenie po Torgovym Aspektam Prav Intellektual'noj Sobstvennosti. Materialy TACIS, Brjussel' 2001

5. Сорокин А.М. Развитие государственных услуг в сфере таможенного контроля (на примере товаров, содержащих объекты интеллектуальной собственности). Дис. канд. экон. наук. Москва, 2017. 209 с.

REFERENCES

1. Otero García Castrillón C. Protection of Intellectual Property through border measures in the European Union// ANNALI ITALIANI DEL DIRITTO D'AUTORE DELLA CULTURA E DELLO SPETTACOLO. MILANO - DOTT. A. GIUFFRÈ EDITORE, 2012. - pp. 220-267.-[electronic resource]. - available at: https://eprints.ucm.es/id/eprint/19938/1/AIDA_Castrillon.pdf

2. Fink, C. 2009. "Enforcing Intellectual Porperty Rights: an Economic Perspectives." In ICTSD (2009). The Global Debate on the Enforcement of Intellectual Property Rights and Developing Countries, ICTSD IPRs and Sustainable Development Programme, Issue Paper No.22, International Centre for Trade and Sustainable Development, Geneva, Switzerland.-[electronic resource]. - available at:https://www.files.ethz.ch/isn/102256/2009-03_fink-correa-web.pdf

3. Sorokin A.M., Sorokin M.A. Aktual'nye napravlenija razvitija instituta edinogo tamozhennogo reestra ob#ektov intellektual'noj sobstvennosti Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza //Azimut nauchnyh issledovanij: jekonomika i upravlenie. – 2018. – Tom 7. - № 4(25). – S.291-294

4. Bronkerz M.S.E. Dzh., Verkaz D.V.F., MakNelis N.M. Mery po obespecheniju sobljudenija prav intellektual'noj sobstvennosti Soglashenie TRIPS Soglashenie po Torgovym Aspektam Prav Intellektual'noj Sobstvennosti. Materialy TACIS, Brjussel' 2001

5. Sorokin A.M. Razvitie gosudarstvennyh uslug v sfere tamozhennogo kontrolja (na primere tovarov, soderzhashhih ob'ekty intellektual'noj sobstvennosti). Dis. kand. jekon. nauk. Moskva, 2017. 209 c.

UDC 347.73

SOME ISSUES OF STATE REGULATION, CONTROL AND SUPERVISION OF THE FINANCIAL MARKET AND FINANCIAL ORGANIZATIONS

Akhmetov Yerlan Kadirzhanovich[1]
Senior Research Fellow of the Department on Analysis of Legislation Effectiveness of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Master of Laws, Astana, Republic of Kazakhstan; e-mail: ahmetov.e@zqai.kz

Kulikpayeva Mira Zhumagazievna
Head of the Department of International Law and Comparative Legal Studies of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, PhD, Astana, Republic of Kazakhstan; e-mail: kulikpaeva.m@zqai.kz.

Abstract. *In many parts of the world, governments play a critical role in the economy, ensuring the reliable operation of financial service providers and the efficient service of state or local credit markets.*

In addition, in this sense, Kazakhstan is no exception. In the republic, approaches and methods of regulating the financial market are based within the framework of the main directions of state policy in the field of development of the financial system of Kazakhstan, taking into account international standards (the Basel Committee on Banking Supervision, the International Association of Insurance Supervisors, the International Organization of Pension Supervisors, the International Organization of Securities Commissions, the European Union, Council for Islamic Financial Services).

Public relations related to the implementation of state regulation, control and supervision of the financial market and financial organizations are subject to one of the key legislative acts – the Law of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2003 N 474 "On State Regulation, Control and Supervision of the Financial Market and Financial Organizations" (hereinafter referred to as the Law), which is aimed at increasing the stability of the financial system of the Republic of Kazakhstan and creating conditions for preventing violations of the rights and legitimate interests of consumers of financial services.

This article substantively conducts a detailed analysis (monitoring) of the mentioned above Law, some provisions of which currently do not have a uniform legal nature.

The structure of the article is represented by an introduction, an analysis of the compliance with the Constitution of Kazakhstan and the strategic goals of the state in the field under research; review of international experience; identification of certain shortcomings of the current Law, as well as the conclusion and specific proposals for improving national legislation in the field of regulation, control and supervision of the financial market and financial organizations.

Key words: *Republic of Kazakhstan, financial market, financial organizations, regulation, control, supervision, special regulatory regime, authorized body.*

ҚАРЖЫ НАРЫҒЫ МЕН ҚАРЖЫ ҰЙЫМДАРЫН МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ, БАҚЫЛАУ ЖӘНЕ ҚАДАҒАЛАУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ерлан Кадіржанұлы Ахметов
Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты Заңнама тиімділігін талдау бөлімінің аға ғылыми қызметкері, құқық магистрі, Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: ahmetov.e@zqai.kz

[1] *This person is the author by the correspondence*

Мира Жұмағазықызы Куликпаева
Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану бөлімінің жетекшісі, PhD докторы, Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: kulikpaeva.m@zqai.kz

Аннотация. *Әлемнің көптеген елдерінде мемлекеттік органдар қаржылық қызмет көрсетушілердің тұрақты жұмысы мен мемлекеттік немесе жергілікті несие нарықтарына тиімді қызмет көрсетуді қамтамасыз ете отырып, экономикада шешуші рөл атқарады.*

Мұндай жағдай Қазақстанға да тән. Республикада қаржы нарығын реттеудің тәсілдері мен әдістері халықаралық стандарттарды (Банкті қадағалау жөніндегі Базель комитетінің, Сақтандыру қадағалауларының халықаралық қауымдастығының, Зейнетақы қадағалауларының халықаралық ұйымының, Бағалы қағаздар жөніндегі комиссиялардың халықаралық ұйымының, Еуропа Одағының, Исламдық қаржы қызметтері жөніндегі кеңестің стандарттарын) ескере отырып, Қазақстан қаржы жүйесін дамыту саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттары шеңберіне негізделеді.

Қаржы нарығы мен қаржы ұйымдарын мемлекеттік реттеу, бақылау және қадағалауды жүзеге асыруға байланысты қоғамдық қатынастарды осы саладағы негізгі заңнамалық актілердің бірі – 2003 жылғы 4 шілдедегі Қазақстан Республикасының «Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын мемлекеттік реттеу, бақылау және қадағалау туралы» №474 Заңы (бұдан әрі – заң) реттейді. Бұл заң Қазақстан Республикасы қаржы жүйесінің тұрақтылығын арттыру және қаржы қызметтерін тұтынушылардың құқықтары мен заңды мүдделерінің бұзылуына жол бермеу жөнінде жағдайлар жасауға бағытталған.

Осы мақалада аталған Заңға жан-жақты талдау (мониторингі) жүргізілді, өйткені оның жекелеген ережелері қазіргі уақытта біркелкі құқықтық сипатқа ие емес.

Мақаланың құрылымында кіріспе, Қазақстан Конституциясына және зерттелетін саладағы мемлекеттің стратегиялық мақсаттарына сәйкестігін талдау, халықаралық тәжірибеге шолу жасау, қолданыстағы заңның жекелеген олқылықтарын анықтау, сондай-ақ қаржы нарығы мен қаржы ұйымдарын реттеу, бақылау және қадағалау саласындағы ұлттық заңнаманы жетілдіру жөніндегі қорытындылар мен нақты ұсыныстар бар.

Түйін сөздер: *Қазақстан Республикасы, қаржы нарығы, қаржы ұйымдары, реттеу, бақылау, қадағалау, реттеудің ерекше режимі, уәкілетті орган.*

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ, КОНТРОЛЯ И НАДЗОРА ФИНАНСОВОГО РЫНКА И ФИНАНСОВЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

Ахметов Ерлан Кадиржанович
Старший научный сотрудник Отдела анализа эффективности законодательства Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, магистр права, г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: ahmetov.e@zqai.kz

Куликпаева Мира Жумагазыевна
Руководитель Отдела международного права и сравнительного правоведения Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, доктор PhD, г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: kulikpaeva.m@zqai.kz

Аннотация. *Во многих странах мира государственные органы играют решающую роль в экономике, обеспечивая надежную работу поставщиков финансовых услуг и эффективное обслуживание государственных либо местных кредитных рынков.*

И в этом смысле Казахстан не является исключением. В республике подходы и методы регулирования финансового рынка базируются в рамках основных направлений государственной политики в области развития финансовой системы Казахстана с учетом международных стандартов (Базельского комитета по банковскому надзору, Международ-

ной ассоциации страховых надзоров, Международной организации пенсионных надзоров, Международной организации комиссий по ценным бумагам, Европейского Союза, Совета по исламским финансовым услугам).

Общественные отношения, связанные с осуществлением государственного регулирования, контроля и надзора финансового рынка и финансовых организаций подпадают под действие одного из ключевых законодательных актов – одноименного Закона Республики Казахстан от 4 июля 2003 года N 474 «О государственном регулировании, контроле и надзоре финансового рынка и финансовых организаций» (далее – Закон), который направлен на повышение стабильности финансовой системы Республики Казахстан и создание условий по недопущению нарушений прав и законных интересов потребителей финансовых услуг.

В данной статье предметно проводится детальный анализ (мониторинг) упомянутого Закона, отдельные положения которого в настоящее время не имеют единообразную юридическую природу.

Структура статьи представлена введением, анализом соответствия Конституции Казахстана и стратегическим целям государства в исследуемой области; обзором международного опыта; выявлением отдельных недостатков действующего Закона, а также заключением и конкретными предложениями по совершенствованию национального законодательства в сфере регулирования, контроля и надзора финансового рынка и финансовых организаций.

Ключевые слова: *Республика Казахстан, финансовый рынок, финансовые организации, регулирование, контроль, надзор, особый режим регулирования, уполномоченный орган.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_212

Introduction

In the legislation of the Republic of Kazakhstan[2], a *financial organization* is understood as a legal entity engaged in entrepreneurial activities for the provision of financial services. And the *financial market* is a set of relations related to the provision and consumption of financial services, as well as the issuance and circulation of financial instruments.

The authorized body of Kazakhstan (represented by the Agency for Regulation and Development of the Financial Market) assists in the development of the financial market, financial products, and also ensures equal conditions for the functioning of financial organizations on the principles of fair competition, and counters abuses in the financial market. In this regard, the legislator vests the authorized body with the relevant functions of not only regulation, but also control and supervision.

As rightly noted by A.I. Khudyakov, *"supervision"* in generally accepted sense means ensuring the legality of any activity, while *"control"* means ensuring compliance with both the legality and the expediency of certain activities [1]. In addition, a number of other authors (Klimchuk S.V., Surnina K.S., Nekhaichuk Yu.S., Pozharitskaya I.M. and others) believe that financial control should be considered as one of the most important means of ensuring financial security. Therefore, state financial control is considered as a mechanism and means of "protection" against threats to economic security [2].

Considering the above, the object of a detailed analysis in this article is the Law of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2003 "On State Regulation, Control and Supervision of the Financial Market and Financial Organizations".

On the basis of the current international and national legislation, legal and specialized literature, law enforcement practice in the area under research, the work will be sequentially presented by the following stages: 1. Analysis of compliance with the Constitution of Kazakhstan and the strategic goals of the state in the area under research; 2. Identification of certain shortcomings of the current Law of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2003 N 474 "On State Regulation, Control and Supervision of the Financial Market and Financial Organizations"; 3. Studying international experience; 4. Concrete proposals for improving national legislation.

Materials and methods

During the preparation of this article, the

[2] *Law of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2003 N 474 "On State Regulation, Control and Supervision of the Financial Market and Financial Organizations" / URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z030000474_#z1 (access date: 30.08.2022)*

authors have researched and analyzed both scientific monographs and legislative acts of the Republic of Kazakhstan and foreign countries on the issue of regulation, control and supervision of the financial market and financial organizations. Additionally, strategic and program documents of the Republic of Kazakhstan are considered: concepts, addresses, etc.

The research methodology is made up of general and particular methods of scientific knowledge (dialectical, formal-logical, systemic, comparative legal methods; as well as methods of analysis and synthesis, induction and deduction).

Findings and Discussion

Regarding the compliance of the Law with the Constitution of the Republic of Kazakhstan and the strategic goals of the state

The Constitution of the Republic of Kazakhstan[3] does not contain norms that directly determine the procedure for the implementation of state regulation, control and supervision of the financial market and financial organizations. However, the Republic of Kazakhstan has assumed the obligation to create conditions to prevent violations of the rights and legitimate interests of citizens, including consumers of financial services. Thus, Article 12 of the Constitution reads:

"1. The Republic of Kazakhstan recognizes and guarantees human rights and freedoms in accordance with the Constitution".

Recognition of the rights and freedoms of a citizen means that a person may have his own rights and freedoms, as well as protect them in case of violation, guided by the Constitution.

Recognizing the human rights and freedoms accepted by the international community, the Republic of Kazakhstan simultaneously guarantees their implementation. The President of the Republic is the guarantor of human and civil rights and freedoms. In order to strengthen the protection of the constitutional rights and freedoms of citizens, the President of the Republic in accordance with p.p. 10-1) Art. 44 of the Basic Law is empowered in the interests of protecting the rights and freedoms of man and citizen, ensuring national security, sovereignty and integrity of the state to apply to the Constitutional Council for consideration of the law or other legal act that has entered into force for compliance with the Constitution of the Republic of Kazakhstan.

Assuming the guarantee of ensuring constitutional rights and freedoms, the state establishes legal mechanisms for their implementation (realization). These include: legislative acts (legislative framework) adopted in accordance with the Constitution of the Republic of Kazakhstan, and aimed at developing its provisions, as well as the system of state, judicial and law enforcement agencies, special institutions (Commission on Human Rights under the President of the Republic, Commissioner for Human Rights in the Republic of Kazakhstan).

The state protection of human rights does not exclude the independent actions of everyone to protect them by all means not prohibited by law, including the opportunity to apply to non-governmental human rights organizations and international institutions (the UN Human Rights Committee, the UN Committee against Torture, the UN Committee on Elimination of Racial Discrimination, United Nations Committee on the Elimination of Discrimination against Women).

Recognition and guarantee of human rights and freedoms are essential features of a rule of law state, emphasizing the importance of human rights and freedoms as the highest value.

The analyzed Law does not contain norms that go against the norms of the Constitution of the Republic of Kazakhstan.

Turning to strategic documents, there should be paid attention to the State of the nation addresses by the President.

Thus, in the State of the nation address "New Kazakhstan: The Path of Renewal and Modernization" dated March 16, 2022 K.K. Tokayev clearly emphasizes the need to urgently implement a comprehensive package of priority anti-crisis measures: "Kazakhstan has faced unprecedented financial and economic difficulties in our modern history, associated with a sharp aggravation of the geopolitical situation. Tough sanctions confrontation is already leading to serious costs not only for individual countries, but for the entire global economy. The situation is changing rapidly, literally every hour. Uncertainty and turbulence in world markets are growing, production and trade chains are collapsing. However, there is still no reason to panic. Our country has all the necessary reserves and tools to overcome a large-scale crisis." [3].

Thus, in order to make extraordinary decisions, a number of instructions are issued to the Government, the National Bank and the Agen-

[3] *Constitution of the Republic of Kazakhstan dated August 30, 1995 / URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (access date: 30.08.2022)*

cy for the Development and Regulation of the Financial Market:

- to ensure the stability of the national currency as a key factor in the economic security of the country;

- in the financial sector it is required to reduce the increased speculative demand that has arisen, among other things, due to the activity of outside buyers;

- large institutional players should purchase foreign currency only as part of the fulfillment of their contractual obligations, ensuring its supply;

- the issue of increasing sales of export foreign exchange earnings by companies with state participation should be worked out;

- as part of the fulfillment of their contractual obligations, second-tier banks must control and monitor the acquisition of foreign currency by their clients;

-strict control over compliance with of this requirement by banks should be established [3].

In the next State of the nation address "Fair State. United nation. A prosperous society" dated September 1, 2022, the emphasis is placed on the need for a systematic increase in the legal and financial literacy of citizens. It is important to consistently build up efforts to uncover underlying mechanisms, search for the true organizers of corruption and shadow schemes for embezzlement of budget funds and national wealth [4].

Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated October 15, 2021 No. 674 approved the Concept of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan until 2030[4], which, in turn, corresponds to paragraph 1 of Article 40 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan. The concept is the basis for the development of relevant programs in the field of legal policy of the state, long-term and annual plans for legislative work of the Government of the Republic of Kazakhstan, draft regulatory legal acts of the Republic.

According to the above-mentioned Concept of legal policy, the emerging trends in the development of both the world and the domestic economy determine the following areas for the development of financial legislation as priorities:

- creation of a favorable legal framework for the introduction of an effective regulatory regime and the financial supervision sector, maintaining stability both at the level of the financial system as a whole and at the level of individual financial institutions, which will help ensure the stability of the financial system;

- creation of a regulatory environment that takes into account the interests of both financial institutions and users of financial services in order to develop the non-banking sector and microfinance by strengthening regulation in those areas of the non-banking sector that carry significant risks for protecting the rights of consumers of services, which will contribute to the systematic development of the non-banking sector and microfinance, as well as the synergy of banking and non-banking financial services;

- the development of financial technologies in the financial market and the introduction of innovations, which will ensure the development of competition between the players, will improve the quality of financial services and services provided, and the formation of an economically developed society.

For consumers of financial services, satisfaction with the safety, quality, cost and range of financial services provided remotely is important. Financial institutions, in turn, are faced with the goal of effectively managing the level of cybersecurity risks at adequate costs for its provision. The common goal for both society and the state, as well as for financial organizations, is the formation of a financial market that can most effectively and safely carry out its function as a financial intermediary.

For these purposes, as well as in the implementation of the Cyber Security Concept ("Cyber Shield of Kazakhstan"), approved by the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated June 30, 2017 No. 407[5], the Board of the Agency of the Republic of Kazakhstan for Regulation and Development of the Financial Market and the Board of the National Bank of the Republic of Kazakhstan approved the Joint Resolution on July 20, 2020 No. 69 "On Approval of the Cybersecurity Strategy for the Financial Sector of the Republic of Kazakhstan for 2020-2022"[6].

The analyzed Law also meets the main provisions of the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated August 27, 2014

[4] *Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated October 15, 2021 No. 674 "On approval of the Concept of the legal policy of the Republic of Kazakhstan until 2030" / URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674 (access date: 30.08.2022)*

[5] *Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated June 30, 2017 No. 407 "On Approval of the Cyber Security Concept ("Cyber Shield of Kazakhstan")"/ URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000407 (access date: 30.08.2022)*

[6] *Agency of the Republic of Kazakhstan for regulation and development of the financial market / URL: https://finreg.kz/?docid=3550&switch=russian (access date: 30.08.2022)*

No. 954 "On Approval of the Concept for the Development of the Financial Sector of the Republic of Kazakhstan until 2030" [7], which is aimed at creating a competitive financial sector and increasing its efficiency in the redistribution of resources in the economy based on the best international standards, including those of the Organization for Economic Cooperation and Development. By 2025, it is planned to complete the process of harmonization of the laws of the countries participating in the Common Economic Space, which determine the development of the financial markets of the countries. The main result of the harmonization will be the creation of a supranational body for the regulation of the financial market. In this regard, the role and place of national regulatory authorities is expected to change.

In accordance with the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated May 30, 2020 No. 338 "On approval of the Concept for improving financial literacy for 2020-2024" [8], it is possible to single out the main areas of work to improve financial literacy carried out by the authorized body for regulation, control and supervision of the financial market and financial organizations:

- conducting sociological research and organizing a monitoring system for the most pressing issues in the field of financial literacy. As part of the analysis of requests from consumers of financial services, as well as monitoring the media space, information and explanatory materials are being developed and distributed through all available communication channels: the Agency's Internet resources, republican and regional mass media, and social media.

- as part of the functioning of the public reception, where the consumer of financial services can apply for the protection of his own rights and receive qualified advice, direct explanatory and advisory work is carried out. During the period of activity of the public reception, consultations are given to more than 5,000 people.

- information content and updating of specialized Internet resources on financial literacy is being carried out, as well as the development of educational materials and support for a special application for mobile devices. More than 17,000 inquiries from financial consumers are considered and answered through the *FingramotaOnline* mobile application.

The President of the Republic of Kazakhstan approved the Decree dated February 15, 2018 No. 636 "On approval of the National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025 and recognition of some decrees of the President of the Republic of Kazakhstan as repealed" [9], which states that in order to increase the availability of financial services for the population, counteract illegal financial and fraudulent transactions and further reduction of the shadow economy, the system of regulation and supervision of the sector, non-banking microfinance organizations will be improved. A mechanism for prompt response to cyber threats in the financial market will also be launched, which involves automated interaction on information security issues between financial market entities and the authorized body for regulation, control and supervision of the financial market and financial organizations represented by the industry information security center.

Thus, it can be stated that the analyzed Law corresponds to the strategic goals of the state, in general, and indicative provisions of related sectoral legislation, in particular.

Regarding the certain shortcomings of the current Law of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2003 N 474 "On state regulation, control and supervision of the financial market and financial organizations"

1. In subparagraph 3) of paragraph 3 of Article 15-2 of the Law, it is established that an unscheduled inspection is carried out within the competence of the body of control and supervision with a visit to the inspected entity in the presence of a threat to the national and ***economic security*** of the Republic of Kazakhstan, the stability of its financial system.

At the same time, the Law of the Republic of Kazakhstan dated January 6, 2012 No. 527-IV "On the National Security of the Republic of Kazakhstan"[10] lists the main types of national security in the Republic of Kazakhstan, namely:

1) public security – the position of protec-

[7] *Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated August 27, 2014 No. 954 "On approval of the Concept for the development of the financial sector of the Republic of Kazakhstan until 2030" / URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1400000954 (access date: 30.08.2022)*

[8] *Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated May 30, 2020 No. 338 "On approval of the Concept for improving financial literacy for 2020-2024" / URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2000000338 (access date: 30.08.2022)*

[9] *Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated February 15, 2018 No. 636 "On approval of the National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025 and recognition of some decrees of the President of the Republic of Kazakhstan as repealed"/ URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636#z13 (access date: 30.08.2022)*

[10] *Law of the Republic of Kazakhstan dated January 6, 2012 No. 527-IV "On the National Security of the Republic of Kazakhstan"*

tion of life, health and well-being of citizens, spiritual and moral values of Kazakhstani society and the social security system from real and potential threats, which ensures the integrity of society and its stability;

2) military security – the position of protection of the vital interests of a person and a citizen, society and the state from external and internal threats associated with the use of military force or the intention to use it;

3) political security – the position of protection of the foundations of the constitutional order, the activities of the system of state bodies and the order of state administration from real and potential threats, which ensures the observance of the rights and freedoms of citizens, social groups and the balance of their interests, stability, integrity and favorable international position of the state;

4) economic security – the provision of protection of the national economy of the Republic of Kazakhstan from real and potential threats, which ensures its sustainable development and economic independence;

5) information security – the position of protection of the information space of the Republic of Kazakhstan, as well as the rights and interests of a person and a citizen, society and the state in the information sphere from real and potential threats, which ensures sustainable development and information independence of the country;

6) environmental safety – the position of protection of the vital interests and rights of a person and a citizen, society and the state from threats arising from anthropogenic and natural impacts on the environment.

In this situation, the wording "economic security" is part of national security. It should also be noted that in accordance with the Law of the Republic of Kazakhstan dated April 6, 2016 No. 480-V "On legal acts"[11], if there are contradictions in the norms of one regulatory legal act or regulatory legal acts of the same level, the norm of the act that is later put into effect, or a norm that corresponds to an act later is enacted.

2. Article 13-3 of the analyzed Law revealed a potential conflict between normative legal acts.

In accordance with the Law of the Republic of Kazakhstan dated March 30, 1995 No. 2155 "On the National Bank of the Republic of Kazakhstan", the *procedure for introducing and canceling a special regulatory regime, carrying out activities under a special regulatory regime is approved by a regulatory legal act of the National Bank of Kazakhstan.*

Article 13-3 of the analyzed Law establishes that the *procedure for introducing and canceling a special regulatory regime, carrying out activities within the framework of a special regulatory regime is approved by the regulatory legal act of the authorized body.*

At the same time, according to the analyzed Law, the authorized body for regulation, control and supervision of the financial market and financial organizations is the Agency of the Republic of Kazakhstan for the regulation and development of the financial market. The above mentioned rules do not correspond with each other.

It should be noted that according to the Law of the Republic of Kazakhstan "On the National Bank of the Republic of Kazakhstan", a special regulatory regime is introduced by the decision of the Board of the National Bank of Kazakhstan, which specifies the types of payment services and (or) *activities related to payment services***,** special conditions for their provision (implementation) in within the framework of the special regulatory regime, the procedure and conditions for applying the requirements of the legislation of the Republic of Kazakhstan to the participants of the special regulatory regime.

At the same time, the analyzed Law determines that a special regulatory regime is introduced by a decision of the Board of the authorized body, which indicates the types of activities (services, products) in the financial sector*, activities related to the concentration of financial resources and (or) payment services,* special conditions for their implementation within the framework of a special regulatory regime, the procedure and conditions for applying to the participants of a special regulatory regime the requirements of the legislation of the Republic of Kazakhstan.

As can be seen above, in the decision to introduce a special regulatory regime, some activities are duplicated, however, they are approved by different departments. Perhaps, a reasonable explanation for this is that the procedure for introducing and abolishing a special regulatory regime, carrying out activities under a special regulatory regime by legal entities ***that are not financial organizations,*** is the exclusive prerogative of the National Bank of the Republic of Kazakhstan.

/ URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000527 (access date: 30.08.2022)

[11] Law of the Republic of Kazakhstan dated April 6, 2016 No. 480-V "On legal acts" / URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000480 (access date: 30.08.2022)

3. A similar defect is reflected in subparagraph 14) of paragraph 1 of Article 9, where for the purposes of state regulation, control and supervision over the activities of financial organizations, as well as other persons in accordance with this Law and other laws of the Republic of Kazakhstan, *the authorized body introduces a special regulatory regime* in relation to financial organizations and (or) other legal entities and regulates their activities within the limits of its competence.

It is recommended to eliminate the defect of the norm of the Law.

4. The same situation is observed in paragraph 4 of Article 13-3 of the Law, which reads: *"A special regulatory regime is introduced by the decision of the Board of the authorized body,* which indicates the types of activities (services, products) in the financial sector, activities related to the concentration of financial resources and (or) with payment services, special conditions for their implementation within the framework of a special regulatory regime, the procedure and conditions for applying the requirements of the legislation of the Republic of Kazakhstan to participants in a special regulatory regime".

In summary, it should be noted that, as mentioned above, in accordance with Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated November 11, 2019 No. 203 "On further improvement of the public administration system of the Republic of Kazakhstan", the National Bank of the Republic of Kazakhstan is reorganized by separating from it the Agency of the Republic of Kazakhstan for the regulation and development of the financial market – a state body of the Republic of Kazakhstan, directly subordinate and accountable to the President of the Republic of Kazakhstan.

In this regard, it is recommended to bring the Law into line with the Law of the Republic of Kazakhstan "On the National Bank of the Republic of Kazakhstan".

5. Article 13-4 of the Law establishes that the Model Agreement on the implementation of activities under a special regulatory regime *is approved by the authorized body.*

Curently, there is a resolution of the Board of the National Bank of the Republic of Kazakhstan dated September 27, 2018 No. 226 "On approval of a standard agreement on the implementation of activities under a special regulatory regime"[12].

As it is known, the National Bank of the Republic of Kazakhstan is reorganized by separating from it the Agency of the Republic of Kazakhstan for the regulation and development of the financial market, which carries out state regulation, control and supervision of the financial market and financial organizations.

According to the Law, the authorized body is a state body that carries out state regulation, control and supervision of the financial market and financial organizations.

6. Taking into account the specifics of the regulation of public relations in the field of state regulation, control and supervision of the financial market and financial organizations, the Law contains an acceptable number of reference and blanket rules.

Meanwhile, in some articles of the Law the following reference norms are used:

article 6-5: "2) adopts regulatory legal acts regulating the activities of the financial market and financial organizations, as well as other persons, in accordance with this Law, *other laws of the Republic of Kazakhstan* and acts of the President of the Republic of Kazakhstan";

"17) approves regulatory legal acts regulating the activities of financial organizations to ensure information security, in accordance with this Law and *other laws of the Republic of Kazakhstan;".*

"19) fulfills other functions and powers provided for by this Law, *other laws of the Republic of Kazakhstan* and acts of the President of the Republic of Kazakhstan."

article 8: "2. The authorized body ensures the implementation of other tasks provided for by this Law and *other legislative acts of the Republic of Kazakhstan.".*

article 9: "1. For the purposes of state regulation, control and supervision over the activities of financial organizations, as well as other persons in accordance with this Law and *other laws of the Republic of Kazakhstan,* the authorized body: ...".

"8) checks the activities of financial organizations and other persons specified in paragraph 1 of Article 15-1 of this Law, in cases and within the limits provided for by this Law and *other laws of the Republic of Kazakhstan,* including with the involvement of the National Bank of the Republic of Kazakhstan and an audit organization;" .

"21) exercises other functions and powers provided for by this Law, *other laws of the*

[12] *Decree of the Board of the National Bank of the Republic of Kazakhstan dated September 27, 2018 No. 226. "On Approval of a Model Treaty on the Implementation of Activities under a Special Regulatory Regime" / URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017629 (access date: 30.08.2022)*

Republic of Kazakhstan and acts of the President of the Republic of Kazakhstan."

"3. In addition to the functions and powers provided by paragraphs 1, 2, 2-1 and 2-2 of this article, the authorized body exercises other powers for state regulation, control and supervision of financial organizations, branches of non-resident banks of the Republic of Kazakhstan, branches of insurance (reinsurance) organizations - non-residents of the Republic of Kazakhstan, branches of insurance brokers-non-residents of the Republic of Kazakhstan, banking and insurance holding companies, banking conglomerates and insurance groups, taking into account the specifics provided for in Articles 10-13 of this Law, as well as *other laws of the Republic of Kazakhstan* and acts of the President of the Republic of Kazakhstan."

article 10: "11) performs other functions in accordance *with the legislation of the Republic of Kazakhstan."*

article 11: "12) performs other functions in accordance *with the legislation of the Republic of Kazakhstan."*

article 12: "15) performs other functions in accordance *with the legislation of the Republic of Kazakhstan."*

article 12-2: "6) performs other functions provided for by this Law, *other laws of the Republic of Kazakhstan* and acts of the President of the Republic of Kazakhstan."

article 13: "5) performs other functions *in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan."*

article 13-5: "2. A reasoned judgment is understood as a reasonable professional opinion of the collegial body of the authorized body, which is the basis for the application of supervisory response measures established by the laws of the Republic of Kazakhstan, as well as for making decisions in other cases provided for by this Law and *other laws of the Republic of Kazakhstan.".*

article 13-6: "5) perform other functions and powers provided for by this Law, *other laws of the Republic of Kazakhstan* and acts of the President of the Republic of Kazakhstan."

article 15-1: "1…. and *other laws of the Republic of Kazakhstan,* as well as the rules for automating accounting, approved by the National Bank of the Republic of Kazakhstan, identifying violations of the rights and legitimate interests of consumers of financial services, violations that pose a threat to the national and economic security of the Republic of Kazakhstan, the stability of its financial system, identifying shortcomings and (or) risks in the activities of financial institutions, banking conglomerates and (or) insurance groups.".

"2. According to the results of the control, the control and supervision body in accordance with this Law and *other laws of the Republic of Kazakhstan ...".*

"3. The body of control and supervision exercises control and supervision in the form of inspection and other forms in accordance with this Law and *other laws of the Republic of Kazakhstan.".*

article 15-11: "The work of employees of the authorized body is regulated by the Labor Code of the Republic of Kazakhstan with the features established by this Law, as well as *other regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan* and acts of the authorized body.".

article 15-12: "9) other grounds provided for *by the laws of the Republic of Kazakhstan."*

In addition to the vicious practice of using reference norms by legislators, when it is proposed to look into *"other legislative acts of the Republic of Kazakhstan",* and without specifying which ones, there are also contradictions between laws. The content of the articles allows their interpretation in two ways as well.

Therefore, it should be noted that corruption factors in the analysis of this Law "On State Regulation, Control and Supervision of the Financial Market and Financial Organizations" are directly related to the presence of excessive blanket and reference norms of the law *(detailed above).*

Regarding the regulation, control and supervision of the financial market and financial organizations in the legislation of foreign countries and international law

As any market, financial markets need rules to function. European Union rules governing the market for financial instruments are set out in the *Markets in Financial Instruments Directive (MiFID).* These rules have been applied since November 2007 and are the basis for the integration of the EU financial market[13]. *MiFID* establishes the legal and regulatory framework for the provision of investment services in financial instruments (such as brokerage, advisory, dealing, portfolio management, underwriting, etc.) by banks and investment

[13] *Markets in Financial Instruments Directive (MiFID) dated April, 21, 2004 / URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/business_economy_euro/banking_and_finance/documents/111020-mifid-mifir-proposal-impact-assessment_en.pdf (access date: 30.08.2022)*

firms, as well as for operations on regulated markets by market operators. It also establishes the powers and responsibilities of national competent authorities in relation to these activities.

It is unusual to question the need for government financial regulation in modern economies. However, until recent decades there was very little regulation of financial markets by the state in *the United Kingdom.* English legal development had been characterised by a blend of legislation with 'the common law'. The common law is a body of law derived from decisions reached in courts by judges. It evolves from the accumulation of the precedents embodied in these decisions and in that sense is 'judge-made': it does not reflect input from either the executive or the legislature, and has often been seen as protecting individuals' freedom against the power of the state. The common law has often existed to widen the scope of, and enforce agreements between, partiesrather than, as regulation does, dictate the content of agreements or direct the activities of parties.

In the financial sphere, the common law tradition was associated with 'self-regulation under the law'. A standard pattern was that the practitioners of a financial activity would form themselves into the members of a corporate body which endorsed their professional credentials while having authority over them. The corporate body would articulate and enforce rules of good conduct, on the understanding that breaches of those rules would be sanctioned. An extreme sanction would be expulsion from membership.[5]

Also, *the United Kingdom* has the so-called *Financial Services and Markets Act 2000*[14], which is a law regulating financial services and markets; provides for the transfer of certain statutory functions relating to building societies, partnerships, labor and precautionary societies and certain other mutual aid societies; and etc.

Regarding to the *United States of America*, before discussing how the government regulates financial markets, we must address a threshold question: Is regulation necessary in the first place? The regulation of financial intermediaries concentrates on two levels of risk: investment risk for individual firms (micro-level) and systemic risk (macro-level) for significant parts of the sector or the financial system as a whole. At the firm level, it has been long recognized that banks and bank-like institutions borrow short-term and lend long-term; thus, they may encounter liquidity crises leading to bank runs and panics. Since the Great Depression, the antidote to this phenomenon has been to regulate individual institutions for safety and soundness by establishing capital reserve requirements, enforcing prudential lending practices, and instituting direct oversight by regulators, as well as providing insurance funds to repay investors in the case of bank failure and stabilize industry-wide risks.[6]. In the United States of America, there is the *American Financial Markets Integrity and Security Act 2021*[15]. Thus, the legislature strategically delegates regulatory authority to the executive to manage overall market risk.

Financial supervision in *China* is carried out in accordance with applicable laws and regulations. With the enactment of the Securities Law at the end of 1998, three main supervisory authorities, namely the People's Bank of China (PBOC), the China Insurance Regulatory Commission and the China Securities Regulatory Commission, supervise three types of financial institutions and their business activities on the basis of the People's Bank of China, Commercial Banking Law, Insurance Law and Securities Law, respectively. Financial institutions strictly adhere to the principle of separation of financial business. Banks in China cannot deal in trust, insurance or securities, or invest in trust or investment companies; while securities and insurance institutions may not engage in banking and trust business. As for the supervision of commercial banks in China, both the system and the structure of supervision are developed strictly in accordance with the requirements of the Basel Accord[16].

Thus, state regulation, control and supervision of financial markets, financial organizations in various foreign countries and at the regional legal level differ in terms of providing them the appropriate competence. However, almost all of them in one way or another rely on the international standards of the Basel Committee on Banking Supervision, the International Association of Insurance Supervisors, etc.

[14] *Financial Services and Markets Act 2000 / URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/8/introduction (access date: 30.08.2022)*

[15] *American Financial Markets Integrity and Security Act 2021 / URL: https://www.congress.gov/bill/117th-congress/senate-bill/570/text?r=24&s=1 (access date: 30.08.2022)*

[16] *Financial supervision in China: framework, methods and current issues / URL: https://www.bis.org/publ/plcy07k.pdf (access date: 30.08.2022)*

Conclusion

Conducted analysis of the Law of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2003 N 474 "On State Regulation, Control and Supervision of the Financial Market and Financial Organizations" showed that its provisions meet the requirements of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, and also correspond to the goals of state strategic documents (strategies, concepts, programs, addresses, etc.). Besides, in terms of studying international experience, advanced developed countries, as well as a regional association (European Union), in which the state is also involved in the regulation, control and supervision of the financial market and financial organizations, are considered.

Particular attention is paid to the analysis of shortcomings (inefficiency) of the norms of this Law, for the elimination of which the following recommendations are proposed:

1. In order to avoid contradictions between regulatory legal acts it is recommended that the analyzed Law should be corresponded with the Law of the Republic of Kazakhstan "On the National Security of the Republic of Kazakhstan", by excluding the wording "and economic" in subparagraph 3) of paragraph 3 of Article 15-2 of the analyzed Law, which does not carry any legal burden and absorbed by the national security system. As an alternative, bring it into line with the Entrepreneurial Code of October 29, 2015 No. 375-V, setting out in a similar edition "the national security of the Republic of Kazakhstan, including economic security".

2. To work out this issue and determine the competence of a specific state body authorized to approve the procedure for introducing and abolishing a special regulatory regime.

3. Eliminate the defect of the norm of the Law in the way indicated above in paragraph 2.

4. Bring it into line with the Law of the Republic of Kazakhstan "On the National Bank of the Republic of Kazakhstan".

5. Develop a draft standard agreement on the implementation of activities under a special regulatory regime approved by the Agency of the Republic of Kazakhstan for the regulation and development of the financial market.

6. Change the wording of the reference norm.

Thus, taking into account the solution of the most important task of protecting the vital interests of the individual, society and the state, in order to minimize gaps and artificial contradictions in the norms of laws (codes), and most importantly, the formation of legal relations related to the implementation of state regulation, control and supervision of the financial market and financial organizations, it is recommended to take into account the proposals developed during the analysis of the effectiveness of the Law of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2003 No. 474 "On State Regulation, Control and Supervision of the Financial Market and Financial Organizations".

REFERENCES

1. Худяков А.И. Финансовое право Республики Казахстан. Общая часть. – Алматы: ТОО «Баспа», 2001. – 272 с.

2. Климчук С.В., Сурнина К.С., Нехайчук Ю.С., Пожарицкая И.М. и др. Актуальные вопросы государственного финансового мониторинга: теоретико-прикладные аспекты: монография. – 2017 / https://lib.sale/finansovoe-pravo-uchebnik/razdel-gosudarstvennyiy-finansovyiy-kontrol-117957.html (дата доступа: 30 августа 2022 года)

3. Послание Главы государства К.К. Токаева народу Казахстана от 16 марта 2022 года «Новый Казахстан: Путь Обновления и Модернизации». / Официальный сайт Президента Республики Казахстан URL: http:// https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva (дата доступа: 30 августа 2022 года)

4. Послание Главы государства К.К. Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2022 «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» / Официальный сайт Президента Республики Казахстан URL: https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130 (дата доступа: 3 сентября 2022 года)

5. Booth, Philip. "Private Regulation Versus Government Regulation: The Example of Financial Markets." Economic affairs (Harlow) 42.1 (2022): p.35.

6. Groll, Thomas, Sharyn O'Halloran, and Geraldine McAllister. "Delegation and the Regulation of U.S. Financial Markets." European Journal of Political Economy 70 (2021): 102058.

REFERENCES

1. Hudjakov A.I. Finansovoe pravo Respubliki Kazahstan. Obshhaja chast'. – Almaty: TOO «Baspa», 2001. – 272 s.

2. Klimchuk S.V., Surnina K.S., Nehajchuk Ju.S., Pozharickaja I.M. i dr. Aktual'nye voprosy gosudarstvennogo finansovogo monitoringa: teoretiko-prikladnye aspekty: monografija. – 2017 / https://lib.sale/finansovoe-pravo-uchebnik/razdel-gosudarstvennyiy-finansovyiy-kontrol-117957.html (data dostupa: 30 avgusta 2022 goda)

3. Poslanie Glavy gosudarstva K.K. Tokaeva narodu Kazahstana ot 16 marta 2022 goda «Novyj Kazahstan: Put' Obnovlenija i Modernizacii». / Oficial'nyj sajt Prezidenta Respubliki Kazahstan URL: http:// https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva (data dostupa: 30 avgusta 2022 goda)

4. Poslanie Glavy gosudarstva K.K. Tokaeva narodu Kazahstana ot 1 sentjabrja 2022 «Spravedlivoe gosudarstvo. Edinaja nacija. Blagopoluchnoe obshhestvo» / Oficial'nyj sajt Prezidenta Respubliki Kazahstan URL: https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130 (data dostupa: 3 sentjabrja 2022 goda)

5. Booth, Philip. "Private Regulation Versus Government Regulation: The Example of Financial Markets." Economic affairs (Harlow) 42.1 (2022): p.35.

6. Groll, Thomas, Sharyn O'Halloran, and Geraldine McAllister. "Delegation and the Regulation of U.S. Financial Markets." European Journal of Political Economy 70 (2021): 102058.

ZQAI

УДК: 34.096

АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЗАКОНА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН «О ЛОТЕРЕЯХ И ЛОТЕРЕЙНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ»

Дячук Марианна Ивановна[1]
Ассоциированный профессор кафедры юриспруденции Восточно-Казахстанского Университета имени Сарсена Аманжолова, кандидат юридических наук;
г. Усть-Каменогорск, Республика Казахстан; e-mail: marianna_turani @mail.ru

Шишимбаева Сауле Сериккановна
Ведущий научный сотрудник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, кандидат юридических наук;
г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: sshishimbaeva@bk.ru

Аннотация. *Статья посвящена анализу эффективности Закона Республики Казахстан «О лотереях и лотерейной деятельности». Анализ эффективности того или иного закона на постоянной основе, проводимый Институтом законодательства и правовой информации, позволяет своевременно выявить пробелы, коллизии, а также рекомендовать уполномоченному органу определенной сферы устранить предложенным путем недочеты и совершенствовать тот или иной нормативный правовой акт. В Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года, отмечается, что требует переосмысления отношение к ретроспективной оценке мер правового регулирования, которая не должна носить эпизодический характер, а также необходимо систематически осуществлять всесторонний мониторинг эффектов, вызванных введенным регулированием, на предмет действенности и соответствия заявленным целям[2]. Авторы статьи указывают на конкретные нормы Закона Республики Казахстан «О лотереях и лотерейной деятельности», которые требуют внесения изменений и дополнений и предлагают редакции статей, которые на их взгляд наиболее оптимально подходят для устранения недостатков, противоречий, несоответствий и пробелов. Предпоследние поправки в Закон Республики Казахстан «О лотереях и лотерейной деятельности» внесены два года назад, 10 июня 2020 года, Законом «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам лотерей и лотерейной деятельности»[3]. Буквально на днях 1 июля внесена поправка в подпункт 2) статьи 7 Закона. Однако потребность внесения поправок в Закон Республики Казахстан «О лотереях и лотерейной деятельности» и на сегодняшний день актуальна.*

Ключевые слова: *лотерея, лотерейная деятельность, розыгрыш призового фонда, тираж, призовой фонд, тиражная лотерея, выигрыш, моментальная лотерея, оператор лотереи, распространитель лотереи, лотерейный билет, участник лотереи.*

1 Автор для корреспонденции

2 Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. Дата обращения: 04.07.2022г. / https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674

3 Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам лотерей и лотерейной деятельности» от 10 июня 2020 года Дата обращения: 04.07.2022г. / https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2000000343

«ЛОТЕРЕЯЛАР ЖӘНЕ ЛОТЕРЕЯ ҚЫЗМЕТІ ТУРАЛЫ» ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЗАҢЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІН ТАЛДАУ

Марианна Ивановна Дячук
Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті Заңтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, заң ғылымдарының кандидаты; Өскемен қаласы, Қазақстан Республикасы; e-mail: marianna_turani @mail.ru

Сәуле Серікқанқызы Шишимбаева
Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат Институтының жетекші ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының кандидаты; Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: sshishimbaeva@bk.ru

Аннотация. *Мақала «Лотереялар және лотерея қызметі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының тиімділігін талдауға арналған. Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты тұрақты негізде жүргізетін қандай да бір заңның тиімділігін талдау олқылықтарды, коллизияларды уақтылы анықтауға, сондай-ақ белгілі бір саланың уәкілетті органына ұсынылған кемшіліктерді жоюға және ақи немесе өзге де нормативтік құқықтық актіні жетілдіруге ұсыным беруге мүмкіндік береді. Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасында эпизодтық сипатта болмауға тиіс, сондай-ақ енгізілген реттеуден туындаған әсерлердің пәрменділігі мен мәлімделген мақсаттарға сәйкестігі тұрғысынан жан-жақты мониторингін жүйелі түрде жүзеге асыру қажет болатын құқықтық реттеу шараларын ретроспективті бағалауға деген қарым-қатынасты қайта қарастыруды талап етеді деп атап өтілген мақсаттары. Мақала авторы өзгерістер мен толықтырулар енгізуді талап ететін «Лотереялар және лотерея қызметі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының нақты нормаларын көрсетеді және олардың ойынша кемшіліктерді, қайшылықтарды, сәйкессіздіктер мен олқылықтарды жою үшін барынша оңтайлы келетін баптардың редакцияларын ұсынады. «Лотереялар және лотерея қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңына соңғыдан бұрынғы түзетулер екі жыл бұрын, 2020 жылғы 10 маусымда «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне лотереялар және лотерея қызметі мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңмен енгізілді. Таяуда ғана ағымдағы жылдың 1 шілдесінде Заңның 7-бабының 2) тармақшасына нақтылаушы түзету енгізілді. Алайда, «Лотереялар және лотерея қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңына түзетулер енгізу қажеттілігі бүгінгі күні де өзекті.*

Түйін сөздер: *лотерея, лотерея қызметі, жүлде қорының ұтыс ойыны, тираж, жүлде қоры, тираждық лотерея, ұтыс, лездік лотерея, лотерея операторы, лотерея таратушысы, лотерея билеті, лотереяға қатысушы.*

ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF THE LAW OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN «ON LOTTERIES AND LOTTERY ACTIVITIES»

Dyachuk Marianna Ivanovna
Associate Professor of the Department of Jurisprudence of the Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University, Candidate of Law; Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan; e-mail: marianna_turani @mail.ru

Shishimbayeva Saule Serikkanovna
Leading Researcher of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Legal Sciences; Astana, Republic of Kazakhstan; e-mail: sshishimbaeva@bk.ru

Abstract. *The article is devoted to the analysis of the effectiveness of the Law of the Republic of Kazakhstan «On lotteries and lottery activities». The analysis of the effectiveness of a particular law on an ongoing basis, conducted by the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, allows timely identification of gaps, collisions, as well as recommending to the authorized body of a certain area to eliminate shortcomings in the proposed way and improve the toi or other regulatory legal act. The Concept of the Legal Policy of the Republic of Kazakhstan until 2030, approved by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated October 15, 2021, notes that the attitude to the retrospective assessment of legal regulation measures, which should not be episodic, requires rethinking, and it is also necessary to systematically carry out comprehensive monitoring of the effects caused by the introduced regulation for effectiveness and compliance with the stated goals. The authors of the article point to the specific provisions of the Law of the Republic of Kazakhstan «On Lotteries and Lottery Activities», which require amendments and additions, and suggest editorial articles that, in their opinion, are most optimally suited to eliminate shortcomings, contradictions, inconsistencies and gaps. The penultimate amendments to the Law of the Republic of Kazakhstan «On Lotteries and Lottery Activities» were made two years ago, on June 10, 2020, by the Law «On Amendments and Additions to Some Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on Lotteries and lottery activities». Just a few days ago, on July 1 of this year, a clarifying amendment was made to subparagraph 2) of Article 7 of the Law.ь However, the need to amend the Law of the Republic of Kazakhstan «On Lotteries and Lottery activities» is still relevant today.*

Keywords: *lottery, lottery activity, prize fund drawing, draw, prize fund, lottery draw, win, instant lottery, lottery operator, lottery distributor, lottery ticket, lottery participant.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_224

Введение

Ключевым элементом лотерейной деятельности является аспект, заключающийся в доходах от лотереи. Этот аргумент особенно эффективен во времена экономического стресса, особенно учитывая перспективу повышения налогов или сокращения государственных программ.

Именно сейчас, когда многие страны переживают экономический кризис, полагаем необходимым придать огромное значение и регламентировать все важные экономические составляющие, в том числе, лотерейную деятельность.

Лотереи отличаются от любого другого игрового продукта. Игроки в лотерею рискуют небольшой суммой денег при очень больших шансах выиграть крупный приз, а чистая выручка должна идти на общественное благо.

Одним из наиболее важных впросов, касающихся лотерей, является способность государства на любом уровне управлять деятельностью, от которой оно получает прибыль.

Материалы и методы

Статья посвящена лотерее и лотерейной деятельности, порядку и условиям ее организации и проведения, государственному регулированию данных аспектов, а также недостаткам, противоречиям, несоответствиям и пробелам действующего законодательства о лотереях.

Основными материалами, использованными в ходе исследования, являются: 1) Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года[4]; 2) Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 05 июля 2014 года[5]; 3) Административный процедурно-процессуальный Кодекс Республики Казахстан от 29 июня 2020 года[6]; 4) Закон Республики Казахстан «О лотереях и лотерейной деятельности»[7]; 5) Закон Республики Казахстан «О правовых актах» от 06 апреля 2016 года[8]; 6) Закон

[4] *Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года. Дата обращения: 04.07.2022г. / https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_*

[5] *Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 05 июля 2014 года. Дата обращения: 04.07.2022г. / https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235*

[6] *Административный процедурно-процессуальный кодекс// [Электронный ресурс]. Дата обращения: 04.07.2022г. /https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350*

[7] *Закон Республики Казахстан «О лотереях и лотерейной деятельности» Дата обращения: 04.07.2022г. / https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000495*

[8] *Закон Республики Казахстан «О правовых актах» от 06 апреля 2016 года Дата обращения: 04.07.2022г. / https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000480*

Республики Казахстан «О средствах массовой информации» от 23 июля 1999 года[9]; 7) Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам лотерей и лотерейной деятельности» от 10 июня 2020 года[10]; 8) Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризм, а также государственного ценового регулирования» от 01 июля 2022 года[11]; 9) Постановление Правительства Республики Казахстан от 21 сентября 2021 года № 644 «Об утверждении Комплексного плана мероприятий по противодействию теневой экономике на 2021-2023 годы»[12].

Основными методами, использованными при проведении исследования и подготовке настоящей статьи, являются метод правового анализа, метод моделирования, сравнительно-правовой метод.

Основные положения

Азартные игры понимаются через призму определенного круга видов деятельности, связанных со случайностью или предполагающих сочетание элементов случайности и мастерства. Эти виды деятельности подразделяются на три основные группы в соответствии с существующей законодательной базой в области азартных игр: ставки, азартные игры и лотереи. Кроме того, азартные игры могут рассматриваться как соответствующие участию в любой азартной игре или игре, зависящей частично от удачи и частично от мастерства, за деньги или другое ценное вознаграждение.

Первая зарегистрированная публичная лотерея на Западе была проведена во время правления Августа Цезаря для муниципальных ремонтных работ в Риме. Первая зарегистрированная лотерея для распределения призовых денег была проведена в 1466 году в Брюгге, на территории современной Бельгии, с объявленной целью оказания помощи бедным.

Лотерейная индустрия позволяет государству зарабатывать доход, а населению реализовывать свои азартные потребности. К примеру, лотереи в США имеют самые высокие показатели прибыли в азартных играх: в 1996 году чистая выручка (продажи минус выплаты, но без учета затрат) составила 16,2 миллиарда долларов, или почти 38% от продаж. Они также являются крупнейшим источником государственных доходов от азартных игр: в 1996 году они принесли правительствам всех уровней 13,8 миллиарда долларов, или 32% от суммы ставок.[13] Развиваясь, лотерейная деятельность требует также и совершенствования ее правовой регламентации.

В Казахстане вопросы проведения лотереи закреплены в отраслевом Законе «О лотереях и лотерейной деятельности» от 9 апреля 1996 года *(далее – Закон либо анализируемый Закон)*. Авторы, анализируя нормы Закона, не только указывают на недостатки правового регулирования, но и предлагают конкретные редакции норм по устранению пробелов и коллизий. В статье также рассматриваются нормы материального права, в том числе вопросы ответственности за нарушения норм законодательства Республики Казахстан «О лотереях и лотерейной деятельности».

Так, в процессе анализа действующего законодательства по вопросам лотерейной деятельности, авторами выявлены противоречия и коллизии, а также несоответствие между нормами материального права, что является грубым нарушением и может привести к негативным последствиям в правоприменительной практике.

Такие вопросы как онлайн-лотерея и блокчейн-лотерея выпали из видения законотворца, что конечно же, накладывает негативный отпечаток на всю базу законодатель-

[9] *Закон Республики Казахстан «О средствах массовой информации» от 23 июля 1999 года Дата обращения: 04.07.2022г. / https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000451_*

[10] *Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам лотерей и лотерейной деятельности» от 10 июня 2020 года Дата обращения: 04.07.2022г. / https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2000000343*

[11] *Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризм, а также государственного ценового регулирования» от 01 июля 2022 года Дата обращения: 04.07.2022г. / https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000131*

[12] *Постановление Правительства Республики Казахстан от 21 сентября 2021 года № 644 «Об утверждении Комплексного плана мероприятий по противодействию теневой экономике на 2021-2023 годы» Дата обращения: 04.07.2022г. / https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000644*

[13] *National gambling impact study commission [Электронный ресурс]. Дата обращения: 04.07.2022г. //*

ства нашей страны. И здесь дело не только в отсутствии понятий, дефиниций, но в отсутствии правовой регламентации правового режима тех или иных новых институтов, описаний их последствий, порядка их проведения и т.п.

Особо детально необходимо подходить к процедуре проведения блокчейн-лотерии и онлайн-лотереи, которые могут быть проведены иностранным участником. Данные аспекты на сегодня отсутствуют как на законодательном, так и на подзаконном уровнях Республики Казахстан.

Отсутствие правовой регламентации является хорошим основанием и подспорьем для недобросовестных участников лотерейной деятельности, а также для субъектов, не вовлеченных в эту деятельность, но имеющих определенные преступные цели и мотивы.

Результаты и обсуждения

Отмывание денег и финансирование терроризма – это глобальная проблема, которая затрагивает все слои общества. Власти должны осозновать масштабы этой проблемы и пытаться создать различные международные органы для борьбы с отмыванием денег и финансированием терроризма, а также принять рекомендации и нормативные правовые акты для сокращения такого преступного поведения.

Покупка выигрышных лотерейных билетов считается основной лазейкой для отмывания денег. Этот процесс происходит следующим образом: преступники связываются с победителями лотерии и предлагают купить билет за большую сумму, чем лотерейный приз. Победитель соглашается получать больше, чем он зарабатывает. Таким образом, преступник получает выигрышный лотерейный билет, вследствие чего отмывает выигранные деньги. Эти деньги показывают средства, полученные от торговли наркотиками, проституции, вымогательства и тому подобного, как если бы они были получены от лотереи.

Чтобы помешать преступникам, они должны проверить номер идентификационной карты победителя лотереи. После получения денег победитель должен пройти официальный контроль за отмыванием денег. Однако должно быть назначено должностное лицо, ответственное за этот вопрос. Более того, в настоящее время признано, что социальные игры, виртуальные валюты и новые приложения, позволяющие осуществлять коммерцию, которая раньше была защищена от отмывания денег, также должны подвергаться юридической проверке.

Давно известно, что казино и другие букмекерские конторы могут использоваться преступниками для отмывания незаконно полученных денег. Правоохранительные органы следят за этой деятельностью. Лотерейные организации должны знать, что целью их деятельности могут быть лица, занимающиеся отмыванием денег. Независимо от того, является ли этот риск реальным или мнимым, цена бездействия может быть неприемлемо высокой. Все лотерейные организации должны проводить идентификацию и верификацию личности игроков в целях быстрой проверки подозрений, сообщения в соответствующее учреждение, предоставления необходимого доступа сотруднику по соблюдению требований и поддержанию связи с соответствующими органами.

Среди различных этапов подготовки организаторы лотереи должны переподготовить своих сотрудников, чтобы повысить их осведомленность об отмывании денег и внедрить надежные и безопасные механизмы с точки зрения отчетности, обмена информацией, идентификации клиентов, обучения персонала и т.д.

Существует политика, направленная на то, чтобы удержать преступников от использования лотерейных услуг для отмывания денег. Эти политики называются внутренним контролем. В Республике Казахстан такую функцию выполняет Закон Республики Казахстан «О лотереях и лотерейной деятельности».

Сегодня в мире лотерейная деятельность является масштабной и динамичной отраслью, приносящей не только большие прибыли их организаторам, но и значительные стабильные доходы в бюджеты государств и во всевозможные благотворительные организации[14].

Однако в законодательстве Республики Казахстан имеется значительное количество пробелов и противоречий, связанных с правовым регулированием лотерей и лотерейной деятельности.

Первое несоответствие выражается в противоречии норм материального права, а

[14] *Лотереи – это стихийный бурьян в диком поле бизнеса Электронный ресурс]. Дата обращения: 04.07.2022г. / https://veq.ru/catalog/vending-interview/doc/1129*

именно норм анализируемого Закона и Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях (далее – КоАП).

В таблице №1 указано противоречие пункта 6 статьи 13 анализируемого Закона и части 1 статьи 445-1 КоАП.

№	Действующая редакция пункта 6 статьи 13 анализируемого Закона	Действующая редакция части 1 статьи 445-1 КоАП	Предлагаемая редакция КоАП	Обоснование рекомендации
1	6. Результаты *каждого розыгрыша призового фонда* и выигрышей по лотерейным билетам, квитанциям или иным документам тиражной лотереи публикуются оператором лотереи в периодических печатных изданиях, распространяемых на всей территории Республики Казахстан, в течение трех рабочих дней или размещаются на интернет-ресурсе оператора лотереи в течение двенадцати часов с момента проведения указанного розыгрыша.	1. Невыполнение оператором лотереи требований об опубликовании в периодических печатных изданиях, распространяемых на всей территории Республики Казахстан, или размещении на интернет-ресурсе оператора лотереи результатов *каждого тиража* и выигрышей по лотерейным билетам, квитанциям или иным документам тиражной лотереи, а равно нарушение сроков опубликования или размещения – влекут штраф на субъектов среднего предпринимательства в размере пятисот, на субъектов крупного предпринимательства – в размере одной тысячи месячных расчетных показателей, с приостановлением деятельности.	1. Невыполнение оператором лотереи требований об опубликовании в периодических печатных изданиях, распространяемых на всей территории Республики Казахстан, или размещении на интернет-ресурсе оператора лотереи результатов *каждого розыгрыша призового фонда* и выигрышей по лотерейным билетам, квитанциям или иным документам тиражной лотереи, а равно нарушение сроков опубликования или размещения – влекут штраф на субъектов среднего предпринимательства в размере пятисот, на субъектов крупного предпринимательства – в размере одной тысячи месячных расчетных показателей, с приостановлением деятельности.	В данном случае идет подмена понятий, причем словосочетание «каждого тиража» не используется в самом Законе, а объем и содержание понятий «розыгрыш призового фонда» и «тираж» не совпадают и имеют разные смысловые нагрузки. Так, розыгрыш призового фонда - процесс, который проводится после распространения (реализации) лотерейных билетов,квитанций или иных документов и направленный на определение выигравшего (выигравших) участника (участников) лотереи (подпункт 3) статьи 1 Закона). Тираж- количество распространенных (реализованных) лотерейных билетов, квитанций или иных документов, участвующих в розыгрыше призового фонда (части призового фонда) в соответствии с условиями проведения лотереи (подпункт 17) статьи 1 Закона).

Таким образом, для приведения соответствия между нормами материального права, а именно анализируемого Закона и КоАП необходимо в части 1 статьи 445-1 слова «каждого тиража» заменить на слова «каждого розыгрыша призового фонда».

Второй момент, на котором мы хотели бы заострить внимание, это также несоответ-

ствие между нормами материльного права.

Так, согласно пункту 3 статьи 8 Закона оператор лотереи посредством центра обработки лотерейной информации должен обеспечить сбор, формирование, хранение и учет информации о распространенных (реализованных) лотерейных билетах, квитанциях или иных документах, выручке от реализованных лотерейных билетов, квитанций или иных документов, выплаченных выигрышах и ее представление в центр лотерейной отчетности не реже одного раза в месяц.

Согласно части 3 статьи 445-1 КоАП предусмотрена ответственность за нарушение оператором лотереи требований по сбору, формированию, хранению и учету информации о распространенных лотерейных билетах, квитанциях или иных документах, выручке от реализованных лотерейных билетов, квитанций или иных документов, выплаченных выигрышах, а равно ее непредоставление, несвоевременное предоставление либо предоставление недостоверной информации в уполномоченный орган в сфере лотереи и лотерейной деятельности.

В данном случае необходимо привести в соответствие с нормами Закона диспозицию части 3 статьи 445-1 КоАП, а именно после слов «о распространенных» вставить слово в скобках «(реализованных)».

Кроме того, для исключения коррупционной составляющей и однозначного толкования нормы права, пункт 3 статьи 8 Закона необходимо изложить в следующей редакции: «оператор лотереи посредством центра обработки лотерейной информации должен обеспечить сбор, формирование, хранение и учет информации о распространенных (реализованных) лотерейных билетах, квитанциях или иных документах, выручке от реализованных лотерейных билетов, квитанций или иных документов, выплаченных выигрышах и ее представление в центр лотерейной отчетности не реже одного раза в месяц, но не позднее 25 числа.».

Также отмечаем третий аспект - в действующей статье 445-1 КоАП «Нарушение законодательства Республики Казахстан О лотереях и лотерейной деятельности» законодателем *не предусмотрена ответственность за невыполнение требований в части выплаты выигрышей, а равно за нарушение сроков выплаты*[15].

Так, согласно пункту 6 статьи 11 Закона выплата выигрышей осуществляется в соответствии с настоящим Законом и условиями проведения лотереи. Выплата выигрышей должна начинаться не позднее чем в тридцатидневный срок после проведения соответствующего тиража и продолжаться не менее чем шесть месяцев с момента опубликования результатов данного тиража (розыгрыша призового фонда). По истечении этого срока претензии по невостребованным выигрышам принимаются в порядке, предусмотренном условиями проведения лотереи.

В соответствии с пунктом 7 статьи 11 Закона выигрыши, не востребованные в установленный условиями проведения лотереи срок, хранятся оператором лотереи в течение трех лет с момента опубликования результатов соответствующего тиража (розыгрыша призового фонда), после чего зачисляются в доход бюджета в виде неналогового платежа.

Считаем, в целом, недопустимым наличие такого рода противоречий в законодательстве, это подрывает не только статус самих нормативных правовых актов, но и открывает возможности в правоприменительной практике поступать исходя из своих субъективных убеждений, как правило, сильно отличающихся от заложенной мысли законодателя. Предусмотренные законодателем нормы о сроках выплаты выиграшей в случае их нарушения остаются «мертвым» грузом для пострадавшей стороны, участника лотереи и в целом, накладывает отрицательную оценку деятельности всего рынка лотерейной деятельности.

Таким образом, в целях реализации принципа неотвратимости наказания, а также соответствия между нормами материального права, полагаем целесообразным установить административную ответственность за невыполнение требований в части выплаты выигрышей, а равно за нарушение сроков выплаты.

В-четвертых, кроме противоречий, несоответствия нормам кодекса Республики Казахстан, имеются пробелы и коллизии между Законом и другими отраслевыми законами, а также между нормами самого анализируемого Закона.

Именно через нормотворчество решаются вопросы исключения пробелов и коллизий, при этом мы не исключаем та-

[15] *Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 05 июля 2014 года. Дата обращения: 04.07.2022г. / https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235*

кой инструмент как правоприменительная практика, с помощью которой также можно устранить пробел, но тогда мы не получим норму, создающую постоянную основу для решения той или иной ситуации. Однако и юридическая практика может быть разной и тогда невозможно будет найти общий знаменатель.

Так, в соответствии с подпунктом 4) статьи 6 анализируемого Закона Правительство Республики Казахстан выполняет иные функции, возложенные на него Конституцией, законами Республики Казахстан и актами Президента Республики Казахстан.

При этом статья 6 называется «Компетенция Правительства Республики Казахстан».

Определение функции государства, указанное в Административном процедурно-процессуальном кодексе[16] (далее - АППК) соответствует выработанной теорией государства и права концепции, что «функции государства в целом осуществляются по средством функций отдельных государственных органов. Государственный орган, выполняя свои функции, тем самым одновременно участвует в реализации различных функций государства» [1].

С точки зрения Е.В. Харитоновой, компетенция есть «параметр социальной роли, который в личностном плане проявляется как компетентность, соответствие лица занимаемому месту» [2].

В специальной юридической литературе существует мнение, согласно которому компетенция государственного органа, в частности парламента, складывается из функций и полномочий. При этом под полномочиями подразумевается совокупность его прав и обязанностей [3].

С.А. Авакьян определяет компетенцию как совокупность прав и обязанностей органа государственной власти, органа местного самоуправления, должностного лица, которая закреплена соответствующими законами и иными нормативными правовыми актами [4].

Научным сообществом Казахстана также не раз поднимался данный вопрос, так, в своей статье «К вопросу об определении понятий «функции», «компетенция», «полномочия» государственного органа» авторы повествуют о том, что систематизация нормативных правовых актов по вопросам четкого определения и разграничений «функций», «компетенции», «полномочий» соответствующего государственного органа позволит исключить противоречия в практике применения НПА государственными органами [5].

Разработчиками отраслевых законов, как правило, являются сами государственные органы, в том числе профильные министерства, агентства, которые не придают особого внимания теоретико-правовому закреплению тех или иных норм либо правовых институтов. Однако такое поведение ошибочно и может впоследствии создать «привычку» игнорировать либо недооценивать теоретические правила, создаваемые веками или столетиями.

В нормативном постановлении Конституционного Совета Республики Казахстан от 15 октября 2008 года №8 «Об официальном толковании статьи 54, подпунктов 1) и 3) пункта 3 статьи 61, а также ряда других норм Конституции Республики Казахстан по вопросам организации государственного управления»[17] закреплено, что «государственная функция осуществляется государственным органом в соответствии со своей компетенцией, имеет публично-правовой характер, распространяется на неограниченное число субъектов, может быть основана на государственном принуждении».

В АППК указано, что «функции государственного органа могут подразделяться на стратегические, регулятивные, реализационные и контрольные» (часть 2 статьи 41)[18]. Функции государственного органа является более широким понятием, объединяющим основные направления деятельности государственного органа.

Исходя из вышеизложенного, в анализируемом Законе происходит смешение понятий «компетенция» и «функции», которые существенно отличаются друг от друга и несут разную смысловую и правовую нагрузку.

При этом подпункт 4 статьи 7 Закона применяет правильный правовой оборот «иные полномочия» при названии статьи «Компе-

[16] *Административный процедурно-процессуальный кодекс// [Электронный ресурс]. Дата обращения: 04.07.2022г. / https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350*

[17] *Нормативное постановление Конституционного Совета Республики Казахстан от 15 октября 2008 года №8 «Об официальном толковании статьи 54, подпунктов 1) и 3) пункта 3 статьи 61, а также ряда других норм Конституции Республики Казахстан по вопросам организации государственного управления» // [Электронный ресурс]. Дата обращения: 04.07.2022г. /https://adilet.zan.kz/rus/docs/S080000008_*

[18] *Административный процедурно-процессуальный кодекс// [Электронный ресурс]. Дата обращения: 04.07.2022г. / https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350*

тенция уполномоченного органа». Две одинаковые по предмету и характеру статьи, но при этом законодатель использует разные формулировки.

Для исключения данного грубого нарушения необходимо подпункт 4) статьи 6 Закона изложить следующим образом: «выполняет иные полномочия, возложенные на него Конституцией, законами Республики Казахстан и актами Президента Республики Казахстан.».

В - пятых, в соответствии с пунктом 2 статьи 5 Закона Республики Казахстан «О лотереях и лотерейной деятельности» запрещаются организация и проведение в Республике Казахстан иных лотерей, кроме лотерей, организуемых и проводимых в порядке, предусмотренном настоящим Законом.

Согласно пункту 4 статьи 5 Закона Республики Казахстан «О лотереях и лотерейной деятельности» запрещается проведение лотереи лицом, не являющимся оператором лотереи.

При этом необходимо отметить, что Закон Республики Казахстан «О лотереях и лотерейной деятельности» не регулирует правовой статус, права и обязанности, вопросы ответственности иностранной онлайн-лотереи.

Дополнительно укажем на тот факт, что в казахстанском законодательстве не предусмотрен запрет на участие в иностранных лотереях, проводимых на интернет-ресурсах.

Лотерейные организации должны внедрить процедуры регистрации игроков для определенных игр или типов игр. Услуги, предлагаемые через Интернет, должны основываться на официальной регистрации. Такие учетные записи игроков должны контролироваться и ограничиваться каждой транзакцией или периодом участия в играх.

Платежи на счета игроков предпочтительно должны осуществляться кредитной картой, электронным переводом, денежным переводом или чеком. Платежи, основанные на финансовых транзакциях, должны приниматься только в том случае, если они обрабатываются через хорошо регулируемые финансовые учреждения. Лотерейные организации должны соблюдать все законодательные или нормативные требования к отчетности в отношении платежей, превышающих определенную сумму.

Это крайне важно для будущих исследований или для документирования истории транзакций. Лотерейные организации могут использовать эти записи, при необходимости, для предоставления доказательств для судебного преследования за преступное поведение. Однако эти записи должны храниться достаточно долго, чтобы можно было восстановить отдельные транзакции.

В соответствии с подпунктом 3-1) статьи 7 Закона уполномоченый орган разрабатывает и утверждает правила проведения лотерей. Разработка и утверждение правил проведения лотерей в виде приказа были заложены в качестве проекта/мероприятия в целях соблюдения организаторами игорного бизнеса и лотерейной деятельности требований законодательства и соблюдения требований законодательства в сфере предпринимательства в Постановлении Правительства Республики Казахстан от 21 сентября 2021 года № 644 «Об утверждении Комплексного плана мероприятий по противодействию теневой экономике на 2021-2023 годы» со сроком 4 квартал 2021 года.

Согласно подпункту 5) статьи 1 Закона Республики Казахстан «О правовых актах» подзаконные нормативные правовые акты это иные, не являющиеся законодательными актами, нормативные правовые акты, издаваемые на основе и (или) во исполнение и (или) для дальнейшей реализации законодательных и иных вышестоящих по иерархии нормативных правовых актов[19].

На официальном сайте Министерства культуры и спорта Республики Казахстан еще в 2020 году были выложены Правила проведения лотерей, которые так и остались по сегодняшний день проектом[20].

Но дело в том, что данный Приказ на сегодняшний день уполномоченным органом не разработан и не утвержден, что соответственно негативно отражается на исполнении норм самого Закона и неурегулированности процедурно-правовых аспектов правил проведения лотерей.

Нормами Закона регламентированы условия проведения лотереи, где перечислены сведения, обязательные при проведении лотереи.

[19] *Закон Республики Казахстан «О правовых актах» от 06 апреля 2016 года Дата обращения: 04.07.2022г. / https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000480*

[20] *Электронный ресурс, дата обращения: 01.07.2022г.] Официальный сайт Министерства культуры и спорта Республики Казахстан [Электронный ресурс, дата обращения: 01.07.2022г.]https://www.gov.kz/memleket/entities/mcs/documents/details/57891?lang=ru // [Электронный ресурс, дата обращения: 01.07.2022г.]*

И если с остальными условиями относительно определенно понятно, то с таким условием, как наличие концепции лотереи, возникают вопросы. Во-первых, в понятийном аппарате Закона отсутствует данная дефиниция, во-вторых, неопределенность данного понятия предопределяет коррупционную составляющую, так как неясен объем и содержание концепции лотереи.

Правовое регулирование организации или проведения азартных игр принадлежит государству и управляется им лишь в ограниченной степени, в то время как частным организациям должным образом разрешено проводить азартные игры в соответствии с положениями соответствующего законодательства.

В - шестых, Закон Республики Казахстан «О лотереях и лотерейной деятельности» не регулирует правовой статус, права и обязанности, вопросы ответственности иностранной онлайн-лотереи, он также *не регламентирует вопросы блокчейн-лотереи*[21].

Во всем мире с появлением криптовалют и блокчейн-технологий лотерейный рынок претерпевает серьезные изменения[22].

Такой интерес к блокчейн лотерее не остается незамеченным и у нас, так еще в 2020 году на сайт dialog.egov.kz поступало обращение с вопросом относительно процедуры проведения лотереи на территории Республики Казахстан и необходимых документов для открытия соответстветствующей компании и необходимых процедур для проведения блокчейн лотереи. При этом в ответе Министра культуры и спорта Республики Казахстан от 28 мая 2020 года № 615392 отмечено, что понятие «блокчейн лотереи» и процедуры их проведения Законом «О лотереях и лотерейной деятельности» не предусмотрены.

Согласно подпункту 4) статьи 1 «Закона Республики Казахстан «О правовых актах» закон - нормативный правовой акт, который регулирует важнейшие общественные отношения, устанавливает основополагающие принципы и нормы, предусмотренные Конституцией Республики Казахстан.

Таким образом, законы должны быть адаптированы к жизненным реалиям и соответствовать новым условиям, требованиям времени.

Заключение

Лотерейная индустрия в Казахстане находится на этапе развития и для дальнейшего ее процветания, по нашему мнению, необходимо обеспечить базовые платформы, в том числе, совершенное правовое регламентирование.

В целях реализации вышеуказанных целей считаем целесообразным привести в соответствие нормы КоАП (выше изложены несколько подобных примеров) в соответствии с нормами анализируемого Закона; исключить в анализируемом Законе подмену понятий «компетенция», «функции»; регламентировать правовой статус, права и обязанности, разрешить вопросы ответственности иностранной онлайн-лотереи; уполномоченному органу разработать и утвердить правила проведения лотерей, отсутствие которых негативно отражается на исполнении норм самого Закона и неурегулированности процедурно-правовых аспектов в правилах проведения лотерей; отрегулировать вопросы блокчейн-лотереи.

На наш взгляд, именно анализ эффективности действующего законодательства позволяет своевременно и точечно выявить все «болевые пороки» и принять соответствующие меры по их устранению. С развитием цифровизации и информатизации вопросы лотерейной деятельности меняют свой формат и не ограничиваются правовым режимом, регламентированным казахстанским законодательством. Такие институты как онлайн-лотерей и блокчейн-лотерея сегодня в мире создают огромную площадку для пополнения бюджета страны и в то же время сочетают в себе мошенническую среду для незаконного обогащения и легкой наживы. Для этого необходимо предусмотреть в законодательстве Республики Казахстан возможные негативные последствия и придать им правовой статус, определив правовой режим каждого субинститута лотерейной деятельности.

Изучая зарубежный опыт, нетрудно заметить, что именно лотерейная деятельность

[21] *Закон Республики Казахстан «О лотереях и лотерейной деятельности» Дата обращения: 04.07.2022г. / https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000495*

[22] *Что такое блокчейн лотерея? [Электронный ресурс], дата обращения: 25.06.2022г. https://neovesting.com/%D1%87%D1%82%D0%BE-%D1%82%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%B5-%D0%B1%D0%BB%D0%BE%D0%BA%D1%87%D0%B5%D0%B9%D0%BD-%D0%BB%D0%BE%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%8F/ //[Электронный ресурс], дата обращения: 25.06.2022г. Что такое блокчейн лотерея? [Электронный ресурс], дата обращения: 25.06.2022г.*

как деятельность, приносящая прибыль для государства, с одной стороны, и как способ отмывания денег, достаточно четко и скрупулезно отрегулирована.

Сегодняшняя картина правовой регламентации лотерейной деятельности в Казахстане создает основание полагать, что государство не заинтересовано в развитии данной индустрии и ее совершенствовании. В связи с этим, предлагаем государственным органам, в частности, Министерству культуры и спорта, обратить внимание на предложенный анализ и внести соответствующие изменения и дополнения в законодательство страны.

Необходимо также отметить, что имеющиеся требования к параметрам лотерей, установленные действующим законодательством, не являются надежными на пути пресечения мошеннических деяний в данной сфере, а также не являются отвечающими современным реалиям и тенденциям цифровизации.

Кроме того, уполномоченному органу-разработчику полагаем необходимым разработать перечень стимулирующих условий для расширения и развития сферы лотерейной деятельности.

Анализируемый Закон не классифицирует и не дает определение таким разновидностям лотерей, как мгновенная лотерея, активная, пассивная лотерии и т.д.

ЛИТЕРАТУРА

1. Теория государства и права: Курс лекций/Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп.М.: Юристъ, 2001. С. 52-53;

2. Харитонова Е.В. Об определении понятий «компетентность» и «компетенция» // Успехи современного естествознания. 2007. № 3.,С. 67-68;

3. Парламентское право России: Учебное пособие / Под ред. И.М. Степанова, Т.Я. Хабриевой. М.: Юристъ,1999, с. 34;

4. Авакьян С.А. Конституционный лексикон: Государственно-правовой терминологический словарь / М.: Юстицинформ, 2015, с. 382;

5. М. Габдуалиев, С. Шишимбаева, «К вопросу об определении понятий «функции», «компетенция», «полномочия» // https://www.zakon.kz/4583653-k-voprosu-ob-opredelenii-ponjatijj.html // [Электронный ресурс], дата обращения: 20.05.2022г.

REFERENCES

1. Teoriya gosudarstva i prava_ Kurs lekcii/Pod red. N.I. Matuzova i A.V. Malko. 2_e izd._ pererab. i dop.M._ Yurist_ 2001. S. 52_53;

2. Haritonova E.V. Ob opredelenii ponyatii «kompetentnost» i «kompetenciya» //Uspehi sovremennogo estestvoznaniya. 2007. № 3._S. 67_68;

3. Parlamentskoe pravo Rossii_ Uchebnoe posobie /Pod red. I.M. Stepanova_ T.Ya. Habrievoi. M._ Yurist_1999_ s. 34;

4. Avakyan S.A. Konstitucionnii leksikon_ Gosudarstvenno_pravovoi terminologicheskii slovar /S.A. Avakyan. M._ Yusticinform_ 2015_ s. 382;

5. M. Gabdualiev_ kandidat yuridicheskih nauk_ S. Shishimbaeva_ kandidat yuridicheskih nauk_ veduschie nauchnie sotrudniki Instituta zakonodatelstva Ministerstva yusticii Respubliki Kazahstan «K voprosu ob opredelenii ponyatii «funkcii»_ «kompetenciya»_ «polnomochiya» // https_//www.zakon.kz/4583653_k_voprosu_ob_opredelenii_ponjatijj.html // [Elektronnii resurs]_ data obrascheniya_ 20.05.2022g.

УДК 34.342

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ РАДИАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ

Жадауова Жанара Абдылдаевна[1]
Ведущий научный сотрудник отдела анализа эффективности законодательства, Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан, кандидат юридических наук, г. Астана, Казахстан, e-mail: zhanara76@mail.ru

Рамазанова Айнур Серикхановна
Восточно-Казахстанский университет им. С. Аманжолова, ассоциированный профессор кафедры «Юриспруденция», кандидат юридических наук; e-mail:aynura_9999@mail.ru

Аннотация. *Законодательство о радиационной безопасности регулируется пакетом нормативных правовых актов, в первую очередь, Конституцией Республики Казахстан, Экологическим кодексом Республики Казахстан и Законами «Об использовании атомной энергии» и др.*

Авторами, в частности, проведен анализ эффективности Закона Республики Казахстан от 23 апреля 1998 года № 219-I «О радиационной безопасности населения», который регулирует общественные отношения в области обеспечения радиационной безопасности населения, в целях охраны его здоровья от вредного воздействия ионизирующего излучения.

В статье предложены пути совершенствования законодательства Республики Казахстан в сфере радиационной безопасности и выработаны научно обоснованные рекомендации по их реализации.

Анализ законодательства позволяет более детально планировать основные направления законотворческой работы, обозначить сферы общественных отношений, которые должны быть регламентированы нормами законодательства, обосновать необходимость внесения поправок в действующее законодательство и принятия новых актов, соотнести их с основными направлениями правовой политики государства.

В этой связи авторами осуществлен постатейный анализ Закона Республики Казахстан «О радиационной безопасности населения», исследована его системность и социальная значимость применения, выявлены дублирующие нормы, проведены ревизия понятийного аппарата и оценка эффективности реализации норм Закона.

Таким образом, актуальность настоящего исследования усиливается в связи с объективными потребностями дальнейшего повышения эффективности законодательства в сфере радиационной безопасности населения, его системности и согласованности.

Результаты исследования могут быть использованы при формировании государственной политики в области правового регулирования радиационной безопасности населения и учтены в законотворческой деятельности, а также могут послужить основой для дальнейших научных исследований.

Ключевые слова: *радиационная безопасность, анализ эффективности законодательства, Закон Республики Казахстан «О радиационной безопасности населения», законодательство в сфере радиационной безопасности населения, совершенствование законодательства Республики Казахстан.*

[1] *Автор для корреспонедции*

ХАЛЫҚТЫҢ РАДИАЦИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІ САЛАСЫНДАҒЫ ЗАҢНАМАНЫ ЖЕТІЛДІРУ

Жанар Абдылдаевна Жадауова
Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты, заңнама тиімділігін талдау бөлімінің жетекші ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының кандидаты, Астана қ., Қазақстан, e-mail: zhanara76@mail.ru

Айнұр Серікханқызы Рамазанова
С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, «Құқықтану» кафедрасының қауымдастырылған профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, e-mail: aynura_9999@mail.ru

Аннотация. *Радиациялық қауіпсіздік туралы заңнама нормативтік құқықтық актілер пакетімен, бірінші кезекте, Қазақстан Республикасының Конституциясымен, Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексімен және «Атом энергиясын пайдалану туралы» және т. б. заңдармен реттеледі.*

Авторлар, атап айтқанда, «Халықтың радиациялық қауіпсіздігі туралы» Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 23 сәуірдегі № 219-I Заңының тиімділігіне талдау жүргізді, ол халықтың денсаулығын иондаушы сәулеленудің зиянды әсерінен қорғау мақсатында оның радиациялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейді.

Мақалада Қазақстан Республикасының радиациялық қауіпсіздік саласындағы заңнамасын жетілдіру жолдары ұсынылды және оларды іске асыру бойынша ғылыми негізделген ұсынымдар әзірленді.

Заңнаманы талдау заң шығару жұмысының негізгі бағыттарын неғұрлым егжей-тегжейлі жоспарлауға, заңнама нормаларымен регламенттелуі тиіс қоғамдық қатынастардың салаларын белгілеуге, қолданыстағы заңнамаға түзетулер енгізу және жаңа актілер қабылдау қажеттілігін негіздеуге, оларды мемлекеттің құқықтық саясатының негізгі бағыттарымен байланыстыруға мүмкіндік береді.

Осыған байланысты авторлар «Халықтың радиациялық қауіпсіздігі туралы» Қазақстан Республикасының Заңына баптар бойынша талдау жүргізді, оны қолданудың жүйелілігі мен әлеуметтік маңыздылығын зерттеді, қайталанатын нормалар анықталды, ұғымдық аппаратқа тексеру және Заң нормаларын іске асырудың тиімділігіне бағалау жүргізді.

Осылайша, осы зерттеудің өзектілігі Халықтың радиациялық қауіпсіздігі саласындағы заңнаманың тиімділігін, оның жүйелілігі мен келісімділігін одан әрі арттырудың объективті қажеттіліктеріне байланысты күшейтіледі.

Зерттеу нәтижелері Халықтың радиациялық қауіпсіздігін құқықтық реттеу саласындағы мемлекеттік саясатты қалыптастыру кезінде пайдаланылуы және заң шығару қызметінде ескерілуі, сондай-ақ одан әрі ғылыми зерттеулер үшін негіз болуы мүмкін.

Түйінді сөздер: *радиациялық қауіпсіздік, заңнаманың тиімділігін талдау, «Халықтың радиациялық қауіпсіздігі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы, Халықтың радиациялық қауіпсіздігі саласындағы заңнама, Қазақстан Республикасының заңнамасын жетілдіру.*

IMPROVEMENT OF LEGISLATION IN THE FIELD OF RADIATION SAFETY OF THE POPULATION

Zhadauova Zhanara Abdyldaeva
Leading researcher of the Department of Analysis of the Effectiveness of Legislation, Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Legal Sciences, Astana, Kazakhstan, e-mail: zhanara76@mail.ru

Ramazanova Ainur Serikkhanovna
S. Amanzholov East Kazakhstan University, Associate Professor of the Department of Jurisprudence, Candidate of Legal Sciences,
e-mail: aynura_9999@mail.ru

Abstract. Legislation on radiation safety is regulated by a package of regulatory legal acts, primarily the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Environmental Code of the Republic of Kazakhstan and the Laws «On the Use of Atomic Energy», etc.

The authors, in particular, analyzed the effectiveness of the Law of the Republic of Kazakhstan dated April 23, 1998 No. 219-I «On radiation safety of the population», which regulates public relations in the field of radiation safety of the population, in order to protect their health from the harmful effects of ionizing radiation.

The article suggests ways to improve the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of radiation safety and developed scientifically sound recommendations for their implementation.

The analysis of legislation makes it possible to plan in more detail the main directions of legislative work, to identify the spheres of public relations that should be regulated by the norms of legislation, to justify the need to amend the current legislation and adopt new acts, to correlate them with the main directions of the state's legal policy.

In this regard, the authors carried out an article-by-article analysis of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Radiation Safety of the population", investigated its systematic and social significance of application, identified duplicate norms, conducted an audit of the conceptual apparatus and evaluation of the effectiveness of the implementation of the norms of the Law.

Thus, the relevance of this study is enhanced due to the objective needs of further improving the effectiveness of legislation in the field of radiation safety of the population, its consistency and consistency.

The results of the study can be used in the formation of state policy in the field of legal regulation of radiation safety of the population and taken into account in legislative activity, as well as serve as a basis for further scientific research. Keywords: radiation safety, analysis of the effectiveness of legislation, the Law of the Republic of Kazakhstan «On radiation safety of the population», legislation in the field of radiation safety of the population, improvement of legislation of the Republic of Kazakhstan.

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_235

Введение

Для Казахстана вопрос защиты населения от радиации является жизненно важным. Ведь на ее территории проведены испытания более 650 атомных и водородных бомб, расположены полигоны, где все еще находятся радиоактивные фрагменты ракет, например, на одном из полигонов уровень радиации достигает 3500 мкр/час, что в 150 раз превышает безопасный для здоровья человека фон. На территории страны есть урановые месторождения, на некоторых из них ведутся промышленные выработки, некоторые законсервированы, есть участки с естественными проявлениями повышенной радиоактивности. По данным исследователей, на 30% территории Казахстана существует потенциальная возможность повышенного выделения радона. Поэтому радиационная безопасность для Казахстана серьезная проблема, которая должна решаться различными способами [1;13].

В настоящее время Казахстан занимает первое место по добыче урана в мире и продолжает сохранять лидирующие позиции на мировом рынке природного урана. Казахстан производит около 40% от мировой добычи урана. Весь уран, добытый в Казахстане, экспортируется на мировой рынок.

За 2019 год добыто 22 761 тонна урана, в 2018 году-21 699,3 тонн урана, в 2017 году-23 390, 7 тонн[2].

***Справочно**: Казахстан – одна из наиболее пострадавших от ядерного безумия великих держав страна. Начиная с августа 1949 года, здесь было произведено 659 атомных взрывов, что составляет более 92% всех взрывов, осуществленных в СССР.*

[2] *Стратегический план Министерства энергетики Республики Казахстан на 2020-2024 годы. Утвержден Приказом Министра энергетики Республики Казахстан от 31 декабря 2020 года № 445 [Электронный ресурс].— Режим доступа: URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/energo/documents/details/100787?lang=ru (дата обращения:04.07.2022)*

Только на Семипалатинском полигоне было 470 испытаний, из них 113 в атмосфере, 352 под землей и в 5 случаях ядерные заряды не сработали. По данным специалистов суммарная мощность всех зарядов, взорванных в воздухе на Семипалатинском полигоне, равна 2,5 тысячам хиросимских бомб. Каждый месяц в среднем взрывались по 1-2 бомбе. Взрывы гремели еще на 12 постоянных и 7 временных полигонах, созданных почти во всех областях Казахстана [2].

Семипалатинский испытательный ядерный полигон являлся одним из крупнейших полигонов мира для испытания ядерного оружия. Его площадь составляет 18 311,4 км², что соизмеримо с территориями таких государств, как Израиль или Словения.

По различным оценкам экспертов около 1,2 миллиона жителей было подвержено влиянию радиационного излучения.

Начиная, с 2008 по 2021 годы проведены работы по комплексному экологическому обследованию территории бывшего Семипалатинского испытательного ядерного полигона. В результате были выявлены значимые участки радиоактивного загрязнения, основные пути и механизмы текущего и потенциального распространения радиоактивных веществ.

О негативном воздействии радиации на человека стало известно с XIX века. По данным исследований специалистов в области радиационной гигиены, человек на протяжении всей своей жизни с момента рождения и до кончины подвергается естественному радиационному воздействию (ионизирующему излучению), которое состоит из космического излучения, внешнего и внутреннего естественного гамма-излучения, радонового излучения.

Недра Земли с момента своего происхождения содержит различные элементы, среди которых есть естественные радиоактивные элементы (ЕРЭ), создающие естественный радиационный фон. Буквально во всех составляющих природную среду Земли, в ее почве, природных ископаемых, траве, кустарниках, деревьях, водных ресурсах, родниках, в тканях животных и иных живых существ присутствуют радиоактивные изотопы различных элементов, в том числе радона, т.е. имеет место повсеместное распространение естественной радиации [3;26].

Справочно: Использование ионизирующего излучения в медицине для диагностики и лечения заболеваний получило широкое распространение в развитых странах и является основным источником техногенного облучения населения. Наибольшее распространение получили такие диагностические процедуры как флюорография, рентгенография и в последнее время компьютерная томография. В некоторых странах облучение от этих процедур сопоставимо с влиянием природного радиационного фона.

Ограниченное число людей сталкивается с источниками излучения в своей профессиональной деятельности. Это работники атомной промышленности и энергетики, врачи и персонал медицинских учреждений, работающие с излучением, дефектоскописты радиографического контроля. Экипажи самолетов, выполняющие регулярные рейсы, также попадают в эту категорию, так как для них существенно облучение от природного космического излучения.

Существует и множество мелких источников облучения таких как, например, потребительские товары, содержащие радиоактивные материалы. Исторически широкое распространение получили радиолюминесцентные подсветки шкал и стрелок часов или приборов, а также противопожарные датчики дыма основанные на ионизационных камерах[3].

Опасность может исходить от стройматериалов для строительства домов, дорог, изготовленных из отходов промышленного производства, добываемых на месторождениях; также от продуктов питания, воды, воздуха, содержащих повышенный уровень радионуклидов.

В связи с дефицитом энергомощностей в Казахстане к 2035 году планируется строительство атомной электростанции. В качестве возможных площадок для строительства АЭС назывались поселок Улкен в Алматинской области и город Курчатов в Восточно-Казахстанской области. Министр энергетики в мае 2022 года Болат Акчулаков назвал Балхаш одним из предпочтительных мест для строительства АЭС[4].

Глава АО «Казахстанские атомные электрические станции» Тимур Жантикин со-

[3] [Электронный ресурс] — Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C (дата обращения: 05.07.2022)

[4] Казахстан определился с местом строительства АЭС. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: /URL: https://kapital.kz/gosudarstvo/106234/kazakhstan-opredelilsya-s-mestom-stroitel-stva-aes.html обращения: 05.07.2022)

общил, что «Были исследованы общие и специфические характеристики выбранных районов. В частности, обеспечение ядерной безопасности, возможное воздействие на АЭС со стороны окружающей среды (наводнения, землетрясения), влияние антропогенных факторов (падение самолётов, аварии на производственных объектах). Также была проведена оценка возможного радиационного воздействия атомной станции на окружающую среду»[5].

Генеральный директор Союза инженеров-энергетиков Марат Дулкаиров сказал, что «Мы получили в наследство электрогенерацию СССР, которая максимум проработает ещё 11–12 лет. К тому времени нам нужно построить станцию, которая будет способна обеспечить внутренний спрос и решить проблему дефицита юга»[6].

Вместе с тем общественность активно выступает против строительства АЭС в Казахстане. Данный вопрос получил широкий общественный резонанс. Противники строительства АЭС, (в подавляющем большинстве жители тех регионов и населенных пунктов, где планируется строительство АЭС) активно выступают в социальных сетях.

В Казахстане сформирована соответствующая законодательная база, предусматривающая комплекс мер правового, организационного, инженерно-технического, санитарно-гигиенического, профилактического, воспитательного, общеобразовательного и информационного характера с учетом международных стандартов по радиационной безопасности. Однако в правоприменительной практике по защите населения от радиации есть проблемы, которые требуют проведения исследований [3].

Материалы и методы

Основными материалами, использованными в ходе исследования, являются: положения ряда стратегических и программных документов, таких как: Стратегический план Правительства Республики Казахстан до 2025, Национальный план реагирования на ядерные и радиационные аварии от 19 августа 2016 года № 467, Стратегический план Министерства энергетики Республики Казахстан на 2020-2024 годы и т.д.

В основу анализа были положены нормы Конституции Республики Казахстан, Конституционных законов Республики Казахстан, Кодексов Республики Казахстан и т.д.

При проведении анализа были использованы как общенаучные, логические методы (анализа, синтеза, дедукции, индукции и т.д.), так и частно- научные методы, том числе сравнительно-правовой метод, технико-юридический метод, формально-правовой, а также статистические и математические методы.

Основные положения

1. Как правило, нормативный правовой акт должен иметь вводную часть (преамбулу), в которой излагаются цели и задачи нормативного правового акта, условия, обстоятельства, послужившие поводом для его принятия, а также сфера применения данного акта.

В этой связи отмечаем, что в анализируемом Законе отсутствует сфера действия Закона, цели в области обеспечения радиационной безопасности населения.

А.М. Ришелюк считает, длительный исторический процесс развития законотворчества и правоприменительной практики обычно приводит к унификации структуры нормативно-правовых актов определенной страны. В результате лица, изучающих право или применяют его нормы, привыкают к изложению текста нормативных правовых актов определенного вида (и, в частности, законодательных актов) с применением одинаковой структуры.

Неоправданные отклонения от этой структуры, а тем более применение при подготовке и принятии закона нетипичного структурирования текста создают дополнительные трудности при усвоении содержания нового закона и реализации (применении) его норм. Учитывая это обстоятельство, следует признать нежелательными любые отклонения от привычных вариантов структурирования текста закона при его подготовке. Отклонение от устоявшегося структурного разделения могут допускаться только тогда, когда подготовка полноценного по содержанию законопроекта без таких отклонений невозможна [4].

По мнению Д. В. Чухвичева «Наиболее оптимальная конструкция расположения

[5] *Строительство АЭС в Казахстане. Какова цена вопроса. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: /URL: https://informburo.kz/stati/stroitelstvo-aes-v-kazaxstane-kakova-cena-voprosa (дата обращения: 05.07.2022)*

[6] *Строительство АЭС в Казахстане. Какова цена вопроса. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: /URL: https://informburo.kz/stati/stroitelstvo-aes-v-kazaxstane-kakova-cena-voprosa (дата обращения: 05.07.2022)*

смысловых составляющих нормативно-правового акта, с точки зрения автора, подразумевает наличие: наименования нормативного правового акта, преамбулы, включающей декларативные положения, общих положений (легальных определений используемых в законе специальных терминов, основных принципов правового регулирования, вводимых и закрепляемых законом, иных общих положений), конкретных правовых предписаний по регулируемому вопросу, санкций за нарушение этих предписаний, переходных и заключительных положений, положений о вступлении акта в законную силу»[5;164].

Л.А. Борисова считает, что «Поскольку закон является официальным документом высшей юридической силы, для него должна быть характерна определенная структура. Она позволяет легче в нем ориентироваться, обеспечивает его композиционную стройность, способствует более четкому логическому развитию его смысла.» [6;68].

Так, к примеру, статья 1 Закона Республики Узбекистан «О радиационной безопасности» № 120-II от 31.08.2000 г.[7] определяет, что целью настоящего Закона является регулирование отношений, связанных с обеспечением радиационной безопасности, охраны жизни, здоровья и имущества граждан, а также окружающей среды от вредного воздействия ионизирующего излучения.

В этой связи, рекомендуем уполномоченному органу разработать цели и сферу применения Закона, путем внесения дополнительной статьи.

2. В статье 3 закреплены основные принципы обеспечения радиационной безопасности: принцип нормирования, принцип обоснования, принцип оптимизации, принцип аварийной оптимизации.

Согласно подпункту 5) пункта 12 Санитарных правил «Санитарно-эпидемиологические требования к обеспечению радиационной безопасности» (далее – Санитарные правила), утвержденного Приказом Министра здравоохранения Республики Казахстан от 15 декабря 2020 года № ҚР ДСМ-275/2020[8], *радиационная безопасность населения обеспечивается:*

«1) созданием условий жизнедеятельности людей, в соответствии с требованиями настоящих Санитарных правил;

2) установлением квот на облучение от разных источников излучения;

3) организацией радиационного контроля;

4) эффективностью планирования и проведения мероприятий по радиационной защите в нормальных условиях и в случае радиационной аварии;

5) организацией системы *информации о радиационной обстановке.»*

Кроме того, согласно подпункту 9) пункта 22 администрацией радиационного объекта выполняется *информирование персонала* об уровнях ионизирующего излучения на их рабочих местах и о величине полученных ими индивидуальных дозах облучения 1 раз в квартал (при аварийных ситуациях немедленно).

Следует отметить, что экологическое законодательство отличается особой разработанностью вопросов доступа к экологической информации. Об этом свидетельствует закрепленный законодателем в подпункте 8) статьи 5 Экологического кодекса *принцип доступности экологической информации* в соответствии с которым государство, обеспечивает соблюдение права общественности на доступ к экологической информации на основаниях, условиях и в пределах, установленных законом.

Наряду с этим, Экологический кодекс Республики Казахстан содержит положения относительно того, что общественность имеет право на доступ к полной, достоверной и своевременной экологической информации, которой располагают государственные органы либо физические или юридические лица, нашедшие отражения в следующих статьях:

Статья 18. Доступ к экологической информации

Статья 19. Форма предоставления экологической информации

Статья 20. Сроки и порядок предоставления экологической информации

Статья 21. Сбор и распространение экологической информации

Статья 95. Гласность государственной экологической экспертизы

Статья 96. Проведение общественных слушаний

Статья 98. Общественная экологическая экспертиза

Если обратиться к зарубежному опыту,

[7] *Закон Республики Узбекистан «О радиационной безопасности» № 120-II от 31.08.2000 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: /URL: https://lex.uz/docs/13868 (дата доступа:06.07.2022)*

[8] *Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 15 декабря 2020 года № ҚР ДСМ-275/2020 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: /URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000021822 (дата доступа: 07.07.2022)*

то, к примеру, статья 3 Закона Кыргызской Республики «О радиационной безопасности населения Кыргызской Республики» от 17 июня 1999 года № 58[9] предусматривает принцип открытости.

«Статья 3. Принципы обеспечения радиационной безопасности

1. <…>

«принцип открытости - открытость и доступность для населения информации о ионизирующем излучении на территории проживания, а также произошедших радиационных авариях.».

Нормативное закрепление принципа открытости и доступности для населения информации об ионизирующем излучении на территории проживания, а также произошедших радиационных авариях повысит эффективность обеспечения радиационной безопасности населения.

Вместе с тем, подпунктом 4) статьи 6 *(«Информация, доступ к которой не подлежит ограничению»)* Закона Республики Казахстан «О доступе к информации»[10] от 16 ноября 2015 года № 401-V предусмотрено положение о том, что не подлежит ограничению доступ к информации о состоянии экологии, пожарной безопасности, а также о санитарно-эпидемиологической и *радиационной обстановке*, безопасности пищевых продуктов.

Таким образом, основываясь на международном опыте, а также в целях приведения в соответствие с нормами Экологического кодекса и Закона о доступе к информации рекомендуем включить в перечень основных принципов обеспечения радиационной безопасности, принцип открытости (статья 3 анализируемого Закона).

3. В Законе обнаружен ряд положений, дублирующих положения иных НПА.

Закон Республики Казахстан «О радиационной безопасности населения» от 23 апреля 1998 года № 219-I		Дублируемый структурный элемент НПА
Структурный элемент	Содержание	
Статья 1	17)Эксплуатирующая организация - юридическое лицо, осуществляющее деятельность по обращению с объектами использования атомной энергии;	Подпункт 17) статьи 1 Закона Республики Казахстан «Об использовании атомной энергии» от 12 января 2016 года № 442-V
Статья 1	19) персонал - физические лица, постоянно или временно работающие с источниками ионизирующего излучения или находящиеся по условиям труда в сфере их воздействия;	Подпункт 19) статьи 1 Закона Республики Казахстан «Об использовании атомной энергии» от 12 января 2016 года № 442-V
Статья 1	21) радиационная безопасность - состояние свойств и характеристик объекта использования атомной энергии, обеспеченное комплексом мероприятий, ограничивающих радиационное воздействие на персонал, население и окружающую среду, в соответствии с нормами, установленными законодательством Республики Казахстан;	Подпункт 21) статьи 1 Закона Республики Казахстан «Об использовании атомной энергии» от 12 января 2016 года № 442-V

Принимая во внимание, что дублирование норм снижает его качество, полагаем целесообразным устранить данный недостаток.

4. Понятие «радиационный мониторинг» содержится в Экологическом кодексе Республики Казахстан и в Законе Республики Казахстан «О радиационной безопасности населения, при этом они имеют различия.

Так в статье 1 анализируемого Закона *радиационный мониторинг* – систематические наблюдения за состоянием радиацион-

[9] *Закон Кыргызской Республики «О радиационной безопасности населения Кыргызской Республики» от 17 июня 1999 года № 58 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: /URL: http://cbd.minjust.gov.kg/ (дата доступа: 08.07.2022)*

[10] *Закон Республики Казахстан «О доступе к информации» от 16 ноября 2015 года № 401-V [Электронный ресурс]. — Режим доступа: /URL:https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000401/z150401.htm (дата доступа:07.07.2022)*

ной обстановки как на объектах использования источников ионизирующего излучения, так и в окружающей среде.

В подпункте 6) пункта 6 статьи 166 Экологического кодекса Республики Казахстан, *радиационный мониторинг* – система наблюдений за техногенным и природным радиоактивным загрязнением в селитебных территориях.

Следовательно, существование различных определений термина *радиационный мониторинг* в действующем законодательстве создает неясность и различные понимания терминов при применении законодательства в целом.

В силу требований пункта 7 статьи 23 Закона «О правовых актах» термины и определения, используемые в нормативном правовом акте должны соответствовать терминам и определениям, применяемым в вышестоящем нормативном правовом акте, регулирующем однородные общественные отношения.

Таким образом, необходимо устранить данную коллизию путем установления единого определения для термина «радиационный мониторинг» в отраслевом законодательстве Республике Казахстан.

5. Пункт 2 статьи 9 анализируемого Закона предусматривает, что оценка радиационной безопасности осуществляется государственным органом в сфере санитарно-эпидемиологического благополучия населения, на основе: *характеристики **ра**диоактивного загрязнения окружающей среды, анализа доз облучения, получаемых отдельными группами населения от всех источников ионизирующего излучения; числа лиц, подвергшихся облучению выше установленных пределов доз облучения.*

В статье 17 законодателем также используются термины *«радиоактивное загрязнение», «облучение»:*

В случае радиационной аварии эксплуатирующая организация обязана: *принять меры по локализации очага радиоактивного загрязнения и предотвращению распространения радиоактивных веществ в окружающей среде; принять меры по оценке индивидуальных доз облучения персонала и населения и по передаче этих данных в органы здравоохранения и другие уполномоченные государственные органы.*

Статья 1 определяет понятие «радиационная авария»:

нарушение пределов безопасной эксплуатации объекта использования атомной энергии, при котором произошел выход радиоактивных продуктов и (или) ионизирующего излучения за предусмотренные проектом нормальной эксплуатации границы, которые могли привести или привели к облучению людей или радиоактивному загрязнению окружающей среды выше установленных норм.

Однако в глоссарии отсутствуют понятия *«радиоактивное загрязнение», «облучение»* в этой связи предлагаем уполномоченному органу закрепить данные понятия в статье 1 Закона.

Справочно:

При этом отмечаем, что в Законе Кыргызской Республики от 17 июня 1999 года №58 «О радиационной безопасности населения Кыргызской Республики» регламентированы рассматриваемые понятия:

«радиоактивное загрязнение - присутствие радионуклидов техногенного происхождения в окружающей среде, которое может привести к облучению в индивидуальной дозе более 0,001 зиверта в год;».

«облучение ионизирующим излучением - воздействие ионизирующего излучения на биологические объекты, которое может быть внешним (если его источник находится вне организма) и внутренним (если его источник находится внутри организма);».

В целом термины «*радиоактивное загрязнение», «облучение»* использованы законодателем в 13 статьях анализируемого Закона.

Таким образом, предлагаем уполномоченному органу закрепить понятия «радиоактивное загрязнение», «облучение» в статье 1 Закона.

Результаты и обсуждения

В содержании правового регулирования деятельности в сфере использования атомной энергии и природных источников ионизирующего излучения рассматриваются такие категории, как безопасность жизнедеятельности, экологическая безопасность, ядерная безопасность, радиационная безопасность, санитарно-эпидемиологическая безопасность и другие виды безопасности, охватываются все виды деятельности по обеспечению радиационной безопасности населения в процессе использования различных материалов, поскольку могут оказаться источниками ионизирующего излучения и оказывать влияние на реализацию права человека и гражданина на благоприятную окружающую среду, на охрану здоровья и санитарно-эпидемиологическое благо-

получие населения согласно статьям 29, 31 Конституции Республики Казахстан [1;13].

При анализе Закона не выявлено его несоответствие положениям Конституции Республики Казахстан.

Одним из Приоритетов Стратегического плана 2025[11] является обеспечение базового качества жизни во всех регионах страны. Данный приоритет предполагает обеспечение уровня благосостояния жителей, перспективы его дальнейшего развития определяются качеством жизни населения. Для повышения качества жизни населения и создание более равных условий в каждом регионе будут обеспечены базовые социальные услуги, обеспечена безопасность граждан, повышена доступность питьевой воды, а также качество окружающей среды (вода, воздух и т.д.).

Улучшение экологической ситуации потребует пересмотра экологического законодательства и стандартов на основе международной практики. Будет внедрен принцип «загрязнитель платит», основанный на доказанном факте причинения вреда окружающей среде; система стимулирования комплексных экологических разрешений взамен командно-административного регулирования предприятий, загрязняющих окружающую среду, основанного на системе наказаний и штрафов, а также внедрен процесс оценки воздействия на окружающую среду.

Постановлением Правительства Республики Казахстан от 19 августа 2016 года № 467 утвержден Национальный план реагирования на ядерные и радиационные аварии [12](*далее - Национальный план*).

Национальный план разработан в целях предотвращения развития ядерной и радиационной аварии и ослабления ее последствий на месте возникновения, в котором изложены права и обязанности центральных и местных исполнительных органов Республики Казахстан, а также физических и юридических лиц в случае ядерной или радиационной аварии.

Приказом Министра энергетики Республики Казахстан от 31 декабря 2020 года № 445 утвержден Стратегический план Министерства энергетики Республики Казахстан на 2020-2024 годы[13], в рамках которого предусмотрено обследование радиационно-загрязненных территорий, функционирование универсальной экспериментальной базы, включающей исследовательские ядерные реакторы, ускорительные комплексы в Институте ядерной физики и в Национальном ядерном центре Республики Казахстан.

В целях улучшения экологических, экономических и медико-социальных факторов, оказывающих влияние на качественный уровень жизнедеятельности населения региона Постановлением Правительства Республики Казахстан от 20 сентября 2005 года №927 была утверждена Программа по комплексному решению проблем бывшего Семипалатинского испытательного ядерного полигона на 2005-2007 годы[14].

В ходе реализации Программы была проведена радиологическая оценка территорий, подвергшихся радиоактивному заражению; работа по обеспечению радиационной и ядерной безопасности; медицинская реабилитация населения и снижение уровня заболеваемости в регионе; работа по развитию социальной инфраструктуры и социальной защите.

Считаем необходимым продолжить работу в данном направлении и предусмотреть принятие долгосрочной Государственной программы по обеспечению радиационной безопасности населения, направленной на дальнейшее изучение воздействия радиации на здоровье населения, выявлению территорий страны характеризующимися многочисленными участками повышенной радиации техногенного и природного излучения.

На основании изложенного считаем, что анализируемый Закон соответствует стратегическим целям и задачам Республики Казахстан.

Выводы

1. предлагаем уполномоченному органу рассмотреть вопрос о включении статьи, определяющую цели и сферу применения анализируемого Закона;

2. рекомендуем включить в перечень основных принципов обеспечения радиационной безопасности, принцип открытости (статья 3 анализируемого Закона);

---

[11] Стратегический план Правительства Республики Казахстан до 2025 года [Электронный ресурс]. — Режим доступа: /URL: https://primeminister.kz/ru/documents/gosprograms/stratplan-2025 (дата доступа: 01.07.2022)

[12] Постановление Правительства Республики Казахстан от 19 августа 2016 года № 467 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: /URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1600000467 (дата доступа: 01.07.2022)

[13] Стратегический план Министерства на 2020-2024 годы, 3 квартал (www.gov.kz) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: /URL : https://www.gov.kz/memleket/entities/energo/documents/details/121779?lang=ru (дата доступа:01.07.2022)

[14] Постановление Правительства Республики Казахстан от 20 сентября 2005 года №927 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: /URL : https://adilet.zan.kz/rus/docs/P050000927_ (дата доступа:01.07.2022)

3. требуется принять меры по исключению дублирующих норм в статьях анализируемого Закона и Закона Республики Казахстан «Об использовании атомной энергии» от 12 января 2016 года № 442-V;

4. установить единое определение для термина «радиационный мониторинг» в отраслевом законодательстве Республике Казахстан;

5. предлагаем уполномоченному органу закрепить понятия «радиоактивное загрязнение», «облучение» в статье 1 Закона;

Сравнительная таблица

№п/п	Структурный элемент	Действующая редакция	Редакция предлагаемого изменения и дополнения	Обоснование
Закона Республики Казахстан от 23 апреля 1998 года № 219-I «О радиационной безопасности населения»				
1.	статья	отсутствует;	Статья 3-1 «Цели и сфера применения Закона»	в анализируемом Законе отсутствует сфера действия Закона, цели в области обеспечения радиационной безопасности населения. Нетипичное и неоправданное отклонение от структурирования текст создают дополнительные трудности при усвоении содержания нового закона и реализации (применении) его норм. Рекомендуем уполномоченному органу разработать цели и сферу применения Закона, путем внесения дополнительной статьи.
2.	Статья 3	отсутствует	«Статья 3. Основные принципы обеспечения радиационной безопасности Основными принципами обеспечения радиационной безопасности являются:… принцип открытости.».	Основываясь на международном опыте, а также в целях приведения в соответствие с нормами Экологического кодекса и Закона о доступе к информации рекомендуем включить в перечень основных принципов обеспечения радиационной безопасности, принцип открытости
3.	Статья 1	отсутствует	Статья 1. Основные понятия, используемые в настоящем Законе В настоящем Законе используются следующие основные понятия: … «радиоактивное загрязнение»; «облучение».	В целом термины «радиоактивное загрязнение», «облучение» использованы законодателем в 13 статьях анализируемого Закона. Таким образом, предлагаем уполномоченному органу закрепить понятия «радиоактивное загрязнение», «облучение» в статье 1 Закона.

ЛИТЕРАТУРА

1. Тапалова Р.Б., Бияшева З.М., Шакиров А.Л. О формировании правовой базы обеспечения радиационной безопасности (исторические аспекты). //Вестник КазНУ. Серия Юридическая, №1 (85). 2018. С.4-18; https://bulletin-law.kaznu.kz/index.php/journal/article/view/2555 (дата обращения:11.07.2022)

2. Бекишева С.Д. Экологическое право Республики Казахстан: учебное пособие. – Караганда, Арко, 2009. – 471с.

3. Бияшева З.М., Зарипова Ю.А., Демакова О.В., Журалиева А.А. Некоторые вопросы антирадоновой защиты в Казахстане. //Вестник КазНУ. Серия Юридическая,№3(95), 2020.- С.24-33 [Электронный ресурс]/URL: https://bulletin-law.kaznu.kz/index.php/journal https://www.kaznu.kz/content/files/pages/folder24318/2%20%D0%91%D0%B8%D1%8F%D1%88%D0%BE%D0%B2%D0%B0%202020.pdf (дата обращения 12.07.2022)

4. Ришелюк А.М. Законотворческий процесс в Украине. Учебное пособие - М.: Изд-во НАГУ,2004. - 220С. [Электронный ресурс]/URL: https://studbooks.net/83163/pravo/struktura_zakona (дата обращения:13.07.2022)

5. Зяблова Т.Е., Комарова Я. Б. Об особенностях текста Закона. // «Colloquium-journal», серия JURISPRUDENCE, №1(53),2020. - С.161-166

См. также Чухвичев Д.В., Аширов Б.С. Законодательная техника. Учебное пособие. г. Ашхабад – 2011. -316с.

6. Борисова Л.А. Основные требования к тексту Закона и их соблюдение при переводе. // Вестник Воронежского государственного университета, серия: Лингвистика и международная коммуникация, 2008, №1. - С.66-71

7. Конституция Республики Казахстан. Научно-правовой комментарий/Под ред. Г.С. Сапаргалиева. Алматы: Жеті жарғы, 2004. -584с.

8. Конституция Республики Казахстан. Научно-практический комментарий. Под ред. авт. коллектива - Астана:2018. - 640с.

REFERENCES

1.Tapalova R.B., Biyasheva Z.M., Shakirova A.L.,O formirovanii pravovoi bazy obespeheniya radiacionnoi bezopasnosti (istoricheskie aspecty).//Vestnik KazNU.Seriya Yridicheskaya,№ 1(85).2018.S.4-18; https://bulletin-law.kaznu.kz/index.php/journal/article/view/2555 (data obrasheniya:11.07.2022)

2. Bekisheva S.D., Ekologicheskoe pravo Respubliki Kazahstan: uchebnoe posobie. - Karaganda, Arko, 2009.- 471s.

3. Biyasheva Z.M., Zaripova Y.A., Demakova O.V., Zhuralieva A.A. Nekotorye voprosy antiradonovoi zashity v Kazahstane://Vestnik KazNU.Seriya Yridicheskaya,№3(95), 2020.- S.24-33 [Elektronnyi resurs]/URL: https://bulletin-law.kaznu.kz/index.php/journal https://www.kaznu.kz/content/files/pages/folder24318/2%20%D0%91%D0%B8%D1%8F%D1%88%D0%BE%D0%B2%D0%B0%202020.pdf (data obrasheniya: 12.07.2022)

4. Rishelyuk A.M. Zakonotvorheskii process v Ukraine. Uchebnoe posobie - M.:Izd-vo NAGU, 2004.-220S. [Elektronnyi resurs] /URL: https://studbooks.net/83163/pravo/struktura_zakona (data obrasheniya:13.07.2022)

5. Zyblova T.E., Komarova Ya.B. Ob osobennostyakh teksta zakona.// «Colloquium-journal», seriya JURISPRUDENCE, №1(53),2020.- S. 161-166

Sm. takzhe Chuhvichyov D.V., Ashirov B.S. Zakonodatelnaya tehnika. Uchebnoe posobie. g. Ashhabad– 2011. - 316s.

6. Borisova L.A. Osnovnye trebovaniya k tekstu Zakona I ikh soblyudenie pri perevode. // Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta, seriya:Lingvisticai mezhdunarodnaya kommunikaciya, 2008, №1. - S.66-71

7. Konstituziya Respubliki Kazakhstan. Nauchno-pravovoi kommentarii/ /Pod red. G.S. Sarargalieva. Almaty: Zhety zhargy, 2004. - 584s.

8. Konstituciya Respubliki Kazakhstan. Nauchno-prakticheskii kommentarii. - Astana:2018. Pod red. avt. kollektiva – 640s.

УДК 81-13(005.935.3):340.147

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ НАУЧНОЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ МЕЖДУНАРОДНЫХ ДОГОВОРОВ

Маканова Галия Дюсембаевна
Научный сотрудник Центра линвистики Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан, e-mail: makanova.g@zqai.kz

Аннотация. *Международный договор является основным источником международного права. Он имеет различные наименования, как конвенция, декларация, договор, пакт, соглашение, письмо-соглашение, статут и другие. Международные договоры могут быть как односторонние, так многосторонние.*

Подписание, ратификация, принятие, утверждение, присоединение или другой способ о котором договорились стороны является согласием государства на обязательность международного договора для этого государства. Международный договор приостанавливает или прекращает свое действие в соответствии с нормами международного права.

Как активный субъект международных отношений Республика Казахстан ежегодно подписывает, утверждает, присоединяется, принимает, ратифицирует десятки различных международных договоров.

Международные договоры, которые соответствуют Конституции Республики Казахстан, действующим нормативным правовым актам являются неотъемлемой частью действующего права Республики Казахстан. Огромная роль международных договоров заключается в обеспечении защиты прав, свобод и законных интересов граждан. В необходимых случаях в пределах юрисдикции Республики Казахстан суды обязаны руководствоваться положениями международного договора, который ратифицирован Республикой Казахстан. Поэтому при применении международного договора одну из важных ролей играет аутентичный текст международного договора.

Согласно Венской конвенции 1969 года о праве международных договоров, к которой Республика Казахстан присоединилась постановлением Верховного Совета Республики Казахстан от 31 марта 1993 года, одной из главных стадий заключения международных договоров является установление аутентичности текста международного договора.

В статье рассматривается текст конвенции на аутентичность русского языка к тексту на казахском языке. Основное внимание уделяется выявлению лексических и орфографических ошибок, допущенных при переводе на казахский язык.

Ключевые слова: *экспертиза, термин, международный договор, конвенция, ошибки.*

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ШАРТТАРДЫҢ ҒЫЛЫМИ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ САРАПТАМАСЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ғалия Дюсембайқызы Мақанова
Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты Лингвистика орталығының ғылыми қызметкері, Астана қаласы, Қазақстан Республикасы, e-mail: makanova.g@zqai.kz

Аннотация. *Халықаралық шарт халықаралық құқықтың негізгі дереккөзі болып табылады. Оның конвенция, декларация, шарт, келісім, пакт, келісім хаты, статут және басқалары сияқты әртүрлі атаулары бар. Халықаралық шарттар біржақты да, көпжақты да болуы мүмкін.*

Тараптар уағдаласқан қол қою, ратификациялау, қабылдау, бекіту, қосылу немесе басқа да тәсіл мемлекеттің осы мемлекет үшін халықаралық шарттың міндетті болуы-

на келісімі болып табылады. Халықаралық шарт халықаралық құқық нормаларына сәйкес өзінің қолданылуын тоқтатады немесе тоқтата тұрады.

Халықаралық қатынастардың белсенді субъектісі ретінде Қазақстан Республикасы жыл сайын ондаған түрлі халықаралық шарттарға қол қояды, бекітеді, қосылады, қабылдайды, ратификациялайды.

Қазақстан Республикасының Конституциясына, қолданыстағы нормативтік құқықтық актілерге сәйкес келетін халықаралық шарттар Қазақстан Республикасының қолданыстағы құқығының ажырамас бөлігі болып табылады. Халықаралық шарттардың орасан зор рөлі азаматтардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету болып табылады. Қажет болған жағдайларда Қазақстан Республикасының юрисдикциясы шегінде соттар Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шарттың ережелерін басшылыққа алуға міндетті. Сондықтан халықаралық шартты қолдану кезінде халықаралық шарттың теңтүпнұсқалық мәтіні маңызды рөл атқарады.

Қазақстан Республикасы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің 1993 жылғы 31 наурыздағы қаулысымен қосылған халықаралық шарттар құқығы туралы 1969 жылғы Вена конвенциясына сәйкес халықаралық шарттар жасасудың негізгі кезеңдерінің бірі халықаралық шарт мәтінінің теңтүпнұсқалылығын белгілеу болып табылады.

Мақалада қазақ тіліндегі мәтінге орыс тілінің теңтептүпнұсқалылығы туралы Конвенцияның мәтіні қарастырылады. Қазақ тіліне аудару кезінде жіберілген лексикалық және орфографиялық қателерді анықтауға басты назар аударылады.

Түйін сөздер: *сараптама, термин, халықаралық шарт, конвенция, қателер.*

CERTAIN ISSUES OF INTERNATIONAL TREATIES SCIENTIFIC LINGUISTIC EXPERTISE

Makanova Galiya Dyussembayevna
Researcher at the Center for Linguistics of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Astana, Republic of Kazakhstan, e-mail: makanova.g @zqai.kz

Abstract. *An international agreement is the main source of international law. It has various names, such as convention, declaration, treaty, pact, agreement, letter of agreement, statute and others. International treaties can be either unilateral or multilateral.*

The signature, ratification, acceptance, approval, accession or other method agreed upon by the parties constitutes the consent of a State to be bound by an international treaty for that State. An international treaty suspends or terminates its operation in accordance with the rules of international law.

As an active subject of international relations, the Republic of Kazakhstan annually signs, approves, joins, accepts, and ratifies dozens of various international treaties.

International treaties that comply with the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the current regulatory legal acts are an integral part of the current law of the Republic of Kazakhstan. The huge role of international treaties is to ensure the protection of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens. Where appropriate, within the jurisdiction of the Republic of Kazakhstan, the courts shall be bound by the provisions of an international treaty ratified by the Republic of Kazakhstan. Therefore, when applying an international treaty, an authentic text of an international treaty plays an important role.

According to the 1969 Vienna Convention on the Law of International Treaties, to which the Republic of Kazakhstan acceded by the resolution of the Supreme Council of the Republic of Kazakhstan dated March 31, 1993, one of the main stages of concluding international treaties is to establish the authenticity of the international treaty's text.

Article examines the convention text on the authenticity of the Russian language to the text in the Kazakh language. The main attention is focused on identification of lexical and spelling mistakes made when translating into Kazakh language.

Keywords: *expertise, term, international agreement, convention, errors.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_246

Введение

За годы независимости наша страна укрепила позиции на международной арене, утвердилась как миролюбивое и открытое государство, надежный партнер в глобальных и региональных делах. Казахстан реализует многовекторную, прагматичную и проактивную внешнюю политику, вносит весомый вклад в формирование и реализацию глобальной и региональной повестки дня в области безопасности, сотрудничества и развития. При этом основное внимание уделяется всемерному и незыблемому отстаиванию национальных интересов, конструктивному продвижению внешнеполитических и внешнеэкономических приоритетов[1].

Под аутентичностью понимается признание о том, что текст международного договора согласован и возвращение к его доработке более невозможно. Договоры, составленные на разных языках, признаются юридически равными. Установление аутентичности осуществляется путем подписания, подписания ad referendum, парафирования текста договора или путем принятия заключительного акта конференции, содержащего этот текст. Подписание, как способ установления аутентичности, выражается завершением переговоров и согласием с выработанным текстом договора. Подписание ad referendum (условное подписание) означает, что такое подписание нуждается в последующем подтверждении соответствующим государством или соответствующей международной организацией. При парафировании представители государства подписывают начальными буквами своего имени и фамилии (инициалами) первую либо последнюю страницу текста договора. В некоторых случаях парафируется каждая страница текста договора [1].

В случае подписания, ратификации (проекта) международного договора с ошибками, то применяются статьи 48 и 79 Венской конвенции о международных договорах 1969 года[2].

В целях обеспечения аутентичности текстов ратифицируемых (проектов) международных договоров проводится научная лингвистическая экспертиза.

Научная лингвистическая экспертиза регламентируется Законом Республики Казахстан от 30 мая 2005 года «О международных договорах Республики Казахстан» и Правилами организации научной экспертизы, а также отбора научных правовых экспертов, утвержденные постановлением Правительства Республики Казахстан от 8 июня 2021 года № 386.

На основании статьи 4 Закона Республики Казахстан «О международных договорах в Республике Казахстан» обязательная научная лингвистическая экспертиза проводится по подлежащим ратификации международным договорам, участницей которых намеревается стать Республика Казахстан, – до принятия решения об их ратификации или присоединении к ним путем ратификации, проектам международных договоров – до их подписания[3].

Целью проведения научной лингвистической экспертизы является проверка аутентичности текстов на казахском и русском языках (проекта) международного договора, выработка рекомендаций по улучшению качества текста на казахском языке и точному установлению смыслового содержания перевода, приведению языка и стиля текста в соответствие с нормами современного казахского языка с учетом особенностей языка международных договоров, соблюдению единообразия терминов, применяемых в действующем законодательстве, устранению редакционных и иных ошибок.

Так согласно подпункту 1-1) статьи 1 Закона Республики Казахстан от 11 июля 1997 года «О языках в Республике Казахстан» аутентичный перевод текста – перевод текста на другой язык, неизменно сохраняющий смысл и содержание оригинала[4].

Обычно текст международного договора составляется на всех языках договаривающихся государств. Но в случае согласования и договоренности текст может быть составлен на одном или нескольких языках. Текст

[1] *.Указ Президента Республики Казахстан от 6 марта 2020 года № 280 «О Концепции внешней политики Республики Казахстан на 2020 – 2030 годы» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2000000280*

[2] *Венская Конвенция о праве международных договоров 1969 года // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/law_treaties.shtml.*

[3] *Закон Республики Казахстан «О международных договорах Республики Казахстан» от 30 мая 2005 года // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000054_.*

[4] *Закон Республики Казахстан от 11 июля 1997 года «О языках в Республике Казахстан» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000151_.*

международного договора в рамках международной организации составляется на официальных языках этой организации.

К примеру, если текст международного договора составлен только на арабском языке, то для ратификации такого документа его необходимо перевести на казахский язык. Поэтому скорее всего его сначала переведут на английский язык, после с английского на русский язык и потом только с русского языка на казахкий язык. Таким образом, если перевод осуществлял недостаточно квалицированный в филологии и в праве специалист, при этом не использовал различные словари, не изучал и не анализировал действующую базу нормативных правовых актов, международных договоров, то текст на казахском языке скорее всего будет неаутентичным тексту на арабском языке.

Отсутствие квалифицированных специалистов переводчиков с юридическим образованием и юристов с практическим опытом перевода в области права, владение казахским языком сотрудников государственных органов-разработчиков лишь на разговорном уровне приводит к некачественному переводу того или иного международного договора.

Необходимо отметить, что согласно Закону «О международных договорах в Республике Казахстан» обеспечение соответствия текста международного договора на государственном языке другим языкам его заключения является непосредственной обязанностью государственного органа-разработчика. Поэтому тот или иной государственный орган, ответственный за разработку (проекта) международного договора, должен принимать меры по недопущения фактов неаутентичности текстов международного договора. Ведь качество перевода международного договора также влияет и на имидж страны.

Так при проведении научной лингвистической экспертизы (проектов) международных договоров выявляется большое количество стилистических, лексических, грамматических, пунктационных, орфографических и технических ошибок, неединообразное применение терминов, неверный либо некорректный перевод слов, не переведенные абзацы, пункты, статьи. Данные ошибки влияют на содержательность, ясность, логически последовательную конструкцию языка (проектов) международных договоров, которое напрямую повлияет на его толкование, понимание и их дальнейшее применение.

Материалы и методы

Для более полного представления о допускаемых ошибках в текстах (проектах) международных договоров необходимо рассмотреть их с точки зрения соблюдения всех грамматических правил именно казахского языка, так как научная лингвистическая экспертиза проводится с целью определения аутентичности на двух языках. В качестве примера была рассмотрена Конвенция по облегчению международного морского судоходства 1965 года, где был проведен лексический и орфографический анализ текста.

Результаты и обсуждение

Конвенция направлена на облегчение морского судоходства путем упрощения и минимизации формальностей, требований к данным и процедур, связанных с прибытием, стоянкой и отправлением судов, задействованных в международных перевозках. В этих целях в Приложении к Конвенции перечисляются стандарты и рекомендуемые практики, относящиеся к формальностям, требованиям к документам и процедурам, которые должны применяться при заходе судов в порты, во время их стоянки в портах, при отправлении судов из портов, а также в отношении экипажей, пассажиров, багажа и грузов [2]. Конвенция составлена на английском и французском языках, к которым имеются также официальные переводы на русском и испанском языках.

Анализу подверглись тексты на русском и казахском языках. Так, в тексте на казахском языке были выявлены нормы, не содержащие правовую и смысловую нагрузку, лексические и прочие ошибки.

Если рассматривать лексические ошибки, то при перечислении стандартов и рекомендуемых практик в тексте на казахском языке слово «практика» перевели как «тәжірибе». Хотя правильным переводом слова «тәжірибе» является слово «опыт». При изучении текстов на казахском языке действующего законодательства можно увидеть, что слово «практика» используется без перевода.

Более того, при анализе были выявлены настолько нелепые переводы, что стало понятно об использовании сервисов атоматического компьютерного перевода, применяющие технологию машинного перевода. Так, пункт 3.6 Приложения Поправки к Приложению к Конвенции по облегчению международного морского судоходства был изложен в следующей редакции: «3.6 Рекомендуемая практика. Государственным властям не следует требовать включения в по-

садочную/высадочную карточку каких-либо сведений помимо следующих: фамилия; имена; гражданство; номер и дата истечения срока действия паспорта или другого официального документа, удостоверяющего личность; дата рождения; место рождения; род занятий; порт посадки/высадки; пол; адрес места назначения; подпись.». Текст данного пункта на казахском языке: «3.6 Ұсынылатын тәжірибе. Мемлекеттік билік орындары отырғызу/түсіру карточкасына төмендегілерден басқа қандай да бір мәліметтерді енгізуді талап етпеуі керек: тегі; есімдер; азаматтығы; паспорттың немесе жеке басты куәландыратын баска да ресми құжаттың нөмірі және жарамдылық мерзімі; туған күні; туған жері; қызмет түрі; отырғызу/түсіру порты; еден; тағайындалған мекен-жайы; қолы.». Согласно контексту пункта в посадочную/высадочную карточку наряду с другими сведениями необходимо внести сведения о поле. Данные сведения представляют собой учет гендерных особенностей человека, то есть его половой принадлежности. Однако в тексте на казахском языке данные сведения перевели как «еден», что в переводе означает «пол, как часть сооружения, здания и пр.». Также необходимо внести сведения «адрес места назначения», что в тексте на казахском языке перевели как «тағайындалған мекен-жайы». Но для соблюдения правильного и точного перевода, а также исключения орфографической ошибки необходимо использовать словосочетание «межелі мекенжайы».

В данный пункт необходимо внести не только указанные выше поправки, но и стилистически, грамматически отредактировать и изложить его следующим образом: «3.6 Ұсынылатын практика. Мемлекеттік билік орындары отырғызу/түсіру карточкасына мынадай: тегі; аты; азаматтығы; паспорттың немесе жеке басты куәландыратын баска да ресми құжаттың нөмірі және жарамдылық мерзімі; туған күні; туған жері; қызмет түрі; отырғызу/түсіру порты; жынысы, межелі мекенжайы; қолы туралы мәліметтерден басқа қандай да бір мәліметтер енгізілуін талап етпеуі керек.».

В тексте Конвенции по облегчению международного морского судоходства на казахском языке также имеется большое количество орфографических ошибок, таких как употребление римских цифр с дефисом, отсутствие дефиса между парными словами, слова употребляемые с дефисом пишутся на разных строках и пр.

Согласно правил казахского языка, к именам числительным, употребляемые римскими цифрами, дефис не ставится. Например, III бап. К именам числительным, употребляемые арабскими цифрами, окончание добавляется через дефис, а также вместо опущенных суффиксов -ыншы (-інші), -ншы (-нші) ставится дефис. Например, 3-бап, 1-ші орын. Также в казахском языке слова, употребляемые через дефис, пишутся на одной строке. Кроме того, между парными словами ставится дефис, а не тире.

Заключение

На основании проведенного анализа можно сделать вывод, что любой текст (проекта) международного договора, нормативного правового акта нуждается в профессиональном переводе. Ведь разработка таких актов всегда осуществляется на русском либо ином другом языке, но никогда не осуществляется на казахском языке.

Поэтому необходимо обратить особое внимание на подготовку филологов с юридическим образованием либо юристов с глубокими познаниями казахского языка и техники перевода, осуществлять постоянный мониторинг и доработку терминологии, юридической техники, ведь именно это может положительно повлиять на развитие и формирование юридического казахского языка. Также государственным органам-разработчикам необходимо строго придерживаться существующей практики применения терминов в действующем законодательстве, использовать различные словари, сайт https://termincom.kz/, который был создан по поручению Комитета языковой политики Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан разработан Национальным научно-практическим центром «Тіл-Қазына» имени Шайсултана Шаяхметова. Ведь ошибки, допущенные в действующем национальном законодательстве либо в международных актах, имеют свои правовые последствия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Батычко В.Т. Международное право. Конспект лекций. Таганрог: ТТИ ЮФУ, 2011. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.aup.ru/books/m232/. Дата обращения: 01.11.2022.

2. Практическое руководство по упрощению процедур торговли. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://tfig.unece.org/RUS/contents/FAL-convention.htm. Дата обращения: 01.11.2022.

REFERENCES

1. Batychko V.T. Mezhdunarodnoe pravo. Konspekt lekcij. Taganrog: TTI JuFU, 2011. — [Jelektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: http://www.aup.ru/books/m232/6_2.htm. Data obrashhenija: 01.11.2022.

2. Prakticheskoe rukovodstvo po uproshheniju procedur torgovli. — [Jelektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: https://tfig.unece.org/RUS/contents/FAL-convention.htm. Data obrashhenija: 01.11.2022.

ZQAI

УДК 351/354

ПРИНЦИП АКТИВНОЙ РОЛИ СУДА В АДМИНИСТРАТИВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

Ахметов Ерик Булатович
Докторант юридического факультета Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, старший научный сотрудник отдела конституционного, административного законодательства и государственного управления Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, магистр юридических наук, г. Астана, Республика Казахстан, e-mail: Akhmetov.e@zqai.kz

Аннотация. *В статье рассматриваются вопросы применения принципа активной роли суда в административном судопроизводстве Республики Казахстан и зарубежных странах. Основное внимание уделяется выявлению основной функции, системы применения данного принципа. Научная новизна заключается в изучении важных соподчиненных руководящих начал, влияние которых является определяющим при применении принципа активной роли суда в административном судопроизводстве Республики Казахстан. Автором сделан вывод о том, что судья должен применять принцип активной роли суда в целях справедливого разбирательство дела в разумный срок. Был сделан краткий обзор принципа активной роли суда в административном судопроизводстве Республики Казахстан, и его реализация в странах ближнего и дальнего зарубежья.*

Вместе с тем, институт административных процедур, особенно их принципы, как, впрочем, и принципы административного права в целом, для законодателя и даже доктрины до сих пор остаются во многом малоисследованной и малопонятной проблемой. Автором был также сделан вывод о том, что главной особенностью принципа активной роли суда является его непосредственное действие и конкретная регулятивность. Принцип активной роли суда формулируются не в качестве деклараций, а с четкой и прагматичной целью — выступать особым средством правового регулирования. Административные принципы призваны стать ориентиром не только для законодателя, но и (что чрезвычайно важно) для правоприменителя. Автор также полагает, что принципы административных процедур это особая группа принципов управленческого административного права. Принципы определяют сущность динамической регулятивной деятельности публичной власти. Системность принципов определяется господствующими процедурными доктринами. Таким образом, необходим дальнейший анализ основных принципов административных процедур.

Ключевые слова: *регулятивность, универсальность, система принципов, правопорядок, иерархичность, законность, пропорциональность, управленческая деятельность, публичные права, интересы граждан, должностные лица, административные дела.*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН ШЕТ ЕЛДЕРДЕ ӘКІМШІЛІК СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДЕ СОТТЫҢ БЕЛСЕНДІ РӨЛІ ҚАҒИДАСЫ

Ерік Болатұлы Ахметов
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университетінің, заң факультетінің докторанты. Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты конституциялық, әкімшілік заңнама және мемлекеттік басқару бөлімінің аға ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының магистрі, Астана қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: Akhmetov.e@zqai.kz

Аннотация. *Мақалада әкімшілік рәсімдердің негізгі принциптерін жіктеу мәселелері қарастырылады. Ол негізгі функцияларды, жүйелер мен принциптердің иерархиясын анықтауға бағытталған. Ғылыми жаңалық-бұл әкімшілік процедуралардың принциптері үшін шешуші болып табылатын, демек, мемлекеттік басқарудың бүкіл жүйесі болып табылатын маңызды бағыныңқы басшылыққа негізделген принциптерді зерттеу. Авторлар оның азаматтық құқықтары мен міндеттері туралы дау туындаған жағдайда немесе оған кез-келген айып тағылған жағдайда, заң негізінде құрылған тәуелсіз және бейтарап соттың істі әділ және жария түрде қарауға құқығы бар деген қорытынды жасады. Әкімшілік процедуралардың негізгі принциптеріне қысқаша шолу жасалды және оларды жақын және алыс шет елдерде жүзеге асыру. Осылайша, әкімшілік рәсімдердің негізгі қағидаттарын одан әрі талдау қажет.*

Сонымен қатар, әкімшілік рәсімдер институты, әсіресе олардың принциптері, сонымен бірге, тұтастай алғанда, заң шығарушы үшін және тіпті доктриналар үшін әлі де аз зерттелген және түсініксіз проблема болып қала береді. Автор сонымен қатар әкімшілік рәсімдер принциптерінің басты ерекшелігі олардың тікелей әрекеті және нақты реттілігі болып табылады деген қорытындыға келді. Әкімшілік рәсімдердің қағидаттары декларация ретінде емес, нақты және прагматикалық мақсатпен - құқықтық реттеудің ерекше құралы ретінде тұжырымдалады. Процедуралардың принциптері тек заң шығарушы үшін ғана емес, сонымен бірге құқық қорғаушы үшін де (өте маңызды) нұсқаулық болуға арналған. Сондай-ақ, автор әкімшілік рәсімдердің принциптері басқарушылық әкімшілік құқық принциптерінің ерекше тобы деп санайды. Қағидалар мемлекеттік басқарудың динамикалық реттеуші қызметінің мәнін анықтайды. Принциптердің жүйелілігі басым процедуралық ілімдермен анықталады. Осылайша, әкімшілік рәсімдердің негізгі қағидаттарын одан әрі талдауы қажет.

Түйін сөздер: *реттілік, әмбебаптылық, принциптер жүйесі, құқықтық тәртіп, иерархия, заңдылық, пропорционалдылық, басқару қызметі, қоғамдық құқықтар, азаматтардың мүдделері, лауазымды тұлғалар, әкімшілік істер*

THE PRINCIPLE OF THE ACTIVE ROLE OF THE COURT IN THE ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND IN FOREIGN COUNTRIES

Yerik B. Akhmetov

PhD student of the Faculty of Law of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Senior Researcher of the Department of Constitutional, Administrative Legislation and Public Administration of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Master of Law, Astana, e-mail: Akhmetov.e@zqai.kz

Abstract. *The article discusses the application of the principle of the active role of the court in the administrative proceedings of the Republic of Kazakhstan and foreign countries. The main attention is paid to the identification of the main function, the system of application of this principle. The scientific novelty lies in the study of important subordinate guiding principles, the influence of which is decisive when applying the principle of the active role of the court in the administrative proceedings of the Republic of Kazakhstan. The author concludes that the judge should apply the principle of the active role of the court in order to have a fair trial within a reasonable time. A brief overview was made of the principle of the active role of the court in the administrative proceedings of the Republic of Kazakhstan, and its implementation in the countries of the near and far abroad.*

However, the institution of administrative procedures, especially their principles, as well as the principles of administrative law in general, for the legislator and even the doctrines still remain largely unexplored and incomprehensible. The author also concluded that the main feature of the principle of the active role of the court is its direct action and specific regulatory nature. The principle of the active role of the court was not formulated as declarations, but with the clear and pragmatic aim of being a special means of law. Administrative principles are intended to provide

guidance not only to the legislator but also (crucially) to the enforcer. The author also believes that the principles of administrative procedures are a special group of principles of administrative law. The principles define the essence of dynamic regulatory activity of public authority. Systemic principles are determined by the prevailing procedural doctrines. Further analysis of the basic principles of administrative procedures is therefore required.

Keywords: *regularity, universality, system of principles, law and order, hierarchy, legality, proportionality, managerial activity, public rights, interests of citizens, officials, administrative affairs.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_252

Введение

1 июля 2021 года вступил в силу новый Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан (далее - АППК). АППК направлен на регулирование публично-правовых отношений, возникающих между административным органом и лицом, в отношении которого реализуются установленные законом публичные функции этого административного органа.

Вместе с тем, АППК регулирует также и административный процесс, т.е. судебный порядок рассмотрения публично-правовых споров.

Мы полагаем, что главной особенностью принципов административного судопроизводства, в частности принципа активной роли суда, принципа справедливости является их прямое действие и конкретная регулятивность. Принципы административного судопроизводства обосновываются не в качестве деклараций, а с четкой и прагматичной целью — выступать особыми средствами правового регулирования. Принципы административного судопроизводства призваны стать ориентиром не только для законодателя, но и для правоприменителя.

Второй отличительной чертой является открытый характер системы принципов. Какой бы перечень ни закреплялся в законодательстве об административном судопроизводстве (и в законодательстве в целом), он не является «застывшей» догмой. Содержание отдельных принципов может меняться, уточняться, дополняться, особенно - судебной практикой. Никакой перечень принципов административного судопроизводства не должен рассматриваться как отказ в праве на существование иных основополагающих начал публичного управления. Следует помнить данный момент законодателям в постсоветских государствах, склонным к созданию «жестких» и «замкнутых» правовых форм.

Третьей отличительной чертой является иерархичность принципов. В сфере административных процедур действует, по крайней мере, три «группы» принципов:

- во-первых, общеправовые принципы и принципы административного права в целом;
- во-вторых, принципы административного процесса; наконец, собственно принципы административных процедур [1, с.125].

Каждая последующая группа «вытекает» из предыдущего, но одновременно привносит новеллы, отражающие специфику «сужающейся» регулируемой сферы.

По нашему мнению, принципы административного судопроизводства являются особой группой принципов управленческого административного права. Принципы определяют сущность динамической регулятивной деятельности публичной власти. Необходимо отметить, что процедурные доктрины определяют системность принципов.

Также, три основных групп принципов существуют в сфере административных процедур:

- общеправовые принципы и принципы административного права в целом;
- принципы административного процесса;
- принципы административных процедур [1].

Материалы и методы, результаты

В ходе исследования были применены общенаучные теоретические методы. Метод познания научно-теоретического материала был основным для всей работы. При рассмотрении и анализе основных принципов административного судопроизводства использовался метод анализа литературы; метод обобщения - при выделении основных принципов; логический метод - при анализе проблемных вопросов.

Обсуждение

Мы полагаем, что в современном правовом государстве формирование системы административной юстиции является одной

из главных приоритетов правовой модернизации. Административная юстиция является также институтом и важнейшим атрибутом современного правового государства.

Необходимо отметить, что состязательный характер присущ современной процессуальной деятельности. По нашему мнению, судья выполняет свою работу в качестве арбитра, вместо активного субъекта производства по делу. Как известно, основной целью суда является установление объективной истины по делу и помощь сторонам в защите предоставленных государством прав. Вместе с тем, судья лишь устанавливает обстоятельства дела и закрепляет их в мотивировочной части решения.

Кроме того, состязательный подход в административном судопроизводстве не сможет должным образом обеспечить защиту нарушенных прав. Мы полагаем, что исключительно состязательный подход не сможет обеспечить должного ведения дела в том случае, если истцом является физическое лицо (гражданин Республики Казахстан, иностранный гражданин). Основными причинами при рассмотрении административных дел с участием физического лица и государственного органа является то, что существует неравноправие участников процесса по административным делам. В административном судопроизводстве в некоторых случаях одной из сторон является государственный орган, который обладает властными полномочиями. Второй стороной является гражданин, который не всегда способен защитить свои права должным образом. Основной причиной является отсутствие определенных юридических знаний. Таким образом, можно сделать вывод, что исключительно состязательный характер процесса при таком составе участников (гражданин и государственный орган) не сможет должным образом обеспечить правильного ведения дела.

По мнению Т. М. Яблочкова, «*если не предоставить суду известной доли инициативы в выяснении дела, то часто выиграет не та сторона, которая права, а та, которая более умело ведет процесс; неопытный тяжущийся неправильно построит свое притязание, не обоснует его достаточными доказательствами и провалит самое правое дело*!» [2].

Е.А. Сапрыкина полагает, что не стоит увлекаться формализмом в административном судопроизводстве. Процедура доказывания и сам процесс по мнению ученого должны осуществляться с учетом всех специфических особенностей, которые обусловлены самим характером публично-правовых отношений. Ученый полагает, что целесообразность изменения характера административного процесса на следственно-состязательный не представляет никаких сомнений [3, с. 74].

Нельзя не согласиться с мнением Кобликова А.С. о том, что правосудие является видом государственной деятельности. Правосудие должно обеспечивать справедливость по отношению к гражданам, чьи права и интересы им затрагиваются, основываясь как на правовых, так и нравственных началах [4, с. 32].

Мы согласны с мнением Ю.А. Поповой о том, что одной из форм реализации конституционного права на судебную защиту является разрешение в суде споров граждан с органами публичной власти и их должностными лицами по поводу законности издаваемых правовых актов и принимаемых решений. Важной особенностью подобных дел является специфика правового положения спорящих субъектов. Данные субъекты находятся в состоянии властеотношений. Основным участником таких правоотношений является орган публичной власти или должностное лицо. Данные субъекты наделены правом осуществления властных, организационных, иных юридически значимых действий в отношении отдельного гражданина или группы граждан [5, с. 281].

В этой связи, Казахстан активно ведет работу по формированию качественной административной юстиции, которая начата ещё в рамках реализации Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года, в которой указано, что «важным направлением на пути к правовому государству является развитие административно-процессуального права, вершиной которого стало бы принятие Административного процессуального кодекса[1].

При этом, необходимо создание действенных институтов и соответствующей системы специальных органов для создания системы административной юстиции, которая будет соответствовать международным стандартам правового государства и ее эффективного функционирования в Казахстане. Основной целью административной юстиции

[1] *Концепция совершенствования административной юстиции в Республике Казахстан [Электронный ресурс]. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32990560#pos=0;196(Дата обращения: 01.05.2019).*

будет являться защита нарушенных прав и законных интересов физических и юридических лиц от незаконных решений и действий (бездействий) государственных органов и их должностных лиц. Также необходимо формирование действенных институтов и соответствующей системы специальных органов, которые обеспечивают судебный контроль за деятельностью органов публичной власти.

Между тем полагаем, что споры, возникающие из публично - правовых отношений между частными лицами и публичной властью должны разрешаться специальными судебными органами - административными судами. Данные суды должны быть отделены от судов общей юрисдикции.

В международных отношениях административные суды, осуществляя функции «судебного надзора» за деятельностью публичной власти, создавая доверие и надежность общества к институтам государственной власти, а также благоприятную правовую почву для экономической свободы иностранных инвесторов являются показателем с «*good government*» («*хорошим правительством*») [6, с. 189].

В этой связи, создание административных судов и административного судопроизводства, к объектам рассмотрения которых будут относиться и споры, вытекающие из публичных правоотношений, является важным шагом, который будет способствовать созданию в Казахстане полноценной административной юстиции.

Следует отметить, что обретение административным судопроизводством самостоятельной процессуальной формы вызвано рядом особенностей, одной из которой является «*формально*» неравное положение участников (сторон) административного процесса. В связи с этим, АППК вводится концептуально новый принцип административного судопроизводства, обеспечивающий уравнение положения сторон, принцип «*активной роли суда*».

По мнению А.Т. Завотпаевой, А.К. Кусаиновой принцип активной роли суда является нововведением, что представляет возможность судьям оказывать содействие в сборе дополнительных доказательств истцу. Вместе с тем, судье предоставляется право выразить предварительное мнение по правовым обоснованиям. Судья также может содействовать в формулировании выражений и изменении исковых требований с разъяснением правовых последствий по ним. Предоставленные судьям возможности в административном судопроизводстве являются новыми в сравнении с правилами рассмотрения других видов дел [7, с. 30].

Законодателем были внесены значительные изменения, в том числе был сформулирован новый принцип - принцип активной роли суда. Под ним понимается наделение суда целым рядом полномочий, которые позволяют ему самостоятельно влиять на процесс судебного разбирательства.

На сегодняшний день, суд имеет право формировать предмет доказывания и истребовать доказательства по административному делу. Суд не связан основаниями и доводами заявленных требований по ряду административных дел. Суд также вправе назначить экспертизу, вызвать необходимого свидетеля, оказать содействие лицам, обратившимся за судебной защитой, а также провести ряд иных процессуальных действий.

Рассмотрим несколько административных дел. К примеру, в ходе рассмотрения по административному делу Специализированного межрайонного административного суда по г. Уральск (*далее-СМАС*) от 24 декабря 2021 года рассмотрен иск «г-на Иванова П.И.» к некоммерческому акционерному обществу «Государственная корпорация «Правительство для граждан».

Административное дело № 2794-21-00-4/417 от 24.12.2021 г. СМАС по г. Уральск «По иску Иванова П.И. к некоммерческому акционерному обществу «Государственная корпорация «Правительство для граждан» о совершении действия.

Судом установлено, что право собственности истца в правовом кадастре зарегистрировано без наличия правоустанавливающих и иных документов на недвижимое имущество. Собственниками являются другие лица, которые фактически проживают по указанному адресу с 2001 года. Данное обстоятельство подтверждает доводы истца, что он не является собственником данного жилого дома, соответственно регистрация имущества произведена не обоснованно.

В ходе судебного заседания по данному административному делу судья заслушал доводы представителя ответчика о том, что НАО «Государственная корпорация «Правительство для граждан» не может являться ответчиком по данному делу, поскольку функции по регистрации прав и обременении на недвижимое имущество передано им в 2018 года. Но суд, изучив все материалы дела резюмировал несостоятельными данные доводы ответчика.

В силу Правил деятельности Государ-

ственной корпорации «Правительство для граждан, утвержденный Приказом Министра цифрового развития, инновации и аэрокосмической промышленности № 39 от 31.01.2020 года, а также Реестра государственных услуг, НАО «Государственная корпорация «Правительство для граждан» осуществляет государственную регистрацию недвижимого имущества, обеспечивает достоверность внесения сведений в правовой кадастр[2].

Исходя из вышеизложенного, судья применил принцип активной роли суда, предусмотренный статьёй 16 АППК в ходе данного процесса. Судья не ограничиваясь объяснениями задавал вопросы ответчику, всесторонне, полно и объективно исследовал все фактические обстоятельства дела, истребовал дополнительные материалы.

Рассмотрим другое административное дело № 1594-21-00-4/167 от 08.10.2021 г. СМАС по Актюбинской в 09.30 часов «По иску товарищества с ограниченной ответственностью «*Парижская коммуна-XXI*» к государственному судебному исполнителю Е. о признании незаконными действий и отмене постановлений об обращении взыскания на имущество и передаче арестованного имущества на реализацию». Справочно: *Бестамакский животноводческий комплекс представляет собой крупное свиноводческое предприятие из числа 70-ти предприятий входящих в план индустриализации Республики Казахстан. Предприятие организовано 19 лет назад в 2002 году. Так, в этому году хозяйственным судом Актобе на свиноферму наложен административный штраф за «загрязнение окружающей среды на 7,027 миллиарда тенге, что составляет около 16,4 миллиона долларов»* [3].

В ходе судебного заседания по данному административному делу одним из представителей истца, а их было трое, воспользовались нормой и увеличили исковые требования, кстати после того как предложил судья в соответствии с абзацем 2 части первой статьи 116 АППК, согласно которой суд вправе оказать содействие стороне в формулировании и (или) изменении исковых требований с предварительным разъяснением правовых последствий.

Необходимо отметить, что принцип активной роли суда, предусмотренный статьёй 16 АППК в ходе данного процесса судом применялся. Вместе с тем, судья задал вопрос ответчику, на что последний ответил, что просит отказать истцу по данному вопросу, тогда как прокурор ответил, что это право истца согласно АППК.

При обращении к судебной практике зарубежных стран, можно обратить внимание на то, что принцип активной роли суда имеет главнейшее значение при рассмотрении дел данной категории. В особенности тех административных дел, где дела, возникают из публичных правоотношений, длительный срок рассматриваются с применением специализированного законодательства.

В Германии, исследуемый принцип имеет название «принцип исследования обстоятельств дела по долгу службы» (*Untersuchungsgrundsatz*), или «инквизиционный принцип» [8, с.92-100]. Суд, обладая ведущей ролью, сглаживает присущий административному судопроизводству дисбаланс сил между гражданином и государством в лице властного органа. Согласно данному принципу, административный суд в Германии не связан представленными доказательствами и обязан исследовать все обстоятельства, которые необходимы для вынесения соответствующего решения по делу. Однако это не говорит о том, что суд должен исследовать каждое обстоятельство, даже при отсутствии объективной необходимости в этом. Суд может воспользоваться данным ему правом в том случае, если это действительно немаловажно для разрешения дела. Он также может выступать с инициативой по сбору доказательств и обладает возможностью истребовать необходимые документы [9, с. 92-100].

Необходимо отметить, что в Германии действует так называемый «инквизиционный принцип». Данный принцип позволяет судье иметь главную роль в административном процессе, а также дает возможность быть не только арбитром, который наблюдает за соблюдением норм процессуального права. Судья в соответствии с данным принципом может активно воздействовать на процесс. По нашему мнению, это положительным образом влияет на окончательный результат.

Если рассмотреть опыт Франции, то можно отметить, что судья обязан занимать ак-

[2] *Административное дело № 2794-21-00-4/417 от 24.12.2021 г. СМАС по г. Уральск. https://office.sud.kz/courtActs/lawsuitList.xhtml*

[3] *На свиноферму «Парижской коммуны» суд в Актобе наложил штраф более 16 миллионов долларов // https://rus.azattyq.org/a/31253479.html*

тивную роль. Судья оказывает помощь по сбору недостающих доказательств и материалов. В том числе, делает это самостоятельно. Вместе с тем, судья связан требованиями искового заявления и вправе исследовать только поставленные перед ним вопросы [10].

Следует отметить, что в Грузии, Литве, Латвии и во многих других странах действует принцип активной роли суда в тех или иных его проявлениях. Административное судопроизводство осуществляется на базе специализированного законодательства.

Рассмотрим опыт Российской Федерации. В соответствии с Кодексом административного судопроизводства Российской Федерации 8 марта 2015 года (*далее - КАС РФ*) полномочия судьи значительно расширены возможностью суда выходить за рамки искового заявления хоть и в исключительных случаях.

Так, на основании части 1 статьи 178 КАС РФ, суд может выйти за пределы заявленных требований (предмета административного искового заявления или приведенных административным истцом оснований и доводов) в случаях, предусмотренных КАС РФ. В силу пункта 3 статьи 62 КАС РФ обстоятельства, имеющие значение для правильного разрешения административного дела, определяются судом в соответствии с нормами материального права, подлежащими применению к спорным публичным правоотношениям, исходя из требований и возражений лиц, участвующих в деле. При этом суд не связан основаниями и доводами заявленных требований по административным делам об оспаривании нормативных правовых актов, решений, действий (бездействия), соответственно принятых или совершенных органами государственной власти, органами местного самоуправления, иными органами и организациями, наделенными отдельными государственными или иными публичными полномочиями, должностными лицами, государственными или муниципальными служащими, а также по административным делам о защите избирательных прав и права на участие в референдуме граждан Российской Федерации[4].

Мы полагаем, что основной целью административного судопроизводства является установление истины. Судья при рассмотрении административного дела, должен придерживаться данного принципа, так как в противном случае административное судопроизводство в целом и судебное разбирательство в частности будут иметь вероятностный характер, а решение будет условно законным, обоснованным и справедливым.

В качестве важнейшей задачи, наряду с такими, как обеспечение доступности правосудия в сфере административных и иных публичных правоотношений, правильное и своевременное рассмотрение и разрешение административных дел, укрепление законности и предупреждение нарушений в сфере административных и иных публичных правоотношений.

Суд ни в правовом, ни в этическом аспектах не имеет права на занятие пассивной позиции, таким образом, роль суда в административном судопроизводстве не может сводиться к пассивному наблюдению за деятельностью сторон [4, с. 201]. Должны быть созданы необходимые условия для реализации сторонами их процессуальных обязанностей и осуществления представленных им прав [5, с. 33].

Рассмотрим опыт Кыргызской Республики. Такое право содержит и Административно-процессуальный кодекс Кыргызской Республики от 25 января 2017 года (далее - АПК КР). Часть 6 статьи 173 АПК КР содержит оговорку о возможности суда выйти за рамки исковых требований. Так, суд разрешает дело в пределах заявленных истцом требований, если иное не предусмотрено законом. В соответствии с постановлением Пленума Верховного Суда Кыргызской Республики «О судебном решении» от 28 февраля 2018 года № 4 суд разрешает дело в пределах заявленных истцом требований, если иное не предусмотрено законом (часть 2 статьи 200 Гражданского процессуального кодекса Кыргызской Республики) (часть 6 статьи 173 АПК КР). Выйти за пределы исковых требований (разрешить требование, которое не заявлено, или удовлетворить требование в большем размере, чем оно заявлено) суд может лишь в случаях, прямо предусмотренных законом. В решении указываются основания, по которым суд вышел за пределы заявленных истцом требований[5].

Рассмотрим опыт Германии. Немецкая модель основывается на существовании

[4] *Кодекс административного судопроизводства Российской Федерации от 08 марта 2015 N 21-ФЗ. С. 62. [Электронный ресурс]. URL: http:// www.consultant.ru /document/cons doc LAW 176147/cc01ecde52794446da5 36ab1fb899eaf8ac6a6a3 (Дата обращения 13.07.2022).*

[5] *Постановление Пленума Верховного Суда Кыргызской Республики «О судебном решении» от 28 февраля 2018 года № 4.*

отдельной ветви судов, не входящих в систему судов общей юрисдикции. При этом такое обособление обусловливается независимостью от исполнительной власти и разделением публичных и частных интересов. Соответственно, отличием от французской модели является отнесение административных судов к судебной власти, а не исполнительной.

Основной закон Федеративной Республики Германии от 23 мая 1949 г. в части четвертой статьи 19 устанавливает, что в случае нарушения публичной властью прав какого-либо лица, последнее имеет право обратиться в суд. Если не установлена иная подсудность, компетентными являются общие суды[6]. Отношения в сфере административного судопроизводства регулирует закон Германии «Об административном судопроизводстве» от 21 января 1960 г.

Так, например, само название параграфа 88 Административно-процессуального кодекса Германии «Связанность суда исковым требованием» указывает привязанность суда к исковому требованию.

В соответствии со статьей 41 Административно-процессуального кодекса Эстонской Республики от 29 марта 2015 года, «Суд не может вынести решение относительно требования или основания, которое не представлен в жалобе, а также выйти за пределы требования». В силу статьи 249 Административно-процессуального закона Латвийской Республики от 1 марта 2017 года суд выносит решение относительно указанного заявителем предмета заявления, не выходя за пределы требования [8].

Административная юрисдикция осуществляется независимыми судами, отделёнными от административных органов. Система административных судов включает в себя Федеральный административный суд, Высшие административные суды земель и Административные суды земель. Они являются независимыми. По общему правилу административные суды земель рассматривают все споры за исключением тех, которые входят в компетенцию других судов, и которые носят конституционный характер. Высшие административные суды земель в свою очередь осуществляют апелляционный пересмотр актов административных судов, а также выступают в качестве первой инстанции по определённым категориям дел.

Основным актом, регулирующим рассматриваемые общественные отношения, в Великобритании является Закон Великобритании от 2007 г. «О Трибуналах, Судах и правоприменении». В настоящий момент в Великобритании действует система трибуналов, представляющих собой квазисудебные органы и занимающих промежуточное положение между исполнительной и судебной властью. Данные органы предназначены для решения широкого спектра споров, в основном, между лицом и государством. Основными элементами данной системы являются трибуналы первого уровня и высшие трибуналы, состоящие из нескольких палат. Трибуналы могут пересматривать свои решения не только по заявлениям лиц, но и по собственной инициативе. Также решения трибуналов могут быть обжалованы в суд. Высший трибунал наделён правом создания прецедентов, обязательных для трибуналов первого уровня[7]. Помимо данных органов в систему административной юстиции Великобритании входит Административный суд, являющийся специализированным судом в отделении королевской скамьи Верховного суда, и обладающий компетенцией, в частности, пересматривать решения судов, трибуналов, других органов и прочие[8]. Определённой компетенцией в сфере административного судопроизводства обладают также Апелляционный суд, Верховный суд, Суды графств, Суд короны и Суды магистратов.

Исходя из вышеизложенного, следует отметить, что административное судопроизводство имеет значительные особенности в сравнении с иными видами процессуальной деятельности, поскольку спорящие стороны заведомо не равноправны. Гражданин является лицом, обладающим наименьшими возможностями для защиты своих прав, в отличие от публично-правового органа.

По нашему мнению, для реализации всех целей и задач административного судопроизводства суд в процессе не может занимать роль «арбитра», суд должен определенным образом содействовать сторонам в осущест-

[Электронный ресурс]. URL: http://sot.kg/post/o-sudebnom-reshenii. (Дата обращения: 13.07.2022).

[6] *Основной закон Федеративной Республики Германии от 23 мая 1949 г. [Электронный ресурс] // URL: http:// www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/germa ny/german-r.htm (дата обращения: 13.07.2022).*

[7] *Закон Великобритании о трибуналах, судах и правоприменении 2007 года [Электронный ресурс] // URL: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2007/15/contents (дата обращения: 12.07.2022).*

[8] *Объединенный сайт правительственных ведомств и других органов [Электронный ресурс] // URL: https://www.gov.uk/government/organisations/hm-courts-and-tribunals-service/about (дата обращения: 12.07.2022).*

влении ими своих прав, восстанавливая необходимый баланс равенства. Вместе с тем, своими действиями судья ни в коем случае не должен нарушать конституционных принципов состязательности, равенства и справедливости судебного разбирательства.

Таким образом, предусмотренный АППК РК правовой статус административного суда, его роль в административном судопроизводстве позволит выйти на новый уровень защиты прав и законных интересов физических и юридических лиц от неправомерных решений и действий государственных органов и их должностных лиц.

ЛИТЕРАТУРА

1. Давыдов К.В. Специальные принципы административных процедур // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского — 2020. - № 2. - С.125-133.

2. Яблочков Т.М. Учебник русского гражданского судопроизводства. - Ярославль, 1910. - 326 с.

3. Сапрыкина Е.А. Принцип активной роли суда в административном судопроизводстве // Журнал административного судопроизводства. - 2017. - № 3. - С. 74-77.

4. Кобликов А.С. Юридическая этика. - М., 2007. - 176 с.

5. Попова Ю.А. Защита публично-правовых интересов граждан в судах общей юрисдикции. - Краснодар, 2001. - 296 с.

6. Сулейменова Г.Ж. Административные суды в судебной системе Республики Казахстан: проблемы организации и правового регулирования // Вестник Карагандинского университета. Серия История, философия, право. - 2006. - № 3 (43). - С. 189-193.

7. Завотпаева А.Т., Кусаинова А.К. Административные процедуры и административное судопроизводство в рамках принятого Административного процедурно-процессуального кодекса Республики Казахстан // Вестник Карагандинского университета. Серия Право. - 2021. - № 2. - С. 30-37.

8. Соловьев А.А. Некоторые особенности правового регулирования административного судопроизводства в Федеративной Республике Германия // Вестник Арбитражного суда Московского округа. - 2015. - № 4. - С. 92-100.

9. Галлиган Д., Полянский В. В., Старилов Ю. Н. Административное право: история развития и основные современные концепции. - М., 2002. - 410 с.

10. Строгович М.С. Проблемы судебной этики. - М., 1974. - 272 с.

REFERENCES

1. Davydov K.V. Special'nye principy administrativnyh procedur// Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo — 2020. - № 2. - S.125-133.

2. Yablochkov T. M. Uchebnik russkogo grazhdanskogo sudoproizvodstva. YAroslavl', 1910. 326 s.

3. Saprykina E.A. Princip aktivnoj roli suda v administrativnom sudoproizvodstve. Zhurnal administrativnogo sudoproizvodstva. - 2017. № 3. - S. 74-77.

4. Koblikov A.S. YUridicheskaya etika. M., 2007. 176 s.

5. Popova YU.A. Zashchita publichno-pravovyh interesov grazhdan v sudah obshchej yurisdikcii. - Krasnodar, 2001. - 296 s.

6. Sulejmenova G.Zh. Administrativnye sudy v sudebnoj sisteme Respubliki Kazahstan: problemy organizacii i pravovogo regulirovaniya // Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya Istoriya, filosofiya, pravo. 2006. - № 3 (43). - S. 189-193.

7. Zavotpaeva A.T., Kusainova A.K. Administrativnye procedury i administrativnoe sudoproizvodstvo v ramkah prinyatogo Administrativnogo procedurno-processual'nogo kodeksa Respubliki Kazahstan// Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya Pravo. - 2021. - № 2 .- S. 30-37.

8. Solov'ev A. A. Nekotorye osobennosti pravovogo regulirovaniya administrativnogo sudoproizvodstva v Federativnoj Respublike Germaniya // Vestnik Arbitrazhnogo suda Moskovskogo okruga. - 2015. № 4. - S. 92-100.

9. Galligan D., Polyanskij V. V., Starilov Yu. N. Administrativnoe pravo: istoriya razvitiya i osnovnye sovremennye koncepcii. - M., 2002. - 410 s.

10. Strogovich M.S. Problemy sudebnoj etiki. - M., 1974. - 272 s.

УДК 342.4

КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН – ОСНОВОПОЛАГАЮЩИЙ АКТ ГОСУДАРСТВА: ОТ ТЕОРИИ К ОПЫТУ РЕФОРМИРОВАНИЯ

Кумарбекова Айнур Рамазанкызы
Магистрант Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева, Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: a_kumarbekova@bk.ru

Аннотация. *Статья посвящена изучению формирования и развития политико-правовых позиций и научных точек зрения в отношении Конституции Республики Казахстан, а также состоявшихся конституционных реформ с начала обретения независимости Казахстана.*

В целях рассмотрения правовых условий, в которых принимался Основной закон государства, обращено внимание на важные положения Декларации о государственном суверенитете Казахской Советской Социалистической Республики, принятой Постановлением Верховного Совета Казахской ССР от 25 октября 1990 г. № 307-XII. Также в статье рассмотрен Конституционный закон Республики Казахстан от 16 декабря 1991 года «О государственной независимости Республики Казахстан».

Автором представлены результаты анализа Конституции 1993 года и Конституции 1995 года, изложены теоретико-доктринальные основы, рассмотрена правовая природа Основного закона Республики Казахстан.

Приводятся мнения ученых, как непосредственно занимавшихся вопросами разработки конституций Казахстана, так и оказавших заметное влияние на правовую доктрину. Отмечается, что народ Казахстана, приняв на референдуме Конституцию, выступил как учредитель государственной власти. Конституция закрепила демократические принципы организации и деятельности государства. Тем самым Конституция, принятая на референдуме и выражающая волю народа, выступает нормативным правовым актом, обосновывающим государственность и закладывающим основы государства.

Проведен обзор конституционных реформ, состоявшихся после принятия Конституции 1995 года. Проведенные реформы оказали влияние на развитие основ демократического, светского, правового и социального государства, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы. Объективные процессы конституционного развития охватили систему разделения ветвей власти, распределение конституционных полномочий и избрание ответственных должностных лиц.

Высказывается мнение, что опыт конституционного развития актуализировал вопросы дальнейшего совершенствования конституционно-правового регулирования и послужил эмпирической основой изучения, разработки правовой доктрины конституционализма в Республике Казахстан.

Ключевые слова: *конституция, Республика Казахстан, конституционная реформа, конституционализм.*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯСЫ – МЕМЛЕКЕТТІҢ НЕГІЗГІ АКТІСІ: ТЕОРИЯДАН РЕФОРМАЛАУ ТӘЖІРИБЕСІНЕ ДЕЙІН

Айнұр Рамазанқызы Кумарбекова
Д.А. Қонаев атындағы Еуразия заң академиясының магистранты, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: a_kumarbekova@bk.ru

Аннотация. *Мақала Қазақстан Республикасының Конституциясына қатысты ғылыми көзқарастар мен саяси-құқықтық ұстанымдардың қалыптасуы мен дамуын, сондай-ақ*

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан бергі қалыптасқан конституциялық реформаларды зерделеуге арналған.

Мемлекеттің Негізгі Заңы қабылданған құқықтық жағдайларды қарау мақсатында Қазақ ССР Жоғарғы Кеңесінің 1990 жылғы 25 қазандағы № 307-XII қаулысымен қабылданған Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасының Мемлекеттік Егемендігі туралы декларацияның маңызды ережелеріне назар аударылды. Сондай-ақ, мақалада «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» 1991 жылғы 16 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы қаралды.

Автор 1993 жылғы Конституция мен 1995 жылғы Конституцияны талдау нәтижелерін ұсынды, теориялық-доктриналық негіздерін баяндады, Қазақстан Республикасының Негізгі заңының құқықтық табиғатын қарады.

Қазақстан конституцияларын әзірлеу мәселелерімен тікелей айналысқан, сондай-ақ құқықтық доктринаға елеулі ықпал еткен ғалымдардың пікірлері келтіріледі. Қазақстан халқы референдумда Конституцияны қабылдап, мемлекеттік биліктің құрылтайшысы ретінде болғаны атап өтілді. Конституция мемлекеттің ұйымдастырылуы мен қызметінің демократиялық принциптерін бекітті. Осылайша, референдумда қабылданған және халықтың еркін білдіретін Конституция мемлекеттілікті негіздейтін және мемлекеттің негізін қалайтын нормативтік құқықтық акт болып табылады.

1995 жылғы Конституция қабылданғаннан кейінгі Конституциялық реформаларға шолу жасалды. Жүргізілген реформалар демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет негіздерінің дамуына әсер етті, оның ең жоғары құндылықтары -адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары. Конституциялық дамудың объективті процестері билік тармақтарын бөлу жүйесін, конституциялық өкілеттіктерді бөлуді және жауапты лауазымды тұлғаларды сайлауды қамтыды.

Конституциялық даму тәжірибесі конституциялық-құқықтық реттеуді одан әрі жетілдіру мәселелерін өзектендірді және Қазақстан Республикасында конституционализмнің құқықтық Доктринасын зерделеудің, әзірлеудің эмпирикалық негізі болды деген пікір айтылады.

Түйін сөздер: *конституция, Қазақстан Республикасы, Конституциялық реформа, конституционализм.*

CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IS THE FUNDAMENTAL ACT OF THE STATE: FROM THEORY TO EXPERIENCE OF REFORM

Kumarbekova Ainur Ramazanqyzy
Master student of D.A. Kunaev Eurasian Law Academy,
Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: a_kumarbekova@bk.ru

Abstract. *The article is devoted to the study of the formation and development of political and legal positions and scientific points of view regarding the Constitution of the Republic of Kazakhstan, as well as the constitutional reforms that have taken place since the beginning of Kazakhstan's independence.*

In order to consider the legal conditions in which the Basic Law of the State was adopted, attention is drawn to the important provisions of the Declaration on State Sovereignty of the Kazakh Soviet Socialist Republic, adopted by the Decree of the Supreme Council of the Kazakh SSR of October 25, 1990 No. 307-XII. The article also considers the Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan dated December 16, 1991 «On the State Independence of the Republic of Kazakhstan».

The author presents the results of the analysis of the Constitution of 1993 and the Constitution of 1995, outlines the theoretical and doctrinal foundations, considers the legal nature of the Basic Law of the Republic of Kazakhstan.

The opinions of scientists, both directly involved in the development of the constitutions of Kazakhstan, and who had a noticeable influence on the legal doctrine, are given. It is noted that

the people of Kazakhstan, having adopted the Constitution at the referendum, acted as the founder of state power. The Constitution consolidated the democratic principles of the organization and activities of the state. Thus, the Constitution, adopted by referendum and expressing the will of the people, acts as a normative legal act that substantiates statehood and lays the foundations of the state.

A review of the constitutional reforms that took place after the adoption of the 1995 Constitution was carried out. The reforms carried out had an impact on the development of the foundations of a democratic, secular, legal and social state, the highest values of which are a person, his life, rights and freedoms. The objective processes of constitutional development embraced the system of separation of powers, the distribution of constitutional powers and the election of responsible officials.

The opinion is expressed that the experience of constitutional development actualized the issues of further improvement of constitutional and legal regulation and served as an empirical basis for the study, development of the legal doctrine of constitutionalism in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: *constitution, Republic of Kazakhstan, constitutional reform, constitutionalism.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_261

Введение

Изучение Конституции и вопросы конституционного реформирования в нынешних условиях обретают актуальность и особую значимость. При этом теоретические и научно-практические работы позволяют провести некоторые суждения в понимании роли и значения Основного закона Республики Казахстан.

Конституционно-правовое воздействие на развитие законодательства, выстраивание государственных и публичных структур, развитие общественных институтов, соблюдение прав и свобод человека трудно переоценить. Конституция, обладая высшей юридической силой в иерархии нормативных правовых актов, задает векторы совершенствования законодательства и правоприменительной практики.

Как справеливо отмечено академиком Г.С. Сапаргалиевым, Конституция является основным главным нормативным правовым актом государства и общества, содержащий колоссальный политико-правовой потенциал. Конституция служит источником конституционного права и, в целом, является источником для всех отраслей права [1, с. 31].

Поскольку вопросы изучения конституции охватывают множество аспектов, при этом сама конституция в каждом государстве - явление уникальное по своей структуре и содержанию, конкретизируем, что основным объектом исследования выступает Конституция 1995 года и соответствующие поправки, принятые до момента подготовки настоящей статьи.

Материалы и методы

В целях наиболее полного проведения исследования изучены труды казахстанских и зарубежных ученых в области юриспруденции по теме статьи. В работе использованы общефилософские и частные методы научного познания, системный анализ, формально-юридический метод исследования.

Обсуждение

Рассмотрение вопросов принятия и развития конституции, как высшего государственного акта в Республике Казахстан, оправданно начать с правовых условий зарождения первой Конституции страны. Основной закон государства принимался с учетом опыта разработки, утверждения и существования Декларации о государственном суверенитете Казахской Советской Социалистической Республики (далее - Декларация о государственном суверенитете, Декларация). Историческая по своему значению Декларация о государственном суверенитете была принята Постановлением Верховного Совета Казахской ССР 25 октября 1990 года.

Преамбула Декларации о государственном суверенитете провозглашала государственный суверенитет Казахской Советской Социалистической Республики, а также указывала на волю народа Казахстана, стремление к созданию достойных и равных условий жизни для всех граждан Республики, признание Всеобщей декларации прав человека и право наций на свободное самоопределение.

Декларация впервые определяла принципы верховенства Конституции и законов Казахской ССР на её территории (пункт 8), исключительной собственности Казахской

ССР на всё национальное богатство, составляющее основу суверенитета (пункт 9).

Следует отметить, что в Декларации провозглашены атрибуты и признаки государства: территория, гражданство, самостоятельность государственной власти на территории республики, верховенство Конституции и законов, исключительная собственность Республики на землю и ее недра, воды, воздушное пространство, растительный и животный мир, другие природные ресурсы, культурные и исторические ценности народа, весь экономический, научно-технический потенциал - всё национальное богатство, имеющееся на её территории, право на собственные внутренние войска, органы государственной безопасности и внутренних дел, право самостоятельного субъекта международных отношений, герб, флаг и гимн.

Таким образом, Декларация о государственном суверенитете стала фундаментом для последующего конституционно-правового реформирования Казахской ССР и построения независимого государства Республики Казахстан.

Следующим актом государственного масштаба следует отметить Конституционный закон Республики Казахстан «О государственной независимости Республики Казахстан», принятый Верховным Советом Республики Казахстан 16 декабря 1991 года.

В преамбуле Конституционного Закона Республики Казахстан провозглашалось, что Верховный Совет Республики Казахстан, выражая волю народа Казахстана, признавая приоритет прав и свобод личности, закрепленных во Всеобщей декларации прав человека, иных общепризнанных нормах международного права, подтверждая право казахской нации на самоопределение, исходя из решимости создания гражданского общества и правового государства, осуществляя миролюбивую внешнюю политику, заявляя о своей приверженности принципу нераспространения ядерного оружия и процессу разоружения, торжественно провозглашает государственную независимость Республики Казахстан.

Принятие Декларации о государственном суверенитете, затем Конституционного закона «О государственной независимости Республики Казахстан» заложило политико-правовые основания для разработки и принятия Конституции Республики Казахстан.

Первая Конституция Республики Казахстан принята 28 января 1993 года на девятой сессии Верховного Совета Республики Казахстан двенадцатого созыва.

В научной литературе отмечалось, что до принятия Конституции 1993 года звучали предложения принять временную конституцию. Приводились доводы о наличии переходного кризисного периода, сопряженного политическими и экономическими преобразованиями и отсутствием условий для тщательной разработки постоянной конституции [2].

Следует отметить, что Конституция 1993 года содержит в себе историческую и политико-правовую ценность, поскольку заложило основы конституционного развития государства. Впервые был заложен принцип прямого действия Конституции. Ранее конституции Казахской ССР закладывали принципы, основы правового регулирования, но они не применялись непосредственно государственными органами. Для такого применения требовалось принять соответствующие законы, другие нормативные правовые акты.

Действующая в настоящее время Конституция явилась второй в истории Республики Казахстан и принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. Опыт функционирования Конституции 1993 года показал места напряжений, разрешение которых оттягивало внимание от насущных проблем в период становления независимого государства.

При разработке Конституции 1995 года использовался опыт развитых зарубежных стран, в частности, Франции. Так, в состав экспертно-консультативного совета при Президенте по проекту новой Конституции Республики Казахстан вошли зарубежные ученые: советник Государственного совета Франции Жак Аттали, председатель Конституционного Совета Франции Роллан Дюма, председатель Научного совета исследовательского центра Российской Федерации, член-корреспондент Российской академии наук С.С. Алексеев. В составе экспертно-консультативного совета над проектом Конституции работали отечественные ученые Ю.Г. Басин, В.А. Ким, К.А. Колпаков, А.К. Котов, Б.А. Мухамеджанов, Е.К. Нурпеисов, Г.С. Сапаргалиев, М.К. Сулейменов и Н.А. Шайкенов.

В преамбуле Конституции Республики Казахстан 1995 года провозглашается «Мы, народ Казахстана, объединенный общей исторической судьбой, созидая государственность на исконной казахской земле,

сознавая себя миролюбивым гражданским обществом, приверженным идеалам свободы, равенства и согласия, желая занять достойное место в мировом сообществе, осознавая свою высокую ответственность перед нынешним и будущими поколениями, исходя из своего суверенного права, принимаем настоящую Конституцию». Данным актом выражается волеизъявление народа и демократические посылы принятия Основного закона государства.

В соответствии со статьей 1 Конституции, Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы. Основополагающими принципами деятельности Республики являются: общественное согласие и политическая стабильность, экономическое развитие на благо всего народа, казахстанский патриотизм, решение наиболее важных вопросов государственной жизни демократическими методами, включая голосование на республиканском референдуме или в Парламенте.

Согласно пункту 2 статьи 4 Основного закона, Конституция имеет высшую юридическую силу и прямое действие на всей территории Республики.

По справедливому мнению ученых, конституционное развитие Республики Казахстан корректируется соответственно потребностям общества и международным трендам с учетом политико-правовых, социально-экономических условий [3].

Следует привести справедливое мнение академика Г.С. Сапаргалиева: «И юридически, и фактически народ Казахстана, приняв на референдуме Конституцию Республики, выступил как учредитель государственной власти. Конституция закрепила демократические принципы организации и деятельности государства.» [4, с. 10].

Тем самым Конституция, принятая на референдуме и выражающая волю народа, выступает нормативным правовым актом, обосновывающим государственность и закладываюшим основы государства.

В контексте развития и полноты изучения доктрины правовой природы Конституции, заслуживает внимания мнение академика О.Ш. Жалаири и профессора К.К. Айтхожина: «Важно отметить, что Конституция принята и действует не только ради оформления новой государственности, основанной на принципах демократии, сколько, прежде всего, для закрепления правового статуса человека и гражданина.» [5].

Демократическое и цивилизованное развитие провозглашается в конституции – основном законе государства, которое служит ценностным и стержневым ориентиром для выработки правомерных решений во всех сферах государственной и общественной жизни, для дальнейшего развития отраслевого законодательства в соответствии с Конституцией. Правовые категории правосубъектности, собственности, конституционные права и обязанности гражданина и человека, взаимодействие органов государственной власти, основы функционирования общественных институтов заложены в Конституции и определяют концептуальные позиции в последующей законотворческой работе.

Как приводится в Послании Конституционного Совета Республики Казахстан «О состоянии конституционной законности в Республике Казахстан», представленном Парламенту Республики Казахстан 9 июня 2017 года, реализация положений и норм Конституции 1995 года, а также конституционных новелл 1998, 2007 и 2011 годов, значительно изменили облик общества и государства, подтвердили правильность последовательно проводимого конституционного строительства.

Понимая ограниченность объема возможной публикации, необходимо отразить основные черты конституционных новелл, состоявшихся реформ и изменений в Конституции Казахстана.

В 1998 году внесены поправки в 19 статей Основного закона, включающие вопросы развития механизмов разделения ветвей власти и последующего развития заложенного потенциала правового государства.

В 2007 году конституционные новшества внедрены в 40 статей Конституции и она дополнена статьей 94-1. Данной реформой предусмотрены конкретизированные подходы формирования и взаимодействия общественно-политических институтов. Изменения затронули понимание функций государства, взаимоотношения государственных органов и граждан, их объединений.

В 2011 году статья 41 Конституции дополнена пунктом 3-1, направленным на конституционное регулирование внеочередных выборов Президента Республики Казахстан.

В 2017 году корректировке подверглись 25 статей Основного закона и посредством этого на конституционном уровне состоялось перераспределение полномочий между Гла-

вой государства, Парламентом и Правительством, уточнены нормы конституционного контроля, деятельности судебных органов и органов прокуратуры, а также местного государственного управления и самоуправления.

В 2019 году внесены поправки о переименовании столицы Республики Казахстан.

В 2022 году дважды внесены поправки: в июне по результатам республиканского референдума и в сентябре, направленные на модернизацию институтов законодательной власти, избирательного процесса, закрепление принадлежности народу земли и ее недр, вод, растительного и животного мира, других природных ресурсов. Возобновлена деятельность Конституционного Суда, укреплены правозащитные институты. Также на конституционном уровне отменена смертная казнь, введено ограничение переизбрания более одного раза одного и того же лица на должность Президента Республики Казахстан.

Следует отметить, что Европейская комиссия за демократию через право Совета Европы (Венецианская комиссия) рассматривала поправки в Конституцию Республики Казахстан и на 110-й пленарной сессии представило положительное заключение по проекту закона «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан». Данная Комиссия указала ряд положительных конституционных новшеств, в частности, отметила, что усиление механизмов подотчетности и подконтрольности Правительства Парламенту является позитивным изменением, которое соответствует логике предыдущих конституционных реформ, проведенных в 1998 и 2007 годах.

Конституционные реформы и развитие правовой доктрины положительно сказалось на развитии всего законодательства и позволило выявить основные черты конституционализма в Казахстане. Идеи конституционализма широко представлены в зарубежной литературе и разработка научных идей конституционализма проявила особенности казахстанской модели конституционного развития и достижения проведенных реформ [6].

Конституционные положения проецируются на всем массиве законодательства, особенно явно это можно наблюдать в отраслевом законодательстве. При изменении общественных отношений в законотворческой деятельности коррекция норм отраслевого законодательства проводится в соответствии с конституционными нормами.

Результаты

Проведенный анализ Конституции, как основного акта государства, базиса конституционализации общественных отношений в истории независимого государства – Республики Казахстан, а также текущей ситуации в этой сфере позволяет сформулировать следующие выводы и предложения.

1. Изучение вопроса правовой природы конституции, своего рода правового явления, позволяет показать роль Конституции Казахстана 1995 года как акта волеизъявления народа и основу материального воплощения идеи государственности Республики Казахстан. Конституция выступает основным законом государства, содержащим стержневые положения функционирования государственных органов, общественных институтов, международной правосубъектности государства, закрепления прав и свобод гражданина, человека.

2. Анализ опыта принятия Конституции, обращений к ней для разрешения стратегических задач и коррекции политико-правового поля показал особую важность Конституции, закладывающего гарантии и векторы демократического, правового развития.

3. Основной закон выполняет главенствующую роль в направлении развития отраслевого законодательства и конституционные нормы находят своё воплощение в других нормативных правовых актах с учетом происходящих изменений в общественных отношениях.

4. Рассматривая Конституцию в смысле юридической категории можем отметить её ключевое значение в формировании в Республике Казахстан конституционализма как явления в правовой доктрине и в законотворческой практике.

Заключение

Полагаем, что проведенное исследование будет полезно для изучения вопросов правовой природы Конституции Республики Казахстан, подходов конституционного развития и для развития идей конституционализма в нашей стране.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сапаргалиев Г.С. Конституционное право Республики Казахстан: Академический курс. – Алматы: Жеті жарғы, 2002. – 528 с.

2. Кубеев Е.К., Амандыкова С.К. Конституция Республики Казахстан: теоретико-правовой анализ. – Алматы: Білім, 2008. - 301 с.

3. Рогов И.И. Конституционные реформы в Казахстане и России: сравнительный анализ // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. 2021. №1. - [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: https://cyberleninka.ru/article/n/konstitutsionnye-reformy-v-kazahstane-i-rossii-sravnitelnyy-analiz Дата доступа:17.11.2022 г.

4. Конституция Республики Казахстан. Научно-правовой комментарий / Под ред. Г. С. Сапаргалиева. Изд. 2-е, испр. и доп. – Алматы: Жеті жарғы, 2004. – 584 с.

5. Копабаев О.К., Айтхожин К.К. О предмете конституционного права Республики Казахстан // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. 2008. №4 (12). - [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: https://cyberleninka.ru/article/n/o-predmete-konstitutsionnogo-prava-respubliki-kazahstan Дата доступа:17.11.2022 г.

6. Амандыкова С.К. Становление доктрины конституционализма в Казахстане. Монография. – Караганда: изд-во КарГУ, 2022. - 439 с.

REFERENCES

1. Sapargaliev G.S. Konstitucionnoe pravo Respubliki Kazahstan: Akademicheskij kurs. – Almaty: ZHeti zharғy, 2002. - 528 s.

2. Kubeev E.K., Amandykova S.K. Konstituciya Respubliki Kazahstan: teoretiko-pravovoj analiz. – Almaty: Bilim, 2008. 301 s.

3. Rogov Igor' Ivanovich. Konstitucionnye reformy v Kazahstane i Rossii: sravnitel'nyj analiz // ZHurnal zarubezhnogo zakonodatel'stva i sravnitel'nogo pravovedeniya. 2021. №1. - [Elektronnyj resurs]. Rezhim dostupa: URL: https://cyberleninka.ru/article/n/konstitutsionnye-reformy-v-kazahstane-i-rossii-sravnitelnyy-analiz Data dostupa:17.11.2022 g.

4. Konstituciya Respubliki Kazahstan. Nauchno-pravovoj kommentarij / Pod red. G. S. Sapargalieva. Izd. 2-e, ispr. i dop. – Almaty: ZHeti zharty, 2004. - 584 s.

5. Kopabaev O.K., Ajthozhin K.K. O predmete konstitucionnogo prava Respubliki Kazahstan // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan. 2008. №4 (12). - [Elektronnyj resurs]. Rezhim dostupa: URL: https://cyberleninka.ru/article/n/o-predmete-konstitutsionnogo-prava-respubliki-kazahstan Data dostupa:17.11.2022 g.

6. Amandykova S.K. Stanovlenie doktriny konstitucionalizma v Kazahstane. Monografiya. – Karaganda: izd-vo KarGU, 2022. 439 s.

УДК 347.9

ДОСУДЕБНЫЙ ПРОТОКОЛ В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ АНГЛИИ И КАЗАХСТАНА: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Сатаева Айжан Баймурзиевна
Докторант Высшей школы права Университета КАЗГЮУ им. М.С. Нарикбаева;
магистр права, юридический консультант,
г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: satayevaaizhan@gmail.com

Аннотация. *Настоящее исследование направлено на изучение проблематики досудебного протокола, как одного из аспектов раскрытия доказательств в гражданском процессе Казахстана. В статье предпринимается попытка осветить теоретические представления о досудебном протоколе и его соотношении с раскрытием доказательств в Англии. Используя метод сравнительного анализа, автор раскрывает сущность и значение досудебного протокола в гражданском процессе Англии, отмечая, что для оформления раскрытых доказательств в английском судопроизводстве не используется досудебный протокол, а используется документ под названием «list of documents». Для освещения проблемных вопросов практического применения досудебного протокола, используются данные социологического опроса. По мнению автора, отсутствие четкого правового регулирования порядка раскрытия доказательств, некорректное использование термина «досудебный протокол», отсутствие ответственности за неисполнение обязательства по раскрытию доказательств, послужили причинами формирования преимущественно скептического отношения к досудебному протоколу к раскрытию доказательств, в целом. Рекомендовано отказаться от термина досудебный протокол, ввиду несоответствия выполняемых им функций в гражданском процессе Казахстана с целями и задачами, заложенными для него в английском праве. В качестве замены предложено использовать термин «список раскрытых доказательств» по аналогии с правилами гражданского судопроизводства Англии. Автор выражает надежду на законодательное корректирование существующих пробелов в регулировании отдельных элементов раскрытия доказательств, таких как досудебный протокол, что позволит обеспечить полное и действенное функционирование раскрытия доказательств в гражданском процессе Казахстана.*

Ключевые слова: *гражданский процесс, раскрытие доказательств, общее право, досудебное раскрытие, доказательства, список раскрытых доказательств.*

АНГЛИЯ МЕН ҚАЗАҚСТАННЫҢ АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСІНДЕГІ СОТҚА ДЕЙІНГІ ХАТТАМА: САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Айжан Баймурзақызы Сатаева
М.С.Нәрікбаев атындағы КАЗГЮУ университеті Жоғары құқық мектебінің
PhD докторанты, құқық магистрі, заң консультанты,
Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: satayevaaizhan@gmail.com

Аннотация. *Аталған зерттеу Қазақстанның Азаматтық процесінде дәлелдемелерді ашудың аспектілерінің бірі ретінде сотқа дейінгі хаттама проблематикасын зерделеуге бағытталған. Мақалада сотқа дейінгі хаттама туралы теориялық идеяларды және оның Англиядағы дәлелдемелерді ашумен байланысы туралы айтуға әрекет жасалады. Салыстырмалы талдау әдісін қолдана отырып, автор Англияның азаматтық процесінде сотқа дейінгі хаттаманың мәні мен мағынасын ашып, ашылған дәлелдемелерді ресімдеу үшін ағылшын сот ісінде сотқа дейінгі хаттама қолданылмайтынын, бірақ «list of documents» деп аталатын құжат қолданылатынын атап өтті. Сотқа дейінгі хаттаманы практикалық қолданудың проблемалық мәселелерін жариялау үшін әлеуметтік сауалнаманың*

деректері пайдаланылады. Автордың пікірінше, дәлелдемелерді ашу тәртібін нақты құқықтық реттеудің болмауы, «сотқа дейінгі хаттама» терминін дұрыс пайдаланбау, дәлелдемелерді ашу жөніндегі міндеттемені орындамағаны үшін жауапкершіліктің болмауы негізінен, сотқа дейінгі хаттамаға және тұтастай алғанда дәлелдемелерді ашуға басым скептикалық көзқарастың қалыптасуына себеп болды. Қазақстанның Азаматтық процесінде оның орындайтын функциялары ағылшын құқығында өзіне қойылған мақсаттар мен міндеттерге сәйкес келмеуіне байланысты «сотқа дейінгі хаттама» терминінен бас тарту, оның орнына Англияның азаматтық іс жүргізу ережелеріне ұқсас «ашылған дәлелдемелер тізімі» терминін қолдану ұсынылды. Автор Қазақстанның Азаматтық процесінде дәлелдемелерді ашудың толық және пәрменді жұмыс істеуін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін сотқа дейінгі хаттама сияқты дәлелдемелерді ашудың жекелеген элементтерін реттеудегі бар олқылықтарды заңнамалық түзетуге үміт білдіреді.

Түйінді сөздер: *азаматтық процесс, дәлелдемелерді ашу, жалпы құқық, сотқа дейінгі ашу, дәлелдемелер, ашылған дәлелдемелер тізімі.*

PRE-ACTION PROTOCOL IN CIVIL PROCEEDINGS IN ENGLAND AND KAZAKHSTAN: A COMPARATIVE ANALYSIS

Satayeva Aizhan Baimurzievna
PhD candidate of the Higher School of Law of the University of KAZGUU named after. M.S. Narikbaev; Master of Laws, Legal Consultant, Astana, Republic of Kazakhstan; e-mail: satayevaaizhan@gmail.com

Abstract. *The present study aims to explore the problems of pre-action protocol as one of the aspects of evidence disclosure in civil proceedings in Kazakhstan. The article attempts to highlight theoretical ideas about the pre-action protocol and its correlation with the disclosure of documents in England. Using the method of comparative analysis, the author reveals the essence and importance of the pre-action protocol in English civil proceedings, noting that the pre-action protocol is not used to formalize disclosed documents in English proceedings, but the term "list of documents" is used. To highlight the problematic issues of the practical application of the pre-action protocol, the data of a sociological survey is used. In the author's opinion, the lack of clear legal regulation of the procedure for disclosure, the incorrect use of the term "pre-action protocol," the lack of liability for failure to fulfill the obligation to disclose documents, served as the reasons for the formation of a predominantly skeptical attitude to the pre-action protocol and to the disclosure general. It is recommended to abandon the term pre-action protocol, due to the inconsistency of its functions in the civil process of Kazakhstan with the goals and objectives laid down for it in English law. The term "list of documents" by analogy with the rules of civil proceedings in England has been proposed as a substitute. The author expresses the hope for legislative correction of existing gaps in the regulation of certain elements of evidence disclosure, such as the pre-action record, which would ensure the full and effective functioning of evidence disclosure in civil proceedings in Kazakhstan.*

Keywords: *civil procedure, disclosure of documents, common law, pre-action disclosure, evidence, list of documents*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_268

Введение

Институт раскрытия доказательств (далее - раскрытие) является новшеством в гражданском процессуальном законодательстве Республики Казахстан и еще не столь широко известен, но уже сейчас возникает острая потребность в необходимости развития теоретических представлений о раскрытии, ввиду внедрения таких отдельных элементов раскрытия доказательств, как досудебный протокол в гражданский процесс нашего государства. Имплементация раскрытия доказательств была произведена посредством внесения изменений и дополнений в Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан (далее - ГПК РК) от 20 де-

кабря 2021 года[1]. Это свидетельствует о том, что Казахстан не стал исключением в процессе глобализации и сближении правовых систем, воспринимая отдельные элементы иностранного права. Прототипом внедренного в ГПК РК раскрытия доказательств послужило раскрытие, зародившееся в Англии в XIX в. и претерпевшее ряд изменений за весь путь своего развития. Однако, нельзя не отметить, что раскрытие доказательств в ГПК РК лишь отдаленно напоминает процедуру раскрытия в общем праве и имеет существенные отличия. Настоящее исследование направлено на сравнение досудебного протокола, как отдельного аспекта раскрытия доказательств в Англии и Казахстане, поскольку имеющиеся различия между процедурами раскрытия настолько велики и существенны, что могут послужить основаниями еще к нескольким отдельным исследованиям.

Идея введения раскрытия в гражданский процесс является прогрессивной и соответствующей духу времени, но вопрос о качественности и последовательности внедрения остается открытым. О негативных последствиях механического переноса достаточно емко высказывается В.Д. Зорькин, по его мнению, «внедряемые ценности деформируются, формируются искаженные представления о демократических институтах, и как результат - разочарование населения в указанных институтах и возможность их отторжения» [1; с. 7]. Нечто подобное наблюдается вокруг внедрения досудебного протокола как элемента раскрытия доказательств. На сегодняшний день отмечается некая тенденция со стороны представителей судебной власти в представлении досудебного протокола в качестве института гражданско-процессуального права [2], однако, полагаем, что заявления об институциональности досудебного протокола несколько преждевременны. Проблематика заключается в том, что в ГПК РК термин «досудебный протокол» используют для оформления списка раскрытых доказательств, в то время как в Англии для подобных целей используют «list of documents» - список документов, а «pre-action protocol» - досудебный протокол представляет собой инструкцию и тесно связан с досудебным раскрытием. Нам неизвестно, что было положено за основу при выборе наименования «досудебный протокол» для документа, содержащего раскрытые доказательства, и что послужило причиной отказа от существующей в Англии формы «list of documents», однако, нельзя не отметить, что правовая регламентация досудебного протокола в ГПК РК носит непоследовательный и ограниченный характер, нивелируя определенным образом эффективность механизма раскрытия доказательств.

Между тем, институт раскрытия доказательств в гражданском судопроизводстве, зародившийся в английском праве, затем успешно заимствованный практикой США, а впоследствии распространившийся не только в странах общего права, но и в ряде стран континентального права, призван гарантировать сторонам исчерпывающее выяснение обстоятельств (фактов) по гражданскому делу до начала разбирательства. Нельзя не отметить, что отражение раскрытия доказательств в Принципах транснационального гражданского судопроизводства ALI/УНИДРУА (2006) также является своеобразным маркером эффективности процедуры и свидетельствует об универсальности данного механизма, в том числе и для стран континентальной системы права[2].

Настоящее исследование направлено на изучение сущности досудебного протокола, как элемента раскрытия доказательств в Англии и Казахстане, с проведением сравнительно-правового анализа, с целью выявления концептуальных различий и установления пробелов в правовом регулировании раскрытия в гражданском процессе Республики Казахстан на примере досудебного протокола. Основные задачи: изучение правовой регламентации досудебного протокола в контексте раскрытия доказательств в Англии, определение порядка правового регулирования досудебного протокола в Казахстане, проведение сравнительно-правового анализа между ними, выявление пробелов, требующих устранения в национальном законодательстве, предложение решений по устранению недочетов в правовом регулировании.

Материалы и методы

Несмотря на то, что раскрытию доказа-

[1] *Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования гражданского процессуального законодательства и развития институтов внесудебного и досудебного урегулирования споров « от 20 декабря 2021 года. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000084, дата обращения 29.07.2022 г.*

[2] *ALI/UNIDROIT «Принципы транснационального гражданского процесса.» - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://www.unidroit.org/instruments/civil-procedure/ali-unidroit-principles/, дата обращения 29.07.2022 г.*

тельств посвящены научные труды многих ученых, в частности, N. Andrews, J. Jacob, L. Bebchuk, K. Huang, В.К. Пучинского, И.В. Решетниковой, Ю.В. Кайзер, В.Ю. Кулаковой, А.Д. Лозовицкой, Ю.В. Архиповой и др., теоретические аспекты досудебного протокола в Англии нашли свое отражение в немногочисленных работах. Научные изыскания N. Andrews, Лорда Г. Вульфа, И.В. Решетниковой, посвященные досудебному протоколу, послужили основой для настоящего исследования. В качестве эмпирической базы были использованы данные опроса, касающегося раскрытия доказательств и досудебного протокола, проведенного среди лиц, имеющих высшее юридическое образование, чья деятельность так или иначе связана с представительством по гражданским делам. Нормативную основу исследования составили Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан (далее - ГПК РК)[3], Правила гражданского судопроизводства Англии (далее - ПГС)[4], досудебные протоколы Англии[5].

Методологическую основу статьи составили диалектический метод с анализом различных точек зрения на институт раскрытия доказательств и его структурный элемент - досудебный протокол. Одним из ключевых методов исследования является метод сравнительно-правового анализа. Сравнение досудебного протокола в гражданском процессе Англии и Казахстана, позволит выявить различия и особенности в его правовом регулировании.

Социологический опрос среди лиц, имеющих непосредственное отношение к представительству по гражданским делам в судах Республики Казахстан, касательно процедуры раскрытия доказательств и досудебного протокола, был проведен посредством электронной формы через платформу Google[6]. Общее количество респондентов на момент проведения исследования составило 101 человек. Полученные результаты, позволили сделать определенные выводы о качественности внедрения раскрытия доказательств в гражданский процесс РК.

Результаты. Обсуждение

Досудебный протокол в английском судопроизводстве является структурным элементом раскрытия доказательств, являющимся полноценным процессуальным институтом в Англии, которому посвящен целый раздел в Правилах гражданского судопроизводства. В соответствии с дефиницией, указанной в словаре юридических терминов, “Раскрытие информации (disclosure) - это передача одной стороной другой стороне всех соответствующих документов и информации, чтобы обе стороны имели всю информацию об аргументах другой стороны[7]”. Стандартное раскрытие в соответствии с нормой п. 31.6 ПГС Англии подразумевает обязанность раскрыть все документы, на которые сторона опирается, в том числе могущие оказать негативное влияние на положение самой стороны, а также документы, влияющие на позицию противоположной стороны, как негативно, так и положительно.

Обращаясь к досудебном протоколу в гражданском процессе Англии, отметим, что в состязательном судопроизводстве подготовка начинается еще до подачи иска и без участия суда [3, с. 222]. Именно этому “досудебному” этапу уделяется большое внимание, так как он может способствовать мирному урегулированию спора без вмешательства суда [3, с. 223]. Отсюда берет свое начало основная и самая значительная классификация раскрытия доказательств, в основе которой лежит момент подачи иска. Таким образом, раскрытие доказательств в Англии подразделяется на раскрытие до подачи иска - (ст.31.16 ПГС) и раскрытие на этапе подготовки к судебному разбирательству (ст. 31.10).

Раскрытие до подачи иска означает возможность и право “будущего” истца требовать от предполагаемого ответчика представления доказательств, которые могут иметь значение для возбуждения иска. Такое раскрытие производится без возбуждения гражданского дела по заявлению лица в суд, но оно должно быть подкреплено доказательствами (п. 31.16 ПГС). На основании

---

[3] *Кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V «Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.08.2022 г.) - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=34329053#sub_id=0, дата обращения 29.07.2022 г.*

[4] *Civil Procedure (Amendment No.2) Rules 2022 & 149th PD Update. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil, дата обращения 29.07.2022 г.*

[5] *Pre-Action Protocol for the Resolution of Clinical Disputes.- [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/protocol/prot_rcd дата обращения 29.07.2022 г.*

[6] *Форма социологического опроса по теме «Раскрытие доказательств в гражданском процессе». - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://docs.google.com/forms/d/1RzUV8G9JJC9Nz2vJluBUD-jL7JL4DiRXMs1sCyzGMhw/edit, дата обращения 29.07.2022 г.*

[7] *The legal dictionary. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://www.claims.co.uk/dictionary#filter=.d , дата обращения 29.07.2022 г.*

этого заявления суд выносит приказ, в котором устанавливается обязанность по раскрытию доказательств для противоположной стороны. Именно этот вид раскрытия получил название "досудебное раскрытие доказательств". В Казахстане подобный вид раскрытия отсутствует, однако потребность в таком виде раскрытия наблюдается на практике.

Именно для случаев досудебного раскрытия доказательств существуют так называемые "pre-action protocols" или "досудебные протоколы", суть которых состоит в кратком руководстве по действиям для "потенциальных сторон" по гражданскому иску, которые они обязаны совершить до подачи иска, и которые ожидает от них суд. Они являются новшеством в гражданском процессе Англии и были введены в 1998 году в результате реформ Лорда Вульфа. По его мнению это было одно из самых значительных нововведений, целью которого было придание определенной формальности досудебному разрешению спора. Так, в своем докладе "Доступ к правосудию", он отмечал, что "досудебные протоколы будут содержать правила в конкретных отраслевых спорах и стороны будут обязаны им следовать, они облегчат сторонам получение информации за счет использования стандартных форм и опросников" [4]. В то же время, N. Andrews определяет их в виде системы "протоколов до предъявления иска", устанавливающих обязательства, которые будущие стороны и их представители обязаны выполнить до начала формального судебного процесса [5; с. 123]. Фактически это инструкции к отдельным видам споров (например, досудебный протокол по инженерным и строительным спорам, по искам о телесных повреждениях и т.д.) и на Стороны возлагается обязанность выполнить все требования досудебного протокола, в том числе и требование по раскрытию информации, а также требование по направлению претензии, ответа на претензию. Конкретное содержание протокола устанавливается практическими указаниями по соответствующей категории дел [3; с. 223]. Некоторые протоколы содержат шаблоны документов, схемы, графики для удобства Сторон, помогая им совершить все необходимые действия на данном этапе. Как пример, приведем выдержку из текста одного из досудебных протоколов в Англии: "Настоящий Протокол устанавливает поведение, которому потенциальные стороны обычно должны следовать до начала любого разбирательства. Он устанавливает разумный процесс и график обмена информацией, относящейся к спору, устанавливает стандарты содержания и качества претензионных писем и устанавливает стандарты ведения предварительных переговоров[8]".

В конце 2010 года существовало 11 протоколов, на сегодняшний день их количество увеличилось до 18. Протоколы направлены на обеспечение эффективного обмена информацией между потенциальным истцом и ответчиком, однако, по мнению N. Andrews, обеспечение соблюдения досудебных протоколов приводит к увеличению судебных расходов [5; с. 124].

Сторона, не исполнившая требования по досудебному протоколу подвергается санкциям, в виде судебных издержек [4]. Несоблюдение требований досудебного протокола не является основанием для отказа в принятии (или возвращения) иска [3; с. 223].

Как видно, из вышесказанного, в Англии существует досудебное раскрытие и досудебный протокол, которые неразрывно связаны и имеют своей целью мирное урегулирование спора до начала процесса. Сущность английского досудебного протокола в четкой инструкции, с пошаговыми действиями, в результате исполнения которых стороны могут прийти к мирному урегулированию. Если этого не произошло, то возбуждается производство в суде. Досудебный протокол это своего рода гарантия того, что стороны предприняли все усилия для мирного разрешения спора, выполнили все требования, в том числе и по раскрытию доказательств.

Если обратиться к процедуре раскрытия доказательств, то список раскрытых доказательств не оформляется досудебным протоколом. В соответствии с требованиями ст. 31.10 ПГС, стандартное раскрытие производится путем составления и передачи другой стороне списка документов (list of documents)[9] в соответствующей форме, при этом список должен быть удобен для идентификации и включать заявление стороны о раскрытии доказательств. Полагаем, что подобное наименование и форма более уместны при раскрытии доказательств, поскольку отражают сущность самого документа и порядок, который был установлен для раскры-

[8] *Pre-Action Protocol for the Resolution of Clinical Disputes. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/protocol/prot_rcd, дата обращения 29.07.2022 г.*

[9] *Form N265: Make a standard disclosure of documents to the court.- [Электронный ресурс]. -Режим доступа: https://www.gov.uk/government/publications/form-n265-list-of-documents-standard-disclosure, дата обращения 29.07.2022 г.*

тия в англо-саксонской системе права.

Обращаясь, к раскрытию доказательств и досудебному протоколу в Казахстане, мы, к сожалению, не имеем законодательно закрепленной дефиниции, теоретические представления о раскрытии и о досудебном протоколе в отечественной науке также отсутствуют. В Казахстане правовое регулирование раскрытия доказательств нашло свое отражение в главе 7-ой «Доказательства и доказывание». Так, в соответствии с нормой ст. 73 ГПК РК, процедура раскрытия доказательств является неотъемлемой частью представления доказательств, осуществляется сторонами и другими лицами, участвующими в деле при принятии иска. Раскрытие, представление и обмен доказательствами должны оформляться досудебным протоколом, объектом раскрытия являются доказательства, на которые они намерены ссылаться и которыми они намерены воспользоваться в суде в обоснование своих требований. При этом доказательства могут быть представлены на стадии судебного разбирательства, если невозможность их представления на стадии подготовки дела к судебному разбирательству будет обоснована лицами, их представившими.

В контексте данной нормы можно отметить проблемные аспекты по содержанию, субъектному составу, объекту раскрытия, отсутствию ответственности за неисполнение нормы о раскрытии и пределов раскрытия. Каждое из них может послужить темой отдельного исследования. Но целью нашего исследования является требование об оформлении раскрытия в форме досудебного протокола. Во-первых, такое требование отсутствует в ПГС Англии. Во-вторых, термин «досудебный протокол» заимствованный из английского права, не используется для фиксации списка раскрытых доказательств и путей мирного урегулирования спора. Следовательно, в нормах ГПК РК используется термин «досудебный протокол» для обозначения не свойственного ему документа.

По толковому словарю С.И. Ожегова дефиниция самого слова «протокол» означает: «1. Документ с записью всего происходящего на заседании, собрании, допросе; 2. документ, которым удостоверяется какой-либо факт; 3. акт, о нарушении общественного порядка; 4. один из видов международных соглашений»[6]. Ни одно из этих определений не соответствует содержанию и смыслу досудебного протокола. Следовательно, досудебным протоколом именуется документ, который по существу своему протоколом не является.

Аналогичная ситуация возникает со словом «досудебный». Согласно определению, оно означает: «относящийся к юрисдикционному процессу до стадии судебного рассмотрения; производимый, осуществляемый до судебного разбирательства[10]». «Досудебный» в нашем понимании означает то, что происходит до суда, до возбуждения иска. К примеру, подобным эпитетом наделяется слово претензия, которая подается до возбуждения гражданского дела. Полагаем, что все действия, совершаемые после подачи иска, и документы, подаваемые в процессе рассмотрения дела, никак не могут именоваться досудебными, поскольку судебное разбирательство возбуждено и будет окончено с обязательным вынесением одного из судебных актов.

Отметим, что этап, во время которого должен оформляться досудебный протокол именуется подготовкой к судебному разбирательству. Однако, раздел ГПК РК, регламентирующий процедуру подготовки, не содержит в себе норм, касающихся оформления раскрытых доказательств посредством досудебного протокола. В этом усматривается отсутствие системности в правовом регулировании как раскрытия доказательств, так и самого документа, которым должны оформляться раскрытые доказательства. Ситуация осложняется тем, что составление досудебного протокола увеличивает стандартный срок подготовки на пять рабочих дней (ч.1 ст. 150 ГПК РК). Это противоречит сущности раскрытия доказательств, одной из целью которого является процессуальная экономия времени. Подобное увеличение срока подготовки у представителей сторон вызывает скептическое отношение к раскрытию, в целом, и к судебному протоколу, в частности.

Обращаясь к процессуальному статусу досудебного протокола в ГПК РК, нельзя не отметить отсутствие норм, которые определяли бы его место в структуре процессуальных документов. Общеизвестно, что в ГПК РК существует глава 26 под названием «Протоколы», содержащая нормы, регулирующие исключительно протоколы судебного заседания либо процессуального действия,

[10] *Электронный словарь русского языка. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://herzena.ru/index.php/words/show/5564, дата обращения 29.07.2022 г.*

однако правовая регламентация досудебного протокола в нормах этой главы не содержится. Следовательно, досудебный протокол не является разновидностью протоколов гражданского процесса и не относится к ним. Также, в соответствии с нормами ст. 21 ГПК РК досудебный протокол не относится к судебным актам. Документ, не являющийся судебным актом, не может быть актом правоприменения в гражданском процессе [7; с. 89]. ГПК РК не содержит требований к форме досудебного протокола, к порядку его оформления, к лицу, ответственному за его составление. На практике применяется единый шаблон досудебного протокола, который содержит информацию о месте и дате, об истце, ответчике, предмете иска, а также перечень раскрытых и представленных доказательств с вариантами урегулирования спора[11].

Данные социологического опроса юридических консультантов, адвокатов, юристов компаний показали, что на сегодняшний день «досудебный протокол» не воспринят профессиональным сообществом. Из 99 ответивших на вопрос об эффективности данного процессуального документа, всего лишь 10 % согласилось с тем, что он таковым является. 33 % посчитали его неэффективным и носящим декларативный характер, почти столько же считают, что его необходимо усовершенствовать (30 %), а 26 % придерживаются мнения о том, что это излишний процессуальный документ[12].

В то же время, представление новых доказательств, не отраженных в досудебном протоколе, не исключается на стадии главного судебного разбирательства (далее - ГСР), так как это допускается нормой ст. 73 ГПК РК. Несмотря на введение раскрытия доказательств и досудебного протокола, представление новых доказательств на этапе ГСР явление постоянное. Почти 74 % опрошенных подтвердили, что новые доказательства предъявляются на стадии ГСР, и только 10 % подтвердили, что доказательства на этапе ГСР не предъявляются, остальные затруднились ответить. При этом, сторона, допустившая нарушение нормы о раскрытии не несет никаких негативных последствий, таких например, как возложение части судебных издержек за недобросовестное исполнение обязанностей либо недопущение нераскрытых доказательств на ГСР, как это практикуется в Англии.

Выводы

Представляется, что подобной ситуации можно было избежать при более тщательной подготовке к внедрению раскрытия доказательств в ГПК РК. Из проведенного исследования вытекает, что «вырванный» из контекста общего права досудебный протокол является инструкцией, руководством к действию, тесно связан с отсутствующим в казахстанском законодательстве досудебным раскрытием и считается его неотъемлемой частью, и не имеет никакого отношения к списку раскрытых доказательств.

Возможно, во избежание путаницы, раскрытие доказательств следовало бы оформлять не досудебным протоколом, а в виде документа под названием «список раскрытых доказательств по гражданскому делу», обязательство по подготовке которого вменялось бы каждой стороне отдельно, а также лицу, участвующему в деле, с обязательным приложением соответствующих копий доказательств и представлением на предварительном заседании, как противоположной стороне, так и суду. В целях процессуальной фиксации списки раскрытых доказательств должны утверждаться определением суда на этапе подготовки к судебному разбирательству. На стороны и на лиц, участвующих в деле, необходимо возложить обязанность по составлению списка раскрытых доказательств, и предусмотреть ответственность в виде распределения части судебных издержек на лицо, которое нарушило требование о раскрытии, независимо от того, выиграло ли оно или проиграло в суде. Полагаем, указанная мера повысила бы процессуальную дисциплину сторон и их представителей. В то же время, с учетом ментальных особенностей, а также уровня развитости правовой культуры в Казахстане, полагаем, что установление полного запрета на использование нераскрытых доказательств на этапе главного судебного разбирательства, будет преждевременным.

Таким образом, на основании проведенного исследования, можно прийти к выводу, что раскрытие в Англии является мощным процессуальным инструментом с четким правовым регулированием. Оно достигает

[11] *Образец досудебного протокола. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://defacto.kz/ru/documents/dosudebnyy-protokol, дата обращения 29.07.2022 г.*

[12] *Результаты социологического опроса, проведенного автором исследования по теме «Раскрытие доказательств в гражданском процессе». - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://docs.google.com/spreadsheets/d/1x7IRQ0vWoS3QWVJQYoK71yQhLfFeRcPWASLaphy60H8/edit?resourcekey#gid=1735638429, дата обращения 10.08.2022 г.*

поставленных задач и позволяет экономить время и средства тяжущихся. Идея об имплементации раскрытия доказательств в гражданский процесс соответствует требованиям времени, однако ее воплощение в жизнь оставляет желать лучшего. Остается открытым вопрос о целесообразности существования досудебного протокола, в качестве термина, обозначающего список раскрытых доказательств в ГПК РК. Ограниченность правовой регламентации досудебного протокола в гражданском процессе Казахстана не позволяет говорить о его действенности и рациональности. Тем не менее, поступательная, своевременная законодательная корректировка правового регулирования досудебного протокола с учетом вышеизложенных рекомендаций, позволит обеспечить эффективное функционирование раскрытия доказательств в гражданском процессе Казахстана.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зорькин В.Д. Конституционные основы развития цивилизации в современном глобальном мире // Журнал российского права. – 2007. – № 4. – С. 3– 8.

2. Жаманбаев Б.М. Институт досудебного протокола. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://pvl.sud.kz/rus/massmedia/institut-dosudebnogo-protokola, дата обращения 29.07.2022 г.

3. Решетникова И.В. Доказательственное право Англии и США.3-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательский дом «Городец», 2021. – 320 с.

4. Lord Woolf. Access to justice: final report to the Lord Chancellor on the civil justice system in England and Wales. London, 1996. — [Электронный ресурс].

— Режим доступа:

https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/ukgwa/20060214041328/http://www.dca.gov.uk/civil/final/sec3a.htm#c9, дата обращения 29.07.2022 г.

5. Эндрюс Н. Система гражданского процесса Англии: судеб. разбирательство, медиация и арбитраж/Нил Эндрюс; пер. с англ.; под ред. Р.М. Ходыкина. — М.: Инфотропик Медиа, 2012. – 544 с.

6. Ожегов С.И. Толковый словарь. . — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=25006, дата обращения 29.07.2022 г.

7. Баймолдина, З.Х. Гражданское процессуальное право Республики Казахстан: В двух томах. Том 2. Особенная часть (Темы 16-30). Учебник. Алматы: КазГЮА. 2001. – 468 с.

REFERENCES

1. Zor’kin V.D. Konstitucionnye osnovy razvitija civilizacii v sovremennom global’nom mire // Zhurnal rossijskogo prava. – 2007. – № 4. – S. 3– 8.

2. Zhamanbaev B.M. Institut dosudebnogo protokola. — [Jelektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: https://pvl.sud.kz/rus/massmedia/institut-dosudebnogo-protokola, data obrashhenija 29.07.2022 g.

3. Reshetnikova I.V. Dokazatel’stvennoe pravo Anglii i SShA.3-e izd., pererab. i dop. — M.: Izdatel’skij dom «Gorodec», 2021. – 320 s.

4. Lord Woolf. Access to justice: final report to the Lord Chancellor on the civil justice system in England and Wales. London, 1996. — [Jelektronnyj resurs].

— Rezhim dostupa:

https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/ukgwa/20060214041328/http://www.dca.gov.uk/civil/final/sec3a.htm#c9, data obrashhenija 29.07.2022 g.

5. Jendrjus N. Sistema grazhdanskogo processa Anglii: sudeb. razbiratel’stvo, mediacija i arbitrazh/Nil Jendrjus; per. s angl.; pod red. R.M. Hodykina. — M.: Infotropik Media, 2012. – 544 s.

6. Ozhegov S.I. Tolkovyj slovar’. . — [Jelektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=25006, data obrashhenija 29.07.2022 g.

7. Bajmoldina, 3.X. Grazhdanskoe processual’noe pravo Respubliki Kazahstan: V dvuh tomah. Tom 2. Osobennaja chast’ (Temy 16-30). Uchebnik. Almaty: KazGJuA. 2001. – 468 s.

УДК 347.9

СУЩНОСТЬ И ЗНАЧЕНИЕ ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА КАК ОТДЕЛЬНОЙ ОТРАСЛИ ПРАВА

Нуртан Азамат Ерланович
Старший преподаватель Школы права и государственного управления «Университета NARXOZ», Докторант PhD «Университета КАЗГЮУ имени М.С.Нарикбаева»;
г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: assanov_01@mail.ru

***Аннотация**. Статья посвящена раскрытию сущности и значения исполнительного производства с точки зрения его определимости как отдельной отрасли права.*

Учитывая сложившееся неоднозначное понимание исполнительного производства, в настоящем исследовании поставлена цель раскрыть его сущность и значение, в том числе в процессе подготовки будущих практикующих юристов в стенах университета.

В статье анализируются подходы к определению места исполнительного производства в системе права, к разграничению исполнительного производства и гражданского процессуального права, а также к выведению критериев определения самостоятельности отрасли права.

Актуальность рассматриваемых вопросов связана с тем, что в настоящее время в литературе не определено место исполнительного производства в системе права, а это играет немаловажное значение и в формировании отношения к этой сфере в целом, а также подготовке будущих судебных исполнителей в стенах университета, в частности.

Статья содержит две основные смысловые части: первая – касается теоретического определения самостоятельности исполнительного производства, вторая – логически вытекает из первой части и касается ведения исполнительного производства в вузах.

В результате исследования путем сравнения предмета, метода, субъектов, источников и задач исполнительного производства и гражданского процессуального права, автор приходит к выводу о самостоятельности исполнительного производства как отрасли права и необходимости четкого разграничения исполнительного производства от гражданского процессуального права. Также сделан вывод о внедрении в образовательную программу вузов обязательной дисциплины «Право исполнительного производства», изучение которой важно как для будущих судебных исполнителей, так и для любого практикующего юриста.

***Ключевые слова**: исполнительное производство, самостоятельная отрасль права, обязательная дисциплина, подготовка квалифицированных кадров.*

АТҚАРУШЫЛЫҚ ІС ЖҮРГІЗУДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҢ ДЕРБЕС САЛАСЫ РЕТІНДЕГІ МӘНІ МЕН МАҢЫЗЫ

Азамат Ерланұлы Нұртан
«NARXOZ Университеті» Құқық және мемлекеттік басқару мектебінің аға оқытушысы;
«М.С. Нәрікбаев атындағы КАЗГЮУ Университетінің» PhD докторанты,
Алматы қ-сы, Қазақстан Республикасы; e-mail: assanov_01@mail.ru

***Аннотация.** Мақала атқарушылық іс жүргізудің құқықтың дербес саласы ретінде айқындалуы тұрғысынан оның мәні мен маңызын ашуға арналған.*

Атқарушылық іс жүргізудің қазіргі қалыптасқан бірмәнді емес түсінігін ескере отырып, бұл зерттеуде оның, атап айтқанда, болашақ тәжірибелі заңгерлерді университет қабырғасында даярлау процесіндегі мәні мен маңызын ашып көрсету мақсат етілген.

Мақалада атқарушылық іс жүргізудің құқық жүйесіндегі орнын анықтау, атқарушылық іс жүргізу мен азаматтық іс жүргізу құқығының аражігін ажырату, сондай-ақ құқық саласының дербестігін анықтау критерийлерін шығару тәсілдері талданады.

Қарастырылып отырған мәселелердің өзектілігі қазіргі уақытта әдебиеттерде құқық жүйесінде атқарушылық іс жүргізудің орны анықталмағандығына байланысты, ал бұл жалпы осы салаға, әсіресе университет қабырғасында болашақ сот орындаушыларын дайындауға деген көзқарасты қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

Мақалада екі негізгі семантикалық бөлім бар: біріншісі атқарушылық іс жүргізудің тәуелсіздігінің теориялық анықтамасына қатысты болса, екіншісі бірінші бөлімнен логикалық тұрғыдан туындайды және жоғары оқу орындарында атқарушылық іс жүргізуді оқытуға қатысты.

Зерттеу нәтижесінде автор атқарушылық іс жүргізудің және азаматтық іс жүргізу құқығының пәнін, әдісін, субъектілерін, қайнар көздері мен міндеттерін салыстыра отырып, атқарушылық іс жүргізу құқық саласы ретінде дербес екендігі және атқарушылық іс жүргізу мен азаматтық іс жүргізудің аражігін ажырату қажеттігі туралы қорытындыға келеді. Сондай-ақ, «Атқарушылық іс жүргізу құқығы» міндетті пәні ЖОО-ның білім беру бағдарламасына енгізілгені, оны оқып-үйрену болашақ сот орындаушылар үшін де, тәжірибеде жүрген кез келген заңгер үшін де маңызды екендігі туралы қорытынды жасалған.

Түйін сөздер: *атқарушылық іс жүргізу, дербес құқық саласы, міндетті пән, білікті кадрларды даярлау.*

ESSENCE AND MEANING OF ENFORCEMENT PROCEEDINGS AS A SEPARATE BRANCH OF LAW

Nurtan Azamat Yerlanovich
Senior lecturer of the SLPP of NARXOZ University,
M. Narikbayev KAZGUU University's PhD student, Almaty,
Republic of Kazakhstan; e-mail: assanov_01@mail.ru

Abstract. *The article is devoted to revealing the essence and meaning of enforcement proceedings from the point of view of its definability as a separate branch of law.*

Given the current ambiguous understanding of enforcement proceedings, this study aims to reveal its essence and significance, including in the process of preparing future practicing lawyers within the walls of the university.

The article analyzes approaches to determining the place of enforcement proceedings in the system of law, to the distinction between enforcement proceedings and civil procedural law, as well as to the derivation of criteria for determining the independence of a branch of law.

The relevance of the issues under consideration is due to the fact that at present the place of enforcement proceedings in the system of law has not been determined in the literature, and this plays an important role in shaping attitudes towards this area in general, as well as in training future bailiffs within the walls of the university, in particular.

The article contains two main semantic parts: the first one concerns the theoretical definition of the independence of enforcement proceedings, the second one logically follows from the first part and concerns the conduct of enforcement proceedings in universities.

As a result of the research, by comparing the subject, method, subjects, sources and tasks of enforcement proceedings and civil procedural law, the author comes to the conclusion that enforcement proceeding is independent as a branch of law and there is a need for a clear distinction between enforcement proceedings and civil procedural law. It was also concluded that the compulsory discipline "Law of Enforcement Proceedings" has to be introduced into the educational program of universities, the study of which is important both for future bailiffs and for any practicing lawyer.

Keywords*: enforcement proceedings, independent branch of law, compulsory discipline, training of qualified personnel.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_276

Введение

Эффективность работы судебной системы во многом определяется и связана с деятельностью судебных исполнителей. В свою очередь, формирование надежной системы исполнительного производства является одним из основных показателей повышения авторитета судебной власти. Право каждого на судебную защиту прав и свобод, закрепленное в Конституции Республики Казахстан, как одно из основных, абсолютных и неотчуждаемых прав человека, может быть реализовано в полной мере посредством надлежащего функционирования исполнительной системы. Исходя из этого, наблюдается тесная связь между судебной системой и исполнительным производством. При этом, следует разграничивать гражданское процессуальное право и исполнительное производство. Исполнительное производство зачастую рассматривается как продолжение или часть гражданского процесса. Однако, это далеко не так, и исполнительное производство имеет право называться самостоятельной отраслью права, которая заслуживает отдельного внимания и изучения.

Для разграничения приведем следующий пример. Допустим, заключен договор аренды между двумя лицами (арендодателем и арендатором). Содержание обязательства в рамках данного договора регулируется нормами гражданского права. Если одна из сторон договора не исполняет принятые на себя обязательства, то между сторонами возникает спор и правовая проблема, связанная с разрешением данного спора. Спор является основанием для возникновения гражданского судопроизводства и это правоотношение уже регулируется нормами гражданского процессуального права. Гражданский процесс заключается в рассмотрении и разрешении спора по существу и завершается вынесением судебного акта. С этого момента возникает вопрос по исполнению судебного акта, и на этом этапе исполнение судебных актов является уже предметом исполнительного производства. Из приведенной цепочки правоотношений видно, что эти три отрасли права регулируют разные правовые отношения, имеют разный предмет, а их нормы применяются на разных стадиях механизма правового регулирования. При этом, исполнительное производство завершает весь цикл механизма правового регулирования и является самостоятельным и важным звеном в указанной цепочке. Мы нисколько не умаляем значения других отраслей права, однако, в большинстве случаев, при нарушении прав и интересов субъектов, восстанавливает их именно исполнительное производство.

Материалы и методология

При написании данной статьи применялись общенаучные методы: анализ, синтез, индукция, дедукция, описание и сравнение. Особую роль при выведении результатов данного исследования играли методы: формально-юридический (который применялся при анализе норм отдельных рассматриваемых отраслей права), систематизации и классификации (которые применялись при разграничении отраслей права).

Результаты и их обсуждение

В теории отмечается, что право представляет сложную с точки зрения структурирования и внутренней организации систему, обладающую определенным набором характерных для нее признаков. Первичным элементом системы права является норма права. Объединяясь по предметному критерию или функциональному назначению, нормы права образуют институты. Институты, в свою очередь, группируются в отрасли права. Отрасль права является наиболее крупным структурным элементом системы права [1, стр. 233]

Предмет правового регулирования выступает решающим критерием самостоятельности той или иной отрасли права, вследствие того, что без специфического предмета, объективно требующего применения особого режима правового регулирования, не может быть отрасли права как самого крупного и цельного правового образования в системе права [2, стр. 25]. Под отраслью права, в свою очередь, понимают объективно сложившуюся внутри единой системы права в виде ее обособленной части группу правовых институтов и норм, регулирующих качественно однородные общественные отношения на основе определенных принципов и специфических методов, в силу чего приобретающую относительную самостоятельность, устойчивость и автономность функционирования [3, стр. 297]. Таким образом, важнейшими основаниями разграничения отраслей в системе права являются предмет

правового регулирования и метод правового регулирования.

Проведя анализ общей теории права и опираясь на разные исследования, направленные на разграничение отраслей права и на определение их самостоятельности [см., например, 2, стр.19-27; 3, стр.158], определим место исполнительного производства в системе права и рассмотрим его как самостоятельную отрасль.

На вопрос о том, что же такое «исполнительное производство» и какова его роль, можно ответить следующим образом. Конституционное право на судебную защиту прав и свобод реализуется в полной мере при условии надлежащего исполнения решения суда. По общим правилам, юридически обязывающие судебные решения должны исполняться надлежащим образом. А в случае уклонения должника от исполнения, в целях реализации механизма правового регулирования и в целях защиты прав взыскателя, осуществляются меры принудительного исполнения. Таким образом, исполнительное производство представляет собой совокупность норм, способствующих сохранению, защите и восстановлению нарушенных прав и интересов. Какова природа этих норм и каково их место в системе права? Рассмотрим с точки зрения соотношения исполнительного производства и гражданского процессуального права.

Если проанализировать и сгруппировать мнения касательно сущности исполнительного производства и его места в системе права, то можно выделить следующие основные три группы мнений. Авторы, относящиеся к первой группе, считают необходимым рассматривать исполнительное производство как неотъемлемый элемент (или стадию) гражданского судопроизводства (или гражданского процессуального права). Вторая группа авторов считает, что, поскольку речь идет об особом субъекте исполнительного производства, который наделен властными полномочиями, исполнительное производство – это подотрасль административного права. И, наконец, по мнению третьей группы авторов, исполнительное производство является самостоятельной отраслью права [см., например: 4, стр. 15-20; 5, стр.9-11].

На наш взгляд, исполнительное производство занимает особое место в системе права и представляет собой отрасль права, которая уже сформировалась как самостоятельная, в соответствии с требованиями времени, имеющую свой предмет и направленную на регулирование соответствующей категории правоотношений с использованием специальных методов. Данную отрасль права не следует рассматривать как часть гражданского процессуального права, поскольку она регулирует совершенно иные правоотношения, чем отношения, регулируемые гражданским процессуальным законодательством. Так, исполнительное производство регулирует деятельность судебных исполнителей как субъектов принудительного исполнения актов суда и иных органов, а также других участников исполнительного производства. То есть предметом исполнительного производства являются правоотношения, возникающие при исполнении судебных решений и иных актов. Если сравнить эти отношения с отношениями, возникающими в сфере гражданского судопроизводства, то можно увидеть, что отношения, возникающие во втором случае, являются отношениями между судом и другими участниками процесса. Отношения же, возникающие при исполнительном производстве, являются внесудебными отношениями, возникающими после принятия и вступления в законную силу решения суда. Основной целью этих отношений является восстановление нарушенных прав. Такие правоотношения не характерны для других отраслей права, т.е. данный предмет является специфическим для данной отрасли права.

Что касается метода исполнительного производства, то существует мнение, что данная отрасль права регулирует отношения путем сочетания императивного и диспозитивного способов [5, стр.10], причем особенность метода исполнительного производства состоит в том, что он императивен для должника и в то же время диспозитивен для взыскателя. Здесь следует отметить, что императивность связана с формированием отношений власти и подчинения в исполнительном производстве. А диспозитивность исполнительного производства зависит от фактического действия участвующих в нем лиц (или возможности отказа от действий). На наш взгляд, исполнительное производство, действительно, регулирует правоотношения сочетая два метода, поскольку, по сути, законодательством предусмотрены как императивные, так и диспозитивные меры, применяемые в процессе восстановления субъективных прав и интересов. Однако, императивный характер норм исполнительного производства превалирует. Так, в случае, если должник исполняет судебный акт

добровольно, то исполнительное производство не возбуждается. Исполнительное производство начинается судебным исполнителем тогда, когда судбный акт должником в добровольном порядке не исполняется.

Вывод о самостоятельности данной отрасли права, наряду с двумя указанными выше критериями, складывается также из источников, особенностей субъектного состава, принципов и специальных задач отрасли права.

Так, исполнительное производство в Республике Казахстан регулируется Законом РК «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей»[1], т.е. нормы исполнительного производства изъяты из сферы Гражданского процессуального кодекса. Основными субъектами исполнительного производства являются судебный исполнитель, а также две заинтересованные стороны – должник и взыскатель. В гражданском же процессе сторонами являются истец и ответчик, а одним из основных субъектов является суд. Таким образом, основным субъектом в гражданском процессе является судья, а центральным субъектом исполнительного производства – является судебный исполнитель.

Исполнительное производство имеет особые задачи. Так, задачами исполнительного производства являются обязательное и своевременное принятие мер, направленных на принудительное исполнение исполнительных документов, выдаваемых на основании судебных решений, определений по гражданским и административным делам, предписаний и постановлений по делам об административных правонарушениях, приговоров и постановлений по уголовным делам в части имущественных взысканий, а также постановлений иных органов[2]. Задачами же гражданского судопроизводства являются защита и восстановление нарушенных или оспариваемых прав, свобод и законных интересов граждан, государства и юридических лиц, соблюдение законности в гражданском обороте, обеспечение полного и своевременного рассмотрения дела, содействие мирному урегулированию спора, предупреждение правонарушений и формирование в обществе уважительного отношения к закону и суду[3]. То есть задачи исполнительного производства заключаются в выполнении судебными исполнителями действий, необходимость в которых возникает после судебного рассмотрения споров и вынесения по ним судебных актов. Если гражданским процессуальным законодательством предусмотрены порядок и сроки возбуждения и рассмотрения гражданских дел в суде, издания на их основании актов (решений, постановлений, распоряжений, приказов), то исполнительное производство устанавливает и регулирует порядок обязательного и своевременного исполнения судебных актов.

То же самое касается и разграничения принципов исполнительного производства и гражданского процесса – каждая отрасль права основывается на своих основополагающих началах, свойственных той или иной отрасли исходя из специфики регулируемых отношений.

Кроме того, исполнительное производство как самостоятельная отрасль права состоит из общей и особенной частей. В общей части рассматриваются понятие, предмет, методы, принципы исполнительного производства, связь с другими отраслями права (в частности, с гражданским процессом), исполнительные документы и их виды, субъекты исполнительного производства. Кроме того, в общей части регулируются порядок стажировки и аттестации соискателей на право занятия деятельностью частного судебного исполнителя, порядок лицензирования частных судебных исполнителей. Порядок совершения конкретных исполнительных действий рассматривается в особенной части исполнительного производства.

Резюмируя вышеизложенное, можно сделать вывод о том, что указанные признаки характерны для самостоятельной отрасли исполнительного производства.

Следующий момент, который хотелось бы затронуть в связи с нашим предыдущим выводом, это сегодняшняя ситуация с преподаванием дисциплины «Исполнительное производство» в вузах. Неоднозначное отношение к исполнительному производству сказывается и на юридическом образовании. На сегодняшний день большинство универ-

[1] *Закон Республики Казахстан «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей» // Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000261_. Дата обращения: 24.10.2022.*

[2] *Закон Республики Казахстан «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей» // Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000261_. Дата обращения: 24.10.2022*

[3] *Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан // Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377. Дата обращения: 24.10.2022.*

ситетов преподают и включают вопросы исполнительного производства как одну из завершающих тем в рамках гражданского процессуального права, достаточно поверхностно. Однако, исходя из изложенного выше, поскольку эти отрасли имеют разный предмет, нельзя преподавать дисциплину «Исполнительное производство» внутри Гражданского процессуального права. В отдельных вузах есть дисциплина «Исполнительное производство», но она представлена как компонент по выбору. На наш взгляд, дисциплина должна быть представлена как обязательная, самостоятельная и крайне важно обучать студентов исполнительному производству в вузах, т.к. это первый шаг в подготовке судебных исполнителей и практикующих юристов и без данной дисциплины подготовка будущих юристов-практиков неполноценная и незаконченная. Так, например, многие кандидаты на право занятия деятельностью частного судебного исполнителя при прохождении отбора для стажировки получают отказ в допуске к прохождению стажировки, поскольку не владеют базовыми знаниями исполнительного производства, которые, в свою очередь, должны быть получены в стенах университета.

Будущие практикующие юристы в обязательном порядке должны владеть основами исполнения судебных решений, т.к. в Республике Казахстан существует много проблем и актуальных вопросов в сфере исполнительного производства и любой юрист сталкивается в своей профессиональной деятельности с исполнительным производством. Учитывая, что студенты получают знания по гражданскому праву и гражданскому процессу, но не получают знаний и навыков по исполнению решений, как завершающей стадии, предполагается, что у студентов не сформировано представление о полном цикле механизма правового регулирования (материальное право – процессуальное право – исполнительное производство). Но мы неустанно повторяем, что механизм защиты нарушенных прав и законных интересов заключается не только в вынесении судебного акта и его вступлении в силу, но и в его своевременном исполнении. Только после исполнения судебных актов восстанавливаются нарушенные или оспариваемые права, свободы и защищаемые законом интересы граждан, юридических лиц и государств.

В связи с этим, предлагается включить дисциплину «Право исполнительного производства» в качестве обязательной в программу обучения студентов-будущих юристов. Кроме того, учитывая большой объем практического материала, который мог бы быть полезен студентам и желание охватывать темы более детально, предлагается включить в дисциплину модуль «Практикум по исполнительному производству», изучение которого поможет закрепить навыки практического применения норм исполнительного права. В ходе изучения данного модуля будет уделено особое внимание процедурным вопросам исполнительного производства, включая формирование навыков правильного составления документов, необходимых для обеспечения всего процесса исполнения судебных актов, а именно: правила делопроизводства судебных исполнителей, порядок ведения делопроизводства, включая подготовку служебных документов; прием, регистрацию и отправление документов; составление номенклатуры дел, формирование, хранение документов и подготовку их в архив, печать частного судебного исполнителя, а также все виды постановлений государственных и частных судебных исполнителей.

В итоге изучения данной дисциплины предполагается, что студенты овладеют в полной мере знаниями в сфере исполнительного производства и у них будут сформированы знания, умения и навыки, которые позволят занять достойное место в профессиональной среде.

В завершении хотелось бы в тему вышеизложенного отметить передовую практику Университета NARXOZ по пересмотру отношения к исполнительному производству. Будучи руководителем ОП «Юриспруденция» в данном вузе, автор данной статьи включил исполнительное производство в качестве самостоятельный дисциплины в программу бакалавриата, а также дисциплину «Совершенствование исполнительного законодательства РК» в программу магистратуры. В частности, последний упомянутый курс посвящен изучению особенностей исполнения судебных актов и актов других органов в исполнительном производстве, а также направлен на формирование у магистрантов представлений о тенденциях развития исполнительного законодательства Республики Казахстан. Курс охватывает ознакомление с нормативными актами, регулирующими систему исполнительного производства; работу с регламентами и формирование навыков их применения; обучение порядку оформления исполнительных

документов; ознакомление с отдельными видами исполнительных документов; практическое применение теоретических положений, формирование глубоких знаний в области дальнейшего реформирования исполнительного законодательства. В результате изучения дисциплины, используя анализ и решение проблемных практических ситуаций, будут подготовлены квалифицированные специалисты в области исполнения исполнительных документов, обладающих навыками применения законодательства в области исполнительного производства на практике.

Вместе с тем, университетом NARXOZ был подписан меморандум с Республиканской палатой частных судебных исполнителей, в рамках которого будет осуществляться подготовка будущих частных судебных исполнителей.

Заключение

Таким образом, подводя итог вышеизложенному, мы приходим к следующим выводам. Исполнительное производство представляет собой отдельную самостоятельную отрасль права, у которой есть свое место в системе права, свой специфический предмет, метод, субъекты, принципы, источники. Поскольку исполнительное производство является отдельной отраслью права, то и в стенах университета должно быть уделено отдельное внимание изучению данной отрасли, вне рамок гражданского процессуального права и курс должен быть введен в качестве обязательной дисциплины для всех студентов – будущих практикующих юристов. При этом, подчеркнуть самостоятельность данной отрасли предлагается названием дисциплины и отрасли «Право исполнительного производства». Посредством этого можно было бы поднять статус исполнительного производства и судебных исполнителей, а также качественно подойти к подготовке будущих юристов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Теория государства и права: Учебник / Под редакцией В.Н.Корнева. – М.: РАП, 2014, 560 с.

2. Мороз С.П. Инвестиционное право Республики Казахстан: научное издание. – Алматы: НИИ частного права КазГЮУ, 2006. – 509 с.

3. Керимов Д.А. Философские проблемы права. – М.: Мысль, 1972. – 472 с.

4. Исполнительное производство : учебник /под общ. ред. д-ра юрид. наук, проф. В.А.Гуреева. – Москва: Статут, 2021. – 550 с.

5. Исполнительное производство. Учебное пособие / А.Н. Чашин. – Электронно-библиотечная система IPRbooks, 2012. – (Высшее образование). – 283 с.

REFERENCES

1. Teorija gosudarstva i prava: Uchebnik / Pod redakciej V.N.Korneva. – M.: RAP, 2014, 560 s.

2. Moroz S.P. Investicionnoe pravo Respubliki Kazahstan: nauchnoe izdanie. – Almaty: NII chastnogo prava KazGJuU, 2006. – 509 s.

3. Kerimov D.A. Filosofskie problemy prava. – M.: Mysl', 1972. – 472 s.

4. Ispolnitel'noe proizvodstvo : uchebnik /pod obshh. red. d-ra jurid. nauk, prof. V.A.Gureeva. – Moskva: Statut, 2021. – 550 s.

5. Ispolnitel'noe proizvodstvo. Uchebnoe posobie / A.N. Chashin. – Jelektronno-bibliotechnaja sistema IPRbooks, 2012. – (Vysshee obrazovanie). – 283 s.

ӘОЖ 347.1

ЖОҒАРЫ ҚАУІПТІЛІК КӨЗІ КЕЛТІРГЕН ЗИЯН ҮШІН ЖАУАПКЕРШІЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

Гүлдәурен Сәттіғұлқызы Татебаева
М.С. Нәрікбаев атындағы KAZGUU Университеті Жеке құқық департаментінің senior lecturer, заң ғылымдарының магистрі,
М.С. Нәрікбаев атындағы KAZGUU Университетінің докторанты,
Астана қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: g_tatebayeva@kazguu.kz

Аннотация. *Бұл ғылыми мақалада азаматтық құқық саласындағы жоғары қауіптілік көзі арқылы зиян келтіру нормаларының құқық қолдану тәжірибесінде жүзеге асырылу мүмкіндіктері сипатталған. Автор «жоғары қауіптілік көзі» мен «айналасындағыларға жоғары қауіп туғызатын қызмет» түсініктерін талдай отырып, шетелдік және ұлттық заңнама деңгейіндегі реттелу жағдайларына көз жүгіртеді.*

Мақалада жоғары қауіптілік көзінің иесінің азаматтық құқықтық жауапкершілігі мәселесі көтеріледі. «Айналасындағыларға жоғары қауіп туғызатын қызмет» немесе «жоғары қауіптілік көзі» ұғымдарының басқа құқық салаларында қолданылу мүмкіндігі және оларды айырудағы негізгі айырмашылықтар және бұл түсініктерді толық зерделеу үшін ғылымда қалыптасқан «объект теориясы» мен «қызмет теориясын» қолдану жағдайларын қарастырады.

Жоғары қауіптілік көздеріне қатысты сұрақтарды реттейтін заңнама нормаларын тәжірибеде дұрыс қолданудың, оның ішінде бұл сұрақ аясындағы ұғымдық аппараттың болмауы, орыс және қазақ тіліндегі мәтіндердің бірдей түсінілуіндегі қиындықтар, жоғары қауіптілік көздерінің толық тізбесінің болмауы секілді проблемалық тұстары көтеріледі.

Ғылыми мақаланың мақсаты: жоғары қауіптілік көзі арқылы келтірілген зиянды өтеудегі кейбір мәселелерге ғылыми тұрғыдан талдау жасау арқылы бұл сұрақты ары қарай жетілдіру үшін тұжырымдар даярлау.

Қазақстан Республикасының Конституциясының 1-бабының 1-тармағында адам және оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары еліміздің ең қымбат қазынасы екенін бекітсе, бұл құндылықтарға келтірілген зиян шын мәнінде, ешқашан толығымен өтелмейтіндігі, соның ішінде азаматтық құқықтағы кінәсіздіктен туындайтын жауапкершілік мәселесі, яғни жоғары қауіптілік көзі арқылы зиян келтіру мәселелері бұл тақырыптың ғылыми жағынан өзектілігіне куә болады.

Түйін сөздер: *жоғары қауіптілік көзі; айналасындағыларға жоғары қауіп туғызатын қызмет; жоғары қауіптілік көзін иеленуші; зиян; объект; жауапкершілік.*

ПРОБЛЕМЫ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ВРЕД, ПРИЧИНЕННЫЙ ИСТОЧНИКОМ ПОВЫШЕННОЙ ОПАСНОСТИ

Татебаева Гүлдәурен Сәттіғұлқызы
Senior lecturer Департамента Частного права Университета KAZGUU имени М.С. Нарикбаева, магистр юридических наук, докторант Университета KAZGUU имени М.С. Нарикбаева,
г.Астана, Республика Казахстан, e-mail: g_tatebayeva@kazguu.kz

Аннотация. *В данной научной статье описаны возможности реализации в правоприменительной практике норм причинения вреда источником повышенной опасности в сфере гражданского права. Анализируя понятия «источник повышенной опасности» и «деятельность, создающая повышенную опасность для окружающих», автор обращается к условиям регулирования на уровне зарубежного и национального законодательства.*

В статье поднимается вопрос о гражданско-правовой ответственности владельца источника повышенной опасности. Возможность применения понятий «деятельность, создающая повышенную опасность для окружающих» или «источник повышенной опасности» в других отраслях права и основные различия в их различении и для более полного изучения этих понятий рассматриваются сложившиеся в науке случаи применения «теории объекта» и «теории деятельности».

Поднимаются проблемные моменты правильного применения на практике норм законодательства, регулирующих вопросы, касающиеся источников повышенной опасности, в том числе отсутствие понятийного аппарата в рамках данного вопроса, трудности в однозначном понимании текстов на русском и казахском языках, отсутствие полного перечня источников повышенной опасности.

Цель научной статьи: подготовить выводы для дальнейшего совершенствования данного вопроса путем научного анализа некоторых вопросов возмещения вреда, причиненного источником повышенной опасности.

В пункте 1 статьи 1 Конституции Республики Казахстан закреплено, что человек и его жизнь, права и свободы являются высшей ценностью страны, то, что вред, причиненный этим ценностям, на самом деле никогда не возмещается полностью, в том числе вопрос ответственности, вытекающей из безвиновности в гражданском праве, то есть причинение вреда источником повышенной опасности, свидетельствует о научной актуальности данной темы.

Ключевые слова: *источник повышенной опасности; деятельность, создающая повышенную опасность для окружающих; владелец источника повышенной опасности; вред; объект; ответственность.*

PROBLEMS OF LIABILITY FOR DAMAGE CAUSED BY A SOURCE OF INCREASED DANGER

Guldauren Tatebayeva
Senior lecturer Department of private law, M.Narikbayev KAZGUU University, Master of Law,
Astana, Republic of Kazakhstan; e-mail: g_tatebayeva@kazguu.kz

Abstract. *This scientific article describes the possibilities of implementing in law enforcement practice the norms of causing harm by a source of increased danger in the field of civil law. Analyzing the concepts of "a source of increased danger" and "activities that create increased danger to others", the author refers to the conditions of regulation at the level of foreign and national legislation.*

The article raises the question of the civil liability of the owner of the source of increased danger. The possibility of applying the concepts of "activity that creates increased danger to others" or "source of increased danger" in other branches of law and the main differences in their distinction and for a more complete study of these concepts, the cases of application of "object theory" and "activity theory" that have developed in science are considered.

The problematic aspects of the correct application in practice of the norms of legislation regulating issues related to sources of increased danger are raised, including the lack of a conceptual apparatus within the framework of this issue, difficulties in unambiguous understanding of texts in Russian and Kazakh, the lack of a complete list of sources of increased danger.

The purpose of the scientific article is to prepare conclusions for further improvement of this issue by scientific analysis of some issues of compensation for damage caused by a source of increased danger.

Paragraph 1 of Article 1 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan stipulates that a person and his life, rights and freedoms are the highest value of the country, that the harm caused to these values, in fact, is never fully compensated, including the issue of liability arising from innocence in civil law, that is, causing harm by a source of increased danger, testifies to the scientific relevance of this topic.

Key words: *a source of increased danger; an activity that poses an increased danger to others; the owner of the source of increased danger; harm; object; responsibility.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_283

Кіріспе

Жоғары қауіптілік көзінің түсінігі 1963 жылғы 28 желтоқсандағы Қазақ КСР Азаматтық Кодексінде бір ғана сөйлеммен шектелген болатын: «Қызметі айналасындағылар үшін жоғары қауіптілікпен байланысты ұйымдар мен азаматтар (көлік ұйымдары, өнеркәсіп орындары, құрылыстар, автокөлік иелері және т.б.), егер зиян дүлей күштердің немесе жәбірленушінің теріс пиғылының салдарынан келтірілгенін дәлелдемесе, жоғары қауіптілік көздері келтірген зиянды өтеуге міндетті»[1].

Бүгінгі таңдағы әрекеттегі Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіне (бұдан әрі – ҚР АК) үңілетін болсақ, бір ғана 931-баппен және сол Қазақ КСР Азаматтық Кодексінде қалыптасқан нұсқада өзгеріссіз көрініс тапқан: қызметі айналасындағылар үшін жоғары қауіптілікпен байланысты заңды тұлғалар мен азаматтар (көлік ұйымдары, өнеркәсіп орындары, құрылыстар, көлік құралдарының иелері және т.б.), егер зиян дүлей күштердің немесе жәбірленушінің теріс пиғылының салдарынан пайда болғанын дәлелдемесе, жоғары қауіптілік көздері келтірген зиянды өтеуге міндетті.

Заңнама нормасынан тікелей көретініміз жоғары қауіптілік көздерінің толық тізбесі көрсетілмеген, 1963 жылғы тізім қандай болса, елу тоғыз жыл өткендегі тізім дәл солай, өзгермеген қалыпта, сондықтан соттар істі қарастыру барысында қызмет үрдісінде пайдаланылатын заттардың немесе өзге де объектілердің ерекше қасиеттерін ескеріп, ҚР АК 931-бабында көзделмеген басқа да қызметтерді жоғары қауіптілік көзі деп тануы мүмкін.

Зиян келтіру салдарынан туындайтын жалпы жауапкершілікке қарағанда жоғары қауіптілік көзі арқылы келтірілген зиян үшін жауаптылық қатаңырақ, себебі жәбірленушінің теріс пиғылы немесе дүлей күш қана жауапкершілікті болғызбайды. Айтылғандардан байқайтынымыз, жоғары қауіптілік көзі арқылы келтірілген зиянды өтеу міндеті туындау үшін сәйкес қызметтегі зиян келтіру фактісі мен мұндай қызмет пен орын алған нәтиже арасындағы себепті байланыстың болуы жеткілікті. Жауапкершіліктің туындауы үшін кінәнің болуы талап етілмейді [1].

Материалдар мен әдістер

Азаматтық құқықтағы жоғары қауіптілік көзі арқылы келтірілген зиянды өтеу мәселелерін қарастыру барысында ғылыми танымның келесі әдістерін: тарихи-құқықтық, формальды-құқықтық, ғылыми талдау әдістері қолданыла отырып, жан-жақты кешенді зерттеу жүргізілді. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының және шет елдердің азаматтық құқық саласындағы құқықтық актілері мен осы саладағы шетелдік және отандық авторлардың ғылыми еңбектеріне зерттеу жүргізілді.

Талқылау және оның нәтижелері

Соңғы жылдардың тәжірибесі көрсеткендей зиян келтіру салдарынан туындайтын міндеттемелерге жататын жоғары қауіптілік көзі арқылы келтірілген зиян аясында шешімін таппаған біршама мәселелер бар. Бұл біріншіден отандық заңнамада жоғары қауіптілік көзінің анықтамасының жоқтығы, азаматтық құқық бойынша барлық оқу және ғылыми әдебиеттерде бұл түсініктің әрдайым пікірталас туғызатыны, азаматтық заңнаманың орыс және қазақ тіліндегі нұсқаларындағы бірізділіктің жоқтығы секілді мәселелер деп білеміз.

Тақырыптың шеңбері тар болғанымен, қолданылу аясы өте кең және сан қырлы. Әрбір адам күнделікті өмір барысында толық бақылауға жатпайтын заттармен бетпе-бет кездеседі (мыс., автокөлік), өмірі мен денсаулығы үшін жоғары қауіптілігі бар қызмет салаларында еңбек етеді (мыс., өндіріс орындары).

«Жоғары қауіптілік көзі» терминінің өзі ҚР АК-де «жоғары қауіптілік көзі» деп кездессе, «Республика соттарының денсаулыққа келтірілген зиянды өтеу жөніндегі заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 1999 жылғы 9 шілдедегі № 9 Нормативтік қаулысында (бұдан әрі – Нормативтік қаулы) «қатерлі орын туғызушы» сөзі қолданылады, бұл олқылық құқық қолданушыларды бұл институтты талқылау кезінде екі ойлы пікірде қалдырып, бұл сала сұрақтарын түсінуде қиындықтар туғызады.

ҚР АК 931-бабының атауы «Айналасындағыларға жоғары қауіп туғызатын қызмет

[1] *Гражданский Кодекс Казахской ССР от 28 декабря 1963 года // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K630001000_(жүгінген күн: 26.09.2022 ж.).*

(жоғары қауіптілік көздері) арқылы келтірілген зиян үшін жауапкершілік» деп аталады.

«Жоғары қауіптілік көздері» мен «айналасындағыларға жоғарғы қауіп туғызатын қызмет» терминдерін заңнама бұлай қарастырғанмен, біздің ойымызша, бұл терминдер бір-біріне барабар сөздер емес.

Қызметі айналасындағылар үшін жоғары қауіптілікпен байланысты заңды тұлғалар мен азаматтар (көлік ұйымдары, өнеркәсіп орындары, құрылыстар, көлік құралдарының иелері және т.б.), егер зиян дүлей күштердің немесе жәбірленушінің теріс пиғылының салдарынан пайда болғанын дәлелдемесе, жоғары қауіптілік көздері келтірген зиянды өтеуге міндетті[2].

Бұл ережеде заң шығарушы жоғары қауіптілік көзі арқылы келтірілген зиян үшін жауапкершілік жүктелетін тұлғаны айқындайды, яғни жоғары қауіптілік көзінің иеленушісі ретінде көрсетеді.

Жоғары қауіптілік көзін пайдалануды меншік құқығы, шаруашылық жүргізу құқығы, оралымды басқару құқығы ретінде немесе басқа да негіздер бойынша (жалға алу келісімі бойынша, көлік құралын жүргізу туралы сенімхат бойынша, құзыретті органның жоғары қауіптілік көзін тапсыру туралы өкімі бойынша) иелену негізінде жүзеге асыратын заңды тұлғаны немесе азаматты жоғары қауіптілік көзінің иесі деп тану керектігі Нормативтік қаулыда көрсетілген.

Ғылыми әдебиеттерге сүйенсек, жоғары қауіптілік көзінің иеленушісін ұғыну үшін үш көзқарасты бөліп көрсетсек болады. Бірінші көзқарас бойынша, қандай да бір құқықтық негіз арқылы жоғары қауіптілік көзінің эксплуатациясын жүзеге асыратын тұлға иеленуші болып табылады.

Екінші көзқарас бойынша иеленуші ретінде қандай да бір құқықтық негіз арқылы жоғары қауіптілік көзін иеленетін тұлға болады.

Соңғы, үшінші көзқарас бойынша жоғары қауіптілік көзінің иеленушісін ұғынуды оны пайдаланудың қандай да бір құқықтық негіздің күші арқылы жүзеге асыруға әкеліп саяды.

Заттың эксплуатациясын жүзеге асыру – затты иелену немесе оны пайдаланумен барабар емес [2, 134-б.].

Сот тәжірибесіндегі ең жиі кездесетін мысал жоғары қауіптілік көзінің әрекеті – автокөліктің қозғалысына тоқталайық. Егер қозғалыс әрекеттің мысалы болса, онда автокөлік тікелей жоғары қауіптілік көзі болып табылуы тиіс. Алайда автокөлік қызмет емес, азаматтық құқықтың объектісі болып табылады. Сондықтан жоғары қауіптілік көзі болып автокөлік емес, оның эксплуатациясы (жүзеге асырылуы) табылады. Яғни, мұндай көздің әрекеті эксплуатацияланатын автокөліктің қозғалысы, яғни ол жүргізушінің басқаруындағы жұмыс жасайтын автокөліктің қозғалысымен де, оның өздігінен қозғалуымен де шартталуы мүмкін.

Ресей Федерациясының заңнамасына сай бір орында қозғалыссыз тұрған автокөліктің есігін жолаушының ашуы арқылы өтіп бара жатқан жаяу жүргіншіге келтірілген зиян жалпы негіздер бойынша өтеледі[3]. Бұдан шығатын қорытынды автокөліктің есігін ашу (жабу) автокөліктің эксплуатациясы ұғымына кірмейді. Зиян тек қозғалыстағы автокөлікпен ғана емес, жұмыс жасап тұрған қозғалтқышы бар, бір орында тұрған автокөліктен шығарылған пайдаланылған газдар арқылы да келтірілуі мүмкін. Бұл жағдайда адамның пайдаланылған газдармен улануын автокөлікті эксплуатациялау нәтижесінде келтірілген зиян ретінде қарастыра аламыз ба, әлде біздің алдымызда эксплуатацияланған автокөлікпен емес, жоғары қауіптілік көзі - жұмыс жасап тұрған қозғалтқыш (механизм) арқылы зиян келтіру орын алып тұр ма?

Зиян бензиннің жануы салдарынан келтірілсе ше? Бұл жағдайда да автокөліктің есігінің ашылуы сияқты ҚР АК 931-бабын қолдана аламыз ба?

Бұған біздің заңнамамыздағы жоғары қауіптілік көзінен келтірілген зиян сұрақтарын түсіндіретін Нормативтік қаулы жауап беріп, қатерлі орын туғызушылардың қимылынан келтірілген зиян үшін оларды арнайы мақсатпен пайдалану кезінде және зиянды сипаттарының өзінен-өзі пайда болуы кезінде де жауапкершілік туындайтынын (мысалы, автокөліктің өзінен-өзі жүріп кетуі салдарынан келтірілген зиян)[4] түсіндіреді.

---

[2] *Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі (ерекше бөлім) Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 1 шілдедегі №409 Кодексі // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000409_ (жүгінген күн: 26.09.2022 ж.).*

[3] *Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 26 января 2010 г. № 1 «О применении судами гражданского законодательства, регулирующего отношения по обязательствам вследствие причинения вреда жизни или здоровью гражданина» // URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_96790/ (жүгінген күн: 26.09.2022 ж.).*

[4] *«Республика соттарының денсаулыққа келтірілген зиянды өтеу жөніндегі заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 1999 жылғы 9 шілдедегі № 9 Нормативтік қаулысы // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P99000009S_(жүгінген күн: 26.09.2022 ж.).*

Құқық субъектілерінің қызметі мен жоғары қауіптілік көзі арасындағы байланысты анықтағанда бір субъектінің қызметінің шеңберінде бірнеше жоғары қауіптілік көзі туындауы мүмкін. Құрылыс салу жұмыстарымен айналысатын ұйым бірнеше объектіде құрылыс жүргізуі мүмкін, олардың әрқайсысы жоғары қауіптілік көзі болып танылады. Оған қоса, бұл ұйым өз жұмыстарын іске асыру үшін бірнеше көлік құралдарын қолданады (жүк аударғыш машина, трактор, кран және т.б.), бұлардың әрқайсысы да жоғары қауіптілік көзі болып келеді [3].

Жүзеге асырылуы адамның оны толық бақылауға алуына келмейтіндіктен зиян келтіретін қатерлі орын туғызатын кез келген әрекеттер, сондай-ақ осындай сипаттағы өндірістік, шаруашылық және басқа да бағыттағы заттар мен өзге объектілерді пайдалану, тасымалдау, сақтау жөніндегі қызмет жоғары қауіптілік көзі болып танылады. Яғни жоғары қауіптілік көзі мәселелерін қарастырудағы «қызмет теориясын» М.М.Агарков, О.С.Иоффе, Б.С.Антимонов қолдаған болатын.

Яғни бұдан шығатын қорытынды, заттар өздігінен жоғары қауіптілік көзі емес. Антимонов Б.С. жоғары қауіптілік көзін кез келген жағдайда әрекет немесе әрекеттердің жиынтығы деп қарастырды, алайда объектінің өзінің мұндай болу мүмкіндігін қарастырмады [4, 48-б.].

«Қызмет теориясына» қарсы «объект теориясы» бар, бұл жерде материалдық нысандағы зат оны пайдалану пайдаланбауына байланыссыз жоғары қауіптілік көзі деп танылуы тиіс. Бұл теорияның жақтаушысы ретінде О.А. Красавчиков «қызмет теориясын» сынай келе, машиналар мен механизмдердің әрекетін физика, химия және өзге де жаратылыстану ғылымдарының заңдарының негізінде тікелей қызмет етуі деп қарастырды, ал адамның қызметі болса әртүрлі әлеуметтік алғышарттармен байланысты, және соңында барлық механизмдер адамның еркіне бағынышты, өйткені олар адам санасы мен қызметінің жемісі [5, 36-б.]. Алайда автор жоғары қауіптілік көзін анықтаған кезде адам қызметінің маңызын жоққа шығармайды, бірақ «зат» түріндегі объектіге көбірек мән береді.

ҚР АК 931-бабына сәйкес жоғары қауіптілік көзі арқылы келтірілген зиянды өтеу міндеті қазіргі азаматтық заңнамаға сай жоғары қауіптілік көзін иеленуші заңды тұлғаға немесе азаматқа жүктеледі. Дегенмен, тікелей зиян келтіруші мен иеленуші бір тұлға ретінде болмай қалатын жағдайлар кездеседі, әрекетті зиян келтіруші жасаса да, жауапкершілік иеленушіге жүктелуі мүмкін. Бұл жерден пайдалануды кім жүзеге асырғанына қарамастан объектінің өзіне деген құқықтардың болуына жауапкершіліктің тәуелді екенін көреміз, сондықтан «объект теориясы» бізге жақынырақ.

Тағы бір мысал, егер жасанды интеллектті жоғары қауіптілік көзі ретінде қарастырсақ, оның иеленушісі, яғни жасанды интеллект кімнің атынан әрекет етті, сол тұлға жауапкершілікке тартылады [6, 386-б.].

Осылайша жоғары қауіптілік көзінің белгілері ретінде: адамның бақылауына толық көнбейтіндігі, айналасындағыларға жоғарғы қауіп туғызудың мүмкіндігі, адам қызметін жүзеге асыру шеңберінде зиян келтіруін келтіреміз. Мұндай белгілерді В.М. Болдинов та ұсынды, алайда ол «обьект теориясының» жақтаушысы ретінде міндетті объект ретінде адам қызметінің аясында зиян келтіру белгісін қарастырмады [7, 189-б.].

Жоғары қауіптілік көзінің біртұтас анықтамасының жоқтығы жоғары қауіптілік көзі арқылы келтірілген зияннның орнын толтыру сұрақтары бойынша бірыңғай сот тәжірибесін қалыптастыруға да кедергі жасауда.

«Жоғары қауіптілік көзі» түсінігінің мазмұнын қарастыру кезінде ҚР АК 931-бабының әрекет ету аясына жататын, оларды жүзеге асыру зиян келтіруге әкеліп соқтыруы мүмкін қызмет түрлерінің тізімі қаншалықты кең екендігі туралы сұрақ туындайтыны даусыз. «Жоғары қауіптілік көзі» терминін заңнама тек азаматтық құқық аясында ғана қолданбайды, бұл термин ҚР қылмыстық кодексінде де кездеседі, атап айтсақ, 204-бап - отпен немесе қауіптілігі жоғары өзге де көздермен абайсыз жұмыс істеу арқылы жасалған не ауыр зардаптарға әкеп соққан немесе аса ірі залал келтірген бөтеннің мүлкін абайсызда жою немесе бүлдіру; 341-бап -үй маңындағы, саяжай мен бау-бақша учаскелеріндегі ағаштар мен бұталардан басқа, орман қорына кіретін және кірмейтін ағаштар мен бұталарды отты немесе өзге де қауіптілігі жоғары көздерді ұқыпсыз қолдану салдарынан жою немесе зақымдау; 462-бап - қару-жарақпен, оқ-дәрілермен, радиоактивті материалдармен, жарылғыш немесе

айналасындағыларға аса қауіп төндіретін өзге де заттармен және нәрселермен жұмыс істеу қағидаларын бұзу[5].

Кейде жоғары қауіптілік көзі арқылы келтірілетін зиян институтының әрекет ету аясына жоғары қауіптілік қызмет арқылы зиян келтірудің табиғатымен ұқсас, алайда өзіндік жеке ерекшеліктерге ие құқық бұзушылықтарды да жатқызып жатады. Бұл жерде қоршаған ортаға зиян келтіру туралы сөз қозғалып тұр. В.В. Абрамов гидротехникалық құрылыстарды жоғары қауіптілік көзі деп анықтап, олардың меншік иелері мен оларды іске асыратын ұйымдарға қоршаған орта мен тұрғындарға келтірген зиян үшін Ресей Федерациясының Азаматтық Кодексінің 1079-бабына сәйкес кінәсіздік жауапкершілік жүктелетіндігі жөнінде қорытындыға келген [8, 129-б.].

Әрине, қоршаған ортаға келтірілген зиян өтелуге жатады. Алайда, біздің ойымызша, бұл жерде жоғары қауіптілік көзі арқылы келтірілген зиянды өтеуден туындайтын міндеттеменің белгілері жоқ. Айналасындағыларға жоғары қауіп туғызатын қызмет арқылы зиян келтіру кезінде нақты бір тұлғаның мүліктік жағдайы немесе азаматтың өмірі мен денсаулығы қозғалады; қоршаған ортаға зиян келтіру кезінде біртұтас алғандағы қоғамның мүддесі ескеріледі. Бұл дегеніміз нақты бір тұлғаның мүлкіне келтірілген (немесе азаматтың өмірі мен денсаулығына келтірілген) зиянның орнын толтыру туралы талап қоршаған ортаға келтірілген зиянды өтеу туралы талаппен теңбе-тең емес. Химиялық кәсіпорынның улы заттарының ауаға шығарындыларынан нақты бір азаматқа да, ауаның озон қабатына да зиян келтірілуі мүмкін, яғни бұл дегеніміз сәйкес талаптарды қоюға мүмкіндік береді. Мұндай жағдайда бір ғана фактілік әрекет – зиянды заттарды ауаға тастаудың орын алғанына қарамастан, азаматтың денсаулығына келтірілген зиянның орнын толтыру және ауаның озон қабатының ластануы салдарынан келтірілген зиянды өтеу мақсаты үшін химиялық кәсіпорынның қызметі әр түрлі құқық бұзушылық ретінде сарапануы мүмкін: ҚР АК бойынша жоғары қауіптілік көзі арқылы келтіру бойынша сараланса, Қазақстан Республикасының экологиялық кодексі бойынша – қоршаған ортаны қорғау саласындағы бұзушылық ретінде сарапануы мүмкін[6]. ҚР АК 931-бабын дәлме-дәл түсіндіру жоғары қауіптілік көзін ұғынуға да, «айналасындағыларға жоғары қауіп туғызатын қызмет» және «жоғары қауіптілік көзі» ұғымдарының арақатынасына да заң шығарушының әр түрлі көзқарасы туралы қорытындыға келуге болады, бұл құқықтық әдебиеттерде де бірнеше рет талқыланған. Неге екені белгісіз, бұл факт жоғары қауіптілік көзі ретінде материалдық объектілерді емес, қызметті қарастыратын сот тәжірибесі сияқты М.А. Рожкованың да назарынан тыс қалған. Соңында М.А. Рожкова жоғары қауіптілік көзін «адамның бақылауындағы, бірақ оған тән қасиеттерге байланысты толық бақыланбайтын, қоршаған ортаға зиян келтірудің жоғары деңгейіндегі мүмкіндікке ие болатын материалдық объект» [9, 92-б.] ретінде айқындайды.

Ары қарай М.А. Рожкова тастың құлауы мысалын келтіреді, алайда біздің ойымызша өзі келтірген жоғары қауіптілік көзі құрылымына еш сәйкес келмейді: егер мұндай жағдай көшкіннің салдарынан туындаса бұл құбылыспен келтірілген зиян кездейсоқ, яғни бой бермейтін күштің әсерінен туындаған деп қарастырылады; егер тастың құлауы кәсіпорынның пайдалы қазбаларды өндіру мақсатында жарылыс жұмыстарын жүргізу себептерінен пайда болса, онда келтірілген зиян жоғары қауіптілік көзін пайдалану нәтижесінде келтірілген зиян ретінде қарастырылуы тиіс [9, 92-б.]. Дегенмен де тастың құлауы кезінде зиянды жарылғыш заттар емес, тастар келтіреді, демек, «қоршаған ортаға зиян келтірудің жоғары деңгейіндегі мүмкіндікке ие болатын материалдық объект» құрылымы ұсынылған жағдайға байланысты әрекет ете алмайды.

ҚР АК 931-бабы жоғары қауіптілік көзі ретінде «қызмет» пен «объектіні» ғана танып, осылайша оның үшінші белгісі – өзіне тән арнайы қасиетті ескермейді. Объектінің қасиеттері пайда (оны пайдаланудың бақыланған үрдісі барысында) немесе зиян (оған бақылау жүргізуді жоғалтқан жағдайда) әкелуі мүмкін. Біздің ойымызша, «қызмет» және «заттың қасиеті» объектіні сипаттағандықтан және онсыз бар бола алмайтындықтан, онда жоғары қауіптілік көзі ретінде дәл сол объект екендігі айқын.

Адамның қатысуынсыз объект өзінің пайдалы қасиеттерін көрсете алмайды, қауіпті

[5] *Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z1686 (жүгінген күн: 26.09.2022 ж.).*

[6] *Қазақстан Республикасының экология кодексі Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI ҚРЗ Кодексі // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2100000400 (жүгінген күн: 26.09.2022 ж.).*

де бола алмайды. Демек, жоғары қауіптілік көзі ретінде объектіні танып, біз оған тән қасиеттерді де мойындаймыз: пайдалану үрдісінде (қызметте) өз қасиеттерін көрсету мүмкіндігі [10].

Қорытынды

Жоғарыда айтылғандардан көретініміз, бұл құбылыстың барлық мәнін көрсететін жоғары қауіптілік көзінің біртұтас анықтамасы қалыптастырылмаған. Біздің ойымызша, жоғары қауіптілік көзі ретіндегі объектінің тікелей өзінің сипатына байланысты болса керек, мысалы, жануарлар адам қызметінен тәуелсіз әрдайым жоғары қауіптілік көзінің дербес объектісі болады, өйткені алғашынан жануарлардың мінез-құлқын толық бақылауда ұстау мүмкін емес.

«Жоғары қауіптілік көзі» категориясы бағалау сипатына ие, ал әр түрлі жағдайды саралау соттың ұстанымынан және судьяның субъективті пікіріне тәуелді, мұның негізіне әрине тараптармен ұсынылған дәлелдемелер де, жоғары қауіптілік көзіне не жататындығы жөніндегі судьяның өзіндік жеке ойы да жатуы мүмкін. Нормативтік қаулының 5-тармағында қалыптастырылған жоғары қауіптілік көзінің белгілеріне қатысты олардың объективті қарастырылуы күмән тудырады: бір судьяға жерде жатқан тырма адамның бақылауына жатпайтындай көрінуі мүмкін, ал келесі судья үшін бірнеше нормативтердің сақталуын талап ететін химиялық зауыттың жұмысы адам тарапынан жан-жақты, қатаң бақылаудың мысалы болуы мүмкін. Сонымен қатар мәні бойынша бұл белгілерді қарастыру нәтижесінде олардың анық еместігі анықталды, бұл дегеніміз оларды мақсат бойынша нақты қолдану мүмкін емес.

Қорытындылай келе, біздің ойымызша, тақырып аясында орын алған бірнеше мәселелерді талқылап, мынадай байламға келдік:

әрекеттегі заңнамаға «айналасындағыларға жоғары қауіп туғызатын қызмет» және «жоғары қауіптілік көзі» терминдерінің анықтамасын енгізу қажет;

құқық қолданушылардың бұл институтты қолдану барысындағы бірізділікті қалыптастыру үшін жоғары қауіптілік көздерінің тізбесін заман талабына сай барынша кеңейту керек;

Нормативтік қаулының 5-9 және 19-тармақтарындағы «қатерлі орын туғызушы» сөздерін «жоғары қауіптілік көзі» терминіне алмастыру қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Комментарий к Гражданскому кодексу Республики Казахстан (Особенная часть, главы 45-62) (Ответственные редакторы: Сулейменов М.К., Басин Ю.Г.). - [Электронды ресурс]. – Кіру режимі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1024873&pos=258;23#pos=258;23

2. Соломин С.К., Соломина Н.Г. Понятие владельца источника повышенной опасности // Закон №10, 2015. – С.132-137.

3. Соломин С.К., Соломина Н.Г. К вопросу о понятии источника повышенной опасности. - [Электронды ресурс]. – Кіру режимі: https://wiselawyer.ru/poleznoe/72417-voprosu-ponyatii-istochnika-povyshennoj-opasnosti

4. Антимонов Б.С. Гражданская ответственность за вред, причиненный источником повышенной опасности. / Б.С. Антимонов. – М.: Юриздат, 1952. – 300 с.

5. Красавчиков О.А. Возмещение вреда, причиненного источником повышенной опасности. / О.А. Красавчиков. – М.: Изд-во «Юридическая литература», 1996.-200 с.

6. Čerka, P., Grigienė, J., & Sirbikytė, G. (2015). Liability for damages caused by artificial intelligence. Computer Law & Security Review, 31(3), 376–389. doi:10.1016/j.clsr.2015.03.008

7. Болдинов В.М. Ответственность за причинение вреда источником повышенной опасности. / В.М. Болдинов – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. -372 с.

8. Абрамов В.В. Проблемы возмещения вреда, причиненного в результате нарушения законодательства о безопасности гидротехнических сооружений // Научно-практический экономико-правовой журнал «Бизнес, менеджмент и право». 2010. № 10. - С. 126-132.

9. Рожкова М.А. Об источнике повышенной опасности // Вестник ВАС РФ. 2002. №. 2. С. 88-100.

10. Сагрунян В.М. Источник повышенной опасности: новый подход в его понимании // Право и образование. 2009. № 8. - [Электронды ресурс]. – Кіру режимі: http://oktiabrsky.blg.sudrf.ru/modules.php?did=13&name=press_dep&op=4.

REFERENCES

1. Kommentarij k Grazhdanskomu kodeksu Respubliki Kazahstan (Osobennaja chast', glavy 45-62) (Otvetstvennye redaktory: Sulejmenov M.K., Basin Ju.G.). - [Jelektrondy resurs]. – Kiru rezhimi: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1024873&pos=258;23#pos=258;23

2. Solomin S.K., Solomina N.G. Ponjatie vladel'ca istochnika povyshennoj opasnosti // Zakon №10, 2015. – S.132-137.

3. Solomin S.K., Solomina N.G. K voprosu o ponjatii istochnika povyshennoj opasnosti. - [Jelektrondy resurs]. – Kiru rezhimi: https://wiselawyer.ru/poleznoe/72417-voprosu-ponyatii-istochnika-povyshennoj-opasnosti

4. Antimonov B.S. Grazhdanskaja otvetstvennost' za vred, prichinennyj istochnikom povyshennoj opasnosti. / B.S. Antimonov. – M.: Jurizdat, 1952. – 300 s.

5. Krasavchikov O.A. Vozmeshhenie vreda, prichinennogo istochnikom povyshennoj opasnosti. / O.A. Krasavchikov. – M.: Izd-vo «Juridicheskaja literatura», 1996.-200 s.

6. Čerka, P., Grigienė, J., & Sirbikytė, G. (2015). Liability for damages caused by artificial intelligence. Computer Law & Security Review, 31(3), 376–389. doi:10.1016/j.clsr.2015.03.008

7. Boldinov V.M. Otvetstvennost' za prichinenie vreda istochnikom povyshennoj opasnosti. / V.M. Boldinov – SPb.: Izd-vo «Juridicheskij centr Press», 2002. -372 s.

8. Abramov V.V. Problemy vozmeshhenija vreda, prichinennogo v rezul'tate narushenija zakonodatel'stva o bezopasnosti gidrotehnicheskih sooruzhenij // Nauchno-prakticheskij jekonomiko-pravovoj zhurnal «Biznes, menedzhment i pravo». 2010. № 10. S. 126-132.

9. Rozhkova M.A. Ob istochnike povyshennoj opasnosti // Vestnik VAS RF. 2002. №. 2. S. 88-100.

10. Sagrunjan V.M. Istochnik povyshennoj opasnosti: novyj podhod v ego ponimanii // Pravo i obrazovanie. 2009. № 8. - [Jelektrondy resurs]. – Kiru rezhimi: http://oktiabrsky.blg.sudrf.ru/modules.php?did=13&name=press_dep&op=4.

УДК 342.725

ВОЗВРАЩАЯСЬ К НАУЧНОЙ ПУБЛИКАЦИИ К.Ю.Н. Л.Т. ТУРГАНБАЕВОЙ «ЯЗЫКОВАЯ ПОЛИТИКА В КАЗАХСТАНЕ»

Каржаубаев Серик Сеитович
Ведущий научный сотрудник отдела уголовного, уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного законодательства Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, кандидат юридических наук, г. Астана, Республика Казахстан, e-mail: serikseit@mail.ru

Аннотация. *Языковая политика опирается на распространенность языка и количестве ее носителей. Хотя число представителей казахской нации в настоящее время заметно преобладает, но до сих пор ощущается влияния языковой политики, проводимой в СССР. Это объясняется исторически сложившимися особенностями.*

Как известно, казахский язык долгие годы занимал господствующее положение в жизни этноса проживающего на территории Казахстана. Такое положение позволило казахскому языку создать единую языковую базу и богатую культуру. Преимущественное положение казахского языка просуществовало вплоть до 30-х годов XX века.

В последующем такое положение стало изменяться в пользу русского языка. Исторически так сложилось, что в годы советской власти государство повсеместно внедряло русский язык. Особой вехой в истории казахского народа стал голодомор. Устранение последствий голода способствовало распространению русского языка, так как знание русского языка позволяло не умереть с голода. На распространение русского языка в Казахстане повлияло и создание лагерей, колоний и поселений.

События, связанные с эвакуацией фабрик и заводов в годы войны, освоение целинных и залежных земель также повлияло на распространенность русского языка. В те годы все делопроизводство, отправление правосудия осуществлялось на русском языке. Практически все обучение проводилось на русском языке. Все эти факты свидетельствуют о распространенности русского языка в Казахстане в советский период.

В 90-е годы экономические и политические преобразования, миграционные процессы коренным образом переломили ситуацию в языковой сфере. За годы независимости приняты и реализованы многие законы, направленные на распространение казахского языка в стране. В стране созданы все условия для развития казахского языка. Однако существует отдельные проблемы и они связанны с недостаточной и качественной наполняемостью казахоязычного контента в сети Интернет. Для решения этой проблемы необходимо принятие государственной программы, способствующей распростарненности государственного языка.

Ключевые слова: *языковая политика, казахский язык, голодомор, численность населения, судопроизводство, казахоязычный контент.*

З.Ғ.К. Л.Т. ТҰРҒАНБАЕВАНЫҢ «ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТІЛ САЯСАТЫ» ҒЫЛЫМИ ЖАРИЯЛАНЫМЫНА ҚАЙТА ОРАЛҒАНДА

Қаржаубаев Серік Сейітұлы
Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты қылмыстық, қылмыстық іс жүргізу және қылмыстық-атқару заңнамасы бөлімінің жетекші ғылыми қызметкері, з.ғ.к., Астана қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: serikseit@mail.ru

Аннотация. *Тіл саясаты тілдің таралуына және оның сөйлеушілерінің санына негізделген. Қазіргі уақытта қазақ ұлты өкілдерінің саны басым болғанымен, КСРО-да жүргізіліп жатқан тіл саясатының ықпалы әлі де сезілуде. Бұл тарихи ерекшеліктерге байланысты.*

Өздеріңіз білетіндей, қазақ тілі ұзақ жылдар бойы Қазақстан аумағында тұратын этностың өмірінде үстем жағдайға ие болды. Мұндай жағдай қазақ тіліне біртұтас тілдік база мен бай мәдениетті қалыптастыруға мүмкіндік берді. Қазақ тілінің басым жағдайы XX ғасырдың 30-жылдарына дейін созылды.

Кейіннен бұл жағдай орыс тілінің пайдасына өзгере бастады. Тарихи тұрғыдан алғанда, Кеңес өкіметі жылдарында мемлекет орыс тілін кеңінен енгізді. Қазақ халқының тарихындағы ерекше кезең ашаршылық болды. Аштықтың салдарын кейіннен жою орыс тілінің таралуына ықпал етті, өйткені орыс тілін білу аштықтан өлмеуге мүмкіндік берді. Қазақстанда орыс тілінің таралуына лагерьлер, колониялар мен қоныстардың құрылуы да әсер етті.

Соғыс жылдарындағы зауыттар мен зауыттарды эвакуациялауға байланысты оқиғалар, тың және тыңайған жерлерді игеру орыс тілінің таралуына да әсер етті. Сол жылдары барлық іс жүргізу, сот төрелігін жүзеге асыру орыс тілінде жүргізілді. Барлық дерлік оқыту орыс тілінде жүргізілді. Осы фактілердің барлығы Қазақстанда кеңестік кезеңде орыс тілінің таралғандығын айғақтайды.

90-шы жылдары экономикалық және саяси өзгерістер, көші-қон процестері тіл саласындағы жағдайды түбегейлі өзгертті. Тәуелсіздік жылдарында елімізде қазақ тілін таратуға бағытталған көптеген заңдар қабылданып, іске асырылды. Елімізде қазақ тілін дамыту үшін барлық жағдай жасалған. Алайда, жекелеген проблемалар бар және олар Интернет желісіндегі қазақ тіліндегі контенттің жеткіліксіз және сапалы толтырылуымен байланысты. Бұл мәселені шешу үшін мемлекеттік тілдің таралуына ықпал ететін мемлекеттік бағдарламаны қабылдау қажет.

Түйін сөздер: *тіл саясаты, қазақ тілі, ашаршылық, халық саны, сот ісін жүргізу, қазақ тіліндегі контент.*

RETURNING TO THE SCIENTIFIC PUBLICATION OF C.L.S. L.T. TURGANBAYEVA «LANGUAGE POLICY IN KAZAKHSTAN»

Karzhaubayev Serik Seitovich

Leading researcher of the Department of criminal, criminal procedure and criminal enforcement legislation of the Institute of legislation and legal information of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Law, Astana, Republic of Kazakhstan, e-mail: serikseit@mail.ru

Abstract. *Language policy is based on the prevalence of the language and the number of its native speakers. Although the number of representatives of the Kazakh nation is now noticeably predominant, but the influence of the language policy carried out in the USSR is still felt. This is due to historically established features.*

As it is known, the Kazakh language for many years occupied a dominant position in the life of the ethnic group living on the territory of Kazakhstan. This situation allowed the Kazakh language to create a unified language base and a rich culture. The predominant position of the Kazakh language existed until the 30s of XX.

Subsequently, this situation began to change in favor of the Russian language. Historically, during the Soviet era, the state introduced the Russian language everywhere. The Holodomor became a special milestone in the history of the Kazakh people. Russian Russian was promoted by the subsequent elimination of the consequences of the famine, as knowledge of the Russian language allowed not to die of hunger. The spread of the Russian language in Kazakhstan was also influenced by the creation of camps, colonies and settlements.

Events related to the evacuation of factories and factories during the war, the development of virgin and fallow lands also affected the prevalence of the Russian language. In those years, all

the paperwork and administration of justice was carried out in Russian. Almost all the training was conducted in Russian. All these facts indicate the prevalence of the Russian language in Kazakhstan during the Soviet period.

In the 90s, economic and political transformations, migration processes radically changed the situation in the language sphere. Over the years of independence, many laws have been adopted and implemented aimed at spreading the Kazakh language in the country. The country has created all conditions for the development of the Kazakh language. However, there are some problems and they are associated with insufficient and high-quality content of Kazakh-language content on the Internet. To solve this problem, it is necessary to adopt a state program that promotes the spread of the state language.

Keywords: *language policy, Kazakh language, Holodomor, population, legal proceedings, content in the Kazakh language.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_291

Введение

В первом номере журнала Вестника Института законодательства Республики Казахстан 2015 года была опубликована статья кандидата юридических наук Л.Т. Турганбаевой «Языковая политика в Казахстане», посвященная вопросам языковой стратегии в Республике Казахстан. С тех пор минуло семь лет и в языковой сфере произошли определенные преобразования, однако это вопрос до сих пор остается актуальным и востребованным.

В этом году Казахстан отмечает тридцати летний юбилей своей независимости. За это время произошли определенные перемены в общественной жизни страны. Многое было сделано для процветания страны, выстроена нормативная база, налажены экономические связи, сформированы общественные институты. Глава государства Касым-Жомарт Токаев в своем выступлении 23 июня 2022 года на торжественном собрании по случаю 30-летия Независимости Республики Казахстан отметил, что наше поколение воплотило мечту предков о суверенитете в реальность. Во всем мире нас признали, как самостоятельное государство [1]. Период независимости был наполнен знаковыми событиями во всех сферах общественной жизни. Наряду с экономическими и политическими составляющими государство большое внимание уделяет духовной стороне.

В духовном плане на первый план выходит язык общения и, как известно Казахстан является многонациональной страной с многочисленным этносом, разговаривающих на разных языках. Из всего разнообразия языков выделяется два основных, который понимают и на которых говорят граждане Казахстан: казахский и русский. При этом казахский язык, как государственный язык, претерпевает определенные изменения. Одной из составляющих программы «Рухани жаңғыру» стало поэтапный переход казахского языка на латинскую графику, направленный на развитие языка.

Основные положения

Для правильного понимания вопроса языка необходимо обратиться к ее истории. Во все времена казахский язык занимал господствующее положение в жизни этноса проживающего на территории Казахстана. При этом, в те времена он не именовался как казахский, имел тюркские корни и различные диалекты. Такое положение позволило казахскому языку создать единую языковую базу и богатую культуру. Помимо этого, влияние различных культур извне и обширность территорий выделили различные диалекты, которые присущи регионам.

Преимущественное положение казахского языка просуществовало вплоть до 30-х годов XX века, включая период монголо-татарского нашествия, период создания Казахского ханства, этап присоединения Казахстана к России, период становления советской власти. Исторически так сложилось, что в годы советской власти государство повсеместно внедряло русский язык. Отмечая пагубную роль такого подхода Н.А. Назарбаевым было подчеркнуто, что события XX века для казахского народа были трагическими, что это привело к демографической трагедии и к фактической утере языка, и культуры [2].

Методы и материалы

При подготовке материала были использованы общие и частно-научные методы правового исследования. Из общих методов задействованы метод анализа и синтеза, функциональный и количественный методы. Из частно-научных методов отработаны

исторический, социологический и статистические методы.

При проведении исследования были изучены труды казахстанских и зарубежных ученых по вопросам языковой политики и голодомора в Казахстане, а также действующее законодательство Республики Казахстан.

Результаты. Обсуждение

По данным многих ученых на территории Казахстана в период с 1932 по 1933 годы народ Казахстана понес колоссальные потери в людских ресурсах. В результате непродуманной политики от голода и различных болезней на этой почве смертность составила 2 миллиона 400 тысяч человек, это 49% общей численности казахов в те годы[1]. По мнению британского историка и советолога Роберта Конквеста, исходя из всех возможных подсчетов, потери от голода составили примерно 5 – 6 миллионов человек. Наиболее пострадавшими регионами стали Украина и Казахстан [3]. Институт демографии Национальной академии наук Украины установил, что эта цифра приближается к 8,7 миллионов человек. При этом Казахстан по людским потерям занимает первое место (22,4%), на втором месте Украина, что составило 3,9 миллиона человек, 13,3%[2]. Султан Хан Аккулы (Жусип) считает, что казахи, имея до 1932 года численность 7 миллионов человек были крупным народом в Центральной Азии. Однако после голодомора численность казахов составила менее 2 миллионов человек. Потери от голода приближаются к 5 миллионов 68 тысяч человек [4]. Убегая от голодомора многие перекочевали в близлежащие соседние районы Сибири, Узбекистана, Поволжья, Китая, Ирана, Монголии и Афганистана. Беженцы также подвергались притеснениям со стороны советской власти и несли тяжелые человеческие утраты. Лишь немногим удалось удачно без потерь перекочевать в другие страны. Необходимо отметить, что до сих пор нет точных данных людских потерь в период голодомора, так как эта информация тщательно скрывалась. Но такое вопиющее событие глубоко осталось в народной памяти.

Те, кто остался и не смог перекочевать в другие места, по тем или иным обстоятельствам стали приспосабливаться к новой реалии жизни к новому укладу экономики. В этот период значение русского языка становится доминирующим, так как многим казахам приходилось изучать русский язык для выживания. В те годы советская власть попыталась бороться с последствиями голодомора, направляла продовольствие для голодных. Поэтому знание русского языка было жизненно важным. В народе сложилось мнение что, зная русский язык не умрешь с голода.

В последующем на территории Казахстана стали ссылать заключенных. Т.С. Садыков утверждает, что в целом по стране для ссылки было выделено 25 областей из них 9 в Казахстане. Всего в Казахстане в те годы насчитывалось 60 лагерей, колоний и поселений [5]. Все общение ссыльных и охранников было только на русском языке.

На территории Казахстана советская государственная языковая политика перешла в новый этап с момента освоения целинных и залежных земель, хотя основа перехода на русский язык были заложены еще в период Великой Отечественной войны 1941-1945 года, когда с центральных районов России, Украины и Белоруссии стали эвакуировать фабрики и заводы. В этот период на территорию Казахстана было эвакуированы люди и по официальным данным в период с августа 1941 по январь 1942 года было эвакуирован: 386 492 человека[3], разговаривающих на русском языке.

В период освоения целинных и залежных земель в Казахстан, приехало около двух миллионов человек, в основном из России, Украины и Беларуси, которые были задействованы в сельском хозяйстве. В эти же годы началось строительство крупных промышленных объектов в Казахстане. Так, Темиртауский металлургический комбинат был объявлен Всесоюзной комсомольской ударной стройкой на строительство, которого со всех сторон СССР съезжались молодые люди, и в конце 1958 года приехало 132 тысячи человек, а в 1960 году прибыло еще 170 тысяч человек. Кроме того, промышленные предприятия открывались и в других регионах Казахстана, в городах южного региона,

[1] *Голодомор в Казахстане. Факты. (1932–1933 годы) // http://www.tarih-begalinka.kz/ru/timetravel/page3286/ (дата обращения 04.10.2022 г.)*

[2] *Казахстан занял первое место по потерям в период голодомора // https://yorick.kz/kazahstan-zanyal-pervoe-mesto-po-poteryam-v-period-golodomora/ (дата обращения 04.10.2022 г.)*

[3] *Казахстан в период Великой Отечественной войны Советского Союза: сборник документов и материалов. Т.1. Алма-Ата, 1964, - 638 с. С. 433.*

таких как Шымкент, Тараз, Алматы где работали преимущественно приезжие. Как показывают статистические данные, по сравнению с 1939 годом численность населения Казахстана в 1959 году увеличилась на 3 миллиона 216 тысяч человек и составила 9 миллионов 295 тысяч человек. Относительно национального состава, в соответствии с данными переписи 1959 года, казахи составляли 2 миллиона 787 тысяч человек, что составляло 29% от общей численности населения[4]. Следовательно, русский язык был наиболее применяемым, в связи с притоком русского говорящего населения. Кроме того, повсеместно открывались школы с русским языком обучения, которых, по численности было больше чем школ с национальным языком обучения.

Более того, в эти годы, сложилась тенденция, когда казахи сами отдавали своих детей в школы с русским языком обучения. Это было связано с отсутствием школ с казахским языком обучения или переполненностью таких школ. Например, в городе Алматы, с миллионным населением была одна школа с казахским языком обучения [6]. Языковая политика была направлена на постепенное вытеснение казахского языка из делового, пропагандистского оборота, закрывались многие газеты на казахском языке.

В государственных учреждениях и на предприятиях делопроизводство велось только на русском языке. Все эти моменты пагубно сказывались на духовных ценностях и традициях казахского народа, выросло новое поколение казахов, воспитанных на советских ценностях, хорошо знающих русский язык, но плохо говорящих на родном языке.

В стране была создана правовая база, утверждающая равенство всех граждан и гарантированность сохранения родного языка. Конституция Казахской Советской Социалистической Республики от 20 апреля 1978 года закрепила равенство граждан, независимо расы и национальности. Статья 34 Конституции Каз. ССР 1978 года обеспечивала осуществление этих прав и представляла возможность пользоваться родным языком. В судебной системе правосудие осуществлялось в соответствии с принципом языка. Согласно статьи 8 Гражданского процессуального кодекса Казахской ССР от 28 декабря 1963 года судопроизводство по гражданским делам велось на казахском или русском языках, или на языке большинства населения данной местности. Согласно статьи 11 Уголовно-процессуального кодекса Казахской ССР от 22 июля 1959 года судопроизводство в Казахской ССР также велось на казахском или русском языках, или на языке большинства населения данной местности. Следовательно, на основе действующего в те годы процессуального законодательства не было ущемления прав коренного населения на язык судопроизводства.

Однако ссылаясь на статистику того времени о национальном составе, можно сделать вывод, что примерно две трети населения применяли русский язык при судопроизводстве. Бывали случаи, когда участники судопроизводства не владели тем языком, на котором велось судопроизводство, в этом случае, согласно ГПК Каз. ССР и УПК Каз. ССР, это лицо имело право выступать в суде на родном языке, а также ему предоставлялся переводчик и все материалы дела вручались ему на его родном языке.

Такое состояние дел просуществовало до обретения Казахстаном независимости 1991 года. Начиная с этого времени количественный состав национальностей, стал меняться. На фоне ряда политических событий того времени вызвавших сложную экономическую ситуацию в стране начался рост миграционных процессов. Руководимые мыслью о лучшей доле и воссоединения с историческими корнями первыми из страны в Германию начали выезжать немцы.

Последую этому примеру из Казахстана, на свою историческую родину, стали выезжать греки, русские, украинцы, белорусы, крымские татары. На основе статистических данных ежегодно Казахстан нес миграционные потери населения. Так, за 1991 - 2000 годы они превысили 2 млн. человек. 1994 год стал годом с наибольшим количеством эмигрантов, в этом году уехало из Казахстана 477,1 тыс. человек. В последующие годы количество эмигрантов сокращалось и ежегодно из Казахстана уезжало от 200 до 160 тыс. человек[5]. При этом надо отметить, что выезжающие из Казахстана были русскоговорящие.

[4] *Результаты освоения целины. Дальнейшее развитие сельского хозяйства // http://tak- to-ent.net/publ/11-1-0-292 (дата обращения 04.10.2022 г.)*

[5] *Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 октября 2001 года № 1371 «Об утверждении отраслевой Программы миграционной политики Республики Казахстан на 2001-2010 годы» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/P010001371_ (дата обращения 05.10.2022 г.)*

Наряду с оттоком населения в Казахстан стали прибывать на постоянное место жительство казахи из других зарубежных стран и стран СНГ. Наибольшее количество кандасов прибыло из соседней Монголии и составило по официальным данным 29935 человек. В основном переселившиеся проживали в Баян-Ульгийском, Хобдинском аймаках и в районах, прилегающих к г. Улан-Батор. Наряду с этим в Казахстан стали переселяться и казахи из стран СНГ. По официальным данным переехало в Казахстан 23884 человек. Всего, на 1 декабря 1992 года в Казахстан переехало 53819 человек[6].

Язык общения прибывших казахов преимущественно был казахский и, следовательно, учитывая отток и приток населения, можно сделать вывод, что казахоязычное население в Казахстане стало увеличиваться. На сегодняшний момент по состоянию на 1 сентября 2022 года в Казахстане проживает 19 666,8 тыс. человек. Из них, в процентном соотношении казахи составляют 69,03%, русские – 18,47%, узбеки – 3,29%, уйгуры – 1,5%, украинцы – 1,3%, татары -1,06%. Численность других народов составляет в процентом соотношении менее одного процента[7]. Такое соотношение сказывается на количестве людей, говорящих на казахском языке.

С момента обретения независимости важным вопросом стало главенство казахского языка и этот принцип был воплощен в основном законе страны, принятой на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. Конституция Республики Казахстан от 28 января 1993 года в восьмом параграфе преамбулы закрепил в Казахстане государственным языком -казахский язык. Русский язык – языком межнационального общения. Реализация этого принципа стало важной вехой в законотворческой сфере, стали приниматься законы, определяющие приоритет казахского языка. Делопроизводство в государственных и квазигосударственных органах стало осуществляться на государственном языке. Реклама, вывески и другая разъяснительная информация стала вестись на государственном и русском языках.

Соответственно все эти процессы не могли не сказаться на языке судопроизводства. В 1997 году был принят Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан, а в 1999 году был принят Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан. Согласно ст. 14 ГПК РК судопроизводство по гражданским делам ведется на государственном языке, а при необходимости в судопроизводстве наравне с государственным употребляется русский или другие языки. В соответствии с ч. 1 ст. 30 УПК РК уголовное судопроизводство в Республике Казахстан ведется на государственном языке, а при необходимости в судопроизводстве наравне с государственным употребляется русский язык или другие языки. Принцип языка судопроизводства соблюден, и он исходит из возможности самих участников процесса. Принцип языка судопроизводства без изменений был заимствован в Гражданском процессуальном кодексе Республики Казахстан от 31 октября 2015 года и в Уголовно-процессуальном кодексе Республики Казахстан от 4 июля 2014 года.

В гражданском процессе, язык судопроизводства определяется из того на каком языке был подан иск, хотя в ходе судебного производства язык судопроизводства может быть изменен, по заявлению истца. Ответчик и другие лица, участвующие в деле имеют право выступать в процессе на родном языке, и в этом случае им бесплатно предоставляется переводчик.

Кроме того, все судебные акты, вручались ему в переводе на его родной язык или другой язык, которым он владеет, при условии, что он не владеет языком судопроизводства. Аналогичная ситуация и в уголовном судопроизводстве в случае, когда лица, не владеющим или недостаточно владеющим языком, на котором ведется производство по делу имеют право выступать на суде на родном языке или другом языке, которым он владеет и при этом ему бесплатно предоставляется переводчик. При этом для лиц, не владеющих языком уголовного судопроизводства, прилагается заверенная копия документа, изложенная на выбранном этими лицами языке судопроизводства. Анализ судебной практики показал следующую картину, что дела на государственном языке ведутся в основном в южных и западных регионах, объясняется это преимущественным проживанием казахского населения в этих регионах. Судопроизводство на русском языке преимущественно осуществляется в северных и восточных регионах, объясняется это преимущественным проживанием

[6] *Миграция населения Казахстана в начале 1990-х гг. // http://e- history.kz/ru/contents/view/530 (дата обращения 06.10.2022 г.)*
[7] *Опубликованы данные об этническом составе Казахстана // https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/opublikovanyi-dannyie-ob-etnicheskom-sostave-kazahstana-472009/ (дата обращения 06.10.2022 г.)*

русскоязычного населения и казахов, преимущественно владеющих русским языком.

Заключение

В настоящее время актуальность казахского языка начинает приобретать новые приоритеты. Казахская нация, как любая нация, переживала в своей истории различные этапы своего развития, включая колонизацию и период независимости. Прошло тридцать лет с момента обретения независимости, и за этот период в стране назрели и стали осуществляться глубинные социальные преобразования. Самой востребованной и широко обсуждаемой проблемой казахстанского общества стало осознание народа своей единичности, которая невозможна без принятия необходимости в родном языке и культуре.

Для развития казахского языка имеются достаточно факторов, но есть факторы, препятствующие ее распространению. Одним из таких факторов является недостаточность казахоязычного контента в информативном поле. Общеизвестно, что на сегодняшний день самым востребованным в обществе фактором, влияющим на язык общения, является сети Интернет. Различные сайты и работа блогеров строится на завоевании внимании общества, различными способами, информацией. На сегодняшний день эта сфера деятельности достаточно насыщена и каждый выбирает контент, в зависимости от своего интереса. Дети, по сути стали главной жертвой сегодняшнего прогресса, и эта «петля» все больше затягивает их. Ни для кого не секрет, когда маленькие дети смотрят русскоязычные развлекательные каналы. Это увлечение напрямую сказывается на их выборе языка общения. Необходимы меры по насыщению информационного поля казахоязычным контентом. При этом, важно не количество, а качество контента, когда люди сами будут выбирать наиболее понравившийся сайт. Это грандиозная работа и потребует много сил и времени и поэтому необходима государственная программа по насыщению сети Интернет казахоязычным контентом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Выступление Главы государства Касым-Жомарта Токаева на торжественном собрании по случаю 30-летия Независимости Республики Казахстан // https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-torzhestvennom-sobranii-posluchayu-30-letiya-nezavisimosti-respubliki-kazahstan-151155 (дата обращения 04.10.2022 г.)

2. Статья Главы государства «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» 12 апреля 2017 года // https://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya (дата обращения 04.10.2022 г.)

3. Роберт Конквест. Большой террор. Книга 1. Издательство: Ракстниекс, 1991 г., 416 стр. Перевод с английского Л. Владимирова // https://nkvd.tomsk.ru/content/editor/PUBLIKACII/Monografii/Konkvest-1-Bolshoj-terror-Kn-1-Robert-Konkvest-1991-416s_compressed.pdf (дата обращения 05.10.2022 г.)

4. Султан Хан Аккулы (Жусип) Голод 1932-1933 гг. истребил казахов на 70 %, сократив с 7,2 миллионов до 2! // «Голод 1930-х годов в Украине и Казахстане: вопросы историографии и подходы к исследованию проблемы (к 80-летию трагедии)» /под. общей редакцией Е.Б. Сыдыкова. – Астана: ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, 2014. – 240 С. 978-9965-31-603-6.pdf (дата обращения 05.10.2022 г.)

5. Садыков Т.С. Последствия советской тоталитарной политики в Казахстане в 20-50 - е гг. XX в. // «Голод 1930-х годов в Украине и Казахстане: вопросы историографии и подходы к исследованию проблемы (к 80-летию трагедии)» /под общей редакцией Е.Б. Сыдыкова. – Астана: ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2014. – 240 С. 978-9965-31-603-6.pdf (дата обращения 05.10.2022 г.)

6. В Казахстане должен быть главным межнациональным языком Казахский - Гани Стамбеков // https://qazaquni.kz/ru/113153-problemu-iazyka-nuzhno-reshat-i-kak-mozhn (дата обращения 06.10.2022 г.)

REFERENCES

1. Vystuplenie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva na torzhestvennom sobranii po sluchaju 30-letija Nezavisimosti Respubliki Kazahstan // https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-torzhestvennom-sobranii-po-sluchayu-30-letiya-nezavisimosti-respubliki-kazahstan-151155 (data obrashhenija 04.10.2022 g.)

2. Stat'ja Glavy gosudarstva «Vzgljad v budushhee: modernizacija obshhestvennogo soznanija» 12 aprelja 2017 goda // https://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya (data obrashhenija 04.10.2022 g.)

3. Robert Konkvest. Bol'shoj terror. Kniga 1. Izdatel'stvo: Rakstnieks, 1991 g., 416 str. Perevod s anglijskogo L. Vladimirova // https://nkvd.tomsk.ru/content/editor/PUBLIKACII/Monografii/Konkvest-1-Bolshoj-terror-Kn-1-Robert-Konkvest-1991-416s_compressed.pdf (data obrashhenija 05.10.2022 g.)

4. Sultan Han Akkuly (Zhusip) Golod 1932-1933 gg. istrebil kazahov na 70 %, sokrativ s 7,2 millionov do 2! // «Golod 1930-h godov v Ukraine i Kazahstane: voprosy istoriografii i podhody k issledovaniju problemy (k 80-letiju tragedii)» /pod. obshhej redakciej E.B. Sydykova. – Astana: ENU im. L.N.Gumileva, 2014. – 240 S. 978-9965-31-603-6.pdf (data obrashhenija 05.10.2022 g.)

5. Sadykov T.S. Posledstvija sovetskoj totalitarnoj politiki v Kazahstane v 20-50 - e gg. XX v. // «Golod 1930-h godov v Ukraine i Kazahstane: voprosy istoriografii i podhody k issledovaniju problemy (k 80-letiju tragedii)» /pod obshhej redakciej E.B. Sydykova. – Astana: ENU im. L.N. Gumileva, 2014. – 240 S. 978-9965-31-603-6.pdf (data obrashhenija 05.10.2022 g.)

6. V Kazahstane dolzhen byt' glavnym mezhnacional'nym jazykom Kazahskij - Gani Stambekov // https://qazaquni.kz/ru/113153-problemu-iazyka-nuzhno-reshat-i-kak-mozhn (data obrashhenija 06.10.2022 g.)

РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ М. КАКИТЕЛАШВИЛИ «ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ В ГОСУДАРСТВАХ – УЧАСТНИКАХ СНГ». –

Москва: Проспект, 2021. – 228 с.

DOI: 10.52026/2788-5291_2022_71_4_299

В последнее время партийная тематика в научных исследованиях превратилась в модный тренд. За последние годы были написаны сотни работ – статей, монографий, диссертаций – по вопросам партийного строительства, как по юридическим, так и по политологическим наукам. При этом содержание большинства из них носит преимущественно описательный характер, без конкретных авторских выводов и предложений.

На этом фоне проявленный интерес к монографическому исследованию М.М. Какителашвили «Деятельность политических партий в государствах – участниках СНГ» обусловлен прежде всего тем, что в нем содержится анализ как общих законодательных тенденций в сфере партийного строительства, так и особенностей в правоприменении в конкретных государствах – участниках СНГ. Автором монографии по сути предложен новый путь институционализации политических партий.

Актуальность заявленной темы, помимо прочего, обусловлена конституционными изменениями, одобренными 01.07.2020 на общероссийском голосовании, которые установили новые полномочия Федерального Собрания Российской Федерации, а значит и парламентских партий, – формировать и контролировать Правительство Российской Федерации.

Среди других научных работ по данному направлению рецензируемое монографическое исследование привлекает к себе внимание по ряду причин, каждая из которых в различных аспектах демонстрирует теоретическую значимость, научную новизну предпринятого исследования. К ее основным достоинствам можно отнести научный подход, связанный с широким использованием научной литературы стран СНГ, нормативного материала, исторического наследия России, зарубежного опыта, статистических и социологических данных. В работе использован обширный научный материал: монографии, диссертации, статьи и исторические документы.

Какителашвили М.М. не ограничивается сухим воспроизведением нормативного материала в части правового регулирования деятельности политических партий, а проводит всесторонний анализ сложившихся в системе законодательства, правоприменительной практике и доктрине положений о политических партиях.

В рецензируемой монографии представлены результаты многолетних исследований автора. Она имеет четкую структуру и делится на шесть глав (в свою очередь разделяются на 18 параграфов): первая посвящена общим вопросам теории и методологии, роли и места партий в политической основе общества; вторая – конституционным основам создания и деятельности политических партий; третья – участию политических партий в избирательном процессе и их финансировании в государствах – участниках СНГ; в четвертой – кон-

тролю и надзору за политическими партиями в государствах – участниках СНГ; пятая – формам парламентской и межпарламентской деятельности партий; шестая – роли партий в формировании и функционировании правительств в государствах – участниках СНГ, а также заключения и приложений.

Достоинством работы является последовательность и системность изложения материала: от общих вопросов к конкретным направлениям деятельности политических партий.

Введение, с которого начинается монография, заставляет читателя осознать роль политических партий в современном обществе как в России, так и в других государствах – участниках СНГ.

В первой главе «Теоретико-методологические основы института политических партий в политической основе общества» Какителашвили М.М. обосновывает актуальность выбранной темы исследования, поясняя, что в работе сформулированы научные положения о понятии и сущности политических партий.

Основываясь на накопленном в науке материале по вопросам партийного строительства, автор приходит к выводу, что институционализация политических партий является одним из факторов развития отечественной политической системы. С этих позиций, даны конкретные предложения по совершенствованию российского законодательства, регламентирующего правовой статус политических партий.

Особое внимание уделено автором понятийному аппарату, выявлению содержания понятий «политическая партия», «избирательная система», «политическая система» и др.

В этой главе монографии представлен ретроспективный анализ эволюции политических партий в России и в зарубежных странах, что само по себе существенно обогащает полученные научные результаты. Предложена авторская классификация этапов становления современной партийной системе. Автором работы исследовано значительное количество нормативных правовых актов государств – участников СНГ в сфере партийного строительства.

Во второй главе «Конституционно-правовые основы создания и деятельности политических партий в государствах – участниках СНГ» рассматриваются проблемы свободы создания партий и их конституционных ограничений, допустимость создания регионалистских и местных партий, а также применения конституционно-правовой ответственности к ним.

Автор полагает, что в современных условиях у политических партий появляются новые функции, к которым автор относит: участие в выработке государственной политики, формирование органов государственной власти и местного самоуправления, управление государственными делами, участие в международном сотрудничестве с политическими партиями других государств, а также международными организациями.

Третья глава «Конституционно-правовые основы участия политических партий в избирательном процессе и их финансирование в государствах – участниках СНГ» содержит много новелл. Так, заслуживает внимание позиция автора о необходимости законодательного закрепления процедуры проведения предварительного голосования (праймериз) в России и других государствах – участниках СНГ. В противном случае, по мнению автора, она служит одним из способов осуществления незаконного финансирования избирательной кампании.

Представляется актуальной попытка автора раскрыть проблему «административного ресурса» как злоупотребление служебными полномочиями. Актуализируя необходимость обеспечения равных условий для всех участников выборов, исключения возможности незаконного финансирования партий, автор показывает значение «административного ресурса» как одного из элементов коррупции на выборах.

В четвертой главе «Правовое регулирование деятельности органов государственной власти при осуществлении контроля и надзора за деятельностью политических партий в государствах – участниках СНГ» раскрываются общие вопросы контроля за политическими партиями, как в период выборов, так и в межвыборный период; типичные нарушения, их правовая характеристика и квалификация; а также практика их выявления органами контроля и применения конституционной ответственности к нарушителям.

Автор последовательно анализирует законодательство и практику деятельности органов исполнительной власти, избирательных комиссий, а также органов прокуратуры.

Полученные автором результаты, в том числе основанные на проведенном анкетировании прокурорских работников, не только дополняют существующие научные взгляды на сущность и содержание института выборов, но и содержат практические рекомендации

правоохранительным органам в целях противодействия незаконному финансированию политических партий и избирательных кампаний.

В пятой главе «Правовые и организационные формы парламентской и межпарламентской деятельности политических партий в государствах – участниках СНГ» представляется ценным анализ роли партий в формировании и деятельности депутатских объединений в законодательных (представительных) органах.

Интересна позиция автора о необходимости значительного расширения организационных форм участия представителей политических партий в межпарламентской деятельности. В рассматриваемой монографии вопросы международного сотрудничества политических партий получили углубленную трактовку.

Интерес для читателей представляют результаты проведенного научного исследования, которые подаются в главе 6 «Роль политических партий в формировании и функционировании правительств в государствах – участниках СНГ».

Анализируя изменения, внесенные в конституционное законодательство и сложившеюся правоприменительную практику в странах СНГ, автор приходит к выводу о наличии общей тенденции к увеличению влияния политических партий на правительства. В зависимости от конституционной модели, уровень влияния политических партий на деятельность правительства может варьироваться. Заслуживает внимания предложенная М.М. Какителашвили классификация по степени влияния партий на формирование правительств, в соответствии с которой автор подразделяет страны СНГ на следующие группы: Армения, Молдавия, Россия, Киргизия и Украина, где на конституционном уровне закреплено формирование правительства, правящими партиями (коалициями партий) и Азербайджан, Белоруссия, Казахстан, Таджикистан и Туркменистан, в которых роль политических партий в формировании правительства минимальна. Выявлены и систематизированы законодательные положения, по которым можно определить степень влияния парламентских партий на правительство в государствах – участниках СНГ.

В заключении монографии предложены неутешительные выводы, которые можно сформулировать одной фразой: партийное законодательство и правоприменительная практика в ряде государств – участников СНГ остается далекой от идеалов и принципов, заложенных в конституциях этих стран. Несмотря на общность правовых основ многопартийности в странах СНГ, заложенных на первоначальном этапе, в настоящее время имеются существенные их отличия в правовом статусе партий в этих странах. Одно из главных предложений автора заключается в необходимости дальнейшей институционализации политических партий в правовой системе России и других государств – участников СНГ.

Как и в любом монографическом исследовании, отличающемся новизной и многоаспектностью использования специальных знаний, в работе Какителашвили М.М. имеется ряд дискуссионных положений, на которые нельзя не обратить внимания.

Во-первых, представляется, что автор несколько злоупотребляет постраничными ссылками, не всегда в рамках юридической тематики исследования. Порой увлекшись ссылками на исследования, проведенные в политологической сфере, автор выходит за рамки предмета исследования – изучения норм права и практики их применения в сфере партийного строительства. Если основным адресатом работы являются юристы, то такой крен в политологию представляется излишним.

Во-вторых, в монографии прослеживаются несколько гипертрофированная роль, отводимая автором государственным органам при осуществлении контроля и надзора за деятельностью политических партий.

Система контрольных (надзорных) органов за деятельностью политических партий представленная на страницах монографии выглядит не полно и не логично, поскольку не содержит важнейшего элемента – институтов гражданского общества.

В-третьих, можно выразить сожаление по поводу того, что в работе не уделено внимание партийному законодательству других стран постсоветского пространства – Грузии, государств стран Балтии. Прошло 30 лет, с момента распада Советского Союза, и было бы интересно сравнить пути реформирования партийных систем бывших советских республик.

Вместе с тем указанные замечания не влияют на общую положительную оценку работы, носят рекомендательный характер и могут служить ориентиром при дальнейшей разработке вопросов совершенствования правового статуса политических партий.

Монографическое исследование «Деятельность политических партий в государствах –

участниках СНГ», будучи актуальным, фундаментальным исследованием, освещает ряд важных для практики проблем, читается с интересом и заставляет задуматься над путями дальнейшего развития правового института политических партий. Несомненно, эта монография может вызвать интерес у всех участников избирательного процесса.

В Республике Казахстан 5 июня 2022 года состоялся референдума по поправкам к Конституции с положительным результатом в 77 %. По словам Президента Республики Казахстан Касым-Жомарта Кемелевича Токаева целью поправок к Конституции является переход «от суперпрезидентской формы правления к президентской республике с влиятельным парламентом и подотчётным правительством». В частности, Мажилис Парламента будет избираться по смешанной избирательной системе, в Мажилисе упразднят квоту от Ассамблеи народа Казахстана. Указанные поправки дали новый импульс развитию партийной системе в Республике, что способствовало появлению новых политических партий, представляющих различный спектр общественных взглядов. Вероятно, в таких условиях потребуется совершенствование законодательства о политических партиях в Республике Казахстан.

В этой связи представляется интересным проведенное Какителашвили М.М. исследование, посвященное проблемам конституционного статуса политических партий в государствах – участниках СНГ, поскольку совершенствование партийного законодательства Республики Казахстан, вероятно будет строиться, в том числе, на изучении зарубежного опыта.

РЕЦЕНЗЕНТ
Евдокимов Вячеслав Борисович,
главный научный сотрудник отдела конституционного права
Института законодательства и сравнительного правоведения
при Правительстве Российской Федерации,
доктор юридических наук, профессор, Заслуженный юрист
Российской Федерации, почётный работник юстиции Российской Федерации

ZQAI

Журнал Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрлігінің Ақпарат комитетінде тіркелген

Журналдың шығу мерзімділігі - үш айда бір рет
Мақалаларды журналға орналастыру бойынша
Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтына хабарласуға болады
E-mail: institutzakonodatelstva@gmail.com
тел.: 8 (7172) 26-61-22; 26-61-29

Жарияланған материалдар редакцияның көзқарасына сай болмауы мүмкін.
Жариялымдағы фактілер мен
мәліметтердің шынайылығына авторлар жауап береді.
Редакция қолжазбаларды қайтармайды.
Материалдарды қайта басу редакцияның рұқсатымен мүмкін болады.
Журналға сілтеме жасау міндетті.

Журнал зарегистрирован в Комитете информации Министерства информации и коммуникаций Республики Казахстан

Периодичность выпуска журнала - не реже одного раза в три месяца
По вопросам опубликования статей в журнал обращаться
в Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан
E-mail: institutzakonodatelstva@gmail.com
тел.: 8 (7172) 26-61-22; 26-61-29

Опубликованные материалы могут не совпадать с точкой зрения редакции.
Ответственность за достоверность фактов и сведений,
содержащихся в публикациях, несут авторы.
Редакция не возвращает рукописи.
Перепечатка материалов возможна только с разрешения редакции.
Ссылка на журнал обязательна.

Journal is registered in the Committee of Information of the Ministry of Information and Communications of the Republic of Kazakhstan

Journal issue periodicity - at least once in three months
For publication of articles in the journal contact
to the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan
E-mail: institutzakonodatelstva@gmail.com
Tel .: 8 (7172) 26-61-22; 26-61-29

Published materials may not reflect the views of the editorial board.
Authors are responsible for the accuracy of the facts and information contained in publications,
Editors don't return the manuscript.
Reprinting of materials is possible only with permission of the editorial board.
Link to the journal is compulsory.

Вестник Института законодательства и правовой информации
Республики Казахстан, №4 (71)-2022 г.

Научно-правовой журнал

Издается в авторской редакции

Подписано в печать 12.12.2022 Дата выхода тиража 30.12.2022
Формат А4 Бумага офсетная Печать цифровая
Объем усл. печ. л. 53,2 Заказ № 31

Сверстано и отпечатано в Институте законодательства
и правовой информации Республики Казахстан
г. Астана, пр. Кабанбай-батыра, д. 19, блок С, каб. 306
8 7172 26 61 29, www.zqai.kz/ru